

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENK KAVRAMI VE RENKLERİN MADDİ
KÜLTÜR UNSURLARINA YANSIMASI**

**Hazırlayan
Şükrü ÖZTÜRK**

**Danışman
Prof. Dr. Hava SELÇUK**

Doktora Tezi

**Kasım 2015
KAYSERİ**

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENK KAVRAMI VE RENKLERİN MADDİ
KÜLTÜR UNSURLARINA YANSIMASI
(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Şükrü ÖZTÜRK

Danışman
Prof. Dr. Hava SELÇUK

Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından
SDK-2014-5106 proje kodu ile desteklenmiştir.

Kasım 2015
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Adı-Soyadı:

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması”
adlı Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma
Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Şükrü ÖZTÜRK

Danışman

Prof. Dr. Hava SELÇUK

Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Prof. Dr. Hava SELÇUK danışmanlığında Şükrü ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

06./11/2015

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hava SELÇUK

Üye : Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Üye : Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

Üye: Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Üye: Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 13/11/2015 tarih ve 25 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13 / 11 / 2015
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türk kültürü oldukça geniş anlamlar içeren bir kavramdır. Kültür, bir milletin tarihi süreç içerisinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktarılan, maddi ve manevi alandaki birikimlerin tümü (din, dil, ahlâk, hukuk, sanat, gelenek ve görenekler, hayata bakış açısı vb.) olarak kabul edilirse, bu geniş yapının hem önemi hem de kapsamı daha iyi anlaşılır. Her toplumun kültürü vardır ve her toplum bu kültür çerçevesinde kendisine has özel bir kimlik geliştirmektedir. Bir milletin milli kimliğini koruyabilmesi ve kendisi olarak varlığını sürdürebilmesi için kültürünün korunması ve geliştirilmesi gerekir. Türk kültürü, dünyanın en köklü birkaç milletinden birisi olan Türklerin yüzyıllar boyunca oluşturduğu oldukça zengin özellik ve değerlere sahip bir kültürdür. Türk Milleti'nin tarihin ilk çağlarından itibaren kendisine münhasır kültür şifreleri üreterek, bu şifreleri sembolleştirdiği ve bu semboller aracılığı ile kendi öz kültürünü kendisinden sonraki kuşaklara başarıyla aktarabildiği görülmektedir. Ancak, günümüzde Türk kültürünün (aslında bütün kültürlerin) küreselleşmenin bir sonucu olarak büyük bir aşınmaya maruz kaldığı ve kendi öz malı durumundaki bütün değerlerini adım adım kaybetmeye başladığı bir dünyada, hem kültürün bizzat kendisi hem de kültürel değerlerin korunabilmesi daha fazla önem kazanmıştır. Milletin kendisi olarak kalabilmesi ve bu şekilde yaşayabilmesi o milletin fertlerinin kültürlerine sahip çıkmaları ve onu yaşatabilmeleri sayesinde olacaktır.

Türk kültürünün önemli bir parçasını oluşturan renkler ve renklerle ilgili olarak oluşan Türk milletine özgü renk algısının zamana ve duruma göre yüzyıllardır tekrar tekrar üretildiğini görmekteyiz. Bu üretim tesadüfî değildir. Türk Milleti uzun zamana yayılan değer yargılarıyla ve zengin birikimiyle kültürel değerlerini dünyadaki en değerli varlıkları olarak kabul ettiği çocuklarına aşılamaktadır. Evlatlarını, doğum öncesinden başlayarak, ölünceye kadar geçirecekleri her süreçte, onların belki farkında olduğu belki de olmadığı bir bilinç içerisinde renklerin sembolik ve simgesel anlamları aracılığı ile eğitmekte ve içerisinde büyüdükleri toplumun bir bireyi yapmaktadır.

Bu çalışmanın konusu gereği milli kültüre ve milli değerlere bağlı kalınmış, milletleri millet yapan ve renklerle ilgisi olan birçok önemli değer peşine düşülmüştür. Böylelikle Türk toplumunu bugünlere taşıyan değer yargıları, maddi ve manevi bütün birikimleri gözardı edilmeden incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin hazırlanması sürecinde yapıcı eleştirilerde bulunan, pozitif yönlendirmeleriyle çalışmayı verimli hale getiren, düzeltmeler üzerinde titizlikle duran ve çalışkan kişiliğini model almaya çalıştığım danışman hocam sayın Prof. Dr. Hava SELÇUK'a, yardım ve fikirlerini esirgemeyen hocalarımdan, Prof. Dr. Mustafa KESKİN'e, sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma esnasında başka dillerden (Almanca, Rusça, Farsça ve Moğolca) Türkçeye yaptıkları çevirilerle desteklerini gördüğüm öğrencilerim; Tansu Erdoğan, Ainur Nafikh, Anusha Zubairy ve Muratay Toktonaliev'e de yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başta olmak üzere Erciyes Üniversitesi'nin tüm akademik ve idari kadrosuna minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Bu zorlu süreçte yanımda olduklarını gösteren Öztürk ve Bayram aileleri ile her şeyden öte destek ve sabrından dolayı hakkını ödeyemeyeceğim, kendisi olmasa bu çalışmaların üstesinden gelemeyeceğim eşim Dürdane ÖZTÜRK ve çocukluk ve gençliklerinden çaldığım evlatlarım; Mustafa Alperen ile Hatice Duygu'ya çok teşekkür ediyorum.

Kayseri 2015

Şükrü ÖZTÜRK

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENK KAVRAMI VE RENKLERİN MADDİ KÜLTÜR UNSURLARINA YANSIMASI

Şükrü ÖZTÜRK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2015

Danışman: Prof. Dr. Hava SELÇUK

KISA ÖZET

Bu çalışma, Türk milletinin kültürel özellikleri ve bu özellikleri oluşturan her bir parça üzerinde renklerin etkileri konusunu ele almıştır. Özellikle tarihin ilk çağlarından itibaren Türk milli kimliğinin oluşumu sürecinde, tarihi akış içerisinde kültürel yapının parçalarını oluşturan; dil, din, mitoloji, yazılı, sözlü ya da görsel tarihi kaynaklar, bayramlar, evlilik, doğum, ölüm ve yas törenleri, bayraklar vb. diğer bütün kültürel unsurlar ile renkler arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinde durulmuştur. Türk dili içerisindeki renk adları, gramer yapısı vb. üzerinde dil alanında çalışanlar bir hayli çalışma yaptıkları için bu konuya tez içerisinde çok fazla yer verilmemiştir. Hazırlanan tez, beş bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde; rengin bilimsel olarak tanımı, önce genel olarak dünyada sonrada Türklerde renklerle ilgili sembolik anlayışlar ve renklere yüklenen simgesel anlamlar ile tarihte geçmiş medeniyetlerde renklerle ilgili yaklaşımlar ve bu doğrultuda ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir.

İkinci bölümde; Türk kültürünün yazılı tarihi kaynaklarında (Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri) geçen renk adları üzerinde duruldu. İkinci bölümde ayrıca, hem dünya hem de Türkler açısından önemli ve çok bilinen bazı seyahatnamelerde geçen renk adları tespit edilip, geçmişten bugüne dünyanın tüm kültürlerinde renklerin simgesel anlamlar içerecek şekilde kullanıldığı üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde coğrafya ve renkler arasındaki ilişki tespit edilip dünyanın her yerinden örneklerle adında renk geçen coğrafi yer adlarına örnekler verildi. Türk kültüründe yönlerle renkler arasındaki bağlantı üzerinde durulup gerek Anadolu’da ve gerek diğer tüm Türk coğrafyasında adında renk adı bulunan şehir, dağ, ırmak, bölge vb. yer adları aktarılmaya çalışıldı. Dördüncü bölümde; “İslamiyet’ten Önceki Dönemde Türk Milli Kültürünü Oluşturan Unsurlarda Renkler” genel başlığı altında Türklerin İslamiyet’i kabulünden önceki süreçte Türklere ait; bayramlarda (Nevruz,

Ayızıt vb.), inanç sistemlerinde, evlilik ve doğumla ilgili ritüellerde renklerin kullanımı ve anlamı üzerinde duruldu. Ayrıca, yine dördüncü bölümde İslamiyet'ten önceki dönemde, adında renk adı geçen Türk Devletleri, Türklerin kullandığı giysiler ve eşyalar ile renkler arasındaki ilişki, bayraklar ve renkleri ile Türklerde at kültürü ve renkler konuları ele alındı. V. Bölüm'ün ana başlığı; "İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türk Milli Kültürünü Oluşturan Unsurlarda Renkler" olup, Bu bölümün ilk alt başlığı; "İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türk Kültüründe Bayramlar ve Renkler"dir. Bu bölümde, İslamiyet'ten sonraki dönemde Türklerin önemli bayramlarından; Yeni Gün/Nevruz Bayramı ve Hıdırellez Bayramı ile renkler arasındaki ilişkiden bahsedildi. V. Bölümde, "İslamiyet'ten Sonra Türklerin İnanç Sisteminde Renkler", diğer bir alt başlığı oluşturup, bu başlık altında özellikle İslamiyet'ten sonraki dönemde Türk İnanç sisteminde renklerin yeri üzerinde duruldu. Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Muhammed'e ait hadislerde geçen renk adları ve mahiyeti ortaya konuldu. Bu bölümde ayrıca tasavvufta renkler ve Hz. Mevlana'da renk anlayışı üzerinde duruldu. Beşinci bölümde diğer alt başlıklar halinde; Müslüman Türk devlet ve toplum hayatında ölüm, yas ve taziye süreci ile renkler arasındaki ilişki, İslamiyet'ten sonra Türk devletlerinin ve topluluklarının isimlerindeki renkler (Karahanlı, Altınordu, Akkoyunlu, Karakoyunlu vb.), İslamiyet sonrası Türklerde giyim-kuşam ve renkler, İslamiyet'ten sonra Türk Kültüründe halı ve renkler, Türk çini sanatı ve renkler ile Türk Tarihinde bayrak ve sancaklarda kullanılan renkler ve simgesel anlamları üzerinde durulan ve tezin içeriğini oluşturan önemli konulardır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, renkler, kıyafet, mitoloji, din, bayramlar, bayraklar, at.

**COLOUR CONCEPTION IN TURKISH CULTURE AND THE REFLECTION
OF COLOURS'MATERIALISTIC CULTURE ELEMENTS**

Şükrü ÖZTÜRK

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Dr. Thesis, Jun 2015

Supervisor: Prof. Dr. Hava SELÇUK

ABSTRAC

This thesis mentions the cultural features of Turkish people and the effects of colours consist of these features on every part. Especially throught history, during the Turkish national identity formation, conceptions such as language, religion, mytology, written, oral or visual historic sources, festivals, marriage, birth, death and mourning ceremonies, flags etc., other all cultural elements and relationship with colours and interaction are mentioned. This thesis is made up of five parts and result. İn first part; scientifically colour description, initially in the World then in Turkey symbolic understanding with colours and figurative meanings on colours and approaching with colours in earlier civilizations in history and results are examined. İn second part; Colour names mentioned in mytology and historical text (Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri) are studied. İn third part, the relationship between colour and geography are studied and colours mentioned on geographic place names are examplified. The relationship between colours and directions in Turkish culture are studied. Both in Anatolia and other all Turkish geography city, mountain, river, region names are written. Also, in third part colour names which are important for both the World and Turks are found and colours are used as figurative meanings in all cultures in the World. İn Fourth part, colours consisting Turkish national culture before the period of İslam, on festivals (Nevruz, Ayzit etc.), belief systems, the usage of colours on mariages, birth rituals belonging to Turks were mentioned. Also, in fourth parth, before the period of İslam, Turkish states which have colour name, clothes that are used by Turks and relationship with colours, flags and their colours and horse culture in Turks are mentioned. The main title of fifth part; Colours consisting Turkish national culture after the period of İslam. İn this part the first subtitle; festivals and colours at Turkish Culture after the period of İslam. İn this part, important festivals of Turks, New

day/Nevruz and Hıdırellez and their relationships with colours. Also, colours at Turkish belief system were mentioned. Colour names and their meaning emphasized in Qur'an and Hz. Muhammed's hadiths were mentioned. In this part, colours at sufism and the colour concept for Hz. Mevlana were mentioned. In fifth part other subtitles are; death, mourning and condolences at muslim Turkish states and society life and their relationship with colours, the colours at Turkish states and societies after İslam (Karahanlı, Altınordu, Akkoyunlu, Karakoyunlu etc.), clothes, wearing and colours after İslam, Turkish pottery and colours, flag colours and their meanings at Turkish history were mentioned and there subjects consist the thesis.

Key words: Culture, colours, clothes, mytology, religion, festivals, flags, horse.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY:	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
RENK NE DEMEKTİR?.....	5
IŞIK-RENK İLİŞKİSİ.....	6
RENKLERİN OLUŞUMU VE ALGILANIŞI.....	7
SICAK VE SOĞUK RENKLER.....	9
SICAK-SOĞUK RENKLER ve İNSAN PSİKOLOJİSİ.....	10
RENK TÜRLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİNİN ŞEMATİK OLARAK GÖSTERİMİ:.....	12
FARKLI TOPLUMLARIN DEĞER YARGILARINA GÖRE RENKLERİN ANLAMLARI.....	14
RENK SİSTEMLERİ VE RENK UZAYLARINA AİT ÖRNEKLER.....	16
RENK KAVRAMI İLE İLGİLİ ULAŞILABİLECEK SONUÇLAR:.....	16

I. BÖLÜM

RENKLERE SEMBOLİK YAKLAŞIMLAR

1. 1. Renklerin İlk Sembolik Anlam ve Değer Kazanma Süreci.....	18
1. 2. Rengin Tarihsel Gelişimi-İlk İnsandan Bugüne Renkler.....	19
1. 3. Geçmiş Medeniyetlerde Renkler ve Çeşitli Toplumlarda Renklere Yüklenen Anlamlar.....	23
1. 3. 1. Avrupa Tarihinde Renk.....	23
1. 3. 2. Bizans'ta Renk.....	23
1. 3. 3. Çin ve Japonya'da Renk.....	24
1. 3. 4. Hindistan'da Renk.....	26
1. 3. 5. Eski Mısır'da Renk.....	26
1. 3. 6. Eski Yunan'da Renk.....	28
1. 3. 7. Eski İran'da Renk.....	30

1. 3. 8. Mezopatamya'da Renk.....	30
1. 3. 9. Roma İmparatorluğu ve Renk.....	31
1. 4. Günümüzde Dünya'da Renklere Yüklenen Anlamlar.....	32
1. 4. 1. Ak-Beyaz.....	34
1. 4. 2. Boz-Gri.....	36
1. 4. 3. Kahverengi.....	37
1. 4. 4. Kara-Siyah.....	38
1. 4. 5. Kırmızı.....	41
1. 4. 6. Mavi.....	44
1. 4. 7. Mor.....	47
1. 4. 8. Pembe.....	49
1. 4. 9. Sarı.....	50
1. 4. 10. Turkuaz (Firuze).....	52
1. 4. 11. Turuncu.....	54
1. 4. 12. Yeşil.....	55
1. 5. Türklere Çeşitli Renklerin İfade Ettiği Anlamlar.....	58
1. 5. 1. Ak-Beyaz.....	60
1. 5. 2. Ala-Ela-Kahverengi.....	64
1. 5. 3. Boz.....	65
1. 5. 4. Gök-Mavi.....	66
1. 5. 5. Kara-Siyah.....	67
1. 5. 6. Kırmızı-Kızıl-Al.....	73
1. 5. 7. Sarı.....	78
1. 5. 8. Yeşil.....	79

II. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN YAZILI KAYNAKLARINDA RENKLER

2. 1. Türk Mitolojik Kaynaklarında Renkler.....	81
2. 2. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Renkler.....	88
2. 2. 1. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Ak/Kır Renk.....	90
2. 2. 2. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Azman Ak Renk.....	91
2. 2. 3. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Boz Renk.....	92
2. 2. 4. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Başgu Boz Renk.....	92

2. 2. 5. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Kara Renk	93
2. 2. 6. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Kızıl Renk	95
2. 2. 7. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Kök-Gök-Mavi Renk	95
2. 2. 8. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Sarı Renk.....	96
2. 2. 9. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Torug-Doru Renk	97
2. 2. 10. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Ürüng-Beyaz Renk	97
2. 2. 11. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Yağız Renk.....	97
2. 2. 12. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Az Yağız Renk	98
2. 2. 13. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Yeşil Renk.....	98
2. 3. Kutadgu Bilig'de Renkler.....	99
2. 3. 1. Kutadgu Bilig'de Ak-Beyaz Renk	103
2. 3. 2. Kutadgu Bilig'de Al-Kızıl ve Kırmızı Renk	106
2. 3. 3. Kutadgu Bilig'de Gök-Mavi Renk.....	110
2. 3. 4. Kutadgu Bilig'de Kara-Siyah Renk	113
2. 3. 5. Kutadgu Bilig'de Sarı Renk.....	123
2. 3. 6. Kutadgu Bilig'de Yeşil Renk.....	126
2. 4. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Renkler	128
2. 4. 1. Dede Korkut Hikâyelerinde Ak-Beyaz Renk	130
2. 4. 2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Al-Kızıl ve Kırmızı Renk	137
2. 4. 3. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Gök-Mavi Renk.....	144
2. 4. 4. Dede Korkut Hikâyelerinde Kara-Siyah Renk	146
2. 4. 5. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Sarı Renk	157
2. 4. 6. Dede Korkut Hikâyelerinde Yeşil Renk.....	161
2. 4. 7. Dede Korkut Hikâyelerinde Geçen Renkle İlgili Kişi İsimleri.....	161
2. 5. Seyahatnamelerde Renkler	161
2. 5. 1. Grek Seyyahı Priskos'un Avrupa Hun Ülkesine Seyahati ve Renkler	162
2. 5. 2. Zemarkhos Seyahatnamesi ve Altın ve Gümüş Rengi.....	165
2. 5. 3. Marco Polo Seyahatnamesi ve Renkler.....	167
2. 5. 4. İbn-i Battuta-Büyük Dünya Seyahatnamesi ve Renkler.....	170
2. 5. 5. İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Renkler	171
2. 5. 6. Busbecq'in Türk Mektupları ve Renkler	173
2. 5. 7. Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Renkler.....	176

III. BÖLÜM

COĞRAFI UNSURLARDA ve TÜRK COĞRAFYASINDA RENKLER

3. 1. Renklerin Yön Gösterme İşlevi	185
3. 1. 1. Yönler ve Renkler	185
3. 1. 2. Türk Anlayışında Renkler ve Yönler ile Madde ve Mefhumlar Arasındaki İlişki	191
3. 1. 3. Mete Han'ın Ordusunu Yönlere-Renklerle Göre Dizmesi	192
3. 2. Yer Adlarında Geçen Renkler	193
3. 2. 1. Coğrafi Yer İsimlerinin Verilmesinde Renkler	196
3. 2. 2. Anadolu'daki Yer İsimlerinin Ortaya Çıkarılması ve Önemi.....	197
3. 2. 2. 1. Anadolu'da İsminde Renk Geçen Köy Yerleşim Yerleri.....	199
3. 2. 2. 2. İçinde Renk Geçen Anadoludaki Belde İsimleri.....	201
3. 2. 2. 3. İçinde Renk Geçen Anadoludaki İlçe İsimleri.....	202
3. 2. 2. 4. İçinde Renk Geçen Anadoludaki İl İsimleri	203
3. 2. 2. 4. 1. Afyonkarahisar şehrinin adı nereden geliyor?	203
3. 2. 2. 4. 2. Aksaray Şehrinin Adının Menşei	203
3. 2. 2. 4. 3. Karabük Şehrinin Adının Menşei.....	204
3. 2. 2. 4. 4. Karaman Şehrinin Adının Menşei.....	204
3. 2. 2. 4. 5. Kırşehir Şehrinin Adının Menşei	204
3. 2. 3. İçinde Renk Geçen Anadoludaki Su İsimleri	205
3. 2. 4. İçinde Renk Geçen Anadoludaki Dağ İsimleri.....	205
3. 2. 5. Türk Coğrafyasında İsminde Renk Adı Bulunan Ortak Yer İsimleri	207

IV. BÖLÜM

İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ DÖNEMDE TÜRK MİLLİ KÜLTÜRÜNÜ

OLUŞTURAN UNSURLARDA RENKLER

4. 2. İslamiyetten Önce Türklerin İnanç Sisteminde Renkler	244
4. 2. 1. Din ve Renk İlişkisi.....	244
4. 2. 2. Türklerde Din Anlayışı ve Gök Tanrı	245
4. 2. 3. Eski Türk İnançlarında Renkler	248
4. 2. 3. 1. Türkler ve Ak Renkle İlgili İnançlar	248
4. 2. 3. 2. Türkler ve Al-Kızıl-Kırmızı Renkle İlgili İnançlar	250
4. 2. 3. 3. 1. Türkler ve Gök-Mavi Renkle İlgili İnançlar	251

4. 2. 3. 3. 2. Gök-Mavi Renk ve Türklerde Nazar İnancı	253
4. 2. 3. 4. Türkler ve Kara Renkle İlgili İnançlar	254
4. 2. 3. 5. Türklerin İnanç Dünyasında Sarı	256
4. 2. 3. 6. Türkler ve Yeşil Renkle İlgili İnançlar.....	256
4. 2. 3. 7. Eski Türk İnancında Ateş Kültü.....	256
4. 3. Türklerde Evlilik ve Doğumla İlgili Ritüeller ve Renkleri	257
4. 4. İslamiyetten Önce Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi.....	261
4. 4. 1. Ölenin Ardından Yas Tutma ve Renkler	261
4. 4. 2. İslamdan Önce Türklerde Defin Töreni ve Renkler.....	262
4. 5. İslamiyetten Önce Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler	263
4. 5. 1. Göktürk Adı ve Renk Sembolizmi.....	264
4. 5. 2. Akhunların Adı Nereden Geliyor?.....	266
4. 5. 3. Sarı ve Kara Türgişler	266
4. 6. Tarihi Olarak Türklerde Giyim, Kuşam ve Eşyalarda Renkler	267
4. 6. 1. İslamiyetten Önce Türk Yaşam Kültürü ve Kıyafet Tercihi	268
4. 7. İslamiyetten Önceki Türk Kültüründe Halı ve Renkler	274
4. 8. Türk Tarihinde Bayrak ve Sancaklarda Kullanılan Renkler ve Simgesel Anlamları.....	276
4. 8. 1. Bayrak-Sancak ve Tuğ	276
4. 8. 2. İslamiyetten Önceki Dönemde Türklerde Bayraklar ve Renkleri.....	278
4. 8. 2. 1. Asya Hunlarında Bayrak ve Renk.....	280
4. 8. 2. 2. Avrupa Hunlarında Bayrak ve Renk	281
4. 8. 2. 3. Ak Hun İmparatorluğu Bayrağı ve Renk.....	283
4. 8. 2. 4. Göktürk Devleti Bayrağı ve Renk.....	284
4. 8. 2. 5. Avar Devleti Bayrağı ve Renk	289
4. 8. 2. 6. Hazar Devleti Bayrağı ve Renk.....	290
4. 8. 2. 7. Uygur Devleti Bayrağı ve Renk.....	292
4. 8. 2. 8. Bulgarlarda Bayrak ve Renk.....	293
4. 8. 2. 9. Peçenek Bayrağı ve Renk	293
4. 8. 2. 10. Dokuz-Oğuz, Kıpçak-Kuman vb. Türk Topluluklarının Bayrakları ve Renkler	293
4. 9. Türklerde At Kültürü ve Renkler	294
4. 9. 1. Türkler ve Tarih Boyunca At.....	294

4. 9. 2. Atlar ve At Donları.....	297
4. 9. 2. 1. Ahreç At Donu	299
4. 9. 2. 2. Ak (Beyaz) At Donu.....	299
4. 9. 2. 3. Ak-Boz At Donu	300
4. 9. 2. 4. Al At Donu.....	301
4. 9. 2. 5. Alaca At Donu	302
4. 9. 2. 6. Boz At Donu	303
4. 9. 2. 7. Çil Renkli At Donu.....	304
4. 9. 2. 8. Doru At Donu.....	304
4. 9. 2. 9. İzabel At Donu	305
4. 9. 2. 10. Kara (Yağız) At Donu	305
4. 9. 2. 11. Kır At Donu	307
4. 9. 2. 12. Kula At Donu	309
4. 9. 2. 13. Kurt Kulası At Donu	309
4. 9. 2. 14. Sincabi At Donu	310
4. 9. 3. Atın Askeri Alandaki Rolü ve At Donlarına Göre Kurulan Ordu Düzeni	310
4. 9. 4. Kahramanlara Ait Atlar ve Renkleri	311
4. 9. 5. Rüyalarda ve At Donu.....	313

V. BÖLÜM

İSLAMİYETTEN SONRAKİ DÖNEMDE TÜRK MİLLİ KÜLTÜRÜNÜ

OLUŞTURAN UNSURLARDA RENKLER

5. 1. İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türk Kültüründe Bayramlar ve Renkler.....	314
5. 1. 1. Yeni Gün/Nevruz Bayramı	314
5. 1. 2. Hıdırellez Bayramı	315
5. 2. İslamiyet'ten Sonra Türklerin İnanç Sisteminde Renkler	318
5. 2. 1. İslam İncasında Sibgatullah ve Renk Algısı	318
5. 2. 2. Kur'an-ı Kerim'de Renk.....	319
5. 2. 3. Hz. Muhammed'in Hadislerinde Renk Olgusu.....	326
5. 2. 4. Tasavvufta Renk	328
5. 2. 5. Mevlana'da Renk Anlayışı	329
5. 3. İslamiyet'ten Sonra Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi	330
5. 3. 1. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Ölüm-Yas ve Renk	330

5. 3. 2. Osmanlı'da Yas ve Renk	331
5. 4. İslamiyet'ten Sonra Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler.....	334
5. 4. 1. Karahanlı Adı ve Renk Sembolizmi.....	334
5. 4. 2. Altınordu Devleti-Ak Orda Hanlığı ve Sarı Renk	336
5. 4. 3. Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletlerinin İsimlerindeki Renkler	338
5. 4. 4. Gök Oğuz-Gagavuz Muhtar Cumhuriyeti	341
5. 4. 5. Karakalpak-Karapapak-Terekeme Türkleri.....	342
5. 5. İslamiyet Sonrası Türklerde Giyim-Kuşam.....	342
5. 5. 1. Büyük Selçuklu Devri Kıyafetleri ve Renkler	343
5. 5. 2. Türkiye (Anadolu) Selçukluları'nda Kıyafetler ve Renk	345
5. 5. 3. Türkiye Selçuklu Sonrası Beylikler Devrinde Kıyafetler ve Renkler.....	348
5. 5. 4. Osmanlı Devleti Zamanında Giyim-Kuşam ve Renkler	348
5. 5. 4. 1. Osmanlı Padişahlarının Kıyafeti ve Renkleri	348
5. 5. 4. 2. Osmanlı Devleti'nde Yönetimdekilerin Kıyafeti ve Renk	359
5. 5. 4. 3. Osmanlı Toplumunda Kıyafet ve Renk	360
5. 5. 4. 4. Osmanlı'da Müslüman-Türk Kadınların Kıyafeti ve Renk	362
5. 5. 4. 5. Osmanlı'da Gayr-i Müslimlerin Kıyafeti ve Renkler.....	363
5. 5. 4. 6. Tanzimat'tan Cumhuriyete Kıyafetteki Değişim ve Renkler	365
5. 6. İslamiyet'ten Sonra Türk Kültüründe Halı ve Renkler	371
5. 7. Türk Çini Sanatı ve Renk	376
5. 8. İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türklerde Bayraklar ve Renkleri	381
5. 8. 1. Hz. Muhammed'den İtibaren İslam Dünyasında Bayrak ve Renk	381
5. 8. 2. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bayrak ve Renk	384
5. 8. 2. 1. Karahanlı Bayrağında Renk	385
5. 8. 2. 2. Gaznelilerde Bayrak ve Renk	387
5. 8. 2. 3. Büyük Selçuklularda Bayrak ve Renk.....	390
5. 8. 2. 4. Anadolu Selçuklu Bayrağı ve Renkler	394
5. 8. 2. 5. Büyük Selçuklu Devleti'nden Ayrılan Atabeylikler-Bayrak ve Renk	396
5. 8. 2. 6. Harzemşahlar Devleti-Bayrak ve Renk	396
5. 8. 2. 7. Eyyubi Devleti-Bayrak ve Renk	398
5. 8. 2. 8. Memlük Devleti-Bayrak ve Renk	399
5. 8. 3. Altınordu Devleti-Bayrak ve Renk	400

5. 8. 4. Moğol İstilasından Sonra Anadolu'da Kurulan Türk Beylikleri-Bayrak ve Renk	401
5. 8. 5. Timur Devleti-Bayrak ve Renk.....	402
5. 8. 6. Babür Devleti-Bayrak ve Renk.....	403
5. 8. 7. Delhi Türk Sultanlığı-Bayrak ve Renk.....	404
5. 8. 8. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Bayrak-Renk	405
5. 8. 9. İran'da Kurulan Türk Devletlerinde Bayrak ve Renk	405
5. 8. 9. 1. Safevi Devletinin Yeşil Bayrağı.....	405
5. 8. 9. 2. Nadir Şah-İran Avşar Devletinin Bayrağı ve Renk.....	407
5. 8. 9. 3. İran'da Kaçar Hanedanı Dönemi ve Kaçar Bayrağında Renk	408
5. 8. 10. Osmanlı Devleti Bayrağı ve Renkler.....	408
5. 8. 11. Günümüz Türk Devletlerinin Bayrakları ve Renkler	411
5. 8. 11. 1. 1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bayrağı ve Renkler	411
5. 8. 11. 1. 2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı Forsu ve Renkler	413
5. 8. 11. 2. Azerbaycan Bayrağı ve Renkler.....	414
5. 8. 11. 3. Kırgızistan Bayrağı ve Renkler	415
5. 8. 11. 4. Kazakistan Bayrağı ve Renkler	416
5. 8. 11. 5. Türkmenistan Bayrağı ve Renkler.....	417
5. 8. 11. 6. Özbekistan Bayrağı ve Renkler.....	417
5. 8. 11. 7. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bayrağı ve Renkler.....	418
SONUÇ.....	419
İNDEKS	425
KAYNAKLAR.....	435
ÖZGEÇMİŞ	474

KISALTMALAR

A. B. D.: Amerika Birleşik Devletleri

Bknz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

DLT: Divan-ı Lügat it Türk

Haz.: Hazırlayan

Krş. Karşılaştırınız

KB: Kutadgu Bilig

M. E. B.: Milli Eğitim Bakanlığı

Osm. Tar.: Osmanlı Tarihi

RTM.: Resimli Türk Mecmuası

S. B. F.: Siyasal Bilgiler Fakültesi

T. D. K.: Türk Dil Kurumu

T. D. V.: Türkiye Diyanet Vakfı

T. T. K.: Türk Tarih Kurumu

Vb.: Ve Benzeri

Vd.: Ve diğer

Vol.: Volume

Vs.: Vesaire

Yay.:Yayınları

Y. y.: Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumların kültürel değerleri ile bütünleşmiş olan renk kavramları bir dildeki en temel unsurlardan sayılır. Bize göre çok sıradan sayılan renkler yaşamamızın her alanında karşımıza çıkar. Dikkatle bakıldığında, renklerin ilginç özelliklere sahip olduğu, kullanım alanının son derecede geniş olduğu gözlemlenebilir. Gözümüzle görebildiğimiz her nesnenin bir rengi vardır. Bu yüzden, bütün renklerin somut bir varlıkla özdeşleşen ve ilk çırpıda hemen akla geliveren bir tanımlaması olduğu bilinmektedir. Örneğin; kırmızı-kan, yeşil-yaprak, mavi-gök, beyaz-kar... gibi. Bu nesnelere insanoğlu var olduğundan beri vardır ve renkleri sabittir. Biz günlük hayatımızda, renkleri hemen aklımıza gelen ilk tanımlamaları dışında çevremizdeki diğer nesnelere de uygularız: kırmızı bayrak, yeşil elbise, mavi araba, beyaz koltuk vb. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile renkler karıştırılarak yüzlerce yeni renk yapma imkânı sağlanmıştır. Aynı rengin bile onlarca tonu vardır. Ancak, değişik pek çok kültürdeki renkler araştırıldığında yedi temel renk saptanmıştır. Kara, kırmızı, yeşil, sarı, gök, kahverengi, mor, pembe, turuncu ve gri olmak üzere yedi rengin insanların kültür tarihindeki temel renkleri olduğu bilimsel çalışmalar sonucunda ortaya konulmuştur.¹

Renklerin hayatımıza bir güzellik kattığını, onu daha canlı ve anlamlı kıldığını hepimiz yaşayarak hissederiz. Sevincimizin, hüznümüzün, kederimizin ifadesinde zaman zaman renklere başvurmaktaız. Hayatı sevmemizde, ümitle dolmamızda bizi kuşatan renkler cümbüşünü inkâra imkân yoktur. Duygularımız, düşüncelerimiz, hareketlerimiz, günlerimiz, aylarımız hatta dünya görüşümüz renklerle şekillenir, renklerle bir düzen ve ahenk kazanır.² Çevremizde görebildiğimiz tüm varlıklar; en küçüğünden en büyüğüne, algılayabildiğimiz herşey mutlaka bir renge sahiptir.³ Renkler, dünyanın çekiciliğine ve

¹ Mağfiret Kemal Yunusoğlu, “Siyasetin “Renkleri”: Semantik Yaklaşım”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 2, Haziran 2009, s. 26.

² Mehmet Törenek, “Renklerin Dili Yahut Mai ve Siyah”, **Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, S. 3, Kış-1996, s. 151.

³ Faber Birren, **The Color Primer**, Published by Van Nostrand Reinhold Company, Newyork, 1969, s. 17.

güzelliğine katkıda bulunmaktadır. Etrafımızdaki ağaçların, evlerin, hayvanların, meyvelerin vb. her şeyin renginin aynı olduğunu hayal etmek bile istemeyiz. Doğadaki renk cümbüşü, insanın göz ve gönlüne hitap etmekte ve onu büyüdü altına almaktadır. Ayrıca insanoğlu çiçek, ağaç, su, maden vb. bütün mahlûkatı ancak renkleri sayesinde ayırt edebilmektedir. Dolayısıyla objelerin tanınmaları ve ayırt edilebilmeleri bizzat farklı renklerde olmalarına bağlıdır.⁴

Renk kavramı, bugüne kadar pek çok bilim insanının; filozofların, fizikçilerin, kimyacıların, edebiyatçıların, antropologların, tarihçilerin, sanatçıların, ressamaların, ilahiyatçıların ve sosyologların ilgisini çekmiş, bu konuda çalışmalar yapmalarına sebep olmuştur. Fen bilimlerinden güzel sanatlara ve sosyal bilimlere kadar uzanan çeşitlilikte, farklı disiplinlere uzanan renk kavramı, her disiplin tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve bu kavramın algılanışında ve yansıtılmasında zenginlikler oluşturmuştur.⁵

Hayata dair her unsurda çeşitli şekillerde varlık bulan renk unsuru, tarihten günümüze kimi zaman belli kavramların temsili olarak, kimi zaman nesnelere tanımlamada belirleyici unsur olmuşturlardır. Gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan ve kullanımına çok fazla rastladığımız renk olgusunun tarihten günümüze kullanımındaki seyir ve halk yaşamındaki yeri yapılan çeşitli çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.⁶ Bilindiği gibi renk, eski zamanlardan beri insan hayatında önemli rol oynamış, onun manevi, kültürel, duygusal ve psikolojik yaşam faaliyetinin ve bu sırada özellikle estetik faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.⁷ Tarihte hemen her milletin renklere yüklediği birtakım anlamlar vardır. Bir başka deyişle renkler, milletlerin kültürlerinde simgesel özellikte kullanılmagelmiştir. Bu durum, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmede kullandıkları somut olanla soyut olanı simgelemesinin bir sonucudur.⁸ Eşyayı birbirinden ayıran, ışığın ve aydınlık dünyamızın vazgeçilmez unsurları olan renkler, hayatımızın önemli bir yanını teşkil etmektedir. Renkleri, gerek sosyolojik ve psikolojik ve gerekse dini yönden

⁴ Hüseyin Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", **Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 41, Erzurum, 2014, s. 375.

⁵ Suzan Orçan, **Türk Masallarında Renk İmgesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 5.

⁶ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 97.

⁷ Seyran Kurbanov, "Azerbeycan Sanatında Renk", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12 Erzurum, 1999, s. 103.

⁸ Sadettin Özçelik, **Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 69.

incelediğimizde, onların hayatı anlamlı kılan unsurlar olduğunu görürüz. Ayrıca, tarih ve kültürel alanda, renklere türlü manalar yüklendiği, onlara simgesel bir olgu olarak yaklaşıldığı, renklerin bazen bir bağımsızlık simgesi bazen de bir temsil ifadesi olarak geçtiği ve kullanıldığı bilinmektedir. Tasavvuf ve dini anlayışta, renklerin manevi bir etki ve anlam gücüne sahip oldukları da bilinmektedir. Atasözleri ve deyimlerde, renklerle bazı hakikatler en güzel ve özlü bir şekilde dile getirilmiştir.⁹ Genel olarak renk, doğrudan ruhu etkileyen bir güçtür. Ruhta titreşimler yaparak insanı madde dünyasından içsel dünyaya doğru yönlendirir. Renkler içimizdeki uyum ve estetik isteklerimizi doyurur. Tek başına bir renk bir cismi açıklamayabilir; ama bir duyguyu, düşünceyi anlatmaya yeter.¹⁰ Renkler, insanın dış dünyayı algılamasında, çalışıp çabalamasında ve seçiciliğinde de çok büyük rol oynarlar. İç ve dış dünyamızı şekillendiren ve canlandıran renkler olmasaydı muhtemelen insanlar, bugün buldukları kültür, teknik ve medeniyet ortamını yakalayamazlardı. Zira renk seçiciliği kendilerinde bulunmayan varlıkların ilerleme kaydedebilmeleri imkânsız gibi görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında renkler, insan için hayati öneme haiz unsurlardan biridir.¹¹ Çocukluktan itibaren içinde bulunduğumuz kültürün fiziksel ya da psikolojik etkilerine istemesek de bir şekilde maruz kalırız ve zamanla bazı renkler ile bazı kavramlar arasında ilişkiler kurarız. Bu ilişkiler ise kültürle göre hem benzerlikler hem de farklılıklar gösterirler. Renklerin insan üzerindeki bu etkileri ise günümüzde sağlık, reklamcılık, edebiyat, tekstil-moda ve televizyon gibi birçok sektörde bilinçli olarak kullanılmaktadır.¹² Renk tercihleri, halkın doğayla münasebetini, hayat zevkini ve karakteristik özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir.¹³ Renklerin çok sevilenleri de, orta seviyede sevilenleri de, pek sevilmeyenleri de vardır. Fakat insanoğlu renklere ne kadar çeşitli anlamlar verse de, hayatta hiç birisinden vazgeçmemiştir. Onları günlük hayatında çeşitli yerlerde kullanmıştır. Arzu ve

⁹ Beşir Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve Renk İfade Eden Kelimelerin Tahlili**, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010, s. 14.

¹⁰ Hilal Alper, Sevgi Yılmaz, "Peyzaj Mimarlığında Işık Ve Renk Kullanımının Erzurum Kenti Örneğinde İncelenmesi", **Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, S. 35, 2004, s. 79.

¹¹ Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. I.

¹² M. Çağatay Gökten, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında Sembolik Olarak Kullanımı-1", **Fotoğraf Dergisi**, Ant Yayınları, S. 90, İstanbul, Nisan-Mayıs 2010/3, s. 88.

¹³ Fevzi Karademir, "Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S.21, Yaz-2007, s. 192.

isteklerini, mutluluklarını, bazen de talihsiz olayları renklerle yansıtmaya çaba harcamışlardır.¹⁴

Günümüzde renklerin bilişsel, duygusal ve sembolik anlamlar içerdiği bilinmektedir. İlkel kabilelerde de insanlar tanrılarına yakarırken çoğunlukla gözlerini ve yüzlerini parlak, mavi gökyüzüne çevirmişlerdir. Kötülüğü, düşmanı, yeraltını vb. siyah renkle, iyiliği, bereketi ve olumlu şeyleri beyaz renkle sembolize etme yoluna gitmişlerdir. Yazının ve yazılı edebiyatın olmadığı dönemlerde insanlar çevrelerinde gördükleri doğal renkleri, anlayabildikleri veya anlayamadıkları olguların, duyguların ifadesinde önemli bir araç olarak görmüşler, dünyadaki yaşamlarını olduğu kadar öte âlemle ve meçhulle ilgili inanışlarını da renklerin diliyle örmüşlerdir.¹⁵

Renkler karşısında insanların etkilenmeleri bazen olumlu olduğu gibi, bazen de olumsuz olabilmektedir. Olumluluk ve olumsuzluk insanların renklere verdikleri anlamla bağlantılıdır. Bazı renkler insanlarda soğuk ve itici etki oluştururken, bazılarının çekici, bazılarının da dinlendirici etkisinin olduğu bilinmektedir.¹⁶

Renkler hem basit hem de karışıktır. Bu algı insandan insana, kültürden kültüre değişir. Aynı rengi gören iki kişi aynı duyguyu paylaşmayabilir. Bu sebeple biz rengin tanımını yaparken hem bireysel olduğunu söyleyebiliriz hem de evrensel. Renkler, sınırsız çeşitlilik içinde sonsuz mesaj yollar.¹⁷ Renk insan yaşamını güzelleştiren, onu daha cazip ve anlamlı hale getiren, son derece önemli kılan öğelerden biridir. Eski uygarlıklara özgü mimari abideler, çeşitli ulusların zengin giyim kültürleri, sanat eserleri, aynı zamanda dekoratif uygulamalı sanatlar, ev eşyaları, iş aletleri vs. rengin toplum hayatında ne kadar büyük bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Renk konusu ile ilgilenen uzmanlar aynı zamanda çeşitli renklerin insana olan psikolojik ve fizyolojik etkisi üzerinde oldukça ilgi çekici bilgiler vermektedirler. Mesela bilim adamları mavi rengin insanı sakinleştirmesi ve onu tatmin edici bir etkisi olduğunu kaydediyorlar. Aynı zamanda kırmızı rengin son derece sıcak, aktif, enerjik bir karaktere sahip olması, insanı heyecanlandırması gibi özelliklerine de dikkat çekerler.¹⁸

¹⁴ Annagulu Nurmemmet, “Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 78.

¹⁵ Kadir Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin Dili**, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 40-41.

¹⁶ Sinan Gönen, “Efsanelerde Kara Rengin Görünümü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 17, Bahar-2005, s. 226.

¹⁷ Bride M. Whelan, **Color Harmony 2**, Rockport Publishers, Massachusetts, 1994, s. 13.

¹⁸ Kurbanov, “Azerbeycan Sanatında Renk”, s. 103.

Türk dilinin zengin söz varlığı içinde renk adlarının önemli bir yeri vardır. Türkçe’de ana renk adlarının dışında daha pek çok renk adları oluşmuştur. Dünyanın doğa zenginlikleri bakımından en renkli, en bereketli, en güzel topraklarında yaşayan Türkler, çevredeki bitkilere, hayvanlara ve gökyüzüne bakarak yeni renk adları oluşturmuşlardır. Eski dönemlerde olsun, daha yeni çağlarda olsun, renkler hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmuş onlara her dönemde farklı anlamlar yüklenmiştir.¹⁹ Türk kültüründe renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar, her türlü görsel malzemeler, zihinsel ve duygusal yaklaşımlar bizim için önemlidir. Çünkü Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, dini anlayış ve uygulamalarına, savaşla ilgili çeşitli uygulamalarına, kültürel dokuya; bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere doğrudan yansımıştır.²⁰

RENK NE DEMEKTİR?

Renk sözcüğü dilimize Farsçadan girmiştir. Farsça kökenli, reng (renk, boya, utanma, kan, gidiş, tuzak, güç, üleş, can, yoksul hırkası, damızlık deve) kelimesinden gelmektedir. Türkçede boya anlamında söylenir, öteki anlamları çok fazla bilinmez. Divan edebiyatında “reng” sözcüğü tuzak, kandırma anlamında da geçer.²¹ Renk kelimesinin Türkçesi, geçmişte “bet” ve “don” sözleriyle ifade edilmiştir. Şimdi ise “bet” ile ilgili olarak “bet beniz” kalıp sözünü, “don” ile ilgili olarak da “doru donunda at” gibi bazı sözleri ifade ederken kullanıyoruz. Donanmak sözcüğü, süslenmek, renklenmek anlamına gelir. Renk sözünün anlamını Şemseddin Sami’nin eseri olan Kamus-u Türki’de şöyle verilmektedir: “Eşya ve ecsamın (cisimlerin), güneşin bazı şualarını bel’ ve bazılarını reddetmeleriyle nazarda gösterdikleri suretlerin (görüntülerin) beheri”.²²

Rengin fiziksel, sanatsal ve psikolojik olarak farklı tanımları yapılmıştır. Rengi fiziksel bir olay olarak tarif edenler, rengin tanımıyla ilgili olarak, ışık, gölge ve parlaklık gibi daha ziyade fiziki boyutuyla ilgili değerlendirmeler yapmışlardır. Bu bakış açısından renkleri değerlendirenler, ışığın cisimler üzerindeki etkisi üzerinde durmuşlardır. Rengin tanımını sanatsal yönden yapanlar; ton, doygunluk, perspektif, estetik gibi

¹⁹ Nevzat Gözaydın, “Türkçenin Renk Zenginliği”, **Türk Dili Dergisi**, C. 85, S. 618, Ankara, 2003, s. 539.

²⁰ Salim Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig**, Sayı 54, Yaz 2010, s. 185.

²¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 565.

²² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2001, s. 671.

kavramlarla renk tanımı yapmaya çalışmışlardır. Rengin psikolojik olarak toplumlar ve bireyler üzerindeki etkilerinden yola çıkarak rengi tarif etmek isteyenler ise gerek tarihi gerekse sosyolojik açıdan renk tanımlamaları yapmışlardır. Böyle değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç şudur ki; Renkle ilgili olarak farklı yaklaşımlar doğrultusunda birbirinden farklı renk tanımlamaları yapmak mümkündür.²³

Renk, en basit tanımıyla göz ortamından geçip gözün arkasına düşen ışığın neden olduğu öznel bir duyumdur.²⁴ Bir şeyi diğerinden ayıran özelliğe renk denilmektedir. Renkler, en eski dönemlerden itibaren her kültürde insanların farklı duygusal tepkiler verdiği sembollerdir.²⁵ Renk, ışığın kendi öz yapısına veya cisimler tarafından yayılma şekline bağlı olarak, gözün üzerinde yaptığı etki²⁶ olarak da tarif edilmektedir. Herhangi bir ışık kaynağından gelen ışınların çevremizde bulunan cisimlere çarpmasıyla beraber, bu ışınların bir bölümü emilirken bir bölümü de yansır. İşte bu olay esnasında gözümüzde oluşan etkiye renk denir.²⁷ Başka bir tanımda, nesnelere yansıtılarak gelen görünür ışınların (ışık) görsel algıda oluşturduğu bir duygudur. Renk temelde ışığın bir türevidir. Yani üzerine düşen beyaz ışıktaki bütün dalga boylarını aynen yaymayan ve yansıtmayan bir maddenin görünme niteliğidir. Buradan rengin var olabilmesi için mutlak olarak ışığın var olması gerekliliği kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Karanlıkta renk yoktur, renk ışıkla vardır. Çünkü ışığın olmadığı yerde rengin var olabilmesi mümkün değildir. Loş ya da karanlık ortamlarda nesnelere renklerinin belli olmayışı ve nesnenin yalnızca biçiminin görülebilmesi buna iyi bir örnek olarak verilebilir.²⁸

İŞIK-RENK İLİŞKİSİ

Rengin oluşması için gerekli olan ilk koşul ışığın varlığıdır. Renklerin oluşabilmesi için Güneş'ten yeryüzüne gelen ışığın, renkleri meydana getirebilecek şekilde, belirli bir dalga boyuna sahip olması gerekmektedir. Güneş'in yaydığı bütün ışınların içinden sadece "görünür ışık" olarak adlandırılan bu ışığın yeryüzüne gelme ihtimali 10 üzeri 25'te bir ihtimaldir. Bu inanılması güç ihtimal gerçekleşir ve renklerin oluşması için

²³ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 565.

²⁴ Yelda Zeren Alakuş, **Renk Olgusu ve Günümüz Mimarısındaki Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 5.

²⁵ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 374.

²⁶ **Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, "Renk", Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Limited Şirk., C. 10, İstanbul, 1981, s. 528., Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, "Renk", İstanbul, 1986, s. 200.

²⁷ Menderes Üstün, **5-17 Yaş Gruplarında Renk Algılaması Olayı Ve Algılamayı Etkileyen Faktörlerin İrdelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 6.

²⁸ Mustafa Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik Anlamlar-**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 18-19.

gerekli olan ışınlar Güneş'ten Dünya'ya ulaşır. Güneş'ten gelip uzaya yayılan ışık gerçekte göze zarar verecek özelliklere sahiptir. Bu yüzden Dünya'ya ulaşan ışığın gözün rahatlıkla algılayabileceği ve zarar vermeyeceği duruma gelmesi gereklidir. Bunun için ışınların bir süzgeçten geçmesi gereklidir. Bu dev süzgeç Dünya'yı çevreleyen atmosferdir.²⁹ Işık elektromanyetik bir dalgadır. Bu ışık bir cisimle karşılaştığında, bir bölümü cismin üstüne yansır. Bizim nesnenin rengi olarak algıladığımız şey bu yansımadır. İnsan gözü 400-500 nm civarındaki dalga boylarını mavi, 500-600 nm civarındakileri yeşil ve 600-700 nm civarındakileri kırmızı olarak algılar. Doğadaki tüm renkler yalnızca bu üç dalga boyunun farklı yoğunluklarda kullanılmasıyla elde edilebilir. Üçünün % 100 oranında karışımından beyaz ışık elde edilir. Her bir eleman % 0 oranına indirildiğinde ise ışıksızlık, karanlık yani siyah elde edilecektir.³⁰ İnsan-doğa münasebetlerinin ana kaynağına dayanan etkenler içerisinde güneş mühim rol oynuyor. Öyle ki, tüm renkler ve renklerin tonları güneşle bağlıdır ve tüm renklerin annesi beyaz-ak renktir.³¹

RENKLERİN OLUŞUMU VE ALGILANIŞI

Karın beyazlığı, şafağın kızılılığı, güneşin sarılılığı, denizin maviliği, bitkilerin yeşilliği gündüzün aydınlığı (beyazlığı), gecenin karanlığı (siyahlığı) dünyadaki güzelliklerden bazılarıdır. Doğanın güzelliğinin büyük bölümünü, bulutlarla bezeli mavi gökyüzü, alev rengi bir gün batımı, otların ve yaprakların yeşili, çiçeklerin, böceklerin ve kuşların rengârenk görünümü oluşturur.³² İnsan tarafından renklerin algılanması, ışık, ışığın cisimler tarafından yansıtılması ve nesnenin göz yardımıyla beyne iletilmesi ile gerçekleşir. Göz tarafından algılanan ışık, retinada sinirsel sinyallere dönüştürülüp, buradan optik sinir olan; "Nervus Opticus" aracılığıyla beyne iletilir. Göz, üç temel birleştirici renk olan; kırmızı, sarı ve yeşile tepki verir ve beyin, diğer renkleri bu üç rengin farklı kombinasyonları olarak algılar. Renklerin algılanışı dış koşullara bağlı olarak değişir. Aynı renk güneş ışığında ve mum ışığında farklı algılanacaktır. Fakat insanın görme duyusu ışığın kaynağına uyum sağlayarak, bizim renkleri farklı koşullarda da aynı renk olarak algılamamızı sağlar. Tat alma, duyma, dokunma ve diğer

²⁹ Abdülmecit Okcu, "Kur'an'da Renkler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28, Erzurum, 2007, s. 130.

³⁰ Mehmet Fatih Selçuk, *Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 3, 5.

³¹ Kamil Veli Nerimanoğlu, "Türk Dünya Bakışında Reng", *Nevruz ve Renkler*, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 64.

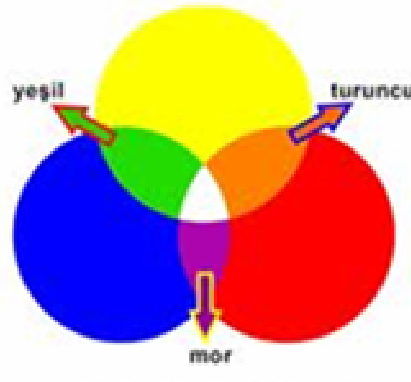
³² *Temel Britannica*, "Renk", Ana Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1992, s. 215

duyularımızda da olduğu gibi, renklerin algılanışı da kişiden kişiye değişir. Bir rengi sıcak, soğuk, ağır, hafif, yumuşak, kuvvetli, heyecan verici, rahatlatıcı, parlak veya sakin olarak algılayabiliriz. Ancak bu tanımlama, kişinin, kültür, dil, cinsiyet, yaş, ortam veya deneyimlerinden kaynaklanır. Kısacası diyebiliriz ki herhangi bir renk, iki ayrı insanda asla aynı duyguları uyandırmayacaktır.³³

Beyin üç temel renk olan, kırmızı, yeşil, maviye tepki verir ve diğer renkleri bu üç temel rengin kombinasyonları olarak görür. Işık aydınlattığı nesnenin algılanmasını sağlayan araçtır. Biz bir nesneyi, yansıtılan ışığın gözlerimiz tarafından uyarıldığı zaman görür ve bir renk olarak algılarız. Aslında rengin algılanması konusunda burada bir paradokstan da bahsetmek mümkündür. Renk algılama bir paradokstur, en sık verilen elma örneğinde ifade edildiği gibi güneşten gelen beyaz ışık (gün ışığı) elma tarafından absorbe edilir, sadece kırmızı ışık yansır. Bu da göz tarafından kırmızı olarak algılanır, daha doğrusu retinanın uzun dalga boyuna duyarlı konları ile kırmızı olarak algılanır. Buradaki paradoks şudur; gün ışığını hiçbir zaman renkli olarak algılamayız ama o olmadan da renk görmeyiz. Renk algılanması ışık kaynağına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bir nesne güneş ışığında farklı, mum ışığında farklı, ışık yansımaları yapar. Fakat insan görme sistemi dış koşullara adaptasyon gösterir. Bu sayede farklı koşullarda aynı renk algılanması sağlanır.³⁴

RENK GRUPLARI

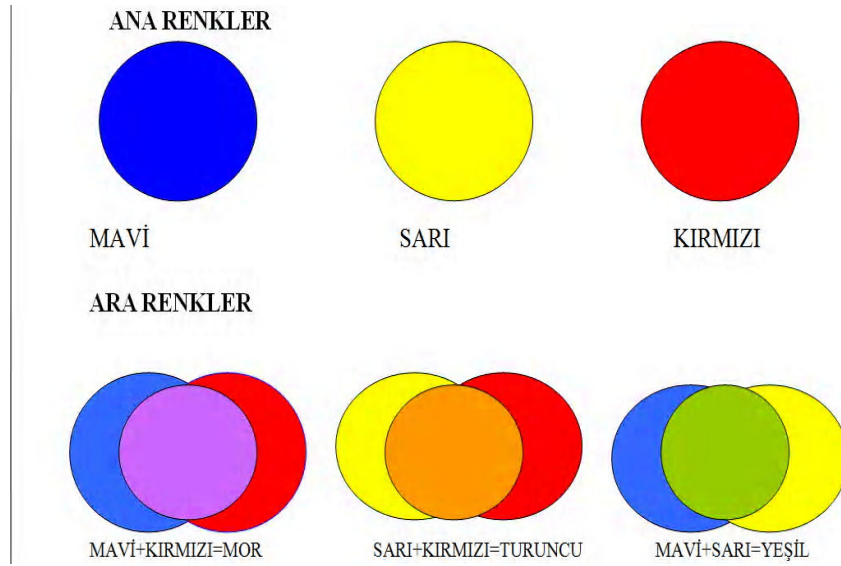
ANA VE ARA RENKLER

Şekil 1. Ara renklerin nasıl oluştuğu?

³³ Selçuk, **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk...**, s. 4., Üstün, **5-17 Yaş Gruplarında Renk...**, s. 13.

³⁴ Cezmi Akın, Sait Eğrilmez, Filiz Arashfi, "Renklerin İnsan Davranışı ve Psikolojisi Üzerindeki Etkileri", **Türkiye Oftamoloji Gazetesi**, S. 33, 2004, s. 275., Selçuk, **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk...**, s. 3.

Şekil 2. Ana ve Ara renklerin Nasıl Oluşur?

Doğada temel olarak tek başına bulunabilen ve diğer ara renklerin oluşumunu sağlayan renklere ana renkler denir.³⁵ Üç ana rengin farklı oranlarda ikişerli karıştırılmasıyla renk çemberindeki ara renkler, oluşur.³⁶ Doğada üç ana renk bulunur, bunlar kırmızı, sarı ve mavidir. Diğer renkler ise bu üç ana rengin farklı karışım ve tonları ile elde edilir. Örneğin kırmızı ve mavinin karışımı ile mor, mavi ve sarının karışımı ile yeşil, kırmızı ve sarının karışımı ile turuncu oluşur.³⁷

SICAK VE SOĞUK RENKLER

Renkler, sıcak ve soğuk olmak üzere iki farklı şekilde de sınıflandırılmaktadır. Bunun nedeni ise renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkisidir.³⁸ Renk çemberine göre, tam sarı ve tam mor karşılıklı gelmek üzere bir dairenin çevresine yerleştirildiğinde, sarı ile moru birleştiren doğrunun yeşil ve mavi yanındaki renkler soğuk, diğer yandaki renkler ise sıcak olarak adlandırılır.³⁹

Sıcak Renkler; Sarı ile kırmızı arasındaki tüm renkler sıcak renklerdir. İçinde sarısı çok olan yeşillerle kırmızısı çok olan mor renklerde sıcak etkilidir.⁴⁰

³⁵ Ümran Defne Güntürkün, *Moda Olgusunun Renk Trendleri Çerçevesinde Ele Alınması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 3.

³⁶ Sezen Aksu, Rasim Sölpük, Mustafa Doğan, *İki Boyutlu Sanat Atölye*, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 97.

³⁷ Güntürkün, *Moda Olgusunun Renk...*, s. 3.

³⁸ Göktan, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-1", s. 88.

³⁹ Özlem Erbaş, *Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri*, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 1996, s. 43., Alakuş, *Renk Olgusu...*, s. 28.

⁴⁰ Aksu v.d., *İki Boyutlu Sanat...*, s. 94.

İçinde mavi bulunan renkler ise soğuk renklerdir. Yeşil ve mor daha sıcak ya da daha soğuk olma özelliğine sahiptir. İçinde mavisi çok olan yeşil ve mor renkler de soğuk etkilidir.⁴¹

Şekil 3. Sıcak-Soğuk Renkler

SICAK-SOĞUK RENKLER ve İNSAN PSİKOLOJİSİ

Sıcak ve soğuk renkler ayırımı sadece fiziksel tabanlı bir ayırım değildir. Çünkü bu renk gruplarının insanlarda değişik fizyolojik ve psikolojik etkiler yaptığı deneylerle ispatlanmıştır. Deneyler sıcak ve soğuk renklerin sinir merkezlerini farklı biçimlerde etkilediğini göstermektedir. Psikolojik anlamda; sıcak renklerin dinamik, soğuk renklerin ise statik bir özelliğe sahip oldukları kabul edilir. Sıcak renklerin insanlarda; heyecan, canlılık hatta saldırganlık; buna karşılık soğuk renklerin ise sakinlik, yatışma, devinimsizlik vb. duygular uyandırmaktadır. Dinlendirici bir etkiye sahip olmaları, hareketsizlik ve statiklik duygusu uyandırmalarından dolayı soğuk renklere negatif renkler adı da verilmektedir. Sıcak renklerin psikolojik açıdan; canlılık, neşe, hareket ve iştah gibi dinamik etkiler yaptıkları için onlara, pozitif renkler de denmektedir. İnsanların soğuk renklere nazaran sıcak renklere karşı özel bir eğilim duydukları kabul edilmektedir. Örneğin; mağara duvarlarına yapılmış resimlerde, ilkel insanın yalnızca sıcak renkleri tanıdığını ve onları başarıyla kullandığı görülebilir. Afrika yerlileri

⁴¹ Aksu v.d., **İki Boyutlu Sanat...**, s. 95.

arasında yapılan araştırmalarda da otuza yakın sıcak renk adı saptanmasına karşın soğuk renklere sahip tek bir isme rastlanmaması bu eğilime örnek olarak gösterilmektedir.⁴²

Renklerin verdiği psikolojik etkiler, doğadaki ilişkilerine dayanılarak daha kolay anlaşılabilir. Kırmızı ve turuncu güneşin ve sıcaklığın renkleri olup onları sembolize eder. Sarı rengi de bu renklere katmak mümkündür. Kırmızı, aynı zamanda ateşin de rengidir. Buna karşılık denizin, havanın, yaprağın, çimenin, rengi olan mavi ve yeşil durgunluğun renkleri olarak algılanır. Sözelimi, mor rengin derece derece değişmeye olan yatkınlığı onu, gün bitiminin atmosferde erittiği uzaklıkların rengi olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.⁴³

Renklerin psikolojik olarak algılanması ve etkileri üzerine şunları söylemek mümkündür; Değişik renklerin insanlar üzerinde kuvvetli etkiler bıraktığını görebiliyoruz. Kişisel faktörlerin, kişiliğin ve yaşın renk tercihlerinde önemli bir etkisi vardır. Bu konudaki seçim, değişik renklere olan yakınlık, tanışıklık ve bilinçle yapılır. Renk duyarlılığı, normal renk görüşü olan insanlar arasında bile değişebilir. Bazen de kişinin içinde bulunduğu fiziksel koşullara göre farklılaşır.⁴⁴

Renklere toplumsal psikoloji açasından bakarsak insanların yaşadıkları bölgenin iklim, bitki örtüsü, inanışlar, gelenek ve göreneklerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Sıcak iklimde yaşayan insanların sıcak renkleri sevdikleri görölmektedir. Örneğin; Sarı, kırmızı, turuncu gibi. Soğuk bölgelerde yaşayan insanlar ise daha çok soğuk renkleri tercih ederler. Örneğin; Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanların giyimlerinde seçtikleri renkler daha çok kırmızılar, pembeler, fuşyalar (canlı ve parlak pembe-çingene pembesi) ve türkuazlar olurken kuzey bölgelerde yaşayan insanların renk tercihleri daha çok solgun maviler, kahve tonları, haki yeşili, içinde gri barındıran soğuk ve durgun renklerdir. İnançlar bakımından da renklerin kullanımında farklılıklar görölmektedir. Beyaz renk saflığın, temizliğin, yaşamın rengi iken uzak doğuda ölümün simgesidir. Siyah renk karamsarlığın, ruhsal çöküntünün, olumsuz duyguların ve ölümün rengi olarak birçok toplumda görölmürken Uzak Doğu'da yeniden doğuşun simgesidir. Sarı renk hem Hristiyanlarca hem de Çinlilerce kutsal sayılır.⁴⁵

⁴² Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 38.

⁴³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 9-10.

⁴⁴ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 67.

⁴⁵ Suzan Tokgöz, **Giyim Tasarımında Renk Algısı Ve Algıyı Değiştiren Faktörler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010s. 56-57.

RENK TÜRLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİNİN ŞEMATİK OLARAK GÖSTERİMİ:

Tablo 1. Renk türleri ve psikolojik etkileri⁴⁶

KIRMIZI	Tutkunun rengi olan kırmızı, dikkat arttırıcı, ilgi çekici, hareketlilik sağlayıcı, beyni çalıştırıcı, heyecan verici, sağlık, canlılık, aşk, zafer hissi, enerji, cömertlik, fedakârlık, ihsan, acıma, cesaret, güç, hayat dolu, ısıtıcı etkiler taşır. Abartılması halinde sertlik ve şiddet, tehlike, rahatsız edicilik, zulüm, günah ifade edebilir.
PEMBE	Nezaket, yumuşaklık, tatlılık, çekingenlik, mahcubiyet, muhafazakârlık duygusu telkin eden bir renktir.
TURUNCU	Neşe verici, ısıtıcı, birlik olmaya yönlendirici, çok kullanıldığı durumlarda huzursuz edici, zenginlik, ışık ve verimliliği temsil eden bir renktir. Önsezinin, duru sevincin, dengeli gücün sembolü turuncu, iyimserlik yayar.
SARI	En ışıklı, hareketli, parlak ve neşeli renk olan sarı, zenginlik, bolluk, şeref ve sadakati hatırlatır. Sarı entelektüel olma, yöneticilik, hırs, iddia ve özgürlüktür. Canlı sarı, kişiyi aktif yapar, solgun sarıysa, dinlendirir ve gevşetir. Renk ilgili araştırmalar yapanlara göre bu renk, tüm renkler arasında genel kas sinirlerinin gücünü arttıran tek renktir. Ağırkanlıları canlandıracak ve sinirleri uyacaktır. Sarı, anlamayı keskinleştirir ve akıl işlevlerini arttırır. Ayrıca, sarının açık tonları, alanları genişleterek büyütür. Zihin uyarıcı etkisi olan ve iletişim kurmayı kolaylaştıran bu rengin aşırıya kaçılması halinde vandalizm, kıskançlık, hastalık, mantıksızlık, şüphe ve güvensizlik, sorumsuzluk, uçukluk getirir.
KAHVERENGİ	Toprak ana ve ağaçların rengi olan kahverengi, yeşil gibi yaşamın yeşermesini değil, olgunluğu temsil eden yatıştırıcı bir renktir. Ayağı yere basan, kararlı, ketum bir davranışa yönelticidir ve ciddiyet simgeler.

⁴⁶ Tülay Özdemir, "Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s. 393., Özge Mazlum, "Rengin Kültürel Çağrışımları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 31, Aralık 2011, s. 130, 132., Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Color", **Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol.: 7:1, April-2014, p. 60.

YEŞİL	Genel olarak yeşil ağaçların yapraklarının, çimenlerin rengi olduğundan serinletici ve sakinleştirici bir etkiye sahiptir. Sessizlik, verimlilik, hayat, büyüme, doğa, bilgelik ve inancı çağrıştırır. Her renkte olduğu gibi yeşilin de farklı tür ve tonları farklı duygular uyandırabilir. Yeşil kendine saygı, adalet ve güveni temsil edebilirken, abartılması megaloman, otoriter ama küstah, alaycı bir ifade yayabilir. Dünya’da yeşil renk başlangıç, büyüme ve uyanışın rengidir.
MAVİ	Mavi, hoşnutluk, iyi niyet, merhamet, açık sözlülük, dürüstlük, esneklik, yumuşak başlılık, anlaşma, uzlaşma, işbirliği ve huzuru çağrıştırır. Heyecan giderici ve sakinleştirici etkisi vardır. Gevşemenin sevildiği ortamlarda mavi yansımalar bulunmalıdır. Mavi ışık, uyku getirici ağrı giderici ve kasılmayı önleyicidir. Mavi, ister çok koyu, ister açık olsun, içinde özgürlük ve uyum taşıyan bir renktir. Koyu mavi olan lacivert renk, ciddi olmaya ve kapsamlı düşünceye sevk eden bir renktir. Özellikle çok solgun mavilerin bolca kullanıldığı yerlerde pasiflik ve tembellik hissi getireceği unutulmamalıdır. Mavi, gökyüzü, su ve denizlerin, aynı zamanda sonsuzluk ve huzurun rengidir.
MOR	Mor, asalet, mistizm, utanç, hüznün, aşk ve aklın birleşimi, itibarın rengidir. Ortaçağ Avrupa’sında aristokratların rengiydi ve saray itibarını temsil eden bir renk oldu. Mor, büyük alanlarda görüldüğü takdirde korkutucu ve huzursuzluk veren bir renk olabilir. Erguvan, haklılık, ihtişam, egemenlik ve asillik duygusu doğuran kişiler arasında ciddiyet ve mesafe duygusu telkin eder. Menekşe moru, dini otorite, kargaşa, ölüm, kendini adama, ilahi aşkı temsil eden bir renktir. Leylak rengiyse melankolik duygular telkin eder.
AK (BEYAZ)	Beyaz, bütün renkleri içinde barındırdığından birliğin ve saflığın sembolü olmuştur. Bir açıklık ve şeffaflık idealini yansıtır. Beyaz; masumiyet, zafer, barış, neşe, yücelik, teslimiyet ve merhametin rengidir. Ayrıca, evrensel bakış açısında beyaz renk ölümsüzlüğü de sembolize eder.
KARA (SİYAH)	Beyazın zıttı olan siyah, iyi-kötü, gündüz-gece, yin-yang, yaşam-ölüm gibi var olan doğal ikilemlerin “diğer” rengidir. Siyah her birimizin doğasında bulunan derin uyuşmazlığın sembolüdür. Bu renk, yas, pişmanlık, suçluluğu sembolize edebileceği gibi, derin dinlendirici sessizlik ve sonsuzluk ya da yapısal kuvveti sembolize eder.

FARKLI TOPLUMLARIN DEĞER YARGILARINA GÖRE RENKLERİN ANLAMLARI

Renklerin evrensel anlamlarının yanı sıra, farklı coğrafi bölgelerde ve toplumlarda değişen anlamları vardır. Kültürler arası bu farklılıklar, renklerin farklı etkilerinden değil, toplumların farklı algı yapısı ve renk tercihlerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁷ Şimdi dünyadaki farklı kültürlerde bulunan renkle ilgili algıları içeren bir şemayı burada ifade edelim:

Tablo 2. Çeşitli Toplumlara Göre Renklerin Anlamları⁴⁸

RENK ÜLKE	KIRMIZI	SARI	MAVİ	KARA (SİYAH)	AK (BEYAZ)	YEŞİL	TURUN- CU
ABD, Kanada	Tehlike, Heyecan, Uyarı, Arzu, Öfke, Sıcak.	Sıcaklık, Uyarıcı, Mutluluk, Güneş, Korkaklık	Tehlike, yiğitlik, tatlı, sakın, otorite, erkeklik, Resmi iş, Felsefe	Ölüm, Şeytan, Mezar, Hiçlik, İş, Yetişkin	Saflık, Mutluluk, Temizlik, Zerafet ve şıklık	Emniyet, Güven, Ekşi, Çevre, Tazelik, Kıskanç-lık, Deneyim- sizlik.	Ferahlama, Tehlike.

⁴⁷ Özdemir, "Tasarımda Renk...", s. 397.

⁴⁸ Özdemir, "Tasarımda Renk...", s. 397., <http://www.sensationalcolor.com/color-meaning/color-meaning-symbolism-psychology/all-about-the-color-red-4344#.VVd9vLntmko> Son Erişim Tarihi: 17. 05. 2015., Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 130-132., Deniz Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim", **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 6, Aralık 2012, s. 274-275., Paul Sable, Okan Akcay, "Color: Cross Cultural Marketing Perspectives As To What Governs Our Response To It", **Proceedings of ASBBS**, Volume 17, Number 1, February 2010, pg. 953., Denise Turner, "Cross-Culture Color", **Vision**, November 2009, pg. 34, 35., Mario De Bortoli, Jesús Maroto, "Colours Across Cultures: Translating Colours in Interactive Marketing Communications", **Global Propaganda**, pg. 15-20. (<http://globalpropaganda.com/articles/TranslatingColours.pdf>, Son Erişim Tarihi: 17.05.2015), Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic...", pg. 59, 60., Amy Greenfield, **A Perfect Red**, Published by Harper Perennia, 2005, pg. 36

Almanya, Belçika, Avusturya	Almanya'da şanssızlık, Danimar-ka'da şanstır. Aşk, Romantizm, İyimserlik, Kan, Adanmışlık, Güç, Uyarı.	Tehlike, Kalite, Korkaklık, Güneş Işığı.	Isı ve Sıcaklık, Erkeklik, Tarafsızlık, Roman-tizm	Yas, Ölüm, Resmîyet, Zarafet, Şıklık	Çok yönlülük, Kültürlülük, Temizlik, Saflık, İyilik, Umutsuzluk, Barış.	Doğa, Bereket, Güven, Kıskançlık, Deneyimsizlik.	Ucuzluk, Gürültü.
Fransa	Asalet, Kan, Aşk, Tutku, Arzu.	Sadakatsizlik, Yaz, Eğlence.	Özgürlük, Barış, Su, Doğruluk		Tarafsızlık	Suçluluk	Dünya
Orta Doğu	Aşk, Adama, Günah, Kan, Kızgınlık ve Güç.	Mutluluk, Refah ya da Varlık, Azizlik, Adalet.	Erdem, İnanç, Gerçek, Şan-Şeref.		Sevinç	Verimlilik, Güç	
Hindistan	Yaşam, Yaratıcılık, Enerji, Sevinç, Arzu, Hırs, Zenginlik ve Güzellik tanrıçasının sembolü.	Başarı, Güneş, Ticaret,	Saflık, Temizlik, Doğruluk, Aşk, Cennet.	Kızgınlık, Toleranssızlık, Tembel-lik.	Ölüm, Temizlik	Refah, Varlık, Verimlilik	Bereket, Bolluk, Ölümsüz-lük
Japon	Aşk, Öfke, Kan, Tutku, Tehlike, İçtenlik, İyi Şans,	Zarafet, İtibar, Asalet, Çocuksu, Neşeli	Utanç, Aşağılık		Ölüm, Hastalık ve Yas,	Aşk, Gelecek, Gençlik, Enerji, Mutluluk, Sevgi, Güven.	Bereket, Bolluk, Ölümsüz-lük
Çin	Aşk, Mutluluk, İyi Şans-Talih, Kutlama, Ateş,	Doğum, Zenginlik, Kuvvet, Mutluluk, Onur, Lezzet,	Gökyüzü, Bulut, Su.		Ölüm, Hastalık ve Yas,	Onur, Güven ve Samimiyet, İlkbahar, Gençlik, Doğum.	Bereket, Bolluk, Ölümsüz-lük, Aşk, Mutluluk, Sağlıklı

	Güney yönü, Yaz mevsimi, Pozitif Enerji.	Hanedan, Saltanat ve saray,					olma hali, Tevazu.
Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Ermenistan ve Gürcistan	Güzellik, Komünizm, Devrim	Kıskançlık, Doğa	Ümit, Barış, Huzur, Saflık.				

RENK SİSTEMLERİ VE RENK UZAYLARINA AİT ÖRNEKLER

İngiliz fizikçisi Isaac Newton (1642-1727), 1670 yılında güneş ışığını elmas bir prizmadan geçirerek, tıpkı gök kuşağındaki gibi ışığı “yedi” renge ayırmış, böylelikle günümüzdeki renk bilgisinin de temellerini atmıştır. Renklerin kırılma açılarına göre spektrum’daki dizilimlerini ise şu şekilde sıralamıştır: 1- Kırmızı 2- Turuncu 3- Sarı 4- Yeşil 5- Mavi 6- Lacivert 7- Mor. Kırmızı, mavi, sarı renklere “esas-ana renkler” adını vermiş ve bu renklerin “meydana getirilemeyen” renkler olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Newton bu yedi temel renkleri yedi gezegene ve yedi notaya bağlamıştır. Pek çok bilim adamı tarafından renk sistemleri geliştirilmiş ve renkler çeşitli düzenlerde sistematize edilmeye çalışılmıştır. (Jh. Lambert, Prase, A. Hicethier, J.W. Goethe, T. Mayer, P.O. Runge, W. Ostwald, A Munsell, M. Richter vs).⁵⁰

Dünyada geçerliliği olan ve yaygın olarak kullanılan renk sistemleri ve renk uzaylarına ait olarak şunları örnek verebiliriz; Ostwald Renk Sistemi, Munsell Renk Sistemi, RGB Renk Uzayı, CMY Renk Uzayı, CIE XYZ Renk Uzayı, CIE Lab Renk Uzayı.⁵¹

RENK KAVRAMI İLE İLGİLİ ULAŞILABİLECEK SONUÇLAR:

Renk olgusunu anlamada bize kolaylıklar sağlaması açısından şu sonuçlara ulaşmak mümkündür;

1- Fizik bilimi açısından renk, bir titreşim enerjisinden başka bir şey değildir.

⁴⁹ Göktan, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-1”, s. 87.,

⁵⁰ Tuncay Sema, **Mimarlık ve Renk Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 38., Mira Elif Demirhan, “A Color Naming Study On Türkmén Language”, **Submitted to the Graduate Institute of Social Sciences In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts**, İstanbul, 2010, s. 47-50.

⁵¹ Selçuk, **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk...**, s. 6.

- 2- Renk varlığını ışığa borçludur.
- 3- Rengin görünmesi fizyolojik bir süreçtir.
- 4- Renk, insan psikolojisi üzerinde çeşitli etkiler yapar.
- 5- Renkler, geçmişten geleceğe yapısal ve simgesel değişimler göstererek, etkilerini sürdürür.
- 6- Simge dünyası içinde hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklenebilen tek simge renktir.
- 7- Renkler, coğrafi farklılıkların belirleyicisi olarak işlev görebilir.
- 8- Renkler toplumsal ve kültürel farklılıkların belirleyicisi olarak, dünyadaki çeşitli toplumlar hakkında önemli ipuçları verebilir.
- 9- Renk seçimi insanın yaş dönemleri ile birlikte değişiklikler gösterir.
- 10- Bugün dahi renk teorileri üzerine genel bir uzlaşma oluşmamıştır.
- 11- Bütün görsel sanatların temelinde renk vardır. Renkler, tüm görsel sanatlar ile ilgili faaliyetler için yaşamsal bir önem taşır.⁵²

⁵² Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 68.

I. BÖLÜM

RENKLERE SEMBOLİK YAKLAŞIMLAR

1. 1. Renklerin İlk Sembolik Anlam ve Değer Kazanma Süreci

Yaşadığımız evrende herşey bir renge sahiptir. Renk hayattır. Rengin olmadığı bir dünya düşünülemez. Her renk bireyin iç dünyasına seslenir, farklı duygular ve kavramlar çağırır. İletişimde renklerin anlamı toplumsal, ekonomik, siyasal (ideolojik), sosyal ve kültürel değerler içerir.⁵³

İnsanoğlu renkleri tabiatla tecrübe ederek öğrenmiştir. Akşam olduğu zaman güneşin batmasıyla önce mavilik ve ondan sonra karanlık (kara renk) dünyayı bürüyerek, insanlarda huzur, istirahat ve uyumağa yani geçici bir ölüme hazırlık hali ortaya çıkmaktadır. İşte bu durumdan dolayıdır ki, karanlık ve kara rengi, ölüm ve matem rengi olarak insanların zihninde yerleşmiştir. Bir taraftan da insan sabahın gelmesi ve güneşin doğmasıyla çeşitli renklerin (kırmızı, turuncu ve sarı) görünmesine şahit olmuş ve onda sıcaklığı da temsil eden bu renklerin tesiriyle hayata olan ilgisi artmıştır.⁵⁴

Toplumsal hayatın başlamasıyla birlikte, renkler de kendilerine özgü bir dille oluşmaya başlamıştır. Doğaldır ki renge yüklenen anlamlar, kültürden kültüre değişmeler gösterir. Farklı kültürler, aynı duyguyu, ayrı renklerle sembolleştirmişlerdir. Örneğin, siyah renk birçok toplumda ölümü simgeleyen renk olarak kabul edilir. Buna karşın, Japonlarda yas rengi, alışılmışın aksine siyah değil beyazdır. Onlar, bu olumsuz anlamları beyaza yüklemişlerdir. Bu farklılaşmayı destekleyecek başka örnekler de verebilmek mümkündür. Eski çağın ünlü devleti Babil’de devletin resmi fahişeleri beyaz elbise giyerlerdi. Oysa bu renk, günümüzde el değmemişliği, bakireliği simgelemektedir. Bu nedenle, gelinliklerin beyaz renkli olması deyim yerindeyse bir kural haline gelmiştir.⁵⁵

⁵³ Arzu Yazmacı, **Tipografi ve Renk**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 10.

⁵⁴ Cevad Heyet, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 55.

⁵⁵ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 70-71.

Sarı renk, Çin, Tibet gibi toplulukların kültüründe imparatorluklarının simgesi olması dolayısıyla en sevilen renk iken, Türk kültüründe felaket, kötülük ve hastalığın sembolü olmuştur.⁵⁶ Batı kültüründe de Türk dünyasında da beyaz renk, ışığı, aydınlığı, saflığı, temizliği, iyiliği, mutluluğu, siyah renk ise karanlığı, kötülüğü, acıyı, elemi sembolize eder. Oysa Afrika'da yaşayan ve her gün çevresinde siyah derili insanları gören birisi için siyah renk hiç de bu olumsuz anlamları taşımayabilir. Renkler, birer sembolik dil olarak, aynı coğrafyada farklı ya da farklı coğrafyalarda aynı anlamlara gelebilmektedir. Kültürel dokusu içinde herhangi bir rengin yeni bir anlam kazanabilmesi bir dizi etkene bağlı olarak gerçekleşir. Bu etkenlerin başında yaşanan coğrafi bölgenin niteliği toplumsal belleğin birikimleri, din olgusu, meslek dalı ve benzeri gibi unsurlar gelmektedir.⁵⁷

1. 2. Rengin Tarihsel Gelişimi-İlk İnsandan Bugüne Renkler

İnsanoğlu renklerle olan iletişimine mağaraları ve duvarları boyamakla başlamıştır. Daha sonraları yüzlerini, vücutlarını, yaşadıkları mekânları, ibadet yerlerini, kullandıkları nesnelere ve elbiselerini renklendirmeye çalışmıştır.⁵⁸ Yeryüzünde insanoğlunun yaşamaya başladığı günden beri birtakım tabiat olayları nasıl insanların dikkatini çekmiş ise tıpkı onun gibi doğadaki çeşitli renkler, çiçekler ve başka renkli şeyler de dikkat çekmiştir. İnsanlardaki zevk unsuru zaman geçtikçe renklere olan ilgiyi çoğaltırken bir taraftan da bazı inançlara bağlı olarak renkler farklı anlamlar elde etmiştir. Birtakım renkler bir taraftan sembolik değerler kazanırken diğer taraftan da manevi ve milli değerler kazanmıştır.⁵⁹ Toplumlara, dönemlere, uygarlıklara göre değişik biçimlerde algılanan, yorumlanan bir olgu olarak kabul edilen renkler, aynı zamanda evrensel özelliklere de sahiptirler. Geçmişten günümüze her toplumda, her yerde ve her kültürde renklerin birçok simgesel değerleri olmuştur.⁶⁰ Farklı kültürler renklere farklı sembolik anlamlar vermiştir.⁶¹ Renk sembolizmi diğer sembol çeşitleri arasında tarih boyunca dinsel ayinlerde, armacılıkta, sanatta, mimaride, resimde,

⁵⁶ Nuraniye H. Ekrem, "Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi", **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 85-86.

⁵⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75.

⁵⁸ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 374.

⁵⁹ Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 1.

⁶⁰ Nazmiye Topçu, "Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 20, 2001, s. 139.

⁶¹ David McCandless, **Information Is Beautiful**, Published by William Collins, London, 2012, s. 76-77.

edebiyatta vb. çok yaygın bir kullanım kazanmış görünmektedir.⁶² Doğal olayları ve nesnelere inceleyen ilk insanlar, herşeyin renkli olduğunu görmüş, hayret ettiği ve akıl erdiremedikleri nesnelere ve olayları hayal gücü doğrultusunda açıklamaya çalışmışlardır. Tabii ki bu süreç içerisinde de renkler sembolik anlamlar kazanmaya başlamıştır. Sözelimi gökkuşağı gibi doğal bir olay, renklerle bağlantı kurularak öykülerle açıklanmaya çalışılmıştır.⁶³

Renk, ilk insanın var olduğu dönemlerden beri bilinen bir olgudur. Eski insanlar renkleri, büyüsel amaçlarla; tapınma sırasında görsel etkileycilik, kendilerini düşmanlardan gizleyebilmek ya da daha korkunç görünebilmek, beğenilme ve güzelleşme içgüdüsüne cevap verebilmek için kullanmışlardır. Avlanma ve mücadele gibi konuların görüldüğü bu resimlerde renkler, doğada kolayca ve kendiliğinden bulunabilen sarı, kahverengi, kırmızı ve siyahdır. Maviler ve yeşillerin olmayışı ise doğada kolayca bulunamayan pigmentlerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kaya duvarlarını resimleyen ilk insanlar, balık yağı gibi hayvansal yağlar ile karıştırılmış renkli toprakları kullanmış ve bitki özlerinden yararlanmışlardır.⁶⁴ İnsanoğlunun, renkleri üretip çoğaltabilmesi oldukça yeni sayılabilir. Renklerin tarihi ele alındığında, renkleri oluşturan pigmentler başlangıçta doğal bileşenlerden ve bitkilerden elde edilmiştir. Yapraklar, çiçekler, toprak, bitki kökleri, böcekler ve kabuklular ile çeşitli mineraller gibi doğal kaynaklardan çeşitli renklere ulaşılmıştır.⁶⁵ 800'lü yıllara kadar sadece birkaç ana rengin dışında diğer renkler çoğaltılamıyordu. Üretilen renk sayısının fazlaşması çok daha sonradır. Ara renklerin günlük hayata girmesi ise sanayi inkılabıyla birlikte başlar. Bu dönem istenilen renk ve tonlarının kolaylıkla elde edilmeye başlamasının miladı olarak kabul edilebilir.⁶⁶

İnsanlar bundan yaklaşık 30 bin yıl önce mağara duvarlarına kırmızı aşı boyası ve kömürle gergedan, mamut, ayı, aslan, at, bizon gibi hayvanların resimlerini çizmişlerdir. İspanya'da Altamira bölgesindeki mağaralarda bulunan hayvan temsillerinde insanların renkleri kullandıkları görülmektedir. Hala araştırılmakta olan Fransa'nın Grotte Chauvet

⁶² Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 1.

⁶³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 13-14.

⁶⁴ Hatice Eminoğlu, **Türkçede Renkler Sözlüğü**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s. 3., Meral Per, "Resim Sanatında Rengin Tarihsel Süreçte İncelenmesi", **İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, C. 2, S. 4, 2012, s. 104.

⁶⁵ Güntürkün, **Moda Olgusunun Renk...**, s. 18.

⁶⁶ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75.

bölgesinde de ilk insanlara ait olduğu düşünülen resimlerde renklerle karşılaşılmaktadır.⁶⁷

Prehistorik zamanlarda, insanların hayatta kalma mücadeleleri onların bütün zamanlarını ve enerjilerini almıştır. Fakat bu zamanlarda bile insanoğlunun kendini ifade etme aracı olarak mağara duvarlarına, günlük hayatta karşılaştıkları hayvanları ve objeleri çizip boyadıkları görülmüştür. Kullandıkları boyalar hayvan yağı ile karıştırılarak seyretilmiş kırmızı ve sarı aşı boyasıdır.⁶⁸ Yontma taş çağında ortaya çıkan figüratif resimle birlikte renk paleti daha da genişlemiş, kumaşlar renklendiricilerle boyanmaya başlanmış, Mısır uygarlığı ilk yapay mavi gerci ortaya çıkartmıştır; hala bilinen adıyla Mısır (İskenderiye) mavisi. Bunları takip eden kırmızı ve pembe kökboyaları, Zincifre kırmızısı, samur siyahı, bütün ortaçağ boyunca en üstün renk olarak tanımlanacak lacivert taşı mavisi, Murex lal'i, kırmızböceği kırmızısı, Bağdat çividi, turnusolün pembesi, troyes beyazı, Prusya mavisi, Napoli sarısı, Milori yeşilleri, Edirne kırmızısı, Burgonya moru ve daha yüzlercesinin keşfiyle birlikte insanoğlu kendisine duygu ve düşüncelerini ifade etmeyi sağlayan geniş bir renk dizisi oluşturmayı başarmıştır. Bütün uygarlıkların kullandığı bu renklendiriciler, yazının bulunmasından çok daha önce insanlığın gerçekleştirdiği ilk resimlerin, ilk dekorların hazırlanmasına imkân sağlamıştır.⁶⁹

Sanat ile bilimin, fizik ile psikolojinin kesiştiği bir noktada yer alan renkler birçok fizikçi, düşünür, sanatçı ve renk kuramcısının farklı düşünceler ürettiği, değişik kavramlar geliştirdiği bir alan olmuştur. Eski Yunan'dan beri düşünürler, bilim insanları ve sanatçılar renkler üzerine çeşitli fikirler yürütmüşlerdir. Aydınlık ile karanlık, güneş ile ay ışığındaki farklı renk algılamaları, güneşin doğuşunda ve batışında çeşitli atmosfer olaylarında görülen ve renklere ilişkin teorik düşüncelerin ilk çağlarda başladığı görülmektedir.⁷⁰ Özellikle fizikçi Hipocrates, Lucretius, Eflatun, Pisagor, Aristo, Stoacılar, Galen(Calınus), Öklid ve Ptolem görme duyusu olan gözle görülen nesne arasındaki bir ilişkiden söz eden ve bu ilişkinin niteliğini çözmeye çalışan antikçağ Grek düşünürleridir.⁷¹ Renk konusunda bilebildiğimiz en eski düşünce Yunanlı

⁶⁷ Heinrich Zollinger, **Color (A Multidisciplinary Approach)**, Verlag Helvetica Chimica Acta, Zürich-Switzerland, 1999, s. 3., Eminoğlu, **Türkçede Renkler...**, s. 4.

⁶⁸ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 45-46.

⁶⁹ Gökten, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-1", s. 86.

⁷⁰ Topçu, "Fransızca ve Türkçe...", s. 131.

⁷¹ Aydın Topaloğlu, "Renk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 34, İstanbul, 2007, s. 572.

filozof Empedocles'ten gelir. Ayrıca, Antik Yunan'da Aristoteles, bilinen ilk renk teorilerinden birini geliştirmiştir. Tanrı'nın renkleri cennetten kutsal ışınlarla bize ilettiğini öne sürmüştür. Daha sonra Leonardo Da Vinci ilk alternatif renk teorisini önermiştir.⁷² Rönesans'a gelindiğinde bu dönemin bir ressamı ve resim kuramcısı olan Leon Battista Alberti'nin "De Pictura" adlı yapıtındaki düşüncelerle, günümüzdeki renk anlayışına biraz daha yaklaşıldığı görülür.⁷³ Renkleri sistematik olarak ilk kez sınıflandıran 1666'da Isaac Newton'dur. Aslında beyaz ışığın içerisinde tüm renklerin var olduğunu cam prizma deneyi ile ispatlayan Newton, renk spectrumunun bir ucunda kırmızı ve diğer ucunda mor rengin olduğunu ve diğer renklerin (turuncu, sarı, yeşil, mavi ve çivit) bu iki renk aralığında sıralandığını ortaya çıkarmıştır.⁷⁴ Newton cam prizmanın beyaz ışığı kırarak spektral renkleri oluşturduğunu görmüş, bu renklerin tekrar kombine edilmesiyle de beyaz ışığın oluştuğunu keşfetmiştir. Yedi renkten oluşan renk tayfını bulan Newton böylece renk teorisinin ve bilgisinin temelini ortaya atmıştır.⁷⁵

18. yy.'dan başlayarak renk kuramları bugünkü anlayışa yakınlaşmıştır. 1731'de J. Christof Le Blon boya maddesi (pigment) kırmızı, sarı ve mavinin temel renkler olduğunu bulmuştur. Le Blon'un 1756'da yayımladığı renk konusundaki tezi bugünkü üç temel renk kuramının kaynağıdır. 1766'da Morris Harris adlı bir İngiliz tüm renkleri içeren ilk dairesel şemayı Natural System Of Colours (Renklerin Doğal Sistemi) adlı kitabında yayımlamıştır. Üç temel renk kuramı 18. yy.'da yaygın olarak kabul edilmiş, birçok bilim adamı, sanatçı ve düşünür tarafından tartışılmıştır. Bunlardan ressam Philippe Otto Runge ve şair Johann Wolfgang Von Goethe ise yalnızca mavi ve sarıyı temel renkler olarak kabul etmişlerdir. 1810'da Goethe, "Renklerin Öğretisi" adındaki kitabında, renkleri birbirinden ayırt edici bir renk dairesi ve üçgeni oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde bu daire geliştirilerek renklerin özelliklerini daha iyi süzebilen renk küreleri tasarlanmış ve farklı temel renk kuramları ortaya atılmıştır. Renk kuramlarındaki farklılıklar rengin, boya maddesi, ışık niteliği ya da insan algısına bağlanmaktadır.⁷⁶

⁷² Per, "Resim Sanatında Rengin...", s.107.

⁷³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 13-14.

⁷⁴ Birren, **The Color...**, s. 9.

⁷⁵ Güntürkün, **Moda Olgusunun Renk...**, s. 18-19.

⁷⁶ Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 132-133., Eminoğlu, **Türkçede Renkler...**, s. 4.

1. 3. Geçmiş Medeniyetlerde Renkler ve Çeşitli Toplumlarda Renklere Yüklenen Anlamlar

1. 3. 1. Avrupa Tarihinde Renk

Günümüz batı dünyasında mavi çok sevilen bir renktir. Oysa bu renk eski Anglosakson kültüründe hüznün ve melankoliyi sembolize etmiştir. İngilizce'deki "to have the blues" (mavilerdeyim maviler geldi, maviler bastı) deyimini melankolik bir ruh halini anlatmak için kullanılmıştır.⁷⁷ Mavi yirminci yüzyılda, hem batılıların giysilerinde en çok kullandığı renk olmuş hem de en sevilen renk olduğu doğrulanmıştır. Sadece maddesel olmaktan çok temsili ya da simgesel olan bu tercihin kökleri çok eskiye gider. Mavi renk, on üçüncü yüzyıldan başlayarak, aristokrasi ve kraliyet rengi olan kırmızıyla daima rekabet içerisinde olmuştur. Mavi, 16. yüzyıldaki "Protestan Reformu" ve ondan doğan tüm değer sistemleriyle birlikte, rakibi kırmızının olamadığı saygın bir renk, ahlaksal bir renk halini alır; bu nedenle her yerde gerilemekte olan kırmızının aleyhine birçok alana yayılır. Ama mavinin en sevilen renk konumuna kesin ve kalıcı olarak ulaşması, romantik dönemle birlikte gerçekleşir. 19. yüzyılın sonlarından öncesine ait elimizde kesin rakamlar olmamakla beraber, birçok toplumsal, ekonomik, edebi, sanatsal kanıt bize mavinin hemen hemen her yerde en sevilen renk olduğuna dair önemli ipuçları verir.⁷⁸

Avrupa kültüründe, diğer renklerle ilgili olarak şu bilgiler ifade edilebilir; Genelde Doğu toplumları için kutsal bir renk olan sarı, Batı toplumlarında eğlence ve mutluluğu sembolize etmektedir.⁷⁹ Yeşilin batı kültüründe gelişimi ilk olarak Kelt mitolojisinde yeşil adam (green man) yani doğurganlık tanrısı olarak ortaya çıkar. Hz. İsa'dan sonra bin yıl içinde Hristiyanlık yeşili cezalandırmıştır. Çünkü dinsizlerin (Hristiyan olmayanlar) törenlerinde yeşil renk çok kullanılmıştır.⁸⁰

1. 3. 2. Bizans'ta Renk

Bizans'ın renkleri söz konusu olduğunda mor, ergüvan ve altın rengi ön plana çıkar. Aslında Bizans için değişik renk çağrışımları seslendirilse de mor en çok sevilen ve kullanılan renktir. Ayrıca, ergüvan rengi de en çok beğenilen ve kullanılan renklerden

⁷⁷ Güntürkün, *Moda Olgusunun Renk...*, s. 18.

⁷⁸ Jude Stewart, *ROY G. BIV: An Exceedingly Surprising Book About Color*, Bloomsbury Publishing PLC, USA, 2013, s. 84.

⁷⁹ Tevfik Fikret Uçar, *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 52-53.

⁸⁰ Uğur, *Klasik Türk Şiirinde...*, s. 24.

biridir. Bizans Devleti'nde ve toplumunda, tarihçilerin, söylediği gibi tek bir Bizans yoktur. Çünkü Bizans, 395'ten 1453 tarihine kadar uzanan yaşamında birden çok değişim geçirmiş bir devlet ve uygarlıktır. Altın rengi, tıpkı mor ve erguvan rengi gibi Bizans'ın simgelerinden biridir. Bizans sanki baştanbaşa altındır.⁸¹

Bizanslıların yaşam tarzında ve mimarisinde büyük bir lüks görülmektedir. İstanbul'daki Ayasofya kırmızı, yeşil, mavi ve siyah renkli mermerlerle inşa edilmiştir. Bizans'taki mimari renk kullanımı ileriki Hristiyan kiliselerini de oldukça etkilemiştir.⁸² Farklı renkteki mermerler, duvar ve sütunlarda kullanılmıştır. Romanın düşmesinden ortaçağ toplumuna kadar geçen yıllardaki en karakteristik izler, kilise iç mekânlarında mozağin kapsamlı olarak kullanılmasıdır. Resimsel görüntüler, mavi, yeşil tonlarda küçük taşlarla oluşturulmuş ve az ya da çok gerçekçi figür görüntüleri oluşturan altın renkler diğerlerine baskın gelmiştir.⁸³

1. 3. 3. Çin ve Japonya'da Renk

Çin'de renk sembolleri astroloji kaynaklıdır. Çin'deki ilk renkler beş taneydi. Bunlar; kırmızı, sarı, siyah, beyaz ve yeşildir. Bu renkler, beş Çin malzemesine (ateş, metal, ahşap, toprak ve su), beş heyecana, beş erdeme, beş günaha ve beş iman kuralına bağlıydı. Saray ve mabetlerde bunun örneklerini görebiliriz. Pekin'deki Yasak Şehir'de beş renk amblemi vardır. Pekin'deki duvarlar kırmızı olup güneş ve mutluluğu simgelerken, çatılar ise toprağı ve dünyayı simgelemek için sarı renktedir.⁸⁴

Kırmızı, Çin'de kibarlık ifadesi olarak ve imparatorluk prensinin ikinci asalet rütbesini sembolize etmesinin yanı sıra yön olarak güney istikametini; varlık olarak ateşi, bakırı, güneşi ifade etmede kullanılmıştır.⁸⁵ Kırmızı; yaz mevsiminin, güneyin ve Çin'in rengidir. Çin inancında üç talih tanrısından biri olan ve yüksek rütbe ve zenginlik bahşeden tanrı, kırmızı bir elbise giyerdi.⁸⁶ Çin'de M.Ö. 1050-256 yılları adeta kırmızı çağıdır. Kırmızı giysiler, memurların başlıklarında kırmızı püsküller, kırmızı mühür

⁸¹ Muhsin Öztürk, "Bizans'tan Fikret'e", **Aksiyon Dergisi**, 6 Şubat 1999, S. 218. http://www.aksiyon.com.tr/kultur-sanat/bizanstani-fikrete_504638, Son Erişim Tarihi; 12. 10. 2014.

⁸² Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 129.

⁸³ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 46-48.

⁸⁴ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 129.

⁸⁵ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76.

⁸⁶ Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175.

şeritler, atlar, bayraklar, kurbanlık hayvanlar vardı.⁸⁷ Japonya’da, kırmızı, hemen hemen yalnız kadınlar tarafından giyilirdi. Gönülden, içten olmanın ve iyi şansın sembolüdür. Shinto dinine ait bazı mezheplerde kırmızının armoni ve lüksü ifade ettiği öğretilmektedir. Japon askerleri alaya kabul edildiklerinde, imparatorluğa sadakatin bir işareti olarak kırmızı kuşak bağlarlardı.⁸⁸

Sarı renk özellikle Çin kültüründe elit ve yüksek toplum katmanlarını temsil etmektedir. Onun için sarayla ilgisi olan pek çok alanda Çin ve belkide tüm uzakdoğu kültürlerinde sarı kullanılmıştır. Hükümdar elbiselerinde daha çok sarı renk kullanılmaya çalışılmıştır.⁸⁹ Çin’de sarı rengin bu olumlu anlamları neredeyse doruğa çıkmaktadır. Sarı, hükümdarlığı temsil etmiş, intizam, haysiyet, inanç ifadesinde kullanılmıştır. Altını simgelemesi bir diğer olumlu anlamıdır. Bu renk aynı zamanda yeryüzü ve ekvatoru temsil etmekte kullanılmıştır.⁹⁰ Sarı rengin, dönüşüm veya varoluş durumu, yeryüzü ve göksel yönlerden beşincisi olan merkez ile bağlantılıdır. Çin’de evrenin merkezi sarı renkle simgelenmiştir. Sarı ve merkez (Çin merkez krallığı) arasındaki ilişki hiç kuşkusuz, her yıl Gobi Çölü’nden fırtınaların getirdiği lösle örtülen Kuzey Çin vadilerinin toprağının sarı rengiyle ilgiliydi. Ve bu Merkez Krallığa hükmeden imparatorun rengiydi. Batının aksine sarı renk Çin’de çok sevilen bir renktir. Ün ve ilerlemenin bir simgesidir. Huang-di (Sarı İmparator) efsanevi ilk imparatordu. Sarı, M.S. VI. yüzyılda imparatorluk rengi olarak kabul edilmiştir; o tarihe dek tercih edilen renk kırmızı olmuştur. Birçok yüzyıl boyunca sıradan kişilerin sarı renkli elbise giymesi yasaklanmıştır.⁹¹ Çin’de sarının krallık ve saltanat rengi olmasının nedeni ile ilgili olarak bir başka anlayış ise, Çin hükümdarlarının cennetin merkezinde oturduğuna inanılmasıdır.⁹²

Olumlu anlamlarına karşın beyaz renk, Çin’de herhangi bir kazadan dolayı meydana gelen ölümlerde matem in ifadesi olarak kullanılmıştır. Çin’de beyaz renk, yön olarak batının ifadesidir.⁹³ Çin’de siyah renk ise kışın ve kuzeyin sembolüdür. Çin, sembolizmasında siyah, zamanın başlangıcındaki kaosun, şekilsizliğin, evrensel

⁸⁷ Göktan, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-2”, Sayı: 91, Ocak 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

⁸⁸ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 131.

⁸⁹ Zuffi, **Colour...**, s. 70.

⁹⁰ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 77.

⁹¹ Eberhard, **Çin Simgeleri...**, s. 263., Hui-Chih Yu, “A Cross-Cultural Analysis of Symbolic...”, p. 60.

⁹² Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 132.

⁹³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

maddenin ve özün rengidir. Mavi, Çin kültüründe cenneti ve ölümsüzlüğü sembolize eder.⁹⁴ Çin inancına göre yeşil hayatın aldığı renklerden biridir ve ilkbaharın simgesidir. Yeşil rengin görüldüğü rüyalar her zaman mutlu sonla biter. Yeşil, tam bir iç huzurunu temsil eder. Birçok tanrı ve tanrıça yeşil elbiseler giyerler. VIII. yüzyılda memurlar yeşil elbiseler giyerlerdi.⁹⁵

1. 3. 4. Hindistan'da Renk

Kırmızıya yüklenen olumlu yaklaşımların bir başka örneğini yine bir Asya ülkesi olan Hindistan'da görmek mümkündür. Kırmızı renk Hint kültüründe namus ve hakikatin ifadesi olarak ele alınmıştır.⁹⁶ Gelinler düğünlerde, saflığın rengi olarak görülen kırmızı renkten dolayı kırmızı renkli gelinlikler giyerler.⁹⁷

Mavi; gökyüzü, su ve denizlerin, aynı zamanda sonsuzluk ve huzurun rengidir. Bir Hint tanrısı olan Vishnu mavi tenli olarak resmedilmiş, cennete ait bir tanrı olarak tanımlanmıştır.⁹⁸ Ayrıca, mavi renk, Hindistan'da sessizliğin sembolü olarak da görülmüştür.⁹⁹

Siyah, Hint kültüründe de tıpkı Çin'de olduğu gibi zamanın başlangıcındaki kaosun, şekilsizliğin, evrensel maddenin ve özün rengidir. Günlük yaşamda kullanılan "kara gün", "kara büyü", "kara kitap" gibi terimler olumsuz ifadeleri vurgulamaktadır.¹⁰⁰

Hindistan'da da Çin'de olduğu gibi beyaz renk herhangi bir kazadan dolayı meydana gelen ölümlerde matem in ifadesi olarak kullanılmıştır.¹⁰¹

1. 3. 5. Eski Mısır'da Renk

Mısır'daki renk kullanımı ile ilgili bilgiler şaşırtıcı şekilde tamdır. Zira mezarlara birçok nesne koyan Mısır ölü gömme adetleri, günümüze birçok eserin gelmesini sağlamıştır. Günümüze kadar ulaşan nesnelere üzerindeki korunmuş renkleri, bize Mısır'da güçlü ve parlak renklerin çok sevildiğini ve kapsamlı olarak kullanıldığını göstermektedirler.¹⁰²

⁹⁴ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 130, 133.

⁹⁵ Eberhard, **Çin Simgeleri...**, s. 330.

⁹⁶ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76.

⁹⁷ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 131.

⁹⁸ Uçar, **Görsel İletişim...**, s. 53.

⁹⁹ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76-77.

¹⁰⁰ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 130.

¹⁰¹ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

¹⁰² Tuncay Sema, **Mimarlık Ve Renk Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 5.

Eski Mısır'da renge gizemli ve simgesel bir olgu olarak yaklaşılmıştır. Eski Mısırlılar renklere ve renklerle yapılan şifaya çok önem vermişlerdir. Bu sebeple onlar, Karnak ve Teb gibi tapınaklarda renk kullanmışlar ve renk şifacılığını pekiştirmek için renk salonları inşa etmişlerdir.¹⁰³ Eski Mısırlıların hastalıkların tedavisinde özellikle kırmızı, yeşil ve mavi renkleri bolca kullandıkları bilinmektedir.¹⁰⁴ Eski Mısır toplumunda rengin insanlar üzerinde oluşturduğu ruhsal etkilerinin var olduğu inancı gelişmiş ve renkler tedavi amaçlı kullanılmıştır. Eski Mısır'ın Helipolis, güneş kentinde bulunan tedavi tapınaklarında renkli ışıklardan yararlanılarak hastaların tedavi edilmeye çalışıldığı ortaya konulmuştur.¹⁰⁵

Mısır tarihine bakıldığında kullanılan renklerin oldukça basit olduğu; erkek için kırmızı, kadın için sarı, yer için mor, güneş için sarı, doğanın sonsuzluğu için yeşil, kutsal doğruluk ve cennet için mavi kullanıldığı görülmektedir. Genellikle mabetlerin tavanları, kutsal doğruluğu simgeleyen maviye boyanmış ve takımyıldız resimleriyle süslenmiştir. Yerlerde ise Nil çayırları gibi yeşil ve mavi kullanılmıştır.¹⁰⁶ Mısır'ın en büyük ilahı olan Amon-Ra da maviye boyanmış bir kişi veya bir koç tarafından temsil edilmiştir.¹⁰⁷ Mısırlılar için mavi renk kötü güçleri uzaklaştıran yararlı bir renktir. Ölüyü öbür dünyada korumak amacıyla cenaze törenleriyle ve ölümlle ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁸ Mavi cennetin de rengi olarak kabul edilirdi. Eski Mısır'da kral lahitlerinde zemin rengi olarak kullanılan mavi renk, gökyüzünü, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu ifade etmenin yanı sıra ölümün ve dolayısıyla mutlak gerçeğin rengidir.¹⁰⁹

Eski Mısır'da gerek duvar resimlerinde gerekse papirüslerde yeşil ölümün yüzü olarak ortaya konulur.¹¹⁰ Antik Mısır'da yeşil gözlü korkunç kediler hak edenlerin ölüm cezasına çarptırılmasını temsil ediyordu.¹¹¹ Eski Mısır'da, yeniden dirilişin tanrısı olarak kabul edilen Osiris, baharı simgelediğinde yeşille, tekrar dirilmek üzere öbür dünyaya gittiğinde, mumyalamada kullanılan siyah renkle sembolize ediliyordu.¹¹² Yine eski Mısır inanışında, tanrılardan biri olan Apis Öküzü, beyaz lekeleri olan siyah bir

¹⁰³ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 374.

¹⁰⁴ Beşir Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve Renk...**, s. 9.

¹⁰⁵ Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında...", s. 270.

¹⁰⁶ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 128.

¹⁰⁷ Reşat Atabek, "Renk Sembolizmi", **Mimar Sinan Dergisi**, Yenilik Basımevi, S. 48, İstanbul, 1983, s. 38.

¹⁰⁸ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 79.

¹⁰⁹ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 133.

¹¹⁰ Zuffi, **Colour...**, s. 146.

¹¹¹ Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic...", p. 62.

¹¹² Ayşe Yıldırım, "Yeşil", **Journal of İstanbul Kültür University**, S. 1, 2005, s. 91.

tanrıdır ve başında üçgen şeklinde beyaz bir alametin bulunması gerekirdi.¹¹³ Eski Mısırda kara renk verimli toprağın ve yağmurla şişmiş bulutların rengine benzediği için bereketi, bereketli toprağı, toprağın içini, karnını, iç âlemini ifade eder. Kara toprak sayesinde toplumun geçimi sağlandığından, toprakta, karada hayatın özünün bulunduğu benimsenirdi.¹¹⁴ Mısır'da sarı ve altının güneşten geldiğine inanılıp kuvvetin ve dinçliğin sembolü olarak kullanılmıştır.¹¹⁵ Ayrıca sarı; gözden düşme, kıskançlık ve utancı da simgelerdi.¹¹⁶ Beyaz renk tıpkı Asya'da olduğu gibi Mısır'da da saflığın ve suçsuzluğun sembolü olarak kullanılmıştır.¹¹⁷ Ölüler Kitabı'nda tanrı Osiris beyaz bıyıklı, beyaz taçlı ve tapınağın tepesinde bekler olarak tasvir edilir.¹¹⁸

Kırmızı renk, Mısır'da; verimsiz toprak-çöl, kan ve suçun sembolüdür ve kötülükle özdeşleştirilir. Eski Mısırlılar kızıl-kırmızı rengi insanı sembolize etmek için kullanmışlardır. Nitekim Mısır'da sfenks'lerin yüzleri kırmızı ile boyanırdı.¹¹⁹ Eski Mısır'da kırmızı/kızıl saçlı erkekler yakılır, külleri savrulur ve bunu Osiris'in mezarına serperlerdi. İnsan kurbanların kızıl saçlı olması belki de kuraldı. Eğer bu "insan kurbanlar" ürünlerin büyümesini hızlandırmak amacıyla kurban ediliyor idiyse (küllerinin havaya savrulması da bu görüşü destekliyor gibi görünüyor) kırmızı saçlı kurbanlar belki de tahıl tanesinin altın rengini simgelemeye en uygun oldukları içindi. Çünkü bir tanrı canlı bir insanla temsil edildiğinde, insan temsilcinin tanrıya benzerliği sanısına dayanarak seçilmesi doğaldır.¹²⁰ Mısır'da kırmızı renk ayrıca kırmızı saçlı ve kırmızı gözlü olduğu varsayılan yokedicisi tanrı Seth'in de sembolü olarak kabul ediliyordu.¹²¹

1. 3. 6. Eski Yunan'da Renk

Yunanlılarda da renge tıpkı eski Mısır'da olduğu gibi gizemli ve simgesel bir olgu olarak yaklaşmıştır.¹²² Eski çağlarda Pythagoras, Platon, Empedokles, Demokritos, Epikuros, Zenon, Chrysippus, Aristoteles ve Plinius gibi filozoflar rengin doğası üzerine

¹¹³ Kadir Albayrak, "Yazısız Halklarda Renk Fenomeni", **Dini Araştırmalar Dergisi**, S. 31, C. 11, Yıl: 2008, s. 118.

¹¹⁴ Atabek, "Renk Sembolizmi", s. 44.

¹¹⁵ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76-77.

¹¹⁶ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 132.

¹¹⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

¹¹⁸ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 35-36.

¹¹⁹ Albayrak, "Yazısız Halklarda Renk...", s. 118., Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76.

¹²⁰ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 35-36.

¹²¹ Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic...", p. 59.

¹²² Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 9.

tartışmışlar, ayrıca, renk, görme, ışık ve algılama konusunda çeşitli fikirler iddia etmişler ve temel renklerin toprak, ateş, hava, su gibi öğelerin biçimleri olduğunu öne sürmüşlerdir.¹²³

Yunanlılar, koloniler kurup ticaretle uğraşmaktaydılar. Bu yüzden birçok ülkeyle ilişkileri olmuş ve o ülkelerde kullanılan renklerden esinlenmişlerdir. Yunanlılar canlı ve parlak renkleri tercih etmişlerdir. Akropolis'teki kadın mermer figürleri hafifçe kırmızı, yeşil ve sarıya boyanmıştır.¹²⁴ Mimaride renklerin tasarımın bütünlüğünü vurgulamak için kullanılmıştır. Taş binalar genellikle boyanmış, renk binaların üst kısımlarında toplanmıştır. Mimaride en çok kırmızı ve mavi kullanılmış olmakla beraber siyah, yeşil, sarı, altın rengi gibi renklere de yer verilmiştir.¹²⁵ Mimari ve heykelticilikte büyük eserler veren eski Yunanlılara ait duvar süslemelerinde, günümüz renklerine benzer birçok rengin yer aldığı görülmektedir.¹²⁶

Göklerin üstünde kutsal âlemin varlığını benimseyen Eski Yunanlılar, İlah Zeus'un orada oturduğunu kabul etmişlerdir. Bu nevi inanışları benimseyen toplumlar pek tabii maviyi kutsal âlemlerle bağlantılı görmüşlerdir. Mavi birçok toplumlar için yücelmeyi, tanrısal varlığa erişmeyi ve ayrıca tanrısal hikmeti de dile getirmektedir.¹²⁷

Sarı renkle ilgili olarak Antik Yunan medeniyetinde ki bakış açısını ortaya koyan bir anlayışı şöyle hikâye edebiliriz; Yunan mitolojisinde güneş tanrısı Helios, ilahi gökte sarı bir elbise giymiş olarak dört tane at tarafından çekilen iki tekerlekli altın bir arabanın içinde tasvir edilmiştir.¹²⁸ Güneşin sarı renklerinden etkilenen bir bakış açısıyla mitolojik Yunan anlayışı güneş tanrısını sarı renkle içiçe tasvir etmiştir.

Kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması için yapılan mücadele olarak bilinen feminist kadınlar hareketinin simgesi olan eflatun rengin öyküsünün, Yunan mitolojisine göre yarısı kadın yarısı erkek bir tanrı olan ve iki cinselliği simgeleyen mitolojik anlatıda bahsedildiği belirtilmektedir. Hırçın erkeğin rengi kırmızı ile sakin kadının rengi mavinin birleşimi olan ve daha Ortaçağ'dayken zıtlıkların birleşme noktası'nın simgesi olarak sayılan bu iki rengin karışımı olan mor, iki gerçekliğin ortasında yer almakta ve aralarında bir köprü oluşturduğu söylenmektedir. Feministlere

¹²³ Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında...", s. 269-270.

¹²⁴ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 129.

¹²⁵ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 46-47.

¹²⁶ Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 9.

¹²⁷ Atabek, "Renk Sembolizmi", s. 37-38.

¹²⁸ Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic...", p. 60.

göre erkeksi kırmızı ile kadınsı mavinin karışımı olan mor, kadın hareketi için hakların eşitliğini simgelemektedir.¹²⁹

1. 3. 7. Eski İran'da Renk

İran'da beyaz renk Venüs'ü ifade eder. Eski kültürlerde Venüs'ün kadınlığı simgelediği kabul edilir. Bu anlayışın uzantıları günümüzde de devam etmektedir.¹³⁰

Eski İran'da mavi hem kederin rengi olarak hem de cennetin sembolü olarak kullanılmaktadır. Özellikle, eski İran halılarında büyük mavi kısımlar cenneti tasvir etmektedir. Mavi renk bu ülkede gökyüzünün ve Merkür gezegeninin de sembolü olarak kabul edilmiştir. İran'da sarı, güneşi; kıvı sarı ise Ay'ı ifade etmekteydi.¹³¹

1. 3. 8. Mezopotamya'da Renk

Orta Doğu medeniyetlerinde de yine rengin sembolik kullanımı görülmektedir. Yıldızların durumlarını ve hareketlerini inceleyen astrolojide gök cisimlerini tanımlamak için renk simgeleri kullanılmıştır.¹³² Örneğin, Barsippa'daki Nebuchadnezzar Tapınağı, M.Ö. 7. yüzyılda inşa edilmiştir. Yedi katmandan oluşan kare şeklindeki bu kulenin her katmanının bir azize adandığını ve temsil ettiği kişinin ruhunu yansıtan sembolik formlardan oluştuğu söylenmiştir. Nebuchadnezzar Tapınağı'nın, ilk kat Satürn'ü temsilen siyah renklidir, ikinci kat Jüpiter'i temsilen turuncu renklidir, üçüncü kat Mars'ı temsilen kırmızı renklidir, dördüncü kat Güneş'i temsilen sarı renklidir, beşinci ve altıncı katlar Venüs ve Merkür'ü temsilen yeşil ve mavi renklidir. Yedinci kat ise Ay'ı temsilen beyaz renklidir.¹³³

Mavi, Mezopotamya'da tanrısal lütfu ve bağışlamayı ifade etmektedir. Lapis Lazuli adı verilen bir taş, Mezopotamya'da yoğun bir şekilde kullanılıp, bu taşın, koyu mavilacivert renk elde edilen pigmenti de tapınak süslemelerinde dekorasyon rengi olarak oldukça yaygındır.¹³⁴ Anadolu'da nazar boncuğu olarak kullanılan mavi taş (Lapis lazuli) bizatihi yıldızlı göğün mavisidir, yani kutsal gücüne ortak olduğu göğün mavisidir. Az önce de ifade edildiği gibi eski Mezopotamya'da ve bilhassa Akadlarda gezegenler, renk, tanrı ve insanın kaderi arasında ilişki kurulurdu. Buna göre her

¹²⁹ Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında...", s. 270.

¹³⁰ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

¹³¹ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76-77.

¹³² Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 129.

¹³³ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 51.

¹³⁴ Uçar, **Görsel İletişim...**, s. 53.

gezegene bir maden ve bir renk denk düşüyordu. Renkli her şey bir gezegenin etkisi altında demekti. Ama her gezegen de bir tanrıya aitti ve bu nedenle de tanrı o gezegene denk düşen maden tarafından temsil ediliyordu. Sonuçta madeni bir nesneyi veya belli bir renkte yarı-değerli bir taşı ritüel biçiminde kullanarak bir tanrının koruması altına girildiği kabul ediliyordu.¹³⁵

1. 3. 9. Roma İmparatorluğu ve Renk

Antik dönemlerden beri mor, krallık ve hükümdarlık rengidir. Liderlik ve güç anlamında imparatorlar ve kumandanlar tarafından giyilmiştir.¹³⁶ Roma'da da mor, imparatorluğun simgesi olarak kabul ediliyordu. Çok tanrılı bir dini anlayış olan Roma'da Tanrı renklerle kişileştirilmiştir. Tanrıları ve tanrıçaları gösteren figürler koyu mavi ve beyaz bir zemin üzerinde pembemsi kırmızı ve yeşil kullanılarak ifade edilmiştir ve bu figürlerde detaylar ön planda yer almıştır. Bazı figürlerde siyah ve kırmızı ile birlikte ten rengi tonları kullanılırken, bazılarında da ten rengi tonları giysiler için kullanılmış ve arka fonda yeşil ve beyaza boyanmıştır.¹³⁷ Ortaçağın başlarında başpiskoposlar mor renge yönelmişlerdir. Bu seçim günümüzde de hala önemini sürdürmektedir. Bunda Roma İmparatorları'nın Suriye'nin antik kenti Tyrus'ta (Sur) üretilen mor ile (Tir moru) boyanmış toga giymelerinin etkisi olabileceği düşünülmektedir. Katolik kilisesinde bir din adamı hiyerarşide ne kadar yükselirse, cüppesindeki mor tonlar ve beneklerin sayısı da o kadar artmaktaydı.¹³⁸

Kırmızı renk Roma mitolojisinde savaş tanrısı Mars'la irtibatlandırılmıştır.¹³⁹ Ayrıca, kırmızı renk, saltanatın ve iktidarın simgesi olarak da kabul edildiğinden; asilzadelerin, generallerin, hanların, imparatorların ve padişahların rengi olmuştur. Özellikle, en üst düzey din adamları da bu rengi tercih etmişlerdir. Batı'da eskiden sıradan insanların kırmızı giysiler kullanmasından hoşlanılmamıştır. Roma imparatorları genellikle kırmızı giysiler içinde olduklarından avam insanların, bu renk giysiler kullanmasını yasaklamışlardır. Jüstinyen kanunlarında kırmızı renkli kumaş satan dükkân sahiplerinin cezalandırılacağına dair maddeler bulunmaktadır.¹⁴⁰ Rönesans döneminin büyük ressamlarından birisi olan Raffaello'nun çizdiği ünlü bir resimde, Papa X. Leo parlak

¹³⁵ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 34-35.

¹³⁶ Uğur, **Klasik Türk Şiirinde...**, s. 28.

¹³⁷ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 129.

¹³⁸ Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında...", s. 279.

¹³⁹ Hui-Chih Yu, "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings...", p. 59.

¹⁴⁰ Süreyya Coşkun, **Renkler ve Kişiliğiniz**, Site Ofset Yayınevi, İzmir, 1995, s. 61.

kırmızı olan lal rengi ile resmedilmiştir. Bu renkle temsil edilmesinin altında yatan sebep ise antik geçmişe duyulan düşkünlüğü ve şimdiki zamanın büyüklüğünü göstermesi aynı zamanda Roma imparatorlarının kullandığı bu rengi kullanarak Papa'nın "zaman içerisindeki zaferini" ilan etmesidir. Bu şekilde bir temsil ile de kırmızı renge yüklenmiş olan "üstünlük" ve "hâkimiyet" kavramları görülür.¹⁴¹

Roma'da mavi giyinmek ya küçültücüdür ya da yas işaretidir. Mavi çoğu zaman ölümler ve ölümler diyarıyla ilişkilendirilmiş bir renktir.¹⁴² Derin etkisinden dolayı, Eski Roma'da felsefecilerin akademik cübbelerinin rengi olarak mavi kullanılmıştır.¹⁴³

Sarı renk, Roma'da fahişelerin rengi olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁴ Hristiyanlığın sarıya olan tepkisinin altında ki bir neden olarak bu olumsuz kullanımının yattığı kabul edilmektedir. Hristiyanlığın sarıya olumsuz anlam yüklemesinin başka bir nedeni de eski çağda sarı sevinç ve övünçün simgesi olduğu için Hristiyanlık sarıya bir tepki oluşturmuş ve böylece de sarı çekememezlik, ihanet ve kıskançlığı çağrıştıran bir renk olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁵

Romalılar, Yunan mimari formlarından faydalanmışlar ve doğal malzemenin rengini korumuşlardır. Özgürlük ve dışa vurumluluk artınca Mısır ve Yunan renklerinin tekrarı görüldü. Romalılar, büyük alanlarda parlak renklerin, süslerin kullanımında cesurdular. Pompei şehrinin duvar fonları beyaz, canlı yeşil, kırmızı, kırmızı oksit, altın turuncu, altın sarısı ve azur mavisiydi.¹⁴⁶

1. 4. Günümüzde Dünya'da Renklere Yüklenen Anlamlar

Diller doğrudan gerçeği değil, gerçeğin insan zihninden geçmiş biçimini yansıtmaktadır. Herhangi bir somut nesneyi aynı dili konuşan bireyler hemen aynı biçimde adlandırırken soyut kavramları farklı biçimlerde adlandırdıkları olur. Oysa dış gerçeklik hep aynıdır. Bu, bireyin yaşam koşulları, dünya görüşü ile ilgilidir. İşte, somut diyebileceğimiz renkler konusunda da bireylerde dünya görüşlerine göre farklı adlandırmalar olabilir.¹⁴⁷ Vincent Van Gogh ünlü eseri "The Nigt Cafe"de şöyle der;

¹⁴¹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 66.

¹⁴² Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 78.

¹⁴³ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 133.

¹⁴⁴ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 77.

¹⁴⁵ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 72-73.

¹⁴⁶ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 47-48.

¹⁴⁷ Gülser Akdoğan ve Özgür Aydın, "Renklerin Adlandırılması ve Dil-Gerçek Sorunu", **A.Ü. Tömer Dil Dergisi**, Şubat, 1995, s. 49.

“Ben kırmızı ve yeşil vasıtasıyla insanlığın korkunç tutkularını ifade etmeye çalıştım”.¹⁴⁸ Renklerin anlattığı bir takım duygular olduğu saptanmıştır. Kırmızı; kanı, ateşi, sıcaklığı, yeşil; tazeliği, mavi; su gibi serinliği, kahverengi; toprak gibi zengin ve doğal bazen de sonbahar gibi hüznü, sarı; güneş ışığının yaptığı gibi canlılık ve neşeyi, beyaz; saflığı, temizliği, masumiyeti, siyah; ise geceyi, günahı, ölümü ve kötülüğü çağırır.¹⁴⁹ Renkler kimi zaman bıraktıkları etkiye göre sembolik anlamlar da yüklenmişlerdir. Bu sembolik anlamlar estetik zevke göre uluslararası düzeyde farklılık arz ederler. Örneğin; Antik Mısır’da sarı renk altını simgelerken, Türklerde dünyanın merkezinin sembolü olmuştur.¹⁵⁰ Renkler, dünyanın her yerinde aynıdır. Ancak aynı renk başka başka dillerde değişik biçimde, farklı kavramlara dayanılarak anlatılır. Türkçe’deki kahverengi renk adını, kahveden yararlanarak anlattığı renk, kimi dilde esmerle anlatılmaktadır. Yine Türkçe’de renklerin limon küfü, ördekbaşı, kavuniçi, camgöbeği gibi ince tonlarını, nüanslarını belirten sözcükler pek boldur; bunlar doğadaki varlıklardan yararlanarak anlatılmıştır. Hint-Avrupa dil ailesinden dillerde yeşil, mavi, gri, sarı gibi renk adları çoğunlukla tek bir kökten türemiş görünümde, hepsi de “parlamak”, “ışık vermek” anlamındaki ghel-ortak köküne bağlanmakta, birbirleriyle ilgili görülmektedir. Buna karşılık Türkçe’de bu renkler başka kavramlarla ilişkilendirilir. Mesela en eski yazılı ürünlerimizde geçen yeşil, yaş’tan gelmekte, “mavi” anlamındaki kök (bugünkü gök) “gök (sema)” kavramına dayalı bir adlandırmayı göstermektedir.¹⁵¹

Renk sembolizmine farklı açılardan bakmak ve onları çeşitli gruplar haline getirebilmek elbette ki mümkündür. Örneğin renkleri erkek ve dişi biçiminde iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. Dişi renkler grubuna daha çok pastel olanlar, erkek renkler grubuna da mavi yeşil ve sarı gibi birincil renkler girmektedir. Sanayi alanındaki renk kullanımlarına bu tip özellikler yüzünden özellikle çok dikkat edilir. Sözelimi herhangi bir çekiç üreticisi ürettiği çekiçlerde hiçbir zaman pembe rengi kullanmaz. Çünkü bu renk dişi renkler grubuna girmektedir. Nalburiye malzemelerinde daha çok erkek renkler grubuna giren (genellikle mavi ve mavinin tonları) renkler tercih edilir. Kozmetik

¹⁴⁸ David Bomford and Ashok Roy, **A Closer Look Colour**, National Galery Company, London, 2009, s. 16.

¹⁴⁹ Alakuş, **Renk Olgusu...**, s. 5.

¹⁵⁰ Hikmet Koçyiğit, “Kur’an’a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi”, **F. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 16-2, 2011, s. 227.

¹⁵¹ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, T. D. K. Yayınları, Ankara, 2003, s. 70-71.

ürünlerde ise bunun aksi geçerlidir. Bu kez dişi renkler grubuna giren renkler öne çıkar ve bunlar yoğun biçimde kullanılır. Kozmetik ürünlerin birçoğunda ağırlıklı olarak pembe rengin kullanılması bir tesadüf değildir. Renkleri gruplara ayırmanın bir başka yolu da onları hafiflik ağırlık değerlendirmesi içinde ele almaktır. Ağırlık duygusu ile bütünleştirilen renkler arasında siyah, kırmızı, eflatun ve mavi renkler başta gelir. Buna karşın sarı, turuncu, beyaz ve pastel renkler hafiflik duygusu veren renkler olarak kabul edilir.

Psikolojik testler sonucunda renklerin insanlar üzerinde çok değişik koku, tat ve dokunma duyguları uyandırdığı saptanmıştır. Örneğin beyaz ve pembe renkler tatlı olma duygusu, mavi ve beyaz renkler tuzlu olma duygusu, yeşil ve gri renkler acı olma duygusu, açık mavi ve sarı renkler ise ekşi olma duygusu uyandırır. Aynı araştırmada açık, saf ve parlak renklerin güzel kokuları; koyu karanlık ve mat renklerin ise kötü kokuları çağrıştırdığı saptanmıştır.

Kişilerin davranışları ile bağlantılar kurularak renkleri gruplar içine almak da bir başka ayırlama çalışmasıdır. Bu ayrıma göre üç ayrı grup yapılabilir. Bunlar; komplocu (gri, turuncu ve lacivert), kötülükçü (siyah ve kırmızı) ve iyilikçi (diğer renkler) gruplarıdır. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için şu iki renk-kişî bağlantısının açılımı yeterli olabilir: Kırmızı insan karakteri: Kötülükçü gruba giren bu karaktere sahip olan insanlarda yönetilmekten çok yönetmek duygusu baskındır. Bunlar sadece saptadıkları amaca ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu amaca nasıl ve hangi yolla ulaşacakları ise onlar için hiç önemli değildir. Bu karakterdeki insanlar strateji ve planlamalardan çok güce ve kuvvete inanır. Sarı insan karakteri: iyilikçi gruba giren bu karakterdeki insanlar; hayata akıl, mantık ve ayrıntı ile bakar ve sorunları toplumsal olsa bile köklü ve zararsız bir şekilde çözmek isterler. Olayları usanmadan takip edebilme, irade hâkimiyeti ve metanet gibi olgular bu gurubun başlıca özellikleri arasında yer alır.¹⁵²

1. 4. 1. Ak-Beyaz

Beyaz, renksizlik olarak kabul ediliyor olsa da içinde tüm renklerin kaybolmuş olduğu bir dünyanın sembolüdür. Beyaz, doğumdan önceki hiçliğin ya da buz çağındaki dünyanın çekiciliğine sahiptir. Beyaz, neşe ve lekesiz saflığın simgesidir. Beyaz güneş ışık renklerinin tümünü gizlediği için güneş ışığı kırılıp parçalandığında gökkuşağının renkleri ortaya çıkar. Bu nedenle beyazda hem yeşilin mağrurluğu, hem sarının

¹⁵² Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 90-92.

neşeliliği, hem kırmızının gücü, hem de mavinin huzuru vardır. Beyaz tüm bu duyguların toplamını insanlara yansıtır¹⁵³ Beyaz, güneşin tüm ışınlarını yansıtan, geri çeviren, siyahın tam karşıtı olarak renk gamının diğer ucunda yer alan bir renktir. Beyaz, veri olarak aslında ışığın ta kendisidir. Tarihsel süreç içerisinde beyaz renk, aydınlığın, hafifliğin, iyi niyetin, temizliğin, saflığın, duruluğun, doğallığın, masumiyetin, tevazuun, umudun, evliliğin, merhametin, teslimiyetin, gençliğin, barışın, hakikatin, ölüme giden yolun vb. sembolik bir göstergesi haline gelmiştir. Ayrıca lekesizlik anlamında el değmemişliğin, bakireliğin de bir simgesi olmuştur. İnsan psikolojisi üzerindeki etkileri oldukça ferahlatıcıdır, dürüstlüğü, istikrarı ve kararlılığı temsil etmektedir.¹⁵⁴ Saf ve temiz oluşun sosyal hayatta en net gözlemlendiği anlardan olan evlilikte gelinliklerdeki beyazlık masumiyetin, iffetin, namusun ve tertemiz bir ruhun temsili olarak kabul edilmekte ve şuurlarına bu mesaj verilmektedir. Bu yüzden olsa gerek pek çok kültürde gelinlikler beyaz renklidir. Bu saflık duyguları ile birlikte ruhlara emniyet ve güven mesajları verir. Yansıdığı bütün ruhlarda bir aydınlık duygusu oluşturur ve rahatlık, ferahlık gibi manevi esintilerin zeminidir. Yine varlığın, bütününden sıyrılmışlığın ve bütünlüğün, mutlaklığın sembolü şeklinde algılanır. Beyaz, insan vücudundaki enerji sistemini dengeleyen ve temizleyen bir renk olarak kabul edilir. Beyaz, süreklilik, kararlılık ve güven aşılardır.¹⁵⁵ Bu renk olumlu yönleri yanında olumsuz yönleriyle ise soğukun, karın, sessizliğin, teslimiyetin, kısırlığın simgesi sayılır.¹⁵⁶

Her renk, kendisine karşıt ve tamamlayıcı bir diğer renge sahiptir. Ancak bu karşıtlık yalnız iki farklı renkte ortaya çıkmamaktadır. Aynı renk kendi bünyesinde de kavramsal temsiller açısından bir karşıtlık içerir. Bunu beyazın hem doğumu, hem de ölümü temsil edişiyse, hem sevincin hem de yasın göstergesi oluşuyla ortaya koyabiliriz. Beyaz renk kendi içerisinde çelişen olumlu ve olumsuz anlamları bir arada barındırmaktadır.¹⁵⁷ Saf ve masum olarak algılanan, iyiliğin sembolü olan bu renk, köpek balığı ve kutup ayısı

¹⁵³ Efsun Yılmaz Uğur, **Klasik Türk Şiirinde Renkler**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2009, s. 24.

¹⁵⁴ Göktan, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-3", S. 92, İstanbul, Şubat 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

¹⁵⁵ Hakan Yalman, Kubilay Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin Gizemi**, Nesil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s. 190, 192.

¹⁵⁶ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 92.

¹⁵⁷ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 59.

beyazlığı ile özdeşleştirildiğinde aniden anlam değişmesine uğrayarak, tanımlanabilecek en dehşet verici kavramların karşılığı olarak da görülebilmektedir.¹⁵⁸

Birden fazla rengin birleşimi ile meydana gelen bu renk, çok eski çağlardan beri sürekli olarak temizlik kavramı ile özdeşleştirilmiştir. İffet, temizliği ve masumiyeti ifade ettiğinden dolayı Hristiyanlıkta vaftiz ve kudas¹⁵⁹ giysileri beyaz renklidir. Aynı anlayışı İslam Dünyası'nda da görmek mümkündür. Araplar ruh temizliğini beyaz olarak ifade etmişlerdir. Beyaz klasik Arapçada bir bakıma hayatı simgelemektedir. Arapların içtikleri su, ekmek yaptıkları buğday veya bazen ekmeğin kendisi beyaz (ebyaç) olarak anılmış, su ve ekmeğe “iki beyaz” (ebyazayn) denmiştir. Ebyazayn “iki şah damarı” anlamında da kullanılır.¹⁶⁰

Beyaz, İslam geleneğinde ışığın, parlaklığın, Kara Afrika inançlarında ise ölümün simgesi kabul edilmektedir. Batı kültüründe bir kadının beyaz giymesi saflığı temsil ederken, Çin ve Japonya'da ölümü, hastalığı ve cenazeyi, Avusturalya, Yeni Zelanda ve ABD'de mutluluk ve saflığı temsil etmektedir.¹⁶¹

1. 4. 2. Boz-Gri

Gri renk, kül rengi, boz, gök ve kır renkler Türkçe'de aynı renk isimleri olarak karşımıza çıkarlar. Boz renk adının, açık toprak rengi olarak bir karşılığı vardır. Boz renk isminin “buz” şeklinde bir telaffuzu da vardır. Gri renk adı, Fransızca gris kelimesinden gelmektedir.¹⁶²

Gri, gerçeğin rengi olarak kabul edilmiştir.¹⁶³ Gri-boz-gök ya da kır renk siyah ve beyazın bir karışımı olmasından dolayı içinde tüm renkleri barındırmakta ve bu yüzden de tüm ışık oyunlarını daha iyi yansıtabilmektedir. Kendine özgü hiçbir özelliği olmayıp ne beyaz gibi olasılıklarla dolu ne de siyah gibi pasiftir. Hiçbir şeyi açığa vurmayan ve etkin hiçbir gücü içinde barındırmayan yapısıyla bu renk; enerji eksikliği, kararsızlık ve nötr olan ruh durumunun ifadesi olarak kullanılır. Bu nedenle bitip tükenmek bilmeyen bir duvarı veya dipsiz, sonsuz bir delik gibi, devinimsiz bir direnişi sembolize eder.

¹⁵⁸ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 60.

¹⁵⁹ Hristiyan inancı doğrultusunda, Hz. İsa'nın havarileriyle birlikte yediği son yemeği anmak için, Hristiyanların kilisede bir kap içinde ekmek ve şarabı kutsayarak yaptıkları törene kudas denilmektedir. <http://www.nedirnedemek.com/kudas-nedir-kudas-ne-demek>. Son Erişim Tarihi; 18. 11. 2014.

¹⁶⁰ Soner Gündüzöz, “Renk”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, s. 571.

¹⁶¹ Özer, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında...”, s. 274.

¹⁶² Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 99.

¹⁶³ Jude Stewart, **ROY G. BIV: An Exceedingly Surprising Book About Color**, Bloomsbury Publishing PLC, USA, 2013, s. 107.

Özetle bu renk yansımasız ve devinimsizdir. Belirsizlik, durgunluk v.b. kavramların varlığını ortaya çıkartır. Birlikte bulunduğu renklere (nesnelerin yapılarına göre); aydınlığı, durgunluğu, zaman zaman solgunluğu hatta bazen renksizliği getirebilir. Genelde, solukluk, tekdüzelik ve suskunluk niteliği taşımakta, böylece diğer renklerin varlığını vurgulamakta ve öne çıkartmaya yaramaktadır. Açık gri gizli bir umut olma özelliği taşıırken, gri koyulaştıkça umutsuzluk etkisi vermekte ve boğuculuk yönü daha bir öne çıkmaktadır. Korku, monotonluk ve depresyon uyandırma gibi duygular gri karardıkça artar. Koyu gri, kir ve pisliğin rengi olarak ele alınabilir. Parlak gri bir oranda hoş giderken, solgun gri yaşlılığı ve yaklaşan ölümü yansıtır. Çimentonun ve metalin rengi olarak günümüzde doğallığını yitirmiş kentlerin ve kent yaşamının simgesi olarak değerlendirilir.¹⁶⁴

Gri, nötr bir renktir. Nötr renkler; belirgin bir renkleri olmayan gri tonlardır. Grinin tonları ve tüm renkler, siyah ve beyaz arasında yer alır. Açıklık-koyuluk kontrastı grinin tonlarında kullanılabileceği gibi renklide de açık ve koyu renkler tarzında kullanılabilir. Simgesel anlamda duygusuzluk hâkimdir.¹⁶⁵

1. 4. 3. Kahverengi

Kahverengi renk hiyerarşisinde tuhaf bir konumsuzluk içindedir. Elbette bir renktir hatta siyah veya beyazdan daha fazla renktir. Ama pembe renk gibi onun da renk tayfında yeri yoktur.¹⁶⁶ Renklilik öbeği ile renksizlik öbeğinin kesiştiği alanda ortaya çıkan tek renk kahverengidir. Çünkü bu renk yeşil ile kırmızının birleşimi ve buna siyahın eklenmesi ile oluşur. Kahverengi, insanoğlunun ilk evi olan tahtanın rengidir. Sert, cansız, az devinimli bir renktir ve her şeyden önce de bir yüzey rengidir. Berrak olmayıp bulanıktır. Bütünlük ve büyüklük etkisi vermekte kullanılan kahverengi, bütün renklerin en gerçekçisi olarak kabul edilmektedir. Kahverenginin tonu koyulaştıkça, siyah rengin taşıdığı nitelikleri taşımaya başlar. Koyu kırmızıya yaklaştıkça kirli ve karışık bir görünüm alan bu renk; bileşimi gibi dengesizliği, eskiliği, belirsizliği göstermeye başlar. Kahverenginin bu tonunu seçen kişi ya mutsuzdur ya da hasta veya

¹⁶⁴ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 93.

¹⁶⁵ Arzu Yazmacı, **Tipografi ve Renk**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 16.

¹⁶⁶ Victoria Fınlı, **Renkler Boya Kutusunda Yolculuklar**, Çeviren; Kudret Emiroğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 104.

kendini hasta hissetmektedir. Bu renge yönelenler, morallerinin bozuk olduğu, güvenli bir ortama ve iyi bir dosta ihtiyaç duydukları mesajını verirler.¹⁶⁷

Kahverengi, çoğunlukla toprağı temsil eden bir anlamla hayatımızda yer almaktadır. Bu yönü ile bakıldığında hem bereket ve bolluğun hem de ölümün ifade edildiğı bir anlam bütünlüğü vardır. Ölümü ifade eden boyutu ile toprak her ne kadar “kara” sıfatıyla ele alınsa da kahverengi daha belirgin şekilde toprağı sembolize eder. Bu anlamda toprağın ifade ettiğı bütün mana zenginliğinden kahverengiye bir yol bulunabilir.¹⁶⁸ Kahverengi, toprakla bağlantısından dolayı güvenlik duygusunu pekiştirdiğı için ev ve yemek sektörlerinde önemli bir renktir.¹⁶⁹

Kahverengi insanın hareketlerini hızlandıran bir etkiye sahiptir. Kansas Üniversitesi Sanat Bölümü’nde bir deney için bilgisayar yardımıyla duvarların rengi değiştirilebilir hale getirilir. Fonda beyaz kullanıldığında insanlar sergide yavaş hareket ederken, fon kahverengiye döndüğünde ise insanlar daha hızlı hareket etmişler, müzede daha çok yeri daha az zamanda gezmişlerdir. Kahverengi insanı hızlandırmaktadır. Bu yüzden ayaküstü restoranları iç mekânda kahverengi kullanıyorlar.¹⁷⁰ İnsanlar kahverengi ve tonlarının bulunduğu mekânlarda fazla oturamamaktadır.¹⁷¹

1. 4. 4. Kara-Siyah

Siyah, bütün renk ışıkları etkilerinin yokluğudur. Bütün ışık demetlerinin tamamıyla doymuş halidir. Demek ki ışık olmadığı yerde siyah hâkimdir. Bundan dolayı siyah ve beyaz renklere tarafsız renkler denilmiştir.¹⁷²

Bu rengin olumludan-olumsuza çok değişik anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Psikolojik olarak olumsuzluk duygusu meydana getirir. Bireyler bu rengi bir şeyi saklamak için kullanmaktadırlar. Toplumsal anlamda karanlık, korku, matem, ölüm, yas, üzüntü, otorite gibi çağrışımlar yapmaktadır ve ayrıca cehennem, şeytanın, anarşizmin ve kötülüğün de rengidir. Doğasındaki saklanma, gizlenme ve örtme ona sihir ve büyü anlamları da katmıştır. Siyah tüm renkleri emen fiziksel bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda mutsuzluk, umutsuzluk ve hayal kırıklığının rengi olarak da kabul edilmektedir. Siyah büyüklüğü, gücü gösteren bir simge olarak da kullanılmıştır.

¹⁶⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 93-94.

¹⁶⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 199.

¹⁶⁹ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 14.

¹⁷⁰ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 199.

¹⁷¹ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 14.

¹⁷² Sadettin Çağlarca, **Renk ve Armoni Kuralları**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 44.

Siyah renk aşırı kullanıldığında depresyona yol açmaktadır. Siyah renk gecenin ve evrenin sonsuz karanlığının rengidir. Batıda matemati simgelerken, Japonya’da ise siyah mutluluğun simgesidir.¹⁷³ Siyah birçok kültürde matematin sembolü olması dolayısıyla aklımıza aynı zamanda da ölümü getirir. Kandinski¹⁷⁴ de siyah üzerindeki benzer düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir; “Siyah yanıp bitmiş bir odun yığını gibi sönmüş bir şeydir, cenaze gibi hareketsizdir. Vücudun ölümden, hayatın kapanışından sonra susuşu gibidir. Siyah en büyük, en derin acının giysisi, ölümün simgesi olarak seçilmiştir.¹⁷⁵

Türk kültüründe siyah rengin kimi zaman olumlu anlamlarda büyüklük, hükümlanlık anlamında sancak-bayraklarda kullanıldığı olmuşsa da, çoğu zaman diğer birçok toplumda olduğu gibi matemati, kötülüğü, üzüntülü gün ve durumları ifade de kullanıldığı da bilinmektedir.¹⁷⁶ Türkçe’de siyahla ilgili deyimlere baktığımızda anlamları hep olumsuzdur. “Kara gün”, “kara büyü” “kara cahil” “kara kitap” gibi. Türkçe’de kedinin siyahına bile “uğursuzluk” anlamı yüklenmiştir.¹⁷⁷

Siyah, Araplarda ise bütün renklerin aslı kabul edilmiştir. Bu anlayışın doğmasında esved’in seyyid (efendi) kelimesiyle aynı kökten gelmesi etkili olmuştur. Arapçada da siyahın anlam alanı çoğunlukla kötüdür. Esved, yılan, gece, sıcak anlamlarında kullanılmıştır. Akrep ve yılanı esvedeyn (iki siyah) denir. Ölümü ve hüznü çağrıştırdığından siyah, genellikle matematin rengi olarak bilinir. Duygusallığı ve hüznü simgeler.¹⁷⁸ Siyah, Mısır’da gecenin, matematin ve sefaletin sembolüdür. Hemen bütün doğu toplumlarında siyah renk ölüm ile neredeyse özdeşleşmiş gibidir. İran’da ise siyah renk Satürn Gezegenini ifade etmiştir. Yine bir doğu ülkesi olan Çin’de; suyun, demirin, kışın ifadesinde ve yön olaraksa kuzeyin gösteriminde kullanılmıştır.¹⁷⁹ Kara renk

¹⁷³ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 15.

¹⁷⁴ Vasili Kandinski; Günümüz sanatını ve birçok sanatçıyı etkileyen bir kişilik olan Kandinski, soyut sanat kavramını ilk defa ortaya atan kişidir. 1886’da Moskova’da doğdu; 1944’te Paris-Fransa’da öldü. Soyut sanata temel kabul edilen “Sanatta Zihinsellik Üstüne” isimli kitabı Türkçe’ye de tercüme edilmiştir. Kandinski, hem ressam olarak, hem de sanat kuramcısı yönüyle XX. yüzyılın en etkili kişilerinden biri sayılmaktadır. (Vasili Kandinski, **Sanatta Zihinsellik Üzerine**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.)

¹⁷⁵ Göktan, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-3”, S. 92, İstanbul, Şubat 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

¹⁷⁶ Mustafa Yağbasan, Nida Aşkın, “Renklerle İletişim ve Ulusal TV Logolarının Göstergibilimsel (Dilbilimsel, Grafikselsel, Renksel) Analizi”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 2, 2006, Elazığ, s. 127.

¹⁷⁷ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 15.

¹⁷⁸ Çelik, **Kur’an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 4.

¹⁷⁹ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 77-78.

adının olumsuzluk, kötülük, fenalık ile anılması tüm dünyada oldukça yaygın bir anlayıştır. Buna bağlı olarak hem dünyada hem de Türkler’de kara renk adı kullanılarak oluşmuş birçok olay ve isim vardır. Örnekler vermek gerekirse; Kara Bayrak (Günümüzde anarşizmin sembolüdür fakat geçmişte Abbasi Devleti’nin bayrağıdır), kara büyü, kara cüce (İskoçya masallarında geçen cüce bir iblistir), kara domuz (İskandinav mitolojisinde ölüm ve kötülüğün kişileştirilmiş formudur), Kara El (Arşidük Ferdinand suikastını planlayarak, I. Dünya Savaşı’nın başlamasına sebep olan Sırp milliyetçilerinden oluşan gizli örgütün adıdır), Kara Kırnak (Türkmenlerin inanışında nehirde yaşayan, tüm vücudu kıllarla kaplı, kadına benzeyen bir varlığın adıdır), Kara Kura (yeni doğum yapmış kadınları basarak ciğerlerini yiyen, kâbus görmelerine sebep olan varlık) vb.¹⁸⁰

Siyah, renklerin içinde en gizemli, en korkutucu olanıdır. Bu gizem ve korkunun temelinde içinde pek çok bilinmeyenin, düzensizliğin, kargaşanın, kaosun ve kanunsuzlukların barındığı gecenin bu renkte olmasının payı vardır. Bu renk hakkındaki geçerli olan görüş, onun geleceği ve umudu olmayan sonsuz bir sessizlik olduğudur. İçinde hiçbir şeyin ayırt edilememesinden ötürü siyah farksızlıkların rengi olarak ele alınır. Tüm renkleri içine çekerek emen ve içinde barındıran bu renk; sefahatin, umutsuzluğun, sonsuza dek lanetlenmenin, cehennemin sembolü olarak kabul edilir. Siyah rengin tek tanrılı dinlerden önce aldığı bu olumsuz anlamlar dizisinin zaman içinde giderek daha bir zenginleştiği görülür.¹⁸¹ Siyah, öncelikle örtmeyi, gizlemeyi çağrıştıran bir renktir. Yokluk, hiçlik gibi kavramları çağrıştırmaları ile bir anlamda bizleri hiçlikte mutlaklığın hissedilmesine ve sonsuzluk duygusunun biraz da yaşanmasına vesile olur. Bu yönü ile mutlaklık kavramına ışık tutar. Siyah renk, çoğunlukla ışığın, aydınlığın ve güzellikler yaşatan duyguların karşı kutbu olarak ele alınır. Bu manada karamsarlık, yalnızlık, esrarengizlik ve kötülük gibi duyguların yaşandığı zemin olarak algılanır. Renklerin algı üzerindeki etkileri ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış ve bu anlamda yapılan birçok testte fizik olarak güzel, ancak duygular açısından değerlendirildiğinde acımasız olarak tanımlanan pek çok insanın siyah renge daha çok meyilli olduğu ortaya konmuştur. Siyah; gücü, tutkuyu temsil eder, aynı zamanda hırsın da ifadesidir.¹⁸²

¹⁸⁰ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 556.

¹⁸¹ Sözen, *Sinemada Renk-Sembolik...*, s. 101-102.

¹⁸² Yalman ve Aktaş, *Sözlerin ve Renklerin...*, s. 193-194.

Siyah rengin olumlu anlamlar kazanması, tek tanrılı dinlere geçişle başlamıştır. Uzun yıllar boyunca soysuzluğun, kötülüğün, nefretin, ölümün ve yasın simgesi olan siyah, Hristiyanlar için saygın ve kutsal bir renk olmuştur. Rahiplerin cüppelerinin siyah olması ile bu renk, ayırıcı ve üstün olma özelliğine kavuşmuştur. Böylece devlet adamlarında ve burjuvalarda saygınlık ifadesi, dulların kıyafetlerinde ise ciddiyetin göstergesi olarak bu renk kullanılmaya başlanmıştır. Koyu bir Protestan olan Henry Ford'un¹⁸³ siyahtan başka renk araba satmak istememesi bu anlayışa iyi bir örnek olarak verilebilir.¹⁸⁴ Siyah, dekorasyon ve giyimde kullanıldığında ciddi ve karizmatik bir etki uyandırır. Siyahın konsantre olmaya en uygun renk olduğu düşünülmektedir. Albert Einstein'ın konsantre olabilmek için perdeleri siyah, gün ışığı olmayan bir odaya girip düşündüğü meşhurdur. Bu hal tasavvufta inziva şeklinde yaşanan hale ve Hz. Muhammed'in Hira mağarasında sosyal hayatın kesretinden sıyrılıp iç âlemine, bir anlamda bilinçaltına yönelişine benzer bir tavır olmalıdır.¹⁸⁵

1. 4. 5. Kırmızı

Kırmızının tonları olan renklere baktığımızda; kızıl, karmen ve al kırmızı veya koyu kırmızıdır.¹⁸⁶

Kırmızının tarih öncesi devirlerde bile, hayat veren renk olarak kabul edildiği bilinen bir gerçektir. Nitekim kırmızı siyahla birlikte insanoğlunun sanatının kaynağı olan çok eski mağara resimlerinde de görünen bir renktir.¹⁸⁷

Kırmızı denilince ilk akla gelen kanın renginin kırmızı olduğudur.¹⁸⁸ Kırmızı renk, siyah ve beyazın ardından en fazla sembolik anlama sahip olan renktir. Bu rengin sahip olduğu yoğunluk ve canlandırıcı etki diğer renklerin tümüne baskın gelmekte ve renk denildiğinde renklilik duygusunu uyandıran, tek başına renk kavramını da karşılayabilecek nitelikte olduğunu gösteren bir renktir. Roma döneminde Latince

¹⁸³ 1900'lerin ilk yıllarında başarılı bir Amerikalı işadamı olarak ortaya çıkan Henry Ford, otomotiv sektöründe montaj fabrikası kurarak dünyada ilk defa yığın üretime doğru bir yönelim başlatan kişidir. Henry Ford'un amacı, herkes tarafından satın alınabilecek, ekonomik açıdan daha ucuz otomobillerin üretilmesini sağlamaktır. (Reha Saydan, "1900'lerin İlk Yıllarında Ford-General Motors Rekabeti", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2004/7, S. 11, s. 154-155.

¹⁸⁴ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 101-102.

¹⁸⁵ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 193-194.

¹⁸⁶ Stefano Zuffi, **Colour in Art**, Ludion Publishing, Nederland, 2012, s. 26.

¹⁸⁷ Zuffi, **Colour...**, s. 26.

¹⁸⁸ Stewart, **ROY...**, s. 27.

colaratus (renkli) ve ruber (kırmızı) kelimelerinin eş anlamlı kullanılıyor olması rengin kırmızı ile eşdeğer görüldüğünü işaret eden bir bilgidir.¹⁸⁹

Kırmızı seven insanın kişiliği, haklı çıkmak isteyen, saldırgan olabilen, risk üstlenmeye istekli ve özgüvenlidir. Hayat ve yeni bir başlangıç isteğini dile getiren renktir. Kırmızı renk güçlü bir uyarıcı ve enerji vericidir. Bir an önce harekete geçme hissi verir.¹⁹⁰ Başlangıçları teşvik eder. Çalışmaya şevk verir, tembelliğin karşıtıdır. Bu yüzden olsa gerek pek çok kitabın kapağında kırmızı renk tercih edilmiştir.¹⁹¹ Genel olarak kırmızı renk uç duygular ve semboller ifade eder. Savaş, güç, hız, adamak-adanmışlık, ayartma-baştan çıkartma, saldırı-saldırganlık, arzu-şehvet, hayır ve hayırseverlik, aşk-hırs, öfke kırmızı renkle özdeşleşen duygulardır.¹⁹² Pek çok uygarlık tarafından zengin anlamlar oluşturacak şekilde kullanılan kırmızı rengin, kültürel olarak değeri doğaldır ki tarih öncesi dönemlere kadar gider.¹⁹³ Ateşin ve kanın rengi olan kırmızının simgesel bağlamda evrenselliği diğer renklerden daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar.¹⁹⁴ Kırmızı, bize kanımız kadar yakındır. Bütün hücrelerimizin hayat suyunun rengidir.¹⁹⁵ Kana bağlı olarak bu renk, gaddar ve şeytansı bir savaşçıyı çağırıştırır. Kırmızı nezakete gerek duymaksızın davranan vahşiliği, güçlü olmayı, erkekliği, mertliği, canlılığı ve dinamizmi sembolize eder. Güce dayalı olan bütün ideolojilerin gözde rengi olması bundan ötürüdür. Komünizm ve faşizm gibi birbirine taban tabana zıt olan iki siyasi düşüncenin ortak renginin kırmızı olması bir tesadüf değildir.¹⁹⁶ Politik alanda kırmızı (daha doğrusu kızıl) komünizmin sembolü olarak kullanılıyor. Komünizmin kurucu liderlerinden olan Lenin'in kırmızı flama kullanması, Ekim Devrimi sırasında Bolşevikler'in kırmızı rengi tercih etmesi, kırmızı rengin komünistler tarafından kullanımını yaygınlaştırmıştır.¹⁹⁷

Kırmızı en çok aşkın ve tutkunun rengi olarak kabul edilmektedir. Bundan ötürü, âşıklar duygularını yıllardır kırmızı güllerle dile getirirler. Ama bu renk aynı anda tehlikeyi de beraberinde taşır. Öyle ki güzellik, lüks, eğlence, kırmızı ruj ve oje kadını

¹⁸⁹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 60.

¹⁹⁰ Pauline Wills, **Yansibilim ve Renk Terapisi Çalışma Kitabı**, Alkım Kitap Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 116-119., Howard Sun, **Renginizi Tanıyın**, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 86-87.

¹⁹¹ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 196.

¹⁹² Zuffi, **Colour...**, s. 27.

¹⁹³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 95-96.

¹⁹⁴ Topçu, "Fransızca ve Türkçe...", s. 136.

¹⁹⁵ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 197-198.

¹⁹⁶ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 95-96.

¹⁹⁷ Zuffi, **Colour...**, s. 66.

güzelleştirirken aynı zamanda günahı ve yasaklanmayı da içinde barındırmaktadır. Hz. Âdem'i cennetten kovduran yasak meyve de kırmızıdır. Sporda bir oyuncuya verilebilecek en büyük ceza yine kırmızı kartla gösterilir. Kırmızı, kızıla yöneldikçe hem ateşli ve kavgacı bir ruhun, hem de tutkulu ve tensel bir aşkın simgesi olur. Bu renk yakan, yaralayan, yıkan cehennem ateşi gibidir. Bu nedenle hem tehlikenin, yasağın, günahın rengi olarak olumsuz çağrışımları hem de aşkın, çocukluğun, şenliğin rengi olarak olumlu çağrışımları aynı anda birlikte üstünde taşır. Bu ikilemin temelinde tıpkı mavi renkte olduğu gibi kırmızının da en koyusu olan şeytan kırmızısından meleklerin rengi olan tozpeybeye dek açılabilmesi ve dolayısıyla bu ton değişimleriyle cehennem hayatından; cennetin temiz, masum göksel katına kadar uzanabilmesi yatmaktadır.¹⁹⁸ İnsan doğasında kırmızı rengin insan bedenini temsil ettiği bilgilerine yer verilir. Kırmızı rengin peygamberlikte sembolize ettiği anlamların ise cesaret, istek ve coşkunluk olduğu söylenmektedir. “Kırmızı renk şekillerden kare ya da küp ile temsil edilebilir. Nitelik olarak sıcak, kuru ve kesiftir. Kırmızı ağır, katı ve değerli bir renktir ve güçlü bir görsel çekim gücüne sahiptir. Burada dikkati çeken sembolizasyonlardan kırmızının bedeni ve katı maddeleri temsil edişidir. Bu temsiller çok önemli yorumlara kapı aralar. Kırmızının bedeni temsil edişi, aynı zamanda bedensel güzelliğin sunumunun kırmızı renkle sağlanma gereğini getirir. Masallarda güzelliğini ortaya koyan, kendisini genç erkeğe veya kayınvalideye beğendirmeye çalışan kızın, kırmızı giyinerek gözükmesi bedensel güzelliğin sunumu olabileceği gibi, kırmızı rengin ergenliği de işaret ettiği gerçeğinden hareketle evliliğe hazır olduğu mesajını da ilettiğini söyleyebiliriz. Kırmızı rengin katı maddeleri yani somut şeyleri ve maddeyi temsil edişiyle de kırmızı renkle sunulan görsel şovun aynı zamanda zenginliğin, paranın yani maddesel gücün de aktarımı olarak görebiliriz.¹⁹⁹

Renklerin kültürlere göre anlamları değişebilir. Kırmızı renk de farklı milletlerde ve kültürlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Örneğin; Türklere bir düğün ve gerdek rengidir. Mesela, Dede Korkut'ta evlenecek kız ve damat kırmızı kaftan giyerler. Ayrıca, kızlar için kırmızı ergenliğin de bir ifadesi olmuştur. Henüz evlenmemiş genç Kazak kızlarının eskiden kırmızı başörtü takmaları; ergenliğe geçişin ve evlenmeye istekli olduklarının dikkat çeken bir göstergesidir. Diğer yandan kırmızı renk, Avrupa kültüründe birçok efsane ve halk hikâyesinde, dünya ötesi bir gücün

¹⁹⁸ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 95-96.

¹⁹⁹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 67.

simgesi olarak kabul edilmiş, zaman içerisinde ise masalarda geçen bir ikon haline gelmiştir. Kırmızı Başlıklı Kız'ın parlak pelerini gibi Pamuk Prensesin zehirli elması da buna bir örnektir.²⁰⁰ Kırmızı birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'de tehlike olarak görülürken, Fransızlar kırmızı rengi asaletin simgesi olarak görmüşlerdir. Japonya'da öfke ve tehlike olarak görülen kırmızı renk, Arap kültüründe ölümün simgesidir. Hint kültüründe ise yaşam ve yaratıcılık anlamlarında kullanılmıştır.²⁰¹ Kırmızı; Çin kültüründe de çok önemli bir renktir.²⁰² Çin'de kırmızı renk iyi şans olarak algılanır. Kırmızı birçok Çin ritüelinin içinde bulunur. Mesela yeni bir çocuk doğacaksa, çocuğun ailesi kırmızı yumurta ve ginger (canlılık) partisi verir.²⁰³ Rusça'da sıfat olarak kullanılan kırmızının bir anlamı da güzeldir.²⁰⁴ Kırmızı, Danimarka ve Arjantin'de tıpkı Çin kültüründe olduğu gibi iyi şans anlamına gelmektedir. Nijerya ve Almanya'da ise şanssızlık anlamında olup, Kore'de aşk, Hindistan'da arzu ve hırsı yansıtmaktadır.²⁰⁵

1. 4. 6. Mavi

Mavi, gökyüzünün, geniş ufukların ve denizin rengidir. Sınırsızlığı, sükûneti, üretkenliği ve uzak bakışlılığı simgeler. Huzuru temsil eder ve sakinleştirir.²⁰⁶ Mavinin kanın akışını yavaşlatmasından ötürü insan psikolojisi üzerinde rahatlatıcı bir etkisi de bulunmaktadır. Verdiği güven duygusuyla insanın çabuk karar vermesine de yardımcı olduğu söylenmektedir. Kırmızının aksine insanın kendisini emniyette hissetmesini sağlar. Bunun dışında mavi renk zaman içerisinde soğukluk, sakinlik, serinlik, idealizm, erkeklik, üretkenlik, güvenilirlik, bağlılık, uyum, sükûnet, depresyon, dostluk gibi kavramların da sembolü haline gelmiştir. Mavi rengin okyanuslarla olan özdeşliği ona derinlik kazandırır. Dolayısıyla o renklerin en derin olanıdır. Bu nedenle de mavi sonsuzluğu, sadakati, vefayı ve ruhaniliği sembolize eder.²⁰⁷ Gök ve yeşil renkler mavi ile beraber Türkçe'de kullanılan renk isimleridir. Gök renk ve mavi, gökyüzünün ve suyun simge ve alametidir. Gökyüzü ve su insanlık tarihinde mukaddes sayılmıştır. Gök

²⁰⁰ Göktan, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-2", S. 91, Ocak 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

²⁰¹ Özdemir, "Tasarımda Renk...", s. 397.

²⁰² Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175.

²⁰³ Stewart, **ROY...**, s. 33.

²⁰⁴ Zuffi, **Colour...**, s. 26.

²⁰⁵ Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında...", s. 275.

²⁰⁶ Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 4.

²⁰⁷ Göktan, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-2", Sayı: 91, Ocak 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

rengi sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru telkin eder ve sınırlar için kırmızının aksine olarak sükûn ve huzur verir. Gök rengi dostluk, sadakat, aydınlık, temizlik sembolüdür.²⁰⁸ Her ne kadar İslam’da karakteristik renk olarak yeşil çok benimsenen bir renk olsa da, maviye de en az yeşil kadar rağbet vardır. İlahi gökyüzünün, çöl sıcağının ve sakin, parlak gecenin rengidir mavi.²⁰⁹

Mavi saldırmaz, hiçbir şeye karşı koymaz; yatıştırır ve bir araya getirir. Mavi sembolik olarak, barışçevirliği temsil etmektedir. Belki de bu yüzden üniformalarda ve polis elbiselerinde sıkça kullanılır. Tümü de maviyi simgesel renkleri olarak seçmiş olan büyük uluslararası örgütlerin hiçbiri bu konuda yanılmamıştır. Bugün, BM, UNESCO, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Avrupa’daki birçok muhafazakâr parti mavi rengi amblem, flama ve bayraklarında kullanılmaktadır. Mavi, dünya ulusları arasında barışı ve uzlaşmayı sağlamakla yükümlü uluslararası bir renk halini almıştır. Mavi, bütün renklerin en barışçılı, en yansızı olmuştur.²¹⁰

En dinlendirici rengin ne olduğu sorusu, herhalde pek çoğumuz tarafından “mavi” şeklinde cevaplandırılırdı. Hayata teşviki ve yaşama sevinci aşılması nedeniyle Batı’da intiharları azaltmak için köprü ayaklarının mavi renge boyandığı söylenir. Duvarları mavi renkte olan okullarda çocukların daha az yaramazlık yaptığı²¹¹ söylenmektedir. Mavi (gök) renk, dünyanın varlığının sembolüdür. Ana renklerden biridir. Özgürlük ve sonsuzluk mavinin temel soyut algısıdır. Dinlendirici, derin, soğuk, etkisi veren bir renktir. Bireye huzur ve mutluluk verir. Sonsuzluğun simgesidir. Mavi renk soyluluğu, saygınlığı ve güçlülüğü çağırıştırır. Mavi, kırmızının karşıtıdır. Mavinin tansiyonu düşürdüğü ifade edilmektedir. Kırmızı kan dolaşımını artırırken, mavi de bir o derece düşürür. Amerika’da bir ilkokulun duvarlarını beyaz ve turuncu renginden maviye çeviren yöneticiler, çocukların yaramazlıklarının azaldığını tespit etmişlerdir. Nazar boncuğu mavidir. Anadolu’da nazar boncuğunun kötülükleri insandan uzaklaştırdığına inanılır. Arapçada “ma-i” su demektir. Mavi ise bu durumda su rengi anlamındadır. Araplar mavi taşların kanın akışını yavaşlattığına inanırlar. Mavi çok yoğun kullanılırsa hüznü çağırıştırır. İngilizcede “I am Blue”, “I have the Blues” diye bir tabir vardır.

²⁰⁸ Cevad Heyet, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 59.

²⁰⁹ Zuffi, **Colour...**, s. 114.

²¹⁰ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 79., Zuffi, **Colour...**, s. 112., Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 97.

²¹¹ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 205.

Anlamı “dokunma, hüznülyüm” demektir. Hatta mavi bir başka sanat alanına isim babalığı yapmıştır. Bir jazz formu olan blues adını onun çağrıştırdığı derin anlamdan almaktadır.²¹² İngilizcede “feeling blue” diye bir tabir vardır. Afro-American zencilerin müziği olarak doğan “Blues” un adını mavi rengin bu keder, efkâr ve melankoli anlamlarından dolayı aldığı sanılmaktadır.²¹³ Mavi, Doğu Asya ve İsveç’te soğuk ve kötü, İran’da ölüm, Hindistan’da saflık, Hollanda’da sıcaklık olarak algılanmaktadır. Mavi, Belçika ve Hollanda’da kadınlık, İsveç ve ABD’de erkekliği göstermektedir.²¹⁴ Mısır ve Arap Milletlerinde; erdem, inanç ve gerçekliği simgeleyen mavi renk, Japonya’da utanma-utanç, Çin’de gökyüzü ve bulut anlamlarına gelmektedir.²¹⁵

Türk kültür tarihinde kutsal anlamlara sahip olan bu rengin geçmiş yüzyıllarda batı kültüründe en olumsuz şekilde nitelendiği, siyaha en yakın renk olarak görüldüğü, ölümü, yası, karamsar ruh halini, melankoliyi, kederi ifade ettiği, soğuk ve uzak olarak duyumsandığı görülür. Bu rengin iki kültür arasında birbirine taban tabana zıt simgeselliğe sahip oluşu, belki de Avrupa’da göğün hep karamsar bir şekilde bulutlu ve yağmur getirici oluşu, iklim koşullarının onlara temiz, berrak, aydınlık bir açık mavi sunmayışının bir etkisi olabilir. Mavinin yükselişi ve simgesel anlamlar taşımaya başlaması çok geç tarihlere rastlamaktadır. Bunda da yeni boya maddelerinin bulunarak güzel bir tonda mavi üretilmeye başlanmasının büyük etkisi olduğu görülür. Mavi renk tarihte sahip olduğu tüm olumsuz yargıların aksine günümüzde bu olumsuz anlamlarından sıyrılarak olumlu anlamlar kazanmıştır. Günümüzde hastanelerin duvarları maviye boyanır, sakinleştirici niteliğindeki tüm ilaçlar maviyle kaplanır, trafik kurallarında izin verilen her şeyi belirtmek için kullanılır, ılımlı ve uzlaşıcı bir siyasal renk haline getirilmeye çalışılır.²¹⁶

Mavi hem elle tutulmayan bir hiçliği hem de saydam bir gökyüzü kadar somut olma özelliklerini taşır. Bunlardan dolayı da özgürlüğün, yolculuğun, kaçışın, bir tür kaçış olan uykunun rengi olarak kabul edilir. Bir başka deyişle bu renk, yolculuğu, özgürlüğü ve düşleri simgeler. Bu renk açık gökyüzünün rengi olarak düşünceleri, duyguları uzaklara ve sonsuzluğa taşıyabilen bir anlam yüklenebilir. Düşünmenin, yüksekliğin, derinliğin, umudun, gerçeğin, sadakatin, hakikatin, suçsuzluğun; -yeşil ile beraber- dini

²¹² Yazmacı, **Tipografi...**, s. 13.

²¹³ Zuffi, **Colour...**, s. 113, Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 73.

²¹⁴ Özer, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında...”, s. 274.

²¹⁵ Özdemir, “Tasarımda Renk...”, s. 397.

²¹⁶ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 79.

inancın, kutsallığın, cennetin sembolü olarak kullanılmaktadır. Yine pembenin oluşturduğu dişi ve çocuksu saflığa karşılık, erkek cinsiyetin çocuksu safiyetini ve masumiyetini mavi renk temsil eder.²¹⁷

Maviye bu olumlu anlamlarının yanında, olumsuz anlamlar da yüklenmiştir. Sözelimi gökyüzü ile birleştirilmesiyle; boşluğun, uyuşmazlığın, çelişkinin ve çaresizliğin sembolü olarak, yolculukla birleştirilmesiyle de insanları birbirinden ayıran mesafenin göstergesi olarak sembolik anlamlar kazanmıştır. Taşındığı bir diğer olumsuz anlam ise vazgeçmeyi simgelemektir. Koyu tonları olumsuz etkiler, tembellik ve melankoli oluşturabilir.²¹⁸ Gezegen olaraksa Jüpiter'i simgeleyen bu renk, daima bir içe yönelme eğilimine sahiptir. Bundan ötürü de mavi giyinen insanların simgesel anlamda soğuk ve başkalarıyla kolayca iletişim kurma konusunda isteksiz oldukları kabul edilir.²¹⁹

Mavi, 2004 yılında yapılan bir anketin sonuçlarına göre, Avrupa'da insanların en sevdiği popüler renktir.²²⁰ Gerçekten de, I. Dünya Savaşı'ndan sonra "en sevilen renk" kavramı üzerinde yapılan bütün kamuoyu yoklamaları düzenli bir şekilde gösterir ki hem batı Avrupa'da hem de ABD'de; "En sevdiğiniz renk nedir?" sorusunun yöneltildiği yüz kişinin yarısından daha fazlası, ilk olarak mavi demektir.²²¹

1. 4. 7. Mor

Türk Dil Kurumu'na ait Türkçe Sözlükte mor renk; "Kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk, menekşe renginin kırmızıya çalanı", olarak tanımlanmıştır.²²² Mor, soğuk renklerden biridir. Sanatçı kişilik bu renkle özdeşleşmiştir. Kendine güveni ve asilliği simgelemektedir. Leylakları, menekşeleri çağırıştırır. Şiddeti de temsil etmektedir. Kelime köklerine bakıldığında bu çağırışımı net olarak göstermektedir. Mor rengin Latince'deki aslı "violenti" sözcüğünün etimolojisi de çok ilginçtir. "Violentia", şiddet; "violare" de tecavüz etmek anlamına gelmektedir. İngilizce'de "violence", şiddet anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimeler, Latince'deki "viola"dan türetilmiştir. Viola, menekşe demek ve mor rengi de nitelemektedir. Ayrıca feministlerin rengidir.

²¹⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 97.

²¹⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 207.

²¹⁹ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 97.

²²⁰ Stewart, **ROY...**, s. 84.

²²¹ Michel Pastoureau, **Mavi-Bir Rengin Tarihi**, Çev.; İ. M. Uysal, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 183-184.

²²² Şükrü Haluk Akalın, Recep Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe Sözlük**, T. D. K. Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 1407.

Nevrotik duyguları açığa çıkarır bu yüzden insanların bu renkten korktuğu saptanmıştır. Dramatik bir renktir. Genellikle intihar edenler bu rengi severler.²²³

Kırmızı ile mavinin karışımı ile meydana gelmesinden ötürü bu rengin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği kolayca saptanamamakta, çok değişik tonlara sahip olmasından ötürü de tanımlanmasında bile güçlük çekilmektedir. Kırmızı ve mavinin karışımı olduğu için her iki rengin bazı özelliklerini üstünde taşır. Yapısal bakımından mor kadar kaygan bir renk yoktur. Daha çok rüyaları ve fantezi dünyasını ifade eden bu renk yönelim olarak tıpkı mavi gibi uzaklaşma ve ileri doğru gitme eğilimi taşır. Belirsizliğin ve gizemin rengi olarak kimi zaman tehditkâr kimi zaman da dostça anlamlar yüklenir. Bu renk düşüncelilik ve gizemlilikle eşdeğer bir anlam da taşımaktadır. Bu rengi sevenler tükenmez bir ümitle hayallerinin gerçekleşmesi beklerler.

Zaman zaman siyah ile benzer çağrışımlar yaparak; ayrılığı, ölümü ve dulluğu simgelediği de olur. Bu renk sembolik anlamda uyuşturucu maddelerin, işkencenin ve kontrolsüz kuvvetin gösterimi için kullanılmaktadır. Sarının tamamlayıcısı olan bu renk Kandinski'e göre tinsel ve fiziksel anlamda soğutulmuş bir kırmızı olup son derece dengesiz bir yapıya sahiptir. Bu nedenle de daha çok hastalıklı, sönük ve hüzünlü bir şeyleri içinde barındırır. Mor rengin olumlu anlamları da vardır. Eski çağlarda üretimi çok zor olduğundan asaleti simgelemekte kullanılmıştır.²²⁴ Gezegen olarak Neptün'ü sembolize etmektedir.²²⁵ Manevi anlamların ön plana çıkarılacağı ruha yönelik çalışmaların yürütüleceği mekanlarda ve özellikle meditasyon odaları için uygun bir renk olarak kabul edilmektedir. Manevi bir anlamı olan seremonilerde ve dini törenlerde kullanılmaktadır. Cami motiflerinde de sıklıkla kullanılan bir renk olarak gözlemlenmektedir. Morun açık tonları olan lavanta, leylak ve orkidenin çalışma odaları, dinlenme mekânları ve yatak odalarında kullanılabileceği ifade edilmektedir. Yine hastane ve kliniklerin bekleme odalarının açık tonları ile dekore edilebileceği söylenmektedir. Çünkü bu renk kendine güven duygularını harekete geçirmektedir.²²⁶

²²³ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 14.

²²⁴ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 208.

²²⁵ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 98.

²²⁶ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 209-210.

Mor, Çin ve Güney Kore’de sevginin rengidir. Meksika’da öfke ve kıskançlık, Japonya’da günah ve korkuyu temsil etmektedir. Mor, Çin’de pahalı olarak da kabul edilmektedir.²²⁷

1. 4. 8. Pembe

Kırmızının açık tonu olduğu için aslında bağımsız bir renk değildir. Fakat buna rağmen, diğer renklerin açık tonlarından (açık mavi, açık sarı, açık yeşil vb.) farklı olarak kendine özgü bir adla tanımlanmaktadır. Pembe, renklerin yan anlam skalasında; kız bebeklerin, cennetin, meleklerin ve genç kızların rengi olarak yerini alır. Masumiyetin ve saflığın göstergesi olan bu renk, karakter olarak utangaçlığı sembolize eder. Bu renk çoğunlukla duygusallığın simgesidir. Canlılığının yetersiz oluşundan dolayı, tatlı romantik bir yumuşaklık ve incelik duygusu uyandırmakta, bundan ötürü de kadınsılık ve sevgi imajı taşıdığı kabul edilmektedir. Pembe ilkbaharın, yeni açmış çiçeklerin ve cıvıltının rengidir.²²⁸

Pembe, kırmızının kız kardeşi olsa da, sembolizm açısından kırmızıdan çok farklıdır. Pembe’de kırmızının şiddeti yoktur. O daha çok çocuksu, rahat, sempatik, eğlenceli ve neşeli bir renktir. Çocuksu aşk, suçsuzluk ve masumiyet bu renkle sembolize edilir. Fakat her şeyden önce pembe rengeyle ilgili ilk akla gelen kavram kuşkusuz feminenliktir. Küçük erkek çocukları belli bir yaşa gelene kadar nasıl mavi renge maruz kalmak durumundaysalar, kızlar da aynı şekilde pembe renk(ler)le donatılmaktadırlar.²²⁹

Pembe renk, insan ruhunda olumlu duygular uyandıran, çocuksu masumiyeti, güzelliği çağırıştırır. Bu renk uyum ve neşe rengi olup insanın içini rahatlatır ve pembe renkli giyim kişinin sevgi dolu ve masum olduğu mesajını iletir.²³⁰ Yumuşak huylu ve halim bir kişiliği yansıtır. Rahat hissettiren bir renktir. Bu yüzden bazı büyük mağazalar tezgâhtarlarına pembe üniforma giydirir ki, müşteriler kendilerini rahat hissetsinler.²³¹

²²⁷ Özer, “Toplumsal Düzenin Oluşmasında...”, s. 275.

²²⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 211-212.

²²⁹ Gökten, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-2”, Sayı: 91, Ocak 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

²³⁰ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 86.

²³¹ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 211-212.

1. 4. 9. Sarı

Sarı, kırmızı ve mavi renklerle beraber üç temel renkten biridir. İnsanoğlunun gözünün gökkuşağında ilk algılayabildiği renk sarıdır.²³² Sarı kelimesi, Türkçe sarığ'dan (sarı boya) gelmektedir. Moğolca; sıra (sarı), Sanskritçe; hari (sarı), Sümer dilinde; ara, aru (sarı), Latince; aurum (altın gibi olan, sarı), Almancada; gelb (sarı), Fransızca; jaune, Arapça; esfer, Farsça; zerd kelimeleri Türkçedeki sarı kelimesinin karşılıklarıdır.²³³

Sarı, ışığın, sevincin, üretim ve verimliliğin rengi, geçiciliğin ve dikkat çekiciliğin sembolüdür. Son derece parlak olduğundan, insana zevk ve ferahlık veren bir renk olarak da bilinir. Ayrıca sarı, ısı ve ışık kaynağı olan güneşin rengi olduğu için ışık ve aydınlığı en çok yansıtan renktir. Renklerle ilgili ortaya atılan birçok görüşten birine göre sarı renk, prensler, krallar, imparatorlar için seçilmiş bir renk olup, tanrısallıktan kaynaklanan fiziki bir gücün simgesidir.²³⁴ Sarı, canlılık ve neşenin rengi olduğu kadar, hüznün ve sonbaharın da rengidir. Bu iki zıt etkiyi de içinde barındırdığı için insanda duygu ve zihin karışıklığına neden olabilmektedir.²³⁵ Sarı rengin olumsuzluğu; ikiyüzlülük, aldatmaya eğilim şeklinde de ortaya çıkabilir.²³⁶

Basit bir benzetme ile mavi gölgenin rengi ise, sarı da aydınlığın rengidir. Doğanın bahardaki ışıltılı görünümüleri çoğu kez renklerin en aydınlığı ve en parlağı olan sarı ile verilir. Çünkü en koyu olduğunda bile neredeyse tüm renklerin en açığıdır. Öyle ki sarı, beyaza en yakın renk olarak kabul edilir. Sarı renk daima güneş ışığını çağrıştırmakta, aydınlığın rengi olarak da zekâ ve bilimi sembolize etmektedir. Sarı güneşin rengi olarak olgun başaklarla özdeşleştirilmiş, böylece bolluğu, verimliliği; öte yandan da altını çağrıştırmışından dolayı zenginliği simgelemek için kullanılmıştır. Sarı renk, dışa dönüklüğü de simgelemektedir. Bu karakter yapısı daha çok sarının açık tonların da net bir şekilde görülür. Altın sarısı aktif, canlı vb. izlenimler uyandırır.

Sarının koyu tonları, dışlanmışların, ihanetin ve yalanın rengi olarak kabul edilir. Bu nedenle olsa gerek sarı renk hainlerin, nankörlüğün, kalpazanların, aldatılan kocaların

²³² Zuffi, *Colour...*, s. 70.

²³³ Eyuboğlu, *Türk Dilinin...*, s. 582., Akalın, Toparlı ve Diğerleri, *Türkçe...*, s. 1704.

²³⁴ Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, Dönence Basım Yayın, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 448

²³⁵ Çelik, *Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...*, s. 5.

²³⁶ Yalman ve Aktaş, *Sözlerin ve Renklerin...*, s. 215.

ve uygunsuzluğun rengi olarak yorumlanmakta; düşüşün, acının, hastalığın, sahtekârlığın, kuşkunun, güvensizliğin ve suçun simgesi olarak kabul edilmektedir.²³⁷

Victoria Finlay, *Renkler (Boya Kutusunda Yolculuklar)* isimli eserinde sarı rengin simgeselliği ile ilgili şöyle söyler: Hiçbir renk böyle açık, net simgeselliğe sahip değildir; sarı bütün renklerin içinde en karışık mesajları verir. Çarpıcı yaşamın (mısır, altın ve melek halelerinin) rengidir ve aynı zamanda safranın, kükürtlü yeniden doğumla Şeytan'ın rengidir. Hayvan yaşamında sarı, özellikle siyahla karıştığında, uyarıdır. Yaklaşma diye emreder yoksa sokulursun, zehirlenirsin, genel anlamıyla sıkıntıya girersin. Asya'da sarı iktidarın rengidir. Çin imparatorları, güneş renkli elbise giymeye hakkı olan tek kişiydi. Ama aynı zamanda sönen iktidarın rengidir. Hastalıkla solgun bir renk gelir; sonbaharda sarı yapraklar yalnız ölümü simgelemezler, onu gösterirler de.²³⁸ Günlük hayatta sonbahar ve güneş, sarı rengin temsil ettiği iki temel unsur olarak önümüze çıkmaktadır. Hüznün, fenanın, yani geçici ve fani oluşun derinden hissedildiği hazan daha çok sarı renkle zihinlerde ve bilinçaltılarında yer etmiştir. Bu yönü ile sarı geçiciliğin, faniliğin sembolü olarak dünyayı renklendirir.²³⁹ Tüm dünyada ticari taksiler genel olarak sarı renklidir.²⁴⁰ Sarı bir başka yönüyle geçicilik anlamı da taşır. Bu “geçici olma” imajına sahip olmamak için kurumlar amblem ve logolarında sarı rengi kullanma yoluna pek gitmezler.²⁴¹ Araba kiralama şirketleri müşterilerine; “Aldığınız şey geçicidir, lütfen geri getirin” dercesine sarı rengi daha çok kullanırlar.²⁴²

Sıcak renkler arasında diğerlerine oranla en fazla güce sahip olan renk sarıdır. En dikkat çeken renktir. Bundan dolayı trafik işaretlerine, lambalarına, yol çizgilerine baktığımızda kırmızıdan sonra sarıyı görmekteyiz. Sarı rengin dünyada bugün uyarıcı-uyaran bir renk olarak vasıflandırıldığını söylemek mümkündür.²⁴³ Sarı, bireylere umut duygusu aşılar. Parlak bir renk olan sarı; neşe, sevinç, mutluluk, heyecan, enerji gibi hoş duygular barındırmaktadır.²⁴⁴

Mekânlarda kullanımında mutfak için çok uygundur. Çalışma odalarında kullanılmamalıdır, zihni bulandırıp karışıklığa yol açabilir. Dinlenme amaçlı ortamlarda

²³⁷ Sözen, *Sinemada Renk-Sembolik...*, s. 99-100.

²³⁸ Finlay, *Renkler Boya Kutusunda...*, s. 191.

²³⁹ Yalman ve Aktaş, *Sözlerin ve Renklerin...*, s. 214.

²⁴⁰ Zuffi, *Colour...*, s. 70.

²⁴¹ Sözen, *Sinemada Renk-Sembolik...*, s. 101.

²⁴² Yalman ve Aktaş, *Sözlerin ve Renklerin...*, s. 214.

²⁴³ Zuffi, *Colour...*, s. 70.

²⁴⁴ Yazmacı, *Tipografi...*, s. 11.

önerilmez.²⁴⁵ Sarı renk, insanların yüzünde hastalık ve hatta belki de ölümün işareti olarak kabul edilir.²⁴⁶ Sıcak renk olarak bilinse de yeşile kaçan tonu soğuk renk gibi algılanır. Bu nedenle de insanlarda değişik duygular oluşturur. Sonbaharı ve hüznü de bünyesinde taşıdığı için manik depresif hastaların da rengidir. Psikolojik, fizyolojik açıdan olumlu etkiye sahiptir. Fakat depresyona neden olacak özellikleri de bünyesinde barındırır. Sarı renk siyah ile karıştığı vakit ressamların tablolarında, korkaklık, kıskançlık, hile ve hastalık sembolü olarak kullanılmıştır.²⁴⁷

Sarı renk, ABD ve Avrupa’da uyarma ve korkaklık, Araplarda mutluluk ve refah, Hindistan’da başarı, Japonya’da zarafet-itibar-asalet-çocuksu ve neşeli olma, Çin’de doğum-zenginlik-kuvvet-hükümdarlık, Rusya’da kıskançlık, Brezilya’da ise üzüntü ve mutsuzluk anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴⁸

1. 4. 10. Turkuaz (Firuze)

Turkuaz, yeşile çalan açık mavi renktir. Turkuaz kelimesi, Türkiye’nin Akdeniz sahillerinin renginden esinlenilerek söylenen bir renk adıdır. Fransızca Türk kelimesinin söylenişinden türemiştir. Türk rengi olarak adlandırılan turkuaz ya da “Türk mavisi”, camgöbeği renginin hafifçe mavi tonudur. Rengin isminin turkuaz taşından (firuze) geldiği de söylenmektedir. Bu renk, Selçuklu mimarisinde ve İznik çinilerinde oldukça fazla yer verilen mavi-yeşil arası firuze taşının rengidir. Bu renk adına eski kaynaklarda rastlanmamaktadır. Türklerde bu renk de muhtemelen gök renk adı altında kullanılmaktaydı. Firuze olarak da bilinir, hidratlı bakır ve alüminyum fosfat yapısında, mücevher olarak yaygın biçimde kullanılan fosfat minerali, mavi ile yeşilimsi arasında değişen renkli, mumsu damarcıklar halinde bulunur.²⁴⁹

²⁴⁵ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 215.

²⁴⁶ Zuffi, **Colour...**, s. 70.

²⁴⁷ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 11.

²⁴⁸ Özdemir, “Tasarımda Renk...”, s. 275.

²⁴⁹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 81., <http://www.malatyahabermerkezi.com/haber-46677-11-renk-ve-isim-kokenleri.html>, Son Erişim Tarihi; 02.06.2015.

Fotoğraf 1. Turkuaz ya da firuze denilen rengin en güzel görülebileceği yer Akdeniz sahilleridir.²⁵⁰

Bu renk çoğunlukla değişimin ve farklılaşmanın, başka şekillere dönüşümün rengi olarak ifade edilmektedir. Hem harekete geçiren hem de yatıştırıcı bir yönü olan turkuaz ile hem neşeli hem de sakin duyguları aynı anda yaşamak mümkündür. Bu rengin ruhlarda yansıttığı manalarla canlandırıcı ve serinletici psikolojik özellikler açığa çıkar. Bu rengi ruhlarında belirgin şekilde hisseden ve bu rengin dünyasında yaşayanlar açık fikirli, yardımsever ve gururludurlar.²⁵¹

Turkuaz aynı zamanda bir taş cinsinin ismi olarak bilinmektedir. Bu taşın olumsuzluğunu olumluya çeviren, şuurunu rahatlatan ve genişleten, endişeleri ortadan kaldıran ve hayati fonksiyonları düzenleyen etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Hayattan korkma, çekingenlik, duygular ve zihni fonksiyonlarla soyutlanma arzusu doğurması bir olumsuzluk olarak ifade edilse de insanı maddi âlemin katılığından uzaklaştıran bir zemin ve asli gerçekliğine yaklaştıran bir ruh hali oluşturması yönünden olumlu olarak ele alınabilir. Bu rengi kırmızının tamamladığı bilinmektedir.²⁵²

12 Ocak 2015 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ankarada'ki Cumhurbaşkanlığı konutu olan Aksaray'da²⁵³, Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas'ı

²⁵⁰ <http://www.malatyahabermerkezi.com/haber-46677-11-renk-ve-isim-kokenleri.html>, Son Erişim Tarihi; 02.06.2015.

²⁵¹ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 218.

²⁵² Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 218.

²⁵³ Timur'un doğduğu yer olan Keş/Şehr-i Sebz (yeşil şehir) adını taşıyan şehirde bulunan yazlık sarayının adı da Aksaray'dır. Ayrıca Timur'un Semerkand'da ise Göksaray adını taşıyan bir sarayı vardı.

karşılıdı. Bu karşılama esnasında her zamanki teşrifat kurallarının uygulanmadığı ve yere kırmızı halı yerine turkuaz renkli halıların serildiği görüldü. Türkiye’de başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı saraylarında teşrifat protokolünde ve karşılama törenlerinde kırmızı halı kaldırıldı. Yerine turkuaz halı serildi. Teşrifattaki bu usul değişikliğinin sebebi, turkuaz rengin Türklerin eski milli ve tarihi simgesi olarak kabul edilmesidir.²⁵⁴

1. 4. 11. Turuncu

Turuncu renk, Farsça “turunc” ve Arapça “i”nin birleşiminden oluşan bir renk adıdır. Turunc rengi, kızıl sarı renk anlamına gelir. Portakal rengi veya oranj diye de adlandırıldığı görülür. Turuncu renk, renk sisteminde mavi rengin tamamlayıcısı ve karşıtıdır. Bu renk mavi renkle birlikte kullanıldığında büyük bir etki meydana getirir ve renk tonunun en canlı halini sunar.²⁵⁵

Çok kullanıldığı durumlarda huzursuz edici bir renk olan turuncu; zenginlik, ışık ve verimliliği temsil eder. Önselinin, duru sevincin, dengeli gücün sembolü turuncu, iyimserlik yayar.²⁵⁶ Karakter olarak kırmızıya en yakın olan bu renk ondan daha da fazla çevreye yayılmayı ve egemen olmayı sembolize eder. Turuncu renk, gün batımı, sonbahar vb. gibi hoşnutluk ve ılımlı çağrışımlar yaptırmasının yanı sıra gurur, ihtiras, egoizm ve yangında ki ateş gibi “yakıcı” çağrışımlar da yaptırır. Bu renk duygu akımlarının dışavurumunun bir göstergesi gibidir ve aynı anda cömert anlamına da gelir. Turuncu renk, gezegen olarak Venüs’ü simgelemekte kullanılır.²⁵⁷ Turuncu rengi hayatımıza taşıyan en öncelikli unsur turuncgiller olmalıdır. Özellikle bu meyvelerin C vitamini kaynağı oluşu zihinlere kazınmış gibidir. Kırmızı gibi dışa dönük ve heyecan vericidir, ancak ondan daha yapıcıdır. Sağlık, güven, cesaret ve iletişim turuncunun özellikleridir.²⁵⁸ Sıcak bir renktir. Yumuşak, iç açıcı, hoş bir renktir. Neşe ve mutluluk verir. İnsanda coşku ve canlılık duyguları uyandırır, moral yükselticidir. Portakal rengi bulunduğu gruba sayıca çok gösterir. 1974 dünya kupasında Hollanda milli takımının

(Daha geniş bilgi için bkz.; Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 2015, s. 142, 143, 282, 298.)

²⁵⁴ Muhammed Ali Destmali, “Erdoğan’ın, Mahmud Abbas’ı Resmi Törenle Karşılamadaki Siyasi ve Tarihi Göstergeleri”, 14 Ocak 2015 Çarşamba, <http://turkish.irim.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/328927>, Son Erişim Tarihi; 02.06.2015.

²⁵⁵ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 82.

²⁵⁶ Özdemir, “Tasarımda Renk...”, s. 393.

²⁵⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 102.

²⁵⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 219.

başında olan teknik direktör Ernst Happell ‘‘Bu turuncu formalarla biz sahada rakip takımdan daha fazla sayıda görünüyoruz’’ demiştir.²⁵⁹

Mutfakta, çocuk odalarında, yemek odası ve koridorlarda sıcaklık hissi uyandırır. Neşe ve mutluluk vermesi istenen ortamlarda ve geniş alanlarda kullanılmalıdır. Büro, çalışma odası ve yatak odası için uygun değildir.²⁶⁰

1. 4. 12. Yeşil

Yeşil, ‘‘yaş’’ kökeninden gelen ve ‘‘yağış’’la türeyen ‘‘ot’’ kavramına bağlanan, doğa ile ilgili bir renk anlatımıdır. Bitki yapraklarının çoğunluğunda görülen renge yani ‘‘klorofil’’e gönderme yapar. Yeşil, gökle yer arasında uzanan ve doğada maviden sonra, insan gözünün en kesintisiz gördüğü, en çok algıladığı ikinci renk olarak kabul edilmektedir. Renk düzleminde ise, ikincil renklerden sayılan bir ara renktir ve renk çemberinde, ana renklerden olan sarı ile mavinin tam ortasında yer alır.²⁶¹

Bu renk eski çağlardan günümüze değin birçok toplumda ümit ve ilkbaharı ifade etmede kullanılagelmiştir. Yeşil, doğanın rengidir.²⁶² Doğa yeşile döndüğünde, yeni yaşamların ve yeni umutların da birlikte doğduğu kabul edilir. Eskiden beri bilinen ‘‘yeşil-umut’’ ilişkisinin temelini bu anlayış oluşturur ve buna bağlı olarak da gençliği ve umudu simgelemekte kullanılır. Günümüzdeki çevreci grupların veya çevreci partilerin kendilerini tanımlamak için seçtikleri rengin yeşil olması tesadüfi değildir. Çünkü yeşil, doğanın rengi olarak tazeliği, sağlığı ve verimi simgelemektedir.²⁶³ Özellikle bitkiler için temel fon olan yeşil, yeryüzünün önemli bir alanını kuşatmış ve büyüüp gelişmeye meyilli potansiyeli ve genlerinin, tohumlarının dili ile yeryüzünün tamamında yaratılışın güzelliklerini haykırmaktadır. Yeşilin tonlarını, ağaçlarda ve ağaç yapraklarındaki tonların çeşitliliğinin arka planında görmek mümkündür.²⁶⁴ İç açıcı bir etkiye sahip olduğundan ve ruhu yatıştırdığından dolayı yeşil renk, hayatın, canlılığın, zevk ve sükûnetin rengi olarak bilinir. Barış, güven ve iyimserliğin sembolü olarak yorumlanır. Yeşil, ebedi gençlik ve ölümsüzlüğü de temsil etmektedir. Sükûnet ve rahatlık temin

²⁵⁹ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 12.

²⁶⁰ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 220.

²⁶¹ Yıldırım, ‘‘Yeşil’’, s. 91., Kadir Albayrak, ‘‘Millî Dinlerde Renk Fenomeni’’, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1, Ocak-Haziran 2008, s. 89.

²⁶² Yazmacı, **Tipografi...**, s. 12-13.

²⁶³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 103.

²⁶⁴ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 223.

ettiği için soğuk renklerden sayılır.²⁶⁵ Ayrıca madenler arasında yeşilin bakır ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir.²⁶⁶

Yeşil renge ayrıca mistik anlamlar da yüklenmiştir. Kaderi simgelediğinin kabul edilmesi, İslam'da ana renk olması gibi. Hristiyanlıkta da, savaşın ve ölümün rengi olarak önemli bir yere sahiptir.²⁶⁷ Hepimizin ruh âleminin derinliklerinde yeşil ve metafizik arasında bir bağlantı var gibidir. Kökleri derinlere uzanan bir güven duygusu oluşturur. Ruhlara rahatlık ve serinlik veren, huzur yansıtan bir renktir ve yeryüzünün olabildiğince geniş bir alanı bu renkle donansın arzu edilir. Yine bu renk, hareketliliğin ve yaratmanın rengi olarak ifade edilir. Paylaşım, işbirliği, uyum ve cömertlik yeşil rengin ruhlara yansıttığı güzelliklerdendir. Ana yapısını özgürlük oluşturan, hayatın, yenilenmenin ve tekâmülün ifade edildiği bir renk olarak kabul edilmektedir.²⁶⁸

Yeşil renk paranın da sembolü olan bir renktir.²⁶⁹ Yeşil, finansal başarıyı tasvir etmiş bu sebeplede Amerikan dolarlarında, genel olarak yeşil ağırlıklı bir renk kompozisyonu çizilmiştir.²⁷⁰ Yeni şeyler keşfedebilme yeteneğini körükler. Psikolojik açıdan sınırların yatışmasında etkilidir. Huzur, neşe, enerji ve güven verir. İnsanlara güven duygusunu benimsettiği için bankaların logolarında hâkim renk olarak kullanılmaktadır. Yeşilin aşırı kullanımı egemenlik ve yöneticilik etkisi oluşturmaktadır.²⁷¹

Yeşil rengin sağlık, temiz çevre, doğa, gençlik, umut, geleceğe güven, huzur, dinginlik²⁷² gibi olumlu anlamlarının yanısıra bir dizi olumsuz anlamları da vardır. Umudun rengi aynı zamanda umutsuzluk ve çöküntünün de rengi olagelmıştır. Sözelimi bu renk Batı kültüründe, genel olarak uğursuzluğu simgeler. Bu nedenle yeşil uzun zaman yazgı, rastlantı ve tehlike ile birlikte görülmüştür.²⁷³ Yeşil rengin de, öbür renkler gibi iki karşıt anlamı olduğu ifade edilebilir. Yeşil, yeniden doğuşu gösterdiği gibi çöküşün de sembolüdür. Sözelimi, Yunan tiyatro geleneğinde yeşil ile mavinin bir

²⁶⁵ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 12-13.

²⁶⁶ Reşat Atabek, "Renk Sembolizmi", **Mimar Sinan Dergisi**, Yenilik Basımevi, S. 48, İstanbul, 1983, s. 36.

²⁶⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 102-103.

²⁶⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 222-223.

²⁶⁹ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 12-13.

²⁷⁰ Zuffi, **Colour...**, s. 146.

²⁷¹ Yazmacı, **Tipografi...**, s. 12-13.

²⁷² Zuffi, **Colour...**, s. 146.

²⁷³ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 103.

karışımı olan koyu yeşil, umutsuzluğu ifade etmektedir. Oysa aynı renk, hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara yeniden doğuşu çağrıştırmaktadır.²⁷⁴

Yeşil renk bir yönüyle inanç ve bilimin birleşmesini simgeleyerek, ümidi ve huzuru çağrıştırmakta diğer yönüyle de kötülüğü göstermektedir. Yeşil rengin bu ikili yönü konusunda şunları söyleyebiliriz:” Öbür renkler gibi yeşilinde kötücül bir anlamı vardır. Yeşil, ruhun yeniden doğuşunun ve bilgeliğin simgesi olduğu gibi bunun karşıtı olarak, tinsel çöküşü ve deliliği de simgelemektedir...”. Simgecilik bilgisinde göz zekâyı ve zihnin ışığını anlatmaktadır. İnsan, gözünü iyiye de kötüye de yöneltebilir. Bu nedenle hem Şeytan hem de Minerva, yani delilik ile bilgeliğin her ikisi de yeşil gözlü olarak betimlenmiştir. Oysa yeşil rengin sarı renkle oluşturduğu karşıtlıkla hastalık-sağlık temsilleri de mevcuttur. Öyleyse yeşil renkle yalnızca dini, manevi, ahlaksal, karakteristik bir sunum değil sağlıklı oluşun da mesajı iletilmektedir.²⁷⁵ Ortaçağ’dan beri yeşil renge yüklenen anlam sağlıktır. İlaçların bitkilerden elde edilmesinden kaynaklanan bu anlayışın uzantısı, cerrahların yeşil renkli ameliyat giysilerinde hala sürmektedir.²⁷⁶ Yeşili, hâkimlerin giysilerinin bir kısmında da görmekteyiz. Çünkü yeşil adalettir, haktır, hakkın sağlanmasıdır.²⁷⁷

Sonuç olarak; doğa, tatlı su, ilkbahar, verim, büyüme, yeşerme, gençlik ve umut gibi olumlu anlamlarının yanında bu renk; uğursuzluk ve ölüm gibi olumsuz anlamları da gösterir. Kişilik olarak; çok ihtiraslı, gururlu, iradeli ve olaylara hâkim olmayı isteyen insanların rengi olarak gösterilir. Daha iyi yaşam şartlarını isteyen ve bu yolda çaba gösteren insanları tanımladığı için yeşilin diğer çağrışımları da şans ve paradır. Gezegen olarak ise hem Venüs hem de Jüpiter bu renkle simgelenmektedir.²⁷⁸

Yeşil, Malezya’da hastalık ve tehlike, Fransa’da suçluluk, Belçika’da kıskançlık, Japonya’da mutluluk, sevgi, gelecek, gençlik, enerji ve samimiyeti temsil etmektedir. ABD’de güven ve emniyet, Arap dünyasında verimlilik ve güç, Hindistan’da refah ve varlık, Çin’de hanedan, krallık ve onur yeşil renkle sembolize edilmektedir.²⁷⁹

²⁷⁴ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 73.

²⁷⁵ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 67.

²⁷⁶ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 103.

²⁷⁷ Atabek, “Renk Sembolizmi”, s. 37.

²⁷⁸ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 104-105.

²⁷⁹ Özdemir, “Tasarımda Renk...”, s. 275.

1. 5. Türklerde Çeşitli Renklerin İfade Ettiği Anlamlar

Renkler, tarih boyunca milletlerin geleneklerinde, inançlarında ve yaşayışlarında özel bir yere sahip olmuştur. Her milletin renkleri algılayışı ve renklere yüklediği anlam farklı farklıdır.²⁸⁰ Köklü bir geçmişe sahip olan Türk kültüründe renk kavramı, geçmişten günümüze kadar tarihsel, kültürel, demografik, siyasi ve coğrafi gelişmelere bağlı olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bunlardan mitolojiyle ilgili olanlar (Şaman, Kam, Baksı geleneği hariç) geçmişte kalırken, geniş bir coğrafyaya sahip Türk dünyası küreselleşmeye bağlı olarak şehirleşme, sanayileşme ve modernleşme çabaları çerçevesinde renklerle ilgili bir takım geleneksel değerlerini korumayı ve günümüze ulaştırmayı başarabilmiştir.²⁸¹

Türkler de eski dönemlerden itibaren yön ve boy adlarında, büyüklük, çokluk ve ün ifadelerinde renkleri kullanmışlar, sadece atlar için kullanılan özel renk adları türetmişlerdir. Türkçe, renk adları konusunda çok zengin bir dildir. Türkiye Türkçesinde eski Türkçeden beri kullanılan ak, al, kızıl, kara, ala, gök, yeşil, sarı gibi renk adlarının yanı sıra göçler, farklı kültürlerle kaynaşma, din değişimi gibi nedenlerin etkisiyle beyaz, siyah, mavi, gri, kırmızı, eflatun, oranj, bej vb. renk adları da kullanılmaktadır. Ayrıca renkler arasındaki ince ayrımları gösterebilmek için de somut nesnelerin renkleri kullanılarak benzetmeler yapılmakta böylece çimen yeşili, kiremit kırmızısı, bal rengi, gülkurusu vb. gibi yeni renk adları türetilmektedir. Son dönemde teknolojinin gelişmesiyle birlikte renkler birbirine değişik oranlarda karıştırılabilmekte; bu yolla yeni renkler yapmak mümkün olmakta; bu durum da özellikle boya firmalarının yeni renk adları bulma konusunda sıkıntıya sokmaktadır. Bugün herhangi bir boya firmasının renk kataloğunu incelediğimizde Venedik Pembesi, Kese kâğıdı, Senfoni, Sude, Paris grisi, Hitit, Şelale, Ada vb. gibi çok farklı biraz da zorlamayla yapılmış renk adları görmekteyiz.²⁸²

Geleneksel toplumlara gidildikçe renk çeşitliliği azalmakta, modern toplumlara gidildikçe ise renkler artmakta veya çeşitlenmektedir. Çünkü geleneksel toplumlarda hayat daha durağan ve yalınken, modern toplumlarda hayat daha akışkan ve hızlı, bir o kadar da karmaşık ve renkli olmaktadır. Bu nedenle toplumsal ve gündelik hayat ve

²⁸⁰ Arzu Erdoğan Öztürk, "Özbek Türkçesi'nde Renk Adları", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Ankara, 2004, s. 2373-2374.

²⁸¹ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 203.

²⁸² Öztürk, "Özbek Türkçesi'nde...", s. 2373-2374.

insanlar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yoğunluğu, renklere de yansımakta ve kullanımını etkilemektedir. Bu bağlamda Türkçe’de de renk adlarında, geriye doğru gidildikçe bir azalma söz konusudur. Çoğu zaman bir renk adının, pek çok rengi tanımlamada kullanıldığı görülür. Göğün rengini ifade eden gök renk, hem yeşil, hem mavi hem de gri renkleri tanımlamakta kullanılır. Vücudun darbe alan bir yeri, göğerti denilerek tanımlandığında, göğerten yerin aldığı renkler mavimsi yeşil, mor renklerdir. Yine kara renk, aynı zamanda kahverengiye de kapsar. Kara toprak nitelemesinde kara renk, toprağın alabildiği sarı, kırmızı, kahverengi renklerini de ihtiva eder. Turuncu renkten bahsedilmez ancak al renk, turuncu rengi de karşılar niteliktedir. Pembeden başlayarak koyulaşan turuncu, bordo gibi renklerin hepsi al, kırmızı ve kızıl adlarıyla karşılanır durumdadır. Yine doru kelimesi kırmızı renktir. Böylece gök demekle yeşil, mavi, mor renkler ifade edilmiş olurken, al ya da kızıl demekle pembe, turuncu, bordo, kırmızı renkler tanımlanmış olmaktadır. Siyah ve beyaz için ak ve kara nitelemesi kullanılırken²⁸³ her ikisinin karışımı ala olarak nitelenmektedir. Boz renk ise renk yoğunluğu az olan rengi veya gri rengi tanımlamak için kullanılır. Türkçe’de ki boz renk Avrupalıların gri rengine karşılıktır. Gri rengin ise koyudan açığa pek çok tonu vardır.²⁸⁴ Yalnızca Türk kültüründe değil, diğer kültürlerde de renk adlarında bu kapsayıcılığa rastlanır. Homeros’un İlyada ve Odysseia eserinde doğayı ve manzarayı nitelemek için kullanılmış olan altmış sıfattan ancak üç tanesinin rengi nitelediği tespit edilmiştir. Rengi nitelemek için kullanılan bu kelimelerin kapsayıcılığı da aynen Türklerdeki gibidir. Örneğin, “kyaneos” koyu renk anlamına gelir ve koyu mavi, mor, siyah, kahverengi renkleri de ifade eder. “Glaukos” ise yeşil, mavi, gri, zaman zaman sarı ve kahverengi renkleri de belirtmek için kullanılır. Bu renk adı, belirli bir renkten çok, rengin düşük yoğunluğunu ve solukluğunu ifade etmek için kullanılır. Su rengi, göz rengi, yaprak rengi ve bal rengi bu şekilde adlandırılmıştı.²⁸⁵

Türk tarihinin en eski devirlerinden başlayarak, çeşitli renklerin sembol anlamlarından başka, manevi ve milli anlamlar da kazandığını görüyoruz. Hatta Türkler Müslüman olduktan sonra da, İslamiyet öncesinde uzun yüzyıllar kendi hayatlarında manevi ve milli motifler olarak rol oynamış olan bazı renklerin, Müslümanlar tarafından da kullanılmış olması sebebiyle, giderek bu renkleri dini motif olarak da algılamaya başlamışlar,

²⁸³ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 8.

²⁸⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. I, Ankara, 1993, s. 575.

²⁸⁵ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 9.

bu yüzden; o renklerin İslamiyet öncesinde milli hayatlarında oynadıkları rolü yer yer unutarak, sadece İslami dönemin renkleri gibi algılamışlardır.²⁸⁶

Gök, kızıl, ak, kara isimleri, eski Türk Medeniyetinin manevi renklerinin adlarıdır. Bu manevilik İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Bugün bile bu renklerin ikişer isimlerinin olması ve bu isimlerin eski olanlarının manevi kıymetleri, yenilerinin ise maddi renkleri ifade etmesi bu iddiamızı teyit eder. Mesela bir zenciye yüzü siyah, kâğıdın rengine beyaz denilir. Bir kabahatli için yüzü kara çıktı, masum için de yüzü ak çıktı denilir. Yine bunun gibi Gök Tanrı ve Göktürk denildiği halde mavi tanrı ve mavi Türk denilmez. Kızılelma kelimesiyle kırmızı elma kelimesi arasında daha derin bir fark vardır. Bu karşılaştırmalardan doğan neticeye göre eş anlamlı zannettiğimiz bu dört rengin eski isimleri (Gök, Kızıl, Ak ve Kara) mecazi, yeni adları (Mavi, Kırmızı, Beyaz ve Siyah) ise maddi manalara işaret eder.²⁸⁷

1. 5. 1. Ak-Beyaz

Türkçe'de kar, süt vb.'nin rengi için kullanılan ak kelimesinin eş anlamlısı olarak beyaz renk adı da kullanılmaktadır.²⁸⁸ Ak ve sonradan Türkçe'ye giren beyaz aralarındaki küçük bazı anlam farklılıklarıyla beraber aynı anlamda olup, bugüne kadar ikisi de yaşamıştır.²⁸⁹ Eski Türklerde ak sözü daha çok Oğuzlarda kullanılmış²⁹⁰, diğer Türklerde ak yerine daha çok "ürüng" sözü yayılmıştır.²⁹¹ Ak-beyaz renk adı, kara ve siyah rengin zıddı olarakta tarif edilebilir. Ak-beyaz renk mecazen; şan, şeref, namus²⁹², masumiyet, zafer, barış, neşe, yücelik, teslimiyet, merhamet ve ölümsüzlüğü sembolize etmektedir.²⁹³

Beyaz renk, Arapça kökenli bir kelime olup, Türkçeye sonradan girmiş bir sözcüktür. Beyaz rengin, Türkçe olan karşılığı ak'tır. Renk olarak her iki sözcükte aynı anlama sahip olmasına karşın beyaz renk, renk anlamının dışında daha az yan anlam ve mecaz anlam zenginliğine sahipken, ak renk atasözü ve deyimlerde, mecaz kullanımlarda daha fazla kullanıma sahip oluşu nedeniyle daha çok yan anlam ya da mecaz anlam ifade

²⁸⁶ Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 9.

²⁸⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 103-104.

²⁸⁸ Akalın, Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe...**, s. 46.

²⁸⁹ Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 218.

²⁹⁰ İbn'ü Mühenna, **İbnü-Mühenna Sözlüğü**, Çev. Aptullah Battal, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 8.

²⁹¹ Heyet, "Türklerin Tarihinde...", s. 56.

²⁹² Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lûgati**, Devlet Matbaası, C. I, İstanbul, 1927, s. 107.

²⁹³ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 130.

etmektedir. Bahaeddin Ögel, eski Türkçe’de yer alan beyaz renk anlamına gelen “ürüng” sözcüğünün de varlığına işaret eder ve ürüng sıfatının maddenin beyazlığını ifade ettiğini, ak rengin ise manevi, ruhsal ve duygusal anlamları içerisine aldığını belirtir.²⁹⁴ Günümüzde ise ürüng sözcüğü artık kullanımdan çıkmış, neredeyse unutulmuş bir kelime olup, maddesel beyazlığı ifade etmede beyaz sözcüğü kullanılmaya başlamıştır. Hâlbuki anlam içeriği bakımından ak çok daha kapsamlıdır. Ak köküyle türetilen sözcükler beyazla karşılanamıyor. Ak kökünde ağ, ag gibi ses dönüşümleri yaygındır (Ağarmak, agarmak, aklanmak vb.). Oysaki beyaz için kökel bir dönüşme söz konusu değildir.²⁹⁵ Beyazın, Arapça kökenli bir kelime olduğunu söylemiştik. Arapçada dişinin memesinden akan sıvıya, süte beyaz denir. Süt renginde olması sebebiyle, aklık bildiren niteliğe de beyaz dendi. Halk ağzında süt-beyaz (gerçek anlamıyla), (süt-süt), bembeyaz deyimleri vardır. Beyaz kelimesinden türemiş Türkçedeki bazı kelimelere örnekler vermek gerekirse; Beyazımsı, beyazlanmak, beyazlaşmak, beyazlatılmak, beyazlatmak, beyazlık, beyazperde, beyazpeynir.²⁹⁶

Eski Türk düşünce hayatında aklık; iyiliği, karalıkta; kötülüğü ifade etmiştir. Türk mitolojisinde devletin başına milletin isteği ile ve meşru bir şekilde geçen hanlar için “Ak Han” tabiri kullanılmıştır. “Kara Han” ise devletin ve milletin başına, zorbalık veya hile yoluyla geçmiş, meşru olmayan, kanun ve töre ile tanınmayan kimsedir.²⁹⁷ Eski Türk kavimlerinde oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu-kızı olmayan ise kara otağa oturtulmuştur. Çünkü onlar çocuğu olmayan bir kişinin Tanrı tarafından hor görüldüğüne inanmışlardı. Türklerde her zaman iyi ve güzel olanlara ak, kötü ve zor olanlara ise kara sıfatı verilmiştir.²⁹⁸ Türk atasözlerinde de bu renge iyi olan, hayırlı olan anlamında genişçe yer verildiği görülmektedir; “Ak akçe kara gün içindir”, “Ak gün ağartır, kara gün karartır”, “Ak koyunun kara kuzusu da olur” gibi.²⁹⁹ Eski Türklerde ak renge genel olarak olumlu anlamlar yüklenmiştir. Örneğin, onlara göre “bey”, beyaz giymelidir. Çünkü siyah (kara) kul rengidir. Siyah ve beyaz renkler böylece sosyal statüyü belirlemede de kullanılmıştır.³⁰⁰

²⁹⁴ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 53.

²⁹⁵ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 19.

²⁹⁶ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 87.

²⁹⁷ Ahmet Karadoğan, “Türk Ad Biliminde Renk Kültü”, **Milli Folklor**, S. 62, Yıl: 16, 2004, s. 92.

²⁹⁸ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

²⁹⁹ Yağbasan ve Aşkın, “Renklerle İletişim...”, s. 127.

³⁰⁰ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 75-76.

Ak-Beyaz renk, temizlik, arılık, saflık, bozulmamışlık anlamlarını taşımasına karşın, deneyimsizlik, tecrübesizlik, yaşanmamışlık, hayatın özünü oluşturan mücadelenin hiç başlamamış olması gibi bir cesaretsizliği de içinde barındırır. Hayatın devamlılığını sağlayan döngünün renksel ifadesi de mümkündür. Bu döngü beyazla başlar, renklenmeye mecburdur, beyaz kalması imkânsızdır, hayatta yaşanan evreler renklenmeyi de beraberinde getirir. Renklenmek, olgunlaşmak demektir, tecrübelenmek, hayatla mücadelede güç kazanmaktır. Uzak doğu sporlarında, spora yeni başlayanlara beyaz kuşak verilmesi, çeşitli yeterlilikleri sağladıkça da kuşak renklerinin değişmesiyle de kademesinin yükselmesi ve en nihayetinde en üst düzeye gelişinde siyah kuşağı hak etmiş olması tesadüfi bir uygulama olmaması gerektir. Öyleyse beyaz, başlangıçtır; hamlık, toyluk ve tecrübesizliktir.³⁰¹

Türk inancında ve geleneklerinde özellikle Şamanizm’de, ak renk; büyüklüğü, adaleti ve güçlülüğü anlatır. Şöyle ki, Türk Şamanizm’inde Ülgen, hayır ilahıdır. Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın tahtı vardır. Şaman dualarında ona Beyaz Parlak (Ak Ayas), Parlak Hakan (Ayas Kaan) vb. şekilde hitap edilir. İnanışa göre Ebem Kuşağını (Gök Kuşağı) da o yaratmıştır. Ak, renklerin başıdır. Ak, temizlik, arılıktır. Yücelik ve ululuğu anlatmaktadır. Yaşlılık, tecrübeli olmak ve kocalık ak-beyaz renkle sembol hale gelmiştir. Devlet adamları, (Alp Aslan, Fatih Sultan Mehmet ve Cengiz Han örnek olarak gösterilebilir) savaşlarda beyaz renkli elbise giyerlerdi.³⁰² Tabiat varlıklarından dağ, bulut, taş ve yıldızlar da ak renkle adlandırılmıştır. Kuzey Türklerinde ak tuğ, mukaddestir ve iyi ruhların barındığı yerdir.³⁰³

Türkçe’de ak renk adı çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Türk mitolojisine göre tanrı Ülgen dünyayı yaratmayı düşünürken, su içerisinden birden Ak-Ana görünür. Ülgen’e akıl verir. Ak-Ana, akıllı ve bilgilidir. Tanrı Ülgen’in kızlarına da “ak-kızlar” denir. Aksu sözü Altay Türkçesi’nde cennet anlamındadır.³⁰⁴ Altay Türklerinde cennette, sütle dolu bir göl veya denizin varlığından bahsedilmektedir. “Süt gibi ak gök” denmekte, muayyen ayinlerde Akkoyun kesilmekte, Tanrının beyaz dağda oturduğu, üç basamaklı

³⁰¹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 55.

³⁰² Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 6, Ankara, 1984, s. 377., Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I., 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 412-413., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 9-10., Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 49., Yaşar Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 263.

³⁰³ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 57.

³⁰⁴ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 266-267.

gümüş merdivenle oraya çıkıldığı, ak'ın cennet anlamına geldiği ve cennette oturanların renginin ak olduğu, göğün üçüncü katında “süt-akgöl” ’ün bulunduğu ebekuşağına “ak yol” dendiği, Tunguzlarda Kutsal dağın etrafının süt ile çevrili olduğu bilinmektedir. Tanrıların da rüyada beyaz giysiyle göründükleri şeklinde bir inanç vardır.³⁰⁵ “Hızır” ve “Ak-Sakallı” kocalara gelince Kaşgarlı Mahmut’a göre ak-sakal veya ak-sakallı deyimini yalnızca Oğuz’lar tarafından söylenen bir sözdür. Diğer Türkler Ak-sakallıya “Ürüng sakal” diyorlardı. Ancak, sonradan öyle olmamıştı. Ürüng sözü adeta kaybolmuştu. Diğer Türkler’de de “ak sakallılar” meclisi bir kurum olarak çok önemli bir rol oynuyordu.³⁰⁶ Oğuz Kağan’ın bakanlarından Uluğ Türük/Türk, aksakallı, kır saçlı, tecrübeli, kâhin özelliklerine sahip biriydi. Ak-boz atlı Aksakallı Ata büyüklüğü, tecrübeyi, yaşlılığı, akli ve bilgeliği simgeliyordu. Rüyasını Oğuz Kağanla paylaşan Ulu Türk’ün bu davranışı şamanlara özgü bir davranıştır.³⁰⁷ Korkut-Ata yani Dede Korkut da, ak sakallı bir kocadır. Müslüman Kırgız baksıları yaptıkları Şamanizm’le karışık dualarında “medet” diye bağırap, ondan yardım isterler. Türkler sakalı sevmezler. Ancak aklık ve sakallılık Korkut Ata gibi büyük kocalar ve velilerin sembolüdür. Yaşlılık, büyük kocalar ve velilerin sembolüdür. Yaşlılık ile kocalık arasında da bir ayırım yapmak gereklidir. Yaşlılık, her faniye, her ölümlüye göredir. Kutagu Bilig’de ifade edildiği üzere “sakalın beyazlaşırsa, ölümün yaklaştı”, demektir. Bu, ölümlüler içindir. Ebulgazi Bahadır Han ise Şecere-i Terakkime, yani “Türkmenler’in Soy Kütüğü”, adlı eserinde Korkut Ata'nın 250 yıl yaşadığından söz etmekte veya Türk dünyası buna böyle inanmaktadır. Bundan dolayı Dede Korkut’un ak-sakalı ile ölümlülerin aksakalı arasında bir farklılık olmalıdır.³⁰⁸

En eski Türk devleti sayılan Hunlarda ak renk, adalet ve güçlülüğün sembolü olmuştur.³⁰⁹ Bundan dolayı Hun savaşçıları savaşa giderken özellikle beyaz giyerler. Hunlar, beyaz rengi batı yönü ile özdeşleştirmişlerdir. Mete Han, Çinlilerle yaptığı savaşta beyaz atları kullanmıştır. Çinlilerde ve Moğollarda da beyaz renk batıyı temsil etmektedir. Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay batıya gönderilmiş ve Batının hükümdarı anlamında Ak-Han unvanını almıştır.³¹⁰

³⁰⁵ Atabek, “Renk Sembolizmi”, s. 45., Küçük, “Eski Türk Kültüründe...”, s. 186.

³⁰⁶ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 267.

³⁰⁷ Küçük, “Eski Türk Kültüründe...”, s. 189-190.

³⁰⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 267.

³⁰⁹ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 56.

³¹⁰ Seyfi Ağirel, Colour Symbolism in Turkish and Azeri Folk Literature, **Folklore**, Volume: 120, April 2009, s. 94.

1. 5. 2. Ala-Ela-Kahverengi

Ala; Tek renk olmayan (hayvan), renk karışıklığı, renk dalgası. 2. Anlamı; Ala-ela; sarıya çalar kahverengi (göz).³¹¹ Türkçede ala kelimesi ile eşanlamlı olarak ablak, kula, baraş kelimeleri de vardır.³¹² Kızılla kara arası bir renk olan “ala”, ülkemizde daha çok kahverengi olarak bilinmektedir. Ala sözü eski Türkçe’de rengârenk, çilli anlamlarına gelmekteydi. Aladağ, alageyik, alabalık bileşik sözcüklerinde geçen ala sözü bu anlamdadır. Bugün de alaca, alacalı sözleri bu anlamda kullanılmaktadır. Daha sonra bu söz Anadolu’da bir renk adı olmuştur. Bu renk Osmanlıca’da fındıkî sıfatıyla tanımlanmaktaydı; çünkü doğadaki en güzel örneği fındık kabuğunun rengidir.³¹³ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü’nde, “ala” renk; “Karışık renkli, çok renkli, alaca veya açık kestane, renginde olan, ela (göz)”, olarak açıklanmıştır.³¹⁴ Türkçenin çeşitli lehçelerinde ala’nın “renkli, alacalı, benekli, çizgili, açık-lila-grimsi, aynı olmayan (farklı), hastalık, anlaşmazlık-ihtilaf, dürüst olmama” anlamları vardır.³¹⁵

Bahaeddin Ögel, “ala” renkle ilgili olarak şunları söyler; “Ala ve alak sözleri, biri diğerini tamamlayan ve biri eski diğeri yeni bir kelimedir. Türkçe ala sözü çok eskiden, alak olarak kullanılmıştır. Türklerde, ala renk adı; Ala Yuntlu şeklinde ünlü bir Oğuz boyunun da adı idi. Ayrıca, Uzakdoğu’daki ünlü Öngüt Türklerinin, liderinin adı da Ala Kuş Tegin’dir. Ala renk ile ilgili olarak, 11. yüzyılda derlenmiş eski bir Türk atasözünde şöyle deniyordu: “Kişi alası içten; yilkı (hayvan) alası taştın (dıştan).” Bu cümleyi açıklayacak olursak, hayvanın alası veya alacası, dışından görünmektedir. İnsanoğlunun alacası ise, ruh ile ilgilidir. Ala sözü burada hem renk ve hem de karışıklık ve ruhun dengesizliğini ifade etmektedir.³¹⁶

Ala-atlar, eski Türk Edebiyatı’nda çok geniş yer tutmaktadır. Göktürklerdeki, “Ala Atlığ Yol Tengri” ile Oğuz destanındaki “Ala atlı Kayı İnal Yabgu”da ala atlar çok ünlüdürler.³¹⁷

³¹¹ Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, Simurg Yayınevi, C. 1, İstanbul-Wien, 2002, s. 136.

³¹² Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, 1972, s. 126.

³¹³ Süreyya Ülker, “Ala”, **Türk Dili Dergisi**, C. 10. S. 60, Mayıs-Haziran 1997, s. 7.

³¹⁴ Akalın, Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe...**, s. 63.

³¹⁵ E. V. Sevortyan, **Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na Glasnye)**, C.I, Moskva, 1974, s. 129-130.

³¹⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 6, s. 450.

³¹⁷ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 6, s. 451-452.

1. 5. 3. Boz

Türk lehçeleri çok zengin renk isimlerine sahiptir. Mesela, Almanca ile karşılaştığımızda; Alman dilinde her renk için tek bir tanım kullanılırken, Türkçe’de aynı renk için birden fazla renk isminin kullanılmasına çok sık rastlanır. Örneğin, boz renk için en az dört ayrı tanım kullanılmıştır; kır, gri, kül rengi, gümüşü.³¹⁸ Böri kelimesi de aynı zamanda gökyüzünün rengini karşılayan bozun karşılığıdır ve Moğolca gök rengi demektir. “Türkçede boz renk, Avrupalıların gri rengine karşılıktır. Gri rengin ise koyudan açığa doğru pek çok tonları vardır.³¹⁹ Boz, sonraki zamanlarda kelime olarak “boz-mak” ile karıştığından olsa gerek, kullanışı Türkiye Türkçesi’nde gerilemiştir.³²⁰

Etimolojik olarak kelimelerin köklerine bakıldığında, zaman içinde anlam boyutlarının olumludan olumsuzya ya da tam zıttı olarak olumsuzdan olumluya doğru bir değişime uğrayabildiği görülür. Bu değişim, zaman içinde gerçekleşen ve anlam boyutları yaşamın içerisinde belirlenen oldukça yavaş ve uzun bir süreçtir. Türk kültürü içinde başlarda olumlu bir anlama sahip olan “boz” kelimesi, çağdaş Türkçe içerisinde bir zamanlar sahip olduğu bu anlam boyutunu bulamaz. Gerçekten nitelikli ve özel olan hayvan ve sahiplerinin toplum içindeki özel konumunu belirten bu kelime bugün küçümseyici bir anlamla “boz ayı” veya “boz eşek” i nitelemek için kullanılır. Buna örnek olarak “o yalnız bir eşek değil boz eşek” deyimini gösterilebilir.³²¹

Boz renk, zaman içerisinde Türkler tarafından kutsal olarak kabul görmüştür. Boz rengin neden böyle algılandığına dair şöyle bir varsayım ileri sürülebilir; Oğuz Han’a kadar ak Türklüğü sembolize ederken, kara ise Çinlileri temsil etmektedir. Dünya hâkimiyeti konusunda Türklerle Çinliler’in yüzyıllar süren mücadelesinin sonunda Oğuz Kağan, kara ile ak rengi boz renkte senteze ulaştırmıştır. Boz rengin böylece, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi’nin rengi olduğu kanaati vardır. Bozkurt, Kırat ve Alageyik’teki renk sıfatları, ak ve karanın birarada mütalaa edilmesinin bir tezahürüdür.³²²

³¹⁸ Ilse Laude-Cirtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen In Den Türkdialekten**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1961, s. 15.

³¹⁹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe...”, s. 188.

³²⁰ Baykara, **Türk Kültür...**, s. 218.

³²¹ Ayşe Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri ve Grimm Masallarında Kültür ve İnançlara Yerleşmiş Renk ve Sayı İmgelemi**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012, s. 150.

³²² Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 111., Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Renkler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 280.

1. 5. 4. Gök-Mavi

Denizin, gölün veya bulutsuz gökyüzünün rengi, yeşil ile mor arasındaki renk olarak tanımlanmıştır.³²³ Gök-mavi, kırmızı ve ak renkleri Türk kültüründe en çok değer verilen renklerdir. Gök ve mavi, gök ve suyun simge ve alametidir. Gök ve su insanlık tarihinde mukaddes sayılmıştır. Gök rengi sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru telkin eder. İnsan psikolojisi açısından kırmızının aksine olarak sükûn ve huzur verir. Gök rengi ayrıca, dostluk, sadakat, vefa, aydınlık, temizlik ve ruhanilik sembolüdür.³²⁴

XIX. yüzyılı araştırmacıları Türk mavisi adıyla, Türklere mahsus bir mavi renk belirlemiştir. Gerçekten de İç Asya ve Anadolu sahasının çinilerinde ve öteki eserlerinde parlayan bir değişik mavi türü, dikkatimizi çekmektedir. Hatta XIII. yüzyıl çinilerinde en çok bu rengin kullanılması da dikkat çekmektedir. Gök'deki ham, olgunlaşmamış anlamı, bunun yeşil rengi de karşıladığını bize gösteriyor. İslam öncesi ve sonrası Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan mavi renk son zamanlarda "Turkuaz-Turkuvaz", yani yeşile çalan açık Türk mavisi şeklinde isimlendirilmeye başlanmıştır.³²⁵

Mavi, Türk kültüründe olumlu anlam çağrışımlarının yanında olumsuzlukları da içinde barındırır. Tekin olmayan bir insanın nitelendirilmesini bildiren "mavi gözlü insan tekin değildir" deyimini, buna güzel bir örnek oluştursa gerek. Bir tarafta manevi dinginlik verip rahatlatan etkisi ile bir mavi varken, diğer taraftan uyarıcı ve tehlikeyi haber veren duygusu ile bir başka anlam boylamında başka bir mavi ile karşılaşırız. Geçmişten beri gelen Türk batıl inancına göre, mavi kem göze işaretir ve insanlar mavi gözün negatif enerjisinden korunmak için üzerlerinde veya evlerinde mavi göz şeklinde nazar boncuğu taşımaktadırlar.³²⁶ Mavinin, Doğu'da Mısır, İran, Hindistan, Arap Yarımadası ve Anadolu'da kötülükleri uzaklaştıran bir renk olduğuna inanılır. Nazar boncuğundaki etkin ve temel bir renk olan kobalt mavisinin nazara karşı bir anlam ve etkisi olduğuna inanılır.³²⁷

³²³ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 779.

³²⁴ Heyet, "Türklerin Tarihinde...", s. 59.

³²⁵ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 50., Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 62.

³²⁶ Kalafat, **Doğu Anadolu'da...**, s. 30.

³²⁷ Necmettin Ersoy, **Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene**, Zafer ve Sena Ofset, İstanbul, 1990, s. 59.

Yaşar Kalafat'ın mavi rengin Türk kültürü içerisindeki mitolojik geçmişine yönelik yaptığı çalışma oldukça aydınlatıcıdır. Kalafat, mavi rengi öncelikle “kut, iduk ve tabu” kelimeleri ile bağdaştırır. Anlam bağlamlarına baktığımızda, “kut” kelimesinin devlet idaresinde gücü, yetkideki üstünlüğü ve mutluluğu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Türkler’de bu yetkinin Tanrı tarafından verildiğine inanılıyordu. “Iduk” kelimesinin Divan-ı Lüğati’t-Türk’e göre kutlu ve mübarek olarak addedilen bir adağın yerine getirilmesi için yünü kırılmayan, saliverilen ak tüylü bir hayvana verilen ad olduğunu ifade edebiliriz. “Tabu” kelimesinin ise kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını ve onların kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dini inancı ifade ettiğini görürüz.³²⁸ Asya kültürlerinde, Türk ve Moğol boylarındaki efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir yer tutar. Moğol-Türk mitolojisinde mavi aslan ve kaplanlar, Altay boyunun atası sayılan Tangri’nin gücünü sembolize eder. Tangri, Altaylar’da dağların üzerindeki mavi göklerin ve mutlak hâkimiyetin sembolüydü.³²⁹

1. 5. 5. Kara-Siyah

Kara kelimesi, Türkçe’de ki en koyu renk adının karşılığı olup³³⁰, ak renk adının zıddıdır.³³¹ Kara ve siyah renk adları birbirinin yerine kullanılabilen eş anlamlı sözcüklerdir. Kara renk, Türkçe kökenli bir kelimedir. Kara kelimesi bütün Türk şivelerinde bilinir ve kullanılır. Siyah renk adı ise, Türkçe’ye sonradan, Farsça’dan girmiş bir kelimedir.³³²

Renk anlamını iletmede birbirinin yerine kullanılabilen kara ve siyah, mecaz anlamlar söz konusu olduğunda birbirinin yerine kullanılamaz. Kara renk, Türk kültüründe daha derin temellere sahip olduğundan yalnızca renk ifade etmenin yanı sıra pek çok kavramın da temsili haline gelmiş; deyimlere, atasözlerine, halk deyişlerine ve çeşitli mecaz ifadelerle yerleşerek sarsılmaz ve değiştirilemez bir temele oturmuştur. Şu anki kullanımlarda da çok daha kapsayıcı manalar içermesi gerektiğinde ya da kalıplaşmış bazı deyişleri ifade etmek gerektiğinde kara kullanımı tercih edilmekte, yalnızca en koyu renk anlamına gelen renksel kullanım söz konusu olduğunda ise, siyah kelimesinin

³²⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 169., Kalafat, **Doğu Anadolu’da...**, s. 30.

³²⁹ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 133.

³³⁰ Akalın, Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe...**, s. 1074.

³³¹ Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lüğati**, Maarif Matbaası, C. 3, İstanbul, 1943, s. 700.

³³² Cirtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 17.

de tercih edildiği görülmektedir.³³³ Mesela kara kelimesinin mecaz olarak kullanımında; ayıp, kabahat, leke, şaibe anlamları vardır.³³⁴ “Yüzünü kara çıkarmak”, deyişinde siyah renk adını kullanmayız. Bu renk adlarıyla ilgili anlam alanının genişliği ile kapsayıcılığı ve aynı zamanda oluşturdukları çağrışım oldukça önemlidir. Tek bir anlamın temsilinden öteye geçerek temsil ettiği anlamların da birbiriyle çelişkili ve karşıt olması dikkati çeker. Kara renk, başlıbaşına gizemli bir renk türü olarak ortaya çıkar. Sözlüğe kara renk ile ilgili olarak eklenmesi gereken anlamlar içerisinde pek çok olumlu ve olumsuz temsilin bir arada verildiği görülür. Aynı rengin bünyesinde iyi ve kötüyü birlikte barındırması, aslında karşıtlığın sunumudur ve evrenin ilk örneğini yansıtır. Bu görüşün temeli kozmogoni mitlerine kadar uzanır. Evrendeki her unsurda bu iki karşıt umdenin dengesi ve birbiriyle mücadelesi görülebilmektedir. Evrende karşıtlık, mücadele ve bunun birbirini tamamlayıcılığı ile dengesi dünya hayatının temelini oluşturur. Bunu gerek mitsel, gerek dinsel açıdan ele alabiliriz. Varacağımız nokta aynı olacaktır. Kara-ak, karanlık-aydınlık, gece-gündüz, dişi-erkek, yin-yang veya kararık-yaruk, anaerkil dönem-ataerkil dönem, metafizik-fizik, sezgi-akıl, ruh-beden, madde-mana gibi pekçok örnek verilebilir. Bu karşıtlıklar daha da artabilir. Ancak, gözüken odur ki hayat döngüsü içinde bu kavramlar dönemsel olarak ön plana çıkıp, ardından yerini diğerine bırakır. Birinin diğerine tam anlamıyla üstünlüğü söz konusu olamaz, bu kavramlar karşıttır ve birbirleriyle mücadele halindedir. Ancak aynı zamanda bu kavramlardan biri, diğeri olmadan anlamını yitirir. Birbirlerinin tamamlayıcısıdır ve evrende huzur bu zıtlıkların dengesiyle sağlanır.³³⁵ Emel Esin, “Türk Kozmolojisine Giriş” isimli eserinde, kozmolojide yer alan gök ve yer ile aydınlık ve karanlık gibi birbirleriyle zıtlık oluşturan iki umdenin varlığına değinir. Bu iki umdeye Türk ve Çin Kültüründe, İran kültüründe olduğu gibi ahlaki bir mana verilmediğini yani birinin iyilik, diğerininse kötülüğün temsili olmayıp, her ikisinin de kut’unu kazanmaya önem verildiğini, her iki gücün de mukaddes olarak kabul edildiğini vurgular. Kâinatın bütün tezahürlerini gök ve yer-sub/v’un (yer-su: yeryüzü) temsil ettiği birbirine zıt, fakat birbirini tamamlayan iki evrensel nefes’ten oluşmuş olarak kabul eden sistem, proto-Türk ve Türklerin en eski, belki de öz kozmolojisiydi. Emel Esin’in Proto-Türk olarak ifade ettiği Çu’lara ait bu kozmoloji anlayışı, “gök” ve “yer”in temsil ettiği iki ilkeye

³³³ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 44-46.

³³⁴ Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk...**, C. 3, s. 700.

³³⁵ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 44-46.

dayandığı için de dikotomi (iki ilkeli sistem) adını almaktadır.³³⁶ Çin efsanelerinin iki asli temeli olan Yin ile Yang'ı, Köktürkler'in mavi gök ile yağız yerinden başka bir şey değildir.³³⁷ Çinlilerin ve Türklerin dikotomik kozmolojisi, İran dinlerindeki iki ilke üzerine kurulu, ikici (dualist) görüşten büsbütün farklıydı. İranlılar, iki ilkeyi birbirine düşman ve birini iyilik, diğerini kötülük simgesi sayıyordu. Zerdüş ve Mani dinlerinde, ışık iyilik, karanlık ise kötülük simgesiydi. Türkler ise bu iki ilkeye ahlaki bir anlam vermiyordu. Gerçekte, Türklerin anlayışındaki evrenselci dikotomi denen evrensel iki ilkeli düşünce anlayışı, doğanın her yönünü kutsal biliyor ve doğa güçleriyle uyum içinde yaşamak ve bu güçlerin desteğini kazanmakla iyilik haline varılacağını kabul ediyordu.³³⁸

Evrende bu iki umdenin (Türkler'de kararık ve yaruk, Çinliler'de ise yin ve yang) birleşiminden oluşan beş element vardır ve bu elementler: su, ateş, ağaç, maden ve toprak'tır. Bu beş elementin yönleri ve renkleri temsil ettiği Türk kültüründe üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biridir. Buna göre Türk Kozmolojisi'nde gök renk olarak belirtilen mavi veya yeşil olarak adlandırılabilen renk; ağaç elementini ve doğuyu temsil eder. Kızıl-kırmızı renk, ateş elementini ve güneyi temsil ederken, sarı renk toprak elementini ve merkezi temsil eder. Beyaz renk maden elementini ve batıyı sembolize ederken, siyah renk su elementini ve kuzeyi sembolize eder. Bu temsiller renklerin sahip olduğu en temel sembolizasyonlardır. Bu ilk örneksel temsiller, renklerin anlam alanını genişleten ve kullanımlarını artırıp onların farklı farklı temsillerle göstergeleşmelerini sağlayan bir işleve sahiptir. Bu şekilde kültürel bir altyapı sağlanmış olup, diğer kavramsal temsiller bu temeller üzerine inşa edilmiştir. Örneğin kuzeyin kara renkle temsili, kara kış, kara yel gibi kullanımları doğurarak kuzeyin soğuğu kara renkle temsil edilmiştir. Tarihte Karahanlılar, kuzeyin hâkimi anlamında kullanılırken, Ak Hunlar ise Batı Hunları manasını içermektedir. Kara renk, karanlığı çağrıştırmasıyla da doğa olaylarından olan gece-gündüz döngüsünde gecenin temsili olmuştur. Bitiş, sona eriş kara renkle ifadesini bulur, ölümün uyandırdığı duygu kara renkle imgeleşir. Yalnızca kara demek, ölümün meydana getirdiği acıyı, korkuyu, bitmişliği, hayat döngüsünün sonunu işaret etmeye yeter niteliktedir.³³⁹

³³⁶ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 19-22.

³³⁷ Afet İnan, Mehmet Tefik, Yusuf Akçura vd., **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 451.

³³⁸ Esin, **Türk Kozmolojisine...**, s. 19-22.

³³⁹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 47-48.

Türkler, kara rengi aynı zamanda kötü ruhların, yani hayaletlerin ve cinlerin rengi olarak görmüşlerdir. Karanlık ve ışısızlık her zaman insanlarda kötülük ve musibet olarak algılanmıştır. Bu yüzden Türk halkları da kötü cinleri ve hayaletleri siyah renkle bağdaştırırlar. Ölüm de kötü olan cin ve hayaletlerden sayılmıştır. “Kara ölüm“ tabiri çokça kullanılan bir sözcük grubudur. Osmanlılar tarafından kullanılan; “Ölüm kara bir devedir, her kapıyı çalar“ ve “Ölüm kara yüzünü gösterdi“, ifadeleri vardır. Bu cümlelerde ölüm kelimesinin kişileştirilmesi eski şamanizm düşüncelerine dayanır.³⁴⁰

Türk Halk inançlarında karayılan, karakedi, karasinek, kara domuz, kara köpek genellikle uğurlu sayılmaz. Evlerin temeline karataş denen taş koyulmaz. Öte yandan karaağaç; çok dayanıklı olmasına karşın, yine de uğurlu sayılmaz, nitekim “karaağaçtan düşen yaşamaz“ diye yaygın bir söylenti de vardır. Özellikle ölü mezarlarına karaağaç konmaz, karaağaçtan beşik, sandık yapılmaz. Halk sevilen, uğurlu olduğuna inanılan hayvanların çoğunun kara olmadığı kanısındadır. At çok sevilen bir hayvan olmasına karşın, eksiksiz karasına pek ilgi duyulmaz, alnında ya da gövdesinin başka bir yerinde (genellikle ayaklarında) ak bir yer aranır. (Buna, alnında ise “akıtma” denir).³⁴¹

Kara renk adı Türkler tarafından düşmancıl yaklaşım ve kötü niyetli davranışları nitelerek için de kullanılmıştır. Kötü ruhlar ve hayaletler nasıl “siyah“ olarak tanımlanıyorsa, aynı şekilde, bu renkle insanların kötü niyetli ve düşmancıl davranışları da kınanır. Çoğu zaman bazı şeyler sadece farklı oldukları için bile düşmancıl olarak yani “siyah“ olarak tanımlanır. Farklı bir inanca sahip olana “kara kâfir“ ya da “kara dinli kâfir“ denir. Diğer insanlara karşı yaptığı kötü niyetli davranışları (mesela; dedikodu ve iftira gibi) ile bilinen insanların ağızına siyah denir, yani kara ağızlı/dili kara. Casusların kulakları siyahtır, yani kara kulaklı casuslardan bahsedilir. Başkalarının parasıyla yaşayan/geçinenin boğazı karadır.³⁴² Kara, rezalet, namussuzluk, onursuzluk, haysiyetsizlik anlamlarında da kullanılmıştır. Kara ifadesinin bu anlamlarda kullanılmasının sebebi bu küçük düşürücü durumlarda yüzün utançtan aniden kızardığının/karardığının gözlenmesindedir.³⁴³

Kara renk sahip olduğu bu imgesel temsillerin yanı sıra, yine karanlık kavramının getirdiği belirsizlik, gizlilik ve bilinmezliğin de temsilidir. Işığın yutulduğu, renklerin

³⁴⁰ Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 23.

³⁴¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, **Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi 1)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 124.

³⁴² Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 25-26.

³⁴³ Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 26.

kaybolduğu bir mekânda açık seçiklik ve netlik kalmaz, her şey karanlığın örtüsü altında gizli kalır. Kara ve karanlık, açıklanamayan metafizik kavramları, korkuları, çözülemeyen iç sıkıntıları, büyüsel inançları, mitolojik kötü tanrıları, yer altını, dev, canavar, yaratık, ejderha gibi hayali varlıkları temsil eder şekilde sembolik anlamlara bürünür.³⁴⁴

Kara rengin, Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği ve tarihi seyir içinde bu rengin olumludan olumsuzu çok değişik anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. İslami dönemde Abbasi halifelerinden meşruluk fermanı alan Türk hanedanlarına gelinceye kadar yani 10. y.y'a kadar karanın Türklerde, hükümlerlik rengi olarak yaygın bir şekilde kullanıldığına dair fazla bilgiye sahip değiliz.³⁴⁵ Ancak, 11. ve 13. yüzyıllarda kara renk artık hâkimiyet ifadesi biçiminde sıkça kullanılmaya başlamış olup, Türk hükümdarların tahta çıkma töreninde oturacağı seccade ve halının hükümdarlık ve hâkimiyetin bir nişanesi olarak siyah renkte olması önem arz etmeye başlamıştır.³⁴⁶

Kara, Türk kültüründe yer etmiş en köklü renklerden biridir. Karanın, yönleri adlandırırken kuzeyi temsil ettiğinden yukarıda bahsetmiştik. Dolayısıyla kuzeyden esen rüzgâra karayel, çetin geçen kışa karakış adı verilmektedir. Kara budun ya da kara halk milletin karşılığı olarak kullanılmıştır.³⁴⁷ Eski Türklerde halk tabakasına mensup olanlara kara (Kara budun-avam) denildiği gibi kara kul, karavaş veya karabaş deyimleri de “köle” anlamında kullanılmıştı. Karahanlılar Devleti'nde vezirlerin siyah ipekten yapılmış çetr kullanmaları ve hilatlerinin de muhtemelen siyah olması, büyük ihtimalle onların kara budundan (halktan) olmalarının bir işareti idi.³⁴⁸

Diğer taraftan Türk mitolojisinde kara, umumiyetle toprak rengi olarak, yağız yer anlayışı ile birlikte kullanılmıştır.³⁴⁹ Yeryüzü parçası, kara ile tanımlanmış ve kara toprak yeryüzü için kullanılan ifade şeklini almıştır.³⁵⁰ Her halde önce yağız yer kullanılmış, kara toprak sonradan söylenir olmuştur.³⁵¹ Bahaeddin Ögel, kara rengin Türkler tarafından yer ve toprak rengini ifade etmede kullanılan bir niteleme olduğunu

³⁴⁴ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 49-50.

³⁴⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 46.

³⁴⁶ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 131.

³⁴⁷ Gönen, “Efsanelerde Kara Rengin...”, s. 226.

³⁴⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 47, 49.

³⁴⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 47.

³⁵⁰ Gönen, “Efsanelerde Kara Rengin...”, s. 226.

³⁵¹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 47.

söyler. Anadolu’da olduğu gibi Kırgızlar ve Çağatay Edebiyatı’nda da kara renk ismi toprak rengi olarak kullanılmıştır.³⁵²

Eski ya da yeni Türk Edebiyatı’nda kara renk adı, toprak kelimesini vasıflandırmak için birçok yerde kullanılmıştır. Bu konuda iki örnek verelim:

Âşık Veysel, “Kara Toprak” adını taşıyan ve insan ile onun hayatının her dönemindeki ilişkiyi anlattığı şiirinde toprağı kara renk sıfatı ile nitelendirmiştir.

Dost dost diye nicesine sarıldım,
Benim sadık yârim kara topraktır,
Beyhude dolandım boşa yorulduğum,
Benim sadık yârim kara topraktır.

x x x

Nice güzellere bağlandım kaldım,
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum,
Her türlü isteğim topraktan aldım,
Benim sadık yârim kara topraktır”.³⁵³

Orta Asya ve Sibiryaya Türklerinde de yere, “kara yer” denilmiştir. Özbeklerde “kara tofrag” deyimi, rengi kara olan topraklarla beraber, manevi anlamda mezara deniliyordu. Çağatay şairi Ali Şir Nevai şöyle diyor:

“Cismdin cansız ne hâsıl, ey Müselmanlar kim ol,
Bir kara tofrag tegdür, kim gülü reyhanı yok!
Bir kara tofrag kim yoktur gülü reyhan ana,
Ol karangu gece tegdür, kim mehi tabanı yok!”

Bugünkü dilimize özetle çevirecek olursak Ali Şir Nevai şöyle diyor:

³⁵² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II, Ankara, 1995, s. 259-260. Eski Türkçede “Yağız” sözü, toprak rengi için kullanılırdı. Sonraları İran edebiyatının tesiri ile toprak, siyah bir renge büründürülmüş ve “Kara toprak” denmeğe başlanmıştı. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz; Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Basımevi, C. 2, İstanbul, 1971, s. 165.

³⁵³ Umay Günay, “Âşık Veysel ve Âşık Tarzı Şiir Geleneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Temmuz 1993, s. 39-40.

Cansız cisimden hiç bir şey hâsıl olmaz. O, gülsüz bir kara toprak ya da ay ışığı olmayan karanlık bir gece gibidir.³⁵⁴

Karanın hem olumlu hem de olumsuz anlamları üzerinde taşıdığı durumlar olduğu üzerinde durmuştuk. Bu konuyu biraz daha açmak gerekirse şunları söyleyebiliriz. Örneğin gözü kara deyiminde karanın olumlu anlam da kullanıldığını, cesaret ifade ettiğini söyleyebiliriz.³⁵⁵ Kara kelimesi kimi durumlarda güzellik, sevimlilik sembolü de olmaktadır. Türklerde kara kaş, kara göz tabirleri güzelliği ifade etmek için kullanılır.³⁵⁶ Günlük yaşamda kullanılan “kara gün”, “kara büyü”, “kara kitap”, Kara kış”, “karalar giymek”, “karalar bağlamak”, “kara sevda”, “yüz karası”, “karalamak” gibi terimler ise olumsuz ifadeleri vurgulamaktadır.³⁵⁷ Tabiat unsurlarının yüceliğini ve korkunçluğunu ifade etmek için kara dağlar, kara sular, kara ormanlar vb. söyleyişler hemen hemen bütün yörelerimizde doğa için kullanılan kalıplaşmış adlardır.³⁵⁸ Kara rengin dil ve edebiyatımızda başka bir manası daha vardır. Kara-Samsun, Kara-Maraş gibi şekillerde kullanıldığı takdirde esas Samsun, esas Maraş’ın doğduğu, ortaya çıktığı ilk yer manasına gelmektedir.³⁵⁹ Türk atasözlerinde ve deyimlerinde kara rengin kötü gün, kötü haber gibi anlamlarda sıklıkla kullanıldığı dikkati çekmektedir; “Ak akçe kara gün içindir”, “Dost kara günde belli olur”, “Ak gün ağartır, kara gün karartır”, “Kara haber tez duyulur” ve “Akla karayı” seçmek gibi.³⁶⁰

1. 5. 6. Kırmızı-Kızıl-Al

Kırmızı, renk adı olarak Arapça kökenli bir kelime olup, bu renk adını kendisinden kırmızı renkli boya elde edilen kırmızı böceğinden almaktadır.³⁶¹ Kırmızı kelimesi, Türkçedeki al, kızıl kelimelerinin karşılığıdır.³⁶² Eski Türkçede kırmızı kelimesi yerine kızıl ve bayın kelimeleri kullanılmıştır. Kızılırmak, kızılağaç, kızılılık gibi sözcükler Türkçede kırmızı yerine kızıl kelimesinin kullanıldığını gösterir.³⁶³ Kırmızı sözü eski

³⁵⁴ Ahmet Özdemir, “Ölmeden Bir Dem Sürelim”, *İstanbul Gazetesi*, 4 Temmuz 2014 Cuma.

³⁵⁵ Gönen, “Efsanelerde Kara Rengin...”, s. 226.

³⁵⁶ Karadoğan, “Türk Ad Biliminde Renk...”, s. 93.

³⁵⁷ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 130.

³⁵⁸ Gönen, “Efsanelerde Kara Rengin...”, s. 226.

³⁵⁹ Mustafa Kafalı, *Makaleler 1*, Yay. Haz: Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 253.

³⁶⁰ Yağbasan ve Aşkın, “Renklerle İletişim...”, s. 128.

³⁶¹ Orçan, *Türk Masallarında Renk...*, s. 61-62.

³⁶² Akalın, Toparlı ve Diğerleri, *Türkçe...*, s. 1163.

³⁶³ Eyuboğlu, *Türk Dilinin...*, s. 409.

Türkçe’de yoktur. Onun yerine kızıl sözü kullanılır.³⁶⁴ Kızıl ateşe en yakın renktir.³⁶⁵ 11. yüzyıl Türk eserleri ile Dede Korkut’ta kırmızı sözünü bulamıyoruz.³⁶⁶ Eskiden Anadolu coğrafyasında kırmızı anlamında “kırız” sözü daha yaygındı. Kırmızının çeşitli tonlarını anlatmak için ise, bağırca, bağırza, yağal, yanal gibi çeşitli sözler kullanılır. Türklerde kırmızı rengin sembolü veya benzeri kandı. Göktürk Yazıtları’ndan Tonyukuk Anıtı’nda, “Onun kanını döktü” anlayışı “kızıl kanın tökti”, sözleriyle karşılanıyordu. Dede Korkut’ta ise kırmızı yanaklı demek yerine “kar üzerine kan tammış (damlamış) yanaklım” deniyordu. XI. y.y’da ki kaynaklarda verilen örneklerde, boynundan su gibi kan aktı yerine kızıl aktı demek yeterli oluyordu. Anadolu’da ise burun kanı sözü, açık tondaki bir kırmızı rengi anlatmaya yetiyordu.³⁶⁷

Kırmızı renk hayatımızın belki de en önemli renklerinden biridir. İnsanların kanı, hemoglobin maddesi sebebiyle kırmızı renkli olup, vücuttaki pek çok organ kırmızının farklı tonları ile renklenmiştir. Yine Türk Milleti’nin ortak şuurunda kan ve kırmızı arasındaki bağlantı bayrağa da yansımıştır. Türklerde, şehitlerin kanlarını temsil eden kırmızı, Türk Bayrağı’nın fonunu oluşturmaktadır. O yüzden Türk Milleti’nin milli benliğinde kırmızının ayrı bir önemi ve canlandırdığı farklı duygular vardır. Kırmızı, Türklerin ruhunda, kahramanlık, şeref, haysiyetli bir hayat sürme cehdi, azamet ve şanlı bir toplum olma eğilimi gibi duygular oluşturur.³⁶⁸ Kırmızı, Türklerde; muradın, mutluluğun ve ergenliğin (buluğ), remzidir. Kırmızı renk esas renklendir ve tabiatta bu rengin örneği ateş (od) ve kan’dır. O halde bu renk heyecan, kudret ve akıncılık sembolüdür.³⁶⁹

Türk Kültüründe kırmızı rengi ifade eden iki sözcük daha bulunduğunu ve bunların; al ve kızıl sözcükleri olduğunu biraz yukarda söylemiştik. Bu kullanımlar günümüzde de hala devam etmekle birlikte çoğunlukla kırmızı sözcüğü tercih edilmektedir.³⁷⁰ Al ve kızıl renk isimleri Türkçe kökenli kelimelerdir. Esasında, “al” kelimesinin kökeni hakkında bazı tartışmalar da yok değildir. Kimi sözlükler al kelimesini, Türkçe olarak ifade ederken (Kaşgarlı Mahmut, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (A. Caferoğlu) vb.) kimi sözlükler de Farsça olduğunu iddia ediyorlar. (Ziya Şükun, Mehmed Salahi. vb.)

³⁶⁴ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 58., Uğur, **Klasik Türk Şiirinde...**, s. 19.

³⁶⁵ Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 52.

³⁶⁶ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 267-268.

³⁶⁷ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6., s. 417.

³⁶⁸ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 196.

³⁶⁹ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 57-58.

³⁷⁰ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 61.

Aslında bu kelime sonradan Türkçe'den Farsça'ya geçmiştir. Nitekim “yalav” kelimesinden türeyen “alev” de böyledir.³⁷¹

Türklerde kırmızı renk ile al renk arasında fark gözetilir. Gerdek elbisesi kırmızı, fakat gelinin duvağı al olurdu ki, al renk kırmızının açık tonu idi.³⁷² Al renk daha açık tonlu bir kırmızı rengi işaret ederken kızıl, daha koyu manada kırmızı rengi tanımlar. Kırmızı renk al sözcüğüyle belirdiğinde sıcak, olumlu yan anlamlar çağrıştırırken, kızıl sözcüğünün kullanımı kırmızı rengin olumsuz anlamda duygusal temsillerini çağırır.³⁷³ “Kızıl” renk algısıyla ilgili olarak Bahaeddin Ögel Türkçe'deki kız sözü ile kızıl sözü arasında bir bağ olabileceğini söylemektedir. Ancak “kız” kelimesi ile “kızılık” arasında kesin bir etimolojik ilişkinin varlığını söylemek mümkün görünmemektedir. Türkçede aynı kökten gelen kızan, kızmak, kızartmak, kızarmak vb. sözcükler düşünüldüğünde “kız” ile “kızılık” ilişkisi ihtimali zayıflamaktadır. Ayrıca burada “kızan” kelimesinin “erkek çocuk” anlamına geldiğinde hatırlanması gerekir.³⁷⁴ Kızıl, Türkçe'deki kızmak kelimesiyle bağlantılı olabilir. Kızıl, Arapça kırmızı ve Farsça sürh kelimeleri ile eş anlamlı Türkçe kelimedir.³⁷⁵ Kızıl renk adından bahsederken Türkler tarafından çokça kullanılan “kızılelma” kavramını hatırlamak gerekir. Türk tarihi boyunca 20. Yüzyılın başlarına kadar yaşamış olan köklü bir gelenekte ulusal ülkü olarak değerlendirilen “kızılelma” anlayışı, mesela, Osmanlılar için Roma şehrinin alınması olarak düşünülmüştür. Evliya Çelebi Budin'de bir Kızılelma Sarayı bulunduğunu söyler. Kızılelma kavramı en geniş yorumuyla, Türklerin en son fethedecekleri yeri ve ulaşılması çok güç bir ülküyü (ideali) anlatır.³⁷⁶

Kırmızı ve kızıl rengin muadili olarak düşünülen al rengi Kaşgarlı Mahmut; “Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi “al” denir”, şeklinde tanımlarken al rengin aynı zamanda hile anlamına da geldiğine değinir.³⁷⁷ Kaşgarlı Mahmut'a göre, al renk aynı zamanda da turuncu rengi de karşılamaktadır.³⁷⁸ Eski Türkçe'de al ve kızıl rengin kırmızının en açık tonundan en koyu tonuna kadar bu renge dair her türlü temsili yerine getirdiği görülür.

³⁷¹ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 21.

³⁷² Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 50.

³⁷³ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 61.

³⁷⁴ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 49.

³⁷⁵ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 415.

³⁷⁶ Ali Rıza Önder, “Türklerde Renk Geleneği”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1982**, G. Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 127.

³⁷⁷ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 61-62.

³⁷⁸ İbn'ü Mühenna, **İbnü-Mühenna...**, s. 9.

Turuncu renk adına dair, Türk kültüründe herhangi bir simgesel kullanıma rastlanmaz. Günümüzde ise turuncu ayrı bir renk tonu ve kullanım alanıyla özerk bir renk olarak görülür. Kaşgarlı Mahmut, kırmızı rengi ifade etmede kullanılan günümüzde kullanılmayan bazı renk adlarına da yer verir. Örneğin, “yipkin” sözcüğü “yipkin nenğ: konur renkli, koyu kırmızı, erguvan renginde olan nesne” şeklinde tanımlanırken, “bayın” sözcüğü Kaşgarlı Mahmut tarafından; koyu kırmızı renk ve “gelincik çiçeği renginde olan herhangi bir şey” olarak tanımlanır.³⁷⁹

Kırmızı-al renkler bütün Türk boylarının gözde renkleri sayılmaktadır.³⁸⁰ Türkün en sevdiği renk, al olmalıdır. Belki bu sebeptendir ki “Türk’ün gönlü aldadır”, diye bir deyim de vardır. Al, kırmızı ve kızıl, en ayrıntılı deyimleri ve adları olan renklerdir. Türklere mahsus bir al renk, “Türk kırmızısı” diye Avrupa’lılarca da bilinmektedir. Ama bunun, şimdiki anlamda kırmızı olmayıp, al, hatta sarıya çalan portakal rengine denk bir al olduğunu hissediyoruz.³⁸¹ Göktürkler, Uygurlar ve Moğollarda al kaftanın ve al damganın hakanlık sembolleri olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁸² Karahanlı, Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri, otağları ve giydikleri çizmeler de hep kırmızı ve sarı renklerden oluşmuştur. Bu nedenledir ki Türk tarihinde kırmızı, hem saltanatın hem de halkın çok sevdiği renklerden biridir.³⁸³ Türkler, renkle ilgili olarak tüm medeniyet tarihi şahittirki çok büyük eserler vücuda getirmişlerdir. Türk kırmızısı özellikle halı ve kilim dokumalarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kıymetli halılarda, ipeklilerde, nefis çinilerde ve diğer pek çok sanat eserlerinde Türkler renk konusunda mükemmel örnekler vermişlerdir. Türkler, gerek sanat eserlerinde ortaya koydukları renk uyumu açısından gerekse kullandıkları boyaların haslığı ile sanat konusundaki kabiliyet ve yüksek duygularını ortaya koymuşlardır.³⁸⁴ Türkmenlerin kırmızı rengi çok kullandığı tarihi bilgilerde de sık görülmektedir. 13. yüzyıl İtalyan seyyahı Marko Polo, Türkmenlerin halıları ve kumaşları hakkında şöyle yazmıştır: “Burada biliyor musunuz, dünyanın en harika ve güzel halıları dokunmakta, çok iyi, daha pahalı kırmızı ve başka renklerdeki kumaşlar dokunmakta”. Görüldüğü üzere

³⁷⁹ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 61-62, 82.

³⁸⁰ Çulpan Zaripova Çetin, “Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal Of International Social Research**, Volume 1/2, Winter-2008, s. 74.

³⁸¹ Baykara, **Türk Kültür...**, s. 218.

³⁸² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6., s. 36-37, 353, 401-403.

³⁸³ Salim Koca, “Eski Türklere Bayram ve Festivaller”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 55.

³⁸⁴ Sabri Atayolu, “Türk Kırmızısı”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. 698.

Marko Polo'da Türkmenlerin halıları, kumaşları örnek getirildiğinde, sadece kırmızı renk kendi başına gösterilmiştir, öbür renkler ise, başka renkler diye genel anlamda söylenmektedir.³⁸⁵ Türkler tarafından bulunan ve adına “Türk Kırmızısı” denilen özel bir boya vardır. Türk Kırmızısı nebati elyaf üzerine kökboyası ile boyanan, uygulanması oldukça zor, parlak ve has bir kırmızıdır. Theodore Chateau adındaki bir Fransızın 1876 yılında yazdığı “Étude historique et chimique pour servir à l'histoire de la fabrication du rouge turc ou d'Andrinople et à la théorie de cette teinture” isimli eserde, Teselya bölgesindeki Türklerin, Türk Kırmızısını nasıl yaptıkları anlatılmıştır. Şöyle ki; “Türk Kırmızısının esası, yağ, mevaddı debayiğe, şap, kireç, kökboyası olup, uygulanması oldukça zordur ve karışıktır”. Yirmiden fazla işleme-uygulamaya ihtiyaç duyan boyanın hazırlanması haftalar sürmektedir. Türk kırmızısı ile ilgili yapılan araştırmalar bu rengin kökeninin Orta Asya olduğunu göstermektedir. 18. yüzyılda Edirne, “Türk Kırmızısı” boyacılığının yapıldığı çok önemli bir yer haline gelmiştir. Nitekim “Türk Kırmızısına”, “Edirne Kırmızısı” da denilmektedir.³⁸⁶ Bursa'da bulunan bir Şer'iyye Sicili, bize boyacılığın 16. yüzyılda Bursa'dan Edirne'ye götürüldüğünü ve Avrupaya'da Türk Kırmızısı boyacılığının bu yolla götürüldüğü tespit edilmiş omaktadır.³⁸⁷

Türkler açısından kırmızı renk büyük bir değer ifade edip, bu renge saygı göstermişler ve bunu bir halk, ordu ve savaş geleneği haline getirmişlerdir. Kırmızı rengi bir sembol yapmışlar; ancak belki de devlet sembolü olan ak ile halk ve ordu geleneğinin sembolü olan alı, çok eski çağlardan başlayarak özellikle bayraklarında bir arada muhafaza etmişlerdir.³⁸⁸ Türklerin eski devirlerden beri al bayrak kullanmalarının koruyucu ruhla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple kızıl-kırmızı-al renk Türk kültüründe manevi ve milli bir renk olarak algılanmaktadır.³⁸⁹ Çin kaynakları Göktürkler ve Uyurlar dönemlerinde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin buna saygı gösterdiğini yazmaktadır.³⁹⁰

³⁸⁵ Nurmehmet, “Türkmenlerde Renk...”, s. 79.

³⁸⁶ Atayolu, “Türk...”, s. 698-699.

³⁸⁷ Atayolu, “Türk...”, s. 702.

³⁸⁸ Abdülkadir İnan, “Tuğ-Bayrak (Sancak)”, **Türk Kültürü**, Sayı 46, Ankara, 1966, s. 872-873.

³⁸⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 13.

³⁹⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 36-37, 353, 401-403.

Türklerde, al rengin atasözlerinde ve deyimlerde yaygın kullanımı dikkati çekmektedir. Birkaç tane örnek vermek gerekirse; “Al giyen alınır”, “Al gömlek gizlenemez”, “Al elmaya taş atan çok olur” ve “Kırmızı (Al) dipli mumla davet etmek” gibi.³⁹¹

1. 5. 7. Sarı

Sarı kelimesi eski Türkçe’de “sarığ” olarak kullanılmaktadır.³⁹² Yani sarı kelimesi, Türkçe sarığ’dan (sarı boya) gelmektedir.³⁹³ Sarı renk güneşin rengi ve alametidir. Bazı estetikçiler bu rengi ferahlandırıcı, parlaklık ve aydınlık remzi gibi değerlendirmişler ve onu ilim, kabiliyet, zekâ, akıl ve gerçeklik timsali olarak görmüşlerdir.³⁹⁴

Sarı renk, Türk inanışları ile duygularında, her zaman iyi bir yer tutmaz. Doğada yer alan çiçek tasvirlerinde olumlu anlamlar içeren sarı renk, “kötü ruhlar, bomboş çöller, uzun kış günleri, yokluklar” şeklinde sahip olduğu olumsuz sembolizasyonlarla negatif anlamlara sahiptir.³⁹⁵ Sarı, Türk kültüründe; felaketin, kötülüğün, hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın ve nefretin de simgesi olmuştur. Sarı renk hasta olmakla bağlantılı iken kırmızı sağlıklı ve güçlü olmayı ifade eder.³⁹⁶ Sarı rengin yukarıda ifade ettiğimiz bu olumsuz sembolü yanında olumlu yanları da vardır. Türk mitolojisinde kapıları altından bir saraya ve altın bir tahta sahip olan, Yakutlar tarafından Ak Toyun da denilen ve kendisine beyaz at kurban edilen Tanrı Ülgen’in tahtı, nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezi olarak algılanmış ise, sarı renk de merkez ve hükümlanlığın sembolü olmuştur. Örneğin; Oğuz Kağan destanında kağanlık sembolü “Altunlug bel bağı”dır. Cengiz Han’da bu, bez veya ipek üzerine yapılmış altın bir kuşaktı. Altının rengini merkezin hâkimiyetini ve gücü ifade eden sarı, tarihte Türklerin sıkça kullandığı renklerden biri olmuştur. Öyle ki Türk sarısına “Altın Sarısı” denilmiştir.³⁹⁷ Bir Türk-İslam Devleti olan Altınordu Devleti’nin başkentinin adı Sarıordu idi. Altınordu Devleti’nin adındaki altının sembolü sarıdır ve onun için bu devlet sarı renk ile ifade edilmiş olup, başkentinin adı da bu anlamın tam bir ifadesidir.³⁹⁸

³⁹¹ Yağbasan ve Aşkın, “Renklerle İletişim...”, s. 127.

³⁹² Clauson, *An Etymological Dictionary...*, s. 848.

³⁹³ Eyuboğlu, *Türk Dilinin...*, s. 582., Akalın, Toparlı ve Diğerleri, *Türkçe...*, s. 1704.

³⁹⁴ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 60.

³⁹⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş...*, s. 479.

³⁹⁶ Ağirel, “Colour Symbolism in Turkish...”, s. 96.

³⁹⁷ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 132., Küçük, “Eski Türk Kültüründe...”, s. 186-187.

³⁹⁸ Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...*, s. 35.

Aslında sarı, bir Çin imparatorluk rengidir. Çin’de yalnızca Çin imparatoru sarı elbise giyinirdi. İmparatorun birçok armaları ile amblemleri, hatta ünlü Çin ejderhası bile sarı idi. Daha doğrusu herhangi bir Çin vatandaşı, sarı bir elbise giyininip, sokağa çıksa, o imparatorluğunu ilan etmiş sayılırdı. Bunun da, büyük bir cezası vardı.³⁹⁹ Sarı renk, Uzak Doğu’da Çin’de “imperium” yani hâkimiyet rengi olarak, muhtemelen Türkleri de etkilemiştir. Türkler Ön-Asya’ya geldiklerinde, sarı rengi kendilerine ayırmışlardır. Sarı ve İslamiyetin etkisiyle yeşil, sadece Türk ve Müslümanların rengidir. Sarı çizme, sarı pabuçlar, Osmanlıdaki modernleşme sürecinin başlamasına kadar olan süreçte müslümanlara has bir giyim tarzı olma özelliğini devam ettirecektir.⁴⁰⁰

1. 5. 8. Yeşil

Eski Türkçe’deki özgün biçimi Türkçe yaş sözünün türevi olan yaşıl sözü olan yeşil, sarıyla gök-mavi karışımı bir rengi tanımlamaktadır.⁴⁰¹ Sarı renk sıcaklık, gök-mavi renk de sakinlik ve huzuru yeşil renge vermişlerdir. Yeşil renk doğada ağaçların ve bitkilerin sembolüdür. Bitkilerin ilk defa filizlenmelerine ve büyümelerine sebep olan; güneş ışığı (sarı) ve sudur (mavi). Yeşil bitki genç ve diridir. Bu yüzden yeşillik, gençlik ve hayat nişanıdır. Bugün birçok Türk topluluğunda yeşil sözü eski Türkçede olduğu gibi “yaşıl” olarak telaffuz edilir ve “yaş” kökünden geldiğini hatırlatır.⁴⁰² Türkiye Türkçesinde de yeşil renk umudun rengi olarak görülür. Bu durumu ortaya koyan bir söz olarak; “yeşil murat“, ifadesini görebiliriz.⁴⁰³

Türk mitolojisine göre hayır ilahı Ülgen’in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (Yeşil) Kaan idi ve genellikle bitkilerin yetişip, büyümesini düzenlediğine inanılırdı.⁴⁰⁴ Bahaeddin Ögel’e göre, yeşil sözünün eski Türkçe’deki karşılığı yaşıl olup, yaş kökünden gelmektedir. Çin kaynaklarına göre Türklerden birine yaşının kaç olduğu sorulduğu zaman, mesela otuz yaşında birisi ise; “otuz yeşil gördüm”, diye cevap veriyordu. Yani, “otuz bahar gördüm”, diye cevap veriyordu.⁴⁰⁵ Yeşil renk, göğün rengi olarak da düşünülmüş ve gök renk, hem yeşil hem de mavi renkleri ihtiva edecek şekilde kullanılmıştır. Bahaeddin Ögel, Kaşgarlı Mahmut’un yeşil

³⁹⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 479.

⁴⁰⁰ Baykara, **Türk Kültür...**, s. 219.

⁴⁰¹ Süreyya Ülker, “Yeşil”, **Türk Dili Dergisi**, C. 10. S. 57, Kasım-Aralık 1996, s. 12.

⁴⁰² Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 59.

⁴⁰³ Cirtautas, **Der Gebrauch Der Farbzeichnungen...**, s. 63.

⁴⁰⁴ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. 2, s. 272.

⁴⁰⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 471.

sözcüğünü hiç kullanmazken, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig isimli eserinde yeşil sözcüğünün sıklıkla kullanıldığını da belirtir.⁴⁰⁶

Yeşil renk İslamiyet açısından da sembolik değeri oldukça fazla bir renk olarak kabul edilmektedir. İslam dininde bu renk üzerinde çok durulmuştur. İslamiyet'le birlikte yeşil rengin, Hz. Muhammed'in üç sancağından birinin rengi olarak ayrıca manevi bir anlam kazandığı ve Müslüman Türkler'in hayatında ayrı bir yer arzettiği bilinmektedir. Yeşil renk İslamiyet'te kutsal alan ve mekânların vazgeçilmez rengidir. Mesela, cennet yemyeşil bir ortam olarak hayal edilmiştir. Ayrıca, Osmanlılarda da yeşil renkli sancağın eskiden beri kullanıldığı ve İstanbul'un kuşatılması esnasında Fatih Sultan Mehmet'in gemisinde yeşil sancak olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁷

Yeşil renk Türklerde büyüme ile de ilişkilendirilmiştir. Kuzey-Batı Anadolu'da bir gelenek vardır. Bu geleneğe göre; zayıf-çelimsiz ve yavaş büyüyen bir çocuğun adı hızlı büyüyen bir bitkinin adıyla değiştirilir. El değmeyen, yüksek bir yerdeki üç bitki belirlenir. Bu bitkilerin büyümeleri takip edilir. En hızlı büyüyen ve en güçlü olan bitkinin adı büyüme hızının yavaş olduğu, zayıf çocuğa verilir. Böylece çocuğun daha güçlü bir insan olacağına inanılır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 472.

⁴⁰⁷ Mazlum, "Rengin Kültürel...", s. 134.

⁴⁰⁸ Ağirel, "Colour Symbolism in Turkish...", s. 97.

II. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN YAZILI KAYNAKLARINDA RENKLER

Türk Tarihi'nin başlangıcından itibaren, renklerin çeşitli sembolik anlamlarından başka, manevi ve milli bir takım anlamlar kazandığını da söylemek gerekir. Türkler, İslamiyet'ten önceki dönemlerde çeşitli renkleri milli ve manevi birer motif ve sembol olarak kullanıyorken, İslamiyet'ten sonraki süreçte de kendi kültürleri içerisinde olup İslami anlayışla uyum gösteren renk anlayış ve inançlarını aynen muhafaza etmişlerdir.⁴⁰⁹

Destanlar, masallar, halk hikâyeleri gibi halk anlatıları toplumun ortak belleğini yansıtmaktadır. Bu nedenle, toplumların ortak kültürel kodları, hayata bakışı ve algılayışı bu ürünlerde görülmektedir. Bir millete ait kültürel kodların nesilden nesile aktarılabilmesi için mitolojik eserlerin önemi vazgeçilmezdir.⁴¹⁰ Ayrıca, renkler destanlarda, masallarda, hikâyelerde çağrıştırdıkları değer yargılarıyla çeşitli milletlere ait değer yargılarının daha kolay anlaşılabilmesini sağlamaktadır.

2. 1. Türk Mitolojik Kaynaklarında Renkler

Kırmızı-kızıl renk, ateşin, güneşin, kudretin, kuvvetin, hükümdarlığın rengi olup, hâkimiyet gücünün de ifadesidir. Aynı zamanda Türklerde geleneksel olarak gelin, evlilik, düğün ile bağlantı arz etmektedir. Kozmolojideki yönü güneydir. Bu renk kendi içinde olumlu ve olumsuz manaları barındırarak, aşırıya kaçtığı zaman zoru, baskıyı, şiddeti, savaşı ifade eder. Kırmızı rengin, onu üzerinde bulundurduğu kişiye, güç, enerji, kendine güven, insanlara hükmedebilmek, onları yöneltmek ve yönlendirmek gibi özellikleri kazandırmasına inanılmaktaydı. Padişah ve sultanlar hep kırmızı taşlı yüzük takar, kırmızı taht veya koltukta oturmayı tercih ederlerdi. Türk halılarında kırmızı

⁴⁰⁹ Emel Esin, "Türk Sanatında At", **Türkler**, C. 4., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 128-129.

⁴¹⁰ Ahmet Akkaya, "Alıp Manaş Destanında Renkler", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, Sayı XV, Eylül 2013, s. 527.

rengin ana renk olması, bu rengin ısıtma, koruma, kollama gibi görevleri üstlenmesinden ileri gelmektedir.⁴¹¹

Kültürel kökenlere bakıldığında, Oğuz Kağan Destanı'nın İslamiyet öncesi rivayetlerinde, Ay Kağan tarafından dünyaya getirilen Oğuz Kağan'ın ağzının ateş gibi kızıl, gözlerinin ela (al) renkte olduğu bildirilmiştir. Oğuz Kağan'ın gözlerinin ela ya da bazı kaynaklara göre al olması bahadırılığının ve yiğitliğinin ifadesi olarak yer alır. Manas Destanı'nda Manas doğduğunda gözlerinin kızıl olduğu, Cengiz Han'ın ise doğduğunda sağ elinde bir parça kan pıhtısı olduğu söylenir. Bir başka kültürel miras olan Altay efsanelerinde ise, ateş renkli gözleri ile Tanrı tarafından gönderilen çocuk motifleri ile karşılaşılmaktadır. Çünkü burada ateş gözler ile kırmızı rengin sahip olduğu güce ve hâkimiyete gönderme yapılmaktadır.⁴¹² Oğuz Destanı, Oğuz Han'ın doğumu dolayısıyla Oğuz'a insanüstü özellikler verir. "Oğuz Kağan'ın, gözleri al, kaşı kara ve ağzı ateş" gibiydi, diye söze başlar. Vücudu da bir ayı gibiymiş. Doğar doğmaz, konuşmaya başlamış. Oğuz Kağan'ın gözlerinin kırmızı olarak ifade edilmesi önemlidir. Al renk, Kaşgarlı Mahmut'un da dediği gibi, uğurludur. Al hakanlık rengidir. Ancak, Oğuz Kağan Destanı'ndaki gözlerin alının, al veya kırmızının hangi tonunda olduğunu bilmiyoruz. Ancak kızıl demediğine göre, bu yine al olmalıdır.⁴¹³ Göktürk Kağanlarından Mukan Kağan'dan söz açan Çin kaynakları, bu büyük Türk kağanının "gözlerinin cam gibi kırmızı ve kollarında çok uzun olduğundan" bahsediyorlardı. Bu anlatış, Çin'deki kahramanlık tanrılarının bir tarifidir. Gerçekten Çin mabetlerindeki silahlı tanrı heykellerinin hepsinin de gözleri kırmızıya boyanmıştır.⁴¹⁴ Çin'de mabetlerde, heykelleri yapılmış olan mitolojik Çin kahramanlarının, hepsinin gözleri parlak bir kırmızı ile boyanmıştır. Yani Çin anlayış ve estetiğine göre, büyük kahraman ve savaşçıların gözleri parlak ve kırmızıydı.⁴¹⁵ Göktürk Yazıtları'ndan Tonyukuk Yazıtı'nda "kızıl kanın tökti" sözleri kullanılmıştır. Dede Korkut'ta ve Altay masallarında da kan kızıl renktedir. Eski Türk edebiyatında hilenin sembolü "kızıl tilki" idi. Buradan kızılın kurnazlık ve hilekârlık anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kutadgu Bilig'de kızıl dil kötü dil anlamında kullanılmıştır. Burada düşünüp

⁴¹¹ Lale Avşar İskenderzade, "Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 17, 2007, s. 335.

⁴¹² Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 160-161.

⁴¹³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 404.

⁴¹⁴ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 271.

⁴¹⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 404.

taşınmadan, sonunun nereye varacağını hesaplamadan sarf edilen sözlerin, insanın başına dert açabileceğini, dili yüzünden belaya saplanıp zarar görebileceğini ifade etmektedir.⁴¹⁶ 11. yüzyıl kaynaklarında verilen örneklerden “boynundan su gibi kan aktı” yerine, “kızıl aktı” demek yeterli sayılıyordu.⁴¹⁷

Kırmızı rengin Türklerde en yaygın ve tek adı, kızıldır. Kırmızı sözü eski Türkçe’de yoktur. XI. Yüzyıl Türk eserleri ile Dede Korkut’ta kırmızı kelimesi yoktur. Bu sözün dilimizde ne zaman kullanılmaya başladığı meçhuldür. Eskiden Anadolu coğrafyasında kırmızı anlamında “kırbız” sözü daha yaygındı. Kırmızının çeşitli tonlarını anlatmak için ise, bağırca, bağırza, yağal, yanal gibi çeşitli sözler kullanılır. Türklerde kırmızı rengin sembolü veya benzeri kandı. Göktürk Yazıtlarından Tonyukuk Anıtı’nda bile, “Onun kanını döktü” anlayışı “kızıl kanın tökti, sözleriyle karşılanıyordu. Dede Korkut’ta ise kırmızı yanaklı demek yerine “kar üzerine kan tammış (damlamış) yanaklım” deniyordu. XI. y.y.’da ki kaynaklarda verilen örneklerde, boynundan su gibi kan aktı yerine kızıl aktı demek yeterli oluyordu.⁴¹⁸ Kaşgarlı Mahmut, turuncu renge de al dendiğini belirtir.⁴¹⁹

Eski Türkler göğe renk verirken “Gök” (Kök) yani “Mavi” derlerdi. Mavi renk, Türkler tarafından üstün renk olarak kabul edilir. Çünkü mavi renk gökyüzünün ve suyun rengidir. Türkler, Gök-Tanrı’ya inanırlar ve Gök Tanrı’nın ismindeki “Gök” kelimesi mavi rengi ve gökyüzünü temsil eder. Altay masallarında mavi renkli hayvanlar vardır. Ak-Han’ın yetmiş yaşındayken bir oğlu olur. Çocuk büyüyünce kendisine bir isim verilmesini ister. Aileyi ziyaret eden yaşlı bir adam çocuğa “Altın Tayci” ismi verilmesini ister. Ayrıca çocuğun beyaz-gri bir ata sahip olmasını söyler. Gök Tanrı’nın çocuğa bir at ve silah vereceğini söyler. Ertesi gün, Altın Tayci, mavimsi bir ata ve silaha sahip olur.⁴²⁰

Türk kültüründe gök, semavi bir kavram olarak; Gök Tanrı, gök kurt (Bozkurt), gök boynuzlu keçi, gök öküz, gök Türk, gökyüzlü Oğuz şekillerinde karşımıza çıkar. Yakut,

⁴¹⁶ Eyup Sertaç Ayaz, Selin Ayaz, “İğdir İli Yer Adlarında Kullanılan Renk Adları Üzerine Bir İnceleme”, **I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli, Atölye Ofset, İstanbul, 2013, s. 299-307.

⁴¹⁷ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 268.

⁴¹⁸ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 417.

⁴¹⁹ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ü Lugat-it-Türk**, Çeviren: Besim Atalay, Cilt I, Türk Dil Kurumu, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 81.

⁴²⁰ Seyfi Ağirel, Colour Symbolism in Turkish and Azeri Folk Literature, **Folklore**, Volume: 120, April 2009, s. 96.

Altay ve Manas destanlarında gök renginin sembolize ettiği değerler aynıdır.⁴²¹ “Gök” kelimesi hem “mavi” hem de “yüce/üstün/yüksek” anlamlarını içermektedir. Dolayısıyla Gök Tanrı yücelerde, göklerde bulunan bir varlık olarak algılanabileceği gibi renginin de mavi olması muhtemeldir. Nitekim bu anlayışın bir göstergesi olarak Türk Destanlarında birçok kahraman gök-mavi renkle irtibatlandırılmıştır. Oğuz Destanı’nın mitolojik yapısında Oğuz’un yüzünün, ışığın, kurdun renginin ve kızın gözlerinin mavi olması bunların menşeyini göğe bağlar ve kutsallık atfeder. Destandaki bu ifade renkle ilgili değil, Tanrıoğlu olan kahraman Oğuz, Tanrı belirtisi olan ışık, Tanrı elçisi olan Bozkurt, Yer-su koruyucusunun kızı, gölün ve çayların koruyucusu olan boğayla ilgilidir. Bu tasvirler, süsleyici değil, değerlendirci bir mana taşırlar. Şunu da özellikle kaydetmek gerekir ki Türk mitolojik sisteminde kutsal anlamlı birkaç renk vardır. Bu bağlamda ak, boz, gök-mavi, ala renklerine hangi açıdan bakılırsa bakılsın arşetip kutsallıkla, başka bir deyişle Gök Tanrı inancı ile ilgilidir. Ayrıca çağdaş Türk şivelerinde bu renkler birbirine çok yakın, bazen de birbirinin aynı olan renklerdir. Mesela, gök-mavi kelimesi şivelerin çoğunda boz, bozumtul, kır, ala anlamlarını içermektedir.⁴²² Türkler; zevk, düşünce ve inanışlarına göre bazan bir renge ilahi bir boya da vermişler ve onu Tanrı’nın rengi gibi görmüşlerdir.⁴²³ Göğün rengiyle, “Gök-kurt” arasında bir ilişki kurulmuştur. Süryani tarihçisi Mikail, kendi vekayinamesinde, Türkler’in Anadolu’ya geliş sebeplerini araştırırken, “Ufukta kurda benzer bir hayvan görüldü ve Türklere yol göstererek onları Anadolu’ya getirdi”, diye bir görüş ileriye sürer. Süryani Mikail, ilk Selçuklu bakanlarıyla dostluk kurmuş bir Hristiyandı. Bundan dolayı bahsettiği haberi dikkate almak gerekir. Çünkü bu bilgiler eski Çin ve Türk kaynaklarının vermiş olduğu bilgilere yakınlık gösteriyordu. Oğuz Destanı içinde de, “Ufukta gök bir böri (kurt) görünür. Oğuz Kağan’ın ordusu kurdu izler. Kurt bir yerde kaybolur. Oğuz Kağan, Tanrı bizim buraya gelmemizi buyurdu deyip, orada durur”. Nitekim İslamiyet’in kılıcını elinde tutan Oğuzlar ve Dede Korkut kitabında da, “kurdun yüzü mübarektir” deniliyordu. Mukaddeslik, Tanrı’nın özüne mahsustur. Kurdun yüzü ise mübarek idi. Gök böri, yani gök kurt, “Tanrı’nın rengine bürünmüş bir

⁴²¹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 190.

⁴²² Fuzuli Bayat, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365493>, Son Erişim Tarihi; 18. 10. 2014.

⁴²³ Kalafat, **Doğu Anadolu’da...**, s. 280-281.

alamet, bir işaret veya bir belgeydi. Yoksa Türkler, hayvana tapma veya totemizm çağını çoktan asmışlardı.⁴²⁴

Türk destanları arasında “Mavi Sema”, “Yeryüzü ve “Karanlık Dünya” ortak motifi yaygındır. Oğuz Han’a kadar Türklüğün “ak” ile temsil edilirken, “kara”nın ise, Çinlileri sembolize ettiği ifade edilir. Ayrıca göğün ak, yerin kara ile ışığın ak ve karanlığın kara ile sıkça anlatıldığı görülür.⁴²⁵

Sarı rengin, eski Türkçede sarığ olarak yer aldığını Kaşgarlı Mahmut’un eserinden öğreniyoruz; “Sarığ: Sarı, sarı olan her şey. Koyu sarıya “sap sarığ” denir”, şeklinde tanımlanır.⁴²⁶ Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde renklerin yönleri ifade etmek için kullanıldığını biliyoruz. Dört yönün her birisi ayrı bir renk ile şekillenmiştir. Bunlardan kara, kırmızı, gök, ak olarak, dört renkle birlikte kullanılan bir beşinci renk vardır ki, o da “sarı”dır. Sarı renk yön değil, bu dört rengin ortasında yer alan merkezi karşılamak için kullanılmıştır. “Bu anlayışın onların en eski inançlarından olan Şamanizmden kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de hayır ilahı Ülgen altın kaplı sarayı ve tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı: sırma rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen’in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur. Yine Şamanist dönemde Türklerin inanışları arasında Sarı albastı vaye Sarı Abis adlı koruyucu bir ruhun varlığı da anlaşılmaktadır.”⁴²⁷

Sarı renk, Türk inanışları ve duygusal dünyalarında iyi bir yer tutmamaktadır. Türk Destanları’nda sarı adını taşıyan kişilerin veya sihir gücüne sahip sarı ruhların iyi olmadıkları belirtilmektedir. Bunun yanında Altaylar’ın kuzeyinden, Anadolu’ya kadar uzanan Türk Masalları, ejder motifleri ile doludur. Bu ejderler, Türklere korku ve kötü duyguları veren motiflerdir. Böyle korkunç ve kötü duygular veren ejderin rengi de sarıdır.⁴²⁸ Kötü ruhlar, hastalıklar, bomboş çöller, uzun kış günleri, yokluklar, hep sarı renk ile sembolize edilmişlerdir. Bunun yanında kişi adlarında; doğa, bahar ve

⁴²⁵ İskenderzade, “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik...”, s. 334.

⁴²⁶ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat’it Türk Tercümesi**, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, 3. Baskı, Ankara, 1992, s. 374.

⁴²⁷ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 31.

⁴²⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 284.

çiçeklerin tasvirinde sarı renkler, eski ve yeni Türk edebiyatında olumlu anlamda bir renk olarak yer almıştır.⁴²⁹

Türklerin destanlarında sarı renk kötülük ve felaket sembolüdür.⁴³⁰ Türkler'in olumsuz olarak düşündükleri sarı, saf ve düz sarıdır. Yoksa Dede Korkut'ta ve diğer eski Türk kaynaklarında, sarı ile tanıtılmış, pek çok ve güzel kişi adları vardır. Türklerin olumsuz olarak kabul ettikleri sarıca-sarımtırak renk değil; tam sarı renktir. Bu da, yaygın olarak Türk geleneklerince sevilmiyor ve tutulmuyordu. "Sarı Oğlan" motifini, Er Töştük destanında görüyoruz. Kökçe, Sarı Oğlan ile savaşa gider. Onu, demirden bir evde bulur ve atı ile ezer. Anlaşıldığına göre Sarı Oğlan, kötü bir ruh idi. Ancak, önemli olan nokta, onun, bir demir evde bulunmasıdır. "Demir ev", bilindiği üzere, Oğuz Destanları'nın bir motifidir. Oğuz Han, akınları sırasında, bir demir eve rastlar. "Ak Sarı Bey", büyük bir sihir gücüne sahip imiş. Kökçe Destanı'nda onun bu güçleri, uzun uzun anlatılıyordu. Ancak en büyük hüneri yağmurcu, yani yağmur yağdırma gücüne sahip oluşuymuş. Aslında, hayvancı Kırgız Türklerinde, ak-sarı; başı sarı, kendisi ise beyaz olan bir koyun demektir. Bunun için yarı cin; yarı da insan sayılabilirdi. Herhalde bundan dolayı da büsbütün kötü bir ruh sayılmazdı. Dış tesirlerin az girdiği bu Türklerde, sarışın insanlar için ise; ak-sargıl deniliyordu. Başının sarı vücudunun ise beyaz olduğundan dolayı mı, böyle deniyordu, bunu bilmiyoruz. Bilindiği üzere ejderha bir Çin sembolüdür. Çin kültürünün her noktasında, ejderha kültürü ile karşılaşmak mümkündür. Elbette ki bu ejderler, Çin imparatorunun kendi rengi olan sarı renkтейdiler. Altayların kuzeyinden, Anadolu'ya kadar uzanan Türk masalları, ejderha motifleri ile doludurlar. Bu ejderler, Türklere korku ve kötü duygular veren motiflerdir. Ayrıca Çin'den ayrı olan bir tarafımız da, Oğuz Destanı'ndan beri yiğitlerin, yiğitliklerini ispat edebilmeleri için, böyle korkunç bir hayvan veya ejder öldürmeleri zorunluğudur.⁴³¹

Eski Türkçe'de yeşil günümüz Anadolu Türkçesinde ise yeşil diye ifade edilen kelime, taze ve asıl olarak yeşil renk adı anlamlarında kullanılmakta olup, kökeni "yaş" kelimesinden gelmektedir.⁴³² Ağaç, ot ve orman rengi olarak yeşil doğanın rengidir.

⁴²⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine...*, C. 6, s. 479.

⁴³⁰ Reşat Genç, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil", *Nevruz ve Renkler*, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 60.

⁴³¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş...*, C. 6, s. 480-481.

⁴³² Ilse Laude Cirtautas, *Der Gebraych der farbbezeichnungen in der Türk Dialekten*, Wiesbaden: Harrossowitz, 1961, s. 50-51.

Doğada mavi ve yeşil renkler hep birlikteler, gök ve yer gibi. İslam öncesi dönemlerde Türklerde bu iki renk arasındaki fark çok belirgin değil, sık sık yer değiştiriyorlar. Örneğin Uygur metinlerinde doğanın rengi bazen gök-mavi, bazen de yeşil geçmektedir.⁴³³ Göktürk yazıtlarında yeşil sözü, ancak ırmak adlarında görülüyor. “Yeşil Irmak” sözü, Türkçemizde ilk kez Kül Tigin Kitabesi’nde, “yeşil ögüz” diye geçiyordu. Bu ırmak Çin’in kuzeyinden geçen ve bugün Sarı Irmak denilen büyük sudur. Çinliler bu ırmağa “mavi” veya “Gök Irmak” derler.⁴³⁴

Türk mitolojisine göre, Tanrı Ülgen’in yedi oğlundan birisinin adı Yeşil Kaan’dır. Görevi bitkilerin büyümesini sağlamaktır. Bir Türk efsanesine göre, Ülgen, insanı yaratır, sonra kuzgun denilen kuşu da yarattığı insana can istemesi için Kuday adlı başka bir tane gönderir. Kuzgun gökyüzüne havalanır. Canı alıp dönerken yerde bir leş görür. Dayanamaz, yemi yemek için ağzını açar. Gagasındaki can düşer ve çam ormanına dağılır. Bugün çam ve ardıç ağaçlarının kış ve yaz her mevsimde yeşilliklerini korumaları bundan dolayıdır.⁴³⁵

İlk İslami metinlerimizden birisi olan, Divan-ü Lugat’it Türk’te yeşil ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Yeşil kelimesi şu ifadelerle geçmekte;

Yāş et: Taze et.

Yaş ot: Taze saman. Bu sözcük söz uzatımıyla yaş yoş [yāş yōş] biçiminde de söylenir.

Yāş yēdim: Yeşillik yedim.

Yāş: Yenilebilen yeşil yapraklı bitkiler

Yāş: Herhangi bir şeyin taze olanı.

Yaş: Yaş, taze nesne, zerzevat, sebze, yeşillik. Yaş: Gözden gelen. Yaş: İnsanın yaşadığı yıllar ile birlikte ortaya çıkan durum.

Yaşardı: Ot yaşardı. (Ot yeşerdi).

Yaşarttı: yağmur otuğ yaşarttı. (Yağmur bitki örtüsünü yeşertti).

Yaşartur: Yaşartmak.

Yaşarūr, yaşarmak.

⁴³³ İskenderzade, “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik...”, s. 336.

⁴³⁴ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 283.

⁴³⁵ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 282.

Yāşıl çüvit: Yeşil renk.

Yaşıl: Herhangi bir şeyin yeşil olanı. Parlak yeşil'e, "yap yeşil" denir ve bu sözcük, söz uzatımıyla yaşıl yoşul biçiminde de kullanılır.

Yaşlādı: At yaşlādı: At (başka bir hayvan da olabilir) baharda biten yeşilliklerle otladı. Kök biçimi yāşladı'dır. Yaşlār, yaşlāmāk.⁴³⁶

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it Türk isimli eserinde verdiği atasözü örneğinde ise yeşil kelimesi ile ilgili olarak şöyle bir ifade de vardır; "Yarattı yeşil çeş / Savurdı ürünğ kaş / Tizildi karakuş / Tün kün üze yürkenür (Perüze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı, karakuş yıldızı dizildi, gece, gündüz üzerine örtülür). Kaşgarlı Mahmut bu cümlelerde şunları söylüyor; Baharı anlatarak, Allah yeşillikte perüze gibi olan göğü yarattı ve üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı (yeşim, beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır). Mizan yıldızı dizildi (Bu yıldızın adına Türkler Karakuş derler). Gece ile gündüz birbiri üzerine örtülüyor."⁴³⁷

Türk Masallarında ise gök ve mavi sözcüklerinin kullanımlarının oldukça az olduğu, bunun aksine yeşil rengin kullanımının oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Yeşil renk kırmızı rengin tamamlayıcısı olarak bir dizge halinde ve karşıtlık oluşturarak siyah, beyaz ve kırmızının ardından en çok kullanımı görülen renktir.⁴³⁸

2. 2. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Renkler

Orhun Abideleri kitabının yazarı Muharrem Ergin, Orhun Abidelerini şu şekilde vasıflandırır:

—Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih... Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması... Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk askeri dehasının, Türk askerlik sanatının esasları... Türk gururunun ilahi yüksekliği... Türk feragat ve faziletinin büyük örneği... Türk içtimai hayatının ulvi tablosu... Türk edebiyatının ilk şaheseri... Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri... Hükümdarane eda ve ihtişamlı hitap tarzı... Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi... Türk milliyetçiliğinin temel

⁴³⁶ Nesrin Bayraktar, "Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış", **Journal of Language and Linguistic Studies**, S. 10 (1), 2014, s. 181-182.

⁴³⁷ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk**, C. I, s. 330-331.

⁴³⁸ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 72.

kitabı... Bir kavmi bir millet yapabilecek eser... Asırlar içinden milli istikameti aydınlatan ışık... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği... Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil... Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika... Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser... İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları... Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı...⁴³⁹

Renk kavramının öñ kelimesiyle karşılandığı Göktürk Yazıtları'nda karşımıza çıkan renk adları genellikle Türkçe olup sayıları oldukça sınırlıdır. Ak (ak adgır, ak at, Ak Sub, Ak Termel), boz (boz at), esri (tekir renk, kaplan renkli, iki renkli; çaar), kara (kara bodun, kara turgis, kara kişin, kara terim, kara sub, kara yotulkan, Kara Bulak, Kara Köl, Kara Kum, Kara Kamag Bodun), kızıl (kızıl kan), kök (kök tengri, kök öng, kök Türk, kök kögmen), sarıg (sarıg altun), torıg-doru (torıg at), örün (ak, beyaz=örün kümüş), yagız (mavi "kök" karşıtı yeryüzü, yağız, kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arası renk=yağız yer; yağız at), yaşıl (yeşil=Yaşıl Ögüz=Yeşil veya Sarı Nehir), yegren (kestane rengi; yegren at) yazıtlarda geçen başlıca renklerdir.⁴⁴⁰ Türk dilinin en eski yadigârları olan Göktürk Yazıtlarında renk bildiren kelimelerin çok fazla olmadığı görülmektedir. Türkçede renk adları sonraki dönemlerde çoğalmıştır. Aslında Türkçedeki, renk adları genel olarak her şey için kullanılanlar ve sadece at, sığır gibi hayvanlar için kullanılanlar olmak üzere iki kısımdır. Hayvan donu için kullanılan kelimeler Göktürk yazıtlarında çok fazla geçmese de diğer dönem lehçelerinde oldukça fazladır; hatta genel renk adlarından daha fazladır ve en küçük ayrıntı bile ayrı bir kelime ile adlandırılmıştır. Bu durum, Türklerin hayatında askerî ve iktisadî yönden at ve sığır gibi hayvanların çok önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Hayvanların bu öneminden dolayı, genel renklerde rastlanmayan ayrıntılı adlandırmalara, hayvan renklerinde sıkça rastlanmaktadır. Şöyle ki, "yeşil" ile "mavi"yi ayırt etmeyen, tek bir kelime (gök<kök) ile ifade eden Türkler, hayvanlar söz konusu olunca birbirine çok yakın olan iki rengi konur ve doru (<torug) biçiminde iki farklı kelimeyle ifade etmişlerdir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005. s. 4.

⁴⁴⁰ Küçük, "Tarihi Türk Lehçelerinde Renk...", s. 560.

⁴⁴¹ Karadoğan, "Türk Ad Biliminde Renk...", s. 91.

Bu dönemde beyaz karşılığı ak ve örün; siyah karşılığı kara; kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arasındaki renk karşılığı yağız; Harezmi-Kıpçak döneminde Arapça'dan dilimize geçmiş kırmızının yerine Türkçe kızıl kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Yazıtlarda iki yerde geçen kök tengri (mavi gök), “yüce/yüksek gök” veya “gök sema” ifadesi zamanla değişime uğrayarak “Gök Tanrı” şeklinde kalıplaşmaya sebep olmuştur. Oğuz Kağan destanında da karşımıza çıkan kök kelimesi ise yüce, mavi, boz, gök (renk) ve sema gibi anlamlara gelir. Burada dikkati çeken en önemli husus yeşil karşılığı olarak yeşil kelimesinin de bulunması ve kök kelimesinin mavi yanında yeşil vb. renkleri de içermesi ve onların yerine kullanılmasıdır. Bu dönemde karşımıza çıkan ve tekir renk, kaplan renkli, iki renkli manalarına gelen esri sözcüğünün ise Harezmi-Kıpçak dönemine kadar kullanıldığını görüyoruz.⁴⁴²

2. 2. 1. Orhon Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Ak/Kır Renk

Orhon Yazıtlarında ak renk adının renk ifadesi verecek kullanımına rastlanmamakla birlikte at donu olarak kullanımı ve özel ad yapımında kullanımı bulunmaktadır. Yazıtlarda yoğun olarak at donuna işaret etmektedir. Ak, doğrudan at donuna işaret etmekte ve at adını da içinde barındıracak biçimde kullanılmıştır.⁴⁴³

Doğu-34, 35, 36: “Kültigin 26 yaşında iken Kırgızlara doğru sefer ettik. Mızrak batımı karı söküp Köğmen Dağları'nı aşarak Kırgız halkını uykuda iken bastık. Hakanları ile Songa Dağında savaştık. Kültigin Bayırkuların ak aygırına binip süratle atılarak hücum etti. Bir eri okla vurdu, iki eri de kovalayıp mızrakladı. O hücumda, Bayırkuların ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular. Kırgız hakanını öldürdük, ülkesini aldık”.⁴⁴⁴ Burada ak kelimesi binilen atların sıfatı olarak kullanılmıştır.

Kültigin Abidesi'nin, muhtelif yerlerinde “kır” kelimesi kullanılmıştır. “Kır” kelimesinin geçtiği cümleleri şöyle ifade edebiliriz:

Kültigin Abidesi, Doğu-40: “Cesur erler bize hücum etmişler idi. Böyle bir zamanda üzülerek Kül Tigin'i az (miktar) er ile ulaştırıp gönderdik. Büyük bir savaş savaşmış.

⁴⁴² Salim Küçük, “Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, **Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)**, Volume 5/1, Winter-2010, s. 560., Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 190.

⁴⁴³ Nesrin Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, **III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, C. I, Ankara, 2011, s. 122.

⁴⁴⁴ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 17-19.

Alp Şalçı kır atına binip hücum etmiş. Kara (Avam) Türgiş kavmini orada öldürmüş, tutsak almış. Yine yürüyüp...”. Burada kır renk adı yine atın sıfatı olarak kullanılmış.⁴⁴⁵

Kültigin Abidesi, Kuzey-2, 3: “Kültigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip hücum etti. İki eri kovalayıp mızrakladı. Karlukları öldürdük, tutsak aldık. O sırada Az Kavmi de düşman oldu. Onlarla Kara Gölde savaştık. Kültigin o zamanda otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip hücum etti. Az’ların İltebirini tuttu. Az halkı orada yok oldu”.⁴⁴⁶

Kültigin Abidesi, Kuzey-8, 9: Kültigin öksüz kır atına binip dokuz eri mızrakladı, karargâhı düşmana vermedi. (Kültigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi, ölenlerde yazıda yabanda yata kalacak idiniz”.⁴⁴⁷

Tonyukuk Abidesi, Kuzey-25: “Ak Termel Irmağı’nı böylece geçerek zaman kazandım”.⁴⁴⁸

2. 2. 2. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Azman Ak Renk

Azman sözcüğünün anlamı konusunda çeşitli görüş ve yorumlar bulunmaktadır. Nesrin Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, isimli makalesinde, Gülten Sağol’un, “Tarihi Şivelerde At Donları”, isimli makalesinde (sayfa 127), Azman kelimesinin; “Az halkı tarafından yetiştirilmiş”, anlamına gelebileceğini ifade ettiğini söyler. S. G. Clauson’un; “An Etymological Dictionary of Pre-thirteen Century Turkish” (sayfa; 288) ve Talat Tekin’in; “Orhon Türkçesi Grameri” (sayfa; 239) isimli eserlerinde Azman kelimesinin, “iğdiş edilmiş” anlamına kullanıldığını söyleyen Nesrin Bayraktar, Azman kelimesinin H. N. Orkun’un “Eski Türk Yazıtları” ve Muharrem Ergin’in “Orhun Abideleri” isimli eserlerinde “atın özel adı” olarak ifade edildiğini tespit etmiştir. Nesrin Bayraktar bahsi geçen makalesinde Talat Tekin’in “Orhon Yazıtları” isimli eserinde ise “Azman” kelimesinin sarımtırak anlamın da kullanıldığını ortaya koyar.⁴⁴⁹

Azman Ak bir renk adı olarak abidelerde iki yerde geçmektedir;

⁴⁴⁵ Tekin, **Orhon...**, s. 19.

⁴⁴⁶ Tekin, **Orhon...**, s. 21.

⁴⁴⁷ Tekin, **Orhon...**, s. 23.

⁴⁴⁸ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 108.

⁴⁴⁹ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında Geçen...”, s. 123.

Kültigin Abidesi, Kuzey-5: “Kültigin **azman kır** atına binip hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordular kapıştığında da yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulgakta Ediz’lerle savaştık. Kültigin Az yağızına binip hücum ederek bir eri mızrakladı”.⁴⁵⁰

Kültigin Abidesi, Kuzey-6-7: “Kültigin (**azman akıg**) **kır** atına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura garketti. O ordu orada öldü. Amga koruganında kışlayıp (o yılın) ilkbaharında Oğuzlara doğru ordu sevkettik. Kültigin’i karargâhın başında bıraktık. Düşman Oğuz’lar karargâhı bastılar”.⁴⁵¹

2. 2. 3. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Boz Renk

Yazıtlarda tek başına iki kez tespit edilen boz renk adı her iki örnekte de at donuna işaret etmektedir ve her iki örnekte de at adının sıfatı konumundadır.⁴⁵²

Kültigin Abidesi, Doğu-32-33: “Kültigin yaya olarak atılıp hücum etti. Vali Ong’un kayınbiraderini, silahlı iken eliyle yakaladı ve silahlı olarak Hakan’a takdim etti. Orduyu orada yok ettik. Kültigin yirmi bir yaşında iken General Çaç’a ile savaştık. Kültigin ilk önce Tadık Çor’un **boz** atına binip hücum etti. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar’ın **boz** atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey’in giyimli doru atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Kültigin’i zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurdular, ama yüzüne ve başına bir ok bile değmedi.⁴⁵³

2. 2. 4. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Başgu Boz Renk

Başgu sözcüğü, yazıtlarda aynı satır içinde iki kez geçmektedir. Kültigin Abidesi’nin, Doğu yüzünün 37. satırında geçen başgu boz tabiri, Orhun Abideleri üzerine çalışan bilim insanlarımız tarafından genel olarak alını akıtmalı boz at olarak çevirilmiştir.⁴⁵⁴

Kültigin Abidesi, Doğu-36, 37: “O yıl Türgişlere doğru, Altay Dağları’nı aşarak ve İrtiş Irmağı’nı geçerek yürüdük. Türgiş halkını uykuda iken bastık. Türgiş Hakanı’nın ordusu Bolçu’da ateş gibi, üzerimize geldi. Savaştık. Kültigin **başgu boz** (alını akıtmalı boz) atına binip hücum etti. **Alını akıtmalı boz** at ”⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Tekin, **Orhon...**, s. 21.

⁴⁵¹ Tekin, **Orhon...**, s. 22.

⁴⁵² Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 123.

⁴⁵³ Tekin, **Orhon...**, s. 17.

⁴⁵⁴ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 123 - 124.

⁴⁵⁵ Tekin, **Orhon...**, s. 19.

2. 2. 5. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Kara Renk

Kara, Türkçe bir kelime olup, ak’ın karşıtı, kuzey yönünün sembolü olarak kullanılan bir sözcüktür.⁴⁵⁶ Kara Türkiye Türkçesinde anlam alanı oldukça geniş renk adlarından biridir. Bu anlam genişliğinin Türkiye Türkçesindeki kadar olmasa da Orhon Yazıtlarında da diğer renk adlarıyla karşılaştırıldığında kendini hissettirdiği görülmektedir. Kara renk adı aşağıdaki iki örnekte kiş “samur” hayvan adının renk sıfatı olarak “en koyu renk” anlamında kullanılmıştır.⁴⁵⁷

Bilge Kağan Abidesi, Kuzey-9, 10, 11; “Türgeş Hakanının Kızını büyük bir törenle oğluma alıverdim Pek büyük bir törenle alıverdim Eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök, aşağıda yer lütfettiği için, gözle görülmedik, kulakla işitilmedik kadar çok halkımı ileride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, geride gün batısına, kuzeydede gece ortasına kadar uzanan geniş topraklarım üzerinde yeeleştirdim. Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını, **kara samurlarını** ve”⁴⁵⁸

Bilge Kağan Abidesi, Güney-12; “Bunca halk cenaze töreninde saçlarını, kulaklarını kesti. Cins has atlarını, **kara samurlarını**, gök sincaplarını sayısız miktarda getirip hediye olarak hep bıraktılar”.⁴⁵⁹

Aşağıdaki cümlede kara ter, “ter” sözcüğünün renk sıfatı olarak kullanılmıştır. Ancak kara ter sıfat tamlamasında kara sözcüğü “siyah” değil “kıymetli” veya “çok” anlamında gibi görünmektedir. Bu anlamlar Anadolu ağızlarında da korunmaktadır.⁴⁶⁰

Tonyukuk Abidesi, 2. Taş, Doğu-12; “Kızıl kanımı döktürerek, **kara terimi** koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep”.⁴⁶¹

Kara renk adının yazıtlardaki en yaygın kullanımı, “sıradan, alelade” anlamına bağlı olarak “avam, avam tabakası”nı işaret etmektedir. Sözcük, bu anlamıyla ve hepsinde bir sıfat tamlamasının sıfatı konumunda olmak üzere 7 kez tespit edilmiştir.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Eyuboğlu, **Türk Dilinin...**, s. 376.

⁴⁵⁷ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...” , s. 124.

⁴⁵⁸ Tekin, **Orhon...**, s. 33.

⁴⁵⁹ Tekin, **Orhon...**, s. 55.

⁴⁶⁰ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...” , s. 124.

⁴⁶¹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Hisar Yayınları, 2003, s. 42.

⁴⁶² Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...” , s. 124.

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-41; “**Avam (kara)** halkı ise “hakanım geldi” diye kıvanıp sevindi (.....unvansıza) unvan verdim. Küçük ünvanlıyı terfi ettirdim.....⁴⁶³

Kültigin Abidesi, Doğu – 38: “İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruku Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, ilini aldık. Türgiş **avam (kara)** halkı hep tabi oldu. O kavmi Tabarda kondurduk...”.⁴⁶⁴

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-29, 30; “Otuz bir yaşında Karluk halkı bağımsızca hareket eder bir düşman oldular. Onlarla Tamag Iduk Baş’ta savaştık. Karluk halkını öldürdüm, orada zaptettim..... **Basmil avam (kara)** Karluk halkı toparlanıp geldi öldürdüm. Dokuz Oğuz’lar benim halkım idi. Gök ile yer arasındaki karışıklık nedeniyle, ödlerine haset girdiği için, (bize) düşman oldular”.⁴⁶⁵

Kültigin Abidesi, Doğu-39: “Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci nehrini geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettik. Ondan sonra Türgiş (**kara**) **avam** halkı düşman olmuş. Kengeres’e doğru gitti. Bizim askerin atları zayıf, yiyecekleri de yok idi. Kötü kimseler...”.⁴⁶⁶

Kültigin Abidesi, Doğu-40: Cesur erler bize hücum etmişlerdi. Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tigini az erle ulaştırıp gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Türgiş (**kara**) **avam** halkını orda öldürmüş, yenmiş. Yine yürüyüp...⁴⁶⁷

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-8: “Türk (**kara**) **avam** tabakası şöyle demiş: “Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerde? Kimin için ülkeler fetediyorum”, der imiş”.⁴⁶⁸

Kültigin Abidesi, Doğu-8-9: “Türk (**kara**) **avam** tabakası şöyle demiş: “Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerde? Kimin için ülkeler fetediyorum”, der imiş”.⁴⁶⁹

Kara kelimesi, Orhun Abidelerinde özel isim olarakta geçmektedir. Aşağıda buna örnekler verilmiştir;

Kültigin Abidesi, Kuzey-2, 3: “Kültigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip hücum etti. İki eri kovalayıp mızrakladı. Karlukları öldürdük, tutsak aldık. O

⁴⁶³ Tekin, **Orhon...**, s. 50-51.

⁴⁶⁴ Tekin, **Orhon...**, s. 19.

⁴⁶⁵ Tekin, **Orhon...**, s. 47 - 48.

⁴⁶⁶ Tekin, **Orhon...**, s. 19.

⁴⁶⁷ Tekin, **Orhon...**, s. 19.

⁴⁶⁸ Tekin, **Orhon...**, s. 39.

⁴⁶⁹ Tekin, **Orhon...**, s. 11.

sırada Az kavmi de düşman oldu. Onlarla **Kara Göl'de** savaştık. Kültigin o zamanda otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip hücum etti. Az'ların İltebirini tuttu. Az halkı orada yok oldu".⁴⁷⁰

Tonyukuk Abidesi, (Birinci Taş), Doğu-7: İlteriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogay'ın kuzey yamaçları ile **Kara Kum'da** oturuyorduk.⁴⁷¹

2. 2. 6. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Kızıl Renk

Kızıl renk adı yazıtlarda bir kez geçmektedir. Kan adının niteleyicisi olarak kullanılmıştır.⁴⁷²

Tonyukuk Abidesi, 2. Taş, Doğu-12; "**Kızıl kanımı** döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep".⁴⁷³

2. 2. 7. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Kök-Gök-Mavi Renk

Orhun Abideleri'nde Kök (Gök) – Mavi renk adı gökyüzü anlamında kullanılmıştır.

Kültigin Abidesi, Doğu-1: "Üstte **mavi gök**, altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine de ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olarak tahta oturmuş. Oturarak Türk milletinin devletini ve töresini (kanunlarını) yönetivermiş, düzenleyivermişler".⁴⁷⁴

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-2: "Tahta oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri ve halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı. Bu devirde kendim tahta oturup bunca değerli kanunu dört bucaktaki Üstte **mavi gök** altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış".⁴⁷⁵

Bilge Kağan Abidesi, Güney-12; "Bunca halk cenaze töreninde saçlarını, kulaklarını kesti. Cins has atlarını, kara samurlarını, **gök** sincaplarını sayısız miktarda getirip hediye olarak hep bıraktılar".⁴⁷⁶

Bilge Kağan Abidesi, kuzey-11-12; "Sarı altınımı, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşımı, binek atını, aygırını, kara samurunu, **mavi** sincabını Türküme,

⁴⁷⁰ Tekin, **Orhon...**, s. 21.

⁴⁷¹ Ergin, **Orhun...**, s. 37.

⁴⁷² Bayraktar, "Orhon Yazıtlarında...", s. 125.

⁴⁷³ Ergin, **Orhun...**, s. 42.

⁴⁷⁴ Tekin, **Orhon...**, s. 9.

⁴⁷⁵ Tekin, **Orhon...**, s. 37.

⁴⁷⁶ Tekin, **Orhon...**, s. 55.

milletime kazanı verdim, edini verdim. dertsiz kıldım. Yukarıda Tanrı kudretli on bin beyleri ve halkı”.⁴⁷⁷

Kültigin Abidesi, Doğu-2-3: “Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız **Gök** Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş”.⁴⁷⁸

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-2: “Demir Kapıya kadar halklarını yerleştirmişlerdir. Bu iki sınır arasında pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) **Gök** Türkleri düzene sokarak öylece hükmederlermiş.”⁴⁷⁹

Tonyukuk Abidesi, Güney-9; “**Kök** Öng (Irmağı)nı çiğneyerek Ötüken ormanına doğru sevk ettim”.⁴⁸⁰

2. 2. 8. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Sarı Renk

Sarı renk adı Abidelerde iki defa altın madeninın sıfatı olarak kullanılır.

Bilge Kağan Abidesi, Kuzey-9, 10, 11; “Türgeş Hakanının Kızını büyük bir törenle oğluma alıverdim pek büyük bir törenle alıverdim erdirdim. Dört bucaktaki halkları tabi kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök, aşağıda yer lütfettiği için, gözle görülmedik, kulakla işitilmedik kadar çok halkımı ileride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, geride gün batısına, kuzeydede gece ortasına kadar uzanan geniş topraklarım üzerinde yeeleştirdim. **Sarı altınlarını**, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını, samurlarını ve”.⁴⁸¹

Tonyukuk Abidesi, Güney-2, 3; “Türk Milleti’nin Demir Kapı’ya, Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için **sarı altın**, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi”⁴⁸².

⁴⁷⁷ Tekin, **Orhon...**, s. 33.

⁴⁷⁸ Ergin, **Orhun ...**, s. 14.

⁴⁷⁹ Tekin, **Orhon...**, s. 37.

⁴⁸⁰ Ergin, **Orhun...**, s. 38.

⁴⁸¹ Tekin, **Orhon...**, s. 33.

⁴⁸² Ergin, **Orhun...**, s. 41.

2. 2. 9. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Torug-Doru Renk

Nesrin Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, isimli makalesinde Talat Tekin'in torug rengi için kızılımsı-kahverengi (at donu) anlamını verdiğini ifade etmiş ayrıca bu renk adının günümüzde de at donu olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁸³

Kültigin Abidesi, Doğu-33: “İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey'in giyimli **doru** atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Kültigin'i zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurdular, ama yüzüne ve başına bir ok bile değmedi”.

2. 2. 10. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Ürüng-Beyaz Renk

Beyaz renk adı; Orhun abidelerinde iki yerde gümüş madeninın sıfatı olarak kullanılmıştır.

Bilge Kağan Abidesi, Kuzey-9, 10, 11; “Türgeş Hakanının Kızını büyük bir törenle oğluma alıverdim Pek büyük bir törenle alıverdim Eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök, aşağıda yer lütfettiği için, gözle görülmedik, kulakla işitilmedik kadar çok halkımı ileride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, geride gün batısına, kuzeydede gece ortasına kadar uzanan geniş topraklarım üzerinde yeeleştirdim. Sarı altınlarını, **beyaz (ürüng)** gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını, samurlarını ve”⁴⁸⁴

Tonyukuk Abidesi, Güney-2, 3; “Türk milletinin Demir Kapı'ya, Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için sarı altın, **beyaz** gümüş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi”.⁴⁸⁵

2. 2. 11. Orhun Abideleri'nde (Göktürk Yazıtları'nda) Yağız Renk

Yağız renk adı olarak Orhun Abidelerinde iki yerde geçmekte olup, bugün kullandığımız “kara toprak” tabirindeki kara kelimesinin karşılığı olarak ifade edilmiştir.

Kültigin Abidesi, Doğu-1: “Üstte mavi gök, altta **yağız** yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine de ecdadım Bumin Kağan,

⁴⁸³ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 126.

⁴⁸⁴ Tekin, **Orhon...**, s. 33.

⁴⁸⁵ Ergin, **Orhun...**, s. 41.

İstemi Kağan hükümdar olarak tahta oturmuş. Oturarak Türk milletinin devletini ve töresini (kanunlarını) yönetivermiş, düzenleyivermişler”.⁴⁸⁶

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-2: “Tahta oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri ve halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı. Bu devirde kendim tahta oturup bunca değerli kanunu dört bucaktaki Üstte mavi gök altta da **yağız** yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış”.⁴⁸⁷

2. 2. 12. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Az Yağız Renk

Nesrin Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, isimli makalesinde, Orhun Abidelerinde geçen Az yağız tabirinin ne anlama geldiği konusunda farklı fikirler olduğunu söyler. Daha sonra da kendi kanatını ortaya koyup az ve azman sözcüklerinin yağız ve ak renk adlarının niteleyicisi olduğunu ortaya koyar. Buna göre; Hüseyin Namık Orkun, az sözcüğünü “Az Kavmi” olarak bir topluluğun adı olarak kullanırken, Muharrem Ergin’in “Az Yağız” kavramını Kültigin’in bindiği atın özel adı ya da at donu olarak kullanıldığını ifade eder.⁴⁸⁸

Kültigin Abidesi, Kuzey-8: “Kültigin az **yağız** kıratına binip hücum etti”.⁴⁸⁹

Kültigin Abidesi, Kuzey-5: “Kültigin azman kır atına binip hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordular kapıştığında da yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulmakta Ediz’lerle savaştık. Kültigin **Az yağızına** binip hücum ederek bir eri mızrakladı”.⁴⁹⁰

2. 2. 13. Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Yeşil Renk

Nesrin Bayraktar, “Orhon Yazıtları’nda Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, isimli makalesinde yeşil renk adı ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunur: “Bu renk adı, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında aynı cümle içinde geçmektedir. Burada ilgi çekici olan, Yazıtlarda Yaşıl Ügüz olarak kullanılmasına karşın anlamlandırmada Sarı Irmak adının tercih edilmesidir. Gabain bu durumu, ırmağın Çinlilere göre merkezde, ancak Türklere göre doğuda olmasıyla açıklamaktadır. Zaten ilgerü “doğu” sözcüğü de bu açıklamayı kanıtlamaktadır.”⁴⁹¹

⁴⁸⁶ Tekin, **Orhon...**, s. 9.

⁴⁸⁷ Tekin, **Orhon...**, s. 37.

⁴⁸⁸ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 127.

⁴⁸⁹ Tekin, **Orhon...**, s. 23.

⁴⁹⁰ Tekin, **Orhon...**, s. 21.

⁴⁹¹ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 127.

Kültigin Abidesi, Doğu-17: “Amcam hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine Şad idim. Amcam hakan ile doğuda **Sarı Irmak’a** ve Şantung Ovası’na kadar sefer ettik, batıda Demir Kapıya kadar sefer ettik; Kökmen Dağları’nın ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik”.

Bilge Kağan Abidesi, Doğu-15; “On dört yaşında Tarduş halkı üzerine Şad oturdum. Amcam hakan ile doğuda doğuda **Sarı Irmak** ve Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı’ya kadar sefer ettik. Köğmen (Dağları’nın) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik. Toplam yirmi beş kez sefer ettik, on üç kez savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık”.⁴⁹²

Orhun Abidelerinde geçen renkler konusunda sonuçlar çıkarmak gerekirse; Orhun Abideleri’nde toplam on renk adı saptanmıştır. Bu renk adları, renk ifadesinin yanı sıra at donu olarak ve özel ad yapımında da kullanılmıştır. Toplamda 44 renk adı geçen cümlelerin renklere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Orhun Abidelerinde Geçen Renkler ve Kullanımı⁴⁹³

Renk adı	Ak	Boz	Kara	Kızıl	Kök	Sarıg	Torug	Ürüng	Yağız + Az Yağız	Yaşıl
Renk İfadesi	0	0	2+1+7	1	2+2	2	0	2	0	0
At donu	6+2	2+2	0	0	0	0	1	0	4	2
Özel ad	1	0	2	0	3	0	0	0	0	0
Toplam	9	4	12	1	7	2	1	2	4	2

Orhun Abideleri’nde en sık kullanılan renk adları sırasıyla kara, ak ve köktür. Bu renk adlarını boz ve yağız; sarıg, ürüng ve yaşıl izlemektedir. Kızıl ve torug renk adlarıysa en az kullanılanlardır. Renk adları içinde anlam alanı en geniş olan kara, ak ve köktür.⁴⁹⁴

2. 3. Kutadgu Bilig’de Renkler

Kutadgu Bilig, Türk Dili ve Edebiyatı’nda olduğu kadar, Türk Kültür Tarihinde de yeni bir dönem açmıştır. Kutadgu Bilig, renk konusunda Türklerin diğer kültürlerden farklı

⁴⁹² Tekin, **Orhon...**, s. 43.

⁴⁹³ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 127.

⁴⁹⁴ Bayraktar, “Orhon Yazıtlarında...”, s. 128.

olarak, kendi manevi dünyalarında renklere yükledikleri mana ve anlam boyutunda ki sembolik yaklaşımları ortaya koymaktadır.

Tarih boyunca bütün diğer milletlerde görüldüğü gibi Türk Milleti de renklere birçok farklı sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Türk Milleti renklere, kendisine has olmak üzere pek çok milli ve manevi anlamlar yüklemişlerdir. Gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra ki süreçte, Türkler renklere sembolik mahiyette Türk Milletine özgü anlamlar vermiş, renkleri sevinçlerinin, hüznünün, yaslarının nişanesi olarak, giyim-kuşamdan tutunda, cenaze merasimlerine, düşünlerine, bayraklarına kadar maddi ve manevi değerlerinin tümünde kullanmışlardır. Renklerle ilgili olarak Türk Milleti'nin ortaya koyduğu bu yaklaşımı İslami döneme ait ilk Türkçe eser olarak ifade edebileceğimiz Kutadgu Bilig'de de görmek mümkündür.

Türk Dili ve Edebiyatının dev eserlerinden Kutadgu Bilig, İslamiyet'in kabulünden sonra, Türk Kültür Tarihinde de, yeni bir dönem açan, Karahanlı dönemi siyasi tarihi kadar, kültür ve teşkilat tarihi ile ilgili kavramların da yer aldığı önemli bir kaynaktır. Karahanlılar zamanında, Balasagunlu Yusuf'un, Karahanlı dönemine ait Türkçeyle kaleme alarak, H. 462 (M. 1069-1070)'de Kaşgar'da tamamladığı bu eser, Tamgaç Buğra Karahan'a sunulmuş ve Hakan, bu eseri beğenince, kendisine "Has Hacıp" ünvanı verilmiştir.⁴⁹⁵ Kutadgu Bilig ile ilgili olarak, yerli ve yabancı Türkologlar çalışmışsa da, en önemli çalışma, Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, Herat, Fergana ve Mısır nüshalarının karşılaştırmalı metnini 1947 yılında, metnin tercümesini ise, 1959 yılında yayınlamıştır. Metin ve tercümesinden sonra Kutadgu Bilig'in indeksi üzerinde çalışmaya başlamışsa da, fişleme aşamasını tamamladıktan sonra vefat etmiştir. Daha sonra eserin üçüncü cildini oluşturan indeks 1979 yılında, Prof. Dr. Kemal Eraslan, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya ve Prof. Dr. Nuri Yüce tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.⁴⁹⁶

Kutadgu Bilig; Türklük bilgisi ve Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar, Türk kültür tarihinin de en muazzam eserlerinin başında gelir.⁴⁹⁷ Kutadgu Bilig'de beşeri hayatın

⁴⁹⁵ Agah Sırrı Levend, "Yazılışının 900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig", **Türk Dili**, C.XX, S. 211, Ankara, 1969, s. 1., Kemal Eraslan, "Yusuf Has Hâcib", **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 438., Reşit Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 1038.

⁴⁹⁶ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig III İndeks**, Yayına Hazırlayanlar; Kemal Eraslan, Osman Fikri, Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s. V-VII.

⁴⁹⁷ Yusuf Has Hacıb, **Kutadgu Bilig I Metin**, Çev; Reşit Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, s. VII.

her sahası ile ilgili olarak, günümüze ışık tutabilecek bilgiler bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Ünlü Rus Türkolog W. Barthold, Kutadgu Bilig için; “XI. y.y’da, Türk dilinde yazılmış bir mucizedir“,⁴⁹⁹ demiştir. Kutadgu Bilig, insana her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir.⁵⁰⁰ “Kutadgu Bilig, din ve uygarlık değiştirmiş bir toplum olan Karahanlılar ’da, ahlaki ve siyasi hedefleri gösteren, değerleri yeni bir düzen ve sisteme bağlayan, eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturan bir eser olarak”⁵⁰¹, Türk kültür hayatında, renklerin kullanım alanlarını, anlamlarını ve sembolize ettiği kavramları göstermektedir.⁵⁰² Kutadgu Bilig, Dîvânü Lûgati’t-Türk, Atabetü’l-Hakayık, Divan-ı Hikmet gibi önemli yazılı eserleri kapsayan Karahanlılar dönemindeki başlıca renk adları şunlardır: Ak, al, ala, ar/or (kestane rengi, kumral, konural), arsal (kumral, konur al), arsik/arsıl (kestane rengi, kumral, konur al), bayın (koyu kırmızı gelincik çiçeği rengi, koyu kırmızı, kızıl, erguvan renginde olan, menekşe rengi, konur, koyu kırmızı), boz, çakır (mavi, mavi-gri, gök gözlü, çakır gözlü, çakır), çal (alaca, kır, siyah ve beyaz karışımı renk), çımak (pek ak, beyaz), çibek (pas rengi, kına rengi), çubar (ala, alaca), esri (tekir renk, kaplan rengi), esri yışığ (alaca), habeş (siyah ile beyaz arası, koyu esmer renk), kara (kara, karanlık), kızıl (kızıl, kızıl renk, kırmızı), kızılgül, kır (kır rengi), kırıl (gri saçlı, orta yaşta olan kimse, kırıl), kırtış (yüz rengi, yüz), koñur (kestane rengi), kök (gök rengi, mavi, gri mavi, yeşil, lacivert), kuba/kupa (sarının hafif koyusu, kumral), kula (kula renk), örüng/ürünj (ak, beyaz), sarıg/sarığ (sarı, sarı renk), sapsarığ/sapsarığ (herhangi bir sarı renk, sapsarı), siyah (kara), surh (kızıl, kırmızı), şaşut (kır, alaca), tığ (Kırmızı ile doru arasında bir renktir, genellikle hayvan isimlendirmelerinde kullanılır. Örneğin; Tığ at, tığ koyun gibi.), tüm kara (düz kara renk), yağız/yağız (yağız, kızıl ile kara arası renk, menekşe renkli), yaşıl/yeşil, yipgin/yipkin/yipkil/yipin/yipün/yepün/yepin/yepkil/yepkin (lotus çiçeğinin rengi, parlak kızıl, koyu kırmızı, kızıl, mor, menekşe rengi, fîrfiri; erguvan renginde olan, konur, koyu kırmızı; kögüş kızıl, kızılı kögüş), zerd (sarı).⁵⁰³ Kutadgu Bilig’de yer alan

⁴⁹⁸ Mustafa Öztürk, **Tarih Felsefesi**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 42.

⁴⁹⁹ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul, 1987, s. 3.

⁵⁰⁰ Arat, “Kutadgu Bilig”, C. 6, s. 1038.

⁵⁰¹ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul, 1987, s. 23.

⁵⁰² Kadriye Figen Vardar, “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Renk Kavramları”, **Doğununun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 583.

⁵⁰³ Küçük, “Tarihî Türk Lehçelerinde Renk...”, s. 562-563.

renklere baktığımızda yaygın olarak kara, yağız, ak, kıvıl, mavi, yeşil, sarı renklerinin vurgulandığını görmekteyiz.⁵⁰⁴

Kutadgu Bilig, İslamiyetin kabulünden sonra, yeni dinin ortaya koyduğu esasların etkisi altında gelişen Türk edebiyatının ilk ürünüdür. Kutadgu Bilig, içeriğinde yer alan renk kavramları ile tarihimizde ve kültürümüzde yer alan renklerin kazandığı milli, manevi ve sembolik değerler hakkında bilgi vermektedir. Burada, Türk mitolojisi ile bağlantılı olarak, kara renk, kara toprak şeklinde, ölümün sembolü olarak yer almaktadır. Kara-tün deyişii ile karanlık geceyi ve zihinlerdeki karanlık düşünceyi ifade etmiştir. Zaman içerisinde kara renk olumsuzdan olumluya, insanın iç dünyası ve ruhunun karalığından, güzellik ve iyilik sembolü olarak çok değişik anlamlarda kullanılmıştır. Yer in rengi olan yağız da, yer in sonsuz derinliklerini ve karanlıklarını düşündürmüştür. Kıvıl renk, kırmızının Türklerde en yaygın adı olup, ahlak ve duygularla ilgili bir yöne sahip olmuş ve yüzün gülmesi ile allanması arasında bağlar kurulmuştur. Kırmızıdan farklı olarak al rengi kutsal bir renktir. Karahanlılarda hükümdarlık ve bağımsızlık sembolleri olarak bayrak ve tuğların al renkte olduğu bilinmektedir. Gök yani mavi renk de Türklerin inancında ululuğun ve yüceliğin sembolüdür. Karahanlılar çağında göge “yaşıl” yeşil denmeye başlanmıştır. Yaşıl kök yani yeşil gök deyişii, Türklerde gökyüzü anlamında, mavi gök olarak kullanılmıştır. Yeşil renk doğanın sembolüdür ve yeşil ile mavi Türk kültüründe daima olumlu anlamlar üstlenmiştir. İslamiyet’le birlikte yeşil renk, Hz. Muhammed’in üç sancağından biri olarak manevi bir anlam kazanmıştır. Ak renk maddi ve manevi anlamda temizlik, arılık ve ululuktur ve daha çok manevi bir anlam içerir. Eski Türklerin beyaz renk karşılığı olarak söyledikleri “örüng” daha çok maddi anlamda beyazlığı ifade eder. Ak sözü, Karahanlı kültür çevresinde söylenmemiş ve Kutadgu Bilig’de de yer almamaktadır. Ak ve al renkler Türklerin en eski inançlarından kaynaklanan anlamlarıyla, manevi ve milli sembolik değerler kazanmışlardır. Sarı renk, devlet yapısı bakımından değerlendirilecek olursa, merkez hâkimiyetini ve kudreti ifade eder. Bu anlayış Şamanizm’den kaynaklanmış olup, sarı renk, Türk inanışlarında genellikle olumlu bir anlama sahip değildir. Sararma ve solma anlamıyla, bedensel ve ruhsal acıyı simgeler. Ancak Türk edebiyatında doğa tasvirlerinde olumlu bir yer almıştır. Gerek inanışlar gerekse mitolojinin etkisi altında bazı hayvanların sarı renk olanlarını sarıg olarak adlandırmışlardır. Bu temel renklerin yanı sıra, başta altın rengi

⁵⁰⁴ Vardar, “Kutadgu Bilig’de...”, s. 583.

olmak üzere, yakut, safran, lacivert ya da yeşil renkli sırçayı ifade eden mina rengi, erguvan, bakır ve ala renk gerek maddi gerekse manevi anlamlarıyla renkleri ifade etmekte kullanılmıştır. Kutadgu Bilig 'de yer alan bu renk kavramları, tarih boyunca Türk insanının kültürel anlamda iç dünyasının dışa yansımalarıdır.⁵⁰⁵

2. 3. 1. Kutadgu Bilig'de Ak-Beyaz Renk

Türklerde ak yerine daha çok “ürüng” sözü yayılmıştır. Batı Türklerinde “aksakal” deyimini, yaşlı, akıllı ve bilge bir kocayı aklımıza getirirken, Kutadgu Bilig'de, Doğu Türklerinde ölümün yakınlığını hatırlatır, “sakalın ürüng olunca ölüm yaklaştı” denmektedir.⁵⁰⁶

Ak rengi eskiden beri iyiliğin, kara renk ise kötülüğün sembolü olmuştur. Altay Türklerinde “Ak Ata” destanlarda insanlığın babası Hz. Âdem'in karşılığı olmuştur. Türk mitolojisinde “Ak Han” meşru bir han demektir. Hâlbuki “Kara Han” gayri meşru bir han anlamına gelmekteydi.⁵⁰⁷ Halk inançlarında Kara, çok kere varlığı kabul edilen ve fakat makbul sayılmayan bir sıfattır. İslamiyet'e karşı geldiği için Oğuz Han'ın babası, Kara Han olarak nitelendirilmişti. Kara sıfatına rağmen, o bir Han'dı. Kara'daki kuvvet, daha ziyade toleranssız, amansız, belki de gaddar bir kuvvetti. Dede Korkut'taki “Kara Donlu Kâfir”, “Kara Tunguz Damı” tanımlarında olduğu gibi.⁵⁰⁸ Oğuz Türklerinde (Dede Korkut'ta olduğu gibi), “Aksakallı Ata” ve “Ak Bürçekli Ana” deyimini çok geçmektedir. Altay ve Kuzey Türklerinde “Ak Şamanlar” gökten demiri yere getirmişler; bu sebeple de bunlara “Demirci Şamanlar” denilmiştir. Tabii demirciliğin asıl ustaları Göktürkler olmuştur.⁵⁰⁹

Türklerde “aklık”, maddi ve manevi anlamda temizlik, arılık ve ululuktur.⁵¹⁰ Karahanlı Kültür çevresinde, ak sözünün hemen hemen hiç söylenmemiş olduğu ve Kutadgu Bilig'de yer almadığı görülmektedir.⁵¹¹ Beyaz” sözü Türkçemize İslamiyet'in etkisiyle girmiştir.⁵¹² Kutadgu Bilig'de yer alan beyitlerde “örüng” sözü beyaz karşılığı olarak verilmiştir:

⁵⁰⁵ Vardar, “Kutadgu Bilig'de...”, s. 605-606.

⁵⁰⁶ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 56.

⁵⁰⁷ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 56.

⁵⁰⁸ Kalafat, **Doğu Anadolu'da...**, s. 110.

⁵⁰⁹ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 56.

⁵¹⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 377.

⁵¹¹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 378.

⁵¹² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 381.

“Sakalın beyazlaşınca ölüm geldi demektir;

Ok yay, silah ölüme karşı fayda etmez.” (KB 3623)⁵¹³

Diğer söyleyişlere baktığımızda Kutadgu Bilig’de Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat’ın çevirisiyle

“Siyah kul rengidir, bey beyaz olur;

Siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir.” (KB 2080)⁵¹⁴

“Belleri ince, omuzları geniş,

Teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır.” (KB 2915)⁵¹⁵

“Küçükken insan sakal çıkmasını bekler; sakal çıkınca beyaz olmasını bekler.” (KB 3622)⁵¹⁶

“Ey ak-pak tabiatlı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır.” (KB 4239)⁵¹⁷ şeklinde yer almaktadır.

Kutadgu Bilig’de yer aldığı şekliyle “ak saç” ifadesi de örüng başlık olarak geçmektedir.

“Ak saçlı, dünya görmüş ve

Yaş yaşamış insan ne der, dinle” (KB 5085)⁵¹⁸ ve

“Dünyayı ihtiyarlatmış, çok yaşamış,

Ak saçlı insan ne der, dinle” (KB 3012)⁵¹⁹ şeklinde yer almaktadır.

Kutadgu Bilig’de örüng kuş deyimiyle ak kuş ifadesi de karşımıza çıkar:

“İnsan sabrederse dileğine kavuşur;

Sabredip bekleyen avcı ak-kuş tutar.” (KB 1319)⁵²⁰

“Ey oğul fazileti kıymetsiz sayma, öğren;

⁵¹³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, C. II, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1988, s. 264.

⁵¹⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 157.

⁵¹⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 214.

⁵¹⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 264.

⁵¹⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 306.

⁵¹⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 367.

⁵¹⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 222.

⁵²⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 105.

Bu faziletin tabiatı ak kuşa benzer.” (KB 3010)⁵²¹

“Bu faziletin saadeti ak kuşunki gibidir;

Haydi, sen fazilete kuş adını ver.” (KB 3011)⁵²²

“Dikkat edersen, yağak kuğuya katılmaz;

Ak-kuş ile kara-kuş birbirinden çok uzaktır.” (KB 4199)⁵²³

“Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı;

Dünyanın her tarafı ak-kuş rengine girdi.” (KB 5828)⁵²⁴ şeklinde yer alır.

Kutadgu Bilig’de yer alan 2054 no’lu beyitte, Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat’ın çevirisiyle kuş ifadesi ak doğan şeklinde adlandırılmıştır:

“Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz;

Ak doğan için de yem eksik olmaz”⁵²⁵, şeklindedir.

“Ak ve al renklerin, Türklerin en eski inançlarından kaynaklanan anlamlar dolayısıyla manevi ve millî sembol değerleri kazandıkları açıkça görülmektedir.”⁵²⁶ “Her iki renk, hükümlerlik sembolü olarak Türk tarihi boyunca kullanılmıştır. Kara hanlılar döneminde, Yusuf Has Hacib, beyleri temsil eden rengin beyaz olduğunu kaydederken, Kaşgarlı Mahmut’ta hükümdarların bayraklarının al kumaştan yapıldığını bildirmektedir.⁵²⁷

Kutadgu Bilig’de örüng yinçüler ifadesinin karşılığı 5640. beyitte olduğu gibi karşılık olarak beyaz inci deyimini kullanılır. Şu şekilde yer almaktadır;

⁵²¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 221.

⁵²² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 222.

⁵²³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 304.

⁵²⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 416.

⁵²⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 155.

⁵²⁶ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 20.

⁵²⁷ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 21. Şamanist Türklerin hayır ilahı Ülgen inanışından kaynaklanarak, devletin başında bulunanlarla diğer üst düzey yöneticilerinin hâkim rengi ve hâkimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı haline gelmiş olan ak rengin, Hunlardan sonraki diğer Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzden eski Türkçe’de “ak kemik” (ak sünük=ak süyek) deyiminin beyler; “kara kemik” (kara sünük=kara süyek) deyiminin de avam, yani halk anlamında ve epeyce yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Buna uygun olarak, Kaşgarlı Mahmut Karahanlı hükümdarlarının “al” bayraklarından ve “kıızıl” tuğlarından bahsederken, ondan birkaç yıl önce eserini yazmış olan meşhur Karahanlı devlet adamı Yusuf Has Hacib de, “siyah kul rengidir, bey (hükümdar) beyaz olur ve siyahla beyaz nasıl kolayca birbirinden ayrılır ise, tıpkı onun gibi hükümdar da sahip olması gereken üstün niteliklerle, erdemlerle kolayca halktan ayırt edilebilmelidir” şeklinde bir görüş kaydetmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgiler; Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1999, isimli eserde mevcuttur.

“Otuz iki dişimin, bu beyaz incilerimin ipi koştı ve onlarda birer birer döküldü.” (KB 5640).⁵²⁸

2. 3. 2. Kutadgu Bilig’de Al-Kızıl ve Kırmızı Renk

Kutadgu Bilig’de;

“Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor;

Ağzı kan gibi kızıl, kaşları simsiyah.” (KB 76)⁵²⁹

beyti ile keklikleri anlatırken “ağzı kan gibi” deniyordu.

Kızıl rengi, Kutadgu Bilig’de şu şekilde yer almaktadır:

“Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi;

Tabiat, mor, al, yeşil ve kızıl renklerle süslendi” (KB 67)⁵³⁰

“Kahraman yiğidin düşmanı görünce yüzü güler; düşmanla kapışınca kızıl kana boyanır.” (KB 2384)⁵³¹

“Ben senin tabiatını izah edeyim;

Bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur.”(KB 4632)⁵³²

“Yılın mevsimi bahar ve insan da çok gençse, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse.” (KB 6007)⁵³³

Aşağıda yer alan beyitte, orijinal hali kızıl iken, kırmızı olarak çevrilmiştir

“Benzim kırmızı tam bir erguvan gibiydi;

Bugün yüzüme safran tohumu ekdim” (KB 6529)⁵³⁴ denilmektedir.

Kırmızının ahlak ve duygular ile ilgili yanına baktığımızda, Eski Türk Edebiyatında “kızıl tilki” hilenin sembolü olurken kırmızı tilki olarak çevrilmiş.⁵³⁵

“Aynı zamanda kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı

Deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli” denilmektedir (KB 2312).⁵³⁶

⁵²⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 404.

⁵²⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 17.

⁵³⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 16.

⁵³¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 177.

⁵³² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 335.

⁵³³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 430.

⁵³⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 468.

⁵³⁵ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 58.

Benzer şekilde Kızıl dil de Kutadgu Bilig'de 2692 beyitte,

“Kırmızı dil, kara başın amansız düşmanıdır.

Bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa”⁵³⁷, denilerek ifade edilmiştir. Yine Kutadgu Bilig’de ve 964 no’lu beyitte “kızıl dil senin ömrünü kısaltır; esenlik dilersen onu sıkı tut”⁵³⁸, yani sen ileri geri konuşursan, yaşın kısa olur ve çabuk ölürsün deniliyordu. Ayrıca Kutadgu Bilig’de 966 no’lu beyitte

“Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine yemektedir”⁵³⁹, denilerek aynı mesaj veriliyordu.⁵⁴⁰ Burada kızıl ile kırmızı renklerin birbirlerini karşıladığını görmekteyiz.

“Kızıl dil”, kötü dil demektir. Kutadgu Bilig’de böyle bir cümle vardır : “Kızıl dil, seni kısa yaşlı kılar”.⁵⁴¹

Ayrıca “Kutadgu Bilig'de yüzün gülmesi, çoğu zaman kırmızı beniz yani oijinalinde kızıl mengzing ile bağlantılı olarak görülmüştür”:⁵⁴²

“Eğer yüzünün daima gülmesini istersen, doğru ol; endişesiz ve huzur içinde yaşa.” (KB 4295)⁵⁴³ ve “Kırmızı yüzün neden bugün solmuş, Dünya başka ne endişeler çıkardı. ”(KB 6229)⁵⁴⁴ denilmektedir.

Eski Türk kaynaklarında, kırmızılık ve güzellikle açıklanmış yüz veya yanak yorumları, kesin olarak birbirinden ayrılamıyor. Eski Türklerde “eng” veya “ang”, yüzün rengi demektir. Bunun yanında yüz karşılığı olarak, “mengiz” yani “beniz” sözü daha çok geçmektedir. 11. yüzyılda Kaşkarlı Mahmut, “Kızıl ang” sözünü, kırmızı yanak olarak yorumluyordu.⁵⁴⁵ Kutadgu Bilig’de yüzün allanması, gülmesi arasında da bir bağ görülüyor ve kızıl kılsa eng sözü ile ifade edilir:

⁵³⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 418.

⁵³⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 199.

⁵³⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 80.

⁵³⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 80.

⁵⁴⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 418.

⁵⁴¹ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 58.

⁵⁴² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 423.

⁵⁴³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 310.

⁵⁴⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 445.

⁵⁴⁵ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 271.

“Bir kimse bir yararlık gösterirse ona derhal mükâfatını vermeli ve bununla onun yüzünü güldürmelidir.” (KB 2398)’de⁵⁴⁶ olduğu gibi ve

“Bu malı kullan ve hükümdarın uğrunda onları feda et;

Onun arzulan yerine gelsin ve yüzü gülsün” (KB 5804)⁵⁴⁷, şeklinde ifade edilmiştir.

Al, kırmızı rengin solgunuydu. Kızıl, kızarmayı, yanmayı ve sıcaklığı ifade eder.

Kırmızı daha hafif yani ton olarak daha açık rengi ifade eder.⁵⁴⁸ “Güneş döndü, başını yere yaklaştırdı; dünyanın aydınlık yüzü kırmızı sis büründü” KB’de 3283⁵⁴⁹ ve 6223⁵⁵⁰ no’lu beyitlerde;

“Dünya altın renge büründü; gökyüzü alev gibi kızardı” denilerek kızarmak ifadesi yer alır.

Kızıl renkli yurt, zenginlik ifade etmektedir. Utanç, kızgınlık ve aşkı içeren anlamları da vardır. Yüzün kızarması, kızılolanmak olarak ifade edilir.⁵⁵¹

Kızıl-kara renk ikilisinin alanı çok geniştir. Bu ikili içine, yeryüzü ve toprak da girer. Türklerde asıl rengi yağız idi. Bunun içindir ki, bu maddede, kızıl-yağız renk ikilisi de ele alınır. Kutadgu Bilig’de,

“Ben senin tabiatını izah edeyim;

Bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur”, denilmektedir. (KB 4632).⁵⁵² Burada, bahar veya doğa çiçekleri anlatılırken, “kızıllı, sarılı, akı, karalı” diyerek, kara da ihmal edilmemektedir.⁵⁵³

Kutadgu Bilig’de yer alan 954 ve 992 no’lu beyitlerde kızıl kıldı eng, memnun etmek ve bahtiyar olmak gibi olumlu fiiller için kullanılmıştır:

“Böylece bir müddet geçti;

Aytoldı hizmeti ile herkesi memnun etti.” (KB 954)⁵⁵⁴ şeklinde yer alır. Diğer bir deyişle,

⁵⁴⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 178.

⁵⁴⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 415.

⁵⁴⁸ Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 50 -51.

⁵⁴⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 240.

⁵⁵⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 445.

⁵⁵¹ Cırtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 54.

⁵⁵² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 335.

⁵⁵³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 428.

“Bak, bilginin iki alameti vardır;

Bu iki şey ile insan bahtiyar olur”(KB 992)⁵⁵⁵ da kızıl eng urur ifadesi yer alır.

Öte yandan Kutadgu Bilig’de 2250 no’lu⁵⁵⁶ beyitte kızıl otka diyerek kırmızı ateş ifade edilmiştir: “Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz,

Yeşil su kırmızı atışe konuk olmaz.”

Al-Kızıl: Birbirlerinin açık ve koyu tonlarıdır. Bu deyimler, çeşitli Türk ağızlarında çeşitli renkleri karşılarlar. Bahardaki çiçekleri anlatırken, kızıl rengin yanında al tonunun da ismi geçiyordu. Bu da bize gösteriyorki, kızıla rağmen ala da gerek duyuluyordu:

“Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi;

Tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renklerle süslendi” (KB 67)⁵⁵⁷, şeklinde ifade edilir.

Kutadgu Bilig’de al kelimesi; 69, 4959 beyitlerinde yer almaktadır.

Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp döşendiler;

Vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslendiler (KB 69)⁵⁵⁸.

4959 no’lu⁵⁵⁹ beyitte;

“Gökyüzünün al rengi soldu, sarardı;

Dünyanın etrafı altın rengini aldı “, denilerek, orijinali kızıl olan renk, Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat’ta al renk olarak çevrilmiştir.

3709 no’lu⁵⁶⁰ beyitte, al kelimesi, “kılma al” yani mahcup olmak anlamında kullanılmıştır:

“Başka bir diyeceğim kalmadı, sağ ve esen kal;

Hükümdara bir mektup ver, beni mahcup etme” şeklinde yer alır.

Ayrıca, yüzün ağartılması mengiz kılsa al şeklinde kullanılmıştır:

“O her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir;

⁵⁵⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 79.

⁵⁵⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 82.

⁵⁵⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 168.

⁵⁵⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 16.

⁵⁵⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 17.

⁵⁵⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 358.

⁵⁶⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 269.

Bu faziletlerle insan yüzünü ağartır “ diye çevrilmektedir. (KB, 2630)⁵⁶¹

“Karahanlılarda hükümdarlık alametleri ve bağımsızlık sembolleri olarak bayrak ve tuğların kırmızı (al) renkte olduğu bilinmektedir. Ancak çetr konusunda, vezirin çetrinin siyah renkte olduğunu Kaşgarlı Mahmut açıkça kaydetmiştir. Yusuf Has Hacib ise, “siyah kul rengidir, bey beyaz olur, siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir” demektedir.”⁵⁶² (KB 2080)⁵⁶³.

“Türk Mitolojisinde kötü bir ruh olan Al veya Albastı, gerek Şaman, gerekse Müslüman Türklerin halk hurafelerinde, bugüne kadar yaşayan ve önemli rol oynayan ruhlardan biridir.⁵⁶⁴ Türklerin en eski inançlarından olan şamanizme göre Al Ruhü’nun sonraları temsil etmeye başladığı Albastı olayının, al renk ile ilgili geleneklerinin günümüze kadar gelmiş bazı izlerini biliyoruz.”⁵⁶⁵ “Al karısı hurafesi bütün Müslüman Türklerde vardır. İslam dininin kaldıramadığı ve çok zararlı hurafelerden, şamanizmin canlı kalıntılarından.”⁵⁶⁶

“XI. yüzyılda Türklerde al sözü artık bir renk adı olduğu kadar “bayrak” adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde tuğ ile bayrağın aynı şey gibi ifade edilmeye başladığını görüyoruz.”⁵⁶⁷ “Nitekim Çin Kaynakları, Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin buna karşı saygı gösterdiğini yazıyorlar”.⁵⁶⁸

2. 3. 3. Kutadgu Bilig’de Gök-Mavi Renk

Göktürk yazıtlarına göre “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız-yer yaratıldığında, ikisi arasında kişiöğlü (yani insanoğlü) yaratılmış”, denmektedir. Bu Türk düşünce tarihinin en önemli belgesidir. Yeri ve göğü yaratan tek ve büyük yaratıcının o olduğuna

⁵⁶¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 195.

⁵⁶² Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, S. 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 93.

⁵⁶³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 157.

⁵⁶⁴ Abdülkadir İnan, “Al Ruhü Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri, S. 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 261.

⁵⁶⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15.

⁵⁶⁶ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri, S. 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 477.

⁵⁶⁷ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 16.

⁵⁶⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15.

inanmışlardır.⁵⁶⁹ “Başlangıçta Türkler yalnızca “Gök” demiyorlar ve iki kelimedenden meydana gelen “Gök Tanrı” deyimini kullanıyorlardı.”⁵⁷⁰

“Tengri”, Tanrı sözü Türklerde, gök kubbesini ve hatta gök maviliğinin sonsuzluğunu ifade etmiştir.⁵⁷¹ Bununla beraber, Göktürk Yazıtları’nın bazı yerlerinde bile göğe, yalnızca “Kök” dendiği görülmektedir. Zaman geçtikçe, “Gök” sıfatının yanındaki “Tanrı” büsbütün kalkmış ve göğe yalnızca “Gök” denmeğe başlanmıştı, Uygur çağında ise sema için, yalnızca “Kök” denip geçiliyordu. Çünkü artık Tanrı sözünün de yeni anlamları vardı ve bunları birbirinden ayırmak gerekiyordu.⁵⁷²

Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle gök ile yer hakkındaki düşünceleri epeyce değişikliğe uğramıştı. Buna rağmen, Türkler, eski düşünceleri ile İslamiyetin getirdiği yeni görüşleri, birbirleriyle uyuşturmaya çalışmışlardır. Bu durumda Kutadgu Bilig’de Tanrı’dan söz açarken

“Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı,

Karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti.” denilmektedir.⁵⁷³ (KB 127)⁵⁷⁴

Kaşgarlı Mahmut, gök renk sözcüğünün ne olduğunu şöyle açıklamıştır: “Kök: Gök rengi, Kök ton: Gök renkli elbise. Göğün renginde olan her şeye de böyle denir.”⁵⁷⁵

Gök, her zaman Türklerin inancında ululuğun ve yüceliğin sembolüdür. Aynı zamanda kendi renginin de adıdır. Sonsuzluğu, emniyet ve huzuru telkin eder. Ruhlar âlemini barındırır. Gök rengini karşılayan mavi, yüceliğin, ulaşılmazlığın rengi anlamında Türk insanının iç dünyasında yer almıştır.

Karahanlılar çağında da göğe “Yaşıl”, yeşil denmeğe başlanmıştı. Fakat yerin rengine orijinalinde “Yağız” diyorlardı.⁵⁷⁶

“Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü

Zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.”(KB 3)⁵⁷⁷

⁵⁶⁹ Bahaeeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul, 1971, s. 162-163.

⁵⁷⁰ Bahaeeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II., Ankara, 1995, s. 147.

⁵⁷¹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 149.

⁵⁷² Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 152.

⁵⁷³ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 152-153.

⁵⁷⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 20.

⁵⁷⁵ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugat-it-Türk**, C. III, s. 356.

⁵⁷⁶ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 477.

⁵⁷⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 12.

“Gök renk” kutsallığın, “Yeşil” ise ölümlülerin rengiydi.⁵⁷⁸

Yaşıl kök, yani yeşil gök deyimi, Türklerde gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Türkler, zaman zaman yaşıl sözü yerine kök (gök) sözünü kullanmaktaydılar. Kutadgu Bilig’de “yağız yer, yaşıl kök” şeklindeki ifade, Yusuf Has Hacib’in yaşadığı çevreyi ve kâinatı kara yer ve yeşil gök ile çevrilmiş olarak algıladığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹

Karahanlılar döneminde Kutadgu Bilig’de yer alan “yaşıl kök” ifadeleri, Prof. Dr.Reşit Rahmeti Arat’ın çevirisinde “Mavi Gök” olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Mavi göğü sayısız yıldızlar ile süsledin

Karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.” (KB 22)⁵⁸⁰

“Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı;

Karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti.”(KB 127)⁵⁸¹

“Söz kara yere mavi gökten indi;

İnsan kendisine sözü ile değer verdirdi.” (KB 210)⁵⁸²

“Söz sayesinde kara yerdeki mavi göğe yükselir ve başköşeye geçenlerden olur.” (KB 1002)⁵⁸³

“Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı yere indirir.”(KB 1003)⁵⁸⁴

“Bir rahata kavuşsa, kendisini unuttur,

Emrinin mavi göklerin üstünde hüküm sürdüğünü zanneder. ”(KB 1124)⁵⁸⁵

“Bütün akrabaları ile helalleşti,

Canı mavi göğe doğru yol almak istedi.”(KB 1518)⁵⁸⁶

“Kara toprak ile mavi gök, oç almak için birleşebile,

Tanrı’nın verdiği insan mani olamaz.” (KB 1800)⁵⁸⁷

⁵⁷⁸ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 152.

⁵⁷⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 25.

⁵⁸⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 13.

⁵⁸¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 20.

⁵⁸² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 26.

⁵⁸³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 83.

⁵⁸⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 83.

⁵⁸⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 92.

⁵⁸⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 118.

⁵⁸⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 137.

“Mavi göğü yarattı, güneşi ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün, yıl ve ay hesabını bulmak içindir.” (KB 3193)⁵⁸⁸

“Kara toprağı, mavi göğü, güneşi ve ayı,

Karanlığı ve aydınlığı fakiri veya zengini hep o yarattı.” (KB 3717)⁵⁸⁹

“Mavi göğü yarattı ve yükseklerle çıkardı; güneş, ay ve yıldızlar ile üzerini süsledi.” (KB 3724)⁵⁹⁰

“İnsan arzu ederse, bu varlık sayesinde mavi göğe yükselir; servet çok mühim bir destektir.” (KB 3981)⁵⁹¹

“Bu dünyayı bulan ve kartala binerek,

Mavi göğe çıkan o küstah köpek nerede.” (KB 4711)⁵⁹²

“Küçük bir saadete erince, insan kendini unuttur; sözünü mavi gökten daha yukarılara yükseltir.” (KB 4844)⁵⁹³

“Benim yukarı uçup kaybolmam,

Ve mavi göğe çıkıp boşluğa karışmam.” (KB 6064)⁵⁹⁴

“Biraz yattı, uyudu; tekrar uyanıp kalktı; başını kaldırıp mavi göğe baktı.” (KB 6218)⁵⁹⁵

2. 3. 4. Kutadgu Bilig’de Kara-Siyah Renk

Türkler, kara toprak ifadesini sonradan kullanmaya başladılar. Bundan evvel kara toprak anlamında, genellikle yağız yer ifadesi kullanılmıştır. Göktürkler ve Uygurlar zamanında genellikle yağız yer tabiri, kara toprak anlamında kullanılan bir kavramdı.⁵⁹⁶

Toprak, maddi ve ölümlü geçici dünyanın bir parçası olarak görülmüştür. Bu anlayışın Kutadgu Bilig’de şu şekilde tezahür ettiğini görüyoruz; “Bu bir avuç kara topraktan

⁵⁸⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 235.

⁵⁸⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 270.

⁵⁹⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 270.

⁵⁹¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 289.

⁵⁹² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 341.

⁵⁹³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 350.

⁵⁹⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 434.

⁵⁹⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 444.

⁵⁹⁶ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, 40-41, Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 259.

vazgeç, büyük ve ebedi diyarı iste; bu seraba neden aldanıyorsun” (Kutadgu Bilig; 5425. beyit.)⁵⁹⁷

Türkler arasında, “Kara Toprak” sözü ile daha ziyade ölüm ve mezar düşünülürdü. Toprak, Türkler arasında ölümü hatırlatan bir nesne olarak görülmüştür.⁵⁹⁸

Kutadgu Bilig’de bulunan ve kara yer kavramı ile beraber kullanılan beyitlerin çevirisi şu şekildedir:

“Ölüm gelip çatinca pişmanlık fayda etmez;

Kara toprağın altında istediğın kadar feryat et” (KB 1371).⁵⁹⁹

“Ey devletli hükümdar, sen saray ve köşkler yaptırma;

Kara toprağı altında senin evin hazırdır” (KB 1418).⁶⁰⁰

“İpek sırma ile örtülen vücudun;

Kara toprağa serilecektir, ey hâkim” (KB 1426).⁶⁰¹

“Seni avutan zevklerinle avunan vücudun,

Kara toprak altında gizlenip sırt üstü yatacaktır” (KB 1427).⁶⁰²

“Bol nimet içinde beslenmiş olan bu vücudum;

Ve bu güzel yüzüm kara torağa giriyor” (KB 1512).⁶⁰³

“İyi veya kötü, hiçbiri kalmaz hepsi de ölür;

Büyük veya küçük hepsi kara toprak olur” (KB 1540).⁶⁰⁴

“Ölüme hayret edilmez her doğan ölür

Doğan ölür ve kara toprak olur” (KB 1545).⁶⁰⁵

“Seni kim yerse, sonunda sen onun etini yersin;

Kara toprağın altında öcünü alırsın” (KB 3554).⁶⁰⁶

⁵⁹⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s.388.

⁵⁹⁸ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II., s. 261.

⁵⁹⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 95.

⁶⁰⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 111.

⁶⁰¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 111.

⁶⁰² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 111.

⁶⁰³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 117.

⁶⁰⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 119.

⁶⁰⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 119.

“Ne fayda sonunda onun da gireceği yer

Bu kara toprağın altı, bu yağız yerin çukurudur”(KB 3570).⁶⁰⁷

“Fakir ve zengin, ölümden sonra,

Her ikisi de kara toprağın altında tekrar müsavi olur” (KB 3617).⁶⁰⁸

“Kara toprağın altını biraz açıp baksa idin,

Orada ne kadar seçkin ve iyilerin cesetlerini görürdün” (KB 4722).⁶⁰⁹

“Ne beyler kara toprak olmuş yatarlar;

Ne âlim ve hâkimler ölüp toprağa karışmışlardır”(KB 4723).⁶¹⁰

“Hayatlarında hiç hastalık görmeyen nice cesur ve mağrur

İnsanlar kara toprak altına girdiler; kımıldamağa mecalleri yok” (KB 4725).⁶¹¹

“Büyükük ve şöhretle başın ne kadar göklere yükselirse yükselsin

Sonunda girip yatacağın yer kara toprağın altıdır” (KB 4820).⁶¹²

“Gözü aç insan, kara toprağın tozu

Gözüne doluncaya kadar mala doymaz” (KB 5390).⁶¹³

“Ölümden sonra kara toprak altında

Çürüyüp dağılmak da yeter bir ibrettir.” (KB 5416).⁶¹⁴

“Bu duru canın kalıbı olan vücut bu kara yoprak tıkaçıdır;

Ey gönlünde hazineler taşıyan insan, kara toprak bunlar ile dolar” (KB 5422).⁶¹⁵

“İyi ad bırakmış olan bir kimse her ne kadar

Kara toprağın altında çürüse bile, sen onu diri bil” (KB 5919).⁶¹⁶

⁶⁰⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 259.

⁶⁰⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 260.

⁶⁰⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 263.

⁶⁰⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 341.

⁶¹⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 342.

⁶¹¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 342.

⁶¹² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 348.

⁶¹³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 387.

⁶¹⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 388.

⁶¹⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 389.

⁶¹⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 423.

“Kim büyüklükten sarhoş olup kendini kaybederse

Sonunda kara toprak altında bunun cezasını çeker” (KB 6140).⁶¹⁷

“Ezelden yazılmış olan ecel erişince,

İyi veya kötü herkes kara toprak olur” (KB 6272).⁶¹⁸

“Fakir de ölür, zengin de; bunların ikisinin de götürecekleri şey

Ancak bir kefenden ibarettir ve nihayet kara toprak olurlar” (KB 6374).⁶¹⁹

“Sonunda sen de öleceksin ve kara toprak olacaksın;

Ölüm yakalayınca götürür sonra pişman olursun” (KB 6400).⁶²⁰

“Bugün bak, nasıl dünyaya hiç gelmemiş gibi olup,

Kara toprak altında yatarlar” (KB 6402).⁶²¹

“Nice saray ve köşkleri, nice sağlam kaleleri

Ölüm bozdu ve kara toprağa çevirdi, bak” (KB 6434).⁶²²

“Kalabalık bir orduya sahip olan cihan beyi hani;

Ordusunu bıraktı, kendisi kara toprak oldu” (KB 6437).⁶²³

“Hani o çok yer isteyen adam,

Kendini kara toprağa döşendi ve dava bitti” (KB 6444).⁶²⁴

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere kara toprak tabiri, Kutadgu Bilig’de muhtelif yerlerde defalarca geçmiş bir kavramdır. Bundan başka Kutadgu Bilig’de kara yer ifadesi de kullanılmıştır. Örneğin; “Kara yer altında tek başıma kalınca,

Orada da sayısız rahmetini bana ulaştır” (KB 395).⁶²⁵

“Bunları düşün ve ölüme hazırlan;

Yarın bu kara yer altında peşiman olma” (KB 1429).⁶²⁶

⁶¹⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 439.

⁶¹⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 448.

⁶¹⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 457.

⁶²⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 459.

⁶²¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 459.

⁶²² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 461.

⁶²³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 461.

⁶²⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 462.

⁶²⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 39.

Kutadgu Bilig’de geçen Kara-Tün tabiri günümüzde Türkçemizde kullandığımız karanlık gece anlamında olup, eserde karanlık; kara anlamında kullanılmıştır. Örnekler;

“Mavi göğü sayısız yıldızlarla süsledin,

Karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın” (KB 22).⁶²⁷

“Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı;

Karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti” (KB 127).⁶²⁸

“Mavi göğü yarattı, güneşi ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün, yıl ve ay hesabını bulmak içindir” (KB 3193).⁶²⁹

“Uykusu kaçtı, ayağa kalktı

Karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı” (KB 3952).⁶³⁰

“Gelecek hadiseler karanlık geceye bürünmüştür,

Ey iyi arkadaşım, ancak parlak güneş aydınlatabilir” (KB 4925).⁶³¹

“Gözlerini göğe dikerek uzun müddet seyre daldı,

Karanlık gece olduğu gibi devam etti ve bir türlü aydınlanmak bilmedi” (KB 6217).⁶³²

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de bilginin insan zihnindeki karanlığı aydınlatan bir yanı olduğunu ifade etmiş;

“Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir.

Bilgi seni aydınlatan bir ışıktır” (KB 288)⁶³³ şeklinde bu görüşünü dile getirmiştir.

Kutadgu Bilig, halkı Karabudun ve Akbudun diye başlıca iki tabakaya ayırır. Bu tarz ayırma yakın zamanlara kadar Kırgızlar’da da böyle idi. Karabudun (yani halk) şu zümreyi teşkil eder: satıkçı (tacir, satıcı), tarancı (ekici, rençber), iğdişçi (hayvan besleyici). Akbudun (üst tabaka) da şu zümreye ayrılır: seyyid (ulvi), otaçı (tabib,

⁶²⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 112.

⁶²⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 13.

⁶²⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 20.

⁶²⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 235.

⁶³⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 286.

⁶³¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 358.

⁶³² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 444.

⁶³³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu...**, C. II, s. 32.

hekim), afsuncu (yadçı, okuyup üfleyici), ildyuzçular (astrolog, nücum ilmini bilen).⁶³⁴ Öte yandan Karahanlılar devletinde vezirlerin siyah ipekten yapılmış çetr kullanılan ve hil'atlerinin de muhtemelen siyah olması büyük ihtimalle onların kara budundan (halktan) olmalarının bir işaretiydi.⁶³⁵

Türkler, iyilik yapan doğruluk içerisinde olan insanların Allah yolunda olduklarına inanmışlar ve bu şekilde olmayan insanları ve olayları kara kelimesiyle nitelemişlerdir. Bu durumun örneklerini Kutadgu Bilig'de görmek mümkündür. Örneğin;

“Kötülükleri ile şöhret bulan kişilerden uzak dur;

Böyle kimseler kara huylu insanlardır” (KB 4238)⁶³⁶, yani bu kişinin iş ve davranışları karadır denilmek istenmiş.⁶³⁷

“Ey ak-pak tabiatlı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et beyaza siyah çabuk bulaşır” (KB 4239).⁶³⁸

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi, kara kelimesiyle eş anlamlı olarak, Kutadgu Bilig'de sınırlı sayıda da olsa birkaç defa siyah kelimesi kullanılmıştır. Siyah kelimesi, “Örüng”ün yani beyazın zıddı olarak kullanılmış bir kelimedir.

Dış görünüşte de ruhun yansıması ve görüntüsü vardır. Biz de bugün “içi kara” ve “yüzü kara” tabirlerini kullanmaktayız. XI. yüzyıl Türkleri de, “Kara zengi kıldı yüzni” yani, yüzünü demekle için ve yüzün kararmasına, bir açıklık getirmek istiyorlardı. Buradaki “zengi” zenci demektir. Anadolu'da bu söyleyişe sıkça rastlanır.⁶³⁹

Kutadgu Bilig'de de bu anlayış devam eder:

“Birden silkinerek tekrar uyandı, başını kaldırdı;

Sis gökyüzünü kara zenciye döndürmüştü” (KB 3286).⁶⁴⁰

“Rumi kızı yüzünü yere gizledi,

Dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu” (KB 3948).⁶⁴¹

⁶³⁴ M. Şakir Ülkütaşır, “Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma”, **Türk Kültürü**, C. IX, S. 98, Ankara, 1970, s. 98.

⁶³⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 42.

⁶³⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 306.

⁶³⁷ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 437-438.

⁶³⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 306.

⁶³⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 438.

⁶⁴⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 241.

⁶⁴¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 286.

“Göğün her yanı zenci yüzüne döndü,

Uçan kuşlar kondu, dolaşan mahlûklar durdu” (KB 4886).⁶⁴²

“Göğün her tarafı âşık kaşları ile doldu, dünya zenci habeş derisine büründü” (KB 4961).⁶⁴³

“Kalkıp kapıya çıktı, gözyaşı döktü;

Dünyanın rengi habeş derisine benzemişti” (KB 6213).⁶⁴⁴

“Rumi kızı yüzünü yere gizledi,

Dünyanın rengi zenci yüzüne döndü” (KB 6215).⁶⁴⁵

XI. yüzyıl Türklerinin, “kara kılma özünü” deyişleri daha açık ve daha anlaşılırdır. Kutadgu Bilig’de; “Avamın, kara halkın tabiatı her vakit kapkaradır; iyice dikkat et, kendini karaya bulaştırma” (KB 4323)⁶⁴⁶ sözü söylenir. Başka bir yerde de,

“Küstahlara uyma, fesattan uzak kal;

Bu iki iş insanı karaya bulaştırır” (KB 5206)⁶⁴⁷, diye ifade edilmektedir.

Bilindiği gibi zina, İslamiyetten önceki çağlarda da, Türklerin ahlak ve inanışlarında, çok kötü bir hareket olarak görülürdü. Zinanın cezası da çoğu zaman ölümdü. Türklerin bu ahlak ve geleneği, İslamiyet ile de uyuşmuş ve benzeşmişti.

“Zina kılma fasık, atanma kara” (KB 1334)⁶⁴⁸, denir. Kara atanma sözü ile hem ahlaksızlık, hem de günah ifade edilmek isteniyordu.⁶⁴⁹

Türklerin düşüncesinde maddi ve manevi temizlik birbiriyle iç içe girmiştir. Kutadgu Bilig’de,

“Helal büsbütün ortadan kalktı, haram çoğaldı;

Haram yiyenin gönlü kara kir tuttu” (KB 6457)⁶⁵⁰, şeklinde söylenmektedir. Burada “Gönlün kara kirle kaplanması” deyişi yer alır. Bu sözde İslam düşüncesinin ve deyimlerinin etkisi vardır. Ayrıca;

⁶⁴² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 352.

⁶⁴³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 358.

⁶⁴⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 444.

⁶⁴⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 444.

⁶⁴⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 312.

⁶⁴⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 375.

⁶⁴⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 105.

⁶⁴⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 439.

“Gönlüm haram ile karardı ve kirlendi;

Ben bilgiyi yüzde bir işte dahi kullanmam” (KB 6463)⁶⁵¹, diyerek, haramın ve kirliliğin yakınlığı ve kötü etkisi üzerinde durulmaktadır. Ruhü kara ve gönlü kara gibi sözler de Anadolu’da oldukça yaygındır.

Altay Türkleri’nde “kara bastığı” yani kara başlı derken, insanoğlu akla geliyordu. Dilin rengi ise, Türk düşüncesine göre Kutadgu Bilig’de ki gibi kızıl olup, kırmızı olarak çevrilmiştir.

“Kara başın düşmanı kırmızı dildir;

Ne çok baş yemiştir o ve hala da yemektir” (KB 966).⁶⁵²

Bu çok güzel eski cümlelerden, insanın kara başının düşmanı, kızıl-kırmızı dilidir şeklinde yorumlayabiliriz.⁶⁵³

Kutadgu Bilig’de yer alan “kararma” sözü ile ilgili beyitlerde güneşin batması ve gecenin oluşması dile getirilmiştir. Şu şekilde yer almaktadır:

“Öğdülmiş cevap verdi ve:

Akşam parlak dünyanın yüzü iyice kararınca” (KB 5018)⁶⁵⁴ ve “Güneş yere indi, yüzünü gizledi; dünyayı kara bir duman kapladı” (KB 5028).⁶⁵⁵

Ayrıca, mecazi anlamdaki kararma ifadeleri şu beyitlerde yer almaktadır:

“Dünya ıztırap içinde, tekrar dul elbisesini giydi Gök, şeytan yüzü gibi soldu karardı” (KB 5029).⁶⁵⁶

“Harama el uzatma, kendini gözet

Ey hükümdar, iyi bil ki haram gönlü karartır” (KB 5347).⁶⁵⁷

“Peşiman oldu ve ah, ne yazık ki günlerim geçti; ömrüm tükendi, gecem artık kararmaktadır, dedi” (KB 5634).⁶⁵⁸

⁶⁵⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 462.

⁶⁵¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 463.

⁶⁵² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 80.

⁶⁵³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 443-444.

⁶⁵⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 362.

⁶⁵⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 363.

⁶⁵⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 384.

⁶⁵⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 384.

⁶⁵⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 403.

“Gök kaşlarını çattı, yüzünü kararttı;

Bütün insanların gözünü tutup bağladı” (KB 5670).⁶⁵⁹

“Kalpler haram ile çok fazla karardı;

Ey oğul, halali nerede arayıp bulmalı” (KB 6461).⁶⁶⁰

“Çocukluğu geçirdim, gençliği kaybettim

Günümü kararttım, kendimi çökerttim” (KB 6534).⁶⁶¹

Kara rengin çok fazla olan anlamlarından birisi de, rezalet, namussuzluk, onursuzluk, haysiyetsizliktir. Kara ifadesinin bu anlamlarda kullanılmasının sebebi yüzün utançtan aniden kızardığının/karardığının gözlemlenmesindedir.

Kara bunun yanında, düşmanca zihniyet, keder ve kötü kaderin rengidir. Kötü kaderle ilgili olarak “Bahtım ne kara imiş”, “Mevlam kara yazmış yazımı (alinyazısı)“, “bu kara yazıyı Tanrım yazmış, siliyorum siliyorum çıkmıyor“, “alnıma yazılan kara yazı“ gibi birçok söz vardır. Ayrıca kederin işareti olarak, Türk halkları arasında kara elbise giyilmektedir. Türkler, keder renkli çadıra girince, beyaz elbiselerini çıkarıp kara (siyah) elbise giyerler. Kara giymek, yasa bürünmek, kedere bürünmek demektir. Ayrıca, kara elbise fakirlik ve düşkünlük sembolü olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan renkli elbiseler, kırmızı ve beyaz zenginliği ve imtiyazı simgeleri. Beyaz ve kırmızı renkli çadırlar, sahiplerinin zenginliğini gösterirler. Kara çadırlar ise, halkın alt tabakasına işaret eder. Kara, bitki isimlerinde, her zaman siyah anlamında değildir. Basit, kötü ve alçak anlamında kullanılır. Örnek; kara buğday-kötü buğday. Kara, hayvan isimlerinde genelde koyu renkli anlamını taşır. En çok da aynı türdeki hayvanların açık renklisi ve koyu renklisinin karşılaştırıldığında kullanılan bir ifadedir. Örnek; Kara kürtük ve sarı kürtük, kara kedi, beyaz kedi vb.⁶⁶²

“Daha önce ifade edildiği üzere eski Türklerde halk tabakasına mensup olanlara da (karabudun-avam) kara denildiği gibi karakul, karavaş veya karabaş deyimleri de “köle” anlamında kullanılmıştı.”⁶⁶³ Kara-kul deyişi ve anlayışı, Kutadgu Bilig’in orijinalinde yer almakta ve Prof. Dr Reşit Arat’ın çevirisinde şu şekilde verilmektedir:

⁶⁵⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 406.

⁶⁶⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 463.

⁶⁶¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 469.

⁶⁶² Cirtautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen...**, s. 31-32.

⁶⁶³ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 41.

“Siyah-kul rengidir, bey-beyaz olur;

Siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir” (KB 2080).⁶⁶⁴

Kutadgu Bilig’de yer alan bir deyiş de karanın aka bulaşmasıdır. “Kara, aka bulaşır”: Ak yerinde durur, fakat kara, yani kötülük akı arar ve ona bulaşır. Bunun için karaya yaklaşmamak ve uzakta durmak gereklidir. Kutadgu Bilig’de şöyle denilmektedir: “Ey yaratılışı ak kişi, karaya yaklaşma!” Çünkü kara, bulaşıktır. “Beyaza kara çabuk bulaşır ve onu kendisiyle yoğurur”.⁶⁶⁵ Kara burada beyaz ile zıtlık halinde olduğu şekliyle siyah olarak verilmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan siyah beyaz İkili, “doğru ile eğri” ifadesinin ak ile kara ayrılığı gibi şeklinde yer aldığını gösterir. ”Doğru sözden başkasına söz deme; doğru ile eğri arasındaki fark beyaz ile siyah arasındaki fark gibidir” (KB 6622)⁶⁶⁶. Kara rengin Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği, ancak tarihin akışı içinde bu rengin olumsuzdan-olumluya çok değişik anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir.⁶⁶⁷ Kara rengin tarih içinde aldığı olumlu anlamlardan biri kara gözlerin, güzellik ve iyilik sembolü olmasıydı. Kaşların da kara olduğu vurgulanmaktadır. Keklik de Türklerin kuşlara olan sevgileri ve güzelliğin sembolüdür. Kutadgu Bilig’de 76. no’lu beyitte şu şekilde ifade edilmektedir:

“Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor;

Ağzı kan gibi kızıl, kaşları simsiyah”.⁶⁶⁸

“Kaşları simsiyah” tabirindeki simsiyah renk adı, orijinalinde kapkara şeklinde geçmektedir. Ayrıca, Kutadgu Bilig’de yer alan 2914 ve 4885 no’lu beyitlerde de kara saçlar ve zülüflere değinilmektedir:

“Yüzünde henüz tüy belirmemiş bu oğlanların yüzü dolunay,

Boyu fidan, saçları kara ve görünüşleri tasvir gibi güzel olmalıdır” (KB 2914).⁶⁶⁹

Benzer şekilde aşağıdaki beyit orijinalinde kara zülüm denilmekte iken,

“Rumi kızları zülüflerini çözerek yüzünü örttü;

⁶⁶⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 157.

⁶⁶⁵ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 276-278., Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 306., Seyfi Karabaş, **Dede Korkut’ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 35.

⁶⁶⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 475.

⁶⁶⁷ Vardar, “Kutadgu Bilig’de...”, s. 590.

⁶⁶⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

⁶⁶⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 214.

Her taraf siyah zülûf rengini aldı” (KB 4885)⁶⁷⁰, şeklinde yer alır. Ayrıca, 1103 ve 1105. no’lu beyitlerde kara saçın aklanıp, insanın yaşlanması gibi düşüncelere yer verilmiştir.

“Kara saç ve sakal ağarınca, pusuda

Yatan ölüme iyice hazırlanmak lazımdır” (KB 1103)⁶⁷¹ ve

“Kara saçın ağarması ölümün işaretidir;

O yaşayana hayatın kıymetini arttırır” (KB 1105)⁶⁷² söyleyişleri, çok daha eskiden, Uygur Türkçesinin bir uzantısı gibi görünür.⁶⁷³

Kara ile ak, kalem ile kâğıt gibidir. Bu ikisi birleşince bir varlık ortaya çıkar. Bu anlayış, başka bir şekilde Kutadgu Bilig’de şöyle ifade edilir:

“Kılıç kan damlatırsa, memleket alır;

Kalemde mürekkep damlarsa altın gelir” (KB 2715).⁶⁷⁴

“11. yüzyıl Türkçesiyle bu deyişin, bugünkü Türkçemizden belirgin bir ayrılığı yoktur. “Kalemde kara damlasa bile, kara ile altın gelir.” demek isteniyordu. Böylece kalem ile yazının değeri gösteriliyordu.”⁶⁷⁵

2. 3. 5. Kutadgu Bilig’de Sarı Renk

Yusuf Has Hacib baharı anlatırken “Onların yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek giysiler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur” (KB 2916)⁶⁷⁶, diyerek sarı renkli ipek elbiseyi güzel bir kıyafet olarak tanımlamıştır.

Kutadgu Bilig’de, yüzün sararması bir hastalık olarak görülmüş ve bu konuya geniş yer verilmiştir:

“Çok yiyen insan her vakit hastalıklı olur;

Yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer.” (KB 4672)⁶⁷⁷

⁶⁷⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 352.

⁶⁷¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 90.

⁶⁷² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 90.

⁶⁷³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 444.

⁶⁷⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 201.

⁶⁷⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 449.

⁶⁷⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 215.

⁶⁷⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 338.

Karahanlı ve Doğu Türk kültür çevresinin bir anlayışı olarak, utanma ve mahcup olma da, yüzün sararması için bir neden olarak gösteriliyordu. Böylece kırmızı yüzü, sarartmış oluyorlardı. Bu daha doğrusu idi. Kutadgu Bilig’de şöyle yer alıyordu:

“Gökyüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın etrafı altın rengini aldı.” (KB 4959)⁶⁷⁸

Sarı renk Kutadgu Bilig’de, insanın maddi ve manevi anlamda sıkılmasından dolayı yüzünün renginin sararması anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, sarı yüz bedensel ve ruhsal acıyı simgeler. Sararmaktan gelir.” Kederden yüzü sarardı” denir.⁶⁷⁹ “Yüzün sararıp solması”, uğranılan bir felaket veya utanç sonunda da olabilirdi. Sararma ve sarı olma ise, bütün Türk dünyasında, her yerde söylenir:

“Ey güzellik arayan, güzellik arama;

Sen al yanağını boş yere sarartma.” (KB 4485)⁶⁸⁰

“Hisseli, işlere girişme ve böyle işe mal yatırma; al yanağın pişmanlıktan sararır” (KB 4544)⁶⁸¹.

“Gurbat elde insana mal lazım olur;

Elim daralırsa, bu benim yüzümü sarartır” (KB 477).⁶⁸²

“Aytoldı bir müddet böyle vakit geçirdi;

Gariplik içinde düşünme düşünme yüzü sarardı” (KB 498).⁶⁸³

“Tutmasını bilmezsen, bir bu kadar mal daha olsa, sana yetmez; görürsün, yüzünü sarartır” (KB 1288)⁶⁸⁴, örneklerinde olduğu gibi.

Kutadgu Bilig’de azıcık sararma veya az sarı için söylenen ve bizim “sarımtrak” sözüümüz karşılığında veya yakını olarak “sarıgrak” gibi, çok güzel bir deyim vardır:⁶⁸⁵

“Senin gönlünü biraz düşük görüyorum; pembe yüzünü de daha sararmış buldum” (KB 5686).⁶⁸⁶

⁶⁷⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 358.

⁶⁷⁹ Ilse Laude Cirtautas, **Der Gebraych der farbzeichnungen in der Türk Dialekten**, Wiesbaden: Harrossowitz, 1961, s. 66.

⁶⁸⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 324.

⁶⁸¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 329.

⁶⁸² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 44.

⁶⁸³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 46.

⁶⁸⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 103.

⁶⁸⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 490.

“Sapsarı ise, çok eskidenberi ve şimdi de, bütün Türk Kültür çevresinde söylenen bir sözdür. Ancak eskiden “sap-sarı” şeklinde deniyordu.”⁶⁸⁷

Kutadgu Bilig’de insan doğasını anlatırken, onu renklerle ifade eder. İnsanın yaratılışı, karakteri ve doğası, gerçekten de çok renklidir:⁸³

“Ben senin tabiatını izah edeyim;

Bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur” (KB 4632).⁶⁸⁸

Türkler eskiden hayvancılıkla uğraşan bir millet olup, ev ve dağ hayvanlarının sarı olanını sarı renk ile tanımlamışlardır. Anadolu’da bunun yüzlerce örneği vardır. Kutadgu Bilig’de “sarı sandvaç” yani sarı bülbül şeklinde yer alır ve bu durum Kutadgu Bilig’de 4963 no’lu beyitte vurgulanmıştır.⁶⁸⁹

“Sarı bülbül öttü, güzel sesiyle şakıdı;

Öğdölmüş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı.” (KB 4963)⁶⁹⁰

Yukarıda yer alan temel renkler yanında, Kutadgu Bilig’de sınırlı kullanımı ile dikkati çeken diğer renk tipleri vardır. Altın rengi de bunların arasında yer almaktadır. Birçok sarı yanında kullanılan Türk sarısı “Altın sarısı”dır. Altın bilindiği üzere kuvvet ve kudretin, hâkimiyet ve zenginliğin karşılığı olarak, dünya varolduğu günden beri, değerini korumaktadır. Göktürk ve Uygur kağanlarının çadırlarından söz açıldıkça, bunlar için, “Altın Otağ” deyimini kullanılırdı. Otağların renklerine göre, herkesin devlet içindeki dereceleri belli olurdu Türk geleneklerinin etkileri altında kalan, “Altın-Ordu” hanlarının çadırları da, altınlı idi.⁶⁹¹

Kutadgu Bilig’de altın renginin kullanımına baktığımızda

“Gökyüzünün al rengi soldu, sarardı;

Dünyanın etrafı altın rengini aldı” (KB 4959)⁶⁹²

“Dünya altın rengine büründü,

Gökyüzü alev gibi kızardı” (KB 6223)⁶⁹³, diye söylenir.

⁶⁸⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 407.

⁶⁸⁷ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 483-484.

⁶⁸⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 335.

⁶⁸⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 485.

⁶⁹⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 358.

⁶⁹¹ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. II, s. 138-139.

⁶⁹² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 358.

Bir diğerk beyitte altın renginin yanında yakut ve safran renkleri de yer almaktadır.

“Dünya yüzü altın rengine girdi,

Güneş yakut rengini safrana çevirdi” (KB 5669)⁶⁹⁴.

Ayrıca sarı safran rengi, mina (lacivert ya da yeşil renkli sırça) rengiyle birlikte;

“Güneş yüzüne sarı safran sürdü;

Cihan ise mina rengine büründü” (KB 4960)⁶⁹⁵, şeklinde ifade edilmiştir.

6529 no’lu beyitte

“Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugün yüzüme safran tohumu ektim”⁶⁹⁶, diyerek safran renginin yanısıra, kırmızı ve erguvan rengi de zikredilmiştir. Bakır rengi de Kutadgu Bilig’de 120 numaralı beyitte “Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar, ya da ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar”⁶⁹⁷, şeklinde yer alır.

2. 3. 6. Kutadgu Bilig’de Yeşil Renk

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde “yeşil” sözü çok sık kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’te; “yeşil gök ve yıldızlar”, “yeşil gök ve yağız yer”, “yeşil gök ve kara tün” tabirleri yer almaktadır.⁶⁹⁸ Kutadgu Bilig’te, yeşil renk ile anılan başka tabiat varlıkları da vardır; ağaçlar, kayalar, yıldızlar, sular, ırmaklar, yazılar (tarla, bağ ve bahçeler). Bütün bu varlıklar yeşil renkle anılmışlardır.

Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanan Kutadgu Bilig tercümesinde (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Tercüme; Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, II, III, Ankara, 1959), “yaşıl kök” şeklinde verilen ifade, “mavi gök” olarak çevrilmişti. Ancak bazı beyitlerde görüldüğü gibi, “yaşıl” kelimesi yeşil olarak da çevrilmiştir. Bu beyitler şu şekilde ifade edilmektedir;

“Kara yer, yüzüne yeşil ipek bağladı;

Hıtay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı” (KB 68)⁶⁹⁹

“Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar” (KB 120)⁷⁰⁰

⁶⁹³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 445.

⁶⁹⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 406.

⁶⁹⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 358.

⁶⁹⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 468.

⁶⁹⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 20.

⁶⁹⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 282.

⁶⁹⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

2916 no’lu beyitte yeşil olarak yazılan kelime yeşil olarak çevrilmiş, mavi de kök kelimesi ile ifade edilmiştir.

“Onların yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek giysiler,

Giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur” (KB 2916)⁷⁰¹

Ağaçlar, kayalar, yıldızlar, sular, ırmaklar, dağlar bütün bu tabiat varlıkları Kutadgu Bilig’de yeşil renkle anılmışlardır.⁷⁰²

“Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi,

Tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi” (KB 67)⁷⁰³

beyitinde ağaçlar, yapraklarla birlikte, yeşil bir elbise giymiş oluyorlardı. Yusuf Has Hacib’in dediği gibi, “Kurumuş ağaçlar donandı yeşil (tonandı yeşil). Buradaki donanmış sözü giyindi anlamındadır.⁷⁰⁴

Göktürklerde “yer ve su” anlayışı ile inancı çok önemli bir yer tutar. Mukaddes “yer ve su” bir vatan anlayışı ve toprağa bağlılıktır. “Yağız yer, yeşil su”, Göktürklerin yer su anlayışının bir uzantısı olmalıdır. KB’de 2250 beyitte yeşil suv yani yeşil su olarak geçer.⁷⁰⁵

Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz,

Yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz.” (KB 2250)⁷⁰⁶ diye ifade edilir.

3212 ve 3725. beyitlerde Prof. Reşit Rahmeti Arat’ın çevirisinde yeşil suv, mavi su olarak çevirmiştir. Şu şekilde yer alır:

“Kara toprak, mavi su birbiri ile uyuştu;

Ortada binlerce çiçek gülerek açıldı.” (KB 3212)⁷⁰⁷

“Altı kara toprak ile mavi sudur;

Üstü süzölmüş yel ile ateştir.” (KB 3725)⁷⁰⁸

⁷⁰⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 20.

⁷⁰¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 215.

⁷⁰² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 473.

⁷⁰³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 16.

⁷⁰⁴ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 474., Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 283.

⁷⁰⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 474-475.

⁷⁰⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 168.

⁷⁰⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 236.

⁷⁰⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 271.

2. 4. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Renkler

Dede Korkut Hikâyeleri Türk kültür tarihi ve Türk dili için en önemli eserlerden biridir. Toplumların yaşam biçimleri, dünyayı algılayışları o toplumun dilinde de kendini gösterir. Bu doğrultuda Dede Korkut Hikâyelerine bakarak göçebe Oğuzların maddi ve manevi kültür değerlerini belirlemek mümkündür.⁷⁰⁹ Türk edebiyat tarihi konusunda önemli çalışmaları olan Fuat Köprülü, Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunuyor: “Bütün Türk Edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u da diğer gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar”. Dede Korkut Kitabı gerçekten de Türk Tarihi’nin ve Edebiyatı’nın en başında gelen eşsiz değerdeki eserlerden biridir.⁷¹⁰

Dede Korkut Kitabı üzerinde Muallim Rifat, Hamit Araslı, Orhan Şaik, Ettore Rossi, Muharrem Ergin gibi araştırmacılarla başlayan ve bugün de devam eden çalışmalar, Dede Korkut metninin tam ve mükemmel bir aktarımının ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Orhan Şaik Gökyay’a göre Dede Korkut’un tam olarak anlaşılabilmesi için her şeyden önce destan dilinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ülkemizde Dede Korkut üzerine yapılan çalışmalarda genellikle Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay’ın metinleri esas alınmıştır. Başta Talat Tekin ve Osman Fikri Sertkaya olmak üzere birçok araştırmacı tarafından ilgili metinlerdeki kelimelere ilişkin yeni okuma önerileri sunulmuştur.⁷¹¹

Türk milletinin en büyük kültür varlıklarından biri olan Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürünün söze ve yazıya dönüşen yüzüdür.⁷¹² Oğuz Türklerinin geleneksel yaşam tarzını, aile yapısını ve mücadelelerini anlatan Dede Korkut Hikâyeleri, dil ve üslup bakımından geleneksel anlatımın eşsiz bir eseridir. 15. yüzyılda yazıya geçirildiği tespit edilen ve “Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan” başlığını taşıyan kitapta, Eski Türk edebiyatı, tarihi, coğrafyası, kültür ve yaşayışı içten, kısa ve yalın cümlelerle bize yansıtılmıştır. İçerisinde on iki hikâye bulunan Dede Korkut kitabının bugün elimizde iki yazma nüshası vardır. Alman H. O. Fleischer tarafından Dresden Kral Kütüphanesinde bulunan ve 1815 yılında bilim dünyasına tanıtılan yazmada on iki

⁷⁰⁹ Yeter Torun, Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine, *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, s. 1251.

⁷¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 5.

⁷¹¹ Sedat Balyemez, “Dede Korkut’taki Tartışmalı Kelimeler (Dresden Nüshası) Üzerine Bir Karşılaştırmalı Dizin Denemesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1 / 3, 2012, s. 82-83.

⁷¹² Veysel Şahin, “Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik Kültürü”, *1. Ulusal İyilik Sempozyumu*, Elazığ Millî Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elazığ, 2009, s. 294.

hikâye vardır. Ettore Rossi tarafından Vatikan kütüphanesinde bulunan ve 1952 yılında tanıtılan yazmada ise altı hikâye vardır.⁷¹³

Nesrin Feyzioğlu'nun, Dede Korkut Hikâyeleri'nden; "Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi" ve "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâye"yi incelediği makalesinde renklerle ilgili tespiti şöyledir: "Dede Korkut Hikâyeleri'nde renkler simgesel oluşları ile dikkatleri çeken bir unsurdur. "Bre al kanatlı Azrail, sen misin?", "kara başı bunaldı, bunala kaldı", "Ak göğsümün üzerine Azrail basıp kondu", diğer hikâyelerde; "kara giyimli azgın dinli kâfire, kara ölüm geldiğinde geçit versin", "alaca atlı kara gâvur", "sarı yılan", "karalı-göklü otağı sorar olsan", "sarı donlu kız aşkına bir aslandan döneyim mi?", "Sarı donlu Selcan Hatun köşkten bakar...", örneklerinde olduğu gibi kavramlar ile renkler arasında denklik sistemlerinin kurulduğu görülmektedir. Metinlerde sadece renk sıfatları ele alındığında muhteşem bir tablo ile karşı karşıya kalınmaktadır. Hikâyelerde renk sıfatları fiziksel algı dışında, kültürel unsurlara eşlik edecek biçimde kullanılmıştır. Bu da yeni bir anlatım yolunun oluşturulması anlamına gelmektedir. Hatta hikâyelerde renkle birlikte resme ait özelliklerin yer yer anlama meydan okuduğu görülmektedir."⁷¹⁴

Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlarda renkler sadece doğal bir niteleyici görevinde değillerdir. Dede Korkut Kitabı'nda, renklere Türk insanının yüklediği duygusal anlam boyutunu da görmekteyiz. Renkler aracılığıyla ortaya çıkan nitelermeler çok zengin, çok canlı ve çeşitli olup, renk kültürümüzün ipuçlarıyla doludur.⁷¹⁵ Dede Korkut Hikâyeleri'nde daha ilk sayfadan itibaren renk öğeleri ile karşılaşılır. Genel olarak bakıldığında Dede Korkut Hikâyeleri'nde tüm ana ve ara renklere rastlanmaz. Özellikle rastlanan renkler siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, mavi ve sarıdır. Renklerin betimlendirildikleri dönem içerisinde değerlendirilmeleri gerekir. Ancak insan olmanın getirdiği bir sonuç olarak bu gerekliliğin her ne kadar farkında olursak olalım, insanlar renkleri yorumlarken bireysel algı ve etkilerin altında kalırlar. Renklerin bireysel anlamları onların gerçekliği olmasına rağmen Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu durumun aksi bir tutumla karşılaşılmaktadır.⁷¹⁶ Türk kültürünün başyapıtlarından Dede Korkut'ta

⁷¹³ Rıza Gül, "Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları 1", **D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 10, 2008, s. 100-101.

⁷¹⁴ Nesrin Feyzioğlu, "Dede Korkut Hikâyelerinden Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi İle Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâye'ye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2, 2004, s. 52.

⁷¹⁵ Engin Yılmaz, "Dedem Korkut Kitabı'nda Tasvir Dünyası", **TDAY Belleten**, 2003/1, s. 7.

⁷¹⁶ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 128.

renk imgeleri sihirli bir anlatım gücü oluşturur. Dede Korkut'ta ak, kara, sarı, kırmızı gibi düz renkler insanın yapısında arı şekilde bulunan öğeleri dile getirirken ala, boz gibi karışık renkler, insanın doğal ve toplumsal evresiyle ilişkiye girmesine bağlı olarak bir ölçüde arılıklarını yitirmiş, törpülenmiş kimi öğeleri ifade eder.⁷¹⁷

Kutadgu Bilig'de, Ögdülmüş Ogdurmuş'a dört tür kişilik olduğunu söylüyor: "Ben senin tabiatini izah edeyim; bu ya kızıl, sarı, ak ya da kara olur". Çağdaş okuyucu açısından, Ögdülmüş'in bu dört tür kişiliği açıklamaması bir eksikliktir. Ama bir açıklamanın gereksiz görülmüş olduğunu gösteren bu durum, on birinci yüzyıl Türk kültüründe Türk toplumunun bireylerinin yaygın olarak paylaştığı bir renk simgeciliği olduğunu gösteriyor; Kutadgu Bilig, belirsizlikler oluşturmayı kimi sanatsal etkiler için kullanan bir eser değil. Dede Korkut'ta renklerin kullanılması da benzer bir renk kültürünü varsayıyor. Renklerin kullanımı, tek tek kimi renklerin simgesel anlamlarını iletme gereğini duyan bir yazarın ya da sanatçının kullanımından çok, paylaşıldığı varsayılan bir renk kültürünün kullanılıp bir "duygusal atmosfer" meydana getirmesi biçiminde oluyor. Bir başka biçimde demek gerekirse, renklere değinmelerin nelerle ilgili olarak kullanıldığı değil de nerelerde ve ne denli sık ya da seyrek kullanıldığı önemli...⁷¹⁸

2. 4. 1. Dede Korkut Hikâyelerinde Ak-Beyaz Renk

Türk mitolojisinde en sık karşılaştığımız renk "ak"tır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde saadeti temsil eden ağ/ak/ağca rengiyle ilgili olarak ak otağ, ak meydan, ak elbise, ak gümüş, ak tağ, ağ yüz, ağ alın (temiz, iyi insan, saf kişi), ağ sakallu kocalar, ağ koyunlar, ağ pürçekli, ağ kaftan, ağ sunkun kuşu, ak/ağ eller, akça yüzlü, ağ boz at, ağ otağ, ağca koyun, ağca ten, ağcam yüzlü, ağca koca gibi adlandırmalar karşımıza çıkar. Hikâyelerde ak b/pürçekli ana ifadesi de sıkça tekrarlanır.⁷¹⁹ Ak renk adı, bazen Gök Tanrı'nın rengi olan mavinin yerine geçerek, onun manasını benimser. "Ağ sakallı baba", "ağ pürçekli ana", "ak süt emmiş olma", "ak alın", "ak elbise", "ak meydan" değişlerinde ak renk temizliği, arınmışlığı, dürüstlüğü, yüceliği simgeler. Aynı zamanda devletin adalet ve gücünü, devlet görevlilerinin rütbesinin de simgesi olmuştur. Hun

⁷¹⁷ Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü", **EKEV Akademi Dergisi**, S. 16, 2003, s. 73.

⁷¹⁸ Karabaş, **Dede Korkut'ta...**, s. 35.

⁷¹⁹ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 191.

ordusunda üst düzey subaylar beyaz giyerlerdi. Beyazın soyluluk ile bağlantısını Türk dilinde var olan ‘‘ak soylu’’ ifadesinde karşımıza çıkar.⁷²⁰

Dede Korkut Hikâyeleri’nde beyaz renk ile ilk karşılaşmamız ‘‘ağ sdin’’, deymi ile hikâyelere giriş bağlamında olan önsöz kısmında gerçekteşir. Burada ak renk saflığı, arılığı, bozulmamışlığı çağrıştıran bir anlamda yer alır.⁷²¹

Türk kültüründe çadır (otağ) gerek devlet gerekse toplum hayatında oldukça önemli bir yer tutar. Bahaeddin Ögel, ‘‘Türk Kültürünün Gelişme Çağları’’, isimli kitabında; Göktürk ve Uygurlarda hakanın altın çadırda (altın otağ), kırmızı elbise ile oturduğunu belirtmektedir. Orta Asya Türk Devletleri’nde ve Oğuzlar ile Uygurlar’da gerek normal zamanlarda gerekse savaş dönemlerinde çadırlar rastgele kurulmazdı. Kamp düzeni içerisinde toplumdaki derecelerine göre dizilen çadırlar, halka halka dışa doğru açılıyordu. Bu sebeple Oğuzlar’ın dışında bazı Türkler, bu düzene ‘‘Ordu kuvrağı’’ derlerdi. ‘‘Kuvrak’’ eski Türkçe’de toplanma, yanyana gelme, derecelere göre sıralanma anlamlarına geliyordu. Kurultay sözü de buradan gelmektedir. Otağların renklerine göre herkesin devlet içindeki yerleri belli olurdu.⁷²² Dede Korkut Hikâyeleri’nden birisi olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda Bayındır Han’ın verdiği bir ziyafet anlatılmaktadır.⁷²³ Dede Korkut’taki Oğuz geleneklerinde, bu üç renkli otağlardan söz açılmaktadır. Gerçekten, bu renklerde otağlar bulunuyor muydu? Bunu bilmiyoruz. Bunlar daha çok destan üslubu ile söylenmiş olsalar gerekir. Oğuz geleneği veya destanı, ‘‘oğlu oğlanı ak otağa, kızı olanı da kırmızı ortağa’’ konuk ediyordu.⁷²⁴ Ak otağ, hükümdarlık sembolüdür. Kızıl otağ varlık düzeyi biraz daha düşük olup çadırlarını her yıl yenileyemeyenlerin kullandığı çadırıdır. Kara otağ ise varlık seviyesi bakımından en düşük olanların kullandığı çadırıdır.⁷²⁵ Çadırların rengi, beyler arasındaki statü farkını belirler. Statünün ekonomiyle paralel olduğu düşünüldüğünde kara çadıra oturtulan beyin, hanlar hanı tarafından cezalandırıldığı sonucu çıkarılabilir.⁷²⁶ Çadırların renkleri, Türk ailesinin sosyal ve ekonomik durumunu göstermekteydi. Mesela, beylerin çadırı,

⁷²⁰ İskenderzade, ‘‘Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik...’’, s. 335., Karadoğan, ‘‘Türk Ad Biliminde Renk...’’, s. 92.

⁷²¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 143.

⁷²² Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 138.

⁷²³ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 21.

⁷²⁴ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 265.

⁷²⁵ Semih Tezcan, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 67.

⁷²⁶ Aysun Dursun, ‘‘Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku’’, **Turkish Studies**, Volume 6/4, Fall-2011, s. 116.

ak renkte olmaktadır.⁷²⁷ Hemen belirtelim ki Türk geleneklerinde aklık; arılığın, temizliğin ve kutluluğun, kırmızı ise; ergenliğin, muradın ve mutluluğun, renkleridir.⁷²⁸ Evin ve otağın aklı Dede Korkut'ta uğur alametidir. Mesela, “Bayındır Han bir toy yaptı ve şöyle dedi: Oğlu olanı Ak otağa, kızı olanı kırmızı otağa ve çocuğu olmayanı da kara otağa (çadıra) konuk etsinler”.⁷²⁹ Ak Otağ deyişinde, renk açısından geleceği açık, ışığın tüm aydınlığını içinde barındıran bir renk seçimi yapılmıştır. Beyaz, saflığı, masumiyeti simgeler.⁷³⁰ Ak otağ, Türklerin mutlu, güzel günlerde içinde oturduğu yuvası iken, cenaze olduğu zaman, matem-yas dönemlerinde daha ziyade kara renkli çadırlar kullanılıyordu. Türklerde mezarlara yas bayraklarının bağlanması şeklindeki adet de yaygınlık göstermektedir. Bu, yatırlara bez bağlanması şeklinde gözlemlenen meşhur Türk âdetinin kökeninde, bu uygulamanın bulunabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan ölü evine de bu yolda bayrak asıldığı belirtilmektedir. Bunu destekleyen bir husus, yine Dede Korkut'ta geçen karalı göklü otağ tabiridir. Yine yas durumunu ifade etmek üzere kara şiven sözcüğü kullanılmaktadır.⁷³¹

Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda, “Aklı karalı seçilen çağda”⁷³², şeklinde bir cümle vardır. Bayındır Han'ın verdiği ziyafete katılmak isteyen Dirse Han'ın başından geçen olayların anlatıldığı bu hikâyede, hikâyenin hemen giriş kısmında bulunan bu cümlede, aklı karalı seçilen çağ olarak ifade edilen cümle ile ergenlik dönemi kastedilmektedir. Çünkü insanların doğruyu yanlıştan ayırabilecek yetkinliğe ulaştıkları dönem ergenlik dönemi ve sonrası olarak ifade edilebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden birisi olan Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda ve yine Dede Korkut Hikâyeleri'nden İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi olup Beyreğin Öldüğü Destanı'nda geçen, “Ak Ev” tabiri vardır. Burada ak kelimesi hem evin temizliği hem de içinde mutlulukla ve huzurla yaşanan yuva anlamında kullanılmıştır.

Ak rengin deyim biçiminde karşımıza çıkan diğer bir kullanımı ise “ağ (ak) meydan” ifadesidir. Ağ meydan deyiminin önüne bir yerde “Bayındır Han'ın ağ meydanında”

⁷²⁷ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 12.

⁷²⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 265.

⁷²⁹ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 57.

⁷³⁰ Vedi Aşkaroğlu, “Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme”, **Karadeniz**, Sayı: 17, s. 126.

⁷³¹ İhsan Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 50-2, 2009, s. 103-104.

⁷³² Ergin, **Dede Korkut...**, s. 21, 28.

gibi bir ifade gelmiştir. Sözcüklerin her ne kadar başka sözcüklerden bağımsız sabit birer anlamları olsa da, beraber kullanıldıkları sözcük ve cümlelerin yapısında çok farklı anlamlara girebildikleri gözden uzak tutulmaması gereken bir gerçektir. Kanımızca burada karşılaştığımız durum buna bir örnek teşkil eder; yani “ağ meydan” , Bayındır Han’ın soylu, ulu ve şerefli meydanını ifade etmiştir.⁷³³ Ağ Meydan deyişi Dede Korkut Hikâyelerinde üç yerde geçer. Eserin ilk hikâyesi olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda meydan ilk olarak çocukların “âşık” adını verdikleri geleneksel oyunu oynadıkları genel bir yer olarak görülmektedir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde genel bir kullanıma sahip olan meydan, “Bayındır Han’ın ağ meydanı” olarak geçmektedir. Bu kısımda meydan genel bir alan olmaktan çıkıp kişiye ait özel bir yer olarak nitelendirilmektedir. Bu ifade, meydanın Bayındır Han’ın yaptığı haklı mücadeleler sonunda elde ettiği alan olduğunu vurgulamak için kullanılmış olabilir.⁷³⁴

Dede Korkut Hikâyeleri’nde beyaz renk anlamındaki ak-ağ-ağça kelimesi birçok yerde ve genellikle çeşitli isimlere sıfat olacak şekilde kullanılmıştır.⁷³⁵ ”Anne ve babanın aklığı”, özellikle Oğuz Türk geleneklerinde büyük bir rol oynamaktadır.⁷³⁶ Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Ağ (ak) pürçekli (bürçekli) ana (ak saçlı anne), Ağ (ak) sakallu (sakallı) baba (Aksakallı baba) tabirleri sıkça karşımıza çıkar. “Ak bürçekli ana” deyişi, hem sahip olunan yaşa gönderme yapar hem de yaşam boyu çekilen ya da katlanılan üzüntü ve sıkıntıları ve bunların kişideki etkilerini yansıtan kelime grubu olarak karşımıza çıkar. Ak-Beyaz rengin mutluluğu temsil eden anlamına Dede Korkut Hikâyeleri’nde birçok yerde rastlamak mümkündür. Beyazın saflığı, iyiliği, iyi insan olmayı çağrıştıran ifadelerine “ağ sakallu kocalar” (aksakallı ihtiyarlar), ağ sakallu baba (aksakallı baba ya da aksakallı aziz baba), ağ pürçekli (ak bürçekli), ibarelerinde rastlıyoruz. Burada sözü geçen “aksakallı ihtiyarlar”, “aksakallı baba” tecrübeyi ve manevi olarak belli bir mertebeye ulaşmış kişileri betimlemek amacı ile kullanılmıştır. Aksakallı baban yeri uçmağ (cennet) olsun, ak bürçekli annen yeri behişt (cennet) olsun, dualarında geçen aksakallı baba ve ak saçlı ananın yerlerinin cennet olması ifadeleri atalar kültürüyle ilgili inançların duaya yansımalarıdır. Ak-beyazın bir ten rengi anlamında kullanıldığı bölümlerde ise, sıkça rastladığımız “akça ten”, “ak yüzlü”, “ak benizli” gibi ifadeler

⁷³³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 145.

⁷³⁴ Gülnaz Çetinkaya, “Dede Korkut Hikâyelerinde Sembol Olarak Meydan”, **Millî Folklor**, Sayı 98, 2013, s. 80.

⁷³⁵ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 145.

⁷³⁶ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 265.

bize yol gösterir.⁷³⁷ “Ak süt” emmiş olmak da Dede Korkut’ta çok görülen bir dilek ve istektir.⁷³⁸

Oğuzlarda aile hayatı çok sıkı bağlarla birbirine bağlanmıştır. Sevgi, sadakat, itaat, yardımlaşma bu bağlardan bazılarıdır. Kadın, erkeğine karşı daima sadıktır ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde çok zaman kadınlar ya da genç kızlar “Ak yüzlü” olarak nitelendirilmiştir.⁷³⁹

Dede Korkut Hikâyeleri’nde savaşçı bir toplumun temsilcilerinin söz konusu edildiği hikâyelerde “ağ tozluça” ibaresi ile sıkça karşılaşmaktayız. Burada bahsi geçen “tozluça” kelimesi, yayın üzerine sarılan ak (beyaz) renkli kirişi nitelemek için kullanılmıştır. Eserin genelinde bu ifade tarzı “ağ tozlu yay”, “ağ tozlu katı yay”, “ağ tozluça katı yay” ve “ağca tozlu katı yay” şekillerinde okuyucu ile karşı karşıya kalır. Türklerdeki yay kültürü incelendiğinde, iyi bir yay kirişine sahip olmak için kullanılması gereken en iyi ağacın Akça ağaç olduğu bilgisine ulaşılır. Bu bilgilerden sonra, bu deyimle birlikte olası olarak yay yapımında kullanılan ağaca gönderme yapıldığı söylenilebilir. Okuyucu Türklerde var olan silah kültürünün bu şekilde doğrudan yansımaları ile eserde “ağ yeşil okun oh” ifadesinde bir kez daha karşılaşır. Burada kast edilen ok yeşili, ak-beyaz renkte olan ve hedefe giderken çok ses çıkararak vızıldayan tesirli bir oktur.⁷⁴⁰ Savaşın ve silahların aklı, Türkler tarafından ak-ağ kelimeleriyle ifade edilmiştir. Dede Korkut’ta, “ağca tozlu katı yaydan-Akça kırıli katı yayım zarı zarı inler, Oklukta okum yatağımı deler”, deniyor ve böylece yay övülüyor. Yine Dede Korkut’ta bir savaştan söz edilirken, “ağ meydana yumru başı topça keselim”, deniyordu. Buradaki ağ meydan, savaşın verildiği yer, bir savaş meydanıydı. Kuzey Türk destanlarında da silahın kutluluğundan ve aklığundan söz açılıyordu. Ak-kılış yani Ak-kılıç sözü ve anlayışı da bu destanlardan alınmıştır. Yine aynı Kuzey Türk destanlarında, bir alp erenin, “ak süngüyü koluna alıp”, ata binmesinden söz açılıyordu. Buradaki ak süngü anlayışı ile Dede Korkut ve Oğuzlardaki silah ifadesi arasında, bir benzerlik ve paralellik vardır. Bu da bir rastlantı değildir. Savaşta olduğu kadar avcılık işinde de, aklık ile aletin kutluluk ile uğurundan söz açılabilirdi. Türkler balık ağı

⁷³⁷ Abdurrahman Güzel, “Dede Korkut Hikayeleri Bağlamında Dua”, **Turkish Studies**, Volume 3/2, Spring 2008, s. 443., Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 145.

⁷³⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 265.

⁷³⁹ Doğan Kaya, “Dede Korkut Hikâyelerinden “Beğil Oğlu Emrenün Boyı”nın Tahlili”, **Kızılırmak**, S. 10, Ekim 1992, s. 20.

⁷⁴⁰ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 147.

için tor sözünü kullanıyordu. Kaşgarlı Mahmut, 11. yüzyıl Türklerinden bir örnek verirken; “O, ak ağını gerip, tutar”, demiştir. Yani eski Türkçesiyle; “Kerip tutar ak torun”, sözü ile bu anlayışın balıkçılığa da girmiş olduğunu gösteriyordu.⁷⁴¹

Tarihi açıdan zaman olarak 10. yüzyıla kadar götürülebilen Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Dede Korkut Oğuz Beylerinden söz ederken “ak sancaklı” ya da “ak alemlî” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁴² Dede Korkut Hikâyeleri’nde şamanlığın izlerinin görülmesine rağmen, Müslümanlığın kabulünden sonraki dönemi kapsadığı için o dönem içerisindeki dinsel inançların etkisini ve yansımasını gördüğümüzü daha önce belirtmiştik. Bunun bir başka örneğini “ağ sancak götürende Müslümanlar arhası olsun” cümlesinde görmekteyiz. Ak-beyaz rengin birçok eski Türk kültürü içerisinde savaşa giderken kullanılan bir sancak türü olduğunu, hatta Hz. Muhammed’in de sancak rengi olarak zaman zaman ak-beyaz rengi seçtiğini daha önce belirtmiştik. Yukarıda geçen cümle ile bu uygulamanın Dede Korkut Hikâyeleri’nde de aynı anlam alanlarında varlık bulunduğunu görüyoruz. Beyler ve onların kahramanlık gösteren oğullarının sahip oldukları toplumsal görevi gerçekleştirme zamanı geldiğinde kendilerinden beklenen, beylik ve yöneticilik niteliklerini yerine getirebilmeleridir. Dede Korkut’un soylamada yer alan bu tümce ile dile getirdiği şey, tam anlamı ile bu arzu ve beklentilerin gerçekleşmesine yönelik duadır.⁷⁴³

İnsan vücudunun aklığın konusunda atasözü olarak günümüzde dahi kullanılan “yüzü ak, alını ak” sözü en iyi örneklerden biridir. Özellikle Dede Korkut’ta, Bayındır Han’dan söz edilirken, “Ak alını Bayındır Han” tabiri kullanılmaktadır.⁷⁴⁴ Dede Korkut Hikâyeleri’nde bazen dini içerikli, bazen ise bu bağlamdan tamamen bağımsız olarak “ağ alın” ibaresinin kullanıldığı görülür. Bu deyimde eserin bazı bölümlerinde namazdan önce ya da sonra yerine getirilen ya da getirilecek dinsel bir görev biçiminde rastlamaktayız. Bu bölümlerde deyim tamamen manevi anlamda kullanılarak, imanın nuruyla parlayan alını ve manevi temizliği ifade eder. Ancak dinsel bir görevin söz konusu olmadığı yerlerde ağ alın deyimini ile kast edilmek istenen, neredeyse bugünkü

⁷⁴¹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 389-390.

⁷⁴² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 34, 77.

⁷⁴³ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 150.

⁷⁴⁴ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 266.

kullanım şekliyle kişinin alınının ak olması, erdem ve saygınlık sahibi olma bağlamlarında kullanılır.⁷⁴⁵

Ak ve kara rengin yas belirtme anlamına yönelik olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde oldukça fazla sözcük ve sözcük grupları bulunmaktadır. Dikkatimizi çeken nokta, bazı sözcük kalıplarının sürekli olarak tekrar edilip durmasıdır. Bu, yaşanan duygunun ve ortak bilinçte var olan olguların insanları bireysel olduğu kadar, toplumsal olarak da oldukça etkilediğinin ve ortak bilinçte bunun böyle olması gerektiğinin bir öğretisi olarak karşımıza çıkmış olabilir. Bu duruma bağlı olan deyimler; “ağ çıkarıp karalar giymek” ya da “ağ kaftanı çıkarıp kara kaftan giymek” veyahut ta “ağ ban ivi terk idüp kara otağa oturmak” tır. Saadeti, mutluluğu temsil eden beyaz rengi terk edip matem ve yas rengi olan siyaha bürünmek, hikâyelerin başından sonuna kadar rastlanılan ortak tavır ve duygular olarak okuyucunun karşısına çıkar.⁷⁴⁶

Ak-beyaz rengin Dede Korkut Hikayeleri'nde mecazi anlamda kullanıldığı bir deyim; “kıl sicim ağ boynuna takmak” ya da “ağ ellerin ardına bağlamak” olabilir. Çünkü deyimın geçtiği noktada metnin genel anlamına bakıldığında, “ağ” renginin suçsuzluğun ifadesi olarak da yorumlanabileceği gözler önüne serilmektedir.⁷⁴⁷

Çekilen acının, üzüntünün, var olan durumdan duyulan rahatsızlığın ifade edildiği bölümlerde, Dede Korkut Hikâyeleri'nin birçok yerinde olduğu gibi ironik bir dil kullanılarak ak renk bu duyguların aktarılmasına aracılık eder. “Ağ tonuma kir eklendi” ve “acı tırnak ağ yüzüne çalmak” bu anlam boyutlarına örnektir.⁷⁴⁸

Dede Korkut'ta, ak ve kara iki dünyanın çatışması vardır.⁷⁴⁹ Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlanılan bir diğer ifade de, “kara yerin üzerine ağ ban ev diktirmek”, şeklindeki ifade tarzıdır. Kara yerin üstüne ağ ban ev diktirmekte bir renk sembolizmi vardır. Ak, kara ve kırmızı renklerin Oğuzların hiyerarşisinde belli yerleri bulunmaktadır. Oğuz'un zafer toyunda sağ yandaki direğin dibine bağlanan ak koyun ile sol yandaki direğin dibine bağlanan kara koyun bunun diğer bir göstergesi olarak karşımıza çıkar.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 150-151.

⁷⁴⁶ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 151.

⁷⁴⁷ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 151.

⁷⁴⁸ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 151.

⁷⁴⁹ Karademir, “Halk Bilmecelerinde Renklerin...”, s. 198.

⁷⁵⁰ Ali Duymaz, “Oğuz Kağan Destanından Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Sembol Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 5, Bahar 2005, s. 41.

“Ak çıkarıp karalar giymek”, “ağ sakallu-kara sakallu”, “aklu karalu seçilen çağda” gibi ifadeler ak-kara zıtlığının vurgulandığı ifadeler olarak gösterilebilir.⁷⁵¹

2. 4. 2. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Al-Kızıl ve Kırmızı Renk

Kırmızı, aydınlıktan karanlığa geçişin yani gün batımının olduğu gibi, karanlıktan aydınlığa geçişin yani güneşin doğuşunun da başlangıcı olma özelliği gösterir. Geceyi yokluk, gündüzü varlık olarak düşünürsek, yokluktan varlığa geçişin de varlıktan yokluğa geçişin de uğrak noktası kırmızıdır. Geceyi teklik, (gece karanlık ve siyahlıktır, tüm renklerin içinde eridiği, yutulduğu birliktir.) Gündüzü çokluk olarak (gündüz ışığın ayrışmasından farklı renklere dönüşmesinden hareketle çok renkliliğin mevcudiyeti, çokluktur) düşünürsek kırmızının çokluğu başlatan renk olduğunu, bu özelliğiyle de doğurganlık ve üremenin başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. Dede Korkut’ta yer alan oğlu olanların beyaz çadıra, kızı olanların kırmızı çadıra ve hiç çocuğu olmayanların da kara çadıra konmasındaki imgeselliği belki de bu şekilde açıklayabiliriz. Kızı olanların kırmızı çadıra konması kızların kırmızı renk ile nitelenmesine bunun da temelinde yatan sebebin kızların sahip olduğu doğurganlık ve nesli devam ettirme, çokluğu başlatma işlevine gönderme yaptığını söyleyebiliriz. Kırmızı renk ayrıca kadın bedeninin ürettiği kanın temsili olup, regl dönemini ve ergen oluşu da işaret etmektedir.⁷⁵²

Hikâyelerde al/ala/alaca/kızıl/kırmızı rengiyle ilgili olarak; al kanatlı Azrail, al aygır, al duvak, al yanak, al şarab, al şarabun itisi, al duvaklı gelin, ala göz (ela göz), ala tağ, alageyik, ala şayvan, ala kollu, ala evren, ala gözlü kız, ala yılan, ala at, ala kaz, alaca kaz, alaca at, alaca atlu karaca kâfir, alça kan, alça kopuz, kızıl otağ, kızıl deve, kızıl kaftan, kızıl kına, kızıl altun, kızıl yanaklı, kızıl ala gerdek, göksi kızıl dügmeli kâfir kızları, kan yaş, kırmızı otağ, kırmızı kaftan gibi adlandırmalara rastlarız.⁷⁵³

Kırmızı renk, Türklerde bir düğün ve gerdek rengidir. Dede Korkut’tan anladığımızıza göre evlenecek olan kız veya güveyinin giydiği bu kaftana, “ergenlik kaftanı” adı verilir. Yine Dede Korkut’tan anlaşılıyorki; gerdek otağı da kırmızıydı.⁷⁵⁴ Kızlar diğer günlerde dahi kırmızı elbise giyerler. Kızıl elbise hizmet etmek ve ağırbaşlılık

⁷⁵¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 152.

⁷⁵² Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 62-63.

⁷⁵³ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 192.

⁷⁵⁴ Abdülkadir İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 189., Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 419-420.

alametidir. Hakanın otağı da kırmızı renkteydi.⁷⁵⁵ XI. y.y'da derlenmiş olan ve Kaşagarlı Mahmut'un eserinde yer alan bir Türk şiirinde şöyle söylenmekte: “Kılnu bilse, kızıl kedher (giyer), yaranu bilse, yeşil kedher (giyer)”. Bu şiiri biraz açacak olursak; Kırmızı giyen kızlar hizmet, saygı, iyi geçinme, hoş tutma konusunda daha beceriklidir. Bu eski Türk şiiri yeşil giyen kızları ise, hafif görmektedir.⁷⁵⁶ Dede Korkut'un çok ünlü bir girişi vardır. Bayındır Han bir toy düzenliyor ve şöyle buyuruyor: “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanı da kara otağa koyun”. Burada ister istemez hatırmıza şu geliyor: Türkçedeki “kız” sözü ile “kızıl” sözü arasında bir bağ var mıydı?⁷⁵⁷ Dede Korkut Hikâyeleri'nde “kızıl” renk, kız çocuklarını sembolize etmek amacı ile kullanılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kırmızı, en sevilen renk olarak karşımıza çıkar ve çoğunlukla olumlu anlamlarda kullanılır. Dede Korkut'taki; “Ala iv yanında dikilse gerdek görklü”, ibaresindeki ala iv kanımızca muradı sembolize etmektedir. Çünkü kızıl rengi muradın, umudun ve mutluluğun rengidir. Ala renginin cümlede gerdek kelimesi ile beraber kullanılması, anlam bağlamında bu boyutlara gönderme yapar. Bir sonraki ibarede ise kırmızı rengini hikâyenin genelinde karşımıza çıktığı şekli ile yine “al” ifadesi ile görmekteyiz. “Ala şayvan”, ifadesi kurulan çadırın görkemini güzelliğini ve niteliğini belirtmek amacı ile kullanılmıştır. Hikâyelere bakıldığında beylerin çoğunluğunun çadırlarının al renginde olduğu gözlemlenir.⁷⁵⁸ (Aslında bakıldığı zaman gerçek hayatta da devlet adamlarının al-kırmızı çadır kullanımları sözkonusu. Osmanlı Hükümdarlarının mükellef çadırına “otağ-ı hümayun” denilirdi. Otağ-ı Hümayunun rengi kırmızıydı. Padişah, şehzade, vezir ve beylerbeylerinden başkaları kırmızı çadır kullanamazlardı. Fakat asıl kırmızı renk padişaha mahsustu.⁷⁵⁹ Kanuni'nin Viyana Seferi'nde şehir tepelerine kurulan bezemeli gül renkli otağlar ve çadırlar Viyanalıların akıl erdiremediği bir şeydi.⁷⁶⁰)

Buna bağlı olarak hikâyelerde karşılaştığımız; “Gül almasına benzer al yanaklım”, ibaresinde kırmızı renk, güzellik unsuru olarak farklı şekillerde ifade bulur. Burada kırmızı renginin güzelliğin iki farklı şekilde ima edilmesine yardımcı olduğunu

⁷⁵⁵ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 58.

⁷⁵⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 420.

⁷⁵⁷ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 269-270., Nurmehmet, “Türkmenlerde Renk...”, s. 79.

⁷⁵⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 161.

⁷⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945, s. 270-271.

⁷⁶⁰ Özlem Kumrular, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 123.

gözlemliyoruz: Birincisi güzelliğin simgesi olarak gül, ikincisi ise güzelliğin simgesi olarak yanaklar.⁷⁶¹ Dede Korkut'ta yavuklu için, “kar üzerine kan damlamış yanaklım” deniyordu. Aynı eserin başka bir yerinde de “göksi kızıl düğmeli” diye, yavuklu övülüyordu. Kırmızı kına da, kızların belirli bir mutluluk işaretleriydi. Nitekim Beyrek Bey kaybolduktan sonra onun yavuklusu "eline kızıl kına yakmaz olmuştu".⁷⁶²

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kızıl deve ifadesi birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Kızıl deve müslüman olan Oğuz'ların algı dünyasında oldukça değerli bir varlığa işaret etmektedir. Bunda Hz. Salih ile kavmi olan Semud halkı arasında cereyan eden ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssanın etkisi olsa gerek. Semud Kavmi, Hz. Salih'e, “Şayet doğru isen Rabbin şu kayanın içinden kırmızı tüylü hamile bir deve çıkarsın. Yavrusu da kendisi gibi kırmızı tüylü olsun. Devenin sütü kışın sıcak, yazın serin olsun. İçen hastalar şifa bulsun” dediler. Alay ederek, ahmakça, olmayacağına inanarak yaptıkları bu istek üzerine, Hz. Salih kavmini tekrar uyardı ve sonrada Rabbine dua etti. Hz. Salih de dua edince, Hicr tarafında bulunan kaya yarılp istenilen deve çıktı. Bu mucize karşısında bir kısmı hemen iman etti. Diğerleri de kâfirliğine devam etti. Gerek bu inkârcılar, gerekse kavminden diğer inanmayanlar inkârlarını artırdılar. Hz. Salih'e gönderilen deveye dokunulmaması, yiyip içip serbestçe dolaşması istendiği halde, bir müddet sonra ayaklarından biçerek yıkıp boğazladılar. Hz. Salih, oradan hicret etti, kavmi de olası bir volkanik sarsıntı ve şiddetli bir sesle helak olup gitti.⁷⁶³

Dede Korkut Hikâyeleri'nde bazı bölümlerde rastladığımız “ağ yüzli, ala gözlü” ibaresinin bazen erkekler, bazen de kadınlar için yer aldığı görülmektedir. Kırmızı renk, Oğuzlarda ve diğer Türk boylarında cesaretin, yiğitliğin, gücün sembolü olarak bilinmektedir. Oğuz Kağan'ın ve Manas'ın gözlerinin al renkli olduğu rivayet edilmektedir. Hikâyelerde, erkeklerin ve kadınların ala gözlü olduklarından bahsedilen bu bölümlerde kahramanların kimliklerinin altına yüklenen aynı anlam bağlamlarını okumaktayız. Ala renk bir taraftan güzelliğin sembolü iken, diğer taraftan yiğitliği sembolize eden bir unsurdur.⁷⁶⁴ Atlı-Bozkır medeniyetinin en yüksek sosyal değeri olan kahramanlık; kendini insan kuvveti ve savaşçılık mahareti olarak gösterir. Dede Korkut

⁷⁶¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 162.

⁷⁶² Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 269-270.

⁷⁶³ Kur'an-ı Kerim, A'raf Suresi 73-79 Ayetler, Zariyat Suresi 44. Ayet, Şuara Suresi 158. Ayet., <http://blog.milliyet.com.tr/kavimlerin-hal-ki-2---semud-kavmi-nasil-hel-k-oldu/Blog/?BlogNo=398554>, Son Erişim Tarihi: 14. 10. 2014.

⁷⁶⁴ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 163.

Destanlarında kahramanlık, sosyal hayatta erkekle her yönden ortak hayat süren kadınlar için de yüksek kıymet arz eder. Dolayısıyla en yüksek kıymet olan kahramanlık vasıfları, kadın için de söz konusudur. Bunun neticesi olarak Türk erkeği, kahramanlık vasfını kadında da arar.

Bamsı Beyrek ve Kanturalı, eşlerinde aradıkları vasıfları şöyle ifade ederler:

“.....Oğul bugün Oğuzda ne gördün? Aydur: Ne göreyim, oğlı olan ivermiş, kızı olan köçürmüş. Babası aydur: Oğul ya seni ivermek mi gerek? Beli pes ağ sakallu aziz baba ivermek gerek didi. Babası aydur: Oğuz da kimin kızın alıvireyin didi. Beyrek aydur: Baba mana bir kız alıvir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men karakoç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmeh gerek, bunun gibi kız alı vir baba mana didi. Babası Bay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüne bir hempa istermişsin...”. Kanturalı da aynı şartları eşinde arar. Hatta daha ileri giderek “Beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici Türkmen kızı alasın, nagahandan dayanam üzerine düşem karnı yırtıla..” diyerek bizi, cicili bicili Türkmen kızlarının varlığından da haberdar eder. Destan üslubu içinde belli özellikleriyle dile getirilen bu kadınlar, toplum içinde aile reisi, Türk evinin direği, erkeğin vefalı arkadaşı, en mühimi de mukaddes Türk çocuklarının anneleridir. İster eş, ister anne, ister kardeş olarak bu kadınlar, birer kahraman ve kahraman yardımcısı olarak görülmektedirler. Dışa dönük aktif bir hayat süren Oğuzlarda yiğitlik, galebe çalma ve hâkim olma duyguları “Alp tipinin” önde gelen hususiyetlerindedir.⁷⁶⁵

Al rengin farklı bir kullanımına Uruz’un babasına yaptığı soylamada rastlanır. Burada mızrağın al renkli büyük bir yılan ya da canavara benzetildiğini görmekteyiz. Buradaki “al yılan” sembolü ile söylenmek istenen, Uruz’un sivri mızrağının tıpkı büyük zehirli bir yılan gibi öldürücü olacağı, al (kırmızı) renk ile betimlenmek istenen ise kırmızının sahip olduğu tehlikeyi uyarıcı sembolüğüdür. Aynı ibareyi Deli Dumrul’un karısının kendisine karşı dile getirdiği soylamada tekrar gözlemlemekteyiz. Kadın, eğer kendisinden sonra başka birini severse, bu kişinin onu al renkli bir yılan gibi sokarak öldürmesini dileyerek kendine beddua eder. Al yılan deyimi hikâyelerde imkânsızlığın ifadesi olarak görülen anlarda da kullanım alanı bulmaktadır. Kanlı Koca’nın oğluna hitaben söylediği dile getirdiği soylamada “ala yılan sökemez anun ormanı olur”,

⁷⁶⁵ Hamiye Duran, “Burla Hatun’dan Terken Hatun’a”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 32, 2004, s. 34.

tümcesindeki gibi, yapılacak işin, takınılacak tavrın ve verilecek kararın imkânsızlığını, zorluğunu ve tehlikesini gözler önüne serme amacını gütmektedir. Bir sonraki nitelemde al rengi Uruz'un yiğitlerinin savaştığı sırada kalkanlarının renginin “ala kalkan” nitelenmesinde görmekteyiz. Kanımızca burada kalkanların yapıldığı madenin rengine gönderme yapılmıştır.⁷⁶⁶

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kırmızının hayat veren anlamını veren “kan” ile birlikte kullanıldığı bölümler oldukça fazladır. Dede Korkut'ta da kırmızı yanaklı deme yerine “kar üzerine kan damlamış yanaklım” deniliyordu. 11. yüzyıl kaynaklarında verilen örneklerden “boynundan su gibi kan aktı” yerine, “kızıl aktı” demek yeterli sayılıyordu.⁷⁶⁷ Kırmızı hayatın rengi olarak algılanır. İnsana can veren kan kırmızıdır. Bu gerçek ve bu algı kırmızı renginin temel algı boylamını oldukça belirgin bir şekilde etkiler. Bu bölümlerde kırmızı, genel olarak kanın rengini betimleyici unsur olarak yer almış, bazen de geçtiği cümlede ve hikâyenin gelişiminde kahramanın ya da durumun vehametini ifade etmede yardımcı olmuştur. Bu tür kullanıma örnek olarak sıkça karşılaşılan “alça kanı şorladı, ağ etinden kan çıkınca dögdiler” ibaresini örnek vermek mümkündür.⁷⁶⁸ “Al”ın yanında Dede Korkut Kitabı'nda sıkça geçen bir diğer kelime de alça'dır. Alça kelimesi, “Mere alça kopuzum ele alun meni ögün” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁶⁹

Dede Korkut Hikâyeleri'nden birisi olan Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı'nda, Deli Dumrul'un canını almaya gelen Azrail ile olan konuşmaları anlatılmaktadır. Bu hikâyede Azrail için “al kanatlı Azrail” ifadesi üç defa geçmektedir. Azrail için neden “al kanatlı Azrail” tabiri kullanılmıştır? Herhalde, Azrail'in insanın hayatına son veren ölüm meleği olmasına atıfta bulunulmuştur. “Al kanatlı Azrail” ifadesinin geçtiği yerden küçük bir pasaj aktaralım: “Deli Dumrul kırk yiğit ile yiyip içip otururken ansızın Azrail çıka geldi. Azrail'i ne çavuş gördü ne kapıcı. Deli Dumrul'un görür gözü görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu. Dünya âlem Deli Dumrul'un gözüne karanlık oldu...”⁷⁷⁰ Azrail, Deli Dumrul'a hitaben; “Bre deli kavat övünüyordun: Al kanatlı Azrail benim elime geçse, öldüreydim, güzel yiğidin canını onun elinden kurtaraydım diyordun, şimdi bre deli geldim ki senin canını alayım, verir misin yoksa benimle cenk

⁷⁶⁶ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 163-164.

⁷⁶⁷ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 268.

⁷⁶⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 163-164.

⁷⁶⁹ Engin Yılmaz, “Dedem Korkut Kitabı'nda Tasvir Dünyası”, **TDAY Belleten I**, 2003/1, s. 8.

⁷⁷⁰ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 114.

eder misin?”, dedi. Deli Dumrul der: “Bre, al kanatlı Azrail sen misin?”, dedi. “Evet, benim”, dedi. “Bu güzel yiğitlerin canını sen mi alıyorsun?”, dedi. “Evet, ben alıyorum”, dedi. “Bre Azrail, ben seni geniş yerde istiyordum, dar yerde iyi elime girdin değil mi?”, dedi. “Ben seni öldüreyim, güzel yiğidin canını kurtarayım”, dedi. Kara kılıcını sıyırdı eline aldı, Azrail'e çalmağa hamle kıldı. Azrail bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti. İnsanoğlunun ejderhası Deli Dumrul elini eline çaldı, kâh kâh güldü. Der: Yiğitlerim Azrail'in gözünü öyle korkuttum ki geniş kapıyı bıraktı dar bacadan kaçtı, mademki benim elimden güvercin gibi kuş oldu uçtu, ben onu bırakır mıyım doğana aldırmağınca dedi...⁷⁷¹

Kırmızı rengin eser içerisinde nerdeyse her kullanıldığında olumlu anlam boyutuna bürünerek okuyucu ile buluştuğu form, “ala gerdek, ala gerdek yanı, alaca gerdek” gibi ifade tarzlarıdır. Burada kırmızı renk tamamen murad etmeyi, muradına ermeyi, mutluluğu temsil eder. Murad almanın, arzularına ulaşmanın bir başka formda ifadesini “ala yorgan içinde senün ile tolaşmadun” tümcesinde görmekteyiz. Buradaki al renk, anlam bağlamları bakımından al gerdeğin içerdiği tüm anlam boyutlarını barındırmakta ve okuyucuya kast ettiği anlamı yorumsal olarak çıkarsama imkânı sunmaktadır.⁷⁷²

Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen; “al yanağını çekti yırttı”, ifadesi üzüntü ile birlikte duyulan acının bir göstergesi olarak söylenmiştir. Salur Kazan'ın Evi'nin Yağmalandığı Destan ve Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda geçen bu tabirler mutluluğun göstergesi olan al yanaklı olma durumunu bölen hüznün ifadesi olarak ifade edilmiştir. Sevgiliden ya da değer verilen bir kişiden ayrılmayı ifade eder nitelikteki bir diğer ifade ise, “ala gözden ayrılmak” şeklindedir. Bu kullanımlardan çok farklı gibi görünmesine rağmen “eline kızıl kına yakılmaması” şeklindeki ibare de duyulan üzüntü ve matem bir yansıması olarak karşımıza çıkar.⁷⁷³

Dede Korkut Hikâyeleri'nden Bamsı Beyrek'te geçen aşağıdaki ibarelerden anlaşıldığı üzere Oğuz Türklerinde güveyiler/nişanlılar kırmızı/kızıl kaftan giymekte iken bekârlar beyaz kaftan giymektedirler. Beyrek'e, “Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek geydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldılar. Beyrek aydur: Niye saht

⁷⁷¹ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 115.

⁷⁷² Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 165.

⁷⁷³ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 165.

oldunuz didi. Ayıtdılar: Niye saht olmayalım, sen kızıl kaftan geyersin, biz ağ kaftan geyerüz didiler”.⁷⁷⁴

Örf ve adetler, toplumdaki işlevsellikleri nedeniyle gerek İslam hukukunda gerekse modern hukuk normları oluşturulurken dikkate alınmıştır. Hatta örf ve adetler modern hukukun kaynaklarından biridir.⁷⁷⁵ “Al duvağım iyese” ifadesi Türk örf ve adetlerindeki kültürel bir olgunun göstergesini oluşturmaktadır. Eski Türk geleneklerine bakıldığında al duvağın evlenen kızın namusunu, haysiyetini koruyarak evlendiğinin bir simgesi olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Eski Türklerdeki kırmızı duvak şu an gelinlerin beline bağlanan kırmızı kurdele ile aynı anlamı taşımakta idi. Hatta gelinlik ve damatlık da kırmızı kaftandan oluşmakta idi.⁷⁷⁶ Kırmızı kaftanlar, gerdeğe girecek gelin ile güveyinin, Dede Korkut’un dili ile “ergenlik kaftanları”, yani mutluluk, mürüvvet ve murat giysileri idiler. Bunda bir töre, gelenek ve biraz da, resmiyet vardı. Çünkü eski Türk aile törelerinde de, askeri bir disiplin vardı. Al renk, al giysiler ise, serbesttir. Herkes giyebilir. Aile, mutlu ve güzel görünebilirdi.⁷⁷⁷ Dede Korkut Hikâyeleri’nden, Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Destan’da geçen; “Karşı yatan kara dağdan oğlana yaylak verdi. Kara koçu koşucu attan tavla verdi. Akça yüzlü oğluna akça koyun şölenlik verdi. Ela gözlü oğluna al duvaklı gelin aldı. Ak alınlı Bayındır Han’a hisse çıkardı”⁷⁷⁸, örnek cümlesinden de anlaşılacağı gibi “al duvak” tabiri gelinlerin devamlı surette kullandıkları yaygın bir aksesuarı anlatmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde Ala Tağ adı geçmektedir. Ala Tağ adından kasıt, büyük ihtimalle Oğuz Türklerinin yaşadıkları coğrafya olan Asya’da, Sibiryaya ile Moğolistan’ı birbirinden ayıran büyük dağ sıraları topluluğunun adıdır. Bu dağ sıralarının bir kısmı Rusya, bir kısmı da Çin içindedir. Yükseklik, şekil ve yapı bakımından iki büyük bölüme ayrılırlar. Bunlardan biri, eski Sovyet toprakları içinde yer alan Kuzeybatı Altay Dağlarıdır. İkinci büyük bölümü ise dış Moğolistan içerlerine doğru uzanan Güney Altaylar veya Büyük Altaylardır. Bu bilgi bize anlatılar içerisinde rastladığımız bir veriyi daha iyi yorumlama imkânı vermektedir. Şöyle ki, hikâyeler içinde ala dağlardan bahsedilirken, bazen “karşı yatan ala tağ” deyimi, bazen de “arhu bili ala tağ” deyimi

⁷⁷⁴ Yılmaz, “Dedem Korkut Kitabı’nda...”, s. 9.

⁷⁷⁵ Dursun, “Dede Korkut Hikâyelerinde...”, s. 107.

⁷⁷⁶ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 165-166.

⁷⁷⁷ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 407.

⁷⁷⁸ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 176.

kullanılmıştır. Bu bilgiler bize yeri geldikçe Altay dağlarının genelinden bahsedildiği bilgisini vermektedir.⁷⁷⁹

Dede Korkut Hikâyeleri incelendiğinde karşımıza bariz olarak çıkan olgu, kırmızı rengin üç farklı formda (kırmızı-kızıl-al) dile getirildiği ve dile getirildiği yerlere göre anlam katmanları oluşturduğudur. Örneğin güzellikten bahsedilirken kırmızı renk kullanılmamış, çoğunlukla al renk ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Kırmızı eserde iki yerde kaftanı niteleme adına çıkarken, bir yerde de kırmızı otağ olarak görünür. Kırmızı rengin yaşamın rengi olarak vurgulandığı bölümlerde ise, okuyucu “kan” kelimesi ile karşılaşmaktadır.⁷⁸⁰ Hayvan betimlemesi olarak “al renk”, “ala köpek” ve “ala ördek” şeklinde gözlemlenmektedir İnsan sıfatı olarak ise eserde kırmızı renk, sadece yaşamsal fonksiyonun göstergesi olan kan kelimesi ile Kan Turalı’yı niteler.⁷⁸¹

2. 4. 3. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Gök-Mavi Renk

Dede Korkut Hikâyeleri’ne baktığımızda, gök-mavi rengin kara-siyah, kırmızı ya da ak-beyaz renk kadar sıkça rastlanılan bir renk olmamasına rağmen, anlam boyutlarına indirgenğinde oldukça önemli bir renk olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Anlatılarda mavi renk ile ilk karşılaşmamız “gökçe” kelimesi ile olur. Gökçe kelimesi burada çimenleri nitelendirme amacıyla kullanılmış olup anlamsal boyutuna geçildiğinde zamanın geçiciliğini ve doğadaki düzenin yansımaları gösterdiğini görürüz. Hikâyelerde, “Gök bidevisin” deyişi ile anlatılmak istenen, Türklerde gök rengin arkasında yatan boz renk kavramına bağlı olarak, boz renkli, cins bir attır. Bu bağlamdaki bir diğer uygulamayı, “Deniz kulunu boz aygır” ibaresinde görmek mümkündür. Burada kast edilen şey denizdir ve buna bağlı olarak, mavi renkle birlikte boz renkli bir tay yavrusu betimlenir. Mavi renginin okyanuslarla ve denizlerle olan özdeşliği ona derinlik kazandırır. Dolayısıyla o renklerin en derin olanıdır. Bu nedenle de mavi sonsuzluğu, sadakati, vefayı ve ruhaniliği sembolize eder. Burada alt anlam katmanı olarak atların sahip olduğu vefa ve sadakat ile Türklerin onlarla olan özel bağı, belki de bu yöndeki kullanıma bir neden olarak gösterilebilir.⁷⁸² Bahaeddin Ögel, “gök bidevi atlar” tabirinin Dede Korkut Hikâyeleri’nde aslında mecazen kullanıldığını ifade eder. Buna göre; boz veya toprak rengindeki kurt için Gök-böri, yani Gök Kurt

⁷⁷⁹ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 166-167.

⁷⁸⁰ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 167.

⁷⁸¹ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 168.

⁷⁸² Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 171-172.

denilmiştir. Çünkü kurt için bir semavi kutsallık anlayışı oluşturabilmek için ilahi göğün rengine, yani Tanrı'nın sembolü olan gök rengine büründürülmüştür. Gök bidevi atlar da, Dede Korkut'un gözünde normal atlar değildi. İşte gök renk adı, atlar için, bu duygu ve mana içinde ele alınmalı idi. Mete, Çin İmparatoru'nu kuşatırken, kuşatmada, batı yönünü, gök atlar tutmuştu. Burada ifade edilen gök atlar aslında kır atlar olmalıydılar. Yaşlı, tecrübeli bilgelerin ve kocaların da, saçları kırılmış ve aklaşmıştır. Fakat Türkler onlara, kökçin, gökçin diyorlardı.⁷⁸³

Türklerde mavi; göğü, Gök Tanrı'yı ifade eden kelime olarak kullanılmıştı. Türkler'de gök renk göklerle bağlantılı olarak manevi yükselişin, dâhili temizliğin, idrakin, Tanrı'ya doğru yücelen ruhların rengidir. Dede Korkut'ta gök sakallı ifadesi ermişliğe, ululuğa işaret etmektedir. Destanda geçen "Anam benim için mavi giyip kara sarınsın" cümlesindeki ana fikir, maddi dünyadan el çekmek, yüzünü göklere çevirmek, dünya zevklerini unutmak, yas tutmak olmalı. Burada aynı zamanda soyluluğa bir işaret vardır.⁷⁸⁴ Mavi rengin anlatılarda en yoğun olarak karşılaşıldığı form, bu rengin ululuk ve yücelik anlam boyutuna sahip olduğu "gök yüzi" dür. Mavi gökyüzünün rengidir, gökseldir ve eser içerisinde Gök Tanrı inancından beri var olan tüm anlam boyutlarıyla ortaya konulur.⁷⁸⁵

Renklerin sembolik anlamları düşünüldüğünde Dede Korkut Hikâyelerinde sıkça kullanılan ala ve ak renklerinin Oğuzların algı dünyasında olumlu, kara renginin ise olumsuz çağrışımları olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca, Türklerde yas renginin gök rengi olduğu yönündeki bilgiler doğrultusunda "karalu göklü otağ" birliktelik kullanımında gök renk adının kara renk adıyla ikileme oluşturarak birlikte kullanılması, gök renk adının da olumsuz bir çağrışımı olduğunu göstermektedir.⁷⁸⁶

Türk kültüründe birçok deniz, göl, dağ ve gök anlam alanı olarak mavi ile bağdaştırılmıştır. Bunun anlatılardaki örneği "Gökçedağ" ve "Gökçe Deniz" isimleri ile gözler önüne serilir. Mavi rene yönelik olarak çiftli bir betimlemeyi "asumanlı gök" deyimini ile görmekteyiz. Sözlüksel anlamına baktığımızda Farsça'dan gelen bir kelime olan Asuman'ın, gök anlamına geldiğini görmekteyiz. Düz anlam olarak bakıldığında üst üste iki kez gök kelimesinin kullanılmasının mantıklı olmadığı düşünülse de,

⁷⁸³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 468.

⁷⁸⁴ İskenderzade, "Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik...", s. 335.

⁷⁸⁵ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 172.

⁷⁸⁶ Yeter Torun, Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine, **Turkish Studies**, Volume 6/3, Summer 2011, s. 1261.

soylamanın geneli içindeki anlam anlaşılmaya çalışıldığında, tertemiz aydınlık bir gökyüzünde kara bir bulut nasıl kötü bir havanın, bir fırtınanın habercisi ise, Kazan da kendisini kâfirlerin üzerine çökebilecek bir felaket ve tehlike olarak göstermektedir.⁷⁸⁷

Renksel temelde, mavinin gerçek renk anlamına gönderme yapan ender ifadelerden birini ise “gök ala görklü çemen” ibaresinde gözlemlemekteyiz. Burada mavinin bu kültürde sahip olduğu gri-mavi arası renksel anlam, kanımızca yanında yer alan “ala” (renkli) kelimesi ile mavi ve yeşil arası bir renge sahip olan ya da olabilecek çimenleri nitelendirmek amacıyla kullanılmıştır. Mavi renk ile ilgili bir başka ifade “götürdüğün göğe yetüren görklü Tanrı” tümcesi, hem şaman inancının hem de İslam inancının etki ve yansımalarının bariz şekilde gözler önüne serildiği ifadelerdir. Buradaki anlam katmanlarının altında öldükten sonra gidileceğine inanılan Cennet yer alır. Çünkü “yetürdüğü” kelimesi ulaştırma anlamına sahip olduğundan, burada göğe ulaştırmak anlamı doğar ki, bu da cenneti gösterir. “Gök ırak yir katı” lafzı ise görece olarak mesafeyi betimlemektedir.⁷⁸⁸

2. 4. 4. Dede Korkut Hikâyelerinde Kara-Siyah Renk

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kara renk; karanlık, kuzey, boşluk, tahribat, büyü, kötülük, karmaşa, yeraltı dünyası, ölüm, yas gibi anlamları içermektedir. Genel olarak olumsuz anlamlarda olan kara renk, şeytan ve benzeri yaratıklarla da ilintilidir. Kara rengin olumlu olarak bakabileceğimiz yanlarından bir tanesi kuvvetli, korkmaz, cesur anlamlarıdır. Örneğin kara kış, gözü kara deyimlerinde olduğu gibi.⁷⁸⁹

Kara rengi hikâyelerde tartışmalı bir renk olarak gözlemlemek mümkün. Öyle ki, bir taraftan karanlık güçleri, kötülüğü ve suçu sembolize eden bir renk iken, diğer taraftan sadakat, sebat, dayanıklılık, ihtiyat, bilgelik ve güvenilirliğin simgesi olarak ortaya çıkar. Ayrıca, büyüklük, yükseklik, başatlık, bedbahtlık anlamlarını da içerir.⁷⁹⁰ Ayrıca, kara rengiyle ilgili olarak; kara koyun yahnisi, koyun yününden yapılan kara keçe, keçe ile kaplanan kara otağ, misafirin altına döşenen kara keçe, kara Dervend, kara kaygulu, kara ahşam, kara koç at, kara süzme gözler, kara bağır, kara gün, kara bulut, kara saç, kara kaş, kara sakallu, yilisi kara kazılu at, kara şiven, kara tonlu derviş, kara çekik

⁷⁸⁷ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 172-173.

⁷⁸⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikâyeleri...**, s. 173-174.

⁷⁸⁹ Lale Avşar İskenderzade, “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 17, 2007, s. 335.

⁷⁹⁰ Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 15.

gözler, kara baş, kara polad öz kılıç, kara kaplan, kara ölüm, kara tağ, kara touz, kara buğa, kara buğra, kara inek buzağusu, kara pusarik (koyu renkli duman), garalı göylü otag, kara dinli/donlu kâfir (Hristiyan keşişler) gibi adlandırmalara başvurulduğunu görürüz. Kâfirlerin evleri için ise “Kara tonguz damı” ifadesi kullanılır. Kâfirler ve dervişler genellikle kara tonlu, Oğuzlar ağ tonlu olarak nitelendirilirler. Matem esnasında Oğuzlarda ağ ton çıkarılır kara ton giyilir. Beyrek öldüğünde Ak-Boz atının kuyruğu kesilir, kırk elli yiğit ak giysilerini çıkarıp gök sarınırlar, sarıklarını yere vururlar, nişanlısı Banıççek de ak kaftanını çıkarıp karalar giyer.⁷⁹¹

“Dede Korkut söylemiş: Allah Allah demeyince işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez. Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel vakti ermeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez. Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa yağar, toplar, talep eyler, nasibinden fazlasını yiyemez. Gürüldeyip sular taşsa deniz dolmaz. Kibirlik eyleyeni Tanrı sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz. El oğlunu beslemekle oğul olmaz, büyüyünce bırakır gider, gördüm demez. Kül tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz. Kara eşek başına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydiren hanım olmaz. Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz, yapağılı yeşil çimen güze kalmaz. Eski pamuk bez olmaz, eski düşman dost olmaz. Kara koç ata kıymayınca yol alınmaz, kara çelik öz kılıcı çalmayınca hasım dönmez, er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur. Oğul da neylesin baba ölüp mal kalmasa. Baba malından ne fayda başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi!”⁷⁹² Dede Korkut Hikâyelerinin daha ilk girişinden itibaren renk kavramı ile karşılaşmak mümkündür. “Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa”, şeklindeki ifadede yola çıkarak; kara dağ tabiri olumlu bir anlamda kullanılmış olup, büyüklük, yücelik çokluk anlamına gelmektedir. Türklerin zihin dünyasında, “Kara” sözün de dağların özü, ruhu, sağlam tabanı, gökleri delen doğruluğu vardı. Dede Korkut'da, kara dağlar kendilerinin en değerli varlıkları, hayat veren kaynakları idi: “Yerli kara dağların yıkılmasın”. Bu bir dua ve alkış idi. O dönem inanışına göre dağlar Oğuz Türkleri'nindir. “Karşı yatan kara dağın” gibi daha nice güzel sözler vardır. “Kara dağ” sözünde korku ile saygı yanyana yaşanmıştır. Hemen birkaç cümle sonra, “Kara eşek başına gem vursan katır olmaz”, ifadesi geçmekte olup,

⁷⁹¹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 191.

⁷⁹² Ergin, **Dede Korkut...**, s. 16.

kara kelimesi bu kez olumsuz anlamda kullanılmıştır. Eşek kelimesinin önüne getirilen bir sıfat olarak gördüğümüz kara kelimesi, olumsuz bir anlam ifade etmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde birçok kez kullanılan kara kelimesi çoğunlukla olumsuz bir anlam ifade ederken, bazende yüce, yiğit, büyük anlamlarına gelecek şekilde olumlu bir mahiyette kullanılmıştır. “ Kara Polad (çelik) öz kılıcın çalmayınca.....”, cümlesinde olduğu gibi. Bu cümleden, bir kahramanlık vurgusu anlaşılmaktadır. Savaşçı bir toplumun üyeleri olan kişiler için kılıç, kalkan, ok gibi savaş araçları çok özel bir anlam taşımaktadır. Çünkü bunlar, insanlara ismin bile ancak belli bir kahramanlığın, yiğitliğin gösterilmesi sonucu verildiği bir toplumda, kişinin kendini kabul ettirebilmek için cesaretini ortaya koyarken yararlandığı en önemli araçlarıdır. Kahramanlar büyüklük ve yiğitliklerini savaş alanlarında gösterirlerken, tüm bunlar onların toplum içerisindeki mevkilerini belirlemekteydi. Burada karşımıza çıkan “kara polad” deyimini ile amaçlanan, daha önce gösterilen kahramanlıklara ve cesarete ve kazanılan zaferlere bir gönderme yapmaktır.⁷⁹³

Dede Korkut Hikâyeleri'nden alıntı yaptığımız aşağıdaki cümlelerin birinde; “Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi”, cümlesi geçiyor. Bu cümlede Türk toplumunun misfirperverlik anlayışına bir gönderme yapıp, misafiri olmayan, misafirler tarafından kapısı çalınmayan ya da açılmayan bir evin hiç hoş karşılanmadığı ortaya konulmuştur. Şöyle denilmiş;

“Dede Korkut bir daha söylemiş: Sert yürürken cins bir ata namert yiğit binemez, binince binmese daha iyi. Çalıp keser öz kılıcı namertler çalınca çalmasa daha iyi. Çala bilen yiğide ok ile kılıçtan bir çomak daha iyi. Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi. Atın yemediği acı otlar bitince bitmese daha iyi. İnsanın içmediği acı sular sızınca sızmasa daha iyi. Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden inince inmese daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi. Baba adını yürütünce devletli oğul daha iyi. Yalan söz bu dünyada olunca olmasa daha iyi. Gerçeklerin üç otuz on yaşını doldursa daha iyi. Üç otuz on yaşınız dolsun, Hak size kötülük getirmesin, devletiniz devamlı olsun hanım hey!”⁷⁹⁴

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda; Kam Gan oğlu Han Bayındır, geleneksel olarak yılda bir kere ziyafet düzenler ve Oğuz beylerini konuk eder. Yine böyle bir

⁷⁹³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 131.

⁷⁹⁴ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 16-17.

ziyafet hazırlığında üç çeşit otağ kurdurur: ak otağ, kızıl otağ ve kara otağ. “Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önüne götürün, yir ise yisün yimez ise tursun gitsün dimiş idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta’ala kargayupdur, biz dahi kargaruz bellü bilsün dimiş idi.” Burada toplumsal anlamda çocuk sahibi olma durumuna göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bir kişinin daha önce herhangi bir yiğitlikte bulunmuş olması onun sadece “bey” olup olmaması ile ilgili iken, bu beylerin hangi otağa girip konuk edilecekleri, hangi yemeklerden yiyebilecekleri, hangi türden halıların üzerine basacakları, yani ne tür bir ilgi görecekları tümüyle soylarının devamı ile doğrudan ilintili çocuk öğesine göre düzenlenmiştir. Erkek çocuğu olanlar en iyi otağ olan ak otağa davet edilir ve en güzel yemeklerin tadına varabilecekken, yani el üstünde tutulan misafirler iken, kızları olan beylerse ikinci dereceden iyi olan kızıl otağa konuk ediliyor ve orada onlara ikramlarda bulunuluyor.⁷⁹⁵ Hem oğlu hem de kızı olmayan aileler ise kara otağa kondurulup, altlarına kara keçe serilip, kara koyun yahnisinden sunulmaktadır. Çünkü renk olarak kara, istenilmeyeni ifade etmekte kullanılmaktadır. Mesela gelen bir misafir istenmiyor ise ona kara keçe gösterilerek oraya oturması söylenir. Gelen kişi de böylelikle istenmediğini anlar. Burada da aynı durum söz konusu edilmektedir. İnanışlara göre oğlu ve kızı olmayana Allah Teâla beddua etmiştir.⁷⁹⁶

Kara otağa girmesi gerekenlerin Tanrı tarafından dahi lanetlendiği düşünüldüğü için, toplum içerisinde çocuğu olmayan kişilerin maruz kaldığı tutum ve değer yargısını bu eserde de gözlemlemek mümkündür.⁷⁹⁷ Bu hikâyede oğlu kızı olmayan kara otağa oturtulurken, ayrıca altına kara keçe serilmesi, yemesi için kendisine kara koyun yahnisi verilmesi gibi bir anlayış ortaya konulmuş olup, kara kelimesi sıfat olarak kullanılmış ve önüne geldiği isimlere olumsuzluk anlamı katmıştır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda; “Aklu karalu seçilen çağda”, şeklinde bir ifade bulunuyor. Soylamanın geneline bakıldığında, burada günün ışması ile birlikte insanın çevresindeki varlıkları algılayabileceği bir aydınlığa ulaşmasının kast edildiği anlaşılır. Ancak cümle, tüm bunlardan bağımsız olarak yorumlanmaya çalışıldığında, burada siyah rengin tamamen ironik ve mecaz bir ifade olarak yer aldığı ve insanın iyiyi

⁷⁹⁵ Aşkaroğlu, “Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han...”, s. 126.

⁷⁹⁶ Selçuk Kürşad Koca, Serdar Uğurlu, “Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 22, Ekim-Kasım-Aralık-2010, s. 4.

⁷⁹⁷ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 133.

kötüden, doğruyu eğriden ayırma çağı olarak adlandırılan ergenlik döneminin anlatılmaya çalışıldığı söylenilebilir.⁷⁹⁸

“Serin serin tan yelleri estiğinde

Sakallı boza çalan çayır kuşu öttüğünde

Büyük cins atlar sahibin görüp homurdandığında

Sakalı uzun müezzin ezan okuduğunda

Aklı karalı seçilen çağda

Kudretli Oğuz’un gelininin kızının bezendiği çağda

Göğsü güzel koca dağlara gün vurunca

Bey yiğitlerin, kahramanların birbirine koyulduğu çağda sabahın ilk aydınlığında Dirse Han yerinden kalktı. Oğlancığını yanına alıp kırk yiğidi beraberine aldı, ava çıktı.”⁷⁹⁹

Yine Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda; Dirse Han evine gider ve kendisinin Bayındır Han’ın emriyle kara otağa oturtulup, altına kara keçe serilip, kendisine kara koyun yahnisi yedirilmesinden ötürü eşine şunları söyler;

“Berî gel başımın bahtı evimin tahtı

Evden çıkıp yürüyünce servi boylum

Topuğunda sarmaşınca *kara* saçlım

Kurulu yaya benzer çatma kaşlım

Çift badem sığmayan dar ağızlım

Kavunum yemişim düvleğim

Görüyor musun neler oldu?”

Burada konumuzla ilgili olarak Dirse Han’ın eşinin güzelliğini ifade etmek için söylediği “Topuğunda sarmaşınca *kara* saçlım”, ifadesi bizim için önemlidir. Kara kelimesi bu cümlede saç isminin sıfatı olarak kullanılmış olup, olumlu bir anlam ifade etmektedir.

⁷⁹⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 134.

⁷⁹⁹ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 28.

Hikayenin devamında anlamın bir ifadeden bir diğer ifadeye değiştiği gözlenir: “kara bağrı sarsıldı” ibaresi, söylenmek istenen ifadeye soyut ve mecazi anlamda eşlik ederek anlamı kuvvetlendirme görevi görür. Burada bahsedilmek istenen şey, aslında kişilerin başlarından geçen talihsiz ve kötü olaylar, kişilerin yaşantıları boyunca karşılaştıkları güçlüklerdir. Bugün halen kullanımda olan bir deyim olarak karşımıza çıkan bu ifade, yine aynı anlamda kullanılmaktadır. Hikâyelerde yaşananlara bağlı olarak yukarıda söz ettiğimiz anlamda ya da benzer anlamlarda kullanılan farklı şekiller bulunmaktadır. Bu çeşitliliğe örnek olması açısından bunlardan bir kısmını sıralamak istediğimizde; “kara saçını yolmak”, “kara gözden acı yaş dökmek”, “kara tırnak ağ yüzüne çalmak” ifadeleri karşımıza çıkar.⁸⁰⁰

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda geçen; “kara süzme gözleri kan yaş doldu”, tabirindeki kara kelimesi gözleri tasvir etmek için kullanılan bir sıfat olup, gözlerin güzelliğini ifade etmek ve anlatımı güçlendirmek için kullanılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kara kelimesinin bir sonraki kullanımı “Yelesi kara cins atına sıçrayıp bindin” cümlesindedir. Atın, eski Türk toplum hayatındaki önemi büyüktür. Hayatın her alanında insanlarla içiçe olan at, geçmiş zamanlarda milletimiz için bir yük taşımada, savaş alanlarında kullanılan bir hayvan olmanın ötesinde adeta bir can dostudur. Hikâyelerde geçen atlar ve onların renkleri hikâyelerdeki kahramanların kimliğini, kişiliğini, kahramanlığını ortaya koymak için kullanılmıştır. Kara kelimesinin atları tarif ederken kullanılan bir başka ifadesi ise, “kara koç atlar” şeklindedir. Bu kullanımda at kelimesi hem kara hem de koç kelimeleri ile tavsif edilmiştir.⁸⁰¹

Daha önce belirttiğimiz gibi, genel olarak farklı bir inancı temsil eden kişilerin giydiği kıyafeti ve onlara beslenen ön yargıyı temsil eden “kara donlu” ifadesi, hikâyeye içerisinde tamamen farklı bir anlatımla “kara donlu (elbiseli) dervişlere nezirler (adaklar) virdüm”, şeklinde karşımıza çıkar.⁸⁰²

“Kara donlu kâfir” deyişini, sık sık Dede Korkut’ta görüyoruz. Yine aynı eserde zaman zaman “kara donlu, azgın dinli kâfir” söyleyişi çok geçiyordu. Elbette ki bu sözlerden, o çağdaki bütün Hristiyanların siyah elbise ve Türklerin de, başka bir renk elbise giydiği sonucunu çıkartamayız. Buradaki “karalık” veya “kara donlu” tanıtması, Hristiyanların

⁸⁰⁰ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 134-135.

⁸⁰¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 135.

⁸⁰² Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 135.

din ve duygu ayrılığı veya onların küçültülmesi ve kötülenmesi sonucunda söylenmiş olmalıdır. Nitekim Dede Korkut'ta onlar için, “kara arpa ekmecli”, “kara domuz damlı (evli)” gibi başka sözler de söylenmiştir. “Kara dinli”, yakıştırmasını da bunlara katabiliriz.⁸⁰³ Kara kelimesindeki aynı olumsuz anlamı günümüzde de devam etmektedir. Mesela, Türkiye Türkçesinde kullanılan kara haber, kara gün tabirlerinde olumsuzluk vardır.⁸⁰⁴ Kara renk aynı zamanda yas rengidir. “Ağ çıkarıp kara giyme”, bir yasa girme deyiimi olarak Dede Korkut'ta yer almaktadır. Yine aynı şekilde, “kara giyip gök sarındılar”, ifadesine de rastlanmaktadır.⁸⁰⁵

Hikâyelerin genelinde karşımıza çıkan bir başka ifade şekli ise, “kara başum kurban sana”dır. Burada iki yönlü bir anlam katmanı oluşmuş olabilir: Birincisi Türk ırkının genel yapısında bulunan siyah saçlı olma durumu, ikincisi ise kişinin bir diğer insan için yapabileceği fedakârlığın ifadesidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nden, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da geçen; “Kara başum bunaldı”, ifadesi ise kesinlikle ikinci bağlamda yer alan bir deyim olarak karşımıza çıkar.⁸⁰⁶

Dede Korkut Hikâyeleri'nde; “Kara ölüm geldiğinde geçit versin”, cümlesinde ölüm kara renkle tavsif edilmiştir. Türk geleneklerinde kara renk ölüm, yas, keder vb. anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin; “Kara kara dağlardan haber aştı, kanlı kanlı sulardan haber geçti, kudretli Oğuz ellerine haber vardı. Usun Koca'nın ak otağı önünde feryat koptu. Kaza benzer kızı gelini ak çıkarıp kara giydi. Usun Koca oğul oğul diye akça yüzlü anası ile ağlaştılar sızlaştılar”.⁸⁰⁷

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nın sonunda Dede Korkut dua eder; “Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin Taşkın akan güzel suyun kurumasin. Kanatların uçları kırılmasın. Koşar iken ak boz atın sendelemesin. Vuruşunca kara çelik öz kılıcın çentilmesin. Dürtüşürken alaca mızrağın utanmasın. Ak bürçekli ananın yeri cennet olsun. Aksakallı babanın yeri cennet olsun. Hakkın yandırdığı çırağın yana dursun. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylesin hanım

⁸⁰³ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 273.

⁸⁰⁴ Karadoğan, “Türk Ad Biliminde Renk...”, s. 93.

⁸⁰⁵ Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din...”, s. 103.

⁸⁰⁶ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 136.

⁸⁰⁷ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 179.

hey!...”. Bu duada geçen; “Yerli kara dağların yıkılmasın”, cümlesinde, kara kelimesi büyük, yüce, ulaşılması zor anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.⁸⁰⁸

Dede Korkut kitabının geneline baktığımızda, zenginlik ve değeri ifade etmek için kullanılan kızıl renginin, küçültücü, değer alçaltıcı bir anlamı ortaya koymak amacıyla kara renge dönüştüğü tümceler ile de karşılaşılmaktadır. Buna örnek olarak eserin ikinci hikâyesinde geçen bir cümleyi gösterebiliriz: “Kazan Bey’in ihtiyarcık olmuş anası kara deve boynunda asılı gitdi”.⁸⁰⁹ Kara deve lafzını kara rengin hakim olduğu rüyanın anlatımında da görüyoruz: “..... Kara deve ensemden kavrar gördüm”.⁸¹⁰ Buradaki kullanım küçültücü anlamından ziyade, kötülük ve uğursuzluğu çağrıştıracı bir anlam içermekte ve haber verme niteliği taşımaktadır. Kara rengi, kullanıldığı nesneyi ve onun özelliklerini betimleyip pekiştiren bir anlama da sahiptir. Örneğin “Kara kıldan sicim boynuna takılı de”⁸¹¹ derken, kara kıldan elde edilen sicimlerin sağlamlığını ve niteliğini belirtme amacı güdülür. Kara renge yüklenen olumsuz anlam ifadeyi ve anlatılmak istenen duyguyu daha da pekiştirmektedir. Kara renk bazen karanlığın ifadesinde kullanılmıştır. Ancak burada doğrudan kara ya da siyah renkten bahsedilmezken, sadece gecenin kara rengi “karangu” sözcüğü ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Deli Dumrul hikâyesinde de “kara şiven” ibaresi ile karşılaşmaktayız. Şiven kelimesi feryat, figan etmek, ağlamak anlamına geldiğinden, burada yiğidin arkasından dökülen gözyaşının, tutulan matem ve yasın ne kadar çok olduğunu belirtmek amacını güder.⁸¹²

Dede Korkut Hikâyeleri’nin birçoğunda kişi isimlerini niteleyecek şekilde kara kelimesi kullanılmıştır. Kara Çöğür, Kara Göne, Kara Çoban vb. Bu kullanımlar da kara kelimesinin kişilerin kişilik özelliklerini ifade edecek şekilde yiğit, cesur anlamlarında kullanıldığı öne sürülebilir.⁸¹³

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kullanılan bir başka tabirde “kara yer” ifadesidir. Dünya, yeryüzü anlamında kullanılan bu ifadeyle ilgili olarak bazı örnekler verilebilir: Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’ndan; “Kam Gön oğlu Han Bayındır yerinden kalkmıştı. Kara yerin üstüne ak otağını diktirmişti. Alaca gölgeliği gökyüzüne

⁸⁰⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 137., Ergin, **Dede Korkut...**, s. 39.

⁸⁰⁹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 137., Ergin, **Dede Korkut...**, s. 39.

⁸¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19.

⁸¹¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 137., Ergin, **Dede Korkut...**, s. 105.

⁸¹² Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 137.

⁸¹³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 137-138.

yükselmişti. Bin yerde ipek halıcığı döşenmişti. İç Oğuz, Dış Oğuz beyleri Bayındır Han'ın sohbetine toplanmıştı. Pay Püre Bey de Bayındır Han'ın sohbetine gelmişti".⁸¹⁴ Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da; "Ağzın kurusun ana, dilin çürüsün ana, ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı kalkarak yerimden doğrulaydım, yakan ite boğazından tutaydım, kaba ökçem altına ataydım, ak yüzünü kara yere tepeydim, ağzın ile burnundan kan fişkirtaydım, can tatlılığını sana göstereydim, bu nasıl sözdür, sakın kadın ana benim üzerime gelmeyesin, benim için ağlamayasın, bırak beni kadın ana çengele vursunlar, bırak elimden çeksinler kara kavurma..."⁸¹⁵

Dede Korkut hikâyelerinde rüyada karanın görülmesi, kara renkli deveden söz edilmesi hep bu rengin kötü haber, kötülük ve yıkım ifade ettiğini düşündürmektedir.⁸¹⁶ Dede Korkut Hikâyeleri'nde kara kelimesi iyiye yorulmayan rüyaların vasıflandırılmasında da kullanılmıştır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da, Karacık Çoban'ın gördüğü kötü bir rüya "kara kaygılı rüya" olarak ifade edilmiştir.⁸¹⁷ Yine aynı hikâyenin içerisinde Salur Kazan da kara kaygılı bir rüya görür. "Ulaş oğlu Salur Kazan, *kara kaygılı rüya* gördü. Sıçradı ayağa kalktı, der: "Biliyor musun kardeşim Kara Göne, rüyamda ne göründü, kara kaygılı rüya gördüm, yumruğumda çırpınan benim şahin kuşumu ölüyor gördüm, gökten yıldırım ak otağımın üzerine çakıyor gördüm, kapkara duman yurdumun üzerine dökülüyor gördüm, kuduz kurtlar evimi dişleyip yırtıyor gördüm, kargı gibi kara saçımı uzanıyor gördüm, uzanarak gözümü örtüyor gördüm, bileğimden on parmağımı kanda gördüm, ne vakit ki bu rüyayı gördüm, ondan beri aklımı fikrimi toplayamıyorum, hanım kardeş benim bu rüyamı yor bana", dedi. Kara Göne der: "Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, saç kaygıdır, kan karadır, geri kalanını yoramam, Allah yorsun dedi".⁸¹⁸ Bu arada rüyanın içerisinde "kara bulut" ifadesi geçiyor. Kara bulut tabirinin ne anlama geldiği rüyayı tabir eden Kara Göne tarafından "devlet" olarak yorumlanmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlanılan ve kara renk adı ile kullanılan bir başka kavram; "kara mudbak (mutfak)" deyimidir. Kültürel açıdan bakıldığında mutfak, Türk toplumunda özel bir yere sahiptir. Bu önemi ifade eden, örneğin "ocağı tütmek" gibi

⁸¹⁴ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 58.

⁸¹⁵ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 48.

⁸¹⁶ Toker, "Renk Simgeçiliği ve Din...", s. 103.

⁸¹⁷ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 40.

⁸¹⁸ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 41-42.

birçok deyim halen geçerliliğini sürdürmektedir.⁸¹⁹ Evin bir bölümü olarak mudbak sözcüğü hikâyelerde iki kez geçmiştir. Hikâyelerden yapılan çıkarımla, mutfak için ayrı bir çadır kurulduğu da düşünülebilir. Mudbak'ı nitelemek için ise kara sıfatı kullanılmıştır. Semih Tezcan'ın Peter Andrews'dan aktardığı bilgilere göre, mutfağın çadırın arkasında veya ayrı bir çadırda olabileceği, mutfak çadırının keçeleri duman ve isten karardığından kara mudbak biçiminde ifade edildiği belirtilmiştir.⁸²⁰

Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasının anlatıldığı hikâyede Şöklü Melik, Burla Hatun'u diğer kırk kızdan ayırabilmek için, oğlunun etlerinin lime lime çekilip pişirilmesini emreder. Ancak bu ifadeyi hikâyede “ağ etinden kara kavurma” şeklinde dile getirir. Burada bir yandan pişirilen etin, insan ya da hayvan eti olup olmadığına bağlı olmaksızın kararip siyahımsı bir renk alması gerçeği dile getirilir. Diğer taraftan Uruz'un gördüğü muamelenin, hayvanlara yapılan muamele ile karşılaştırılması vasıtasıyla, ne kadar aşağılayıcı olduğunu ortaya koyma amacı da güdülmüş olabilir. Ancak bu yorumun gerçeği ne kadar ifade ettiği tartışılabilir bir nitelik taşır.⁸²¹

Dede Korkut Hikâyeleri'nde sıkça karşılaşılan bir olgu da, coğrafi açıdan bakıldığında gerçek yer ve mekân adlarının kullanılmasıdır. Bunlara örnek olarak eserde ilk olarak karşılaştığımız ve açıklamaya çalıştığımız kara dağlar ifadesi gösterilebilir. Bunun dışında, kara renk ile nitelendirilen ve yine coğrafi olarak varlığını gösteren daha birçok farklı ifade ile karşılaşmaktayız. Örneğin “kara dervend”, “kara deniz”⁸²² gibi. Ancak bu deyimde iki farklı anlam katmanı gözlenmektedir. Birincisi, Karadeniz'in dalgalı olmasına bağlı olan gerçek anlam, ikincisi ise mecazi anlamda karşımıza çıkan şeklidir: “kara kara denizlerin gimisi ağaç” cümlesinde, gemilerin yapı malzemesi olan ağacın anlatımında kullanılan siyah renginin, ağaçlardan yapılan gemilerin yol aldığı türlü tehlikelere açık denizleri nitelemekte olduğu gözlenir.⁸²³

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı'nda geçen Deli Dumrul ile Azrail arasındaki konuşmada yer alan; “O bağların kara salkımlı üzümü olur”, cümlesindeki kara salkım tabiri hikâyenin geçtiği coğrafyadaki ürünler, ürünün kalitesi, insanların geçim kaynakları vb. konularda da bilgi sahibi olabilmekteyiz.

⁸¹⁹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 138.

⁸²⁰ Tezcan, **Dede Korkut Oğuznameleri...**, s. 124.

⁸²¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 138-139.

⁸²² Ergin, **Dede Korkut...**, s. 50, 94.

⁸²³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 139.

“Bre Azrail aman

Tanrı'nın birliğine yoktur güman

Ben seni böyle bilmezdim

Hırsız gibi can aldığını duymazdım

Tepesi büyük büyük bizim dağlarımız olur

O dağlarımızda bağlarımız olur

O bağların kara salkımlı üzümü olur

O üzümü sıkarlar al şarabı olur

O şaraptan içen sarhoş olur

Şaraplıydım duymadım

Ne söyledim bilmedim

Beylikten usanmadım, yiğitliğe doymadım

Canımı alma Azrail medet”, dedi. Azrail der: Bre deli kavat bana ne yalvarıyorsun. Allah Taala'ya yalvar, benim de elimde ne var, ben de bir emir kuluyum, dedi”.⁸²⁴

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı'nda yer alan, “Yüksek yüksek kara dağlarım sana yaylak olsun” şeklindeki ifadenin ardına tamamen mecazi bir anlam yüklenmiştir. Hikâyede bu ifade, onu söyleyen kişinin muhatabı için feda edebileceklerini, karşısındakinin kendisi için taşıdığı önem ve ehemmiyeti dile getirmesi biçiminde kullanım alanı bulmuştur. Bu bağlamda değer göstergesi olarak yer alan farklı formlar, eserin farklı anlatılarında okuyucu ile karşı karşıya kalmaktadır. “Kara dağım yüksek oğul” ve kara rengin karanlık ile bağdaştığı “karangulu gözüm aydını kardaş” bu anlamlara örnek olarak gösterilebilir.⁸²⁵

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destanı'nda geçen, “Beyrek şölen yemeğinin üzerine geldi. Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti, döktü, çevirdi. Yahninin kimini sağına, kimini soluna atar. Sağdan gidene sağ alır, soldan gidene sol alır. Haklıya hakkı değsin, haksıza yüzü karalığı değsin”, ifadelerinde geçen kara kelimesi, utandırılması gereken bir duruma düşüldüğünde yüzün nasıl bir renk aldığını ortaya

⁸²⁴ Ergin, **Dede Korkut...**, s. 116., Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 139.

⁸²⁵ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 139-140., Ergin, **Dede Korkut...**, s. 120, 202., Gökyay, **Dedem Korkudun...**, s. 126.

koymuştur. Bu yönüyle kara kelimesi kamuoyu tepkisiyle beraber adaletin ortaya çıkışında adeta bir sembol olarak kullanılmaktadır.

2. 4. 5. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Sarı Renk

Dede Korkut Hikâyeleri’nde sarı renge beyaz, siyah ya da kırmızı renk kadar rastlanmadığı görülür. Kullanılan ifade genelde sarının altın ve altın rengi ile bağlantısına dayanan “altın” kelimesidir.⁸²⁶

Sarı veya sarıca gibi takma adlar taşıyan pek çok Türk vardır. Bu, biraz da Türk geleneğinin ad verme alışkanlığından ileri geliyordu. Cengiz Han zamanında, Kerayit Devleti gibi büyük Türk kültür topluluklarında da sarı adını taşıyan, bazı kişiler görülür. Buna dayanarak, bu topluluklarda, hiç olmazsa, Türklerin çoğunlukta olduğu görüşünü ileri sürmüştük. Dede Korkut’ta görülen ve ne olduğu konusunda fazlaca yorum yapamadığımız, Soğan-sarı⁸²⁷ en çok ilgi çeken kişi adlarından biridir. Ancak Dede Korkut’taki kişi adlarının hepsi, henüz bir aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Örnek olarak, “Elik Koca oğlu Sarı Kulmaş”, ne demektir? “Konur Koca Sarı çoban”⁸²⁸, kendisini bütün haşmetiyle Dede Korkut’ta göstermektedir. Çobanlar, Türk topluluklarında çok ağırlıklı bir yer tutarlardı. Hayvancı veya ekinci-yaylacı olan topluluklarda, çobanların önem taşınması, normal görülmelidir. Gerek eskiden ve gerekse Anadolu’ya gelen Türkmenlerin büyük bir kısmı, “askeri kuruluş halinde hayvancılık yapıyorlardı. Bundan dolayı, “asker-çoban” anlayışı, Türk topluluklarına göre bir durumdur. Bunun için, Dede Korkut’taki ünlü Karaca çobandan sonra; yine aynı eserde, bir de Sarı çoban karşımıza çıkıyordu. Hem de, sihirli güce sahip, düşmanı taşla, sapanla kovan çobanlar.⁸²⁹

Dede Korkut Hikâyeleri’nde sarı renge en sık olarak rastladığımız yer Selcen Hatun’un “sarı tonlu Selcen Hatun” şeklinde nitelendiği yerlerdir. Selcen Hatun’un karakterini nitelemek ve karakterine sarı rengin barındırdığı yüceliği, kutsallığı, ulaşılmazlığı ve genel anlamda söz konusu kişi hakkındaki olumlu düşünceleri aktarmak amacıyla bu karakterden bahsedildiği her yerde özellikle sarı nitelemesinin isimden önce yer aldığını söyleyebileceğimizi düşünüyorum. Selcen Hatun’un isminin yanında sürekli yer alan bu sıfatın, onun Kan Turalı ile arasında geçen konuşma ve düşmana karşı yürüttükleri

⁸²⁶ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 155.

⁸²⁷ Ergin, *Dede Korkut...*, s. 146.

⁸²⁸ Ergin, *Dede Korkut...*, s. 152.

⁸²⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine...*, C. 6, s.487-488.

savaşın anlatımı sırasında hiç bir şekilde yer almadığı görülür. Bu belki okuyucunun Selcen Hatun karakterine kendi bağımsız kişiliği tarafından değil de, eşi tarafından algılandığı şekil ve değerlendirilme ile bakılmasını sağlama adına olabilir. Çünkü burada karakter sarı rengin psikolojik olarak kendisine kattığı ya da kazandırdığı tüm olumlu anlam katmanlarından soyutlanmıştır.⁸³⁰ Dede Korkud'ta Müslüman kızların kırmızı, siyah elbiseler giydikleri görülürken kâfir kızlarının Selcen Hatun örneğinde olduğu gibi sarı giysi giydikleri görülür.⁸³¹ Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Selcen Hatun'un neden her seferinde sarı renkli kıyafetle tasvir edildiği konusunda Bahaeddin Ögel şunları söyler: “Sarı tonlu Selcen Hatun”, yani sarı elbiseli Selcen Hatun'un elbisesi, niçin sarı idi? Başka bir yerde de, “kızlar al; (Selcen Hatun ise) sarı geymiş idi”, deniyordu. Bilindiği üzere bu söyleyişler, Beyrek Bey'in Trabzon tekfuruna, esir düştüğü ve arslan vs. gibi hayvanlarla güreştiği bir sırada söyleniyordu. Selcen Hatun da, Trabzon tekfurunun kızı idi. Eski Türklerde kara elbiseli insanların genellikle Hristiyan rahipler ve sarı elbiseli insanların da buda rahipleri şeklinde tanındığı bilinmektedir. Bu durumda sarı elbiselilerin, yabancı olabilecekleri üzerinde durmak gerekir. Acaba, Selcen Hatun da, Türk olmadığı için mi sarı elbise giyiniyordu? Bunu bilmiyoruz.⁸³²

Sarı renk eserde sadece iki yerde bugün Türk kültüründe halen kullanılan benzin sararması anlamında karşımıza çıkar. İlk kullanıma Deli Dumrul Hikâyesinde rastlamaktayız. Allah'ın, Deli Dumrul ile alakalı olarak Azrail ile konuşmasının yer aldığı bölümde “benzini saratgıl” ibaresi, açık olarak korkudan beti-benzi sararmak anlamında kullanılmıştır. İkinci kullanım ise Tepegöz Hikâyesinde karşımıza çıkar. Burada çoban peri kızının söylediklerinden dolayı korku ve düşünceden sararmıştır.⁸³³

Bugün altın dendiğinde aklımıza gelen ilk şey, belki de iki farklı insanın yaşamını sonsuza kadar birleştirmesinin, sadakatin, ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlanmalarının sembolik ifadesi olan “altın yüzük” tür. Dünya üzerinde birçok kültürde nişanda ve evlilikte sadakatin göstergesi olarak sarı renkli altın yüzük takılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sarı rengin altın ve altın rengi ile olan yakınlığı ve bağlantısıdır. Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek'in öykülerinin anlatıldığı hikâyede altın ilk defa olarak bu anlamı ile karşımıza çıkar. Bamsı Beyrek farklı

⁸³⁰ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 155.

⁸³¹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 199.

⁸³² Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 487.

⁸³³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 155.

şekillerde yarıştığı ve kendisine layık olduğunun ispatlandığı beşik kertmesi Banı Çiçeğe kendi aralarında nişanlanmalarının ve aralarında oluşan bağın simgesi olarak bu altın yüzüğü takar. Banı Çiçek, Bamsı Beyrek'in tutsak olduğu zaman zarfı içerisinde aralarındaki bu sembolik bağı muhafaza eder. Beyrek geri dönüp kutlamalar sırasında ısrarla Banı Çiçek'in oynamasını istediğinde, öncelikle aralarında olan bağın artık bozulduğunu dile getirerek yüzüğünü geri ister. Burada anlatılan gelenek, yüzyıllarca sonra belki biraz değişmiş olarak, ancak aynı anlam boyutunu muhafaza ederek varlığını devam ettirmektedir.⁸³⁴

Hikâyeler içerisinde altın ile bağlantılı olarak varlığını gösteren bir diğer ifade ise “altın ban iv” dir.⁸³⁵ Bayındır Han toylarındaki kalıp ifadelerden biri de kara yerin üstüne ağ ban evini diktirmektir. Benzer ifadeler diğer toylarda da kullanılmaktadır. Dede Korkut'taki otağ, Reşideddin Oğuz-namesi ile Şecere-i Terakime'de “altın ev”dir. Reşideddin'de Oğuz, savaşlardan sonra atından inince altın evin kurulmasını buyurur ve orada kendi taraftar ve dostlarıyla bir toy yapar. Şecere-i Terakime'de o evin vasıflarını anlatan bir de beyit vardır: “O padişah altından bir ev kurdu / Ki o ev felek evinden utandı”. Bu satırlarda felek evi, yani evren ile han evi arasında benzerlik kurulduğu daha açıktır. Bu tasvirler hem bir kudret; varlık ve servet gösterisi, hem de yeryüzüne ve gökyüzüne hâkimiyetin simgesidir. Dikkat edilirse isimlerin önündeki sıfatlar en iyi, yüksek ve kaliteli unsurları işaret etmektedir. En iyisi, en çoğu ve her yeri kaplayana hana aittir. Ev-evren sembolizmini de burada hatırlatmayı gerekli görüyoruz. Han'ın evi, yani otağı evrenle benzeştirilmektedir. Bu otağ kurmada şüphesiz evrene hâkim olmanın sembolizmi de saklıdır. Evin, törenin uygulama alanı olduğu da unutulmamalıdır.⁸³⁶ Renk simgeciliğinin en güzel örneklerinden birisi de Dirse Han Oğlu Buğaç hikâyesinde anlatılmaktadır. Burada altın ve gümüş gibi metallerin sembolizmi de söz konusudur. Oğuz'un toyda altın evi kurdurması, sağ tarafa diktirdiği ağacın başına altın, sol yana diktirdiği ağacın başına gümüş tavuk koydurması kıymetli madenlerle ilgili sıralamayı işaret eder.⁸³⁷

Sarının bağlantılı olduğu altın rengi ile alakalı sembollere, Begil Oğlu Emre'nin destanında aynı soylama içinde farklı iki kullanım ile tekrar rastlanır. Begil'in karısının ona hitaben yaptığı soylamada “altun tahtum iyesi bigüm yiğit” tümcesi ile eşe verilen

⁸³⁴ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 156.

⁸³⁵ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 156.

⁸³⁶ Duymaz, “Oğuz Kağan Destanından Dede Korkut'a...”, s. 40-41.

⁸³⁷ Duymaz, “Oğuz Kağan Destanından Dede Korkut'a...”, s. 41.

büyük değer ve sahip olunan hayatı değerlendirme kıstasları göze çarpmaktadır. Begil'in karısı sahip olduğu hayatı ve mutluluğu altın bir tahta benzeterek, eşinin bu tahtın yegâne sahibi olduğunu ifade eder. Bir sonraki kullanımda ise altın rengi, Begil'in üzerine giydiği cübbe olarak okuyucunun karşısına çıkar. Begil'in üzerinde böyle bir cübbenin daha önce olup olmadığı bilinmediğinden, buradaki ifade iki farklı şekilde yorumlanabilir: Kadın daha önceki satırlarda Begil'e hediye edildiği söylenen kaftanı ki bu durumda onun altın rengi bir kaftan olduğunu varsaymaktayız, artık onun üzerinde göremediğinden, bu şekilde bir ifade kullanmış olabilir. Bir diğer yorum olarak ise, Begil'in bir zamanlar karşısındakine hissettirdiği görkem, ihtişam ve ululuğun artık hissedilmediği anlamı ortaya çıkmaktadır.⁸³⁸

Eserde kişi sıfatı olarak sarı rengine bir yerde rastlamaktayız. Kazılık Koca'yı kurtarmaya giden oğluna yardım etmek isteyen beylerin arasında yer alan bir beyi nitelemek için "Soğan Saru" kelimesi kullanılmıştır. Burada yatan anlam tam olarak anlaşılmasa da, ad verme geleneğine bağlı olarak gelişen bir niteleme olduğu kanısındayız.⁸³⁹

Hikâyeler içinde al şarabın sunulduğu kadehler betimlenirken sarı rengin zengin anlam bağlamına bağlı olarak, yine altın maddesi ile karşılaşmaktayız. Bu kullanıma örnek olarak "altun kadehinden şarab içen" veya "altun ayak surahiler" ibareleri sayılabilir. Zenginliğin, lüksün ve gücün sembolü olarak şarap, altın kadehler içinde sunulur.⁸⁴⁰

Anlatılarda iki yerde sarı renk, tüm eser içinde sahip olduğu olumlu anlamın dışında bir kullanım alanı bulur. Bu bağlamda kullanılan ibare "saru yılan"dır. Burada belli bir yılan türü, rengi ile belirtilerek o anki duygular ifade edilmeye çalışılmıştır.⁸⁴¹

Yılanın Anadolu inançlarında da önemli bir yeri vardır. Bazı yörelerde evlerin koruyucu iyeleri olduğuna inanılmaktadır ki, bu iye genelde yılan, özellikle de kara yılan şeklinde tasavvur edilmiştir. Kara renkte olan "ev iyesi yılan" öldürülmez. Onun evdeki diğer zehirli yılanları öldürdüğüne, böylece ev halkını koruduğuna inanılır. Bundan başka bir de sarı yılan vardır ki, Dede Korkut'ta "Sarı yılan sokmadan, ağca tenim kalkar şişer." şeklinde iki yerde geçer. Bunu Bahaeddin Ögel, "Sarı yılanların çok zehirli ve korkunç

⁸³⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 157.

⁸³⁹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 158.

⁸⁴⁰ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 158.

⁸⁴¹ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 158.

olduklarına dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Bu, geleneklere dayanan, bir söyleyiş olsa gerektir”, şeklinde açıklar.⁸⁴²

2. 4. 6. Dede Korkut Hikâyelerinde Yeşil Renk

“Yeşil” sözü Dede Korkut'ta nedense yok denecek kadar azdır. Öyle anlaşılıyor ki Dede Korkut'ta “yeşil” sözünün yerini “gök”, almıştır. Yeşil sözü, yalnızca bir veya iki yerde, yeşerme şeklinde yer almıştır.⁸⁴³ Yeşil ve mavi rengin eş ad olarak kullanıldığını bildiğimizden, kesin bir ifade geçmemesine rağmen, bu renge yönelik bir kullanım alanı belirlemek mümkündür. Bu da tespit ettiğimize göre, sadece anlatıların ilk başındaki Dede Korkut'un önsöz niteliği taşıyan metninde geçmektedir. Burada geçen “yapağulu gökçe çemen” kelimesi mavi yeşil arası bir renk olarak, toprak örtüsünü kaplayan çimenleri betimleme adına kullanılmıştır.⁸⁴⁴

2. 4. 7. Dede Korkut Hikâyelerinde Geçen Renkle İlgili Kişi İsimleri

a. Kara. Kara Budak, Kara Çekür, Kara Güne, Kara Tekür.

b. Sarı. Sarı Kulmaş, Soğan Sarı.

c. Konur. Konur Koca Sarı Çoban. Bu renk başka niteliklerle beraber kullanılıyor.

d. Ak. Ak Melik Çeşme. (Düşman beyi)

e. Boz. Genellikle at için kullanılan bu renk, Boz Oğlan'da olduğu gibi Bamsı Beğrek için de kullanılıyor.⁸⁴⁵

2. 5. Seyahatnamelerde Renkler

Doktora tezinin bu bölümünde seyahatnamelerdeki renkler üzerinde duracağız. Gerek dünyada ve gerekse Türk tarihinde yazılmış birçok seyahatname vardır. Biz burada Grek Seyyahı Priskos'un Avrupa Hun Ülkesine Seyahati, Zemarkhos Seyahatnamesi, Marco Polo Seyahatnamesi, İbn-i Battuta-Büyük Dünya Seyahatnamesi, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Busbecq'in Türk Mektupları'nı ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni ele alıp bu seyahatnamelerde geçen renk kelimeleriyle ilgili örnekler vereceğiz.

⁸⁴² Ögel, *Türk Kültür Tarihine...*, C. 6, s. 482., Çiğdem Mollaibrahimoğlu, *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2008, s. 24.

⁸⁴³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine...*, C. 6, s. 472., Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi...*, s. 282.

⁸⁴⁴ Ulukan, *Dede Korkut Hikayeleri...*, s. 177.

⁸⁴⁵ Umay Günay, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Milli Folklor Dergisi*, C. 5, S. 37, 1998, s. 24.

Tarih ilminin önemli kaynakları arasında yer alan seyahatnameler, bir seyyah ya da gezginin yurt içi veya yurt dışı gezilerinde gördüğü yerlerden edindiği izlenimler ve bilgileri kaleme aldığı edebi bir türdür.⁸⁴⁶ İnsanoğlu, doğası gereği yeni yerleri ve yeni yerlerde yaşayan insanları; bunun yanında yabancı tanımına uyan tüm yaşantı özelliklerini merak eder. Bu merak insanı, yabancıya ulaşip onu artık tanınan, bilinen yapacak yollar aramaya sevk etmiştir. İlk çağlardan bu yana insanoğlunun yeni yerleri görüp, tanıma ihtiyacını karşılayan edebi ve tarihi özellik taşıyan metinlere seyahatname ya da gezi yazıları denmektedir.⁸⁴⁷ Seyahatnameler, doğrudan yazarlarının gözlemlerini birinci ağızdan aktarması, yol güzergâhları hakkında bilgi vermesi ve seyahat edilen şehirlerin tarihi için mühim bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle⁸⁴⁸ tarihi açıdan kıymet verilmesi gereken kaynaklardan biridir. Bu yapıtlarda gezgin ya da seyyah, bir toplumun bütünüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkalıkları sergilemeye çalışır. Seyahatnameler, bilgi verici bir özellik taşır. Seyahatnamelerde, gezip gördüğü yeni yerler hakkında yazar okuyucusuna bilgi verir. Yazar, gidip gördüğü yeni yerlerin coğrafi, tarihi ve sosyal değerlerinden etkilenip kendi halkına anlatma isteği içinde seyahatnamesini kaleme alır. Seyahatnameler, iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu dönemlerde bilimsel ve kültürel gelişmelerin aktarıcısı konumunda olmuştur. Mesela; Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin "Fransa Sefaretnamesi", Batının bilim ve teknikteki ilerleyişini Osmanlı'ya tanıtmış; bu gelişme, Osmanlı toplumunda Batılılaşma için daha fazla istek duyulmasını beraberinde getirmiştir. Bir başka örnek daha vermek gerekirse; Marco Polo'nun uzak doğu ile ilgili seyahatnamesi (Marco Polo'nun Seyahatleri) Batıların, Haçlı Seferleri'ni düzenlemeleri ve coğrafi keşiflere yönelmesi için teşvik edici olmuştur.⁸⁴⁹

2. 5. 1. Grek Seyyahı Priskos'un Avrupa Hun Ülkesine Seyahati ve Renkler

448 yılında Doğu Roma Kralı olan II. Theodosius tarafından, Avrupa Hun Hükümdarı Attila'ya gönderilen elçilik heyetinin içerisinde bulunan Priskos, Attila'nın ülkesi ve sarayı hakkında gözlemlerde bulunup o dönem Türkleri ve Avrupa Hunları hakkında

⁸⁴⁶ Emin Özdemir, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **History Studies**, Volume 2/2, 2010, s. 115.

⁸⁴⁷ Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, Erzurum, 2008, s. 148-149.

⁸⁴⁸ Bilgin Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme", **KİTaBİYAT**, S. 40, 2012, s. 435.

⁸⁴⁹ Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler...", s. 148-149.

önemli bilgiler kaydetmiştir. Burada Priskos'un seyahatinden bölümler aktarırken altın ve gümüşün kendilerine has renklerinin birer zenginlik simgesi olarak Avrupa Hunları tarafından da kullanılmış olduğunu vurgulamak istiyoruz.

Anatolius Barışı'ndan sonra (447'de Avrupa Hunları ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşma) Attila karşısında çaresiz kalan Doğu Roma için tek kurtuluş yolu, Attila'nın ortadan kaldırılması idi. Bu sebeple bir suikast tasarlandı. Bu sıralarda, Doğu Romalıların Hunların ele geçirdiği bazı bölgelerden uzak durmalarını, kaçakların iade edilmesini ve bunların askerî kuvvet olarak kullanılmaması istekleriyle dolu Attila'nın mektubunu getiren Hun elçileri Edekon ile Orestes İstanbul'a gelmişlerdi. İmparatorun başvekili Hadım Chrysaphius, tercüman olan Bigila ile bir plan hazırladı. Daha sonra imparatorun da onayladığı plana göre, çok para ile aldattıklarını sandıkları Attila'nın yakın adamı ve muhafızlarının başı olan Edekon ülkesine geri döndüğünde Attila'yı öldürecekti. Bunun için geri dönen Hun elçileri ile birlikte o dönemin ünlü hukukçusu Maximinos başkanlığında, Priskos'un da dâhil olduğu bir Doğu Roma elçilik heyeti Attila'ya gönderildi. Heyetin başkanı Maximinos ile Priskos'un bu plandan haberi yoktu. Bigila ise tercüman vazifesi ile bulunuyordu. Gerçekte ise suikast için gerekli parayı ve rabıtayı sağlayacaktı. Fakat Edekon'un Attila'ya her şeyi anlatmasıyla suikast planı açığa çıktı.⁸⁵⁰

Attila, bütün Hunların ve tüm kavimlerinin yegâne dünyevi hükümdarı idi. Attila, bütün kavimler arasında şöhreti yayılmış, olağanüstü bir insandı. Genç Theodosius tarafından Attila'ya gönderilen bir elçilik heyetinde yer alan tarihçi Priskos, kaydettiği diğer şeylerle birlikte şunları söyler: “*Tisia (Macaristan'ın doğusundaki, modern Tisza “Theiss” Nehri), Tibisia (Yeat, Tibissus veya Tibiscus, Romanya ve Sırbistan arasında Modern Temes, Tuna'nın bir kolu) ve Dricca (Tisza Nehri'nin bir kolu) adındaki büyük nehirleri aştık, Gotların en büyük kahramanı Vidigoia'nın, uzun zaman önce Sarmatlar'ın hilekârlığı yüzünden öldüğü yere geldik. Buradan çok da uzakta olmayan Attila'nın yaşadığı köye (Güneydoğu Macaristan'daki modern Szeged) geçtik. Büyük bir şehre benzediğini ifade edebileceğim bu köyde, muazzam düz tahta levhalardan yapılmış, yakından dikkatlice incelenmedikçe birbirine eklenmek suretiyle inşa edildikleri anlaşılacak ahşap duvarlar gördük. Burada çok büyük yemek salonları*

⁸⁵⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, Bişkek-Kırgızistan, 2003, s. 8., Ali Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 175-176.

*ve çok güzel tasarlanmış revaklar görebilirsiniz. Büyük bir kısmı hükümdarlık sarayı tarafından kaplanan bu avlu, etrafını çevreleyen dairesel geniş alanla birlikte yasak bölgedir. Burası tüm barbar dünyanın hükümdarı olan Attila'nın ikametgâhıdır. O fethettiği bir şehirde yaşamaktansa burada yaşamayı yeğlemiştir”.*⁸⁵¹

Priskos, Attila'nın sarayında onunla yaptığı görüşmeyi ve onlar için verilen ziyafeti de anlatıyor. Burada dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, Attila'nın mütevaziliğidir. Dünyanın en güçlü adamı Avrupa Hun Hükümdarı Attila misafirlerine altın ve gümüş tabak ve bardaklarda ikramlarda bulunurken kendisi ağaçtan yapılmış eşyalar kullanmıştır. Doğu Roma Elçisi Attila'nın sarayı ve burada kullanılan eşyaların altın ve gümüşün sarı ve beyaz renkli ihtişamından söz ederken, Attila'nın mütevazılığını vurgulamıştır.

“Davet saatini bekleyerek saat dokuzda Batı Roma elçileri gibi davete icabet ettik. Kapının eşiğinde tam Attila ile karşı karşıya durduk. Oturmadan önce bunların örf ve âdetlerine göre Atilla'ya selam vermek üzere sakiler elimize kadeh verdiler. Elimizde bu kadehle oturmadan önce selam verdik. Verileni içtikten sonra yemek sırasında oturmamız icabeden iskemlelere oturduk, iskemleler her iki tarafta ve duvarın yanında idiler. Ortada bir divanda Attila oturuyordu. Arkada bir divan daha vardı. Bunun arkasında ise bir kaç merdivenin üzerinde Attila'nın özel dinlenme ikametgâhı vardı. Burası işlemeli tül perdelerle süslenmiş ve örtülmüştü. Tıpkı Grekler ve Romalıların düğün evlerine benziyordu. Yemekte en hürmetli yer, Attila'nın sağ tarafı idi. İkinci mevkii sol tarafı idi. Biz de bu sol tarafta oturduk. Fakat üstümüzde Berichus adlı bir İskit reisi bulunuyordu. Onagesius Attila'nın sağ tarafına oturmuş, karşısında iki oğlu yer almıştı. En büyük oğlu ise Attila'nın divanında ve belirli bir uzaklıkta oturmuş olup babasına saygıdan dolayı gözlerini öne eğmiş bulunuyordu. Hepimiz yerimize oturur oturmaz (oturduktan sonra) saki geldi ve şarap dolu kadehi Attila'ya verdi. Attila bunu alıp sıraya göre ilk adamı selamladı ve şerefine içti Selamı alan, hemen ayağa kalkıyor ve içinceye kadar veya iade edinceye kadar bir yere oturmuyorlardı. Daha sonra ayağa kalkan, şarabı içmeden Attila'ya sağlık diliyor sonra içip oturuyordu. Attila'nın şarapçısı gittikten sonra diğer şarapçılar geldiler. Çünkü herkesin ayrı ayrı şarapçısı vardı. Böylece herkese ayrı bir şarapçısı şarap ikram etmekteydi. Bu suretle ikinci şahıs ve diğerlerin şerefine içildikten sonra sıra bize geldi. Bizim şerefimize de içildi. Sonra

⁸⁵¹ Abdullah Üstün, **Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2007, s. 98-99.

selam merasimi bitince sakiler çekildiler. Önce Attila'nın önüne bir masa getirildi. Sonra diğer misafirlerin önüne de masalar konmaya başlandı. Üç veya dört adamın önüne bir masa kurulmuştu. Herkes kendi masasına konan yemekten yedi, ilk önce salona Attila'nın hizmetçisi tepsi et ile içeri girdi. Sonra da bize hizmet edenler ekme ve yemek getirdiler. Masalara koydular. Bize ve diğer barbarlara çok tatlı ve leziz yemekler getirildi. Diğer İskitlere ve bize gümüş tabaklarda, Attila'ya ise tahta tabakta et getirmişlerdi. Her cihette mutedil ve kanaatkâr idi. Misafirlere altın ve gümüş kadehler verildiği halde onun kadehi tahtadan idi. Sırtındaki elbiseleri, ayakkabıları, kılıcının kabzası, kılıfı ve atının takımları askerlerinkinden hiçte farklı değildi. Buna karşı diğer İskit komutanlarının bu eşyaları altın ve kıymetli taşlarla süslü göz kamaştırıcı idi. Kendisinininki böyle değildi. Yalnız diğerlerinden daha temiz idi...".⁸⁵²

Doğu Roma elçisinin anlatımları böylece devam edip gidiyor.

Doğu Roma elçisi Priskos, Attila'nın eşi olan Cerca (Creca) ile de görüşmüştür. Bu görüşmeyi de nakletmiş olan Priskos'un anlatımlarından bizi ilgilendiren en önemli bölüm, Cerca'nın yanında bulunan Türk kızlarının renkli dokumalar yapıyor olmalarıdır. Priskos bu görüşmeyi şöyle anlatıyor; *"Ertesi gün Attila'nın sarayına giderek Cerca (Creca) diye adlandırılan hanımına hediyeler götürdüm. Bunun üç oğlu olup, en büyüğü İskit arazisinin Pontus tarafındaki Acatir ve diğer kavimler üzerinde hüküm sürüyordu. Sarayın içerisi çeşitli köşklerle, tahtalar ve ince oyma işleriyle süslenmiş, zarif kusursuz kirişler ustaca birleştirilmiş, yerden dairevî şekilde yükselmişti. Orada Attila'nın hanımı oturuyordu. Kapıda duran barbarlardan kolayca içeriye girmek için izin aldım ve kraliçeyi yumuşak halının üzerine yatmış bir vaziyette buldum. Yerler tamamen yün halıyla kaplıydı. Hatta üzerlerine basılıyordu. Etrafında birçok hizmetçiler vardı. Karşısında da yerde oturan kızlar vardı ki, bunlar ellerinde renkli yünlerden elbiseler örüyor ve bazı barbar elbiselerinin üzerini süsleyen keten bezler dokuyorlardı. Selamdan sonra hediyeleri takdim ettim".⁸⁵³*

2. 5. 2. Zemarkhos Seyahatnamesi ve Altın ve Gümüş Rengi

Türklerin renk anlayışı konusunda fikir vereceğini düşündüğümüz kaynaklardan birisi Bizans Elçisi Zemarkhos'un 6. y.y.'da Köktürk ülkesine yaptığı seyahatin anlatıldığı

⁸⁵² Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 48-49., Manole Neogoe, **Bozkır'ın Üç Atlısı Atilla-Cengiz Han-Timur**, Çev.: Müstecip Ülküsal, Çatı Kitapları, İstanbul, 2004, s. 37.

⁸⁵³ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos...**, s. 44-45.,

Zemarkhos Seyahatnamesi'dir. Batı Köktürklerin Hükümdarı olan İstemi Yabgu barışa ilişkin olarak Justinos'a bir sefaret gönderince, İmparator da Türklere bir elçi göndermeye karar verdi. Bizans İmparatoru, o sırada doğu şehirlerinin genel kumandanı olan Kilikyalı Zemarkhos'a elçilik heyetinin başkanı olması için hazırlanmasını emretti. Uzun bir yolculuk için gerekli olan hazırlıklar tamamlanınca, Justinos'un hükümdarlığının dördüncü yılının sonlarına doğru (Ağustos 569), Latin takvimine göre Ağustos ayının başlangıcında Zemarkhos ve arkadaşları ile Bizans'tan ayrıldı.⁸⁵⁴ Yolculuklarının sonlarına doğru, Zemarkhos ve Bizans elçilik heyeti, Ektag (Akdağ), veya Grekçede "Golden Mountain (Altın Dağ)" olarak adlandırılan dağda Kağan'ın nerede olduğunu göstermek için tayin edilen kişilerle birlikte yolculuklarına devam ettiler. Zemarkhos ve arkadaşları İstemi'nin o sırada bulunduğu yere (Bir görüşe göre "Altın Dağ"ın bir vadisi) ulaştıktan sonra, çağırıldılar ve hemen İstemi'nin huzuruna çıkarıldılar. İstemi bir çadırın içindeydi ve gerektiğinde bir at tarafından çekilebilecek, iki tekerlekli altın bir taht üzerinde oturuyordu. Zemarkhos ve arkadaşları Kağanı selamladılar, adet olduğu üzere ona hediyelerini sundular ve hediyeler görevliler tarafından alındı.⁸⁵⁵

İlk kabul töreni öyle taştan yapılmış bir sarayda değil, kocaman bir çadır içinde geçti. Büyük göçebe hükümdarı süslü ve altın yıldızlı bir taht üzerinde oturuyordu; tahtın tekerlekleri bile vardı ve icabında önüne at koşulabiliyordu. Elçiler İstemi Yabgu'yu lâzım gelen saygı ile selâmladılar, kendisine sunulan armağanları bu işe memur ettiği adamlar derhal teslim aldılar. Bundan sonra Zemarkhos iki memleket arasındaki samimi dostluğu belirten kısa bir nutuk söyledi. Kağan buna aynı anlamda sözlerle cevap verdi. Arkasından elçilerle Kök Türk devlet adamları ziyafet sofrasına oturdular ve neşe içinde akşama kadar beraber kaldılar. Kök Türkler ziyafette şarap da vermişlerdi ama bu, bildiğimiz üzüm şarabı değil, öyle şıra gibi bir çeşit barbar içkisi idi, çünkü onların memleketinde üzüm yetişmez. Akşam herkes misafir edildiği yere döndü. Ertesi gün başka, çok renkli ipek perdelerle süslü bir çadırda toplandılar, onun içi de ipek halılarla döşeli, heykelciklerle donanmış idi. Kağan som altından yapılmış bir kerevet üzerinde oturuyordu; çadırın ortasında altın güğümler, ibrikler ve başka kaplar yanyana dizilmiş duruyordu. İçki âlemi yine başladı, arada eski Kök Türk âdetine uyarak, devlet

⁸⁵⁴ İsmail Mangaltepe, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 96-98.

⁸⁵⁵ Mangaltepe, **Bizans...**, s. 100.

adamlarından kâh biri, kâh öteki kadeh kaldırıyor. Bu âlem de akşama kadar sürdü. Üçüncü gün yine başka bir çadırda buluştular; bu hepsinin en süslüsü idi. Ağaç direkler altınla kaplı olduğu gibi, altın yaldızlı kerevetin üzerine altın işlemeli dört yastık atılmıştı. Bu çadır-sarayın ön avlusunda gümüş sahanlar, gümüş tepsiler, gümüş heykelcikler gibi hep gümüş eşya yüklü arabalar duruyordu. Bizans elçisi, gördüğü bu eşyanın güzelliğinden, Bizans zevkinden hiçbir zaman geri kalmayan bu ihtişamdan takdirle bahseder. Anlaşılan Kök Türkler Bizanslıları hazine çadırına tesadüfi olarak götürmemişler ve bununla gerçekten hedeflerine de ulaşmışlardı, çünkü Kök Türk kağanının gözler kamaştırıcı servetini gördükleri vakit hayranlıkları son haddini bulmuştu.⁸⁵⁶ Burada şunu ifade edelim ki; Bizans elçilik heyetini etkilemek isteyen Türklerin, Zemarkhos ve beraberindekileri her gün farklı bir çadırda ağırladıkları görülüyor. Bu çadırlardaki altın ve gümüş (taht, kadeh, sürahi vb.) çeşitli materyallerle ve bunlara has renklerin ihtişamıyla onlara Türklerin zenginliğini ve ihtişamını göstermek istemişlerdir.

2. 5. 3. Marco Polo Seyahatnamesi ve Renkler

Seyahatname denince akla ilk gelenlerden birisi de Venedikli Marco Polo'nun Seyahatnamesidir. Belki en eski seyahatname onun yazdığı değilse de en ünlülerden biridir. Babası ve amcasıyla 13. yy. da ticaret için Çin'e gitmiş ve Kubilay Han'ın sarayında yıllarca kaldıktan sonra gördüklerini kaleme almıştır.

Marco Polo'nun seyahatnamesi hem Ortaçağ Avrupası'nın Doğu hakkında ortaya koyabildiği yazılı kaynakların başında geliyor, hem de daha sonraki dönemlerde Doğu'ya ulaşmak isteyen Batılıların kılavuz kitabı olma özelliğine sahip. Marco Polo'nun meşhur Doğu yolculukları 1260'tan 1295 yılına kadar uzanan bir dönemi kapsar. Nicolo ve Mafeo kardeşler (Marco Polo'nun babası ve amcası) Marco Polo'nun deyişiyle, dünyanın her tarafında servet aramak için 1260'da İstanbul'dan denize açıldılar. Marco Polo'nun seyahatnamesi de bu tarihten itibaren başlar. Nicolo ile Mafeo Polo İstanbul'dan Kırım'a, oradan Volga üzerinden üç yıl kalacakları Buhara'ya ulaştılar ve sonunda resmi bir elçilik heyetine katılarak Orta Asya'yı aşip 1265'de Çin'e vardılar. Polo kardeşleri kabul ettiği anlaşılan Moğol Hanı Kubilay'ın Papa'ya yazdığı bir mektupla, onlar aracılığıyla Roma'dan yüz bilgin talep ettiği de bilinen hikâyedir.

⁸⁵⁶ L. Liğeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Macarcadan Çeviren; Sadrettin Karatay, Ankara, 1986, s. 64-65., Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", **Tarih Dergisi**, S. 50, İstanbul, 2010, s. 17-18.

Polo'lar üç yıllık bir yolculuk neticesinde ülkelerine döndüler ancak 1271'de yeniden Çin'e gitmek üzere yola çıkacaklardı ve bu ikinci yolculukta yanlarına Nicolo'nun oğlu Marco'yu da almışlardı. Kafile, Kilikya'da Layazzo limanından yola çıkarak yaklaşık üç yıl süren bir yolculuk sonunda Kafkasların güneyinden dolaşarak İran, Pamir, Doğu Türkistan üzerinden Pekin şehrine ulaştı ve Polo'lar 1291'e kadar Çin'de kaldılar. Bu süre içinde Marco Polo'nun Kubilay'ın güvenini ve dostluğunu kazandığı anlaşılmaktadır; Moğol dilini öğrenmesinden sonra Çin'in değişik bölge ve şehirlerini gezip görme fırsatı veren resmi görevler elde etmiştir. Polo ailesi, 1291 'de Kubilay'ın sağladığı bir filoya katılacak deniz yolundan hareket etti. Hindic'in ve Hindistan kıyılarını izleyerek İran Körfezi girişindeki Hürmüz limanına vardılar; oradan İran'ı tırmanarak üç ay konakladıkları Azerbaycan'a ve sonra Trabzon ve İstanbul üzerinden 1295'te Venedik'e döndüler.⁸⁵⁷

Burada Marco Polo'nun Seyahatnamesi'nden alıntılar yaparak onun kitabında renkleri nasıl kullandığına örnekler vermek istiyorum.

*“Bütün Tatarlar doğum günlerini büyük bayramlarla kutlamayı seviyorlar. Kubilay Han, Eylül ayının yirmi sekizinci günü dünyaya gelmiş. İşte o gün en büyük bayramdır Tatarlar için. Bir de dini en büyük bayramları vardır, bu iki gün onlar için çok önemlidir, büyük şenliklerle kutlarlar bu iki olayı. O gün, Eylül'ün yirmi sekizinde Kubilay Han dövme altından yapılmış bir libas giyer; pırıl pırıl parlar libası, uzaktan tıpkı güneşe benzer. O gün, saraya mensup on iki bin asil de tıpkı onun gibi giyinir. Yalnız, Kubilay Han'ın libası kadar pahalı değildir hiçbirininki: kimininki ipekliden, kimininki yarısı altın sarısı ipeklidendir. Ama renk ve biçimleri aynıdır, bellerine de birer altın kemer takarlar”.*⁸⁵⁸

Kubilay Hanlığında yaşayan insanlar için en özel günlerden biri de yeni yıl bayramıdır. Bu günü en büyük bayram günü olarak kutlarlar.

“Yeni yıl bayramına, “Beyaz Bayram” derler.

Yeni yıl şubat ayında başlar. Diyebilirim ki, en büyük ve mukaddes bayram yeni yıl bayramıdır. Daha doğrusu yeni yılın girdiği gün yapılan bayramdır.

⁸⁵⁷ Zerrin Baydar, “Marco Polo Seyahatnamesi Ya da Dünyanın Marco Polo Tarafından Hikaye Edilişi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, 2004, s. 187-188.

⁸⁵⁸ Marco Polo, **Markopolo Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1979, s. 104-105.

O gün, başta Kubilay Han ve sarayın en önde gelen kişileri, beyaz libaslarını giyerler. Kim olursa olsun o gün beyaz elbise giyer, bayram töreninde.

Kadınlar da erkekler de bembeyaz yeni elbiselerini giyerler. Bu elbiseleri, Kubilay Han'ın yaş günü olan Eylül ayının yirmi sekizinde giyilen altın sarısı elbiseden oldukça değişiktir. Beyaz renkte elbise giymelerinin sebebi de şu: İnanişâ göre, beyaz renk bolluk bereket ve nezaket anlamlarına gelir. Beyaz elbise de bolluk bereket taşımak anlamına gelir. Böylece yeni yıl bayramında beyaz elbise giyerek o yılın bolluk ve bereket içinde geçeceğini temenni ederler.

Yeni yılın girdiği gün de Kubilay Han'a ülkenin hemen her yerinden kıymetli hediyeler gelir. Ülkedeki eyalet ve bölge hâkimleri, idarecileri, hükümdarlarına çok kıymetli hediyeler getirirler. Hediyelerin hemen hepsi altın ve gümüştedir. Bu arada inci ve yakut işlemeli elbiseler de hediye olarak sunulur.

Bir de bunların yanında beyaz ipekli kumaştan elbiseler de sunulur Kubilay Han'a. Böylece hükümdarın o yıl boyunca mesut yaşaması, temenni edilir. Kubilay Han'ın hazinesi hep dolu olsun istenir, beyaz elbisenin anlamı da budur. Yeni yılın girdiği gün ülkedeki idareci ve sarayın ileri gelen asilleri sadece Kubilay Han'a kıymetli hediyeler vermezler, birbirlerine de imkânları nispetinde armağan sunarlar. Bunlar arasında özellikle beyaz şeyleri vermeleri esastır.

Dediğim gibi beyaz buradaki halkın inançlarına göre, bolluk ve bereket demektir. Bunun için yeni yıl girerken özellikle beyaz hediye verilir.

Bir de birbirlerini şöyle selamlıyorlar o gün:

“Yeni yıl bolluk ve bereket içinde geçsin, neşeli geçsin, hepinize, size ve ailenize iyilik getirsin”.

Ne kadar gerçektir bilmem, bana şöyle anlattılar:

Yeni yıla girerken Kubilay Han'a en çok beyaz at hediye olarak verilirmiş. En azından yüz bin beyaz at verilir, dediler. Hem de olur olmaz beyaz cinsten değil, hepsi kıymetli atlarmış”.⁸⁵⁹

⁸⁵⁹ Marco Polo, **Marko...**, s. 106-107.

2. 5. 4. İbn-i Battuta-Büyük Dünya Seyahatnamesi ve Renkler

Burada bahsedeceğimiz bir başka seyahatname, İbn-i Battuta Seyahatnamesi isimli eserdir. 14. yüzyıl gezginlerinden İbn-i Battuta (1304-1368) Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya geldi. Bu şehirden çıktığı günden itibaren 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (Başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn-i Battuta devlet ve toplum yapıları, inanç ve adetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır. Yazarı tarafından, "Tuhfetü'l Nüzzar fi Garaibi'l-Emsal ve Acaibi'l-Estar" diye adlandırılan, yaygın olarak Rihle diye bilinen ve Türkçede İbn-i Battuta Seyahatnamesi diye anılan eser dünyada en çok itibar gören seyahatnamelerden biridir.⁸⁶⁰

Özbek Hanı Sultan Muhammed'i ziyaret eden ve onun ülkesinde seyahatlerde bulunan İbn-i Battuta bize 14. Yüzyıl Türklüğü hakkında önemli bilgiler ulaştırmıştır. 1333'te Kırım'ın Kerç Limanı'na çıkarak Altın Orda Devleti sınırlarına giren İbn-i Battuta bu sırada Altınordu Devleti'nin hükümdarı olan Özbek Han'ı dünyadaki en büyük yedi hükümdardan biri diye nitelendirir. İbn-i Battuta, Özbek Han'ının bir Cuma namazından sonra her Cuma, geleneksel olarak tertiplenen bir töreni anlatıyor. Dikkat çeken husus altın ve gümüş madenlerinin sarı ve beyaz daha doğrusu altın ve gümüş rengi diyebileceğimiz özel renklerin hükümdarın ihtişamını ve gücünü yansıtan birer araç olarak kullanılmasıdır. İbn-i Battuta yapılan törenini şöyle tasvir ediyor: *"Ulu Sultan Muhammed Özbek Han Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturur. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştedir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğli Hatun oturur. Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyeliün [=Bilün] Hatun ve Urduca (=Orduci) Hatun otururlar. Taytuğli, Tinbeg ve Canbeg'in anneleri olarak çok itibarlıydı. İkinci hanımı Kebek Hatun Emir Nangitay'un, üçüncü hanımı Beyeliün Bizans imparatoru III. Andronikos'un, dördüncü hanımı Ordacı ise Ulus Emiri İsa Bey'in kızıydı".* Özbek

⁸⁶⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, C. 1-2, İstanbul, 2004, Kitabın kapağındaki bilgi., Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler...", s. 149-150.

Han, İbn Battuta'yı huzuruna kabul ederek ona iltifatlarda bulunmuş kendisine atlar, koyunlar ve tulum içinde kımız ihsan etmişti.⁸⁶¹

İbn-i Battuta Seyahatnamesinden yapacağımız bir başka alıntıda ise Altınordu Devletini ziyareti esnasında İbn-i Battuta'nın dikkatini çeken ve daha 14. yüzyılda Türk coğrafyasında kadına verilen değeri göstermesi açısından dikkate değer gördüğümüz bir durumun tasviri olacak. Burada Emir'in eşinin elbisesinin ve kullandığı mavi kumaşlarla kaplı pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasını da göz ardı etmemeliyiz; *“Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırem'den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltıye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmişim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalade güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca O, arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde (kuşağımsı) uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kızıyı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle!”⁸⁶²*

2. 5. 5. İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Renkler

Seyahatname türünde eser veren bir başka Arap gezgini İbn-i Fadlan'dır. İbn Fadlan X. yüzyıl başlarında Abbasi Halifesi Muktedir'in (ölümü:320/932) divanında (sekretaryasında) çalışan kâtiplerden ve Mevlâlardan (Araplaşmışlardan)'dır. Hayatı hakkındaki bilgilerimiz sadece, H. 309-310/M. 921-922 yıllarında Halife Muktedir tarafından Etil (Volga) Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti sırasındaki hatıralarını

⁸⁶¹ Mustafa Kafalı, “Özbek Han”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 108., Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, **İbn Battuta...**, C. 1, s. 474-475.

⁸⁶² Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, **İbn Battuta...**, C. 2, s. 602.

anlattığı Seyahatname (el-Rihle)'sinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. İbn-i Fadlan'ın "Seyahatname'si, Ortaçağda Türk, Hazar, Rus, Sekalibe, Başkurt ülkelerinde yaşayan toplulukları ve yaşadıkları yerleri, gezip görmek amacıyla İslam halifesi tarafından görevlendirilen bir elçi sıfatıyla dolaştığı yerlerin yaşayışını, bilim ve kültür gelişimini, tarihini ve sosyal hareketlerini gözlemlediği önemli bir eserdir.⁸⁶³ Bugüne kadar çeşitli açılardan ele alınarak hakkında pek çok yayın yapılmış olan İbn-i Fadlan Seyahatnamesi'nin ihtiva ettiği bilgiler sayesinde daha önce çözülmesi mümkün olmayan birçok mesele aydınlığa kavuşturulmuş ve bu arada Türk kavimlerinin ölü gömme âdetlerine dair verdiği bilgilerin yardımıyla da Volga ve Tuna nehirleri arasındaki sahada bulunan ve X-XI. yüzyıllara tarihlenen mezarların Peçenek ve Oğuz Türkleri'ne ait olduğu kanıtlanmıştır⁸⁶⁴

Burada Ramazan Şeşen'in hazırladığı İbn-i Fadlan Seyahatnamesi isimli kitaptan alıntı yaparak bu seyahatnamede geçen renk adlarından örnekler verelim; *"Oğuzlar denen kabileye vardık. Taştan, ahşaptan, kamıştan inşa edilmiş bir şehirleri var. İçinde putlar olmayan bir ibadethaneleri bulunur. Onların vergi alan büyük bir hükümdarları var. Hint'e, Çin'e ticaret yaparlar. Sadece buğday yerler. Bakliyat yetiştirmezler. Erkek ve dişi koyun-keçi eti yerler. Keten, pamuklu elbiseler giyerler. Yünlü elbise giymezler. Onların ülkesinde karın ağrısına iyi gelen beyaz bir taş, kılıç üzerine sürünce keskinliğini ortadan kaldıran kırmızı başka bir taş vardır. Onlar arasında bir ay emniyet ve selamete yürüdük.*

Sonra Tokuzoğuzların ülkesine vardık. Onlar boğazlanmış hayvan eti yerler, pamuklu ve keçe elbise giyerler. Onların mabedi yoktur. Ata hürmet ederler, ona gayet iyi bakarlar. Onların ülkesinde, burnu ve başka bir yeri kanayan insan üzerine asılınca kanamayı durduran bir çeşit taş vardır. Onlar gökkuşağını görünce bayram yaparlar. Batıya dönerek namaz kılarlar. Kalemleri siyahtır. Onların ülkesinde 20 gün büyük korku içinde yürüdük.

Sonra Kırgızlar denen kabileye vardık. Karacadan, pirinç, deve eti hariç, sığır, koyun, keçi ve diğer hayvanların etlerini yerler. Onların bir mabedi, yazı yazdıkları alfabeleri vardır. Onlar fikir, düşünce sahibi kişilerdir. Yanacak maddesi tükeninceye kadar

⁸⁶³ Lütfi Doğan, "İbni Fadlan Seyahatnamesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, 1954, s. 59., Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s. VII., Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler...", s. 149-150.

⁸⁶⁴ Aliev Saleh Mehmedoğlu, "İbn Fadlan", *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 479.

*lambalarını söndürmezler. Namaz vakitlerinde okudukları manzumeleri vardır. Onların az miski ve yılda üç bayramları bulunur. Bayrakları yeşildir, güneye doğru ibadet ederler. Satürn ve Venüs yıldızlarına saygı gösterirler. Merih yıldızını uğursuz sayarlar. Çocuk doğunca ona secde ederler. Onlar tüccardır, mevsimleri, zamanı ölçen takvimleri vardır. Ülkelerinde yırtıcı hayvan çoktur. Onlar geceleyin lamba yerine yakılan bir çeşit taşta sahiptirler. Bu taş başka yerde yanmaz. Onların aralarındaki anlaşmazlıkları halleden âlim ve itaat edilen bir hükümdarları bulunur. Onun önünde ancak kırk yaşını geçenler oturabilir. Bunlar arasında bir ay emniyet ve bolluk içinde gittik”.*⁸⁶⁵

2. 5. 6. Busbecq’in Türk Mektupları ve Renkler

Osmanlı-Avusturya ilişkileri çerçevesinde Avusturya Kralı Ferdinand’ın emriyle ilk defa 1554 yılında İstanbul’a elçi olarak gitmesi için görevlendirilen⁸⁶⁶ Ogier Ghiselin Busbecq, kökleri çok eskilere inen asil bir ailenin oğlu olarak 1522’de doğmuştur. Kendisine 1554 yılında daha 32 yaşında iken Osmanlı topraklarına elçi olarak gitme görevi verilmiştir. Busbecq İstanbul’a 20 Ocak 1555’te varmış ve burada bir yıldan az bir süre durduktan sonra evine dönmüş ise de kısa bir süre sonra, bu sefer yedi yıllığına, ikinci kez elçi olarak atanmıştır. 1562 yılında İstanbul’dan ayrılmıştır. Busbecq gördüklerini dört mektup halinde anlatmıştır. İlk mektup 1 Eylül 1554, son mektup ise 16 Aralık 1562 tarihlidir. Bu mektuplar, Latince olarak 1581 ve 1589 yılında Antwerp’de yayınlamıştır. Busbecq’in mektupları 1589 Paris basımından sonra çeviriler halinde 1594 Çek ve 1597 Leh dilinde, 1596 Almanca, 1610 İspanyolca, 1646 Fransızca ve 1652 yılında Felemenkçe olarak yayınlanmıştır. İngilizce çevirisi ile 1694 yılında karşılaşılmaktadır. Busbecq’in mektuplarındaki genel üslubun sohbet havasında olduğu görülür. Detaylara önem vererek merak edilen tüm kişi ve olayları, mekânları nakletmektedir. Kültürel farklılıklardan doğan yadırgamalar olmasına karşın, objektif bir tavır sergilemeye gayret göstermiştir. Ancak yine de, Avrupa’da kökenleri oldukça

⁸⁶⁵ Ramazan Şeşen, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s. 66-67.

⁸⁶⁶ İbrahim Yıldırım, “Edirne Sarayı’nda Ve Topkapı Sarayı’nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti’nin Diplomatik Gücü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 80.

eskiye dayanan “Haçlı Edebiyatı” kaynaklı, Osmanlı ordusunun yenilgi beklentisi ile ilgili yorumları da mevcuttur.⁸⁶⁷

Türk Mektupları adını taşıyan eser, 1554-1562 yılları arasında Kanuni döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun özel elçisi olarak Osmanlı’ya gönderilen, Busbecq’in kendi imparatorluğuna yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Diplomat, seyyah, dil bilimci ve eski eser meraklısı (el yazması eserler konusunda ve eski paralar konusunda ciddi bilgi sahibidir) olan Busbecq Momentum Ancyronum (Ankara Anıtı) adlı ünlü Latin kitabesini ilk kopyalayan odur. Anadolu’nun Türkler tarafından fethinden sonra Anadolu’da ki bazı iç bölgelere ayak basan ilk Avrupalı odur. Viyana’ya yaklaşık 240 adet klasik el yazması kitap getirmiştir. Leylâk ve lale çiçeklerini Batı Avrupa’ya ilk o getirmiştir.⁸⁶⁸

Avusturya elçisi olarak, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Osmanlı ülkesini ziyaret eden Ogier Ghiselin de Busbecq, Anadolu’ya yaptığı seyahat esnasında Ankara keçilerini görmüş ve onları kitabında tasvir etmiştir. Bu keçilerin tüylerinin oldukça ince ve beyaz renkli olduğunu belirten Busbecq Türklerin bu keçi tüylerinden “camlet” denilen bir kumaş dokuduklarını anlatıyor. Bu keçilerden dokunan kumaşların adeta ipek kumaşlar kadar güzel olduğunu söyleyen Avusturya elçisi, bu kumaşların nasıl yapıldığını ve boyandığını da seyahatnamesinde anlatmıştır. G.de Busbecq’in aşağıdaki ifadeleriyle, 16. Y. y.’da Osmanlı ülkesinde yaşayan Türkler’in giyim tarzı ve renk tercihleri konusunda fikir edinebilmek mümkündür. Şöyle ki;

“Bu kumaşlardan giyinmek yüksek mevkilerdeki yaşlı Türkler için kibarlık alâmetidir. Sultan Süleyman bile bundan başka bir kumaştan elbise giymek istemez. Renkte yeşili tercih eder. Biz de bu renk yaşlılar için münasip görünmezse de dinlerinin ve peygamberleri (Hz.) Muhammed’in sünneti hasebiyle kabul edilmiştir. (Hz.) Muhammed ihtiyarlığında bile esvabını bu renkte giyerdi. Türkler siyah rengi hiç sevmezler, uğursuz sayarlar. Bir adamın siyah elbise giymesine iyi nazarla bakmazlar. Öyle ki bizi siyah elbiselerle görünce, çok defa paşalar hayretlerini izhar etmişler, hatta ciddi surette şikâyet etmişlerdir. Türkiye’de hiç kimse siyah elbiseyle çıkmaz. Meğerki başına

⁸⁶⁷ Başak Burcu Tekin, “Busbecq Mektupları İle Arifi Süleymannamesi Tasvirlerinin Karşılaştırması: Kanuni Dönemi Osmanlı Kültür Ve Sanatı”, *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, Vol. 5, No. 1, 2013, s. 67-68.

⁸⁶⁸ Busbecq, **Türk Mektupları**, Türkçeye Çeviren; Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939, Giriş bölümünden.

çok büyük bir felâket gelmiş olsun. Yeşil renk kibarlık alâmetidir. Fakat harp zamanında ölüm işaretidir. Türkler, kader, talih, uğurlu, uğursuz gibi şeylere çok kıymet izafe ederler. Beygirinin ayağı sürçtü, sendeledi diye bir paşanın memuriyetinden azledildiği meşhurdur. Çünkü bu hal onlara göre bir musibete işarettir.”⁸⁶⁹

Busbecq, Osmanlı ülkesine yapacağı seyahat esnasında Türklerle birleşme noktasına gelip Türk tarafına geçeceği sırada gördüklerini de anlatmıştır. Türk süvarilerini gördüğünde kendisinde uyanan hayranlığı gizleyemeyen Busbecq şunları ifade eder;

“Gran valisi kendi adamlarının yarı yolda bana kavuşacaklarını bildirmişti. Geniş bir ovada aşağı yukarı üç saat kadar seyahatten sonra uzaktan dört Türk süvarisi görüldü. Macarlar bize refakate devam ettiler. Nihayet geri çekilmeleri için onlara emir verdim. Çünkü çok yaklaşacak olurlarsa can sıkıcı bir kavganın patlak vermesinden korkuyordum. Türkler, yaklaştığını görünce ilerlediler, arabamın yanında durup beni selâmladılar. Yanımda tercüman olarak bir genç vardı. Biraz konuşarak yürüdük. Daha fazla muhafız kuvveti beklemiyordum. Fakat aşağılara doğru iner inmez, etrafımı 150 kadar süvarinin sardığını gördüm. Hiç görmediğim parlak renklere boyanmış kalkanları, mızrakları, murassa palaları rengârenk sorguçları, bembeyaz sarıkları al yeşil renkte süsleri, güzel atları ve zarif takımlarıyla harikulâde lâtif bir manzara teşkil ediyordu. Zabitleri ilerleyerek bana nezaketle “hoş geldin” merasimi yaptılar.”⁸⁷⁰

Busbecq 1 Haziran 1560 tarihli üçüncü mektubunda, Kanuni Sultan Süleyman ve ordusunun sefere çıkışını gizlice izlediğini anlatıyor. İzlenimlerinden onun Osmanlı ordusundaki düzen ve intizama hayran kaldığını anlıyoruz. Busbecq’in mektuplarında ifade ettiği bu izlenimleri sayesinde bizde 16. y.y. ortalarındaki Osmanlı ordusu, silahları ile kıyafetleri ve kıyafet renkleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Şimdi Busbecq’in kendi ifadeleriyle gördüklerini ifade ettiği satırlara bakalım;

“1559 yılı Haziranı’nın beşinde Kanuni Sultan Süleyman’ın İstanbul’dan hareketini seyredilemek mazhariyetine eriştim. Gureba ile ulufeciler atlı olarak ikişer ikişer geçiyorlardı. Silâhlarla sipahiler tek sıra halinde idiler. Padişahın maiyetindeki süvarilere bu isim veriliyor. Türk süvarileri pek garip bir manga arz ederler. Bunlar iyi

⁸⁶⁹ G.de Busbecq, **Türk Mektupları (Kanuni Devrinde Bir Sefirin hatıratı)**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1953, s. 38-39.

⁸⁷⁰ Busbecq, **Türk Mektupları...**, s. 19-20.

cins atlara binerler. Atlarının takımları nadide taşlar ve gümüş sirmalarla işlenmiştir. Altın ve gümüş sırmalı elbiseleri pırl pırlıdır. Bu esvaplar ipekten yahut atlastan yapılmıştır. Renkleri, al, mor, koyu yeşildi. İki taraflarında güzel birer kılıç vardır. Birisinde yay durur, ötekinde açık renge boyanmış oklar taşınır. Bunların hepsi ince bir zevkle, nefis bir şekilde Babil işçileri tarafından yapılmaktadır. Sol kola takılan müzeyyen kalkanlar da böyledir. Süvarilerin sağ ellerinde hafif bir mızrak bulunur. Bunlar hep yeşile boyanırlar. Mamafih ellerini serbest bırakmak isterlerse bu mızrağı almazlar. Bellerinde murassa bir kılıç asılıdır. Eyerde de çelik bir sopa sarkar. Siz bana bu kadar silahı ne yaparlar diyeceksiniz ama Türkler bu silahların hepsini de kullanırlar.”⁸⁷¹

2. 5. 7. Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Renkler

Türk edebiyatının en tanınmış seyahatnamesi, Evliya Çelebi'nin (1611-1682), “Seyahatname” adlı eseridir. Tarih-i Seyyah diye de anılan bu on ciltlik eser, gerçekten her anlamıyla büyük bir seyahatnamedir. Seyahatnamede Evliya Çelebi, kırk yıllık bir zamanda gezdiği yerlerde coğrafi, kültürel ve sosyal özellikleri gözlemlemiştir. Evliya Çelebi, sadece gözlemlerini aktarmakla kalmamış, eserinin insanla ilgili her türlü özelliği içermesiyle özgünlük kazanmıştır. Birçok araştırmaya konu olmuş ve olmaya devam eden yönleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi, gözlemlerine kendi yorumlarını ekleyerek o günün divan edebiyatı geleneğinin dışında, günlük hayatı anlatırken günlük yaşamın dilini kullanarak edebi üslup anlamında da farklı bir yaklaşım sergilemiştir.⁸⁷²

Yetmiş yılı aşkın bir hayat yaşamış ve bu ömrünün elli yılını seyahatlerde geçirmiş olan Evliya Çelebi, 26 milyon kilometrekare yüz ölçüme sahip, üç kıtaya sahip olan muazzam bir devletin hemen hemen her tarafını gezmiştir. Anadolu, Rumeli, Suriye, Irak, Mısır, Girit, Hicaz, Ukrayna, Romanya, Slovakya, Transilvanya, Moldova, Avusturya, Macaristan, Polonya, Almanya, Hollanda, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Güney Rusya, Kırım, Kafkasya, İran, Mısır, Habeşistan ve Sudan'a kadar gitmiştir. Evliya Çelebi eserinde, gittiği bütün yerlerin genel durumu, coğrafi konumu, tarihi, halkının özellikleri, dili, dini, kıyafetleri, sanatları, gündelik yaşamları hakkında eşsiz bilgiler vermiştir. Seyahatname'de Osmanlı toplumundaki Müslim-gayrimüslim ilişkileri, Osmanlı coğrafyasında yaşayan halkın gündelik hayatları, ekonomik ve kültürel

⁸⁷¹ Busbecg, **Türk Mektupları...**, s. 82-83.

⁸⁷² Maden, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler...”, s. 150.

durumları, nüfusları, ibadet yerleri, inanç ve itikatları, farklı topluluklara ait öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları, gezilen yörelerin evlerinden, cami, mescit, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapıların bütün özellikleri; bunların yapılış yılları, onarımları, yapan, yaptıran veya onaranlar, gezilen bölgenin eski aileleri, ileri gelen kişileri, şairleri, oyuncularını, çeşitli kademelerdeki görevlilerine kadar ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.⁸⁷³

Evliya Çelebi, Seyahatname'yi zamanına göre kolay anlaşılabilir bir dille yazmıştır. Akıcı, sürükleyici ve yer yer eğlencelidir. Bu üslubuyla Evliya Çelebi görüp duyduklarını, sanki karşınızda sizinle konuşuyormuşçasına canlı bir biçimde aktarmaktadır.⁸⁷⁴ Evliya Çelebi, üslup olarak halkın kullandığı günlük hayatın dilini kullanmıştır. Betimlemeler konusunda oldukça usta bir sanatçı olan Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerleri tasvir ederken adeta sizin de onunla beraber gezdiği yerlerdeymişsiniz gibi hissetmenize imkân sağlayacak hatta bir nevi hayal etmenize fırsat verecek canlılıkta bir üslup kullanmıştır. Evliya Çelebi eserinde kullandığı dil ve imaj açısından da özel bir insandır. Renkleri, okuyucuda renklerin simgesel anlam boyutunu kullanarak bir çağrışım yapmak amacıyla kullanmıştır. İşte bu edebi dil çerçevesinde Seyahatname'de pek çok yerde renk isimleri kullanılmıştır. Dünyanın o gün için neredeyse bilinen her yerini gezen Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden örneklerle hem onun kullandığı dil hem de renkleri kullanımını konusunda örnekler verelim:

“Sivas’ın havasının güzelliğinden halkı buğday renkli ve dinç olurlar. Şehir ayânı fâhire elbise (göz alıcı), orta halliler Londra çukası ve elvan boğası giyerler. Lisanları Türkçe ve Kürtçedir. Erkekleri çabuk ihtiyarlar. Kızları gayet güzel ve canlı olurlar. Havası fazla şiddetli olduğundan bağ ve bahçesi yoktur. Dağları ağaçsız ve çıplaktır. Şehir dördüncü hakiki iklimde ve on yedinci örfî iklimdedir. Ürünlerinden buğday, arpa, nohut ve mercimeği gayet bol olur. Bir kilesi kırk kile ürün verir. Bir okka ekmeği ve altı okka gelir bir at yemi birer akçedir. Bostanları gayet çoktur. Pamuklu bezi gayet beyaz ve ince olur. Bir çift ayakkabı ve mest on beş akçedir. İçi âl kaplı ağa çizmeleri otuz akçedir. Güzel yorgan bezleri basma, işli perdeler birer rub’a’dır. Yiyecek ve

⁸⁷³ Ülkü Çelik Şavk, **Sorularla Evliya Çelebi (İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri)**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, s. 20-21.

⁸⁷⁴ Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi Kütahya’da”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XXVI/2007, s. 88.

içeceğinden has ve beyaz gerde ekmeği, kete çöreği, tavuk böreği ve tuz çorbası bir yerde yoktur. Narı Maraş'tan, pekmezi Ayıntab'dan, üzüm ve şırası Amasya'dan gelir".⁸⁷⁵ Sivas'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Sivas'ın insanların fiziki yapısından, giyim-kuşamından, Sivas'ta yetişen ürünlerden, konuşulan dillerden, havası ve ikliminden, çarşı-pazarında satılan malların fiyatından, yiyip içilenlerden bahsetmiştir.

Erzincan'ı da ziyaret eden Evliya Çelebi burada bulunan insanların etnik yapısından, bunların kılık-kıyafetinden, insanların fiziki yapısından bahsetmiştir; *"Erzincan Kapısı Varoşu, kalenin doğu yönünde, Deve Çeşmesi'nden tâ Ali Değirmenine kadar sürer büyükçe bir varoştur. Bu varoşlarda ekseriyetle Ermeni reayası oturduğundan 13 tane kiliseleri vardır. Adetleri üzere, bunların ileri gelenleri mavi çuka giyerler, başlarına peşkir sararlar. Aşağı tabakaları şal kebe giyip ayaklarına ince çarık giyerler. Gayet zahmetli çalışan reayası vardır. Ermeni kadınları yassı başlı olup beyaz peştamal çarşaf bürünürler.*

İslâm kadınları sivri semek, diba, altın ve gümüş takke giyip beyaz peştamal bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır, sarı çizme giyip salınarak giderler. Son derece güzel olup kelimeleri ve lehçeleri düzgün, dişleri dizilmiş incilerin rengindedir. Misk kokulu saç örgülerini sarkıtır, âşıkları bin can ile kendilerine akıttırlar. Havasının güzelliğinden erkekleri çok yaşayıp gösterişi gitmiş, kuvveti gitmiş, ömrü yüze yetmiş, konuşmadan kalmış olurlar".⁸⁷⁶

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Edirne'de bulunan ve Gazi Murat Han tarafından yaptırılan Üç Şerefeli Cami diye bilinen camiyi tanıtmıştır. Seyahatnameden bu bölümü alarak metin içerisinde renklerin kullanımına örnekler sunalım. Evliya Çelebi, Üç Şerefeli Cami'nin yapılış hikâyesini anlattıktan sonra caminin mimarisi hakkında şu ifadeler yer vermiştir. *"Bu caminin beş adet kapısı ve her kapının üzerinde eski tarz Celi altın yıldızlı yazularla Arabi tarihleri vardır. Amma gayet karışık yazıdır. Mezkûr yüksek kapıların, ikisi, sağ ve sol duvarlardadır. Üç tanesi kible tarafına açılır. Orta kible kapısı üzerinde caminin yapılış tarihi yazılıdır. Bu kible kapısından ta mihraba varıncaya kadar uzunluğu yüz adım ve genişliği iki yüz elli ayaktır. Kâgir sütunlar üzerine oturtulmuş beş adet ibret verici mavi kubbesi vardır ki, her birisi gökyüzüne*

⁸⁷⁵ Mehmed Zıllıoğlu Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Üçdal Neşriyat, 3. Cilt, İstanbul, 1966, s. 852.

⁸⁷⁶ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler**, Hazırlayan; Hüseyin Nihal Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 261.

*benzer. Bu beş kubbenin içine usta süsleyici binlerce laal rengi, lacivert, gök mavisi, yeşil ve sarı boyalarla öyle süslemeler yapmış ki, seyreden anlayışlı kişilerin parmakları ağızlarında kalıp hayran olurlar. Sanki bu beş kubbenin nakışını Cenab-ı Hak kudret eliyle çizmiştir”.*⁸⁷⁷

Evliya Çelebi, Üç Şerefeli Cami'nin avlusunu ise şöyle tasvir etmiştir;

*“Camideki geniş avlunun uzunluğu yüz, genişliği iki yüz adımdır. Üç adet avlu kapısı olup, sağına ve kible tarafına yedişer basamak merdiven ile çıkılır. Amma soldaki kapısı merdivensizdir. Bu avlunun dört etrafındaki yan sofraları üzerinde on sekiz kırmızı ve yeşil renkli mermer sütün var ki, kırk bir seneden beri gezdiğim halde bunların bir benzerini görmedim. Öylesine renkli, yüksek sütunlardır. Sanki her biri bu camide Allah'a ibadet etmek için el bağlayıp dururlar. Benzeri meğer İstanbul'daki Süleymaniye'de ve Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da bulunan bu renkli sütunlar üzerinde yirmi adet mavi kubbe vardır ki her biri âlemleriyle bahçenin etrafının süslerler”.*⁸⁷⁸

Örnekleriyle incelediğimiz seyahatnamelerde birçok renk isminin çeşitli vesilerle oldukça fazla kullanıldığı dikkatimizi çeken bir durumdur. İnsanların derilerinin rengi, yine insanların kıyafetleri, doğal ortamın tasviri (çiçeklerin, ağaçların, gökyüzünün, toprağın rengi) gibi daha birçok somut varlığın renkleri metinlerde anlatımı güçlendirmek için bolca kullanılmıştır. Ayrıca soyut varlıkların ya da vakıaların anlatımı esnasında da çok sayıda renk isimleri seyyahlar tarafından ifade edilmiştir. Renklerin anlatımı güçlendiren, duyguları pekiştiren ve tasvir edilen şeylerin daha kolay anlaşılmasını sağlayan yönü seyahatnamelerde renk isimlerinin birçok yerde kullanımına sebep olmuştur.

⁸⁷⁷ Mehmet Karakuyu, Faruk Sariusta, “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 24, Temmuz- 2011, s. 133-134.

⁸⁷⁸ Karakuyu ve Sariusta, “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda...”, s. 133-134.

III. BÖLÜM

COĞRAFI UNSURLARDA ve TÜRK COĞRAFYASINDA RENKLER

Renk tercihlerinde; coğrafi, milli, kültürel ve kişisel faktörlerin iç içe geçmiş bir şekilde bulunduğu ortaya konulmuştur. Örneğin, sarı renk diğer ülkelere göre Pakistan, İsrail ve Venezüella'da daha çok sevilmektedir. Beyaz ve mavi renklerin, Yunanistan'da en çok sevilen renkler olduğu bilinmektedir. Hindistan'da ise, en sevilen renk siyahtır ve buna neden olarakta bu ülkede siyah rengin inekleri ve köpekleri simgelemesi gösterilmektedir. Birçok Uzak Doğu ülkesinde beyaz ve mavi, kederi ve üzüntüyü simgelerken, Anglosakson ülkelerinde durum bunun tam tersidir. Siyah sevilmemekte, beyaz ise oldukça yoğun biçimde rağbet görmektedir. Görüldüğü gibi, renklerin anlam kazanımı ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişiklikler göstermektedir.⁸⁷⁹ Hernekadar dünyada farklı ülkelerde bulunan ve farklı kültürlere sahip insanlar renklerin kullanımı ve renk anlayışları konusunda tam olarak anlaşamamaları da, yerküre üzerinde renklerle ilgili olarak coğrafi yer isimlerinin oluşumu konusunda ortak bir anlayış ortaya çıkmıştır. Renkler, dünyanın neredeyse her yerinde coğrafi yer isimlerinin oluşumunda kullanılan önemli öğelerden biri olmuştur. İster Avrupa'ya ister Amerika'ya ya da isterseniz Asya kıtasına gidin, dünyadaki herhangi bir ülkede renk isimleriyle oluşmuş bir yer ismine rastlamak mümkündür. Mesela sadece ABD'de adında renk geçen coğrafi yer isimleri benim tespitlerime göre iki yüz civarında. Ülke genelinde birçok eyalete yayılmış vaziyette ve hemen hemen her renk isminin kullanıldığı yer isimleri mevcuttur. Bunlara bazı örnekler verelim: White Bear Lake-Minnesota, White Bluff town-Tennessee, White City-Kansas, White City-Oregon, White Oak- Texas, White River-South Dakota, Whitehall-Ohio, Whitewater-Wisconsin, Blackwater-Missouri, Black Mountain-North Carolina, Graysville-Alabama, Grey Forest-Texas, Brown City-Michigan, Gold River-California, Rose City-Michigan, Rose Hill-Virginia, Redwood-Michigan, Redfield-Kansas, Red Lake Falls-Minnesota, Orange City-Florida, Yellow

⁸⁷⁹ Mustafa Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik Anlamlar-**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 71.

Pine- Idaho, Greenwood-Mississippi, Greenfield-Tennessee, Green River-Wyoming, Blue Lake City-California, Bluefield-Virginia, Blue Island-Illinois vs.⁸⁸⁰ Amerika Birleşik Devletleri'nde adında doğrudan doğruya renk isimleri bulunan coğrafi yer adları çok olmakla beraber, coğrafi yer isimlerinde içinde renk adları olmamasına rağmen etimolojik olarak incelendiğinde bazı yer isimlerinin de kökeninde renk adları ile bağlantılı olduğu görülüyor. Mesela; Colorado eyaletinin adı İspanyolcada kırmızı renk adından gelip çamurlu Colarodo Nehri'ne atıfta bulunmaktadır.⁸⁸¹

Az önce dünyanın pek çok yerinde renk isimlerinin kullanılmasıyla oluşan coğrafi yer adları mevcuttur demiştik. Örnekleri çoğaltmak istiyorum. Mesela Afganistan'da bulunan ve renk ismi taşıyan coğrafi yer adlarına örnekler verelim; Kuzey batı Afganistan'da Siyah Koh yani Siyah dağ, Doğu Afganistan'da Safed Koh yani Beyaz dağ, Afganistan'da Kunduz İli'nin batısında Koh'e Qara Batur yani Siyah Kahraman Dağı, Bamyana-Afganistan'da Dasht Siyah Sang yani Siyah Taş Bozkırı, Nangarhar-Afganistan'da Surkh Rood yani Kırmızı Nehir, Gazni-Afganistan'da Qarabagh (Siyah Bağ) adındaki ilçe vb. Adında renk bulunan coğrafi yer adları ile ilgili olarak İran'dan da örnekler verilebilir; Koh Aaq Baba (Beyaz Baba Dağı), Koh Barda-e Zard (Sarışın Köle Dağı), Zard Koh (Sarı Dağ), Sabz Koh (Yeşil Dağ), Surkh Koh (Kırmızı Dağ), İsfahan-İran'da Safed Koh (Beyaz Dağ), Qezel Arslan Koh (Kırmızı Aslan Dağı), Safed Şahr yani Beyaz Şehir (İran'da bulunan bir şehrin adı), Ferozah (İran'da bulunan ve Açık Mavi anlamına gelen bir ilçe adı).⁸⁸² Moğolistan'da da renk adı taşıyan birçok yer bulunmaktadır. Mesela Moğolistan'da ki şehir isimlerine baktığımızda Ulaanbaatar (Kırmızı Kahraman), Tsenher Sum (Mavi Şehir) anlamına geliyor. Khar Yamaat (Kara Yamaat), Shar Yamaat (Sarı Yamaat), Tsagaan Chuluut (Beyaz Tas) dağları da yine Moğolistan'da bulunan ve isminde renk geçen dağlardır.⁸⁸³

İsminde renk adı geçen yerlere Dünya'nın çeşitli yerlerinden başka örnekler de vermek istiyorum; Rusya-Moskova'da Kızıl Meydan, Irak-Bağdat'ta Yeşil Bölge, Çin'de,

⁸⁸⁰<http://www.sensationalcolor.com/color-meaning/color-around-the-world/cities-with-color-names1868#.VV9HLntmkq> Son Erişim Tarihi; 19. 05. 2015., David L. Durham, **California's Geographic Names: A Gazetteer of Historic and Modern Names of the State**, Word Dancer Press., 1998, p. 22.

⁸⁸¹ <http://www.enchantedlearning.com/usa/states/colorado/>, Son Erişim Tarihi; 18.05.2015.

⁸⁸² Afganistan ve İran'da bulunan ve isminde renk adı bulunan bu coğrafi yer adlarını, 2014-2015 Öğretim yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat İ. Ö. Bölümü'nde okumakta olan ve aslen Moğolistan'lı olan öğrencim Anusha Zubairy'den aldım.

⁸⁸³ Moğolistan'da bulunan ve isminde renk adı bulunan bu coğrafi yer adlarını, 2014-2015 Öğretim yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme İ. Ö. Bölümü'nde okumakta olan ve aslen Afganistan'lı olan öğrencim Ainur Nafikh'den aldım.

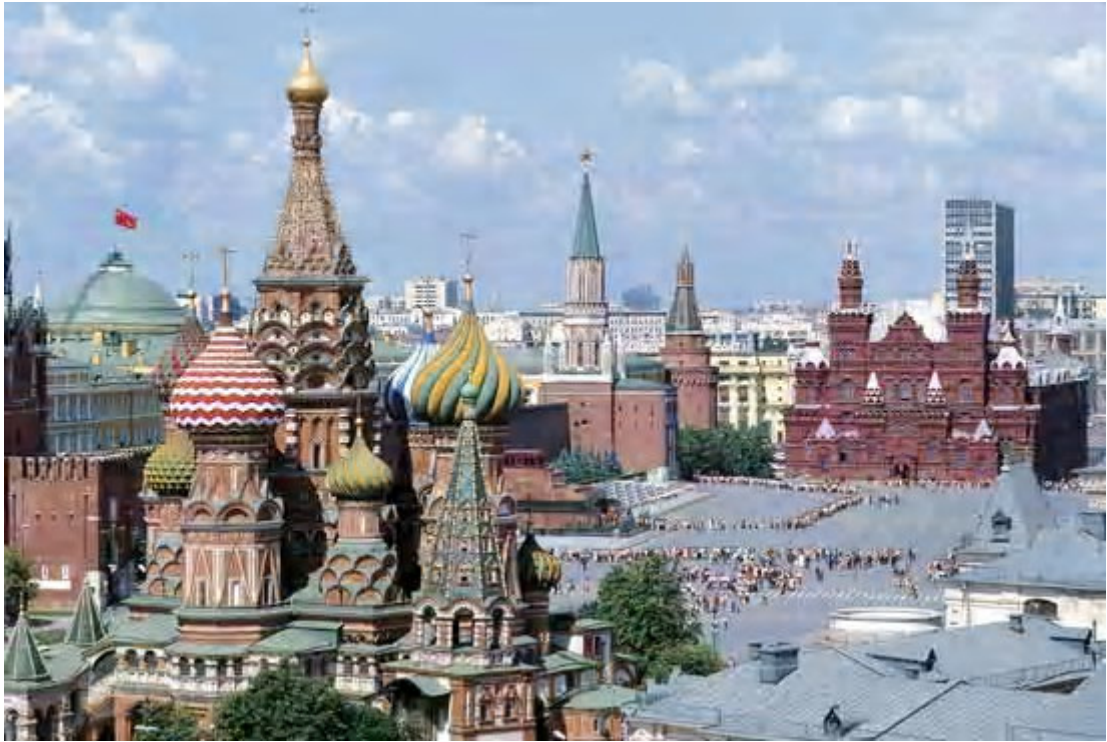
Çinlilerin nehirlerin anası adını verdikleri ve Çin'deki ikinci uzun nehir olan Sarırmak (Hoang-Ho, uzunluğu 5,464 kilometredir), yine Çin'de bulunan ve uzunluk bakımından dünyanın dördüncü uzun nehri olan Gökırmak (Yang-çe), New South Wales-Avustralya'da Blue Mountains (Mavi Dağlar), Umman Devleti'nin sınırları içerisindeki Hacer Dağları'nın üzerindeki yüksekliği 3000 m'yi aşan Yeşil Dağ anlamına gelen Cebel Aktar, Almanya'da Karaorman Dağları (Almanya'nın güneyinde yer alan bu dağlar, Tuna Nehri'nin doğduğu bölgedir), Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan Karakum Çölü. Ayrıca, Dünya'nın ve Afrika kıtasının en önemli nehirlerinden birisi olan Nil nehrinin iki önemli kolunu oluşturan kollardan birinin adı; Mavi Nil, diğeri ise Beyaz Nil adını taşıyor. Bu arada eski Yugoslavya'nın bir parçası iken 2008'de yapılan bir referandumun sonucunda bağımsızlığını kazanan ve Karadağ adını taşıyan ülkeyi de unutmamalıyız.⁸⁸⁴ Bu konuda daha birçok örnek vermek mümkündür.

Harita 1. Avrupa Fiziki Haritası ve Almanya, Fransa, İsviçre sınır üçgeninde Karaorman Dağları.⁸⁸⁵

⁸⁸⁴ İbrahim Atalay, **Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 82, 98, 123, 262, 334, 429., <http://www.absolutechinatours.com/china-travel/Yellow-River.html>.

⁸⁸⁵ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 123.

Fotoğraf 2. Rusya-Moskova'da Kızıl Meydan'dan bir görünüm.⁸⁸⁶

Fotoğraf 3. Irak-Bağdat'ta Green Zone (Yeşil Bölge) denilen bölge.⁸⁸⁷

⁸⁸⁶ <http://global.britannica.com/topic/Red-Square>, Son Erişim Tarihi; 18.05.2015.

⁸⁸⁷ <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?p=119315494>, Son Erişim Tarihi:23.05.2015.

Fotoğraf 4. Çin’de ki Sarı Irmak’tan bir görünüm.⁸⁸⁸

Fotoğraf 5. Blue Mountains (Mavi Dağlar) New South Wales-Avustralya.⁸⁸⁹

⁸⁸⁸ <http://global.britannica.com/place/Huang-He>, Son Erişim Tarihi:23.05.2015.

⁸⁸⁹ <http://campus.kellerisd.net/Teachers/10009/Photo%20Library/Forms/DispForm.aspx?ID=11>, Son Erişim Tarihi:23.05.2015.

3. 1. Renklerin Yön Gösterme İşlevi

3. 1. 1. Yönler ve Renkler

Dünyanın dört bölüme ayrılması ve renklere göre düzenlenmesi fikrinin yalnız Türklere mahsus olmadığı bilinmektedir.⁸⁹⁰ Bu bölümlenme bir taraftan da Eski Ahit, Hintliler, Eski Mısırlılar, Mayalar, Yunanlılar ve Romalılarda diğer taraftan da Türklerin yakın çevreleri olan Çin ve Moğol kültür havzalarında rastlanılan bir anlayıştır.⁸⁹¹ Mesela; Güney Amerika ve özellikle Brezilya’da bulunan bazı kabile dinlerine göre kozmik âlem iki ayrı kısma ayrılmıştır. Bir tarafta doğu, güneş, gündüz, kurak mevsim ve ateş, kırmızı renkle sembolize edilirken, diğer tarafta batı, ay, gece, yağışlı mevsim ve su, siyah renkle sembolize edilmektedir. Neredeyse bütün antik çağ inanışlarında evrenin ve evrendeki objelerin buna benzer tarzda renklerle sembolize edildiğini söyleyebiliriz. Ancak bu renkler ve sembolize ettiği yönler veya nesnelere sürekli olarak farklılık arz etmiştir.⁸⁹² Hindistan’da doğu=ak, güney=sarı, batı=kara, kuzey=kızıl idi. Lamaist Kalmuklarda belki biraz da Hint etkisi ile: doğu=ak, güney=mavi, batı=kızıl, kuzey=yıldız rengidir. Eski Ahit’te doğu=kızıl, güney=ak, batı=ala, kuzey=karadır. Amerika için de doğu=kara, güney=ak, batı=sarı/kızıl, kuzey=mavi/yeşil ve Mayalarda; doğu=kızıl, güney=sarı, batı=kara, kuzey=ak olarak gösterilmektedir. Aynı fikrin türlü kıtalarda türlü renklerle düzenlediği ve bir sistem içindeki renklerin birbirlerine göre ilişkilerini yüzyıllar boyunca belkide tam ters istikamette yön değiştirmiş olabilecekleri göz önüne alınacak olursa, bir renge her kıtada aynı sembolik anlamı vermenin yanlış olacağı da ortaya çıkar.⁸⁹³

⁸⁹⁰ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Ankara, 1976, s. 19.

⁸⁹¹ Toker, “Renk Simgesiliği ve Din...”, s. 97., Ali Rafet Özkan, “Türk Kültüründe Yönler”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 776.

⁸⁹² Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 26.

⁸⁹³ Annemarie Von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları”, Türkçe Tercümesi: Semih Tezcan, **Türkoloji Dergisi**, C. 3, D. T. C. F. Yay., Ankara, 1968, s. 108-109, 111.

Tablo 5. Çeşitli Milletlerde Yönler ve Renkler⁸⁹⁴;

IRKLAR	DOĞU	BATI	GÜNEY	KUZEY
TÜRK	MAVİ	AK	KIZIL	KARA
ÇİN	MAVİ	AK	KIZIL	KARA
HİNDİSTAN	AK	KARA	SARI	KIZIL
LAMAİST	AK	KIZIL	MAVİ	YALDIZ
ESKİ	KIZIL	ALA	AK	KARA
AMERİKA	KARA	SARI	AK	MAVİ
MAYALAR	KIZIL	KARA	SARI	AK

Türk tarihi incelendiği zaman en çok ak, kara, kızıl-al-kırmızı, gök-yeşil-mavi ve sarı renklerin benimsendiğini ve kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim bu renklerin her biri Türkler tarafından hem yönleri sembolize etmekte hem de coğrafi yer isimlerinin adlandırılmasında kullanılmıştır. Türk tarihinin muhtelif devrelerinde renklerin yönleri ifade etmek için kullanıldığını biliyoruz. Dört yönün her birisi ayrı bir renk ile şekillenmiştir. Türkler batıyı “ak”, doğuyu “gök” renk ile isimlendirirken; güneyi “kızıl”, kuzeyi “kara” renk ile adlandırmışlardır.⁸⁹⁵ Coğrafi yönleri tayin etmede ve yer isimlerinin oluşturulmasında Türklerde bu dört renk ile birlikte kullanılan bir beşinci renk vardır ki, o da “sarı”dır. Sarı renk yön olarak değil, bu dört rengin ortasında yer alan merkezi karşılamak için kullanılmıştır. Devlet yapısı bakımından değerlendirilecek olursa sarı renk merkez hâkimiyetini ve kudreti ifade etmektedir. Sarının birçok tonu yanında kullanılan Türk sarısı, “altın sarısı”dır. Altın bilindiği üzere kuvvet ve kudretin, hâkimiyet ve zenginliğin karşılığı olarak dünya var olduğu günden beri yerini korumaktadır. Yine bu anlayışa uygun olarak tarihte güçlü ve cihangir hükümdarların hepsi altın tahta birlikte tasvir edilmişlerdir.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Nuraniye H. Ekrem, “Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 86.

⁸⁹⁵ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Ankara, 1976, s. 19.

⁸⁹⁶ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 250-251.

Çin’de M.Ö. 1050-220 yılları arasında egemenliklerini sürdüren ve Türk-Moğol kökünden gelen Çoğ (Chou)’lar zamanında bile renkler çeşitli maddi ve manevi varlık ve düşüncelerin simgesi olarak kullanılmıştır. Dört rengin anlamları (yönleri gösteren ak, gök, kara ve kıvıl renkler) ve hangi varlık ve değerlerin simgesi oldukları şöyle ifade edilebilir: Choular’ın müstahkem hükümdar şehirlerinin dört yönü vardır. Baş yön sayılan güney tarafı, aynı zamanda güneşin en tepe noktasına, yaz mevsiminin gelişine, öğle saatine, parlaklığa, kıvıl-kırmızı renge, kuş burcuna (Kıvıl sağızgan), imparatora ve erkeklik ile tek sayılar timsali yang mefhumunun zirvesine işaret ederdi.⁸⁹⁷ Kuzey taraf ise ayın en yükseğe ulaştığı noktaya, kış mevsiminin gelişine, gece yarısına, kara renge, karanlığa, yılanın sarıldığı kaplumbağa burcuna (kara yılan burcu), imparatoriçeye, kadınlık ile çift sayılar timsali yin mefhumuna karşılık gelirdi. Doğu yönü, güneşin doğuşunu, bahar ılımanlığını, sabahı, gök rengini, ejder burcunu, temsil ederdi. Batı tarafı, güneşin batışına, güz ılımanlığına, ak renge, kaplan burcuna (ak-bars) işaret ederdi.⁸⁹⁸

Proto Türkler’in, en eski çağlarda renklerle yönü sembolleştirdikleri bilinirken, Çinliler ise M.Ö. 3. y.y’larda ancak renklerle yönleri özdeşleştirmeye başlamışlardır. Buna göre doğadaki dört yönü, dört renk ile simgeleştirme geleneğinin Türklerde, Çinlilere göre yüzyıllarca önce başladığı ortaya çıkmaktadır.⁸⁹⁹ Eski Türkler dört yönü adlandırma ve anlam verme konusunda çok zengin iken Çinlilerin bu konuda Türklerle göre daha zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşik ve kendi oturduğu bölgeden başka bir yeri görmemiş bir topluluk ile birkaç haftada yüzlerce kilometrelik saha içinde dolaşabilen göçebe halkların bildiklerinin daha fazla olduğunu ileri sürebiliriz. Bu göçebe halklar yön hususunda yerleşik tarım toplumundan çok daha fazla bilgiye sahip olmalıydı.⁹⁰⁰ Annemarie Von Gabain’e göre, Çinliler genel evreni de yeryüzü dünyası gibi dört bölüme ayırmışlardır. Bu bölümler doğu, batı, güney ve kuzeye yönelmişlerdi ve tabii aynı zamanda günün ve yılın dört zamanıyla yani sabah, akşam, öğle, geceyarısı ve ilkbahar, güz, yaz, kışla ilgiliydiler. Bu dört bölümün her birine bir renk, bir hayvan, bir unsur vb. de tespit edilmişti. Çinlilerin sıralamasına göre doğu tarafının sembol rengi mavi/yeşil, batınki ak (beyaz); güneyinki kıvıl (al-kırmızı); kuzeyinki karadır.

⁸⁹⁷ Önder, “Türklerde Renk...”, s. 126.

⁸⁹⁸ Emel Esin, “Orduğ-Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 10-11, 1968, s. 137.

⁸⁹⁹ Ekrem, “Hunlarda Renk...”, s. 89.

⁹⁰⁰ Ekrem, “Hunlarda Renk...”, s. 91.

Hayvanlara göre; ejderha, pars, kuş, kertenkeledir. Unsurlara göre ise; tahta, maden, ateş, sudur. Buna sonradan sarı/yaldız rengi ve toprak unsurları, orta kavramının ifadesi için eklenmişlerdir. Çinliler, bu sistemi; “Wulun Beş Dolaşanlar” olarak adlandırmışlardır. Aynı kozmolojik görüşler Moğollar tarafından da bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Mesela; Moğol hakanının payitahtının adı Kara-kurum’dur. Çünkü step devletinin kuzeyinde bulunuyordu. Ya da bir başka örnek olarak; Ekvator Moğolcada Ulan cam-“Kızıl yol” yani “güneydeki” demektir. Çünkü Ekvator Moğollar için hep uzakta ve güneyde olan bir şeydir.⁹⁰¹

Milattan çok önceleri eski Türkler, kendi din, inanış ve töresine göre dört yöne hâkim olan ilahların adlarını, sonraları bu yönleri gösteren birer kavram haline getirdiler. Eski Türk yazıtları olan Orhun Abideleri, Oğuzname ve Dede Korkut gibi Türk kaynaklarında da eski Türk dini ve töresine uygun olarak dört yöndeki (dağ, deniz, ırmak gibi) büyük ve belli başlı yer adları isimlendirilmiştir. Ayrıca, doğu Türklerinde yani Göktürklerde ileri=ön yani kible doğu, orta ve batı Türklerinde ise kuzey olarak kabul edilmiştir. Türk illerinde belli başlı yerlerin taşıdığı “yeşil-, gök-, gökçe-; kızıl-, ala-, alaca; ak-, akça-, boz-, bozca-; kara-, karacakaranlık-“ adlarının da, bu çok eski ve pek köklü Türk din ve töresine göre verilmiş olduğunu ve sonraları başka komşu milletlere de bu adların tercümesinin Türklerin, töre ve mantığına göre geçtiğini ifade etmek gerekir.⁹⁰²

Türklerde yönü renklerle sembolleştirme inancı, zamanla göçebe halkın bazı renkleri sevmesine, psikolojik istek ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Onların çadırları, tuğları, elbiseleri, atlarının üzerindeki süslerinin renkleri, bu tür inancın göstergesi olmuş ve stepteki halkların psikolojik görünüşünü asırlardan beri etkileyerek günümüze kadar gelmiştir. M.Ö. 771-M.Ö. 480 yıllarının ilk zamanlarında faaliyet gösteren, Proto-Türk olduğu kabul edilen Kırmızı Tiler ve Beyaz Tiler’in renklerle adlandırılmasında da yönü renklerle sembolleştirme inançlarının etkili olduğu ileri sürülmüştür. Yani, Kırmızı Tiler, eskiden stebin güneyinde, Beyaz Tiler ise batısında kalyordu. Ch’un-ch’iu döneminin ortalarına gelince (M.Ö. 771-M.Ö. 480), Kırmızı Tiler’in, stepten ayrılarak güneye doğru Shan-hsi eyaletindeki Tai-hang Dağları civarına, Beyaz Tiler’in ise güneye doğru Shan-pei Tepeleri’ne hareket ederek

⁹⁰¹ Gabain, “Renklerin Sembolik...”, s. 107-109, 111.

⁹⁰² M. Fahrettin Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması”, **Türk Amacı**, Türk Dil Kurumu, Tıpkı Basım (Ankara, 2009), Bürhaneddin Matbaası, S. 4, Temmuz -1942, s. 177.

yerleşmeye başladığı belirtilmiştir. Bu, hem göçebe halkların ilkel inançlarına (Şaman inancı) uygundur, hem de Kırmızı Tiler'in oturduğu bölge olan Tai-hang Dağları'nın Moğolistan steplerinin güneyine yakın olduğunu göstermektedir. Beyaz Tiler'in oturduğu Shan-pei tepeleri de Moğolistan steplerinin batısına yakındır. Bu açıklamanın, Türklerin renklerle yön belirlediği teorisine uygun olduğu kanaatini desteklediğini söyleyebiliriz.⁹⁰³

Bundan başka, Orhun Kitabelerinde devlet adı Türk Kağanlığı şeklinde geçmekte iken, bir yerde Kök Türk ibaresine rastlanır. Bu ise devletin doğu kanadını belirtmek için kullanılmıştır. Yine bilindiği üzere Hun Devleti'nin batıdaki bölümünün adı Ak-Hun biçiminde ifade edilmektedir. Avrupa'ya giren Hunlar da, kuzey Hunlarının devamı olmaları sebebiyle Macar kaynaklarında Kara Hunlar olarak bilinirler.⁹⁰⁴ Bin yıl önce Anadolu'yu fetheden Türkler, Türkiye'nin kuzeyindeki denizi Kara-Deniz, batısındakini Ak-Deniz, güneyindekini Kızıl-Deniz şeklinde isimlendirmiş, fakat doğuda bu isimle adlandırılacak deniz bulunmadığı için büyükçe bir gölün adını Gökçe-Göl⁹⁰⁵ olarak tanımlamışlardır.⁹⁰⁶ Ziya Gökalp, "Türk Medeniyeti Tarihi", isimli eserinde yönler, renkler ve coğrafi yer isimleri hakkında çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Ziya Gökalp, Türkiye Türkleri'nin batıda yer alan denize Akdeniz, kuzeyde bulunan denize Karadeniz, Anadolu'nun güneyindeki denize Kızıldeniz ve doğudaki denize ise Gökçe Deniz adını verdiklerini söylüyor. Ziya Gökalp, bu yer isimlerinin bir tesadüf olmadığını, bu durumun eski Türk gelenekleriyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Türkler tarafından yönlerin renklerle eşleştirilmesi ile verilen bu coğrafi yer isimleri tercüme yoluyla Türkçe'den diğer yabancı dillere de geçmiştir. Türkler hangi yöne gitmişlerse orada rast geldikleri denize, o yönün renginin adı ile bağlantılı olarak bir isim vermişlerdir.⁹⁰⁷ Ziya Gökalp'in eserlerinde, Türk illerindeki denizlerin Türk töresine

⁹⁰³ Ekrem, "Hunlarda Renk...", s. 87.

⁹⁰⁴ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 250-251.

⁹⁰⁵ Gökçe Göl'e Anadolu'nun doğusunda yer alması dolayısıyla bu isim verilmiş olup, Türk Kültüründe yukarıda da anlatıldığı gibi doğu tarafları yeşil-gök rengiyle sembolize edilegelmiştir. Gökçe Deniz bugün Sevan Gölü olarak anılmaktadır. Ziya Gökalp bu göl ve ismi konusunda da bilgi vermemiştir. Osmanlı'lar göle Gökçe adını vermiştir. Gölün yerleştiği bölgede 20. yüzyılın sonlarına kadar Azerbaycanlılar yaşamıştır. Kitab-ı Dede Korkut'ta göl "Gökçe Deniz" adıyla geçer. Sevan Gölü yayınlarda, resmi evraklarda ve haritalarda 1930 yılına kadar "Gökçe Gölü" adıyla kaydedilmiştir. Gökçe (Sevan) Gölü bugün Ermenistan sınırları içerisindedir.

⁹⁰⁶ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 249-251.

⁹⁰⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 42., Reşat Genç, "Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil", **ERDEM**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 9, S. 27, Ankara, Ocak-1997, s. 1077-1078., http://tr.wikipedia.org/wiki/Sevan_Gölü., Önder, "Türklerde Renk...", s. 126.

göre adlandırılıp, başka uluslara da bu deniz adlarının Türkçeden geçtiği işaret edilmiştir.⁹⁰⁸ Bu konu ile ilgili olarak A. Von Gabain de, renklerin yönlerle ilgili sembolik anlamlarına örnekler verirken şu bilgiyi kaydetmektedir: “Anadolu’nun bilinçli bir şekilde merkez olarak kabul edilmesi güneyde Kızıldeniz ve kuzeyde Karadeniz adlandırmalarına yol açıyor. Türkler, Bulgarlar ve Yunanlılar batıdaki denize “Akdeniz” adını veriyorlar”.⁹⁰⁹ Osmanlı tarihinde Boğdan’ın kuzeyi ifade edilmek istendiği zaman Kara-Boğdan şeklinde söylenmiştir. Yine Altın-Orda Hanlığının batı kanadı Ak-Orda, doğu kanadı ise Gök-Orda idi. Buna benzer şekilde dağ, tepe, ırmak, deniz, şehir gibi pek çok coğrafi isimleri bu renkler esas olmak üzere Türk coğrafyasında görmek mümkündür.⁹¹⁰ Renkler aynı zamanda bir semti veya büyüklük ve azameti temsil etmiş ve böyle bir duygu ve düşünce ile dağlar, bölgeler renklerle adlandırılmışlardır. Mesela; Akdeniz, Karadeniz, Karadağ, Karabağ gibi.⁹¹¹

Türklerde yön ve renk kavramını, Kâmil Veli Nerimanoğlu’nun, “Türk Kültüründe Renkler”, adını taşıyan makalesinde verdiği bilgilerden yola çıkarak bir tablo ile şöyle gösterebiliriz:

Tablo 6. XI. Yüzyıla Kadar Türklerde Yönler ve Yönleri Simgeleyen Renkler⁹¹²

	Kuzey	Güney	Doğu	Batı
Hunlar	Kara	Al	Kır (Boz)	Ak
Köktürkler	Yağız (Konur)	Doru (Koyu-Boz)	Kır-Boz	Ak
Uygurlar	Kara	Kırmızı	Kök-Yeşil (Mavi)	Ak

⁹⁰⁸ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 40-41.

⁹⁰⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler...**, s. 6. (Eski Türk kağanlarının oturdukları sarayların dört kapısının ismi dahi renk adlarıyla sembolize edilmiştir. Sarayın kapılarının ya da girişlerinin isimlerine bakıldığında; doğusunda ki gök kapı, batısındaki ak kapı, kuzeyindeki kara kapı, güneyindeki ise kızıl kapıdır. Nitekim Aksaray ile Nevşehir arasında bulunan bir Selçuklu kervansarayına yöre halkı “ Ağzı Kara Han” demektedir. Bu isim kervansarayın kapısının kuzeyde bulunmasındandır. Daha geniş bilgi için bkz.; Önder, “Türklerde Renk...”, s. 126.

⁹¹⁰ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 250-251.

⁹¹¹ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 56.

⁹¹² Nerimanoğlu, “Türk Dünya Bakışında Reng”, s. 72.

Bu bilgilerden açıkça anlaşıldığına göre, Türkler tarihlerinin en eski zamanlarından başlayarak, uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kızıl, yeşil (gök-mavi) ve sarı renkleri esas görmüş ve bu renklerden her birini dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanmışlardır. Buna göre, tekrar hatırlatmak gerekirse merkez=sarı, doğu=yeşil (veya gök; gök renk günümüz Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi bazen yeşil, bazen de mavi anlamını ifade eder şekilde kullanılmaktadır); batı=ak, güney=kızıl (kırmızı, al) ve kuzey=kara renklerle ifade edilmiştir.⁹¹³

3. 1. 2. Türk Anlayışında Renkler ve Yönler ile Madde ve Mefhumlar Arasındaki İlişki

Türklerin anlayışında doğuyu gök (mavi)-koyun-Gök Han, batıyı ak (beyaz)-köpek-Ak Han, güneyi kızıl (kırmızı)-çaylak-Kızıl Han, kuzeyi ise kara (siyah)-yaban domuzu-Kara Han temsil etmektedir. (Merkezde ise sarı-Altın Han bulunuyordu.) Çinliler ise başka bir sınıflama yapmışlardı. Doğu tarafına ejder, Güney tarafına kuş, Batı tarafına beyaz kaplan, Kuzey tarafına da kaplumbağa bakardı. Bu bölümlerden her biri bir renkle temsil edilmekteydi. Orta kısmı sembolleştiren hayvan ise eski Türklerin Kotus (Kut=Mukaddes, Us=Öküz) dedikleri ve Uygur Türklerinin günümüzde de Kotaz dedikleri bir çeşit öküz idi.⁹¹⁴

Türklerin anlayışında, yılın dört mevsimi de çeşitli renklerle sembolleştirilmiştir. Nitekim bir günlük doğa işleyişi veya olgusuyla da bunun ilgisinin bulunması gerekir. Şöyle ki; güneşin doğuşu (doğuda ilkbahar), öğle sığağı (güneyde yaz ve güneye gidildikçe iklimi sıcak yerlerin bulunması), gün batışı (batıda sonbahar ki bu mevsimi ve yönü temsil eden ak renk aynı zamanda yaşlılığın da simgesidir), ve güneşin hiç görünmediği kuzeyde hiç aydınlık bulunmaması yüzünden gece soğuk ve karanlık böylece kış mevsiminin sembolüdür.⁹¹⁵

Türklerin anlayışına göre renklerle çeşitli madde ve mefhumların birbirleriyle irtibatlandırılması aşağıdaki tabloda şematik olarak verilmeye çalışılmıştır.

⁹¹³ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 6.

⁹¹⁴ Ekrem, "Hunlarda Renk...", s. 89.

⁹¹⁵ Eberhard, **Çin Simgeleri...**, s. 64., Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 84.

Tablo 7. Türklerin Anlayış ve Mantığına Göre Yönler-Renkler ve Diğer Mefhumlar⁹¹⁶

YÖN	RENK	DÖRT MADDE	HAYVAN	GÜN ÇIKIŞ BATIŞ	MEVSİM	DEĞİŞİM
DOĞU	GÖK-YEŞİL	HAVA (YEL)	KOYUN	GÜNEŞ DOĞMASI	İLKBAHAR	DEĞİŞİM
BATI	AK	SU	KÖPEK	GÜNEŞ BATMASI	GÜZ	OLGUNLAŞ MA
KUZEY	KARA	TOPRAK	YABAN DOMUZU	GECE YARISI	KIŞ	SAKLANMA
GÜNEY	KIZIL	ATEŞ	ÇAYLAK	GÜN ORTASI	YAZ	BÜYÜMEK

3. 1. 3. Mete Han'ın Ordusunu Yönlere-Renklere Göre Dizmesi

Türk kültüründe yönler ve renkler konusunda ortaya çıkan münasebete benzer bir ilişkinin aynısını belirli yönlere gönderilecek olan süvari birliklerinin atlarının renkleriyle sağlama uygulamasının, Hun İmparatoru Mete Han'ın kurduğu ordu düzeninde de olduğunu görürüz.⁹¹⁷ Hun hükümdarı Mete (Mo-tun) renk simgeciliği nedeniyle, değişik renklerdeki atlardan oluşan süvari bölüklerinin askerlerini dört ayrı yöne sevk etmişti.⁹¹⁸

Bu konuda en detaylı bilgilerden biri ilkçağa ait Çinlilerin tarihi kaynaklarından birisi olan Shih-chi (Tarihi Hatıralar)'de yer almaktadır. Shih-chi'ye göre, M. Ö. 200 yılında, Büyük Hun Tanrıkutu Oğuz Han (Mo-tun Han), kırk bin atlı askeriyle Han Hanedanlarından Hen Gavzu'nu (Han GaoZu-orjinal adı Liu Bang) kuşatma altına

⁹¹⁶ Ekrem, "Hunlarda Renk...", s. 91.

⁹¹⁷ Ali Abbas Çınar, **Türklerde At ve Atçılık**, Feryal Matbaası, Ankara, 1993, s. 24.

⁹¹⁸ Emel Esin, **Türk Sanatında İkonografik Metinler**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 267., M. Fahrettin Kırzioğlu, "Eski Türkler'de ve Oğuz Türkmenler'de İkili-Dörtlü-Altılı-On İkili-Yirmi Dörtlü Düzen", **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, C. I, İstanbul, 1986, 341., Esin, "Türk Sanatında...", s. 128.

almıştır. Hunların ak atlı askerleri batı yönünde, gök atlı (yüzü ve burnu beyaz, bedeni mavi) askerleri doğu yönünde, kara atlı askerleri kuzey yönünde, kızıl atlı askerleri güney yönünde Çinlileri kuşatmışlardır. Yedi gün boyunca Hun atlı askerlerinin kuşatması altında kalan Han sülalesi ordusu, rüşvet ve yıllık vergi vermeye söz vererek ancak kendilerini kurtarabilmişlerdir. Bu görkemli savaş sahnesinde, Hunların atlı askerlerinin dört yönü, dört renk ile belirlemesinden, bu tür inancın normal hayat dışında savaş stratejisi bakımından da kullanılmaya başlamış olduğu görülmektedir.⁹¹⁹

3. 2. Yer Adlarında Geçen Renkler

Yer adları; adlandırılan yerin doğal, kültürel, sosyo-kültürel etkisi ile meydana çıkmış ve insanda sürekli ilgi, alaka uyandırmış; bilimsel çalışmaların önemli inceleme alanlarından biri olmuştur.⁹²⁰ Yer adlarının verilmiş şeklini, anlamını ve geçirmiş olduğu değişimi inceleyen bilim dalına toponomi (toponymie) denir.⁹²¹

Bir coğrafyanın, toprak parçasının oraya yerleşen halklar tarafından vatanlaştırılmasının ilk ve en önemli aşaması coğrafyaya verilen isimlerdir.⁹²² Yer adlarınının her biri mensubu olduğu dilin ve milletin tarihinden, kültüründen izler taşır.⁹²³ İnsanlar üzerinde yaşadıkları ve hâkimiyet kurdukları sahalardaki yerleşmelere isim verirken yerleşmenin bulunduğu yerin fiziki özelliklerinin yanısıra beşeri ve iktisadi özelliklerini de dikkate almakta ve o yerleşmeye kendi dil, kültür, örf ve adetlerine en uygun isimleri vermektedir. Bu sebeple, yerleşmenin coğrafi, tarihi ve genel karakterini tanımada rol oynayan yer adlarının önemi büyüktür.⁹²⁴ Toplumların kültür hazineleri içerisinde önemli bir paya sahip olan yer adları, ait oldukları toplumların hafızalarını canlı tutar ve

⁹¹⁹ Gökalp, **Türk Medeniyeti...**, s. 98-99., Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 176-177., Andreas Alföldi, "Türklerde Çifte Krallık", **II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 518-519., Genç, "Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...", s. 1076-1077., Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 41., Ekrem, "Hunlarda Renk...", s. 88., Alimcan Ziyai, "Eski Türk (Hun) İnançlarına Göre Yılbaşı Kutlamaları", **Kardeş Kalemler**, 3-1, 2007, s. 47., Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 176-177.,

⁹²⁰ Serdar Yavuz, Mustafa Şenel, "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü", **Turkish Studies**, Volume 8/8 Summer, Ankara, 2013, s. 2239.

⁹²¹ Güven Şahin, "Türkiye'de Yapılmış Toponimi Çalışmaları", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 4, Haziran 2010, s. 134.

⁹²² Ali Akar, "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, 2006/1, s. 51.

⁹²³ İbrahim Şahin, "Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 32, Erzurum, 2007, s. 2.

⁹²⁴ A. C. Alagöz, "Türk Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, N. 60, Ankara, 1984, s. 11.

kültürün geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli rol oynar. Bir ulusun dil, tarih ve coğrafi özellikleri adeta bu adlarda hayat bulur.⁹²⁵

“Kendilerini, Allah tarafından cihanı ve milletleri idare eylemekle mükellef bir asker millet” (Tanrı’nın çerisi) sayan Türklere göre; Bir hükümdarın cihangir olması için, Tanrı Dağları merkez olmak üzere, dünyanın dört köşesine sahip olması ve Hazar Denizi’nin de bu memlekete dâhil bulunmasının esaslı bir şart olarak kabul edilmektedir. Eski Türkler, Orta Asya’nın yüksek yaylalarını, Tanrı Dağı-Pamir-Küenlon coğrafyasını dünyanın dört köşeli bir mıntıkası olarak kabul etmişler ve dünyaya hâkim olmayı, bunun dört tarafında yaşayan kavimleri itaat altına almak diye anlamışlardır. Onun içinde Afrasiyap (Alp Er Tunga), Oğuzhan ve Timur, Doğu ve Batı Türkistan’a sahip olduktan sonra Hint, Çin, İran ve Doğu Avrupa’yı ele geçirmişler yahut ele geçirmeyi düşünmüşlerdir. Türkler’in beşiği olan Anayurt’un (Türkistan-Orta Asya’nın) pek yüksek olan yaylalarını “dünyanın dört köşesi ve çevresine hâkim bir mıntakası” sayan atalarımız, şüphesiz ki öncelikle uruk, oymak, boy ve uluslarının durumuna ve yerleşme bölgelerine göre, töreye uyarak, kendi çevrelerinde (sınırları üzerinde) bulunan belli başlı yerleri dört renk adıyla adlandırmışlardır.⁹²⁶ Türkler zevk, düşünce ve inanışlarına göre bazı renkleri sevip, onları uğurlu sayarlardı. Hatta daha önce de bahsettiğimiz gibi, bazen bir renge ilahi bir mahiyet dahi vermişler ve onu Tanrı’nın rengi gibi kabul etmişlerdir. (Gök rengi gibi). Bazen de bir rengi uğursuzluk timsali gibi görmüşler ve ona karşı kuşku ve nefret beslemişlerdir; mesela kara ve sarı renkleri gibi. Bazı renkler aynı zamanda bir semti veya büyüklük ve azameti temsil etmiş ve böyle bir duygu ve düşünce ile dağları da renklerle adlandırmışlardır.⁹²⁷ Bir Türk yerleşiminin güneyine düşen yere (kızıl) veya (ala-) denildiği halde, başka bir Türk vilayet-sancağının, kuzeyine düşmüş bulunmasından ötürü o yere (kara-); ve yine bir uruk veya tümenin (vilayet ya da sancağın) sınırını ayırt eden bir yer, bir Türk birliğinin batısına düşmüş olmasından ötürü (ak-) diye anıldığı halde, o yerin batısındaki Türklere göre doğuya düşmüş olmasından ötürü o yere (yeşil-) veya (gök-) diye bir ad verilmiş bulunuyor. İşte bu gibi (gök-ak-kızıl-kara) diye yönlerine göre karşılıklı ters adlarla anılan yer adlarının, anıldıkları Türk birliği veya tümene göre, yine töreye uyarak

⁹²⁵ Murat Hanılçe, “Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)”, **Turkish Studies**, Volume 8/2, Winter, Ankara, 2013, s. 89.

⁹²⁶ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 178-179.

⁹²⁷ Heyet, “Türklerin Tarihinde...”, s. 55-56.

adlandırılmış bulunduğunu gözönünde tutmak gerekir.⁹²⁸ Gök (gökçe, yeşil), kızıl (kızılca, ala, alaca), ak (akça, boz, bozca) ve kara (karaca, karanlık) diye anılan yerlerin adı, en eski Türk dinine ve töresine göre adlandırılmıştır.⁹²⁹ Akdağ, Karadağ, Gökdağ, Gökçedağ, Kızıldağ, Kızıl Tepe gibi dağ ve tepelere verilmiş renk adları, Türklerin yaşadığı bölgelerde çok rastlanan adlar arasındadır. Irmaklar arasında da renklerle ilgili adlar görüyoruz. Yeşil Irmak, Kızıl Irmak, Kızılsu, Aksu, Göksu gibi. Yerleşme yerleri arasında bu dört renge dayalı olarak Türkiye'nin her bölgesinde, Akçaören, Karacaören, Gökçeören, Kızılören, Akçaağıl, Karacaağıl, Kızılağıl, Akçahöyük, Karacahöyük, Gökçehöyük, Kızılhöyük, Akçakale, Karacakale, Kızılkale, Akçahisar, Karacahisar, Kızılhisar gibi, yüzlerce köy ve yerleşim yeri adı bulunduğunu biliyoruz. Orta Asya'da ki Türk ülkelerinde de bu renk adlarıyla yapılmış kentler ve kasabalar vardır.⁹³⁰ Anadolu Türk yer adlarının Orta Asya ve öteki Türk ülkeleri ile ilişkileri oldukça açıktır.⁹³¹

Gök, yeşil, kızıl, ak ve kara renklerinin isimlerini taşıyan geniş veya dar bir bölgedeki yerler karşılıklı bulunuyorlarsa veya eskiden zamanında böyle bulunmuşlarsa buraları eski Türk siyasi varlığının veya Türk boy, oymak ve soy birliğiyle devlet, tümen, sancak (şehir) ve daha küçük idare düzeninin dört yöndeki sınırlarını göstermektedirler. Ayrıca, bu gibi yer adlarının adlanması ve yön durumu bilindikten sonra, Sibir, Sabır, Suvar, Gökorda, Akorda, Belorus, Akgöl, Beloozer, Karadeniz, Akdeniz, Kızılözen, Kızılsu, Surhab, ... gibi ulus, boy ve oymaklarla bir çok yerlerin Türklerce adlandırılarak, sonraları, bu adların yabancı komşuların dillerine Türkçeden çevrilerek geçmiş olduğu kendiliğinden anlaşılacak bir durumdur.⁹³²

Türk illerindeki yer adlarını incelerken karşılaşılan en büyük güçlük ve karışıklık, Türkistan'da bulunan ve Türkçe adları coğrafya ve haritalara geçmemiş olan dağlar ve sıra dağlarla, diğer coğrafi yer adlarının çoğunun Türkistan'da ve hele Kıpçak coğrafyasında (Doğu Avrupa) Rusçalaştırılmış olması, eski Göktürk ilinde ise Çince ve Moğolca isimlerin kullanılması ve her türlü yazıya da böylece geçmiş bulunmasıdır. Bu konudaki üzüntü verici bir başka durum; Ön Asya'daki yer adlarının bile öz Türkçeleri

⁹²⁸ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 178-179.

⁹²⁹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 38.

⁹³⁰ Önder, "Türklerde Renk...", s. 128-129.

⁹³¹ Tuncer Gülensoy, "Türk Dünyasında ve Anadolu'da Ortak Yer Adları", **Erdem**, C. 9, S. 26, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 697.

⁹³² Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 38.

ve hele birkaç türlü olan öteki adları da yazıya geçmemiş bulunuyor; (Zağroslar=Aybek Dağları, Küçük Kafkas silsilesi-Gökçe Dağlar vb.).⁹³³

3. 2. 1. Coğrafi Yer İsimlerinin Verilmesinde Renkler

Türk coğrafyasında, isimlerinin başına ak, kara, gök, boz, kızıl, ala, sarı gibi renk isimlerinin getirilmesi sonucunda oluşmuş birçok coğrafi unsur bulunuyor.

Yer adlarında en çok renk unsuru vardır. Renk aynı zamanda yön ile de ilgilidir: Karakuzeyi, kızıl-güneyi, ak-batıyı ve gök de doğuyu gösterir.

Ak-su, dere, göl, deniz, dağ, tepe; akça = ağça da aynı şekilde kullanılıyor.

Kara-su, deniz, göl, dağ, tepe,; kara+ca.

Gök-su, deniz, dağ, tepe, göl ve; gök+çe.

Boz-yaka, tepe.

Kızıl-deniz, dere, tepe, göl.

Ala-dağ, göl.

Sarı-bayır.

Yeşil-tepe vb.

Türkler tarafından bir coğrafyaya isim verilirken, renk isimleriyle beraber fiziki özellikler de dikkate alınmış ve o şekilde isimlendirmeler de yapılmıştır. Toprak, kum, kaya, taş veya madenler: altun, gümüş, kurşun vs.

Kara-toprak; Kızıl-kum; Ak-kaya, Sarı-taş; Altun-taş; Gümüşlük, Demirci vb.⁹³⁴

Türkler'de, "İkili Teşkilat Yapısı" devletlerin ve boyların adının oluşumunda etkili olduğu kadar yer isimlerinin belirlenmesinde de önemli bir faktör olmuştur. Eski Türk devletleri, ya başlangıçta ikili sisteme göre teşkilatlanmışlar ya da sonradan bu sisteme göre ikiye ayrılmışlardır. Mesela, "Kuzey Hun-Güney Hun Devleti", "Doğu Göktürk-Batı Göktürk Devleti", "Doğu Karahanlı-Batı Karahanlı Devleti", "Akkoyunlu-Karakoyunlu Devleti" gibi. Aynı şekilde Türk toplulukları ve boyları da, bu ikili sisteme uygun olarak bazen ikiye ayrılmıştır: Mesela "Sarı Türgiş-Kara Türgiş", "Ak Kuman-Kara Kuman", "Ak Hazar-Kara Hazar", "Ong (Sağ) Kırgız-Sol Kırgız", "Uluğ

⁹³³ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 179.

⁹³⁴ Baykara, **Türk Kültür...**, s. 27-28.

Cüz/Yüz-Kiçiğ=Küçük Cüz/Yüz” (Kazaklar), “Alkaevli (Ak çadırılı)-Karaevli (Kara çadırılı)”, “Sarıkeçili-Karakeçili” toplulukları ve boyları gibi. Türkler, Anadolu’da, ilk fetihlerden itibaren, başta yerleşim yerleri olmak üzere denizlere, göllere, dağlara, tepelere, ırmaklara, ovalara, yaylalara verdikleri isimlere kültürlerinin bu anlayışını büyük ölçüde yansıtmak suretiyle bu ülkeyi hem maddeten hem de manen Türkleştirmişlerdir. Mesela; “Akdeniz-Karadeniz”, “Akhisar (Akçahisar)-Karahisar (Karacahisar)”, “Akşehir (Akçakent, Akçaşehir, Akşar)-Karaşar”, “Akpınar (Akçapınar)-Karapınar”, “Akdağ-Karadağ”, “Akçay-Karaçay”, “Akkaya (Sarıkaya)-Karakaya”, “Aktaş-Karataş”, “Akkışla-Karakışla”, “Akburun-Karaburun”, “Akköy-Karaköy”, “Akuş-Karakuş”, “Aksu-Karasu”, “Akova-Karaova”, “Aktepe-Karatepe”, “Akyazı-Karayazı”, “Büyük Karalı-Küçük Karalı (Giresun)”, “Kızıl Elmayı Atik-Kızıl Elmayı Cedid (Eski Kızılelma-Yeni Kızılelma)”.⁹³⁵

3. 2. 2. Anadolu’daki Yer İsimlerinin Ortaya Çıkarılması ve Önemi

Yerleşme tarihi çok eskilere uzanan Anadolu’nun XI. yüzyıldan beri Türkleşmeye başlamasına karşılık, yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe adlardan oluşmasında, burada kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi güçlü ve büyük Türk devletlerinin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.⁹³⁶ Asya ile Avrupa arasında tarihin ilk çağlarından beri adeta bir geçit olan ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Anadolu’da tüm dünya ilim çevrelerinin dikkatini çekecek zenginlikte yer adı vardır. Yer adları, coğrafya, bitki örtüsü, yaşam koşullarının belirlenmesi işlemlerinde genellikle çok yararlı olur. “Susuz” adını taşıyan köylerin adı, su yokluğu bu adın yerbilimsel olarak nedeni üzerine dikkatimizi çeker. İzmir’den güneye gidildiğinde, yolda çam ormanları ve makiler arasında yol üzerinde Ayrancılar köyü bize tarla ve bahçeleri bol bir yöreyi değil, sürüler ve hayvan yetiştiricilerinin yaşadığı bir yörede olduğumuzu hatırlatır. Türkler buldukları coğrafyaya isim verirken tabii ki alelade ya da rastgele isimler vermemişlerdir. Dağlara, yaylalara, köylere, şehirlere halkımızın verdiği adlar dikkat çekicidir. Bunlar uzun süren gözlem ve tecrübelerin ürünüdür.⁹³⁷

⁹³⁵ Salim Koca, “İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, Editör: Mehmet Ali Hacıgökmen, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, s. 95- 96.

⁹³⁶ Mecdi Emiroğlu, “Bolu Yöresi Yer Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., N. 60, Ankara, 1984, s. 182.

⁹³⁷ Mustafa Şenel, “Gaziantep İlinin Yakın Taşınmış (Paralel) Yer Adları”, **Karadeniz**, S. 5, 2010, s. 68.

Anadolu’da yer adı oluşturmada en sık kullanılan renk adları kara, ak, sarı, kırmızı, gök ve bozdur. Yer adlarının verilmesinde tarihi kökeni olan ve anlam alanı geniş olan kadim renk adlarının ön plana çıktığı söylenebilir. Örneğin, yer adlarında en sık kullanılan renk adı olan karanın bu adların tümünde renk anlamı taşımadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kara bu yer adlarında “seçkin, alelade, kuzey, esmer” gibi anlam alanındaki diğer anlamları da belirtmektedir. Yer adlarında en sık görülen renk adlarını sırasıyla yeşil, ala, çakır, kır, mor, beyaz, al, pembe, kırmızı, mavi ve siyah izlemektedir.⁹³⁸

Dağ adı oluşturmada en sık kullanılan renk adları ak, kara, ala ve bozdur. Doğa olayları, coğrafik yapı ve bitki örtüsünün durumunu bu renk adlarıyla ifade ediliyor olabilir. Dağ adlarında en sık görülen renk adı aktır. Türk kültüründe dağ imajının doruklarda çok uzun süre karla kaplı olması bu olgunun ifadesi için ak renk adını ön plana çıkarmış olabilir. Dağ adlarında en sık görülen renk adlarını sıklık sırasına göre birer dağ adıyla çakır, gök, kırmızı, mor, yeşil renk adları izlemektedir.⁹³⁹

Su adlarında en sık kullanılan renk adları ise; ak, kara, gök ve sarıdır. Su için en önemli niteliğin temizliği olduğu düşünüldüğünde en çok kullanılan renk adının ak olmasının nedeni; akın anlam alanındaki “temizlik, berraklık” anlamı olmalıdır. Kara, gök ve sarı renk adları suyun derinliği ve içinde taşıdığı maddelerin rengiyle değişen görüntüsüne göre farklı renkleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Su adlarında en sık kullanılan renk adlarını kullanım sıklığına göre ikişer su adıyla çakır, kırmızı, yeşil ve bir su adıyla ala izlemektedir.⁹⁴⁰

Özcan Başkan tarafından Türkiye’de isminde kale, hisar, konak, höyük ibarelerini taşıyan köy adları üzerine yapılan kapsamlı bir araştırmada en fazla kara rengin kullanıldığı (2500), daha sonra da bunu ak (800), gök (400), sarı (400), kırmızı (400) ve boz (200) gibi renklerin izlediği ve genel olarak kara, siyah, ak, beyaz, boz, al, kırmızı, gök, pembe, sarı, yeşil ve mor gibi renk adlarına yer verildiği görülmüştür.⁹⁴¹ Nesrin Bayraktar tarafından renklerin anlam ve kavram boyutu üzerine yapılan çalışmalarda Türkiye Türkçesinde 381 yer adında kara, 180 yer adında sarı, 99 yer adında boz, 86 yer

⁹³⁸ Nesrin Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı”, *Journal of Language and Linguistic Studies*, Vol./no: 9/2, 2013, s. 112.

⁹³⁹ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 112.

⁹⁴⁰ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 112.

⁹⁴¹ Özcan Başkan, “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1970, s. 240, 241, 243.

adında yeşil, 42 yer adında kızıl, 40 yer adında kır, 28 yer adında ak, 4 yer adında kırmızı, 1 yer adında al rengin kullanıldığı tespit edilmiştir.⁹⁴² Muğla'daki yer adlandırmaları üzerine Ali Akar tarafından yapılan benzeri bir çalışmada da Türkiye Türkçesinde en çok kara adının geçtiğini ve bunların sayısının 353 olduğu, kızıl renk adının 153 defa, ak renk adının 145 defa, sarı renk adının 61 defa, boz renk adının 47 defa, gök renk adının 43 defa, akça renk adının 38 defa, ala renk adının 23 defa geçtiğini tespit edilmiştir.⁹⁴³ Buna göre şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür; Türkler, dünyanın geri kalan pek çok ülkesinde olduğu gibi dağ, tepe, deniz, ırmak, göl ve yerleşim birimlerinin adlandırılmasında genel olarak Türkçe renk adları kullanmışlardır.

3. 2. 2. 1. Anadolu'da İsminde Renk Geçen Köy Yerleşim Yerleri

Ak; +ağaç, +alan, +amber, +baba, +bağ, +bağlık, +ballı, +baş, +başak, +başlar, +bayır, +belen, belenli, +benli, +bıyık, +bıyıklar, -bıyıklı, +bilek, +binek, +boğa, -boğaz, +bucak, +budak, +buğday, +bulak, +bulgur, +bulut, burç, burun, +bük, +ça, +çatı, +çay, +çayır v.s.⁹⁴⁴

Akça; +alan, +avlu, +bağlar, +bey, +beyli, +budak, +burç, +bük, +çal (ören), +çalar, +çalı (uşağı), +çam, +çay, +dan, +dere vs.⁹⁴⁵

Beyaz; +kaya, +köy, +lar, +saray, +su.⁹⁴⁶ Ayrıca; Karbeyaz adında da bir köy vardır.⁹⁴⁷

Boz; +aba, +ağa, +ağaç, +alan, +alioğlu, +armut, +at (alan / lı), +bağlar, +bayır, +bel, +belen, vs.⁹⁴⁸

⁹⁴² Nesrin Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl", *International Journal of Central Asian Studies (Mustafa Canpolat Armağanı)*, S. 10(1), 2005., Nesrin Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz", *Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviri Bilim Yazıları I-II*, Haz. Cemal Yıldız ve Latif Beyreli, Pegem Akademi. Yayınları, Ankara, 2006a., Nesrin Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, S. 1, Yıl; 20, 2006b, s. 215., Nesrin Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol.:13, 2009, s. 110, 115., Nesrin Bayraktar, "Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam Ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış", *Journal of Language and Linguistic Studies*, S. 10 (1), 2014, s. 188., Nesrin Bayraktar, "Kara Ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram Ve Anlam Boyutu Üzerine", *Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER Dergisi*, S. 126, 2004, s. 66.

⁹⁴³ Akar, "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında...", s. 54.

⁹⁴⁴ Tuncer Gülensoy, *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 1. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Ak renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 166'dır.)

⁹⁴⁵ Gülensoy, *Türkçe Yer Adları...*, s. 1-2. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Akça renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 62'dir.)

⁹⁴⁶ Gülensoy, *Türkçe Yer Adları...*, s. 7.

⁹⁴⁷ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 109.

Bozca; +ali, +armut, +atlı, +hüyük, +lar, +tepe, +yaka, +yazı, +yurt vs.⁹⁴⁹

Çakır; Çakır, +çeşme, +ağa, +bahçe, +beyli, +caali, +çal, +demirci, +dere, +fakir, +hacılı, +kaş, +koç, +lar, +doğan, +gümüş, +kadı, +kaya, +köy, +lı, +oba, +ören, +özü, +sayvan, +söğüt, +şeyh, +oğlu, +öz, +pınar, +saz, +su, +tarla, +taş, +yenice, Kızılçakır, Baklançakırlar, +bey, +calı vs.⁹⁵⁰

Gök; +ağaç, +alan, +ay, +bahçe, +belen, +ben, +bez, +budak, +büyük, +büvet, +çalı, +çam, +çay, +çayır, +çevre, +çimen, +çukur, +dağ, +dere, +doğan, +gedik, +göl, +göz(ler), +hüyük vs.⁹⁵¹

Gökçe; +ağaç, +ağıl, +alan, +ayva, +bağ, +bayır, +bel, +belen, +boğaz, +büyük, +çakmak, +çat, +dağ, +dağ, +dam, +dere, +doğan, +düz, +göz, +güney, +harman, +hüyük, +kanat v.s.⁹⁵²

Kara; +aba (lar / lı), +abdal, +ağa, +ağaç (alanı / kuyusu / lı), +ağıl, +ağız, +alan, +alanı, +ali (kaçağı), +amca, +ardıç, +arkaç, +arslan, +atlı, +aydın, +ayıl, +azap, +baba, +baçak(lar / lı), +bağ(lar), +bahadır, +bahçe, +bakır, +balçık, +baş (lı), +bayat, +bayır, +bezirgân, +boynuzlar, +böğürtlen vs.

Karaca; +ağaç, +ahmet, +ali, +ardıç, +arslan, +bağ, +burç, +dağ, +dere, +gür, +hisar, +hüyük, +kaş, +kaya, +kışlak, +köy, +kuyu, +lar, +lı, +lık, +oba, +oğlan, +oğlu, +ömer, +ören, +özü, +pınar, +su, +şehir, +tepe, +uşağı.

Karaevli; +çavuş, +geriş.⁹⁵³

Kır; +ağılı, +alan, +balı, +başı, +çiçeği, +dam (1 / ları), +eymir, +geriş, +kışla, +köy, +oba, +tepe.⁹⁵⁴

⁹⁴⁸ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 8. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Boz renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 63'dür.)

⁹⁴⁹ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 8., Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 110.

⁹⁵⁰ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 108.

⁹⁵¹ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 22. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Gök renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 48'dir.)

⁹⁵² Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 22. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Gökçe renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 60'dır.)

⁹⁵³ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 29., Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 97-98. (Nesrin Bayraktar'a ait makalede, içerisinde "Kara" renk ismi geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 381'dir.)

⁹⁵⁴ Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 115., Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 31.

Kızıl; +ağaç, +ağıl, +ahmet, +alan, +aliler, +avlu, +bel, +börüklü, +burç, +burun, +cın, +çakır, +çat, +çubuk, +çukur, +dağ (yeni yapan), +dam (lar), +dere, +dikme, +don, +eğrek v. s.⁹⁵⁵

Kızılca; +ağaç, +ali, +avlu, +bayır, +bölük, +dağ, +dam, +dere, +elma, +gedik, +havlu, +hasan, +inek, +kaya, +kent, +kışla, +koru, +köy, +kuyu, +lı, +ot, +ova, +ören, +pelit, +pınar, +söğüt, +şar, +şehir, +terzi, +yar, +yer, +yıkık.

Kırmızı; +dam, +lar, +taş.⁹⁵⁶

Konur; +alan, +at, +ca, +hacıobası, +kale, +lar, +lu, +ören, +tay, +tepe.⁹⁵⁷

Mavi; +dere.⁹⁵⁸

Sarı; +abalı, +abat, +abdal, +ağaç (çayı), +ağıl, +ahmetler, +alan, +aliler, +ayak, +aydın, +baba, +bahçe, +balta, +başak, +bayır, +belen, +bey(ler / li), +bıyık, +boğa, +budak, +bulak v.s.⁹⁵⁹ Tuncer Gülensoy'un Türkçe Yer Adları Kılavuzu isimli kitabında içerisinde "Sarı renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 65'dir. Hâlbuki Nesrin Bayraktar, "Kavram Ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları", isimli makalesinde içinde sarı renk adı geçen Türkiyede'ki köy isimlerinin sayısını 158 olarak tesbit etmiştir.⁹⁶⁰

Yeşil; +ada, +ağaç, +alan, +alıç, +bağ (lar), +bahçe, +barak, +bayır, +belen, +burç, +bük, +çam, +çat, +çay, +çevre, +çit, +çonlu, +çukur (ca), +dağ, +dal, +daıllı, +dam, +demet v.s.⁹⁶¹

3. 2. 2. 2. İçinde Renk Geçen Anadolu'daki Belde İsimleri

Akça; +kent, +kışla, +ova, +pınar, +sır.

Ak-Ağ; +çay, +dağ, +demir, +kaya, +kışla, +köy, +kuş, +meşe, +ören, +pazar, +pınar, +sakal, +su, +şar, +tuzla, +yaka, +yurt, +ziyaret, Ağlı.⁹⁶²

⁹⁵⁵ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 32. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Kara renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 406'dır.)

⁹⁵⁶ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 32.

⁹⁵⁷ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 33.

⁹⁵⁸ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 37.

⁹⁵⁹ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 43. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Sarı renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 65'dir.)

⁹⁶⁰ Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı...", s. 215. (Köylerin isimleri için ilgili makaleye bakılabilir.)

⁹⁶¹ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 55. (Tuncer Gülensoy'a ait kaynakta içerisinde "Yeşil renk ismi" geçen köy isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 63'dür.)

Ala; +cahan, +çat, +dağ.

Al; +bayrak.⁹⁶³

Beyaz; +köy.⁹⁶⁴

Boz; +burun, +kurt, +oğlak, +ova, +tepe.⁹⁶⁵

Çakır; +hüyük, +lar, +beyli, +alan.⁹⁶⁶

Kara; +caoğlan, +ağıl, +ali, +bulduk, +biga, +hasan, +hasanlı, +oğlanlı, +pürçek, +toprak, +dere v.s.⁹⁶⁷

Kırmızı; +köprü.⁹⁶⁸

Kızıl; +ağaç, +in, +cadağ, +cabölük, +hisar, +ırmak, +kaya, +ören, +su, +yaka.⁹⁶⁹

Sarı; +beyler, +buğday, +göl, +kavak, +konak, +köy, +su⁹⁷⁰, +cakaya, +kaya.⁹⁷¹

Yeşil; +ce, +dere, +kent (Erzin), +ova, +vadi (Alacalı), +yazı, +yurt.⁹⁷²

3. 2. 2. 3. İçinde Renk Geçen Anadoludaki İlçe İsimleri

Akça; +abat, +dağ, +kale, +koca.

Ak; +dağmadeni, +hisar, +kışla, +kuş, +seki, +şehir, +yazı.

Ala; +ca, +çam, +şehir.⁹⁷³

Boz; +caada, +doğan, +kır, +kurt, +ova, +üyük.⁹⁷⁴

Kızıl; +hamam, +tepe.⁹⁷⁵

Sarı; +cakaya, +göl, +kaya, +kamış, +oğlan, +yer.⁹⁷⁶ +hanlı.⁹⁷⁷

⁹⁶²Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 86., Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 101.

⁹⁶³Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 86.

⁹⁶⁴Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 87.

⁹⁶⁵Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 87., Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 110.

⁹⁶⁶Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 108.

⁹⁶⁷Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 97-98. (Nesrin Bayraktar'a ait makalede, içerisinde "Kara" renk ismi geçen belde isimlerinin tamamının adı kayıtlı olup, tümünün sayısı 33'tür.)

⁹⁶⁸Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 91.

⁹⁶⁹Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 92.

⁹⁷⁰Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 93.

⁹⁷¹Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı...", s. 215.

⁹⁷²Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 95.

⁹⁷³Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 96.

⁹⁷⁴Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 97., Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 110.

⁹⁷⁵Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 97.

⁹⁷⁶Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 101.

⁹⁷⁷Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı...", s. 215.

Yeşil; +hisar, +ova, +yurt.⁹⁷⁸

3. 2. 2. 4. İçinde Renk Geçen Anadoludaki İl İsimleri

Ak; +saray.

Kara; +man, +bük.

Afyon - **Kara** +hisar.

Kır; +şehir.

3. 2. 2. 4. 1. Afyonkarahisar şehrinin adı nereden geliyor?

Afyon kentinden 220 m. yükseklikte, oldukça dik bir tepe üzerinde kurulmuş olan Afyonkarahisar Kalesi, M. Ö. 1350’de Hitit İmparatoru II. Mürşil tarafından yaptırılmıştır. O zamanki adı “Hapanova” olan kale, Bizans egemenliği sırasında “Akroenus” adını aldı. Bölgenin Selçukluların eline geçmesinden sonra, burada oturan boylardan bazıları, üstünde kurulu olduğu kayalara bakarak kaleye “Karahisar” adını verdiler. Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi’nde onarım gören kaleye Osmanlılar, en iyi Türk afyonunun bu çevrede yetişmesi nedeniyle, Afyonkarahisar adını verdiler.⁹⁷⁹

3. 2. 2. 4. 2. Aksaray Şehrinin Adının Menşei

Aksaray’ın ilk çağlardaki adı “Garsaura” idi. Sonraları “Arkhelais” adını aldı. Anadolu Selçukluları tarafından fethinden sonra, İzzettin Kılıçarslan’ın yaptırdığı yapılarla adeta yeniden kurulan kente, ortasında yapılan görkemli saraydan ötürü “Aksaray” adı verildi.⁹⁸⁰ Aksaray, İzzettin Kılıçarslan döneminde taht merkezi olduğu için burada büyük bir saray inşa edildi. Sarayın giriş kapısının sağına ve soluna tunçtan iki adet heybetli arslan heykeli konulmuştu. Bu saraya birileri kötülük yapmak isterse, sarayın kapısının girişinde bulunan bu arslanların ağızlarından çıkan ateşle o kişilerin yok olacağına inanılıyordu. Bu saray uzaktan bembeyaz görüldüğü için şehre de Aksaray adı verilmiştir.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Gülensoy, **Türkçe Yer Adları...**, s. 102.

⁹⁷⁹ İbrahim Güner, Mustafa Ertürk, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı 12, Bahar-2004, s. 45.

⁹⁸⁰ Güner ve Ertürk, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının...”, s. 54.

⁹⁸¹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Sadeleştirerek Çevirenler; Tefik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2006, s. 303.

3. 2. 2. 4. 3. Karabük Şehrinin Adının Menşei

Bük sözcüğü, “ova ve dere kenarındaki çalı topluluğu, akarsu kenarındaki verimli tarlalar” gibi anlamlara gelir. Buna göre, Karabük adındaki bük sözcüğünün, vadi tabanındaki verimli tarım alanlarından kaynaklandığını düşünebiliriz. Baştaki “kara” sözcüğünün ise “esmer, kuzey” gibi anlamları vardır. Muhtemelen, Karabük adındaki kara sözcüğü, yöredeki arazinin esmer rengini belirtmektedir. Buna göre, Karabük adının, çevrenin doğal özelliklerini yansıtan bir ad olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁸²

3. 2. 2. 4. 4. Karaman Şehrinin Adının Menşei

Anadolu Selçukluları devrinde başkent Konya'nın güneyindeki eski Laranda şehri, Larende olarak söylenmeye başlamış, Karamanoğulları'nın bu bölgede bir beylik kurmaları üzerine Larende adı bu defa Karaman'a dönüşmüştür.⁹⁸³ Karamanoğulları'nın kökenleri ile ilgili olarak ilim dünyasında pek çok tartışma olmakla beraber genel kanaat onların Oğuzların Salur boyundan olduğu şeklindedir. (Bazı ilim çevreleri ise Karamanoğulları'nın Oğuzların Afşar koluna mensup olduğunu iddia ediyorlar.) Anadolu Selçuklu Hükümdarı olan Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1236), Karamanlılar-Karamanoğulları; Silifke, Ermenek ve bugünkü Karaman Şehrinin bulunduğu coğrafyaya yerleşmişlerdir.⁹⁸⁴ Karaman şehri adını Karamanoğulları'ndan almaktadır.

3. 2. 2. 4. 5. Kırşehir Şehrinin Adının Menşei

Uçsuz bucaksız kırım ortasında yükselen bu kente Türkler “Kır şehri” adını vermişlerdir. Kır şehri zamanla halk dilinde “Kırşehir” oldu. Bu gün bile bazı köylerinde yaşayan halk, burasını Kır şehri diye anar. Kırşehir ismi Türkçe'dir. Bir rivayete göre de Timur'un Anadolu'ya gelişinde kendisine karşı koyan burada yaşayan halkı göstererek “kırım şehri” dediği, daha sonra bunun Kır şehri olarak değiştiği ve bu günkü ismini aldığı da söylenmektedir.⁹⁸⁵

⁹⁸² Güner ve Ertürk, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının...”, s. 43.

⁹⁸³ Güner ve Ertürk, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının...”, s. 51.

⁹⁸⁴ Ramazan Boyacıoğlu, “Karamanoğullarının Kökeni”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. III/1, Sivas, 1999, s. 40-41.

⁹⁸⁵ <http://kirsehir.gov.tr/yeni/Default.asp?p=s&ID=46>, Son Erişim Tarihi; 15.12.2014.

3. 2. 3. İçinde Renk Geçen Anadoludaki Su İsimleri

Ak; Akdeniz⁹⁸⁶, Akgöl (Sakarya), Aksu Çayı (Antalya), Aktaş Deresi (Kumburgaz), Akşehir Gölü (Konya), Akgöl (Konya), Akçay (Denizli), Akyayan Gölü (Adana), Aktaş Gölü (Ardahan), Akgöl (Burdur), Akyatan Gölü (Adana), Akdoğan Gölü (Muş), Akçay (Van), Akçay (Aydın), Aktaş Gölü (Ardahan), Aksu Nehri (Giresun), Aksu Nehri (Maraş).⁹⁸⁷

Ala; Alakır Çayı (Antalya).⁹⁸⁸

Gök; Gökçekaya Barajı (Ankara), Gökpınar Nehri (Eskişehir), Gökçeler Barajı (Muğla), Gökhisar Gölü (Burdur), Gökova Körfezi (Muğla), Göksu Nehri (Mersin), Gökırmak Nehri (Kastamonu), Göksu Çayı (Bursa).⁹⁸⁹

Kara; Karadeniz, Karataş Gölü (Burdur), Karasu Nehri (Nevşehir), Karakaya Baraj Gölü (Diyarbakır), Karababa Barajı (Ş. Urfa), Karasu Nehri (Erzurum), Kara Dere (Balıkesir), Karaçay Nehri (Erzurum), Karasu Nehri (Erzincan), Karaidemir Barajı (Tekirdağ), Karakuş Çayı (Tokat), Karasu Çayı (Van), Karakaya Barajı (Elazığ), Karaboğaz Gölü (Samsun), Kara Irmak (Rize), Karaboğaz Gölü Körfezi (Samsun).⁹⁹⁰

Kızıl; Kızılırmak, Kızıldere Nehri (Ordu).⁹⁹¹

Sarı; Sarılık Gölü (Samsun), Sarıyar Barajı (Ankara), Sarı Çay (Çanakkale).⁹⁹²

Yeşil; Yeşilirmak, Yeşil Dere (Isparta).⁹⁹³

3. 2. 4. İçinde Renk Geçen Anadoludaki Dağ İsimleri

Ak; Türkiye sınırları içinde ak renk adını içeren 19 dağ ve tepe adı saptanmıştır. Bunlardan dördü sıradağdır. Akçalı Dağları (İçel Antalya arası), Ak Dağları (Yozgat-

⁹⁸⁶ Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, isimli eserinin 6. Cildinin 387. Sayfasında, Türklerin Akdeniz adını kullanması ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunur; “Ak-deniz, ilk kez Anadolu’da görülen bir deyim değildir. Aslında, Türkler Anadolu’ya gelmeden önce büyük denizler görmüş değillerdi. Onlar çoğu zaman göllere ve az olsa da, bazen ırmaklara tengiz, yani deniz demişlerdi. Büyük denizler, ancak Türk mitolojisi ile destanlarında yer alıyorlardı. Yunan, Çin, Tibet mitolojisinde olduğu gibi dünyamız başlangıçta, yalnızca bir tek denizden, yani okyanus oluşuyordu. Tibetlilerin, “Dalay” dedikleri bu ilk okyanus veya dünyamız, bu yolla Türkçemize de girmiş olmalıdır. Nitekim Göktürk yazıtlarında Büyük Okyanus’a, Taluy deniyordu. Aktengis, yani Ak-deniz, Ak-Han ile ak ruhların toplandıkları bir yer idi”.

⁹⁸⁷ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 102.

⁹⁸⁸ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 107.

⁹⁸⁹ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 103.

⁹⁹⁰ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 99.

⁹⁹¹ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 105.

⁹⁹² Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 104.

⁹⁹³ Bayraktar, “Türkçede Renk Adlarıyla...”, s. 107.

Sivas arası), Akinek Dağı (Adana), Akdağ Tepesi (Trabzon), Akçakoca Dağları (Sakarya), Aktaş Tepesi (Aydın), Akbaba Dağları (Erzurum), Akdoğan Dağı (Muş), Akdağ (Denizli), Akdağlar (Diyarbakır), Akdağ (Aydın), Akdağ (İzmir), Akdağlar (Antalya), Akdağ (Adıyaman), Akdağ (Amasya), Akdağ (Muğla), Akdağ (Kütahya), Akdağ (Erzurum), Akçakara Dağı (Muş).⁹⁹⁴

Ala; Ala renk adını içeren biri tepe, dördü dağ, üçü sıradağ olmak üzere toplam sekiz dağ adı saptanmıştır. Aladağlar (Adana), Aladağlar (Ağrı), Alaçam Dağları (Kütahya), Alaçam Tepesi (Balıkesir), Aladağ (Bolu), Alaca Dağ (Antalya), Alacadağ (Konya), Alacadağ (Artvin).⁹⁹⁵

Boz; Boz renk adını içeren dört dağ adı saptanmıştır. Bunlardan biri sıradağdır. Bozdağ (Denizli), Bozdağ (Eskişehir), Bozdağ (Konya), Bozdağlar (İzmir).⁹⁹⁶

Çakır; Çakırgöl Dağı (Trabzon).⁹⁹⁷

Gök; Gök renk adını içeren bir dağ adı saptanmıştır. Gök Tepe (Kastamonu).⁹⁹⁸

Kara; Karadağ, yüce, göklere yükselen büyük dağdır. Bu sözle korku ve saygı da yanyana ifade edilmiş olmaktadır.⁹⁹⁹ Kara renk adını içeren üçü sıradağ, yedisi dağ, biri dağ geçidi olmak üzere toplam 11 dağ adı saptanmıştır. Karanlık Dağ (Giresun), Karaca Dağ (Konya), Karagöl Dağları (Tunceli), Kara Güney Dağları (Kırıkkale), Karacadağ (Ş. Urfa), Karadağ (Erzincan), Karadağ (Karaman), Karadağlar (Trabzon), Karabel Geçidi (Van), Karakuş Dağı (Afyon), Akçakara Dağı (Muş).¹⁰⁰⁰

Yeşil; Yeşil renk adını içeren bir dağ adı saptanmıştır. Yeşil Dağ (Kütahya).¹⁰⁰¹

⁹⁹⁴ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 102.

⁹⁹⁵ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 106-107.

⁹⁹⁶ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 106.

⁹⁹⁷ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 108.

⁹⁹⁸ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 103.

⁹⁹⁹ Genç, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...", s. 58.

¹⁰⁰⁰ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 100.

¹⁰⁰¹ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 107.

3. 2. 5. Türk Coğrafyasında İsminde Renk Adı Bulunan Ortak Yer İsimleri

Harita 2. Türkistan Coğrafyası' nı gösterir bir harita.¹⁰⁰²

Türkçede ad, bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim anlamındadır. Her birisi bir anlam ifade eden bu adlardan bir köy, bir aile adı öyle zaman olur ki bir kavmin gizli kalmış taraflarını meydana çıkarır ve bir milletin tarihinin en karanlık tarafına ışık tutabilir. Bu adların her birisi insanlar tarafından verildiğine göre kişilerin düşünce ve duyguları ile bu adlar arasında belirli bir bağlantı vardır. Birbirleri ile adeta ilgisiz gibi duran binlerce yer adının birbiri ile mukayesesinde, bu adların verilmiş mantığı da ortaya çıkar. Halkın, içinde yaşadığı coğrafyayı nasıl kavradığını bizlere açıklar. Türklerin canlı ve cansız yaptıkları her adlandırmada, Türk duyuş ve düşünüşünün zarafetini, Türk dilinin zenginliğini görebiliriz.¹⁰⁰³ Tüm Türk coğrafyasında yer adları konusunda ortak isimler kullanıldığı anlaşılıyor. Kalıplaşmış kelimeler olan yer adlarının Türkçe'de çok eski zamanlarda şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu özelliğiyle yer adları, sonraki dönemlerde oluşmuş ve bundan sonra da oluşacak olan yer adlarına model olmaktadır. Bu sebeptendir ki, Türk milletinin yaşadığı her bölgede benzer yapı özellikleri göstermektedirler.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰² Olivier Roy, **Yeni Orta Asya**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 25.

¹⁰⁰³ Şenel, "Gaziantep İlinin...", s. 68.

¹⁰⁰⁴ Şahin, "Türkçe Yer Adlarının Yapısı...", s. 12.

Renk bildiren kelimelerin onomastik yapısının ortaya konulması Türk birliğinin sağlanmasında oldukça önemlidir.¹⁰⁰⁵ Türk dünyasında ortak birçok yer adı kullanılmıştır. Ancak bunları tespit eden çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türk yer adlarının olağanüstü geniş coğrafyada sayısız bir toplam oluşturması bunun en büyük sebebi olmalıdır. Hâlbuki Türk dilinin pek çok alanında olduğu gibi, yer adlarının da ortak bir bakış açısıyla değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Zira yer adları her şeyden önce bir kelimedir ve herhangi bir adın sahip olduğu tüm özellikleri bünyesinde taşır. Onların da diğer kelimeler gibi fonetik, morfolojik kurallara uyması ve Türk dünyasındaki yer adlarının küçük farklılıklarla birbirine benzemesi, yer adlarının ortak bir bakış açısıyla değerlendirilmesini zaruri kılmaktadır.”¹⁰⁰⁶

Ak; Van ilimizin Saray ilçesi güneyinde yer alan, İran’daki Urmiye Gölü’ne dökülen nehir koludur.¹⁰⁰⁷

Akbora; Kırgızistan’da Çığırçık Dağı’ndan doğup kuzeydeki Osh şehrine akan nehir koludur.¹⁰⁰⁸

Akça; Yukarı Ceyhun Bölgesinin batısında, Devletabad’la Belh arasında bulunan yerleşim yeridir.¹⁰⁰⁹ Uygur coğrafyasında bu ismi taşıyan bir yerleşim yeri olup Anadolu’da da Kastamonu-Cide’ye bağlı bir köy, Kırklareli-Lüleburgaz’a bağlı bir köy ve Dinar ilimize bağlı bir köyün adı da Akça’dır.

Akçabedi; Azerbeycan’da bir şehrin adıdır.

Akçadağ; Malatya’nın bir ilçesidir. Ayrıca, Kazakistan’da bir küçük bir yerleşim yerinin adıda Akçadağ’dır.

Akçal; Kazakistan’da bir yerleşim biriminin adı iken Anadolu’da da Adana-Tufanbeyli ilçesine bağlı bir köyün, Balıkesir-İvrindi’ye bağlı bir köyün, Gümüşhane’nin Kürtün ilçesine bağlı bir köyün adıda Akçal’dır.¹⁰¹⁰

Akçay; Azarbeycan’da bir akarsuyun adı olan Akçay, Antalya’nın Elmalı ilçesine bağlı bir köyün, Giresun ili Bulancak ilçesine bağlı bir köyün, Kars-Kağızman İlçesine bağlı

¹⁰⁰⁵ Nerimanoğlu, “Türk Dünya Bakışında Reng”, s. 67.

¹⁰⁰⁶ Şahin, “Türkçe Yer...”, s. 2.

¹⁰⁰⁷ Erk Yurtsever, **Tamga**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 23.

¹⁰⁰⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 23.

¹⁰⁰⁹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 271.

¹⁰¹⁰ Yurtsever, **Tamga**, s. 23.

bir köyün, Mardin-Derik ilçesine bağlı bir köyün, Sakarya-Sapanca ilçesine bağlı bir köyün, Ağrı ilimizin Merkez köylerinden birinin de adıdır.¹⁰¹¹

Akçi; Uygur Özerk bölgesinde ilçe büyüklüğünde bir yerleşim yerinin adı.

Akdağ; Kazakistan'da bir köy ve beldenin adıdır. Ayrıca, Sincan-Uygur bölgesinde de bu isimde bir köy vardır. Doğu Türki'nin batısında, Doğu ve Batı Türkilleri (İki Türkistan) arasında yeralan oldukça yüksek sıradağların doğuya bakan yüzlerindeki yerler Akdağ adıyla anılır. (Bu dağlara Türkler, Tanrı Dağları-Akdağ ya da Gök Dağı isimlerini vermişlerdir.¹⁰¹²) Akdağ adını taşıyan Türk coğrafyasında (Türkistan'ın her yanına yayılmış vaziyette) pekçok dağ vardır. Türkiye'de de Amasya, Antalya, Çorum, Erzurum, Isparta vb. pekçok ilimiz sınırlarında Akdağ adını taşıyan dağlar vardır.

Akdam; Bu ismi taşıyan Burma'da Martaban Körfezi'ne dökülen Salween Nehrinin kollarından birinin ismidir. Ayrıca; Adana ilinin Ceyhan ilçesine bağlı, Adana ilinin Kozan ilçesine bağlı, Adana ilinin Yüreğir ilçesine bağlı, Antalya ilinin Alanya ilçesine bağlı, Aydın ilinin Çine ilçesine bağlı, Osmaniye ilinin Sumbas ilçesine bağlı Akdam adını taşıyan köyler vardır.

Akdoğmuş; Siirt merkeze bağlı ve Tokat Reşadiye ilçesine bağlı köylerin adı da Akdoğmuş'tur.

Akgıl-Akgöl; Azerbaycan'da ki bir gölün adı olup Türkiye'de de Konya ve Karaman ilinin sınırları içerisinde kalan ve bu ismi taşıyan bir gölümüz vardır.¹⁰¹³

Ak Hindistan; İranlılar güney-doğularında, Hindistan sınırındaki eyaletlerini yani güney Afganistan, Belüçistan ve Doğu İrani içine alan bölgeyi "Ak Hindistan" diye adlandırmışlardır. Bu batı Hindistan anlamına gelmektedir.¹⁰¹⁴

Akhun; Bu isimde Altay coğrafyasında bir köy yerleşimi vardır. Türkiye'de ise Afyon, İzmir, Niğde ve Mardin'de aynı ismi taşıyan köyler vardır.¹⁰¹⁵

Ak İtil: Yukarı İtil'in sol koluna karışan bu çaya Başkırlar'ın Ak İtil demeleri, İtil Nehri'nin batı bölgesine düşmesindedir. Sonradan buraları istila eden Ruslar, birçok

¹⁰¹¹ Yurtsever, **Tamga**, s. 23.

¹⁰¹² Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1981, s. 633., Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 180.

¹⁰¹³ Yurtsever, **Tamga**, s. 24.

¹⁰¹⁴ Gabain, "Renklerin Sembolik...", s. 111.

¹⁰¹⁵ Yurtsever, **Tamga**, s. 24.

yer adlarında yaptıkları gibi, bunu da dillerine çevirerek *Ak* anlamına *Belaya* demişlerdir.¹⁰¹⁶

Akkirman; Ukrayna Odesa eyaletinde bir şehir. Dinyester nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde, önü sonradan kapanarak kıyı gölü haline gelen bir körfezin sağ kenarında bulunmaktadır. Türkler tarafından verilen Ak Kirman adı Beyaz Kale anlamına gelmektedir. Ebü'l-Fida ise Türkler'in önceleri buraya Akça Kirman dediklerini belirtmektedir.¹⁰¹⁷

Akkol; Kazakistan'da küçük bir yerleşim yeri.

Akkul; Kırgızistan ve Kazakistan'da küçük bir yerleşim yeri.¹⁰¹⁸

Akmescit: Bugün Ukrayna sınırları içerisinde yer alan ve özerk bir cumhuriyet olarak yönetilen Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Akmescit'tir. Şehrin nüfusu 400 bin civarındadır.¹⁰¹⁹

Ak-mola; Kazakistan'ın S. S. C. B.'den bağımsızlığını kazanmasından sonra devletin başkenti Alma-Ata'dan Ak-mola şehrine taşındı. Akmola Şehri'nin adı sonradan Astana olarak değiştirilmiştir.¹⁰²⁰ Kırgızistan'da da aynı adı taşıyan bir şehir vardır. Kırgız havalisinin en geniş vilayeti olan Akmolinsk (Akmola) Vilayeti yaklaşık 550.000 km² yüz ölçümündedir.¹⁰²¹

Akmoyan; Kırgızistan'da küçük bir yerleşim yeri.

Akmustafa; Azerbaycan'da küçük bir yerleşim yeri.¹⁰²²

Akoyuk; Altay Bölgesi'nde bir dağın adıdır. Ayrıca, Azerbaycan'da Zengilan Vilayetindeki bir ovanın da adıdır.¹⁰²³

Aksay-Ak Say; Kazakistan'da bulunan bir şehrin adı Aksay'dır. Ayrıca, yine bu ismi taşıyan Uygur Özerk Bölgesinde bulunan ve Atbaşı Dağları'ndan doğarak Tarım Nehri'nin kollarından olan Taşkan'a katılan akarsu. Aksay adını taşıyan bir de göl

¹⁰¹⁶ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 334.

¹⁰¹⁷ <http://www.tarihbilinci.com/forum/showthread.php/24110-Akkirman>, Ulaşım tarihi; 31. 05. 2014.

¹⁰¹⁸ Roy, **Yeni Orta...**, s. 188.

¹⁰¹⁹ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 198.

¹⁰²⁰ Roy, **Yeni Orta...**, s. 188.

¹⁰²¹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihî ve İstatistikî Malumat", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 22, İstanbul, 2009, s. 6.

¹⁰²² Yurtsever, **Tamga**, s. 25.

¹⁰²³ Sednik Paşa Pirsultanlı, **Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki**, Çev.: Azad Ağaoğlu, Redakte: Doç. Dr. Fethi Gedikli, Qismet, 2008, s. 138.

vardır. Kunlun Dağları'nda bulunan Aksay Gölü'nün rakımı 4 bin 963 metredir.¹⁰²⁴ Han Tanrı Dağları'nın doğuya bakan yüzlerindeki yerlerden biri de Aksay diye adlandırılmıştır.¹⁰²⁵ Aksay ismiyle Kırgızistan'da da bir nehir bulunur.¹⁰²⁶ Ak Say adı Divan'ı Lügat'it Türk'te de geçmektedir. Türk coğrafyası'nda oldukça fazla kullanılan bir yer ismidir.¹⁰²⁷

Aksıbir; Azerbaycan'da bulunan bir göldür.

Aksu; Bu ismi taşıyan Kazakistan'da ve Azerbaycan'da yerleşim yerleri vardır. Ayrıca, Aksu adını taşıyan ve Kazakistan'da Aladağlar'ın kuzeyinden doğup Balkaş Gölüne dökülen bir nehir vardır.¹⁰²⁸ Kırgızistan'da bulunan, Bişkek'ten geçerek Fergana Çayı'na katılan bir akarsuyun da adı Aksu'dur. Türkiye'de bu ismi taşıyan birçok köy vardır. Örneğin; Nallıhan-Ankara, Nazilli-Aydın, Gürsu-Bursa, Suşehri-Sivas vb. daha birçok yerde.¹⁰²⁹ Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin orta-batısında, Doğu ve Batı Türkilleri (İki Türkistan) arasında bulunan oldukça yüksek sıradağların (Han Tanrı Dağları) doğuya bakan yüzünde bulunan bir il olan Aksu İli'nin başşehrinin adı da Aksu'dur.¹⁰³⁰

Aksuağılı; Kazakistan'da bir köyün adı.

Aksuvat; Kazakistan'da bu ismi taşıyan bir kasaba ve bir göl vardır.

Akşımra; Kazakistan'da bir köy.

Aktala; Uygur-Özerk Bölgesi'nde bir köy yerleşim yeri.

Aktanış; Tataristan'da ilçe.¹⁰³¹

Aktaş; Aktaş (Ak taş), Türkler'de çok eski çağlardan beri, çoğu zaman yer adı olarak geniş bir yer tutmuştur.¹⁰³² Türkiye'de bu isimde birçok köy var. Karaisalı-Adana, Şereflikoçhisar-Ankara, Sındırgı-Balıkesir, Akçakoca-Bolu, Çüngüş-Diyabakır, Tercan-

¹⁰²⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 25-26.

¹⁰²⁵ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 180-181.

¹⁰²⁶ Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 189.

¹⁰²⁷ İbrahim Şahin, **Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bişkek, 2006, s.295.

¹⁰²⁸ Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 10., Yurtsever, **Tamga**, s. 25-26.

¹⁰²⁹ Yurtsever, **Tamga**, s. 25-26.

¹⁰³⁰ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 180-181., http://www.mapnall.com/tr/Harita-Aksu-%C4%B0li_1107621.html, Son erişim tarihi; 03. 06. 2014.

¹⁰³¹ Yurtsever, **Tamga**, s. 26.

¹⁰³² Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 266.

Erzincan, Erçek-Van v.b. daha birçok yerde. Azerbaycan'da da Aktaş adını taşıyan bir köy vardır. Özbekistan'da bulunan bir kasabanın adı yine Aktaş'dır.¹⁰³³ Ayrıca, Altay Dağları'nın batısında bir dağın adı da Ak Taş Dağı'dır.

Ak Taşar Pam (Bam); Sibirya'da bir dağ geçidinin adıdır.¹⁰³⁴

Aktaştı; Kazakistan'da bir köy yerleşimi.¹⁰³⁵

Aktav; Yukarı Sirderya Bölgesi'nde Buhara ile Kızılkum çölü arasında bulunan Kazakistan'da ki bir şehir.¹⁰³⁶ Ayrıca, Kazakistan'da Mangışlak Yarımadası üzerinde Aktav ve Karatav dağları uzanır.¹⁰³⁷

Ak Terek: Divan-ı Lügat'it Türk'te Yağma ülkesinde, İli Suyu üzerinde bir geçit ve köprü olarak tarif edilmektedir.¹⁰³⁸

Ak Termel; Tonyukuk Yazıtı'nda bir ırmak adı olarak Ak Termel geçmektedir. Burada ak, yönle ilgili olabileceği gibi ırmağın temizliği, berraklığı veya kutsallığıyla da ilgili olabilir.¹⁰³⁹ Göktürk Anıtları'nda, Göktürklerin, Kırgızlarla yaptığı savaşların anlatımı sırasında geçen Ak Termel, Anı Suyu'na yakın, Yenisey'in kollarından birisi olsa gerek. Bugün de Anı Nehrinin yukarılarına varmak için Ak Sug veya sadece Ak denilen bir sudan geçildiği söylenmektedir.¹⁰⁴⁰

Ak Toprak; En eski Türk töresine göre dört kudatın batıda bulunanına Akhan denilip, bunun yönündeki Ongun'un Ak kaplan (sonraları barak-it) ve unsurun da Akdemir olduğunu biliyoruz. İşte bu yüzdendirki, Anayurdun batısına düşen Kıpçak Ülkesi'nin yerlilerine Türk destanlarında ve anlatmalarda "*it barak, it-Peçenek*" ve hanlarına da "*Ak han, Ak padişah*" denildiği gibi, ülkeye de "*ak toprak*" adı verilmiştir. Kırimlıların, yurtları Ruslar eline geçtiğindenberi göçerek ya da kaçarak geldikleri Türkiye'ye "*Ak Toprak*" dedikleri biliniyor. Kırimlıların Türkiye'ye neden Ak Toprak dedikleri araştırılınca şöyle bir çıkarım yapılabilir; Gerek Altınordu Devleti'nin birlik

¹⁰³³ Yurtsever, **Tamga**, s. 27.

¹⁰³⁴ W. Radloff, **Sibirya'dan**, C. I., Çeviren: Ahmet Temir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 92, 56.

¹⁰³⁵ Yurtsever, **Tamga**, s. 27.

¹⁰³⁶ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹⁰³⁷ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 71.

¹⁰³⁸ Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-İt-Türk'de Geçen Yer Adları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 46, C. 28, 2009, s. 32.

¹⁰³⁹ Ahmet Karadoğan, "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", **Milli Folklor**, S. 62, Yıl: 16, 2004, s. 92.,

¹⁰⁴⁰ Saadettin Gömeç, "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları", **Türk Kültürü**, S. 34/453, Ankara 2001, s. 26.

çağında (Timur yürüyüşleri sıralarında) ve gerekse bu birlik parçalanarak, hanlıklara bölündükten sonraları bu ülkelerin birbirleriyle vuruşan beyleri ve oymakları, batılarında bulunan ve sığındıkları Lehistan ve Litvanya'ya bu adı vermişlerdir. Sonraları, Türkiye Baserabya'yı da alıp Aksu boyunu da ele geçirince, Türkiye'nin, Kırım'ın batısına düşen bu toprakları yine "Ak toprak" yani (batı yurdu) diye anılıyordu. Sonraları Türkiye buradan çekildiği halde, Tuna boylarına sığınan Kırımîlılar yine buraya "Ak toprak" dediklerinden, bu güne kadar Türkiye bu adla anılmaktadır.¹⁰⁴¹

Aktuba; Kazakistan'daki bir kasabanın ismidir. Bu bölgede bugün bol miktarda petrol üretiliyor. Aktuba ismi aynı zamanda uzunca bir süre İtil Nehri'nin paralelinde akan ve en sonunda da bu nehre dökülen nehir koludur.

Aktuma; Kazakistan'da bir köy.

Aktumcuk; Kazakistan'da bir köy.

Aktuz; Kazakistan'da bir köy.

Aktuzla; Malazgirt-Muş'a bağlı bir köy.

Akyar; Kazakistan'da köy yerleşimi. Türkiye'de de Akyar ismini taşıyan köyler vardır. Örneğin; Korkuteli-Antalya, Bigadiç-Balıkesir, Ladik-Samsun.

Akyaz; Uygur-Sincan Özerk Bölgesi'nde Kalık Dağı'ndan çıkıp daha sonra İli Nehri kollarından Tekes'e katılan akarsu.¹⁰⁴²

Akyazı; Sakarya İline bağlı ilçe. Ak-yazı bizde de, diğer Türklerde de çok yaygın olarak söylenen bir deyimdir. Ova veya düzlük karşılığında söylenen yazı, bilindiği üzere Göktürk yazıtlarında da geçmektedir. Ak yazı tanıtmasında, biraz da boşluk ve çıplaklık anlayışı, kendini göstermektedir. Ancak çöl, sonsuz bir boşluktur. Bunu için Türkler çöle kovu demişlerdir. Gobi ile bizim kovuk ve kova sözlerimiz de, bundan gelmiş olmalıdır. Aklık ile söylenen yer adları da, bütün Türk dünyasında geniş bir yer tutarlar.¹⁰⁴³

Ala; Kırgızistan'da Teskey Ala Dağları silsilesinde bir dağ gölüdür.¹⁰⁴⁴ Ayrıca, Anadolu'da pek çok dağın adında da ala renk adı vardır. Başlıcaları: 1. Konya'nın 40

¹⁰⁴¹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 274-275.

¹⁰⁴² Yurtsever, **Tamga**, s. 27.

¹⁰⁴³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 388., Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 266.

¹⁰⁴⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 27.

km. batı-kuzeybatısında (2305 m), 2. Orta Toros'lar, Adana'nın kuzeyinde ve Akdağmadeni kasabasının 25 km güneydoğusunda dağ. Orta Torosların en yüksek tepesi olan Demirkazık (3734 m) bu dağın zirvesini teşkil eder. 3. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda, Tendürek Dağı'nın batısında volkanik dağ. Kuzey kısmında Kerdahol tepesinde 3255 metreye erişir. 4. Sarıkamış ile Kağızman arasında, Aras nehrinin kuzeyinde dağ (3134 m).¹⁰⁴⁵

Alabuga; Kırgızistan'da köydür.

Alabuga; Kazakistan'da bir gölün adıdır.

Alabuta; Kazakistan'ın Gökçedağ Eyaleti'nde bulunan tatlı su gölü.

Alaca; Türkiye'de bu ismi taşıyan birçok köy vardır. Borçka-Artvin, Poyraz-Elazığ, Ilıca-Erzurum, İslahiye-Gaziantep vb.

Alacadağ; Konya merkeze bağlı bir köydür.

Aladağ (Alay Dağı); Yukarı Sırderya bölgesinin güneyinde¹⁰⁴⁶, Kazakistan ve Uygur-Sincan Özerk Bölgesi boyunca uzanan yüksek dağ silsilesi. Aynı ismi taşıyan Kayseri-Niğde illeri arasındaki dağ silsilesi. Ayrıca, bu ismi taşıyan Anadolu'da birçok yerde köyler vardır. Örneğin; Ezine-Çanakkale, Hadım-Konya, Van vb.

Aladağlı; Tarsus'a bağlı bulunan bir köy.

Alagıl; Azerbaycan'da bulunan bir göl.

Alakol; Kazakistan'da bulunan bir göl.¹⁰⁴⁷

Alanya-Alanlar, Lezgi ve Alazan; Kafkaslar üzerindeki As'ların ataları sayılan bu eski ulus ve yerleri Hazar ülkesinin güneyine düştüğünden böylece adlanmıştır. Al'an, (Al-lar) demektir. Bunlara göre İslam'ın ilk çağlarında bugünkü Dar - yal (yani, dar - boğaz, dar - boyun) Babül-Lan diye anılıp kendileri de (baştaki *a* düşürülerek) "Lan" diye anılıyorlardı. Yerlerine de Alanya - Alaniyye ve baş konaklarına "Serir-ül-Lan" denilirdi. Dağıstan'daki Lezgilerin adında da biz "Al" sözünü görmekteyiz. Şöyleki, Alan'ın başındaki "a" nın düşmesi gibi, bu adı da özü "Ala - kas" yani (Ala-dağ) olup, sonradan (A)la-kazi Lekezi, Lezki diye anılmışlardır; bu son biçimleri, eski İslam coğrafyalarının hepsinde görüyoruz. Daryal yanından gelip soldan Kür Irmağı'na

¹⁰⁴⁵ Sami Öngör, **Coğrafya Sözlüğü**, M. E. B. Basımevi, İstanbul, 1961, s. 21.

¹⁰⁴⁶ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹⁰⁴⁷ Yurtsever, **Tamga**, s. 28.

karişan Alazan Çayı'nın adı da, Hazarlara göre verilmiş olup, anlamı Ala-özen yani (Kızıl-ırmak) demektir.¹⁰⁴⁸

Alat; Özbekistan'da bulunan bir köy.¹⁰⁴⁹

Ala-Tav; Kırgızistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın kuzey-doğu köşesindeki dağlık bölgede kurulmuş bir Müslüman-Türk cumhuriyetidir. Ülkenin kuzeyinde bulunan dağlardan birisi de İli ötesi Ala-Tav'dır.¹⁰⁵⁰

Alga; Kazakistan'da bulunan kasaba.

Algı; Muğla merkeze bağlı bir köy.¹⁰⁵¹

Altay (Aldağ); Orta Asya'da Kazakistan ile Kırgızistan arasında ki sınır bölgesi olmasının yanısıra, Rusya (Sibirya), Moğolistan ve Çin'e kadar varan sıra dağlar. Kuzeyde Zaysan gölünden İrtiş Nehrinin sağ kıyısını takip eden Altay'ın bir kısmı ile 3000 m. yüksekliğinde daima kar ve buzlar ile kaplı bulunan güney Altay sırtları Kazakistan'a dâhildir.¹⁰⁵² Altay kelimesinin etimolojisine baktığımızda: Al kelimesi Türkçe'de altın anlamına, "tay" da dağ anlamına gelir, böylece al-tay=altın dağ—>altındağ kavramı ortaya çıkar. "Altındağ", Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Altındağ, Gök Tengri'nin ikametgâhı olan dağdır, gökyüzünde bulunur. Eski Türkler dağların Tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması, uzaklardan mavi renkte görünmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuştur. Burada dokuz Tanrı yaşar. Tanrı Ülgen'in tahtı burada yer alır. Altay Dağları, Türk yurdunun ve devletinin enginliğini göz alıcılığını temsil eder. Altın, Türk kültüründe altın hakanlık yani imparatorluk simgesidir.¹⁰⁵³ Türkiye'de Altay adını taşıyan, Ulukışla-Niğde'ye bağlı bir köy de vardır.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁸ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 277.

¹⁰⁴⁹ Yurtsever, **Tamga**, s. 28.

¹⁰⁵⁰ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 189.

¹⁰⁵¹ Yurtsever, **Tamga**, s. 28.

¹⁰⁵² Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 72.

¹⁰⁵³ Sadettin Gömeç, Şamanizm ve Eski Türk Dini, **PAÜ. Eğitim Fak.Dergisi**, Sayı:4, 1998, s. 43., <https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2012/03/02/altay-daglari/>, Son Erişim Tarihi: 25. 05. 2015.

¹⁰⁵⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 30.

Harita 3. Türkistan'da ki Altay Dağları.¹⁰⁵⁵

Değişik Türk dillerinde Altantav, Altantağ, Altuntah, Altantak ve Altaytav olarak da¹⁰⁵⁶ söylenir. Moğolcada Altanavla veya Altanula olarak bilinir. Bozdağ (Boztav, Pustak, Pustag) ve Tazdağ (Tastav, Taztağ, Dazdağ) sözcükleri yine bu dağ nitelemek için veya eşanlamlı olarak kullanılır.

Altın Emel Dağı ve Geçidi; Batı Sibiry'a'da Altay Dağları'nın batı uzantılarındanr. Bu dağ silsilesinde Altın Emel Geçidi bulunmaktadır.¹⁰⁵⁷

Altıntağlar; Batı (Sol) Türkilinde olduğu gibi, Doğu Türkilinde de daha kuzeye düşen soğuk bölgeler Karanlık Dünya (İslam eserlerinde de eski coğrafyalarda olduğu gibi "Arz-ı Zulumat"; Kazak-Kırgızlarca "Karanlık Vilayet" anlamına "Sibir"; sonradan buralara yayılan Kalmuk (Kalmak)larca da "Karanlık Dünya") denilmiştir. Çerçenderya ile ikiye ayrılan Doğu Türkilinin ortasında da Altıntağlar bulunmaktadır.¹⁰⁵⁸

Altun Yış; Türklerin eski anayurdunda, Göktürk coğrafyasının ortasına düşen dağlara Sarı orman=dağ deniliyor ki burası güney Altay Dağları'dır.

¹⁰⁵⁵ <https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2012/03/02/altay-daglari/>, Son Erişim Tarihi: 25. 05. 2015.

¹⁰⁵⁶ <https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2012/03/02/altay-daglari/>, Son Erişim Tarihi: 25. 05. 2015.

¹⁰⁵⁷ W. Radloff, **Sibirya'dan**, s. 10, 101.

¹⁰⁵⁸ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 181.

Amur Irmağı; Orhun Yazıtları'nda Yaşıl Ögüz olarak adı geçen ve Türk Coğrafyası'nın doğusunda, eski Göktürk İli'nde bulunan nehirdir.¹⁰⁵⁹

Aral Gölü-Gökçe Deniz; Aral gölü ile İdil arasında yerleşmiş olup, X. yüzyılda buradan batıya yayılmış olan Peçeneklerin yurdunun doğusunda Kökçe-Tengiz (Gökçe Deniz-Aral Gölü) vardır. Kalmukların bunun batısına gelişinden sonra Aral gölünün böyle adlandırıldığını, 17. yüzyıldan kalma eserlerde görüyoruz. Aral Gölü'nün bu adını önce Kalmuklardan öğrenen Ruslar da bu anlama gelmek üzere buraya "Koyu mavi renkli deniz" diyorlardı. Demek ki, güneyindekilere göre Karadeniz ve Karagöl diye anılan bu yer, batısındakilere göre önceden beri Gökçe Deniz ve hernekadar yazılı kaynaklarda görülemiyorsa da, Balkaş Gölü gibi-doğusundakilere göre de Akdeniz diye adlanmış bulunmalıdır.¹⁰⁶⁰

Aras Nehri; Aras boyunda ve kuzeyinde en eskiden yerleşmiş bulunan Saka Türkleri, güneylerinde bulunan yerleri, eski Türk töresine göre "al, kızıl, geri - arka" anlamına gelen yani güney demek olan sözle anmışlardır ki, bunlardan birisi de "Alarod"dur. Bu adı inceleyince şu sonuca varıyoruz: "al" eski Türkçede (sıcak, güney, kızgın) anlamındaki "al-ar"dır; "ar", birçok Türk ulus ve boylarındaki boy ve soy bildiren sözdür. Sak'ar, Haz'ar, Av'ar,.. gibi; "od" da, eski Türkçede ve Ugorlardaki çoğul eki olan "d, t" den ibarettir. Buna göre, Saka Türkleri'nin oturduğu coğrafyanın güneyinde ve yukarı ve orta Aras boyunda bulunan ulusun adı (Al'ar'lar) demektir. Bunun gibi Aras, Aran ve Alagez ile Ağrı sözlerinde de bu güney adını buluyoruz: Aras'ın, Romalılarca "Araksos" ve eski Yunanlılarca "Araksen" ve "Araks" diye tanıdığını biliyoruz. Bu adın başındaki "ar", (ar, al, kızıl) demektir; "aks, aksen" de, eski Türkçede (Saka ve Göktürklerde) "ulu ırmak, derya, deniz" demektir ki, Mançurya'dan, Karpatlara kadar bu isimle anılan Türkçe yer adlarını biliyoruz. Anayurttaki "Ögüz, Yinçü ögüz"den başka, Kara denizin eski adı olan "Akşeyana, Pont Öksen"deki "öksen" de, Sakaların verdiği addır. Bugün Ön Asya'da "Kızıl özen"de ve Kıpçak ilinde de "Özü" (Dinyeper) de görülen bu söz, Doğu illerimizde ve Anadolu'da (ırmak, çay) anlamına "Öz" biçiminde söylenmektedir. Kısacası, Aras (Araks, Ar'okus) bugünkü anlamda (kızıl ırmak, kızıl özen) demektir.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 179.

¹⁰⁶⁰ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 275.

¹⁰⁶¹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 374-375.

Astrahan; Atıl (Astarhan) şehrine Hazarlar çağında Sarıgşar (Sarışehir) denildiği gibi, bugün Rusya sınırları içerisinde bulunan Saratov şehrinin yerinin gerçek adı da Sarıtav (Sarı dağ) idi. Hazar Hakanı'nın ipekten örülmüş olan Ordası (Otağı)'nın tepesinde büyük bir Altıntop (Altın=Kızıl elma) bulunduğunu İbn Fadlan (921 yılında) haber vermektedir. Bu da, merkezde sarı altın bulundurma geleneğinden gelmektedir.¹⁰⁶²

Bozdağ; Urmiye Gölü güneyindeki Savuçbulak (Soğukpınar) ile Büyük Zap Suyu arasındaki sıradağların adı Bozdağ'dır ki, en yüksek tepesi 4200 metreyi aşmaktadır.¹⁰⁶³

Bozdağlar; Boz renk adını içeren 3'ü dağ, 1'i sıradağ olmak üzere Anadolu'da 4 dağ adı saptanmıştır. (Denizli, Eskişehir, Konya, İzmir)¹⁰⁶⁴

Bozkol; Kazakistan'da Aral Gölü'nün doğusundaki derin körfezin adı.

Bozkuş; Erdebil Şehri'nin 100 km. güney batısında bulunan dağlar. Anadolu'da bu ismi taşıyan birçok köy vardır. Selim-Kars, Koyulhisar-Sivas, Uşak-Merkez.

Bozşakul; Kazakistan'da bulunan bir kasaba.¹⁰⁶⁵

Göksu Deltası, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde (Doğu Akdeniz Bölümü) yer alır. Taşeli platosunun güneydoğu kenarında denize doğru yaklaşık 10 km'lik bir çıkıntı yapar. Göksu nehrinin taşıdığı materyalin birikmesiyle meydana gelen bu tipik delta yaklaşık 150 km² genişliğindedir. Anakara ile bitişik kenarı doğuda Susanoğlu ile batıda Taşucu arasında yaklaşık 20 km'dir, Yüksekliği 0-5 m olan delta, şekil olarak bir yamuğa benzer. Denize doğru çıkıntı yapan iki ucu vardır. Bunlardan Doğu Burnu, Göksu nehrinin eski ağız kesimine isabet eder. Burası, nehrin getirdiği materyalin birikimiyle denize doğru bir burun teşkil edecek şekilde ilerlemiştir. Fakat Nehir, güneybatı yönünde bugünkü yatağına yer değiştirdikten sonra (1948-1950 yılı) Doğu Burnu dalga aşındırmasının etkisinin artmasıyla kütleleşmiştir. İncekum Burnu ise, güneybatıdan ve kuzeydoğudan gelen iki kıyı akıntısının karşılaştığı yerdeki birikimle meydana gelmiştir ve tamamen plaj ve kumul sahasıdır.¹⁰⁶⁶

Hazar Denizi; Batı Türkeli'nin batısında Ağ-Deniz-Akdeniz (Hazar Denizi) bulunmaktadır. Yazılı kaynaklarda, güney doğusuna göre "Bahri Gürgan", güneyine

¹⁰⁶² Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 277.

¹⁰⁶³ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 378.

¹⁰⁶⁴ Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 111.

¹⁰⁶⁵ Yurtsever, **Tamga**, s. 45.

¹⁰⁶⁶ Orhan Gürbüz, "Göksu Deltası Özel Çevre Koruma Bölgesine Coğrafi Yaklaşım", **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, İstanbul, 2000, s. 130.

göre “Bahri Mazenderan ya da Bahri Gilan” ve batısına göre “Kaspi Denizi ya da Bahri Khazar veya Bahri Şirvan; Gökçe - Deniz (Erdebili ve Şirvanlılarca) Kökçe Tengiz (Dağıstan-Terek boyundaki Kalmuklarca)”, diye anılan bu büyük deniz, doğusundaki Türmenlerce “Ağ-Akdeniz” diye anılmaktadır.¹⁰⁶⁷ Bu kapalı denize Türkler Kızgın Deniz ya da Kuzgun Denizi dediklerini eski eserlerden öğreniyoruz. Bize öyle geliyor ki, bu adın doğrusu kızgın (yani kızıl, güney) iken, Arap harfleriyle yazıldığından, okuyanların yanlışmasıyla kuzgun (ki koyu kara anlamına gelir, hâlbuki bu denizin güney kıyısı, pek balkanlık ve ormanlık olduğundan, hiçbir çağda Türk boy ve oymaklarına yurt olmamıştır) diye okunmuştur. Hazar Denizi’nin kuzeyinde yerleşen Türklerin ve bunlar arasında Peçeneklerin de, güneylerine düşen bu denizi Kızgın diye adlandırdıkları anlaşılıyor.¹⁰⁶⁸

Kara; Hazar Denizi’nin doğu kıyısında bulunan ada. Ayrıca, Ege Denizi’nde, Bodrum Körfezi içinde bulunan küçük bir adanın da adı Kara’dır.¹⁰⁶⁹ Kardeşehir, bugün Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’nin içerisinde olup Sarı Irmak’ın en kuzey kolu olan Wu-yuan Nehri kuzeyinde olan Çin’deki bir Türk şehridir.¹⁰⁷⁰

Kara; Kara şehrinde denize dökülen bir nehrin adı da Kara’dır.

Kara; Moğolistan sınırları içindeki Orhun Nehri’nin kollarından biridir.

Kara; Aldan Nehri’nin kollarından biri olan akarsu.

Kara; Doğu Türkistan’da bu ismi taşıyan farklı yerlerde tatlı su gölleri vardır. Ayrıca, bir de yine Doğu Türkistan coğrafyasında Kara adını taşıyan bir tuzlu su gölü vardır.¹⁰⁷¹

Karaburun; Çanakkale, İzmir ve Muğla’da olmak üzere üç farklı yerde bulunan deniz çıkıntıları.

Karadere; Türkistan coğrafyasında Fergana vilayetini sulayan nehirlerden birinin adı Karadere (Kara Derya)’dir. Bu isimde Bursa’da bir küçük akarsu vardır. Bunun yanında Yalova’da bu isimde bir köy vardır.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 270.

¹⁰⁶⁸ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 276.

¹⁰⁶⁹ Yurtsever, **Tamga**, s. 74.

¹⁰⁷⁰ Tilla Deniz Baykuzu, “Bir Hun Başkenti”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 3, Eylül-2009, s. 121-122.

¹⁰⁷¹ Yurtsever, **Tamga**, s. 74-75.

¹⁰⁷² Yurtsever, **Tamga**, s. 75, Ahmetbeyoğlu, “Türkistan Hakkında Coğrafi...”, s. 14.

Karabağ; Karadağ, Karadağlar ve Karacadağlarının ötesinde ve Aras'ın sol yanındaki geniş kışlak yerlerin Karabağ diye anılması Taşoğuzun kuzeyine düşmesindedir ki, kuzeyindeki Türklere göre Aran (Kızıl yurt) diye anılırdı.¹⁰⁷³ Azerbaycan'a ait olmakla beraber bugün maalesef Ermenistan tarafından işgal altında tutulan bir yerleşim yeri. Ayrıca, Türk dünyasında bu ismi taşıyan Kazakistan ve Özbekistan'da köyler vardır. Türkiye'de ise İncirliova-Aydın, Kiraz-İzmir, Digor-Kars, Cihanbeyli-Konya'da köyler vardır. Bunun yanında Büyük ve Küçük Karabağ adında Afyon ilimizde köyler var. Bir de Karabağlar adıyla Karacasu-Aydın'a bağlı bir köy vardır.

Karabalık; Özbekistan'da bulunan bir köy yerleşimi.

Karabaltı; Kırgızistan'da bulunan bir kasaba yerleşimi.¹⁰⁷⁴

Karabaş; Kazakistan'da kasaba. Aynı isimde Diyarbakır-Sur ilçesinde mahalle var.¹⁰⁷⁵

Karabaşlı; Devrek-Zonguldak'a bağlı bir köy.

Karabey; Çat - Erzurum, İnebolu-Kastamonu, Tosya-Kastamonu, Yaygın-Muş'ta bu isimde kasabalar vardır.

Karabeyler; Konakpınar-Balıkesir ve Selendi-Manisa'da kasaba.

Karabeyli; Şile-İstanbul ve Uşak'ta bulunan kasaba yerleşimleri.

Karabiga; Kazakistan'da ve Türkiye-Çanakkale'de bulunan köylerin ismidir.

Karaboğaz; Türkmenistan'da bulunan Karaboğazgöl'ü Hazar Denizi'ne bağlayan boğaz. Aynı ismi taşıyan Pınarbaşı-Kayseri, Kırşehir Merkez ve İmranlı-Sivas'ta köyler vardır.¹⁰⁷⁶

Karaboğazgöl; Türkmenistan'ın kuzeybatısında deniz seviyesinin birkaç metre altında bulunan bir göldür.¹⁰⁷⁷

Karabudak; Hınıs-Erzurum'a bağlı köy yerleşimi.

Karabuga; Kazakistan'da Tarbagatay Dağları'ndan çıkıp, kuzey istikametine akarak Bugaz Şehri'nin güneydoğusundan Çaysan Gölü'ne dökülen akarsu.

¹⁰⁷³ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 378.

¹⁰⁷⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 75.

¹⁰⁷⁵ Yurtsever, **Tamga**, s. 75-76.

¹⁰⁷⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 76.

¹⁰⁷⁷ Andrey G. Kostianoy, Aleksey N. Kosarev, **The Caspian Sea Environment**, Springer, Berlin, 2005, s. 211.

Karabuğra; Uygur-Sincan Özerk Bölgesi'ndeki bir köy yerleşimi.

Karabulak; Kazakistan'da biri kasaba diğeri köy olmak üzere bu ismi taşıyan yerleşim yerleri vardır.¹⁰⁷⁸ Türkiye'de de bu ismi taşıyan köyler vardır; Doğubeyazıt-Ağrı, Tuzluca-Kars, Seydişehir-Konya.

Karaburan; Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan Çiğelik Şehri'nin güneyindeki tatlı su gölü.

Karabutak; Kazakistan'da bulunan bir köy yerleşim yeridir.

Karaca; Kırım'da bu ismi taşıyan bir köy var. Ayrıca, Türkiye'de aynı ismi taşıyan birçok farklı yerde köyler vardır. Örneğin; Doğubeyazıt-Ağrı, Çat-Erzurum, Şile-İstanbul, Marmaris-Muğla, Hozat-Tunceli.

Karacabey; Osmangazi-Bursa'ya bağlı yerleşim yeri.¹⁰⁷⁹

Karaçay; İran'ın Kum Şehrinin kuzeyinde olup daha sonra çölde kaybolan nehir. Bu ismi taşıyan Türkiye'de birçok köy var; Osmancık-Çorum, Tercan-Erzincan, Samandağı-Hatay ve Eskişehir. Denizli'de ise Aşağı Karaçay ve Acıpayam-Denizli'de Yukarı Karaçay köyleri vardır.

Karaca Dağ; Anadolu'da Konya dolaylarında bulunan bir dağ.

Karacadağ Dağı; Şanlıurfa sınırları içerisindeki bir dağın ismi.¹⁰⁸⁰

Karaçuk; Farab'ın adı ve Oğuz kentlerinden biri olarak geçen bu tarihi mekân hususundaki tartışmalar halâ sürmektedir. Ama hakikat olan bir şey var ise, o da; burası meşhur Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han'ın merkezidir. Karaçuk aynı zamanda Oğuz'un iki baş hatunun dışındaki eşlerinden olan çocuklarından birisinin de ismidir. Bununla birlikte bu yerleşim biriminin olduğu mahal genellikle Güney Kazakistan'daki Kara Dağların etekleri olarak gösterilir.¹⁰⁸¹ Suriye'de ki Akra Şehri'nin kuzeybatısında bulunan dağlara da Karaçuk denilmektedir.¹⁰⁸²

Karadağ, Karadağlar ve Karacadağ; Tebriz ve Erdebilin kuzeyine düşen ve Aras'ın sağında kalan yüksek sıradağlar Karadağ, Karadağlar ve Karacadağ diye

¹⁰⁷⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 77.

¹⁰⁷⁹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 378.

¹⁰⁸⁰ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹⁰⁸¹ Gömeç, "Divanü Lûgat-İt-Türk'de...", s. 24.

¹⁰⁸² Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 378.

anılmaktadır.¹⁰⁸³ Ayrıca, Kırım'da ve Güney Kazakistan'da da bu ismi taşıyan dağlar vardır.¹⁰⁸⁴ Türkiye'de Erzincan ili sınırları içerisinde de Karadağ adını taşıyan bir dağ bulunuyor.¹⁰⁸⁵

Karadeniz; Anadolu'nun kuzeyinde bulunan ünlü deniz.¹⁰⁸⁶ Anadolu'nun bilinçli bir şekilde merkez olarak kabul edilmesi, renklerin yönleri temsil etmesi anlayışından dolayı, güneyde Kızıldeniz ve kuzeyde Karadeniz adlandırılmalarına yol açmıştır.¹⁰⁸⁷

Karaderya; Orta Asya'da Fergana Vadisi'nde Sir - Derya Nehri'ne katılan nehir.

Karadiken; Türkiye'de birçok yerde bu ismi taşıyan köyler var. Örneğin; Sütçüler-Isparta, Mut-İçel, Beyşehir-Konya, Söğütli-Konya.¹⁰⁸⁸

Karagöl; Yukarı Sirderya Bölgesi'nin kuzeyinde, Çu Talası sıradağları arasında bulunan bir göldür.¹⁰⁸⁹ Türkiye'de Karagöl adını taşıyan birçok coğrafi yer vardır. Örnekler verirsek; Munzur Dağları Karagöl Vadisi¹⁰⁹⁰, Türkiye'de Tunceli'de Karagöl Dağları vb.¹⁰⁹¹

Fotoğraf 6. Kara Göl-Karakul Gölü; Himalaya Dağları'nın kuzey silsilelerini oluşturan Ulu Pamir'in gölgesindeki Karakul-Kara Göl.¹⁰⁹²

¹⁰⁸³ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 378.

¹⁰⁸⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 78.

¹⁰⁸⁵ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹⁰⁸⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 74-75.

¹⁰⁸⁷ Gabain, "Renklerin Sembolik...", s. 110.

¹⁰⁸⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 78.

¹⁰⁸⁹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹⁰⁹⁰ Meral Avcı, "Türkiye Bitkilerinin İsimlendirilmesinde Coğrafi Özelliklerin Etkisi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, S. 12, İstanbul, 2004, s. 35.

¹⁰⁹¹ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹⁰⁹² <http://turancogrfyasi.wordpress.com/2014/05/08/ulu-pamirin-golgesindeki-karakul-kara-gol/> Ulaşım Tarihi: 01. 06. 2014.

Kara Güney Dağları; Türkiye-Kırıkkale şehri sınırları içerisindeki dağ.¹⁰⁹³

Kara İrtiş; Çaysan (Zayşan) Gölü'nden başlayarak 1.300 km uzunluğundaki İrtiş Nehri Semipalatinsk vilayetini sulamakta ve Çaysan (Zayşan) Gölü'nden itibaren Kara İrtiş ismini almaktadır. Başlıca kolları Kendirlik, Kıran, Balairtiş, Kuirtiş'dir.¹⁰⁹⁴

Kara İtil; Ak İtil'e kuzey doğudan gelip kavuşan Ufa çayını, kuzeylerine düştüğü için, "Kiçi Başkurt" Türkleri bu isimle anarlar.¹⁰⁹⁵

Karakale; Türkmenistan'da bu ismi taşıyan bir kasaba ve ayrıca bir de geçit vardır. Türkiye'de ise Karakale adında Kağızman-Kars, Divriği-Sivas ve Çıldır-Ardahan'a bağlı köyler vardır.

Karakalpak; Özbekistan'da Hokand (Kokand) ve Namangan şehirleri arasında kalan çöl.¹⁰⁹⁶

Fotoğraf 7. Hokand'daki Hüdaverdi Han Sarayı.¹⁰⁹⁷

Karakalpak Muhtar Bölgesi; Aral Denizi'nin güneyinde uzanan¹⁰⁹⁸, Karakalpak Muhtar Bölgesi, Özbekistan'a bağlı olup kuzeyinde Kazakistan ile komşudur.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹³ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹⁰⁹⁴ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 181., Yurtsever, **Tamga**, s. 79, Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 7.

¹⁰⁹⁵ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 334.

¹⁰⁹⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 79.

¹⁰⁹⁷ <https://www.google.com/maps/place/Kokand/>, Son Erişim Tarihi: 01. 06. 2014.

¹⁰⁹⁸ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 261.

Karakaş; Uygur özerk bölgesi'nde bulunan bir akarsuyun ismidir. Kulun Dağları'ndan doğup Karakaş Şehri'nden geçerek Taklamakan Çölünü geçip, Tarım Irmağı'na katılan akarsu.¹¹⁰⁰ Karakaş Nehri'nin adı Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it Türk isimli eserinde de geçmektedir. Günümüzde Doğu Türkistan'da bulunan Hotan şehrinin iki yanından akan sular vardır ki, bunlardan birisine Ürüng-kaş Ögüz, diğerine de Kara-kaş Ögüz (Karakaş Nehri) deniyordu.¹¹⁰¹

Karakaş Dağı; Bu ismi taşıyan iki farklı yerde iki dağ vardır. Birincisi Türkiye'de Hasankeyf'te, diğeri ise İran'da Semnan Şehri'nin batısında kalan dağlardır.¹¹⁰²

Karakoca; Uygur-Sincan Özerk Bölgesi'nde bu ismi taşıyan bir köy varken Türkiye'de de muhtelif yerlerde yine bu isimde köyler vardır. Karacabey-Bursa, Çan-Çanakkale, Simav-Kütahya'da bu isimde köyler vardır.¹¹⁰³

Karakul; Tacikistan'da bulunan bir buzul gölü. Ayrıca, Özbekistan'da bu ismi taşıyan bir köy vardır.

Karakulça; Bu isimde Kırgızistan'da bir köy var.

Karakultas; Kazakistan'da bu isimde bir köy var.

Karakum; Batı Türkistan'da ki Sir Derya Vilayeti'nin sınırları içerisinde bulunan Karakum Çölü¹¹⁰⁴ Türkmenistan'da 350.000 kilometre karelik bir alanı işgal eder. Karakum Çölü, aynı zamanda dünyanın en büyük çöllerinden biridir.¹¹⁰⁵ Batı Türkistan'da üç kum sahrası vardır; güneyden kuzeye doğru sayarsak bunlar: Kara, Kızıl- ve yine Kara-Kum adındadırlar. Karakum, Türkmenistan'ın kuzey-doğu kısmında uzanmaktadır, bugünkü Türkmenistan'a dâhil olan Merv, İran'ın Nişapur ve Afganistan'ın Belh şehirlerini içine alır; eskiden Horasan'a aitti. Bu sahranın adının "kara=kuzeydeki" oluşu Horasan'ın kuzey sınırındaki mevkiinden dolayıdır. Amuderya, coğrafya deyimi Mavara'ün-nehir'in (nehirin ötesi) de gösterdiği gibi bilinçli olarak kabul edilen bir sınırdı. Buna karşılık Sirderya, kuzeyinde ve güneyinde yaşayan ve bu büyük ırmağı sınır değil, bol bol su veren bir kaynak olarak gören yarı göçebe Türkler için bilinçli olarak kabul edilmiş bir merkezdi. Bu yüzden bu ırmağın üzerindeki bir

¹⁰⁹⁹ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, 71.

¹¹⁰⁰ Yurtsever, **Tamga**, s. 79.

¹¹⁰¹ Gömeç, "Divanü Lügat-İt-Türk'de...", s. 23.

¹¹⁰² Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 11.

¹¹⁰³ Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 11.

¹¹⁰⁴ Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 11.

¹¹⁰⁵ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 329., Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 263.

noktaya göre Kızıl ve Karakum (Sirderya'nın güneyindeki ve kuzeyindeki sahralar) ifadesi çıkmış olabilir.¹¹⁰⁶ Türkmenistan'da Amuderya suyunu Merv Şehri'ne taşıyan kanalın adı da Karakum'dur. Kazakistan'da ise bu ismi taşıyan ve Hazar Gölü'nün kuzey doğusunda büyük çukurluk bir bölge vardır. Ayrıca, Kazakistan'da bu isimde bir köy vardır.¹¹⁰⁷

Karakoram; Pakistan'da bu isimde hem bir yüksek dağ silsilesi hem de bir geçit vardır. Karakoram Geçidi'nden kuzeybatıya uzanan yüksek dağlar da geçitle aynı ismi taşımaktadır.¹¹⁰⁸

Karakuş Dağı; Türkiye-Afyonkarahisar ili sınırları içinde bulunan bir dağ.¹¹⁰⁹

Karamüren; Doğu Türkilinde, Uygur Özerk Bölgesi'nde Karamüren Geçidi'nden çıkarak kuzeye akan ve Taklamakan Çölü'nde kaybolan nehirdir.

Karan; Ceyhun (Amuderya) Nehri'nin bahar kollarından Afganistan'da ki Kökçe'ye yine bahar aylarında su taşıyan ve sonunda Kökçe Nehri ile birleşen akarsu.

Karanku; Urmiye Gölü'nün doğusundaki Sahend Dağından doğup Kum Şehri'nin 80 km. kuzeybatısındaki çölde kaybolan nehirdir.¹¹¹⁰

Karapul Ovası; Türkmenistan'ın tarıma ve otlağa müsait önemli yaylalarından birinin adıdır.¹¹¹¹

Karasengir-Kara Sengir: Burası için, Divan-ı Lügat'it Türk'te Barsgan'da bir yer adı diye bahsedilmektedir.¹¹¹² Bugün ise; Türkmenistan'da Hazar Gölü'nün doğu sahilinde bulunan bir burundur. Ayrıca, Türkiye'de Karasenir adını taşıyan ve biri Amasya'nın merkez mahallelerinden birinin adı olmak üzere diğeri de Kozaklı-Nevşehir'e bağlı bir beldedir.

Karasar; Kazakistan'da bulunan bir tuzlu su gölü ve bir de köyün ismi karasar'dur.¹¹¹³

Karasu; Kazakistan'da Karasu adını taşıyan bir il bulunuyor. Kırgızistan'da ise Özgen şehrinin batısında bulunan bir şehrin adı da yine Karasu'dur. Bu ismi taşıyan

¹¹⁰⁶ Gabain, "Renklerin Sembolik...", s. 110.

¹¹⁰⁷ Yurtsever, **Tamga**, s. 80-81.

¹¹⁰⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 81.

¹¹⁰⁹ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹¹¹⁰ Yurtsever, **Tamga**, s. 81.

¹¹¹¹ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 329.

¹¹¹² Gömeç, "Divanü Lügat-İt-Türk'de...", s. 33.

¹¹¹³ Yurtsever, **Tamga**, s. 81.

Kırgızistan'da bir kasaba ve Kazakistan'da birkaç tane köy vardır. Ayrıca, yine aynı adı taşıyan Kazakistan'da, Azerbaycan'da ve Kırgızistan'da nehirler ve nehir kolları mevcuttur. Azerbaycan'da ise Kura Nehri'nin kollarından birinin adı da Karasu'dur. Kırgızistan'da ise Seyhun (Sirderya) Nehri'nin kollarından Narin'e katılan bir akarsuyun adı da Karasu'dur. Türkiye'de bu ismi taşıyan birçok farklı şehrimizin sınırları içerisinde köyler vardır. Örneğin; Karayazı-Erzurum, Hatay, İstanbul, Ağrı, Tonya-Trabzon v.b.

Karaşar; Doğu Türkistan'da bu ismi taşıyan bir kasaba var. Türkiye'de ise Göynücek-Amasya, Beypazarı-Ankara, Çerkeş-Çankırı, Ulaş-Sivas, Çemişgezek-Tunceli'de Karaşar adını taşıyan kasabalar vardır.

Karatağ; Özbekistan'da bulunan sıradağlar.

Karatal; Batı Türkilinin kuzeyinde İle Suyu Bölgesi'nde, Kazakistan'da bulunan ve Balkaş Gölü'ne dökülen nehir.¹¹¹⁴ Kazakistan'da büyük akarsular vardır. İrtiş, Ural, Emba, Sır-Derya, Ayaguz, Irgız, Turgay ve Yedi Su vb. Yedisu Nehri'nin en önemli kolları olan Karatal ve Aksu nehirleri isimlerinin içinde renk adlarının geçtiği ve Kazakistan'da bulunan önemli akarsulardır.¹¹¹⁵

Karataş; Bu isimde hem Doğu Türkistan'da Katanga'ya 200 km. mesafede hem de Türkiye'de Erzurum'da dağlar vardır. Karataş adında Türkiye'nin birçok yerinde köyler var. Örneğin; Serik-Antalya, Reşadiye-Tokat, Suruç-Şanlıurfa, Sarayköy-Denizli, Harput-Elazığ v.b.¹¹¹⁶ Ayrıca, Türkiye'de Adana ilinin bulunduğu bölgede Karataş Burnu bulunur.¹¹¹⁷

Karatav; Kazakistan'da Turan Ovası'nın güneydoğu istikametinden Kara-Tav silsilesi Sır-Derya ile Çu Nehri Havzalarını birbirinden ayırır.¹¹¹⁸

Karategin; Tacikistan'ı oluşturan 4 ilden biridir. Yüzölçümü 28,000 kilometrekare olan ilin nüfusu 2000 yılı sayımlarına göre 1.338.000'dir. Merkezi Vahdat şehridir.¹¹¹⁹

¹¹¹⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 81., Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹¹¹⁵ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 72, 73.

¹¹¹⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 81.

¹¹¹⁷ Bayraktar, "Türkçede Renk Adlarıyla...", s. 98.

¹¹¹⁸ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 71.

¹¹¹⁹ Roy, **Yeni Orta...**, s. 24., http://www.mapnall.com/tr/Harita-Karategin_1106156.html, Son Erişim Tarihi: 03. 06. 2014.

Kara-Tegin Dağları; Yukarı Amuderya Bölgesi'nin kuzeyinde, Tacikistan'da bulunan dağlardır.¹¹²⁰

Kara Tengiz; Hazar Denizi doğusundaki Kara boğaz körfeziyle Aral Gölü arasındaki Sarıkamış bataklığının eski adıdır ki bu isim Türkmenlerce verilmiştir.¹¹²¹

Karatepe; Kazakistanda Aral Gölü'nün güneyinde bu isimde bir burun var. Ayrıca; Türkiye'de bu ismi taşıyan birçok köy var; Kadirli-Adana, Çakırlar-Antalya, Tekman-Erzurum, Çolaklı-Malatya v.b.

Karaturgay; Kazakistan'da Turgay Şehri'nden geçen akarsu.

Karatüley; Kazakistan'da Hazar ve Aral Gölleri arasında kalan çukurluk.¹¹²²

Kara Yalga: Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat'it Türk'te; Türk diyarı ile Fergana arasında bir sarp yer biçiminde açıklamıştır.

Kayas-Kuyas: Tarihi Toksı ve Çiğil illerindeki birtakım şehirler bu ad ile anılır ki; bunlar Saplıg Kayas, Ürüng Kayas, Kara Kayas'tır. Divan-ı Lügat'it Türk'te Kayas şehrinin bulunduğu mevki tarif edilmemekle beraber Toksı ve Çiğil yurtları içerisinde olduğu da vurgulanmaktadır. Belki buraları Almalık'a yakın, Kulca civarları ve İli boylarıdır.¹¹²³

Kırcasalih; Edirne-Uzunköprü ilçesine bağlı bir beldenin adıdır.¹¹²⁴

Kız Denizi-Khız Tangızı; Peçenek Ülkesi'nin güneyinde, Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında Sarıkamış Bataklığı ve Kızgın Tengiz (Hazar Denizi) bulunuyor. Türkmenlerce, kuzeye düştüğünden, Kara-Tengiz diye anılan bugünkü Sarıkamış bataklığına, eskiden Peçenekler çağında, Amuderya akarken, burası kapalı bir deniz idi. X. yüzyılda yaşayan yerli yazıcılarından Elbiruni, bu gölün kuzeyinde yaşayan Peçeneklerin buraya Khız-Tangızı adını verdiklerini bildiriyor. Bu Kız Denizi isminin kullanıldığını gösteriyor. İster Kız Denizi adıyla kullanılıyor olsun, isterse buradaki Khız, "kız ıl" sözünün başındaki (al, yakıcı, sıcak) anlamına gelen kök olsun, yine güneyi bildirmekte ve al, kızıl yerinde kullanılmış bulunmaktadır.¹¹²⁵

¹¹²⁰ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹¹²¹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹¹²² Yurtsever, **Tamga**, s. 95.

¹¹²³ Gömeç, "Divanü Lügat-İt-Türk'de...", s. 24-25, 33.

¹¹²⁴ Öngör, **Coğrafya...**, s. 443., Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının...", s. 115.

¹¹²⁵ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 275.

Kızıl; Doğu Türkistan'da Kaşgar Şehri'nden geçen nehir.¹¹²⁶ Ayrıca, Rusya'ya bağlı Tuva Türk Cumhuriyeti'nin başkentinin adı da Kızıl'dır. Nüfusu 80 bin kişi civarında olan Kızıl, Yenisey kıyısındaki geniş bir ova üzerinde kurulmuştur.¹¹²⁷

Kızıl Alan; Türkmen tümeninin güneyinde buldukları için böyle adlandırılmışlardır ki, eskiden Fars Sasaniler buralarda "derbent" yapmışlardı.¹¹²⁸

Kızıllart; Yukarı Sirderya Bölgesi'nin güneyinde bulunan akarsu.¹¹²⁹

Kızıllarvat; Türkmenistan'da bulunan bir ilçenin adı.¹¹³⁰

Kızıldağ; Sivas ilinin sınırları içerisinde, Zara'nın doğusunda bulunan dağ. Kızıllırmak'ın kaynağını aldığı dağ.¹¹³¹

Kızılgöl; Kazakistan'daki bir tatlı su gölü. Ayrıca, aynı isimde Kilis'e bağlı bir köy vardır.

Kızıllıray; Kazakistan'da bulunan ve 1559 rakımlı dağın ismi.¹¹³²

Kızılcahamam; Ankara'ya bağlı bir ilçe olup, Ankara'nın 85 km. kuzeybatısında yer alır. İç Anadolu Bölgesi'nden Karadenize geçiş sağlayan bir konumu vardır.¹¹³³

Kızıllırmak; Kızıllırmak, Türkiye topraklarından doğarak yine Türkiye topraklarından denize dökülen en uzun akarsu olup, adını akarsu yatağında bulunan, 3. zaman ortalarında çökelmiş kırmızı renkteki kumlu-killi tortudan almaktadır. Nehrin uzunluğu 1355 km dir. Nehir, İç Anadolu'nun en doğusundaki Sivas ilinde Kızıldağ'ın güney yamaçlarından doğar ve Karadeniz'e boşalır. Bu akışı sırasında sırasıyla Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Çorum ve Samsun illerinden geçerken çok sayıda dere ve çayın sularını toplayarak Bafra Burnu'ndan Karadeniz'e ulaşır¹¹³⁴

Kızılkaya; Kırgızistan'daki bir kasabının adı.

Kızılkum; Özbekistan'da Aral Gölü'nün güneydoğusundaki düzlüğün ismidir. Ayrıca, Kazakistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yeralan Çimkent ve Harzem şehirleri

¹¹²⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 95.

¹¹²⁷ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 232.

¹¹²⁸ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 270.

¹¹²⁹ Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...", s. 271.

¹¹³⁰ Yurtsever, **Tamga**, s. 96.

¹¹³¹ Öngör, **Coğrafya...**, s. 447.

¹¹³² Yurtsever, **Tamga**, s. 96.

¹¹³³ Öngör, **Coğrafya...**, s. 447.

¹¹³⁴ Muhammet Bahadır, "Kızıllırmak Nehri Akım Değişimlerinin İstatistiksel Analizi", **Turkish Studies**, Number: 6/3, Summer 2011, s. 1342.

arasında kalan çölün adı da Kızılkum'dur.¹¹³⁵ Türkistan'ın güney-doğusunda bulunan Semerkand Vilayeti'nin sınırları içerisinde Açlık Çölü isminde geniş bir kum sahrası bulunmaktadır ki Kızıl Kum Çölü bunun bir kısmıdır.¹¹³⁶

Kızılorda; Kazakistan'da bulunan bir şehirdir.¹¹³⁷

Kızılözen Nehri; Güney Azerbaycan'ın en önemli nehirlerinden biri de Hazar Denizine dökülen Kızılözen'dir.¹¹³⁸

Kızıl Rusya-Kara Rusya; Eskiden Hun, Avar ve sonraları Hazar ve öteki Türklerin yerleşme yurdu olan Yukarı Özü (Dinyeper) boyunda eskiden hiç bir Slav yokken, IX. yüzyılda Fin soyundan kayıkçı Varek adlı korsanların, doğu Baltık kıyılarından ırmaklar boyunca inerek, Hazarların elinde bulunan Kiyu (Kiyef) kasabasında yerleşerek, bir takım doğu Slavlarını ve Özü kaynaklarındaki Ugorları (Fin) da idareleri altına alarak bir hükümet kurmaları ile bu bölgede ilk olarak pek geri yaşayışlı bir Slav halkı yığını da belirmeğe başladı. Vareklerin kurduğu hükümet sülalesine, kurucunun adıyla "Rürük" adı verildi ve sonradan "Rus" adı bundan çıktı. Fakat ilk çağlarında da bu Rürük hükümeti, eski Hun, Avar ve komşu Hazarların düzen ve medeniyetini kabul etmiş olduğundan, birçok din, devlet düzeni ve yaşayış sözleriyle töre ve gelenekler de, "Türk, Fin, Cermen ve Slav" karışığı olan Rus milletine hep Türklerden geçmiştir. Cengiz Han'ın oğulları çağında ise bu Türk tesiri daha çok olmuştur.

Bu yüzdendir ki Tuna Bulgarları gibi, dilce Slavlardan olan Ruslarda, eskiden Türklerin dört yönün dört renkle adlandırılması töresini de görmekteyiz.

H-1165 yılında Belgrat'ta Köprülü Ahmet Paşa'nın emri ile mühtedi bir divan tercümanının latineden çevirdiği "Atlas Tercümesi" adlı coğrafyada (Süleymaniye: Esad Efendi kütüphanesi, sayı 2041) o çağda Lehistan'daki bölgeler anlatılırken şöyle deniliyor: "Üçüncü kıt'a Rusya Rubra yahut Rusya Minora yani Kızıl Rusya yahut Küçük Rusya vilayetleridir. Rus ülkesi anlatılırken, "Malum olsun ki Rus memleketine latince Moskoviya derler ve dahi Rusya Mağna yani büyük Rusya yahut Rusya Negra yani Kara Rusya derler. Bundan akdem malum oldu ki üç türlü Rusiye varmış. Biri Kızıl Rusiye ki Leh memleketindedir ve biri dahi Ak Rusiye ki Leh memleketindeki

¹¹³⁵ Yurtsever, **Tamga**, s. 96.

¹¹³⁶ Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 12.

¹¹³⁷ Yurtsever, **Tamga**, s. 97.

¹¹³⁸ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 11.

Litvanya hersekliğindedir ve biri dahi Kara Rusiye ki Moskov (Moskova) memleketidir.”¹¹³⁹

Kızılsu Nehri; Altay dağlarından doğan Kızıl Su, Tarım Nehri'nin önemli kollarından biridir.¹¹⁴⁰ Kırgızistan'da Tar Nehri, Narın Nehri, Mucun Nehri, Talas Nehri, Çu Nehri, Aksu Nehri, Kızıl Su Nehri, Aksay-Kokşul Nehri v. b. birçok nehir vardır.¹¹⁴¹

Kızıлтаş; Kırım'da Azak Denizi'nin girişinin doğusunda bulunan limanın ismi.

Kızıltepe; Bu isimde Özbekistan'da bir köy yerleşimi var. Türkiye'de ise bu ismi taşıyan birçok ilçe ve köy var. Mardin'de ilçe, Bozdoğan-Aydın, Bayramiç-Çanakkale, Maden-Elazığ vb. yerlerde ise köyler vardır.

Kızılyar; Kazakistan'da Astana'ya yaklaşık 500 km. mesafede bulunan bir şehir. Ayrıca, yine bu isimde Dağıstan'da Hazar Gölü'nün batı kıyısında da Kızılyar Şehri vardır. Bu şehrin hemen kuzeyinde de yine Kızılyar isimli bir büyük körfez var. Türkiye'de ise bu ismi taşıyan köyler var. Örneğin; Ayvacık-Çanakkale, Alaca-Çorum, Şefaati-Yozgat.¹¹⁴²

Kök-arçı Dağı; Çin'de Uygur-Sincan Özerk Bölgesi'nde, Gulca Şehri yakınlarında bulunan dağ.¹¹⁴³

Kökçağaltı; Han Tanrı Dağları'nın; batıya bakan yüzündeki bir iskân alanı olup, Sol (Batı) Türkilinin doğusuna düşmüş olduğundan Kökçağaltağı diye anılmaktadır.

Kökçedağ; Han Tanrı Dağları'nın batıya bakan yüzündeki dağlardan biri olup, Sol (Batı) Türkilinin doğusuna düşmüş olduğundan Kökçedağ, Köktürk diye anılmaktadır.¹¹⁴⁴

Kökçesu; Afganistan'ın Badahşan vilayetinde bulunan ve Ceyhun (Amuderya) Nehri'nin sol kollarından olan bir akarsudur.¹¹⁴⁵

Kög(ğ)men Dağları; Kögmen adı Orhun Abideleri'nden; Kültigin Anıtı Doğu 17, 20, 35; Bilge Kağan Anıtı Doğu 15, 17, 27; Tonyukuk Anıtı 23, 28'de geçmiştir. Ayrıca, Şine Usu Anıtı Doğu 11 ve Terhin Batı 5'te de geçmiştir. KT D 17 ve BK D 15'de

¹¹³⁹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 335-336.

¹¹⁴⁰ Ahmetbeyoğlu, “Türkistan Hakkında Coğrafi...”, s. 14, 19.

¹¹⁴¹ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s. 189.

¹¹⁴² Yurtsever, **Tamga**, s. 97.

¹¹⁴³ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 270-271.

¹¹⁴⁴ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 180-181.

¹¹⁴⁵ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 271.

Kögmän aša K[ırkız yiriñä] tägi sülädimiz ‘Kögmen (dağlarını) aştıktan sonra Kırgız yerine kadar akın ettik’ cümlesi Kırgızların oturduğu yere Kögmen’in aşılmasından sonra ulaşılabilirdiğini kuşku götürmeyecek şekilde açıklamaktadır. Kögmen adı Şine Usu yazıtında da geçmektedir. Bu yazıtta göre Kırgızların kağanı Kögmen’in kuzeyinde oturmaktadır. ŞUD 11-12: Kırkız kanı Kögmän irintä (11) (...) äb barkınt[a] ärmış “Kırgızların kağanı Kögmen’in kuzeyinde (11) ... evinde barkında imiş (12)”. Kögmen, birçok araştırmacıya göre Sayan dağları olarak belirlenmiştir. Oysa Sayan dağları çok batıda kalmaktadır. Kögmen’in Tannu Ola olması akla daha yatkındır. Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen’in 2002 yılında Türkçe olarak yayımlanan; “Orhon Yazıtları Araştırmaları” isimli eserine göre burası belki de Çinlilerin Qing-shan “mavi dağlar” dediği ve Kırgız hakanının oturduğu bir yer de olabilir.¹¹⁴⁶

Kök-Kaya Dağları; Batı Türkilinde Yukarı Sirderya Bölgesi’nin doğusunda bulunan dağlardır.¹¹⁴⁷

Köktağ; (Gök-Tağ) Göktürk Dağ, Batı Türkili’nin doğusunda kuzeyden güneye doğru Tanrıdağlar (yani gök dağlar) zinciri üzerinde bulunmaktadır.¹¹⁴⁸

Köktürk; Han Tanrı Dağları’nın; batıya bakan yüzündeki yerleşim alanlarından biri olup, Sol (Batı) Türkilinin doğusuna düşmüş olduğundan Köktürk diye anılmaktadır.¹¹⁴⁹

Kökgöl (Koknur): Çin Seddinin batı ucu doğrusunda bulunan bu göl, Sağ Türkili (Türklerdeki ikili düzene göre, Türk coğrafyasının doğusunda bulunan coğrafyanın doğu bölümüne Sağ Türkili ve batıdakine de Sol Türkili denilmesi daha uygun olur. Doğudan Çin Şeddinin başına dek uzayan; batısında, bugünkü Çin - Sovyet sınırı üzerinden geçen Han Tanrı Sıradağları bulunan bu ülke Tarım havzası’nı da içine alır.) doğusunda bulunduğundan ötürü Kök-göl (Kok-nur) (“nor” Moğolca “göl” demektir) diye adlandırılmıştır.¹¹⁵⁰

Köksu; Tanrı Dağları’nın yakınlarında, Sayram-Sütgözü (Ak-göl)’ne yakın bir akarsu.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁶ Erhan Aydın, “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar”, **Sibirya İncelemeleri (Sibirische Studien)**, Band 2, Nummer 1, Sommer 2007 Göttingen-İstanbul, s. 53-54.

¹¹⁴⁷ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 271.

¹¹⁴⁸ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 270.

¹¹⁴⁹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 180-181.

¹¹⁵⁰ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 180.

¹¹⁵¹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 270.

Köktürk; Han Tanrı Dağları'nın; batıya bakan yüzündeki yerleşim alanlarından biri olup, Sol (Batı) Türkilinin doğusuna düşmüş olduğundan Köktürk diye anılmaktadır.¹¹⁵²

Öngöt; Türk kültür coğrafyasında zamanın derinliklerinden günümüze ulaşmayı başarmış yer adlarından biri de “Öngöt” yer adıdır. Öngöt kelimesi, kaynaklarda “Öngüt”, “Ongut”, “Onggut”, “Ungut” “Öngöt” şeklinde geçmektedir. Söz konusu kelime eski Türkçe'nin yazılı kaynaklarında ve Moğolca'da “renk” ve “renk+ler” anlamında kullanılmıştır. Örneğin; (...kök) öngüg yuguru sü yorıp tünli künli yiti ödüške subsuz keçdim (...Gök) renkli [nehirin yatağı]nı (âdeta) yoğurarak ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim. (Bilge Kağan Anıtı, Güneydoğu Yüzü). “...ızıl yüz öngi ongdı boldı sarıg / ajun boldı altun öngi teg arıg”- Gökyüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı.(Kutadgu Bilig 4959) Tarihi süreçte yer adlarının, dilin en az değişime uğrayan öğelerinden biri olması gerçeği de dikkate alındığında, bugün Moğollar tarafından “Öngöt” olarak adlandırılan ve Moğolca'da “renk/ler” anlamına gelen yer adının daha önce bölgede yaşayan ve Türk kabilelerinden biri olan “Öngütler”den günümüze ulaşmış tarihi bir yer adı olduğu söylenebilir.¹¹⁵³

Renk Çayı; Hınıs Ovası'nı geçip Fırat'ın güney kolunu oluşturan Murat Irmağına aktığını bildiğimiz “Heft-Renk” çayı, yedi renkli demektir.¹¹⁵⁴

Sarıçay; Çanakkale şehri'nde bulunan bir ırmaktır.¹¹⁵⁵

Sarıdala; Doğu Türkistan'da Akbaytal Şehri'nin doğusundaki yüksek dağlar.¹¹⁵⁶

Sarı Deniz; Taşoğuzun ortasında bulunan ve eskiden türlü türlü adlarla anılan Urmiye gölünün Oğuzların ilk çağında “Sarı Deniz” diye anıldığını tahmin ediliyor.¹¹⁵⁷

Sarışkotrağ; Balkaş ile İli ve Karatal Nehirleri arasında kalan çöl.

Sarışkodra; Kazakistan'da balkaş Gölü'nün güneyindeki büyük çöl.¹¹⁵⁸

Sarıkamış; Allahuekber sıradağlarının Soğanlıdağ yolundaki Yaycı ve Kırkpınar yaylalarından kaynağını alan Sarıkamış suyu Kars İline girer ve Bolkar Nehri'ne katılır.

¹¹⁵² Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 180-181.

¹¹⁵³ Osman Mert, “Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliyede Bulunan Damgalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum, 2008, s. 282.

¹¹⁵⁴ Önder, “Türklerde Renk...”, s. 128.

¹¹⁵⁵ Bayraktar, “Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı...”, s. 215.

¹¹⁵⁶ Yurtsever, **Tamga**, s. 121.

¹¹⁵⁷ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 378.

¹¹⁵⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 122.

Bu isimde Kars iline bağılı bir ilçe var.¹¹⁵⁹ Sarıkamış adında bir de göl vardır. Türkmenistan'da bulunan bir acı su gölünün adı Sarıkamıştır.¹¹⁶⁰

Sarikaya; Türkiye'de bu ismi taşıyan Yozgat'a bağılı bir ilçe ve muhtelif şehirlerimize bağılı on beş civarında köy vardır.¹¹⁶¹

Sarikupa; Kazakistan'da bulunan bir tatlı su gölü.¹¹⁶² Orta Asya Kırgız bozkırında bulunan Turgay vilayetinin sınırları içerisinde Sarı Kupa, Çalkar Kupa, Sarı Ma'in (Sarı Mahin), Aksuvat gibi göller vardır.¹¹⁶³

Sarımoyun; Kazakistan'da, Aksuvat kasabasının kuzeyinde bulunan bir gölün adıdır.

Sarısu; Kazakistan'da bulunan ve Sekiz Göllere dökülen bir nehir.¹¹⁶⁴ Türkiye'de Kocaeli şehri sınırları içerisinde bulunup buradan Karadeniz'e dökülen bir nehrin de adı Sarısu'dur.¹¹⁶⁵ Türkiye'de Sarısu adını taşıyan bir de ova var. Türkiye'nin en yüksek dördüncü dağı olan Süphan'ın (4.058 m.) hemen kuzeyinde yer alan yüksek rakımlı bir ovadır. Van Gölü'ne 25 km. mesafedeki Sarısu Ovası, sığ göller, geniş sazlıklar ve sulak çayırıklardan oluşur.¹¹⁶⁶

Sarıtaş; Hem Türkiye'de (Tunceli) hem de Kazakistan'da bu isimde köyler var.

Sarıyar Barajı; Sarıyar Barajı (Hasan Polatkan Barajı) Eskişehir'in güneybatısında Porsuk Barajı ile İç Anadolu-Karadeniz bölgeleri arasında kalan Sakarya Nehri üzerinde kuruludur.¹¹⁶⁷

Sarıyaz; Türkmenistan'da bulunan bir tatlı su gölü. Ayrıca, Kırgızistan'da Uç ile birleşip Kumarık adını alan akrsuyun adı da Sarıyaz'dır. Kumarık daha sonra Aksu'da Taşkan ile birleşip Tarım adını almaktadır.¹¹⁶⁸

Sibir-Sabar Bölgesi; Batı Türkili'nin kuzeyinde Karañlık il (Sibir) denilen bir coğrafya yer alır. Yerlilerin, "Karanlık vilayet" dediğı, 18. yüzyılda yazılan bir yazmadan anlaşılıyor. Eski eserlerde "Arz-ı zulmat" denilen bu ülke, İslamiyetin kabulünden sonra

¹¹⁵⁹ Yurtsever, **Tamga**, s. 122-123.

¹¹⁶⁰ Roy, **Yeni Orta...**, s. 25.

¹¹⁶¹ Yurtsever, **Tamga**, s. 122-123.

¹¹⁶² Yurtsever, **Tamga**, s. 123.

¹¹⁶³ Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi...", s. 5.

¹¹⁶⁴ Yurtsever, **Tamga**, s. 123., Öngör, **Coğrafya...**, s. 756.

¹¹⁶⁵ Bayraktar, "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı...", s. 215.,

¹¹⁶⁶ <http://www.turkiyesulakalanlari.com/sarisu-ovasi-agri/>. Son Erişim Tarihi: 09.11.2014.

¹¹⁶⁷ İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 548.

¹¹⁶⁸ Yurtsever, **Tamga**, s. 123.

“Karanlık Dünya” diye anılmıştır. Sibir adının, eskiden burada yaşayan (Sibir, Sığır; Suvar, Sabır) Türklerinden kaldığı biliniyor ki sonradan Kafkasları aşarak Kür boyuna gelen bu döğüşken Türk boyunun (“Sevordik” yani Sevarlar) kendi adlarının “Kara oğulları” demek olduğunu söylediklerini, eski Ermeni yazıcıları haber vermektedir. Eski Türk töresinde kuzeyin unsurunun Kara su (“sub”, suğ-suv (suvarmak), sab), olduğu ve Sibir (Sibir) adının da bundan çıktığı, unutulmasın.¹¹⁶⁹

Süphan Dağı; Van gölünün kuzey batısında bulunup epeyce uzaklardan görülen 4454 m. yüksekliğindeki Süphan dağının adı “Akdağ” anlamındadır. Kürtçe aslı “Sip-kan” olan bu ad, buranın doğusundaki Oğuzlara göre verilmiş ve sonradan bunu Kürtler kendi dillerine göre adlandırmışlardır.¹¹⁷⁰

Tanrıdağları; (Kök Tengri, Khan Tengri (Ulu Tanrı demektir 7315 m.), Köktağ, Gök Türk dağı), Göksu, Yeşil göl. İki Türkelini ayırt eden yüksek dağ zincirlerinin doğuya bakan yüzleri ve doğuya düşen suları hep “Gök” veya “Yeşil” diye adlandırılmıştır. Buna göre, Tanrıdağlar veya Han Tengri dağ adı da, Batı (Sol) Türkili yerlilerine göre verilmiş olup sonradan Çinliler bunu, kendilerine göre töreye uymadığı halde, olduğu gibi dillerine çevirerek Tiyanşan yani gök (Tanrı) dağı diye anmışlardır; eski Türkçe’de Gök ve Tengri’nin aynı anlamda olduğu biliniyor.¹¹⁷¹

Tibet; Doğu Türkili’nin güneyinde (bugün Çin sınırları içerisinde) bulunan bu coğrafyanın adı Tibet’tir ve “Sıcak = kızıl-yer” anlamına gelir.

Yençü ögüz; Türklerin anayurdunda bulunan ve Orhun Abideleri’nde Yençü Ögüz adıyla anılan İnci Irmağı = Sırderya -ki, eski Göktürk İli’nin batısında olduğundan Ak-İnci anlamına sadece “İnci” denilmiştir.¹¹⁷²

Yeşilgöl; Antalya’nın Gömbe İlçe’sindeki Gömbe Yaylası’nda bulunan bir tatlı su gölüdür.¹¹⁷³

Yeşilirmak; Yeşilirmak Nehri, Türkiye’nin en önemli akarsularından biri olup, Türkiye’nin kuzey doğusunda yer alır.¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 270-271.

¹¹⁷⁰ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 378.

¹¹⁷¹ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 269.

¹¹⁷² Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 179-180.

¹¹⁷³ Yurtsever, **Tamga**, s. 155.

¹¹⁷⁴ Nilgün Kazancı, Gencer Türkmen, Özge Ertunç, Pınar Ekingen, Başak Öz ve Yasemin Gültutan, “Su Çerçeve Direktifi kapsamındaki Taban Büyük Omurgasızlarına Dayalı Yöntemlerin Uygulanması İle Yeşilirmak Nehri’nin Ekolojik Kalitesinin Belirlenmesi”, **Review of Hydrobiology**, 3-2, 2010, s. 90.

IV. BÖLÜM

İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ DÖNEMDE TÜRK MİLLİ KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN UNSURLARDA RENKLER

4. 1. İslamiyet'ten Önce Türk Kültüründe Bayramların Rengi

Bayram, özel eğlence ve tören düzenlenerek kutlanan dini ve milli önemi olan gün, sevinç, neşe, bir olayı anmak amacıyla yapılan gösteri ve eğlencelerden oluşan resmi tören”¹¹⁷⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Bayramlar toplumun çoğunluğu tarafından önemli görülen günlerin kutlanmasıdır. Günlerin önemi bazen tabiat koşullarından, bazen dini sebeplerden, bazen ise milli olaylardan kaynaklanmaktadır. Bayramlar özel kabul edilen günlerin kutlanmasının, bugünlerde bazı pratikler yapılmasının yanında toplumda iyimser duyguların hâkim olduğu, insanların birbirleriyle paylaşım içinde buldukları günler olarak toplumsal işlevlere sahiptir.¹¹⁷⁶ Bayramların, milli ve dini duyguların, inanışların pekiştirilmesi, taze tutulması gibi işlevlerinin yanı sıra, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamada ve bunun bireylerin bilincinde yer etmesinde önemli bir rolü vardır.¹¹⁷⁷

Türklerin İslamiyetten önce Orta Asya'daki hayatlarında kendilerine has bayramları ve festivalleri olmuştur. Bu bayramların oluşumunda ve doğuşunda, hiç şüphesiz onların hayatlarını en çok etkileyen Orta Asya'nın tabiat ve iklim şartları ile destanlarına konu olan olayların başlıca rolü bulunmaktadır. Bu da, söz konusu bayramların dini olmaktan ziyade milli nitelikli bayramlar olduğunu göstermektedir. XI. yüzyılda topluca Müslüman olup, İslam medeniyeti dairesi içine girerek, İslam dünyasının ortasında arka arkaya devletler kuran Türkler, milli değerlerini bütünüyle koruyorlar ve İslam topluluklarının içinde adeta Orta Asya'daki hayatlarını yaşıyorlardı. Özellikle bayram,

¹¹⁷⁵ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 513.

¹¹⁷⁶ Selçuk Kürşad Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya, 2012, s. 107-108.

¹¹⁷⁷ Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 225.

doğum, düğün ve ölüm olaylarında eski Türk adetleri aynen yaşamaya devam ediyordu.¹¹⁷⁸

Türkler, bayram olarak kabul ettikleri önemli günleri törenler düzenleyerek ve kutlamalar yaparak geçirirlerdi. Günümüzde bazı Türk topluluklarında devam eden ve içerisinde inançla ilgili çeşitli uygulamaların (kurban kesmek gibi) yanısıra Türk gelenekleriyle ilgili olarak kutlanan ve ayrıca milli bayramlar olarak kutlanan bayramlar vardır. Türk kültüründeki bayramları dini bayramlar, milli bayramlar ve geleneksel bayramlar olarak üç sınıfta ele alabiliriz. Bayramlarda, yarışmaların (at, ok, güreş, tepük gibi), eğlendirici oyunların olduğu bilinmektedir.¹¹⁷⁹

Bayram kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmut'un XI. yüzyılda yazdığı 'Divan'da da görülür. Kaşgarlı, kelimenin aslının "bedhrem" olduğunu, bu kelimeyi Oğuzların "beyrem" şekline çevirdiklerini belirtir. Yine Kaşgarlı'ya göre, "bayram eğlenme, gülme ve sevinme günüdür". Bayramlar XI. yüzyıl Türk toplumunda, "bayram yeri" adı verilen bir meydana kutlanmaktaydı. Bayram yeri, özellikle çiçeklerle süslenmekte, çıra veya meşalelerle aydınlatılmaktaydı ki, burası Kaşgarlı'nın ifadesiyle adeta "gönül açan" bir mekân olmaktadır.¹¹⁸⁰

4. 1. 1. İslamiyet'ten Önceki Dönemde Yeni Gün/Nevruz Bayramı

Kuzeydoğu Asya'dan Merkezi Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan şamanist, Budist, Hristiyan, Musevi, Müslüman Türk Halkları arasında bugün de varlığını korumakta olan ve her yıl coşkuyla kutlanan Yılbaşı/Bahar Bayramı değişik adlarla adlansa da, fonksiyonel, semantik (anlam) ve pratik açılardan bir bütün olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸¹

Farsça yeni gün anlamına gelen "nevruz", eski Ön Asya kavimlerinin yılbaşı ve bahar bayramının adıdır. Rumi takvimde Mart'ın dokuzu, Miladi takvimde 21 Mart nevruz günüdür. Türkler kendilerinde yaygın olan nevruz âdetini, "Sultan Nevruz" olarak Orta Asya'dan beri bilmekte ve kullanmaktadırlar. Nevruzun, Türklerde bilinen en mühim

¹¹⁷⁸ Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 86.

¹¹⁷⁹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 108.

¹¹⁸⁰ Koca, "Eski Türklerde Bayram...", s. 79.

¹¹⁸¹ Ahmet Pirverdioğlu, "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Gelenegi", **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 65.

anlamı; “İstiklal” günü (Ergenekon’dan çıkış) olarak kabulüdür.¹¹⁸² Nevruz, Yenisey-Orhun çevresinden, Altaylara, oradan da Hun Türkleri’nin Avrupa’ya yürümleriyle Macaristan’a Balkanlar’a ulaşmış, M.S. 800’lerden itibaren Hazar’ın güneyinden Anadolu’ya Mezopotamya’ya taşınmıştır.¹¹⁸³ Eski Türkler, Sasaniler, Abbasiler, Büyük Selçuklular, Moğollar, Safeviler, Osmanlılar devrinde Asya’nın büyük bir kısmından Mısır’a kadar bütün ülkelerde nevrüz ve onu takip eden bir hafta bayram olarak kutlanmıştır.¹¹⁸⁴ Nevruz kelimesi, Farsça bir kaynaktan yayılmış olmakla birlikte “kutlama” tüm Dünya uygarlıklarında geçerlidir. İngiltere’nin kadim uygarlıklarının devamı Keltler ve İrlandalılar ya da Hristiyanlık öncesi Alman toplumları tabiatdaki “yenilenmeyi” kutlarlar ve İskandinavların dediği gibi “Yule Festivali” olarak isimlendirirler.¹¹⁸⁵

Türklerin ortak bayramı olan Nevruz, tabiatta bulunan ve canlıların yaşaması için hayati önem taşıyan su, ateş, hava ve toprağın ısınması, uyanması ve canlanması sonucu ortaya çıkan kutlama uygulamalarıdır.¹¹⁸⁶ Yazılı kaynaklarda ilk defa Kaşgarlı Mahmut’un, “Divan-ı Lugat’it Türk” isimli eserinde “Yengi Kun” olarak geçen ve “Bedhrem” (Bayram) olarak nitelenen bu kültür mirasımız Türk Halkları tarafından şu adlarla anılmaktadır: Nevruz, Nevruzi Sultani, Sultan Nevruz, Mart Dokuzu, Mart Bozumu (Türkiye), Bahar Bayramı, Novruz (Azerbaycan), Navroz, Yeni Kün, Nevbahar (Özbekistan), Nevruz (Türkmen), Navrız, Nauruz, Ulıstın Ulı Künu, Ulıs Künu (Kazak), Navruz, Sabantoy (Nogay), Gollu, Saban Toy, Navruz (Karaçay-Malkar), Nevruz (Tatar), Nardugan, İrte Yaz, Nawruz (Başkurt), Nartukan, Nurıs (Çuvaş), Cılgayak (Altay), Çılpaz. (Hakas), Isıah (Yakut-Saha), Baba Marta, İlkyaz Yortusu (Gagauz), Mevris (Batı Trakya), Sultan-ı Navrız (Yugoslavya), Mart Dokuzu (Kıbrıs), Noruz, Yeni Gün (Uygur), Navrez, Gundonumu (Kırım)¹¹⁸⁷ olmak üzere Türk Dünyası’nda yirmi beşi aşkın ismi vardır.¹¹⁸⁸

¹¹⁸² Mustafa Erdem, “Kırgızistan’da Nevruz Kutlamaları”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 4, Mayıs-Ağustos 1999, s. 169.

¹¹⁸³ Mustafa Turan, “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, **Milli Folklor**, C. 5, S. 37, 1998, s. 90.

¹¹⁸⁴ Erdem, “Kırgızistan’da Nevruz...”, s. 169.

¹¹⁸⁵ Anıl Yılmaz, “Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XXVIII /1, 2013, s. 230.

¹¹⁸⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 118.

¹¹⁸⁷ Pirverdioğlu, “Türklerde Yılbaşı...”, s. 44.

¹¹⁸⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, Sunuş Bölümünden.

Mevsimlerin, Türk kültür hayatında önemi büyüktür. Çünkü Türk kültürünün ekonomik esasını teşkil eden hayvancılık ve ziraat mevsimlere göre bazı değişiklikler göstermiştir. Bahar mevsiminin diğer mevsimlere nazaran Türklerin günlük yaşayışlarında daha da büyük bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Bahar mevsimlerinde yapılan bayramların hiç şüphesiz en önemli tarafı kurban törenleri olmuştur. Bunun yanında, bütün Orta Asya halkında bahar bayramlarının müşterek tarafı at yarışlarının yapılması ve şarkılar söylenmesidir. Kurbanların kesilmesi, at yarışlarının yapılması ve toplu halde şarkılar söylenmesi, bahar bayramlarının en büyük özelliği olmuştur. Eski Türk geleneklerine göre, bayram ve düğünlerde kadın erkek bir arada yemek yerler, içki içerler ve müzik aletleri çalarak dans edip eğlenirdi.¹¹⁸⁹ Eski Türklerin “yılbaşı”ları da baharla birlikte başlardı. Baharın gelişi Türkler için en önemli olaylardan biriydi. Çünkü kışın, her yerde olduğu gibi, orada da gök gürlemezdi. Üç aylık, yani doksan günlük kış mevsimi sona ermiş, toprağa sıcaklık girmiştir. Gecelerin uzun olduğu soğuk kış günleri sona ermiş, Mart ayının gelişiyle beraber hava ısınmaya başlamıştır. Baharın gelişini, senenin ilk gök gürlemeleri haber verirdi. Bu ilk gök gürültüleri ile bahar da başlamış olurdu. Tohumların dirilmeye başladığı bu süreçte çiçekler açmaya ve zemin kar örtüsünden temizlenmeye başlardı. Bu yeni gün, dirilişin yeni günü, her senenin 21 Martında insanlar tarafından doğal olarak kutlanılmıştır. Bu bayram Nevruz olarak isimlendirilmiştir. Nevruz, demek diriliş günü demektir. Dirilişin, canlılığın rengi yeşildir, baharın rengidir o. Toprakta ilkbaharda yeşerip çıkan buğday onun sembolüdür. Nevruz’u kutlayan halklar doğanın bu bayramına kendi milli gururunu ve sevincini katmışlardır. Onu kendi geleneklerine ve yaşam koşullarına göre kutlamışlardır.¹¹⁹⁰ Kışın tabiat şartlarının ağır olması bütün canlıları olumsuz etkilemekte, salgın hastalıklar, kıtlık ve ölümlere yol açmaktadır. Bu yüzden kışın bitmesi bir kurtuluş, bir diriliş olarak algılanmasına yol açmıştır. Görülmektedir ki “Nevruz’da yapılan kutlamalar da hayvan besleyen bir kavmin ölüp dirilme düşüncesini sembolize etmektedir”.¹¹⁹¹ En eski dönemlerde büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinen ve dolayısıyla göçebe hayat yaşayan Türklerin doğrudan doğruya ekonomik hayatlarının temelini teşkil eden hayvan sürülerini otlığa çıkarmak ve sürülerin yavrularını elde

¹¹⁸⁹ Özkan İzgi, “Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar’da Geleneksel Festival ve Eğlenceler”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, Sayı 31, 1977, s. 29.

¹¹⁹⁰ Nurmehmet, “Türkmenlerde Renk...”, s. 77., Robert Jerome Smith, “Festivals and Celebrations”, **Folklore and Folklife**, Chicago University Press, Chicago, 1972, s. 161.

¹¹⁹¹ Fuzuli Bayat, “Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yeni Gün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2008, s. 139.

etmek itibariyle otların yeşerme zamanı Türklerin hayatında çok büyük rol oynamıştır. Aynı şekilde yerleşik Türkler de, toprağın işlenmesine ve tohum ekilmesine müsait hale gelen havaların başlangıcını, yeni bir yılın başlangıcı, hayatın da yeniden başlaması olarak değerlendirmişlerdir. O yüzden de yeşil renge ayrıca büyük bir önem vermişlerdir. Yeşillik için ve özellikle ekilen tohumların yeşermesi için de yağmur gerekiyordu. Bu itibarla Çin kaynaklarının bildirdiği gibi, daha M. Ö. 8. yüzyılda 9 ve 21 Mart tarihleri, yani otların yeşermeye başladığı dönem Türkler tarafından yılbaşı ve bahar bayramı olarak kutlanmıştır. Türklerin, Farslarla (İranlılarla) temasa gelmeden önce, yani Nevruz kelimesini Farslardan alıp kullanmadan önce bu yılbaşı günü için yeni kün, ergen kün (erginlik yani olgunluk günü; Ergenekon veya erken kün, ilk gün) vb. adlarla adlandırmış oldukları, bu adların bugün de bazı Türk toplulukları tarafından kullanılmakta olduğundan anlaşılabilir. O halde görülmektedir ki. Nevruz, en az üç bin yıllık bir Türk geleneğidir. Dolayısıyla bu milli bayramı İran ve Kürt bayramı olarak istismar etmek tarihi gerçeklerle asla bağdaşmayan bir husustur.¹¹⁹² Türkler için önemli bayramlardan birisi olan Nevruz, sembolik olarak da zengin bir bayramdır. “Yeni Gün” adlandırmasında yarı göçebe bir toplumun hayvan beslemesi ve geçimini tabiatın şartlarına göre sağlaması, takvim anlayışı ve Ergenekon’dan çıkışın etkisi olduğu söylenebilir. Nevruzda Türkler arasında oynanan oyunlar incelendiğinde, Türklerin Nevruza yükledikleri anlamlar ve Nevruzun çıkış noktaları daha iyi anlaşılacaktır. Bu oyunlar içerisinde Ergenekon’dan çıkış, Köse Köse oyunu, Ayı Abası oyunu, Saya gösterileri, Kaplan oyununu sayabiliriz.¹¹⁹³ Bu oyunların yanı sıra bağ, bahçe gibi çeşitli yerlere geziler düzenlenir ve bazı ziyaretler yapılır. Bu ziyaretlerden başlıcaları kabir ziyareti, kök seylisi, çarşı seylisi, at seylisi, bezme seylisi, yurt seylisidir. Kabir ziyaretinde sadece kendi akrabalarının değil devlet büyüklerinin, dinî zatların mezarları da ziyaret edilir. Söz konusu bu ziyarete “Nevruz duası” denir. Kök seylisi bağ gezisidir. Bu gezide baharda yeni açan rengârenk çiçekler seyrediliyordu. Bu çiçeklerden özellikle kırmızı, sarı, mavi renkli olanların ayrı bir değeri vardı. Çünkü kırmızı muhabbeti; sarı insanlığı, iyiliği ve temizliği; mavi gökyüzünü, Tanrıyı, sonsuzluğu ifade eder. Beyaz renkli olanlara ise pek rağbet gösterilmezdi; çünkü beyaz renk ak bayrağı, yani teslim olmayı ifade ediyordu. Muhtemelen bu düşünce Hun döneminde beyaz renkle ilgili inanca dayanmaktadır; çünkü bu dönemde de beyaz renk

¹¹⁹² Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 28-29.

¹¹⁹³ Artun, **Türk Halk...**, s. 212.

savaşta teslim olmayı, itaat etmeyi ifade ediyordu. Çarşı seylisi, alış veriş yapmak amacıyla yapılan gezidir. At seylisinde ata binip bağ ve bostanlar, dağ ve ormanlar gezilir. Bezme seylisi, meclis, meşrep, toplu eğlence, dans gibi amaçlar için yapılan eğlence gezileridir. Yurt seylisi, yurt gezisidir. Bu gezide kendi topraklarını, tarlalarını geziyorlardı.¹¹⁹⁴

Kış mevsiminin etkisinin azaldığı, baharın geldiği müjdesini veren “Nevruz; bahar ve bereketi, yeni yıl ve yılın başlangıcını çağrıştırır. Nevruz, Türk kültüründe baharı, yaşama sevincini, su ve kutsal arınmayı, yenilenmeyi, uyanan doğa ile birlikte bolluk-bereketi ve üremeyi simgeleyen anlam ve öğelerle yüklüdür”.¹¹⁹⁵ Bununla bağlantılı olarak takvim anlayışlarını da şekillendiren Türkler, başlangıç olarak baharın geldiğinin işareti olan, nevruz çiçekleri ve kardelenlerin karların altından boy gösterdikleri Mart ayını seçtikleri görülmektedir.¹¹⁹⁶ Takvim anlayışının eski Türklerde hayvan kültü bağlamında algılanması ile 21 Mart (bazı yörelerde Haziran ayı veya Temmuz da olabilir), yeni doğuşun, yeni oluşumun başlangıcı olarak tasarlanmış, bu kutsanmanın toplumsal bir değer kazanarak her yıl kutsanması ve kutlanması başlangıcı tekrarlamış ve Türkler bu şekilde kendi var oluş ve yenilenme imgelerini gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁹⁷ Yeni Gün/Nevruz’un 21 Mart’ta kutlanması gece ile gündüzün bu tarihte eşitlenmesi ile ilgilidir. Yeni yılın daha çok 21 Mart’ta kutlanması, baharın gelmesi ile beraber tabiatın yaşarması, yeşermesi, “yaş” kavramının kullanılmasını sağlamıştır. Bahar yeşilin tekrar kendisini gösterdiği dönemdir. Bu yüzden yaş kelimesinin yeşil ve hayat ile ilişkisi olmalıdır. Yeşilin tekrar görüldüğü her dönem yeni bir yıla ve yeni bir yaşa girildiğini de göstermektedir. Yaş kavramı zamanla insanların geçirdiği süre için kullanılmış, böylelikle de bir yıllık süreyi kapsayan ve insanın geçirdiği süreci niteler olmuştur.¹¹⁹⁸ Birçok Türkler yaşlarını baharlara göre hesap ederlerdi. Mesela, 20 yaşında olduklarını söylemek için, “yirmi yeşil gördüm”, derlerdi. Bu, “20 defa yeşillenme mevsimi ve bahar gördüm” demektir. Gerçi Türkler takvimi biliyorlar ve aylar ile seneleri de, iyi bir şekilde hesap edebiliyorlardı. Fakat yeşille, yeşillenmelerle konuşmak, insanı tabiatın kucağına ve geçip giden senelerin, iyi veya kötü hatıralarının içlerine götürüyordu.

¹¹⁹⁴ Alimcan Ziyaî, Veli Savaş Yelok, “Uygur Türklerinde Nevruz”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005, s. 190.

¹¹⁹⁵ Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, 7. Baskı, Karahan Yayınevi, Adana, 2011, s. 212.

¹¹⁹⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 118.

¹¹⁹⁷ Bayat, “Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz)...”, s. 139.

¹¹⁹⁸ Erman Artun, “Türk Halk Kültüründe Mevsimlik Törenler ve Nevruz”, **İçel Kültürü**, Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayın Organı, Yıl: 9, S. 39, Mersin, 1995, s. 4-5.

“Yaş” ile “yeşil” sözleri arasındaki ilgi de, herhalde bu çok eski düşünce ve mantık zincirlerinin, bize kadar gelen hatıraları olmalı idiler.¹¹⁹⁹

4. 1. 2. Nevruz ve Renk

Nevruzla renkler arasında, renklerin insanlar tarafından nevrüzde kullanılması yönü ile hiçbir ilgisinin doğrudan bulunmadığı, insanların baharın gelmesi ile doğal olarak canlı renkleri tercih ettiğini söyleyebiliriz. Nevruzla ilişkilendirilmeğe çalışılan kimi renklerin özellikle yakın dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Kaynaklarda eskiye ait bilgiler içerisinde bu doğrultuda bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Nevruzda karşılaştığımız renkler nevrüz olduğu için değil yaşamın doğal sürecinde ortaya çıkmış renklerdir.¹²⁰⁰

Tabiat baharın gelişi ile rengârenk bir örtüyle bürünür. Nevruz çiçeğinin saflığı simgeleyen beyaz rengiyle başlayan bahar, hastalıklardan ve zorluklardan uzaklaşmanın müjdecisi olur. Toprağın ısınması anlamına gelen nevrüz çiçeğinin görünmesi, peşi sıra tabiatın canlandığının sembolü olan yeşili getirecektir. Ateşle arınan bedenler, yeni bir yıla hazırdır artık. Tabiatın adeta süslenmesi nevrüzle beraber kutlanmış olur. Tabiatın süslenmesini örnek alan insanoğlu baharın renklerini giyim kuşamlarında, nevrüzde yarıştıran hayvanların üzerinde, yumurtaların boyanmasında, evlerin süslenmesinde ve yemeklerin çeşitlendirilmesinde yoğun olarak kullandıkları görülür. Tabiatındaki renkler, zaman içerisinde devleti ve milleti simgeleyen bayraklarda kullanılmıştır.¹²⁰¹

Milletlerin belli renklere karşı ilgi duymasına sebep olan, birtakım nedenler vardır. Bazı milletler; kırmızı rengi, bazıları yeşili, bazıları sarıyı, bazıları kırmızı beyazı, bazıları mavi beyazı, bir kısmı da yeşil beyaz renkleri benimsemişlerdir. Mesela, milattan önceki dönemlerde Kırgızlar için al renk kutsaldı. Büyük Hun Devleti kurulduğu zaman, devletin kuruluşunda enteresan olan bir renk ayrımı kendisini göstermiştir. Bu renk ayrımında yağız yani kara renk, sarı renk, beyaz renk veya kızıl renk gibi şeyler ortaya çıkmıştır. Osmanlılarda hekimbaşılar her sene Nevruz'da özel bir karışımla hazırlanmış Nevruziye adı verilen üzerine altın tozu dökülmüş kırmızıya çalan koyu renkte ve kokulu bir çeşit macun yaparlar ve bunları tüllerle bağlı kâseler içerisinde

¹¹⁹⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul, 1971, s. 150-151.

¹²⁰⁰ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 120.

¹²⁰¹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 121.

padişah, şehzade ve sultanlarla kadın efendilere, veziriazama ve devletin ileri gelenlerine sunarak karşılığında çeşitli hediyeler alırlardı.¹²⁰²

Hristiyanlara özgü Paskalya geleneğinde olduğu gibi Iğdır'da Nevruz'da yumurtaların kırmızıya; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yeşil, sarı ve siyaha boyanarak piknik alanına götürüldüğünü ve yine Mart Dokuzu'nda renkli yumurtaların kırılmak suretiyle oyun oynandığını veya çocukların kırmızı yumurta toplayarak mutlu olduklarını görürüz.¹²⁰³

İlyaz Gündönümü Yılbaşı Törenine (Nevruz Bayramı), Bulgaristan Türkleri “Kızıl” veya “Kırmızı” derler. Bu renkle, bu mevsim töreninin, en önemli özelliği belirlenmiş olur. Kızıl ve kırmızı renkler Türklerde, ateşi simgeler. Halk arasında ateş, kırmızı renkle tasvir edilmektedir.¹²⁰⁴ Yugoslavya'daki Türk gruplarında ve Gagavuz ile Çuvaş Hristiyan Türk gruplarında, Doğu Avrupa Türk gruplarında Nevruzda, geleneksel olarak bir gece öncesinden çocuklara sarı kurdele takılır. Nevruz sabahı, bu kurdele kırmızı kurdele ile değiştirilir. Böylece kötülüğü temsil ettiğine inanılan sarı renk atılır, yerine sağlığı temsil eden kırmızı kurdele takılarak yeni yıla girilir.¹²⁰⁵ Gagavuzlarda Nevruz öncesinde Mart ayının başlarında küçük çocuklara ve genç kızlara kırmızı yün ipliğinden bilezikler örülür ve kollarına takılır. Yine küçük çocuklar ve gençler sabah kış aylarında dünyaya gelmiş işaretlenmiş kuzularının boyunlarına akşamdan hazırladıkları kırmızı ipliği takarlar. Eğer sürüde alaca bir kuzu varsa nazar değmesin diye ona iki kat kırmızı iplik takılır.¹²⁰⁶ Mevsim törenleri, sanki bütün renklerin eğlendikleri törenlerdir. Renk oyunları ve renklemeler, evleri gök, ak boyalarla badanalamalarla başlar. Yumurta boyamalarla devam eder. Genç kızların ve gelinlerin başlarındaki örtülerin renkleri kırmızıdır, yeşildir. Bu renkler bayramlarda en çok rastlanan renklerdir. Kırmızı renk iyiliğin simgesidir. Rodoplar'da gelinler, bebeler kırmızı örtülerle örtülürler. Gelin veya kız öldüğünde, mezar taşlarına; al, yeşil, gök tülbentler bağlarlar. Kırmızı renk, Türklerin en çok sevdiği renklerden biridir. Türkler

¹²⁰² Hasan Tutar, “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 1120.

¹²⁰³ Tutar, “Tarihte ve Mitolojide...”, s. 1120.

¹²⁰⁴ Ahmet Tacemen, **Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği**, Üçbilek Matbaası, Ankara, 1995, s. 480.

¹²⁰⁵ Tutar, “Tarihte ve Mitolojide...”, s. 618.

¹²⁰⁶ Salim Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig**, Sayı 54, Yaz 2010, s. 202.

tarafından bu renk; iyilik, bolluk ve güzelliğin simgesi olarak kabul edilir. Orta Asya Türklerinde “Kızıl Gül”, ve “Lola” (Kırmızı Lale), törenleri vardır.¹²⁰⁷

Aladağlara yerleşmiş olan Kırgızlar bugün resmi tatil olan ve bahar, yeni yıl veya yılbaşı bayramı olarak nitelendirdikleri Nooruz Bayramı’nı Ala Too (Kızıl/Kırmızı Dağ) denilen meydana coşkulu bir şekilde kutlamaktadırlar.¹²⁰⁸

Afganistan Türkleri, Nevruz kutlamalarında mezar ziyaretinde “Cende” adı verdikleri beyaz, yeşil ve kırmızı renkte kumaşlardan yapılmış bayrakları göndere çekmekte, aynı uygulamayı Hz. Ali’nin mezarı olan Mezar-ı Şerifte de gerçekleştirmektedirler. Mezar-ı Şerifte’ki kutlamaya Gülsurh yani “Kırmızı Gül” denilmektedir.¹²⁰⁹

Nevruz ile ilgili ritüel niteliğindeki bir takım davranışların sürdürülmesi ve korunması ise Türk dünyasında kültürel bağların kuvvetli olduğunu ve bunların devam ettirildiğini kanıtlamaktadır.¹²¹⁰

4. 1. 3. İslamiyetten Önce Türklerde Kurban Kesme Âdeti

Eski Türklerde kurban merasimlerine “yağışlı tapıg” adı verilmekte olup, bu merasim sırasında koç, koyun, at, geyik ve dağ keçisi kurban edilirdi. Türkler’de kurban geleneği en eski devirlerden beri bilinmektedir. Her vesileyle kurban sunulabilirdi. Doğum, ölüm, ant, savaş, yağmur duası, düğün, bereket ve diğer ayinler kurban için birer sebep kabul olunurdu. Yapılan tespitlere göre kurban üç yolla yapılmaktadır: Kanlı, kansız ve ıduk/ızuğ. Kanlı kurbanların en önemlisi at olup, ikinci sırayı koyun almaktadır. Bilhassa eski Türkler’de koyun cinsi ile ilgili olarak kurban olarak seçilen en makbul hayvan dağ koyunu, ovis ammondur. Onun bulunmadığı yerlerde değişmez kurban hayvanı olarak koç tercih edilirdi. Koyun ve keçi kurbanı sırasında töreni kadınlar dâhil herkes seyredebilirdi. Genellikle Türk boylarında ak- donlu at göğe, koyun veya koç yere kurban sunulurdu. Kök-Türk atalar tapınağındaki kurban çukurunda, at, koyun ve koç kemikleri birlikte bulunmuştur.¹²¹¹

Kurban törenlerinde, en çok kurban edilen hayvan at, koyun, az da olsa sığırdır. Yine kurban için en makbulü erkek hayvan kabul edilir. Dede Korkut Hikâyeleri’nden

¹²⁰⁷ Tacemen, Bulgaristan Türkleri..., s. 481.

¹²⁰⁸ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 203.

¹²⁰⁹ Khudai Nazar, “Afganistan Türklerinde (Güney Türkistanlılarda) Nevruz Kutlamaları”, **Nevruz ve Renkler**, Haz: Sadık Tural ve Elmas Kılıç, AKM Yay., Ankara, 1996, s. 299-300.

¹²¹⁰ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 203.

¹²¹¹ Hatice Çiğdem Kılıç, **Türk Kültüründe İnanç ve İnançlar**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003, s. 269.

öğrendiğimiz kadarıyla, Oğuzlar kurban olarak, attan aygır, deveden buğa, koyundan koç kesmişler. Kırgız destanlarında da alında beyaz bulunan genç kısrak, Tanrıların beğendiği kurban olarak kabul edilmiştir. Manas Destanı'nda da, Manas doğduğu gün Yakup Han ak boz kısrak kurban etmiştir.¹²¹² Beyaz Türklerin sevdiği renklerden biridir. Türkler, Şamanist dönemde tanrıları için beyaz atları, beyaz sığırları kurban ederlerdi. Türk inancına göre Tanrı için kesilen kurbanların en makbul olanları beyaz renkli olanlarıdır. Orhun Abidelerinde, Türklerin teginlerinin atlarının hep beyaz olduğu yazmaktadır. Hakanların çadırlarının renkleri de beyaz olup, kapıları, aydınlığın timsali olan güneşe karşıdırlar.¹²¹³

4. 1. 4. Ayzıt Bayramı

İyilik tanrısı ve Yakutların güzellik tanrıçası Ayzıt gökten gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde yere iner. Bir çocuk doğacağı zaman tarla, çiçek ve yemiş perileriyle birlikte lohusanın yanına gider, Ak Göl'den (Göğün üçüncü katında olduğuna inanılan ve Aktu yani Aklılar denilen Tanrıların bulunduğu Ak Deniz, Süt Denizi, Süt-Ak göl) aldığı bir damla sütü çocuğun ağzına damlatır ve böylece ruh bedene girmiş olurdu. Başında ak bir kalpak, omuzlarında ak bir atkı ve ayaklarında siyah bir çizme olduğuna inanılan Ayzıt adına düzenlenen Ayzıt Bayramı'nda yazın yapılan törenleri beyaz elbise giyinmiş Ülgen'e bağlı Ak Şamanlar idare eder ve ormanda yapılan bu törene kadınlar katılmazdı. Kadınların da katıldığı kışın yapılan törenleri ise siyah elbise giyinmiş Erlik'e bağlı Kara Şamanlar idare ederdi.¹²¹⁴

4. 2. İslamiyetten Önce Türklerin İnanç Sisteminde Renkler

4. 2. 1. Din ve Renk İlişkisi

İlk insanlardan günümüze renkler, inançların, büyüünün, ölümün, doğumun, yönlerin, duaların, hayvanların sembolik birer ifadesi olarak kullanılmıştır. İnsanlar, renklerin yardımıyla düşmanlarını mağlup etmek, avlarını ele geçirmek, kötü ruhlardan korunmak, mutlu olmak, eğlenmek istemişlerdir. Onlar doğal hayatın renkleri ile iç içe yaşamışlar, yeşille, maviyle, sarıyla, kırmızıyla, beyazla ve siyahla boyanmışlardır.

¹²¹² Şenay Alsan, **Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 32.

¹²¹³ Ahmet Tacemen, **Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği**, Üçbilek Matbaası, Ankara, 1995, s. 481.

¹²¹⁴ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 186., Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 239.

Ayrıca onlar renkleri; cinsiyeti, tanrılarla ilgili süslemeleri, hava durumunu, meteorolojik olayları, yönleri, ölümü ve dirimi sembolize edecek şekilde geniş bir alanda kullanmışlardır.¹²¹⁵

Renklerin taşıdığı sembolik anlamlar, ülkelere, toplumlara, milletlere, dinlere hatta fertlere göre değişebilmektedir. Müslümanlar için yeşil renk daha anlamlı gelirken, Vatikan'ı simgeleyen renkler sarı-beyazdır. Yahudiler mavi rengi, Budistler ise sarı ve turuncu rengi kutsal addetmektedir.¹²¹⁶ Milli dinlerde ve özellikle Uzakdoğu dinlerinde renk cümbüşünün günlük yaşamın ve dinsel ritüellerin vazgeçilmez bir unsuru olarak çok önemli bir fonksiyon icra ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda doğumdan ölüme ve hatta ölüm sonrasına kadar uzanan bir renk egemenliğinden söz etmek mümkündür. Renklerin iyilik ve kötülüğe, uğur ve uğursuzluğa, dindarlık ve din dışılığa delalet eder tarzda algılanması, onların kutsal birer fenomen olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Kalbin kararması ve alnın ak pak olması anlayışı bu düşüncenin bir göstergesidir. Ayrıca bir dinin içerisindeki farklı mezhep ve inanışların dışa yansıyan yönünün ilk göstergesi olarak ibadete yönelik ve ayinsel renkler dikkat çekmektedir. Milli dinlerde de tıpkı ilkel dinlerde olduğu gibi, renklerle yönlerin birbiriyle ilişkisi dikkat çekmekte, renklerin büyüsel amaçlarla kullanılmasına ise daha az rastlanmakta, cennet-cehennem, gök, yer ve yeraltı değişik renklerle ifade edilmektedir.¹²¹⁷

4. 2. 2. Türklerde Din Anlayışı ve Gök Tanrı

Türklerin, evren hakkında özel kanaatleri vardır. Onlar, dünyanın birçok tabakalardan oluştuğuna inanırlar. Yukarıda on yedi tabakadan meydana gelen gökler, ışık memleketini, Uçmak'ı meydana getirir. Aşağıda yedi veya dokuz tabakadan ibaret olan yağız yer de zulmet memleketini, Tamu'yu oluşturur. Bu iki âlem arasında insanların yaşadığı yeryüzü vardır. Yeryüzü, bütün yaşayan varlıklarıyla beraber, mavi göklerle aşağı yağız yerlerin etkisi altındadır. Bütün iyi ruhlar, ilâhlar ve melekler güneş ve aydınlık ülkesinin üst katlarında yaşarlar. Bu mabutlar, insanları yaratır, himaye eder, sonra kendi ülkelerine alırlar. Güneş ve ziya, insanların koruyucusu, doğanın hayat kaynağıdır. Zulmet yani karanlık ülkesinin alt katlarında uğursuz ruhlar (cinler, şeytanlar) ile insanlara zarar vermek isteyen, mahvetmek ve sonra ebedi karanlıklar

¹²¹⁵ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 39.

¹²¹⁶ Hikmet Tanyu, **İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 174.

¹²¹⁷ Kadir Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin Dili**, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 92.

içerisine çekmek isteyen ilâhlar bulunur. Gök mabutlarının en büyüğü, Tanrı Kara Han'dır. Göğün en yüksek tabakasında oturur. Bütün cihanı buradan idare eder. Tanrı Kara Han'dan üç büyük ülûhiyet sudur etmiştir. Bunların en büyüğü Bayülken (en ulu bey)'dir. Bayülken, on altıncı kat gökte altın dağda bir altın taht üstünde oturur. Mabutların en kudretlisidir. Buna ancak açık renkli at kurban edilebilir. Kara Han'dan sudur eden diğer iki mabut ise Kızagan Tanrı ile Mergan Tanrı'dır. Kızagan Tanrı göğün dokuzuncu katında, Mergan Tanrı da yedinci katında oturur. Diğer bir mabut olan Gün Ana da yedinci kattadır. Ayata mabudu ise altıncı kat gökte ikamet eder. Altay mitolojisinde üçüncü kat gök hakkındaki anlayış oldukça önemlidir. Bu anlayışa göre Bayülken'in iki oğlunun (Mayene ile Maytere) makamı olan üçüncü kat gökte Suruve denilen bir dağ vardır. Bu dağ yedi kудay yani yedi ilâh ile onların emirlerini yapmağa memur sıyanet melekleri olan Yayuciler (yaratıcılar)'ın ikametgâhıdır. Evrendeki bütün hayatların kaynağı olan (Süt gölü) de bu dağın civarındadır. Ak ülke yani insanların cenneti de bu kattadır. Dünya'da iken iyilik yapan salih insanların ruhları (aktular) öldükten sonra bu ak ülkeye giderler. Orada mabutlar arasında mesut bir hayat sürerler. Yeryüzündeki insanların cetleri olan aktular, burada yeryüzünde olduğu gibi, soy soy, boy boy yaşarlar. Aktular yeryüzündeki torunları hakkında gök ilâhları nezdinde şefaatchilik eder, onların hayrına çalışırlar. Yeraltı mabutları ise korkunç ilâhlardır. Bunların büyüğü yerin dokuzuncu katında kara bir taht üstünde oturan (Erlık Han)'dır. Yeraltının her katında cehenneme mahsus bir güneşin korkunç şuleleri yayılmıştır. Bu katlar, insanların peşine takılarak onlara fenalık etmeğe çalışan kötü ruhlarla doludur. İnsanların en korkunç düşmanı olan (Erlık Han) yeraltında kendisine tabi olanlar ve şerir ruhlarla beraberdir. Erlık Han'dan çok korkulduğundan gazabını teskin için kendisine daima kurbanlar takdim edilir. Kurbanların en makbulü koyu renkli atlardır. Yerin en alt tabakasında dünyada iken fenalık yapanların cezalarını çekecekleri (kazırgan) vardır.¹²¹⁸

Altaylıların hayli uzun ve karışık olan dini manzumeleri şu şekilde kısaca ifade edilebilir: Yukarda mavi gök tabakaları ile aşağıdaki yağız yer tabakalarının, diğer bir tabir ile aydınlık ülkelerle karanlık ülkelerin ulu tanrısı, Tanrı Kara Han'dır. Fakat Kara Han bu ülkeyi doğrudan doğruya idare etmez. Aydınlık ülkelerinin idaresini Bayülken'e, karanlık ülkelerin idaresini de Erlık Han'a vermiştir. Bayülken, iyilikleri

¹²¹⁸ Afet İnan, Mehmet Tefik, Yusuf Akçura vd., **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 447-449.

mükâfatlandırılan hayır ilâhı, Erlik Han da fenalıkları cezalandıran şer ilâhıdır. Birincisine ümit, ikincisine de havf saikalarıyla ibadet edilir.¹²¹⁹

Türk mitolojisinde hayır ilahı Ülgen'in koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl'dır. Yaşıl Kağan'ın bitkilerin yetişip büyümesinden sorumlu olduğuna inanılırdı. Tanrı Ülgen'in kızlarına ise Ak Kızlar deniyordu.¹²²⁰

Türkler, disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri sebebiyle, "Tek Tanrı" düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdi. Atlı Türkler yere, yalnızca atlarının ayakları ile bağlı idiler. Onlar kendilerini, yağız yer ile masmavi gök arasında asılmış ve boşlukta yürür gibi düşünürlerdi. Türk'ün başı gökteydi. Onun zihnini yoran ve kalbini dolduran tek şey, üzerini kaplayan sonsuz mavilikti. Sonsuz göğün tek rengi ve tek kubbesi, onun düşüncelerini birleştiren ve tek amaca yönelten önemli bir sebepti. Tıpkı ailesini, kendi başkanlığında toplayan kubbeli otağı ve evi gibi. Otağın altında bir aile reisi, gök kubbenin altında da bir Türk Kağanı vardı. Elbette ki bu sonsuz ve mavi kubbenin, onun üstünde dolasan güneş, ay ile yıldızların da, bir sahibi ve hakani olacaktı. Her şeyi o yaratmış ve yaratıklara da yaşasınlar diye, yerler ile suları o vermişti. İşte Türklerin çok erken çağlarda, "Tek Tanrı"ya inanmış olmalarının başlıca sebebi buydu. İnanç ve düşüncelerdeki birlik, toplumda da dirlik ve düzen doğurmuştu. Ayrıca toplumdaki birlik ve disiplin, düşünceleri de törpülemiş ve fikirleri tek bir amaca doğru yöneltmişti. Türklerde "Tanrı anlayışı", gelişmiş bir seviyedeydi. Tanrının şekli ve biçimi hakkındaki tasavvurlar, zihinlerden silinmiş ve manevî bir ruh anlamına girilmişti. Türklerin, Tanrı'nın şekli ile biçimini nasıl düşündüklerini, yine en iyi olarak Göktürk yazıtlarında bulabiliyoruz. Onlara göre Tanrı, "Tenriteg Tenri", yani "Tanrıya benzer Tanrı" veya "Kendine benzer Tanrı" idi.¹²²¹

Türklerin düşünce sisteminde gök ile yer ayrı bir âlem olarak kabul edilmemiştir. Türkler, gök ile mukaddes yer ve suları yani "yer-sub"u bir birliğe götürecek şekilde düşünüyorlardı. Türklerde, Tengri yani Tanrı sözü başlangıçtan beri, geniş anlamda göğü, göğün maviliğini ve sonsuzluğunu ifade ediyordu. Türklerde gök ve onunla ilgili olarak gök renginin, ak'ın kutsal kabul edilmesi Türk kozmogonisi ile de ilişkilidir. Eski Türklerde kâinattaki ışıklı şeyleri, iyi olan işleri, hayatın nimetlerini Tanrı Ülgen; pis şeyleri bedbahtlıkları ve şerli hastalıkları ise Erlik yaratmıştır. Ülgen ışıklı, Erlik ise

¹²¹⁹ İnan, Tevfik, Akçura vd., **Türk Tarihinin...**, s. 450.

¹²²⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara, 1993, s. 571.

¹²²¹ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 160-161.

karanlık dünyanın Tanrı'sıdır. Yani Ülgen, yer üstünün Erlik ise yeraltı dünyasının Tanrı'sıdır. Bu sebepten olsa gerek eski Türkler Ülgen'e ak, Erlik'e ise kara yani koyu renkli hayvanlar kurban etmekte idiler.¹²²²

4. 2. 3. Eski Türk İnançlarında Renkler

Eski Türk mitoloji-kozmonojik dünya bakışında renkler önemli rol oynuyor. Ateş-od'a, Gök Tanrı'ya olan inanç, yağ ve yum ritüeli, bayram gelenekleri-simgeleri direkt veya dolaylı şekilde renklerle bağlıdır. Eski Türklerin mitolojik anlayışında yeryüzünde hayır, bereket, ışık, Tanrı Ülgen'le, tüm kötülük, habislik ise Erlik'le bağlıdır. Ak, Boz, Ak-Boz renklerine; ululuk, kutsallık anlamı atfedilmiştir.¹²²³ Türk'lerin en sevdiği renkler asli renklerdir. Bunlar; Ak, Al, Boz, Gök, Mor, Kara, Sarı ve Yeşil ilk akla gelenleridir.¹²²⁴ Şaman dini itikadı ve akideleri yaygınlaştıktan sonra Hun halkı içinde bu renklere olan sevgi ortaya çıktı.¹²²⁵

Orta Asya Türklerinin Animizm (ruhçuluk) ya da Türk doğacılığı olarak da adlandırılan Şamanizm, Budizm, Manihaizm inanç sistemlerine dâhil olduklarına inanılıyor. Ayrıca; Türkler geniş bir coğrafya ve kültür yelpazesi içindedir. Türkler İslami kültür dairesine girince kültür Anadolu'da yeniden şekillenmiştir.¹²²⁶ Bugün uyulan birçok adet ve inanma kalıpları eski Türk inançlarının günümüze gelmiş şekilleridir. Halk bu adet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin bazılarını İslamiyet'in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşamaktadır.¹²²⁷

4. 2. 3. 1. Türkler ve Ak Renkle İlgili İnançlar

Ak'ın kutluluğu ve uğurluluğu, milli ve manevi üstünlüğü eski Türk dinindeki Ülgen inanışından kaynaklanmakta ve kökleri Hunlar çağına kadar gitmektedir.¹²²⁸

Şamanizm'de gök-ak-kızıl-kara temel renklerdir. Tanrıların isimlerinin; Gökhan, Akhan, Kızılhan, Karahan şeklinde olması buna örnektir.¹²²⁹ Şaman inancında ak renk

¹²²² Abdülkadir Kıyak, "Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar", **Hikmet Yurdu (Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)**, Yıl: 3, C. 3, S. 6, Temmuz-Aralık 2010, s. 213.

¹²²³ Nerimanoğlu, "Türk Dünya Bakışında Reng", s. 68.

¹²²⁴ Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 218.

¹²²⁵ Alimcan Ziyai, "Eski Türk (Hun) İnançlarına Göre Yılbaşı Kutlamaları", **Kardeş Kalemler**, 3-1, 2007, s. 47.

¹²²⁶ Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, 7. Baskı, Karahan Yayınevi, Adana, 2011, s. 143.

¹²²⁷ Artun, **Türk Halk...**, s. 144.

¹²²⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15.

¹²²⁹ M. Aktok Kaşgarlı, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 40.

sembolik olarak en önemli renklerden biridir. Ak renk, Türklerin en eski dinlerinden olan Şamanist dönemle ilgili olarak, ululuk, adalet, güçlülük anlamları kazandığı görülür. Şaman dualarında Ülgen, Beyaz Parlak (Ak Ayas) ve Parlak Hakan (Ayas Kaan) şeklinde ifade edilmektedir. İnanışa göre Gök Kuşağını da (Ebem Kuşağı) o, yaratmıştır.¹²³⁰ Altay Türklerinin mitlerinde Gök Tanrı'nın oğlu ve gökyüzünün hâkimi, iyilik ve merhamet tanrısıdır. Ay ve güneşin arkasında ve yıldızların üstünde, göğün onaltıncı katında, Altındağ'da, altın kapılı bir sarayda, altın tahtta oturduğuna inanılan Ülgen gökteki varlıkların hâkimidir. Onların yaratıcısı ve yöneticisidir.¹²³¹ Türk Şaman inancında ki bir başka anlayışa göre Ülgen'in Tufan'dan sonra insan yaratmaya giriştiği bir ortamda, kardeşi ve yeraltı ilahı ya da kötü ruhların ilahı olan Erlik'te bir insan yaratmak için harekete geçti. Bunu gören Ülgen, kardeşine küstü ve “Senin yarattığın kavim Kara Kavim olsun. Benim yarattığım Ak Kavim. Ak Kavim doğuya, senin yarattığım kavim batıya gider” dedi.¹²³² Hayır ilahı olan Ülgen, Türk Mitolojisinde beyaz renkle tavsif edilmiş olup, bu anlayıştan yola çıkarak Türk Edebiyatında Cennet'te beyaz renkle sembolize edilmiştir.¹²³³ Şamanların, külahları hayır ilahı Ülgen'i temsil etmesi dolayısıyla ak-beyaz renktendi. Şamanlar, ak rengin temiz ruhlar tarafından beğenileceğini düşünüyorlardı.¹²³⁴ Türk kültüründe renk sembolizminin baş rengi ak olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın gelişmesinde Hayır ilahı Ülgen'in renk olarak ak-beyaz renkle sembolleştirilmesi ve iyi ruhların beyaz renkle irtibatlandırılması etkili olmuştur.¹²³⁵ Bundan dolayı da, ak renk esas taraf kabul edilen batı yönünün sembolü olarak kullanılmıştır. Şamanist Türklerin hayır ilahı Ülgen inanişinden kaynaklanarak, devletin başında bulunanlarla diğer üst düzey yöneticilerinin hâkim rengi ve hâkimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı haline gelmiş olan ak rengin, Hunlardan sonraki diğer Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.¹²³⁶

Ak kelimesinin cennet anlamına geldiğini az önce söylemiştik. Altay Türkleri, cennette oturan tanrılara da “Aktu” yani “Aklılar”, rengi ve ruhu ap ak olan derlerdi. Bunlar, göğün üçüncü katında otururlardı. Aynı katda “Süt Ak-Köl” yani süt rengi gibi ak olan

¹²³⁰ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 412-413.

¹²³¹ Remzi Duran, “Türk Mitolojisi”, **Mitoloji ve Din**, Editör; Remzi Duran, Eskişehir, 2012, s. 108.

¹²³² İnan, **Makaleler...**, C.I., s. 419.

¹²³³ Bahaeeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II., Ankara, 1995, s. 431.

¹²³⁴ İnan, **Makaleler...**, C.I., s. 441.

¹²³⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 34, 77.

¹²³⁶ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 10, 12.

göl de vardı. İnsanların bütün hayatı ve ruhu bu göle bağlı idi. Bir çocuk doğacağı zaman Tanrı Ülgen oğluna emir verir, o da “Yayuçı” yani, yaratıcılardan birine bu işi havale ederdi. Yaratıcı, bu Süt Ak Göl”den ruh alır ve doğan çocuğa verir”¹²³⁷

Ak rengin özellikle Şamanist inançta da yer aldığı görülür. Şamanizm'de halk tarafından sevilmeyen ve karanlığı temsil eden “kara şamanlar” ve halk tarafından sevilen, saygı duyulan, aydınlığı temsil eden “ak şamanlar” görülür. Sibiryaya şamanizminde de benzeri bir ayırım bulunmakta ve kara şamanlar kötü ruhların etkisi altında olup kötülük yapabilir, ak şamanlar ise iyi ruhların etkisindedir ve insanların iyiliği için çalışırlar.¹²³⁸

Ak renk, şaman giysisinde ve davulunda yer almaktadır. Ayinlerde de beyaz atın kurban edilmesi önemlidir. Şaman ayinlerinde, gerek Şamanı diğer dünyaya götürecek hayvan yani Şaman bineği olarak; gerek kurban olarak beyaz renkli atın gerekliliği, eğer yoksa ateşe beyaz at kılırları atılarak çağrıldığı bilinmektedir.¹²³⁹

4. 2. 3. 2. Türkler ve Al-Kızıl-Kırmızı Renkle İlgili İnançlar

Al-Kızıl-Kırmızı renk, eski Türk inanç dünyasında siyah ve beyazla birlikte kullanımı en çok görülen renklerden ve bazı sembolik anlamlar taşır. Üst dünyaya seyahat eden şamanlar kırmızı renkli elbise dikerler ve davullarını da kırmızı renge boyarlar. Kırmızı renk ayrıca kötü ruhları uzaklaştırıcı bir özelliği de sahiptir.¹²⁴⁰

Türkler için al, kutsal ve tanrısal bir renktir. Bu nedenle Oğuz Türkmen boyları börk adı verilen şapkalarının tepe kısmında Tek Tanrı ve Gök Tanrı inancına bağlı olarak al rengi kullanmışlardır.¹²⁴¹

Al renk ile ilgili olarak söylenebilecek en önemli şey albastı-alkarısı-alruhu anlayışıdır. Al Ruhü'nun adı ile al rengin münasebeti şüphesizdir. Türk hurafelerine göre ruhlar, ak, kara, sarı, kuba (esmer) diye renklere ayrılırlar. Albastı ile beraber Karabastı da vardır. Her halde al rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir.¹²⁴² Eski Türklerin din anlayışında al ruhu denilen ve şerli bir varlık olduğuna inanılan bir yaratık vardır. Al-Al karısı-al kızı, Türk ve İran folklorunda al elbise giymiş hayali bir görüntüdür.

¹²³⁷ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. I, s. 571.

¹²³⁸ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 51-52.

¹²³⁹ Suzan Orçan, **Türk Masallarında Renk İmgesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 57.

¹²⁴⁰ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 65.

¹²⁴¹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 199.

¹²⁴² Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 17.

Loğusaların üzerine çöker, ciğerlerini çekip çıkararak onları öldürür.¹²⁴³ Türk Mitolojisinde kötü bir ruh olan Al veya Albastı, gerek Şaman, gerekse Müslüman Türklerin halk hurafelerinde, bugüne kadar yaşayan ve önemli rol oynayan ruhlardan biridir. Karakter ve seciye itibariyle bütün Türk hurafelerinde aynıdır.¹²⁴⁴ Loğusa kadınlara musallat olan, onları hasta eden bir ruh olup, merasim eşliğinde korkutularak etkisiz hale getirilirlerdi ve Anadolu Türk hurafelerinde de karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴⁵ Gerçektende Türklerin en eski inançlarından olan Şamanizm'e göre al ruhunun sonraları temsil etmeye başladığı Albastı olayının, al renk ile ilgili geleneklerinin günümüze kadar gelmiş bazı izlerini biliyoruz. Mesela, Albastı kırmızı renkten korkmaktadır. Bunun için lohusanın başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlanır. Lohusaya kırmızı altın takılır ve kırmızı şeker hediye edilir.¹²⁴⁶ Al karısı hurafesi bütün Müslüman Türklerde vardır. İslam dininin kaldıramadığı ve çok zararlı hurafelerden, Şamanizm'in canlı kalıntılarındandır.¹²⁴⁷ Türklerde Alkarısı tarzında lohusa kadınlara musallat olduğuna inanılan kara-kura isimli bir varlık daha vardır. Keçiye benzeyen ve kedi büyüklüğünde olduğuna inanılan bir çeşit cin olarak tasavvur edilmiştir.¹²⁴⁸

Türkler'de al-kırmızı rengin, "ahlak ve duygular" ile ilgili yanı da vardı. Türkler'de Albastı Anadolu'nun çoğu yerinde de "al karısı" dediğimiz ruh kötü bir ruh olarak anılıyor. Bu ruhun kötülüğü, renginin al veya kırmızı olduğundan dolayı mı ileri geliyordu? Bir şey söylemek oldukça güç görünüyor. Ancak, bir ateş veya aleve ait kırmızının herkeste bir rahatlık doğurduğu da söylenemez. Ancak buna bakarak bütün al ya da kırmızı renklerin kötü olduğunu söylemekte yanlış olur.¹²⁴⁹

4. 2. 3. 3. 1. Türkler ve Gök-Mavi Renkle İlgili İnançlar

Tanrının gökte olduğunu düşünen Türkler gökyüzünü kutsal kabul etmiştir. Türkler için gökyüzü, daha çok yaratıcı varlığın yaşadığı mekân olarak tasavvur edilmiş ve gökyüzü, Tanrının mekânı olarak sembolleşmiştir. Aynı zamanda gök yüksektir, ulaşılması

¹²⁴³ Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, Simurg Yayınevi, C. 1, İstanbul-Wien, 2002, s. 135.

¹²⁴⁴ Abdülkadir İnan, "Al Ruhu Hakkında", **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri, S. 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 259.

¹²⁴⁵ İnan, "Al Ruhu...", s. 261.

¹²⁴⁶ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15.

¹²⁴⁷ Abdülkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri, S. 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 477.

¹²⁴⁸ Ayşe Duvarcı, "Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar", **Bilig**, Kış/2005, sayı 32, s. 127.

¹²⁴⁹ Yaşar Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 268-269.

imkânsızdır ve saygı gösterilen bir mekândır.¹²⁵⁰ Gökyüzünün rengi olan gök (kök) ya da mavi renge karşı saygı, bütün Türk halklarında vardır. Eski inançlara göre bu renk, Tanrı rengidir.¹²⁵¹ Kök kelimesi, Oğuz Kağan Destanı'nda da yüce, mavi, gök (renk), sema anlamlarında Orhun Abidelerinde ise yüce ve mavi anlamlarında kullanılmıştır. "Tengri" kelimesi ise Oğuz Kağan Destanı'nda Tanrı ve gök (sema) anlamlarında Orhun Abidelerinde bu iki anlama ilaveten yüce, yüksek anlamında kullanılmıştır.¹²⁵²

Türkçe'de gök, aynı zamanda ilahi gücün adı olan Tengri=Tanrı ile özdeşleşmiştir. Türk inancında, asıl büyük ve yüce gücün sahibi Tanrı'dır.¹²⁵³ Türkler göğe "Tenri" veya "Tengri" derlerdi. Bu da bizim Tanrı sözüümüzün karşılığıdır. Ama çoğu zaman göğü mavi rengi ile de sıfatlandırarak, "Kök Tengri", yani "mavi gök" derlerdi. Bu yolla Türkler, maddi bir varlık olan gök ile yeri ve gökleri yaratan yüce Tanrı için aynı deyimleri kullanmış oluyorlardı. Aslında ise bir tek gök değil; birçok "Gökler" vardı. Güneş, ay ile yıldızların dolaştıkları gökler de, hep birbirinden ayrı göklerdi. Yer ve göğü yaratan büyük yaratıcı ise, bütün göklerin üstünde, kendi göğünde oturuyordu. Ama bütün bu göklerin hepsi de tek deyimde, yani "Tengri" sözünde toplanıyorlardı. Bu sebeple eski Türklerin, "Tanrı" dediklerinde, ne zaman yaratıcı Tanrı'yı ve ne zaman da "Mavi Gök"ü söylemek istediklerini anlamak güçtür.¹²⁵⁴

Türkler, İslamiyet'teki semavat, yani gökler anlayışına doğru gitmişlerdir. İslamiyet'te gökler denilince yedi kat ve bir de arş akla geliyordu. Türkler ise, dokuz kat gök ve bir de güneş, ay ve yıldızların bulunduğu, Tanrı'nın sonsuzluğuna inanmışlardı. Yoksa üzerimizde yer alan içinde kuşların uçuştığı ve canlıların yaşadığı gök, gök değildi. Bu, gök-kalığı, yani göğün boşluğu idi. Türkler, İslam kültürü çevresine girince, bu eski görüşlerini, kolaylıkla İslamiyetle birleştirmişlerdir. Eski Türkler göğe çok önem vermişlerdi. Çünkü onların gökleri, Çin ve Hindistan'da olduğu gibi bulutlu değildi. Gece ve gündüz parlak bir gök, Türklerin kalplerini ve gözlerini kendine çekiyordu. Yıldızlar, eski Türk kültüründe çok büyük bir öneme sahiptiler. Çünkü eski Türkler zamanlarını, yollarını ve hatta iklim şartlarının değişip veya değişmeyeceğini, gökteki yıldızlara bakarak öğrenirlerdi. Bunun için de geniş ve iyi gelişmiş bir yıldız bilgisine

¹²⁵⁰ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 208-209.

¹²⁵¹ Karlıgaş Kadaşeva, "Kazak Medeniyetindeki Semboller", **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 95.

¹²⁵² Zehra Şahin Doruk, "Lev Nikolayeviç Gumilev'in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri", **Erdem**, S. 52, 2008, s. 204.

¹²⁵³ Baykara, **Türk Kültürü...**, s. 193.

¹²⁵⁴ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 164.

sahip olmaları gerekiyordu. Bu sebeple Türkler, göğe önem vermişler ve bütün ufukları tek bir renkle kaplayan göğün kendisinin de, bir Tanrı olduğuna İnanmışlardı. Göğün maviliği, renklerin en güzeli ve en kutsalı, kalplerini dolduran sonsuz bir ilham kaynağıydı. Eski Türklere göre gök, bir eksen etrafında dönmektedir. Bu inanış, gerçi İran'lıların “felek”lerine benzerse de Türkler, göğün bu dönüşüne “Çığrı”, yani “Gök Çıkırığı” derlerdi. Onlara göre gece ve gündüz de dünyamızın üstünü örter ve durmadan dönerdi. Gece ve gündüz adeta bir sargı gibi düşünülürdü. Elbetteki göğün yarısı beyaz ve yarısı da siyah bir sargı ile kaplanmış olacaktı. Beyaz sargı insanlara güneş ışığını veriyor ve sıra siyaha gelince de, bütün gök kapanıyor ve insanlar ışıktan mahrum oluyorlardı. Onlara göre göğün gündüz ve gecesinin birer sembolleri de vardı. Çin’de genel olarak bu semboller siyah ve beyaz ejderhalar şeklinde düşünülmüştü. Fakat Türklerin, geyikleri ve kurtları bile avlayan güçlü av kartalları vardı. Onlar kartala doğaüstü özellikler verirler. Gözlerinin bakışını insanlaştırır ve hareketlerini de büyük bir bahadıra benzetirlerdi. Altay kartallarının başında iki büyük kulak görülürdü. Bunun için de, Altaylarda bulunan ve göğü anlatan yuvarlak plakalarda, gece ve gündüzü, beyaz ve siyah kartallar temsil ederlerdi.¹²⁵⁵

4. 2. 3. 3. 2. Gök-Mavi Renk ve Türklerde Nazar İnancı

Türkçede bakış anlamına gelen Arapça kökenli nazar kelimesi, bakışlarında zararlı güç bulunan bazı insanların bu özellikleriyle bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık, hatta ölüm; nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi şeklinde açıklanmaktadır. Eskilerin “isabet-i ayn” adını verdikleri nazar inancı, bugün “nazar değmek, nazara gelmek, nazara uğramak, göze gelmek, göze uğramak, göz değmek, kem göz” gibi deyimlerle ifade edilmektedir.¹²⁵⁶

Nazar, Türk insanının muhayyilesinde onu her zaman tehdit eden bir mahvedicidir. Etraftakilerin, kendisine bakarak hasetlik, fesatlık, çekememezlik duygularıyla oluşturabilecekleri o korkunç güç her zaman onu mahvetmeye hazırdır. Nazar gerçekleştiğinde insan kendini birden güçsüz hisseder, takatsiz kalır, başı ağrır. Nazar veya göz hastalığı, al hastalığı gibi, kıran hastalığı gibi kötü ruh olarak tasavvur edilir.

¹²⁵⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul, 1971, s. 12-13.

¹²⁵⁶ Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı Ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, S. XV, 2004, s. 104.

Kapını, pecereni, gök boya ile boyarsan nazar evine giremez. Giysilerine gök boncuk takarsan nazar sana yaklaşmaz.¹²⁵⁷ Erman Artun, “Türk Halk Bilimi”, isimli eserinde; “Tekirdağ'da, çocuğa nazar değmesin diye mavi boncuk takılır, çocuk sarılık hastalığına tutulmasın diye yüzüne sarı bez örterler.”, demiştir.¹²⁵⁸ Nazar boncuğu mavidir. Anadolu'da kötülüklerden insanı uzaklaştırdığına inanılır. Arapça'da “ma” su demektir. Mavi ise o zaman su rengi anlamındadır.¹²⁵⁹ Türk inancı inananlara kötü ruhlardan korunabilmeleri ve sağlıklı kalabilmeleri için daima el altında bulundurabilecekleri vasıtalar önermektedir. Nazar takımı denilen ve nazar değmesini önleyen şeyler aslında şunları ifade eder: Mavi boncuk dikkati celbeder taşıyan insanı nazardan korur. Kırmızı renk, taşıyıcısını hastalıklardan korur, sağlıklı ve güçlü olmasını sağlar, kötü ruhları uzak tutar. Tuz, kötü ruhların en azından canlarını acıtır. Onların bir yerlerini sakatlar. Sarımsağın olduğu yere hastalık sokulamaz, tırnakla soyulmamış sarımsak yetmiş iki türlü hastalığı yenebilir. Karaçalı dikenini kötü ruhlar için ölüm ifade eder. Karaçalı dikenleri kötü ruhların kaçmalarına meydan vermez. Onların ocakları tespit edildiğinde üzerlerine karaçalı dikenleri yığılıp yakılır. Böylece kötü ruhlar yanıp yok olur.¹²⁶⁰

4. 2. 3. 4. Türkler ve Kara Renkle İlgili İnançlar

Kara'nın Şaman Türkler açısından ifade ettiği anlamlar ile ilgili olarak, Abdülkadir İnan şu bilgileri veriyordu: “Altaylıların akidelerinde ruhlar aru (pak, temiz, arı) veya kara (habis) zümrelere ayrılırlar. Bunlara “Tös” de denir. Tös denilen bu ruhlardan Karatös grubuna yer altı tanrısı “Erlik” de dâhildir. Altaylılar, en ağır ve elemli felaketleri Erlik'in faaliyetiyle alakadar bilirler. Erlik, yer altında kara çamurdan yapılmış sarayında oturur. Erlik, büyük kara ruh sayılır. O'nun kızlarını da “dokuzu da müsavi karalar” olarak adlandırırır”.¹²⁶¹

Yağız=kara yer de bir başka güçtür.¹²⁶² Türkler, yer ve yeraltı âleminin bütününe “Yağız-Yer”, yeryüzündeki kutsallıklara da “Yer ve Su”lar derlerdi. Eski Türkler büyük ve yaratıcı Tanrı'nın yarattığı kâinatın bir parçası olan yere de, büyük bir önem verirlerdi. Çünkü bütün varlıkların oluş nedeni ve beslenmesi yer'den geliyordu. Ölen ve yok olanları bağrına alanda, yine yerdirdi. Türklerin üzerlerinde yaşadıkları yer ve

¹²⁵⁷ Tacemen, **Bulgaristan Türkleri İnanışları...**, s. 547-549.

¹²⁵⁸ Artun, **Türk Halk...**, s. 159.

¹²⁵⁹ Abdülmecit Okcu, “Kur'an'da Renkler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 28, Erzurum, 2007, s. 143.

¹²⁶⁰ Tacemen, **Bulgaristan Türkleri İnanışları...**, s. 547-549.

¹²⁶¹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 47.

¹²⁶² Baykara, **Türk Kültür...**, s. 194.

sular, aynı zamanda Türklerin koruyucusu idiler. Göktürk yazıtlarının dedikleri gibi, “Türk Yer ve Su’ları, Türk budunu yok olmasın diye, budun olsun diye”, onlara yardım etmişlerdi. Tıpkı “Türk Tanrısı” gibi bir de “Türk Yer ve Suları” vardı. Yer ve Su’lar Tanrı değil, sadece birer “kutsallık”tılar. Yerin rengi yağız’dı. Onun için yer ve özellikle yerin altı korkunçtu. Fakat renkli yaylalar ve göğün mavilikleri içinde kaybolup silinen, dumanlı ve karlı dağlar da güzeldi. Vadilerden akan sular ve kaynaklar, bütün insanlar gibi Türklere de, sürülerine de can veriyorlardı. Bunun için yeryüzündeki “Yer ve Su”lar, sonsuz bir varlık ve güzellik kaynağı idiler. Bunlar “ıduk”, yani Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal hediyelerdi. Türkler, “Yağız-Yer” derlerken, yerin sonsuz derinliklerini ve karanlıklarını da düşünürlerdi. Bu düşünce onlara, korku ile karışık bir ürperme verirdi. Eski Türkçede “Yağız” sözü, toprak rengi için kullanılırdı. Sonraları İran edebiyatının tesiri ile toprak, siyah bir renge büründürülmüş ve “Kara toprak” denmeğe başlanmıştı.¹²⁶³

Yer-Su terimi, ağaç, ateş ve suyun yanı sıra toprağın ve aynı kategoriye dâhil olmak üzere bir kısım taşlar ve kayaların da geleneksel Türk dini içerisinde kutsal bir anlam ve öneme sahip olduklarını ifade etmektedir. Orhun Kitabeleri’nde “mavi gök” ile “yağız yer” iki ana kozmik alan oluşturmakta ve onlar birbirlerini tamamlamaktadırlar. Öte yandan Gök-Tanrı inancı dolayısıyla göğün bir anlamda kutsallık kazanmasının yanı sıra ıduk Yer-Sub terimi de, Eski Türklerin yere de bir tür kutsallık atfettiklerini göstermektedir. Ayrıca bazı kitabelerde, Yer-Su terimini zikretmeksizin, sadece “ıduk yer”den söz edildiği de görülmektedir. İduk sayılan yerler, Türkler tarafından korumaya alınmış; bu yerlerin ağacını ve ormanını kesmek, oralarda avlanmak yasaklanmıştır.¹²⁶⁴

Kara renk adı ile ilgili bir inançta Karakoncolos’tur. Anadolu’nun farklı bölgelerindeki yaygın bir inanışa göre, kışın en soğuk günlerinde insanlara zarar veren bir varlıktır. Kendine has özellikler taşır. Zemherinin (kışın en soğuk zamanı, ocak) ilk on iki gününde sokaklarda dolaşır, rastladığına “Nereden geliyorsun, Nereye gidiyorsun? Adın ne?” diye sorarmış. Verilecek cevapların içinde mutlaka “kara” kelimesi olmalıymış.¹²⁶⁵

¹²⁶³ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 164-165.

¹²⁶⁴ Harun Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 467.

¹²⁶⁵ Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar...”, s. 126.

4. 2. 3. 5. Türklerin İnanç Dünyasında Sarı

Sarı rengin de Türk mitolojisindeki Ülgen'le doğrudan doğruya bağlantılı olduğunu görüyoruz. Sarı renk, dünyanın merkezinin sembolü olarak görülür. Tanrılar tanrısı Ülgen'in altın kaplı sarayı ve yine altından olan tahtı dünyanın merkezini oluşturmaktadır.¹²⁶⁶ Bugün kullanılan sarı da, Osmanlı devletinde sırma sarısı olarak ifade edilen sarı da hep altın sarısı olmuştur. Dolayısıyla, sarı renk Türklerde Ülgen'in sarayının ve tahtının ifadesi olduğu için, aynı zamanda dünyanın merkezinin de sembolüdür.¹²⁶⁷

4. 2. 3. 6. Türkler ve Yeşil Renkle İlgili İnançlar

Yeşil renk Türklerde sadece doğayı değil hayatı da temsil eder. Bazı Altay Türklerine göre, onların en büyük tanrısı olan Kuday, gökyüzünde yaşar ve ay ile güneşin hareketlerini düzenler, beyaz bulutları bir ülkeden diğerine yönlendirir. Altay Türklerinin, Kuday'dan daha az gücü olduğuna inanılan bir başka tanrısı da Ülgen'dir. İnanışa göre Tanrı Ülgen'in yedi oğlu vardır. Bunlardan birinin adı Yaşıl'dır. (Yeşil). Yeşil, bitkilerin büyümesinden sorumludur. Ülgen ile yeşil renk arasındaki bağlantıyı açıklayan bir hikâyeye vardır. Bu hikâyeye göre Ülgen, Büyük Sel'den sonra insan vücudunu ortaya çıkarmıştır. Tanrı Ülgen, yarattığı insan için hayat istemek üzere bir kuzgunu Tanrı Kuday'a gönderir. Kuzgun, Tanrı Kuday'ın yanından dönerken ağzındaki parçadan bir kısmını ormana düşürür. Ormanda ki çam ve ardıç ağaçları bu yüzden daima canlılıklarını muhafaza ederler.¹²⁶⁸ Görülüyor ki ak ve al ile ilgili olduğu gibi yeşil ile ilgili olarak da Türklerin manevi inançlarının kökü, onların en eski dini inançlarından kaynaklanmaktadır.¹²⁶⁹

4. 2. 3. 7. Eski Türk İnançında Ateş Kültü

Eski Türkler'de ateş kutsal sayılırdı. Tanrı'nın bir hediyesi olarak kabul edilen ateşe atfedilen kutsiyetten dolayı, Türk topluluklarında ateşe tükürmek, ateşe küfretmek, ateşi su ile söndürmek, ateşle oynamak hoş karşılanmaz. Ateşin kötülükleri, hastalıkları kovduğuna ve yok ettiğine inanılırdı.¹²⁷⁰ Bizans imparatoru Justin'in Göktürkler'e

¹²⁶⁶ Hayrettin Rayman, "Nevruz Ve Türk Kültüründe Renkler", **Milli Folklor**, S. 53, Bahar-2002, s. 12.

¹²⁶⁷ Genç, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...", s. 42-43.

¹²⁶⁸ Seyfi Ağirel, *Colour Symbolism in Turkish and Azeri Folk Literature*, **Folklore**, Volume: 120, April 2009, s. 96.

¹²⁶⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 28.

¹²⁷⁰ Reşat Atabek, "Renk Sembolizmi", **Mimar Sinan Dergisi**, Yenilik Basımevi, S. 48, İstanbul, 1983, s. 40.

gönderdiği elçilik heyetinin ruhlarının temizlenmesi için yakılan büyük bir ateşin alevleri üzerinden atılması bu kültürün tipik bir örneğidir. Ateş kültürü ile ilgili başka bir gelenek, eski Türkler’de belli günlerde büyük bir ateş yakılarak kurbanlar kesilmesi ve dualar okunmasıdır.¹²⁷¹ Türklerde ateşin temizleme ve Tanrı’ya haber ulaştırma gibi fonksiyonları dışında bir de kehanet aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla ilgili anlatılan bir rivayette Türkler, bir gün belirler ve o gün büyük bir ateş yakarlardı. Ateşten yükselen alevlerin rengine göre kehanette bulunulurdu. Alev yeşilimsi renkte olursa bereketli bir yıl olacağına, kırmızı olursa savaş olacağına, sarı olursa hastalık ve salgın olacağına, siyah renkte olursa hükümdarın öleceğine ya da uzak bir yolculuğa çıkacağına hükmedilirdi.¹²⁷² Karagaslar’da ve Başkurtlar’da ateş ısıklık çalarsa uzaktan bir yolcu geleceğine inanırlar. Yakutlar da ise bir şey hakkında düşünürken ateş ısıklık çalarsa o zaman da o şeyin olmayacağına hükmedilirdi.¹²⁷³

Orta Asya’daki ateş kültürünün Zerdüştlükle hiçbir ilgisi yoktur. Yalnız görünürde bir benzerlik vardır. İran’da Mobadlar (din adamları) mukaddes ateşe yaklaşırken yüzlerine örtü takarlardı ki, nefesleri ateşi kirletmesin. Türklerde ise ateş vasıtasıyla kötü ruhları yani dünyadaki en kötü güçleri korkutmak esastır. Aslında farkı açık olarak şöyle ortaya koyabiliriz; İran’da yani Zerdüştlükte ateş dini tapınma objesi, Türklerde ise büyü aracı idi.¹²⁷⁴

4. 3. Türklerde Evlilik ve Doğumla İlgili Ritüeller ve Renkleri

Türk toplumunda doğum hadisesi kendi içerisinde aşamalara ayrılarak birtakım sembol davranış kalıpları, dinsel ve büyüsel uygulamalar oluşturulmuştur. Bu aşamalar doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak isimlendirilmektedir.¹²⁷⁵

Gerek düğünlerde gerekse düğün sonrasında doğumla ilgili birçok uygulamada renklerin sembolik mahiyette kullanımı söz konusudur. Renkler içerisinde kırmızı-al önem kazanmıştır. Genel olarak kırmızı renk kanla, damarlarda akan yaşam suyu ile ilişkilendirilerek, hayatın, bolluk ve bereketin rengi kabul edilir.¹²⁷⁶ Erkek nişanlandığı

¹²⁷¹ Turan, “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un...”, s. 97.

¹²⁷² Doruk, “Lev Nikolayeviç Gumilev’in Geleneksel Türk Dini...”, s. 210.

¹²⁷³ Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, I. Baskı, İstanbul, 1976, s. 42-43.

¹²⁷⁴ İskender Oymak, “Türkistan’da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 678.

¹²⁷⁵ Selçuk Kürşad Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012, s. 79.

¹²⁷⁶ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 50.

kızın parmağına kendi yüzüğünü takmakta, kız da nişanlısına kendi diktiği kırmızı renkte kaftan göndermekte ve oğlan gerdeğe bu kaftanı giyerek girmektedir.¹²⁷⁷ Düğünlerde kırmızı-beyaz bayrak ve renkler yeni bir hayatın başlangıcı olarak önemli sayılır. Gelinin eline kına yakılması doğurganlığa işaret eder.¹²⁷⁸ Gelinlerin beline kırmızı kuşak bağlanması, al duvaklar örtülmesi Türklerde kırmızı rengin bir ergenlik sembolü olarak geleneklere yansımış halleridir. Gelinlerin beline kırmızı kuşak bağlama geleneği genç kızlıktan kadınlığa geçiş anlamını taşımaktadır. Bu kuşak bazı Türk topluluklarında “Ergenlik al kaftan” ile yer değiştirebiliyordu. Bu bütün Türklerde bir güveyi elbisesi idi. Gelin alınırken, kızın babası şal ve kuşağını güveye sarar ve böylece, “babalık velayeti”ni güveye bırakmış olurdu. Güveyi de düğünde bunları üzerinde taşırdı. Ayrıca bir de, “bekâret ve gayret kemeri” vardır. Dört-beş cm. kalınlığında, al renkli bir şerittir. Kırmızı kuşak, bekâret ve gayret sembolü olarak gelin evden ayrılmadan önce babası ve ağabeyi tarafından “salavat ve tekbir” ile kızın beline bağlanır. Bağlanan kemer, ilk çocuk doğuncaya kadar saklanır. İlk çocuk oğlan olursa bir parçası çocuğun omzuna dikilir. Doğum öncesinde bekâretle ilişkilendirilen bir renk olan kırmızı, aynı zamanda doğumla da ilişkilendirilir.¹²⁷⁹

Anadolu’da daha ziyade Albasması ya da Albastı olarak nitelenen olayın Türk coğrafyası’nın muhtelif yerlerinde çeşitli isimler altında anıldığını söyleyebiliriz. Mesela; Albastı (Tatar-Türkmen), Al (Tuva Türkleri), Albıs (Tuva Türkleri), Alası (Nogay, Kumık, Karakalpak), Alvasti (Uygur), Albarstı (Kırgız), Olbastı (Özbek) gibi.¹²⁸⁰ Bugün hem Anadolu coğrafyasında ki Türkler arasında hem de diğer tüm Türk coğrafyalarında yaşayan doğumla ilgili önemli ritüellerden birisi “albastı” şeklinde ifade edilen inançtır. T. D. K. Sözlüğü Albasması kavramını şu şekilde açıklamıştır: Doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi yüzünden lohusanın tutulduğu ateşli hastalık, lohusa humması, albasma.¹²⁸¹ Abdulkadir İnan Albastı hakkında “Lohusalara musallat olan bu kötü ruh, Çin seddinden Akdeniz kıyılarına, Buz denizinden Hind’e kadar yayılmış Türk folklor ve hurafelerinden Alkarası, albastı, albis, almıs adlarıyla yer

¹²⁷⁷ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999 s.291-292.

¹²⁷⁸ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 50.

¹²⁷⁹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 79.

¹²⁸⁰ Özhan Öztürk, **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 61-62.

¹²⁸¹ Şükrü Haluk Akalın, Recep Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe Sözlük**, T. D. K. Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 67.

alır”¹²⁸² demektir. Bu ruhun lohusa kadınlara musallat olma şekli, Kırgız, Kazak, Özbek, Azeri Kerkük, Balkan, Kıbrıs ve Anadolu Türklerinde bütün teferruatı ile aynı şekilde, aynı motif ve özelliklere sahiptir.¹²⁸³

Kırgız-Kazak-Başkurt Türklerinin hurafelerine göre “albastı” iki nevi olup biri “kara albastı” ve diğeri de “sarı albastı”dır. Doğumdan önce ya da doğumdan sonra anne ve çocuk açısından çok tehlikeli olarak kabul edilen bu inanca göre, kötü ruh bazen bir tilki suretinde bazen de bir keçi suretinde ya da bir kadın kılığında görülmektedir.¹²⁸⁴ “Sarı albastı”lar hoca veya baksı (şaman)ların okumasıyla def olup giderler. “Kara albastı” ise kendisini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz. Bu ruh lohusalara musallat olup ciğerlerini alır, götürüp suya atar. Baksılar yahut ocaklı adamlar “albastı”yı ciğeri yerine koymağa mecbur ederler. “Albastı”yı yakalayan baksı eline kopuz alarak şu afsunu söyler:

“Ey, albastı zalim,
Koy ciğerini yerine,
Zavallımın canın iade et.
Sözümü tutmazsan,
Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım...”

Bu suretle merasim yapılırsa albastı ciğeri yerine koyar ve ölen lohusa da iade-i hayat edermiş. “Kara albastı” yahut “Kara” ciddi ve ağır başlı bir ruhtur. “Sarı albastı” ise hoppa, mekkâr ve şarlatandır. Ekseriya insanları hile ve aldatmakla ele geçirir. Bazen insana dokunmayacağına söz verir ve uzak bulunur. Lâkin daima fırsat bekler ve nihayet kolayını bulup bir zararını dokundurur. Albastı, tüfek sesinden korkar. Lohusa “albastı” olursa tüfek patlatmak âdettir. Demircilerden ve ocaklı adamlardan da korkar; öyle muktedir demirci ustalar ve ocaklılar vardır ki bunların bir mendil veya külâhı

¹²⁸² Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 169.

¹²⁸³ Artun, **Türk Halk...**, s. 167.

¹²⁸⁴ M. Abdulhaluk Çay, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s.56-57.

“albastı”yı korkutmak için kâfi gelir. “Albastı” muhtelif suretlerde görünmekle beraber aslında bir “sarı kız”dır.¹²⁸⁵

Lohusa kadını alkarısının basmasından korumak için hem albasmadan önce hem albastıktan sonra bazı önlemler alınabilir: Lohusaya doğumdan sonra hazırlanan ilk yemeğin ilk lokması ebe tarafından yedirilmez. Çünkü alkarısının bir kul şekline bunun içine yerleştiğine inanılır. Hasta bilhassa geceleri hiç yalnız bırakılmaz. Mutlaka yanında bir erkek, genel olarak kocası bulunur. Hastanın başına bir al (kırmızı) ipek başörtü bağlanır. Alkarısı kırmızı renkten hoşlanmadığı için lohusaya yaklaşamaz. Gündüz zorunlu olarak yalnız kalacak olursa lohusaya sakız çiğnetilir ki uyumasın. Dualar okunarak lohusanın yatağının etrafına bir urgan sarılır. Hastanın başucuna tüfek, kılıç, kazma, kürek, çapa, süpürge gibi şeyler konur. Lohusanın yastığının altına En’am-ı Şerif veya bıçak konur, hastanın yastığına al bir örtü örtülür veya iğne saplanır. Lohusanın başucuna içinde soğan, yumurta, üzerlik gibi şeylerden biri bulunan bir torba asılır. Lohusayı al basınca, yani lohusa fenalık geçirince yanında bulunanlar “Hay havar!” ederler, bağırıp çağırarak alkarısını korkutup, ciğeri, böbrek ve yüreği suya basmadan önce kaçmasını sağlarlar. Silah atılır, eğer ilk kurşun patlamazsa, hasta ölecek demektir.¹²⁸⁶ Lohusanın çevresine kalın ipler gerilirse Alkarısı gelemmez. Lohusaya al renkli elbise giydirmezler. Lohusanın saçlarını ağızına verirler. Al karısı al donlu ata da âşik olduğundan, kapı önüne kır ya da beyaz donlu bir at getirilir. Önüne arpa konulup yedirilirse Al karısı korkup kaçır ya da gelemmez. Lohusayı gelin ederler, başına bir kazan geçirilirler Kazana bir çomakla davul çalar gibi vururlar. Al karısının gitmesi için de: “Allah’ı seversin git”, diye bağırırlar. Al basmaması için lohusanın çevresine siyah renkli parçalar asarlar.¹²⁸⁷

Doğumdan sonraki safhaya bakıldığında ise; çocukların cinsiyetlerini simgeleyen renkli kıyafetler giydirildiği görülür. Mavi ve mavinin tonları ile kahverengi, koyu yeşil erkek çocuk için tercih edilirken; pembe ve pembenin tonları ile eflatun, turuncu gibi renkler de kız çocukları için tercih edilmektedir.¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ İnan, **Tarihte ve Bugün...**, s. 169-170.

¹²⁸⁶ Artun, **Türk Halk...**, s. 169.

¹²⁸⁷ İsmail Hami Danişmend, “Medeni Kıyafetin Batı’ya Türklerden İntikali”, **Türk Folklor Araştırmaları**, C. 10, S. 213, Nisan 1967, s. 4391.

¹²⁸⁸ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 79.

4. 4. İslamiyetten Önce Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi

İnsan yaşamının doğum, evlenme gibi geçiş dönemlerinden biri olan ölüm ve buna bağlı olarak gelişen ritüeller, soydan soya kültürel bir kalıtsal olarak geçmektedir. Bu adet ve geleneklerin incelenmesi, Türk Milleti'nin kültürel gelişim sürecinin yorumlanmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak ölüm ve sonrası ile ilgili inanç ve uygulamalara baktığımızda geçmişin izlerinin günümüze taşındığını ve Türk toplulukları arasında ki müştereklerden biri olarak varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.¹²⁸⁹

4. 4. 1. Ölenin Ardından Yas Tutma ve Renkler

Renk algısı kültürden kültüre, belli bir kültürün kendi içerisinde ve hatta kişiden kişiye farklılık gösterir. Kişilerin bireysel hayatlarının gençlik ve yaşlılık dönemlerinde bile tercih edilen renkler değişmektedir. Bu da insanlardaki ve kültürlerdeki renk algısının göreceli olduğunu, evrensel, sürekli değişmez bir renk olgusunun olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Değişik geleneklerde matem rengi olarak farklı renklerin kullanılıyor olması bunu destekler niteliktedir. Örneğin; matem rengi genel olarak siyah olmakla birlikte Çin'de bu renk beyaz, Mısır'da sarı, Tayvan'da mor, Güney Afrika'da kırmızı, İran'da mavi renk olarak tezahür etmektedir.¹²⁹⁰

Türklerde muhtelif zamanlarda ve farklı coğrafyalara bağlı olarak gök, ak ve kara renkler matem simgelemek amacıyla kullanılmıştır. Bu renklerin matem alâmeti olması eski inançlarla alakalıdır. Eski inançların yansıması olarak gök, ak ve kara renkler hem üçlü başlangıcı yansıtır hem de ölümden sonraki yaşamla bağlantılı görülerek aynı zamanda yas işareti olarak da kullanımı vardır. Ak renk yeryüzü tanrısı Ülgen'i, gök renk Gök Tanrı'yı ve kara renk ise yer altı tanrısı Erlik'i temsil eder. Mitolojik temelli bu anlayışın yansıması olarak, bu başlangıcın ölümden sonra tekrar yinleneceği inancı gereğince bu üç rengin ölüm, yas ve matem rengi olarak gerek yan yana gerekse ayrı ayrı kullanımları birçok Türk Kavminde (Oğuzlarda, Azerbaycanlılarda, Türkmenlerde, Özbeklerde vb.) mevcuttur.¹²⁹¹

Ölen kişinin bu dünyadan göçmesi ve kara toprağa gömülmesi, yakın dönemde kara renge matem anlamını da yüklemiştir. Eski zamanlardan günümüze çeşitli toplumlarda kara renk matem rengi olarak kıyafetlerde kendisini göstermiştir. Dilimizde bulunan

¹²⁸⁹ Fatma Açık, "Özbekistan'da Defin ve Taziye Merasimleri", *Milli Folklor*, S. 61, 2004, s. 148.

¹²⁹⁰ Albayrak, *Dinlerin Rengi Renklerin...*, s. 91.

¹²⁹¹ Mireli Seyidov, "Gök, Ak Ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası", Çev.: Orhan Yavuz, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 52, İstanbul, Şubat 1988, s. 34-35, 38.

karalar giymek ve karalar bağlamak deyimleri farklı toplumlardan etkilenme sonucunda yasla ilgili olarak günümüzde kullanılmaktadır.¹²⁹² Yas anlamına gelen kara rengin yanında tarihimizin bazı bölümlerinde ak ve gök renginde yas manasında kullanıldığını ifade etmiştik. Bu nokta üzerinde bir araştırma yapmaya ihtiyaç olmakla beraber, bu iki rengin kullanıldığı yerlerdeki ölüm hadiselerinde şehadet hali vardır. Öyle zannediyoruz ki, bu renkler herhangi bir ölüm için değil zulümle veya şehadet halindeki durumlar için değerlendirilmelidir.¹²⁹³

4. 4. 2. İslamiyetten Önce Türklerde Defin Töreni ve Renkler

İslamiyet öncesindeki Türklerin ve diğer Orta Asya uluslarının defin törenleri ile ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanır. Bunlar; cenazeyi yakma, ağaca asma, toprağa gömme şeklindedir. Mumyalama işlemlerinin yapıldığına da rastlanmıştır. Göktürklerde; ölü çadıra konur, oğulları, torunları at ve koyun keserler. Ölünün bulunduğu çadırın etrafını yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini keserler, yüzlerinden kan ile karışık gözyaşı dökerler. Bu tören yedi defa tekrar edilir. Sonra, belirli bir günde ölünün bindiği atı, eşyaları, ölü ile birlikte ateşe verilir. Külünü yılın belli bir gününde mezara gömerler. İlkbaharda ölenler; sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman, kışın ve güzün ölenleri de; çiçekler açıldığı zaman, ilkbaharda gömerler.¹²⁹⁴

IX. yüzyıl Oğuz boylarının defin törenlerinin Göktürklerin defin törenleri ile aynı olduğu görülür. Ölü için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Ölüye ceket giydirirler, kuşağını kuşandırır, yanına yayını korlar, eline de bir tahta kadeh tutturur, oturur halde gömerler. Eski Türklerde defin törenleriyle ve ölümler kültürüyle ilgili en eski tören ölü aş denilen törendir. Türkler ölümlerine aş vermeyi en önemli vazife saymışlardır. İlkçağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir; yani mezarına koyulur veya dökülmüş. Kültürlerin gelişmesiyle bu töre ölünün ruhuna kurban sunma şeklini almıştır. Ölü için servetine göre yüz-ikiyüz ya da en azından bir at keserler, etlerini yerler, başlarını, derilerini, ayaklarını ve kuyruklarını sıriklara asarlar. Öldürdüğü kişi kadar ağaçtan suret yontarlar, mezarının üstüne koyarlar. Atların ölüyü cennete götüreceğine, kişi suretlerinin de cennette ona hizmet edeceğine inanırlar. Oğuz ve Kıpçak defin törenlerinde görülen; kurban atların derilerini sıriklara asma âdeti, bugünkü Altaylılar ve Yakutların at kurban

¹²⁹² Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 100.

¹²⁹³ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 253.

¹²⁹⁴ Sencer Divitçioğlu, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987, s. 177.

ederek yaptıkları törenlerde ayinin en önemli unsurunu oluşturur. Eski Türklerde yas tutanların başıra çağıra ağladıklarını Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Orhun Yazıtları'nda da yas törenlerinde Göktürklerin; saçlarını kulaklarını keserek feryat ettikleri anlatılır.¹²⁹⁵

Türklerin cenaze törenleri, büyük halk kabilelerinin, ordunun ve yabancı elçilerin, bir geçidi şeklinde yapılırdı: Türk kağanlarının cenaze törenleri adeta uluslararası ve büyük bir olay olurdu. Kağanın ününe ve büyüklüğüne göre, yabancı elçilerin gelmesi de bir şart idi. Öyle anlaşılıyor ki cenaze törenleri, hemen ölümden sonra yapılıyordu.¹²⁹⁶ Ölü bir süre için mumyalanarak bekletiliyordu. Bu gibi törenler için tarih kaynaklarında her zaman için bilgi azdır. Bu sebeple her kültür tarihçisi, bu törenlere paralel örnekler bulmak zorundadır. Bugünkü Çin'de de, bu türlü cenaze törenleri görüyoruz. Çin'de kafilenin en önünde, davul ve zurna takımı giderdi. Onların arkasını da ölü için verilen kurbanlar ile hediyeler takip ederdi. Türkler, kurban edilen atlarla diğer hayvanların başlarını, sııklara takarlardı. Çinliler ise kurbanı yüzülmüş olarak tahtirevan üzerinde götürürlerdi. Tabuttan sonra Çin'de, ölünün akrabaları yürürlerdi. Bu kortejin arkasından da, ağlayıcılar giderlerdi. Çin'de bunların çoğu para ile tutulurlar ve başlarını da örten kukuletalı uzun ve beyaz bir elbise giyinirlerdi. Türklerde de zaman zaman beyaz elbiseler, yas elbisesi olarak kullanılmıştı. Çin'de feryat ederek ağlayan bu ağlayıcılar, nedense yüzlerini halktan saklamaktadırlar. Bunun sebebi de basittir. Çünkü onların gerçekten ağlamalarına da lüzum yoktu.¹²⁹⁷

4. 5. İslamiyetten Önce Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler

Türk tarihinde renklerin oldukça önemli kabul edildikleri ve dinden, sosyal hayata, giyim-kuşamdan bayrak renklerine kadar pek çok alanda sembolik anlamlarıyla kullanıldığını biliyoruz. Renklerin, Türklerde ifade ettiğimiz bu alanların dışında dikkat çekici bir mahiyette Türk Devletlerine isim olarakta kullanıldığını ifade edelim. Farklı coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde kurulmuş olan çok sayıdaki Türk Devletleri, kendilerine isim olmak üzere çeşitli renk adlarını kullandılar. Türk Devletleri'nin renk adlarını çeşitli sebeplerle aldıklarını söylemek mümkündür.

¹²⁹⁵ İnan, **Tarihte ve Bugün...**, s. 178-179, 186, 195.

¹²⁹⁶ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 154.

¹²⁹⁷ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 155.

Türk Devletleri'nin kuruldukları veya etkili oldukları coğrafi konum doğrultusunda, renklerin yönleri ifade etmek amacıyla kullanımına uygun olarak çeşitli isimler aldığı bilinmektedir. Orhun Kitabeleri'nde devlet adı Türk Kağanlığı şeklinde geçmekte iken, bir yerde Kök Türk ibaresine rastlanır. Bu ise devletin doğu kanadını belirtmek için kullanılmıştır. Yine bilindiği üzere Hun Devleti'nin batıdaki bölümünün adı Ak-Hun biçiminde ifade edilmekteydi. Avrupa'ya giren Hunlar da, Kuzey Hunlarının devamı olmaları sebebiyle Macar kaynaklarında Kara-Hunlar olarak bilinirler. Yine Altun-Orda Hanlığı'nın batı kanadı Ak-Orda, doğu kanadı ise Gök-Orda idi.¹²⁹⁸

Eski Türkler, bozkır kültürü çerçevesinde yaşayan ve bunun içinde büyük hayvan sürülerine sahip olan bir millettir. Geniş bozkırda ve yaylalarda kabilelerin ayrı renkte hayvanlar beslemeleri, sürülerin karışmasını engellediği gibi, daha sonra bu kabilelere isim de olmuştur: Karakeçililer, Karakoyunlular, Kızılkeçililer, Akkoyunlular vb.¹²⁹⁹

Bazı Türk boylarının isimleri kullandıkları atların renkleriyle ilgilidir. En eski Türk topluluklarından günümüze kadar “At” insanla birlikte savaşa katılmış, kaderini sahibinin kaderine bağlamış bir yaratık sayılmıştır. Birçok Türk soylu toplum bu derin sevgi yüzünden atın adını kullandığı görülmüştür. Alayuntluğ ve Toyaygırlarında olduğu gibi. (Eski Türklerde bazı yerleşim alanlarının adlarını, atların renklerine göre aldıkları bilinir. Peçenekler, illerinin önemli bir bölümünü at renkleri ile adlandırmıştı. Bunlardan: Suru Külbey=Boz atları olan Külbey'in ili, Kara Bey=Kara atları olan Bey'in ili, Boyla Çoban=Alaca atları olan Çoban'ın ili vb.) Karakalpak boylarının en önemli kolları, Karatay, Sarıtay ve Boztay adlarını taşır. Yine aynı Türk uruğunun, kollarından bir diğeri adı da Kongrat'tır. Kongur at, kahverengi at demektir.¹³⁰⁰

4. 5. 1. Göktürk Adı ve Renk Sembolizmi

Göktürk (Köktürk) Devleti'nin neden bu ismi aldığı konusunda çeşitli görüşler bulunuyor. Bu görüşlerden bir kısmı, Göktürklerin yaşadığı coğrafya dolayısıyla renklerin sahip olduğu yön sembolizminden yola çıkarak böyle isimlendirildiklerini ortaya koyarken diğer bir başka görüşte ise Göktürk adının ilahi menşei olduğu ve Göktürklerin kendilerini Gök Tanrı ile irtibatlandırmak için bu ismi kullandığını ifade

¹²⁹⁸ Mustafa Kafalı, “Türk Kültüründe Renkler”, **Nevruz ve Renkler**, Edit.: Sadık Tural-Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara, 1996, s. 49-50.

¹²⁹⁹ Abdulhaluk M., Çay, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 157.

¹³⁰⁰ Nejat Diyarbekirli, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 1536.

etmişlerdir. Ayrıca, Göktürklerin yaşadıkları coğrafyanın sık ormanlarla kaplı olması sebebiyle gök-yeşil anlamında devletlerine G/Köktürk adını verdiklerini söyleyen bir anlayışta söz konusudur.

Esasen Göktürk sözü Gök-Türk yani (doğu-Türk) demektir.¹³⁰¹ Büyük Hun Devleti'nden sonra her yönden temsil ettiği Türk Kültürü itibariyle ikinci süper Türk Devleti vasfında olan Gök Türk Hakanlığı, Türk sözünü ilk defa resmi devlet adı olarak kabul etmekte bütün bir millete ad vermek şerefini kazanmış, doğu Sibirya'daki Yakut Türkleri ve batıdaki Ogur (Bulgar) Türkleri hariç, Türk asıllı bütün kitleleri kendi idaresi altında birleştirmiştir. Bizim diğer Türk devlet ve zümrelerinden ayırt etmek üzere Gök-Türkler dediğimiz bu Türk Devleti'nin mensupları kendilerine genellikle "Türk" veya "Türük" diyorlardı. Ancak Orhun Abidelerinde kendileri için bir defa Gök-Türk (Kök-Türk) adını kullanmışlardır ki, "Gök"e mensup, semavi-ilahi Türk anlamına geliyordu.¹³⁰²

Alman bilim insanlarına göre, "Gök" adını taşıyan Türk boyunun adı "gök (yeşil)" ormanda yaşamalarıyla ilgilidir. Eski Türklerin yaşadığı dönemlerde (6.-8. y.y.) Mogilyan Kağan'ın liderliğindeki Türkler Doğu Hangay Dağları'nın eteklerinde bulunan Ötüken'deki gür ormanların içinde yaşamışlardır. Bu nedenle halka "Gök Türkler" denilmiştir.¹³⁰³

Türklerin bilinen en eski yerleşme alanı Altay olarak kabul edilen "Altın dağ" idi. VI. yüzyılın ortasında imparatorluklarını kurdukları zaman ise kendi "altın" yani merkez bölgelerinden uzaklaşmışlar ve payitahtlarını Ötüken bölgesine götürmüşlerdi. Bunlar orada kendilerini Kök-Türk yani "Gök (mavi) Türkler" diye adlandırıyorlardı. Devletin İstemi Han yönetimindeki diğer yarısının payitahtı batıda Isık-köl civarındaydı. Asıl hakanın kendisini "gök-mavi" yani "doğudaki" diye adlandırmasına bakarak batıdakiler için henüz tespit edilmemiş bir Ak-Türk "ak batıdaki" adlandırılışının bulunuyor olması gerektiğini tahmin ediyoruz.¹³⁰⁴

¹³⁰¹ M. Fahrettin Çelik, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması", **Türk Amacı**, Türk Dil Kurumu, Tıpkı Basım (Ankara, 2009), Bühraneddin Matbaası, S. 3, Temmuz-1942, s. 133.

¹³⁰² Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler I-II-III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012, s. 1., İbrahim Kafesoğlu, "Göktürk Hakanlıkları", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. I, Ankara, 1992, s. 127.

¹³⁰³ Soltanşa Ataniyazov, **Şecere-Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü**, Hazırlayan: Yakup Karasoy-Ufuk Deniz Aşçı, Tablet Yayınevi, Konya, 2005, s. 159.

¹³⁰⁴ Annemarie Von Gabain, "Renklerin Sembolik Anlamları", Türkçe tercümesi: Semih Tezcan, **Türkoloji Dergisi**, C. 3, D. T. C. F. Yay., Ankara, 1968, s. 108.

4. 5. 2. Akhunların Adı Nereden Geliyor?

Akhun adının kökeni ile ilgili olarak ortaya atılan iki farklı anlayış vardır. Buna göre Akhun adının, bu devleti kuranların atalarına, Çinliler tarafından verilen isimlerinden yola çıkılarak Akhun denildiğini söyleyen bir görüş varken diğer bir kanaat Akhunların asıl vatanlarına göre daha batıda bir devlet kurmalarından dolayı olduğunu söylemektedir.

Eski Çin’de, Çin’in kuzeyinde yerleşmiş bulunan topluluklar Çinliler tarafından Ti-li boyları olarak adlandırılırlardı. Ti-liler sarışın ve mavi gözlü bir halktı ki bunlar Türkler’in atalarıdır. Sarışın ve mavi gözlü Hun savaşçılarından bahseden çok sayıda Çin şiiri mevcuttur. Çinliler M.Ö 10. yy.’da bu kavimleri yaşadıkları bölgelere göre üç kısma ayırdılar: Kırmızı Tiler, Ak Tiler ve Yeşil Tiler (o dönemde eski Türkler ve Çinliler yönleri renklere göre ayırılırdı). Bunlardan Ak Tilerin torunları, daha sonra Eftalitler olarak da bilinen Ak Hun devletinin kurucularıdır.¹³⁰⁵

M.S. 5. yüzyılda, bugünkü Horasan civarındaki bir Altay kavmi için kullanılan Ak Hunlar tabiri de, herhâlde bu kavmin asıl anavatanlarının doğuda olduğunun bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, bu kavim “Batı Hunları” olarak düşünülmüştür.¹³⁰⁶ Aynı tesbiti Annemarie Von Gabain’de yapmıştır. Gabain’e göre; Batı Hunları’nın bir diğer adı Ak Hunlar’dır. Ak Hunlar doğudaki asıl ülkelerinden haberdar olup, kendilerinin bu asıl anayurtlarına göre batıda yerleşmiş olmalarından dolayı onlara Ak Hunlar adı verilmiştir.¹³⁰⁷

4. 5. 3. Sarı ve Kara Türgişler

651 yılında resmi vesikalarda ilk defa görüldükleri zaman Türgişler diğer On-ok boyları arasında çok büyük bir boy değildi. Sonradan büyük bir gelişme gösterdiler. Bağlı buldukları Tou-lou grubu oymaklarına ve diğer konfederasyona önderlik ederek Batı Türk boylarını bir bayrak altında toplamayı başardılar. Bu, Asya Hunları’ndan beri süregelen bir gelenektir ve bunda Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışının izleri yatıyordu.¹³⁰⁸

Türgişlerde merkezi otorite bozulduğu zaman şef çıkarma konusunda özellikle hükümdar Sou-lou’nun ölümünden sonra seri bir mücadele başladı. Özellikle en güçlü

¹³⁰⁵ <http://www.bilimneyenturktarihi.com/turk-irki-kokeni-ve-ozellikleri.html>. Son Erişim Tarihi: 22. 11. 2014.

¹³⁰⁶ Karadoğan, “Türk Ad Biliminde Renk...”, s. 92.

¹³⁰⁷ Gabain, “Renklerin Sembolik...”, s. 110.

¹³⁰⁸ Hüseyin Salman, **Türgişler**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Feryal Matbaası, Ankara, 1998, s. 92.

iki kabile grubunun mücadelesi (Tou-lou ve Nou-cbe-pi) Türgiş Devleti yıkılıncaya kadar devam etti. Türgiş kağanları, devleti yönetirken daima iki başkent tesis etmişlerdi. Bunlardan biri Tou-lou grubunu idare etmek için, diğeri Nou-che-pi grubunu yönetmek içindi. Başlangıçta bu devlet, Tou-lou grubunun iştiraki ve Nou-che-pi'lerin desteği ile yani birliğe katılmasıyla tesis edilmiş Sarı Türgiş Devleti idi. Yani sağdaki oymaklar “Sarı” sıfatını benimsemişlerdi. 716’da Kapgan Kağan korkusu kalkınca Sou-lou, Nou-che-pi'lere önderlik ederek onların iştiraki ve Tou-lou grubunun desteği ile Kara Türgiş Devleti’ni kurmuştu. Aslında bu iki grup birbirine rakip değil, şefini bulduğu zaman birbiri ile çok iyi anlaşılan iki konfederasyondur. Burada da Nou-che-pi'ler, “kara” sıfatını benimsemişlerdi.¹³⁰⁹

Kara renk adı, eski Türk onamastiğinde yüksekliği, büyüklüğü, yüceliği ve güçlülüğü simgelemektedir. Batı Göktürk Devleti zamanında ve Sou-lou sonrasında Nou-che-pi'lerin daha fazla kağan çıkarmalarına dikkat edilirse onların diğeri gruba nazaran sayı bakımından daha fazla, güç bakımından daha kuvvetli olduklarına hükmedilebilir. Yani icraatlarıyla da Nou-che-pi'ler bu sığfata layık olduklarını göstermişlerdir. “Sarı” sıfatına gelince, bu karaya göre daha az kullanılmış bir sıfattır. Eski Türk sosyolojisinde altına yakın bir anlamı vardır. Bu sıfatın, temiz, necip, asil ve itibarlı gibi manalara geldiği de görülüyor. Her halde doğudaki beş Tou-lou oymağı, ülkenin iç kısmında oldukları için diğeri gruba nazaran kendi devirlerinde daha itibarlı ve temiz olarak tanınmış veya isim yapmışlardı.¹³¹⁰

Sonuç olarak görülüyor ki bir iki istisnai durum hariç “Sarı” ve “Siyah” boyların daima komşu olarak beraber yaşadıkları ve Türgiş birliğinden kopmadıklarıdır. Burada bir zorlama söz konusu değildir. Zorla itaat olsa görüldüğü gibi aynı anda onlar iki ayrı devlet kurarlar veya gruplardan biri tabi olmamak için başka yere göç eder, bölgeyi terk ederdi. Bunu da görmüyoruz.¹³¹¹

4. 6. Tarihi Olarak Türklerde Giyim, Kuşam ve Eşyalarda Renkler

İnsanların giydikleri ve takındıkları şeyler, renkleri ve biçimleri ile toplumsal ya da ulusal kültürü dışa yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir. Öyle ki kimi durumlarda kişilerin salt giyim ve kuşamlarına bakarak onların hangi toplumdan olduklarını

¹³⁰⁹ Hüseyin Salman, “Türgişler”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, Ankara, 2002, s. 732., Salman, **Türgişler**, s. 93.

¹³¹⁰ Salman, **Türgişler**, s. 94.

¹³¹¹ Salman, **Türgişler**, s. 94.

kestirmek mümkün olabilmektedir. Çok değişik toplumlardan olan bireyler bir araya geldiklerinde fiziksel görünümleri dışındaki farklar, ancak ulusal giysilerini giydiklerinde belirginleşir. Gerçi günümüzde çok büyük boyutlara varan kültür alışverişi ve moda nedeniyle giyim kuşamda da bir benzerlik, bir yakınlaşma meydana gelmekte ise de, yerel ya da ulusal giysiler yine de önemlerini ve etkinliklerini korumaktadır.¹³¹²

Maddi kültürün bir ögesi olarak giyim, bir milletin kültürünü gelenek ve göreneklerini yaşam biçimini simgeleyen ve tanıtan en önemli unsurlardan biridir.¹³¹³ Giyim ve kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi koşulların, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir.¹³¹⁴

4. 6. 1. İslamiyetten Önce Türk Yaşam Kültürü ve Kıyafet Tercih

Türk tarihinin zenginliği, Türk insanının giyim anlayışına ve giyinme şekline yansımıştır.¹³¹⁵ Büyük uygarlıkların merkezi olan Orta Asya tarihi zenginliklerin yanı sıra giyim kuşam değerleriyle de Türk milletinin ince zevkini göstermektedir. Giyim kuşam Türk toplumunda geleneksel değerleri yansıtan önemli bir olgudur. Giyim tarihi incelendiğinde eski devirlerden bu güne kadar giyinme biçimlerinin pek çok aşama kaydettiği görülür. Her milletin kendi yaşama şekli, kültür ve dini inanışına göre bir giyim şekli oluşturduğu dikkati çeker. Örneğin kurulduğu ilk yüzyıllarda göçer bir toplum olan Türk milletinde at binmek yaşamın en önemli aktivitesi olduğu için giyimlerinin de at binmeye, avlanmaya, günlük tarım işlerini kolaylıkla yapabilmesine yardımcı olacak şekillerde biçimlendiği ve günümüze izlerinin az ya da çok değişerek taşındığı görülmektedir.¹³¹⁶ Türk kültür tarihine bakıldığında çağın ve çok hızlı değişim gösteren çevrenin özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin, İslamiyeti kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle giyim ve kuşamları yeni bir içerik ve biçim kazanmıştır.¹³¹⁷

¹³¹² Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 202.

¹³¹³ Fatma Ayhan, "Türk Giyim Kültüründe Pantolon", **Akademik Bakış Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık 2013, s. 1.

¹³¹⁴ Necdet Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. X / 22, 2011 / Bahar, s. 3.

¹³¹⁵ Gökhan Yılmaz, Feryal Söylemezoğlu, "Tokat İli Yöresel Kadın Giysileri", **Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Sayı 2, 2011, s. 108.

¹³¹⁶ Ayhan, "Türk Giyim Kültüründe...", s. 2.

¹³¹⁷ Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 4.

Diğer topluluklarda olduğu gibi Türklerin de tarihten gelen belirli, kendisine münhasır ve yaşam tarzını üzerinde barındıran bir kıyafet geleneği vardır. Bu geleneği de belirleyen muhakkak ki yaşam şeklidir. Çünkü Türkler sert ve soğuk bir coğrafyada hüküm sürerken, göçebelikle beraber tarım ve hayvancılıkla da uğraşmışlardır. Hayvancılık ise, eski Türk topluluğunda önemli bir yer tutmaktaydı. Ulaşım ve savaşlarda kullandıkları hayvanların aynı zamanda etinden, sütünden, derisinden ve yününden giyim eşyası olarak faydalanmışlardır.¹³¹⁸ Hareketli bir hayat tarzına sahip olan Türkler sert iklim şartlarına ve günlük hayatlarına uygun kıyafetler giyerlerdi.¹³¹⁹ Türklerde giysilerin malzemeleri yün, (koyun, keçi, deve yünü) deri (koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi) ve kürkten oluşuyordu. Eski Türkler bez dokur, giyecek için kendir yetiştirir, yün kumaş ve bezden iç çamaşırı giyerlerdi.¹³²⁰ Orta Asya dokumaları çoğu zaman ana renklerle boyanmış kumaş parçalarının, applike olarak dikilmesiyle oluşmuştur. Bu dokumalarda hayvan mücadelelerinin motif olarak işlenmiş olabileceğini tahmin ediyoruz. Zira ele geçen keçelerde benzer applike figürler, yün ipliğiyle dokunmuş parçalarla yapılmıştır. Genel olarak siyah, kırmızı ve sarı renkler hâkimdir.¹³²¹ Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya'da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir.¹³²² Türklerin Orta Asya'daki en önemli geçim kaynaklarının hayvancılık olması doğal olarak Türkler arasında dericiliğin de gelişmesine sebep olmuştur. Nitekim Türkler derinin kendi doğal rengini muhafaza ederek kıyafetlerinde deri malzemesini bol miktarda kullanmışlardır. Yünden aynı zamanda iç çamaşırı olarak da faydalanılmaktaydı. Giyimde Çin'den alınan ipekli kumaşların kullanıldığı da kurganlardan elde edilen bulgulardan anlaşılmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan Türkler için çalılara, taşlara ve soğuğa karşı dayanabilen elbiseler gerekliydi. Türkler, Çinliler ve Araplar gibi ata, entari ile binemezlerdi. Atın sürtünme ve bacaklarda yara açma gibi olumsuzluklarından etkilenmemek için kalın pantolon ve çizme giymek zorunda idiler. Pantolon giymek, savaşçı kabilelere özgü bir giysi türü idi. Ata binen herkes pantolon giymek zorunda idi. Bu nedenle bozkırın tipik elbisesi ceket pantolon idi. Ayrıca deri

¹³¹⁸ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 10.

¹³¹⁹ Murat Özbay, "İlk Yazılı Belgelere Göre Türklerde Giyim", **Milli Folklor**, S. 34, Ankara, 1997, s. 53.

¹³²⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş-V**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. V, Ankara, 1978, s. 2., Mahmut Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 1983, s. 259-260.

¹³²¹ Fikri Salman, "Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk Anlayışı", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.4, Erzurum, 1998, s. 141.

¹³²² Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 4.

pantolonlar, uzun at yolculuklarında vazgeçilmez bir giyim türü idi. Çünkü süvari en rahat biçimde böyle giyinebilirdi. Atları olan diğer Orta Asyalıların giyimi de yine deri pantolon, çizme ve kürkten oluşmakta idi. Pantolonların dar paçalı olanları çizme ve dizlik giymek için gerekli idi. Türklerin yiyecek ve silahlarını asabilmek için kalın deri kemerlere ihtiyaçları bulunmaktaydı. Daima açık havada dolaşma zarureti, kalın palto ve kürklerin kullanılmasını da gerektiriyordu. Soğuğa ve rüzgâra karşı kulaklıklılı ve enselikli şapkalar giymek de işin ve iklimin bir parçasıydı.¹³²³

Ceket-pantolon biçimindeki dikişli giysi, dünya kıyafet tarihinin en gelişmiş evresidir. İşte bu giyimin kökeni, Orta-Asya Türklüğüdür.¹³²⁴ Çin'e pantolonu ilk kez Orta-Asya Türklerinin ithal ettikleri belirtilmektedir. Atlı birlikler yoluyla Türk Süvari giysisi olan ceket, pantolon, Hun başlığı ve çizme de Çin'e girmiştir.¹³²⁵ Kalpağın, İranlılara Türklerden geçtiği ve çizmenin de Çin'e ve Avrupa uygarlığına Orta-Asya Türklerinden intikal ettiği bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Antropolog Robert Lowie de, pantolon, ceket ve deriden ayakkabılarıyla Orta Asya giyimini temsil eden İskitler'in, bugünkü Avrupa giyimine Yunanlılarla ve Romalılarından daha yakın olduklarını saptamıştır.¹³²⁶ Bugünkü modern giyimin ilk şekli olan bu bozkır tarzı, Çin'de M. Ö. 4. yüzyıldan, Avrupa'da M. S. 5. yüzyıllardan, Bizans'ta 6. yüzyıldan itibaren Türk usulüne göre yapılan askeri ıslahat sonucunda dünyaya yayılmıştı. Ayrıca, bozkır kültürünün yaşandığı bu dönemde başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanmışlardır.¹³²⁷

Atlı boyların kıyafetleri, çakşır ve keçe çizme, kaftan, kepenek, kürk, hem soğuktan hem de güneşten koruyacak börtler asırlar boyu değişmemiştir. Madeni ve kemikten elde edilen küçük levhalar giyimde kullanılıyordu. Boy beyleri dışındaki erkekler, kadınlardan daha sade kıyafet giymişlerdir. Fakat onların da küpeleri, gerdanlıkları olabiliyordu. İşlemeli yaka ve kol ağızlarına dikilebilen şeritler, kişinin sosyal statüsünü gösteren işaretler olarak gözükmekteydi.¹³²⁸ Orta Asya'da; Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hırka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen

¹³²³ Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış...", s. 260.

¹³²⁴ İsmail Hami Danişmend, "Medeni Kıyafetin Batı'ya Türklerden İntikali", **Türk Folklor Araştırmaları**, C. 10, S. 213, Nisan 1967, s. 4373.

¹³²⁵ Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış...", s. 260-261.

¹³²⁶ Danişmend, "Medeni Kıyafetin Batı'ya...", s. 4374.

¹³²⁷ Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış...", s. 260-261.

¹³²⁸ Emel Esin, **Türk Kültür Tarihi-İç Asya'daki Erken Safhalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 2.

çizme ve çarık bozkır kültürün dış giysileriydi. Hun hanımları erkek gibi ata bindiğinden, bu zamanlarda ata kolay binebileceği kıyafeti tercih etmiştir. Kadınların giysileri ise şalvar-pantolon (pantolonun paçasını bileklerinde büzmek için de özel kayışlar kullanmışlardır), cepken (gömlek üstüne giyilen, önü düz ya da çapraz, eteği kısa ve bele kadar inen bir giysi), tokalı kemer ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur.¹³²⁹ Hun erkekleri maddi durum ve sosyal mevkilerine göre kemerlerinin tokalarını, kayışlarını, çizmelerini, paltolarını altın, gümüş gibi değerli taşlarla süslerlerdi. Başlarına giydikleri miğferleri de işlemeli ve süslü idi. Ayrıca, çizme ile kemerlerinde kartal başta olmak üzere çeşidi hayvan figürleri de bulunmaktaydı. Hunlu hanımlar ise, entari şeklinde elbise, manto, kuşak ve başlıklarını değişik desenlerde süs eşyası ile donatırlardı. Bunlar altın, gümüş gibi kıymetli madenlerden oluşurdu. Kumaşları kıymetli parçalarla işlenmişti. Değerli taşlardan yapılan çeşitli biçimlerde tokalar takarlardı. Ayrıca süs eşyası olarak başlarına takılan taç, gerdanlık, kolye, küpe, bilezik, yüzük de kullanırlardı.¹³³⁰ Türklerde ayakkabılar çok çeşitlidir. Bu sebeple ayakkabıya şekil ve biçimine göre ayrı ayrı isimler verilmiştir. Bunlardan Türkler tarafından en çok kullanılanlar; başmak, edik, çarık, çedik isimli olanlarıdır. Sokman sözünü de, bu çok kullanılanlar arasına katabiliriz.¹³³¹ Hun devrine ait M. Ö. I. yy'ın başlarında Noin Ula bulutları arasında kısa konçlu çizme ve M.Ö. II. ve I. yy'larda, Pazırık kazılarında Büyük Hunlara ait buluntular arasında keçe çorap ve çizmeler bulunmuştur. Göktürklerin ve Uygurların keçe çizmeyi kullanmayı sürdürdükleri, sonraları da çizme giyme alışkanlığının Türkler aracılığıyla İslam dünyasına yayıldığı bilinmektedir.¹³³² Çizmenin rengi de Türklerde önemlidir. Kırmızı kemer ve kırmızı çizme Orta Asya hükümdarlık sembolü idi. Anadolu'da ise Türklerin büyük bir kısmının sarı çizme giydiğini ve bunun en yüksek mertebeye eriştikleri anlamına geldiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹³³³

Eski dönem Türklerin kullandıkları ve “Bozkır Tarzı” olarak ifade edilen giyim-kuşam şekli, Çin'de M. Ö. IV. asırdan, Avrupa'da M. S. V. asırdan, Bizans'ta ise VI. asırdan itibaren Türk tarzına göre yapılan askeri ıslahatlar sonrasında dünyaya yayılmıştı. Başka

¹³²⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 43, 2006, s. 55., Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C.5, s. 8., Tez, **Tekstil ve...**, s. 242.

¹³³⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 164.

¹³³¹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 5, s. 116.

¹³³² Özden Süslü, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 188.

¹³³³ Süslü, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu...**, s. 150.t

kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlar ve ceketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine sola açarlardı. Hava şartlarına göre pelerinler de kullanmışlardı. Türkler ayaklarına çizme giyiyorlardı. Devletin ileri gelenleri, makam sahipleri, daha çok başlıklarının uzun ve gösterişli olmasından tanınırdı.¹³³⁴ Uygurlar, kürk ve süslü şapkalar giymekten zevk alırlardı. Ayrıca samur deriler, beyaz keçeler ve çiçeklerle süslenmiş kumaşları da çok ünlüydü. Kadınlar genelde hotozlu şapkalar giyerlerdi.¹³³⁵

İslamiyetten önceki dönemde Türklerin giydikleri kıyafetlerin renkleri konusunda bizi aydınlatabilecek çok fazla malzeme olmamasına rağmen bazı kurganlardan ortaya çıkan buluntulara ulaşılmaması vesilesiyle çeşitli bilgiler edinebilmiş durumdayız; Kazakistan'da Saka Türkleri'nden kalma Issık kurganı İslamiyet öncesi Türk Kültürü ile ilgili olarak önemli ipuçlarıyla doludur. Issık kurganı, çapı 60 metreden oluşup, toprak zemin altında, biri ortada biri de yanda olmak üzere iki mezardan meydana gelir. Antropologların tanımına göre Issık kurganında bulunan ceset, 17-18 yaşlarında ve 165 cm boyunda bir çocuktur. Ölüye, altın üçgenlerle nakışlı, zırhı andıran kırmızı güderi ceket giydirilmiştir. Paçaları çizmelerinin içine sokulmuş, pantolonu altın işlemlerle süslenmiştir. Deri çizmelerinin dizleri ise, üçgen pullarla çevrelenmiştir. Ölünün başındaki kalpak, vahşi hayvan ve kuş figürleriyle donatılmıştır. Sağda belinde ahşap kırmızı kılıç kını takılıdır. Demir kılıcın sapı orak şeklindedir. Solunda hançeri takılıdır.¹³³⁶

Büyük Hun Devleti döneminden kalma, Katanda bölgesinde ortaya çıkan geniş kurganda ise altı tane at iskeleti bulundu. Ele geçen eşyalar arasında, eğri bir Türk kılıcı da vardı. Mezar odası yukarıdan aşağıya doğru daralmakta ve orta kısmında ise tabutların bulunduğu yer bulunmakta idi. Tabutun bulunduğu yerin tavanı ve yan duvarları büyük karaçam kütükleri ile kaplanmıştı. İki ceset, üçer ayaklı iki sedye üzerine bırakılmıştı. İskeletlerin boyları 1.80 metreye yakındı, öyle anlaşılıyor ki, bu mezarda insanlar ile hayvanların gömüldükleri yerler birbirinden kalın bölmelerle ayrılmıştı. İskeletlerin başı doğuya doğru konmuştu. Elde edilen başlıca buluntular elle yapılmış ağaç hayvan figürleri ile buzlar arasından çıkarılan elbiseler idi. Altın kakmalı

¹³³⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 319-320.

¹³³⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, M. E. B. Yayınları, C. I, İstanbul, 1992, s. 89.

¹³³⁶ Muhammet Beşir Aşan, "Yesi ve Çevresinde Sakalar", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 1, Ankara, 2002, s. 959.

düğmeleri, altın süsleri bulunan bu elbiseler, kırmızı ve yeşil kumaşlardan yapılmıştı.¹³³⁷

Göktürk dönemine ait olan ve Tuyahıtı’da açılan bir kurganda ise, ölünün bulunduğu kısım mezar hırsızlarının tahribinden kurtulmuş ve yerin yüksekliği dolayısı ile donan iskeletler bugüne kadar iyi bir şekilde muhafaza edilmişti. Erkek ölünün elbisesi üç kat idi. Üst kısmına giydiği elbise koyu kırmızı, ortadaki yeşilimsi ve alttaki de altın sarısında ipekten yapılmış idi.¹³³⁸ Sarı, kırmızı ve yeşil rengin Türklerde beyler zümresinin bir sembolü olarak kullanıldığına dair şimdilik en eski bilgimiz Göktürkler dönemine ait olup bu bilgiye Tuyahıtı kurganından ulaşılmıştır.¹³³⁹

Bahaeddin Ögel Türk Kültür Tarihine Giriş isimli kitabının altıncı cildinde, ak yani beyaz rengin Türklerde giyim kuşamda kullanılması ile ilgili olarak şu tesbitlerde bulunmuştur; Ak-beyaz renk devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giyindikleri bir giysi, elbise rengidir. Ordu veya askeri birliklerin içinde, yüksek rütbeli subay veya komutanların kendilerini askerden ayırabilmeleri için beyaz giyindikleri, bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Çin komutanları, beyaz giyinen Hunları arıyorlardı. “Beyaz giyinen komutanı öldürürsek, Hunları dağıtmış oluruz”, diyorlardı.¹³⁴⁰

Fotoğraf 8. Altın elbiseli adam figüründen yararlanılarak çizilmiş Hun erkek giysisi ve Hun kurganlarında bulunan bir kadın elbisesinin çizimi.¹³⁴¹

¹³³⁷ Bahaeddin Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 61.

¹³³⁸ Ögel, **İslamiyet’ten Önce...**, s. 143.

¹³³⁹ Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 43.

¹³⁴⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihi...**, s. 377.

¹³⁴¹ Fikri Salman, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri**, Zafer Ofset Matbaacılık Lmt. Şti., Erzurum, 2013, s. 110, 114.

Fotoğraf 9. Bilge Kağan ve Kültigin heykellerinden yararlanılarak çizilmiş Göktürk erkek kıyafeti ile Bilge Kağan'ın eşine ait heykelden yararlanılarak yapılan Göktürk kadın kıyafeti yorumu.¹³⁴²

4. 7. İslamiyetten Önceki Türk Kültüründe Halı ve Renkler

Eski Türkçede halıcılıkla ilgili terimlerin çokluğu dikkat çekicidir ve bu durum Türklerin halı sanatındaki seviyelerini göstermektedir.¹³⁴³ Toplumun ruhunu, kültürünü ve hayat tarzını renklerde, desenlerde ve şekillerde ilmek ilmek işleyen halı sanatı, Türklerin yaşadığı her coğrafyada var olmuş, yine Türkler tarafından dünya medeniyetine hediye edilmiştir. Halı dokuma tekniğini ilk bulanlar Türkler olmuştur.¹³⁴⁴ Türk evinin temel eşyaları arasında yer alan halı, çadırdan saraya varıncaya kadar uzun yüzyıllar boyunca örtü, yaygı ve süs eşyası olarak kullanılmıştır. Halıcılık, kökeni milattan önceki yüzyıllara varan “dokumacılık” sanatının bir dalıdır.¹³⁴⁵ Halının kendisi bir metindir. İşaretler ve renkler halının dilidir.¹³⁴⁶ Denizlerin ve göklerin koyu ve açık mavilikleri arasında değişen bir dünya manzarasının en uygun desenleri, bütün bir doğa dekorunu aksettiren Türk halısında mevcuttur. Hatta denebilir ki Türkler tabiatın yedi

¹³⁴² Salman, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...**, s. 147, 152.

¹³⁴³ Nebi Bozkurt, “Halı”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, 1997, s. 251-252.

¹³⁴⁴ Ömür Yazıcı, “Bir Tarihçinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı Kitabı”, **Vakıflar Dergisi**, S. 42, 2014, s. 140.

¹³⁴⁵ Suzan Bayraktaroğlu, “Çanakkale Halıları”, **Vakıflar Dergisi**, S. 19, 1985, s. 237.

¹³⁴⁶ Kamil Veli Nerimanoğlu, “Görsel Türkoloji”, **Turkish Studies**, Volume 6/1, Winter-2011, s. 87.

rengine, kıymetli halılarıyla sekizinci bir renk daha ilave etmek hünerini göstermişlerdir.¹³⁴⁷

Orta Asya'dan beri süregelen hayvancılık ve hayvanlardan elde edilen yünün değerlendirilmesi, halı dokumasına teşvik eden en büyük unsur olmuştur. Türkler; Anadolu'ya, Avrupa'ya, Kafkaslara, Balkanlara, Irak, İran ve Mısır'a yayıldıkları ve yerleştiklerinde halıyı ve halı işlerini de birlikte götürmüşlerdir. Kısaca Türkler nerede yurt tutmuşlarsa, oturmuşlarsa orada halı, kilim, namazlağı dokunur olmuştur. Halının tarihi Türklerin tarihine bağlıdır. Hayvan yetiştiren ve atlı göçebe olan Türklerin, göç ederken kolay nakledilebilen eşya ve çadırlara ihtiyaçları vardı. Çadırların tanziminde en önemli yeri halılar tutmaktaydı. Orta Asya'da Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde, daha çok erken devirlerde ortaya çıkmış olan halı sanatının; zengin motif dünyası, kompozisyon ve renk skalası, asırlar boyu büyük bir gelişme göstererek Orta Doğu'ya Türklerle beraber inmiş, İslam âlemine Türkler tarafından tanıtılmıştır.¹³⁴⁸

Kaynaklara göre halı, Orta Asya'da yaşayan Türk sülale ve devletlerinde, sadece bir örtü veya süsleme malzemesi değil, taht örtüsü olarak da kullanılmaktaydı. Bu nedenle de, tarihin ilk çağlarından itibaren halı dokunmaktaydı. M. S. VII-VIII, yy.'larda da Türkistan, Oğuzelleri, Buhara, Uygur ve Hazar bölgelerindeki tüm Türk ülkelerinde halı dokunmuştur. Çin kaynaklarından, VII. yy.'da bugün Çin'de Doğu Türkistan'da bulunan Hoten şehrinde halı dokunduğunu öğreniyoruz. Doğu Türkistan'da keçe halılar da dokunmaktaydı. Orhun Bölgesi'ndeki Uygur kağanlarının Çin imparatorlarına gönderdikleri yaygılar da bu türden dokumalardı. Doğu Türkistan'da, Uygurlar devrinde (VIII-IX. yy.'larda) halı dokunduğu bilinmektedir.¹³⁴⁹ Türk Halı Sanatı hakkında ilk önemli buluntu, Rus arkeolog C. I. Rudenko tarafından yapılmıştır. 1947 yılında Sibirya'da Pazırık'ta, İskit mezarlarına ait bir kurganda bulunan halının M. Ö. VI.-V. y.y.'larda dokunmuş olduğu, sanat tarihçileri tarafından ortak bir düşünce olarak kabul edilmektedir. Pazırık Halısı'ndan sonra tarihlendirilebilen en eski halı parçaları Doğu Türkistan'da ele geçmiş olanlarıdır. 1906-1908'de Lau-Lan ve Lop-Nor'da yapılan kazılarda ortaya çıkan bu halıların dokunma tarihi, M. Ö. III.-IV. y.y'lara rastlar. Basit geometrik desenler, mavi, kırmızı, yeşil, sarı, kahverengi ve bu renklerin tonlarıyla

¹³⁴⁷ Vasfi Kotan, **Türkiye'de Halıcılık**, Marifet Basımevi, İstanbul, 1949, s. 2.

¹³⁴⁸ A. Fulya Bodur, "Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları", **Vakıflar Dergisi**, S. 20, 1988, s. 105.

¹³⁴⁹ Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Serüveni-I", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi**, S. XIV-I, 2005, s. 79.

dokunmuştur. Diğer bir parça da Kızıl'da bulunmuş olan ve M. S. V-VI y.y.'lara tarihlendirilen halıdır. Bunun da sert yünden argaç (atkı) ve arışları (çözü) vardır. Kırmızı zemin üzerine siyahla çevrelenmiş sarı renkte kıvrık bir motif görülür ki, bir hayvan veya bir ejderin kuyruğuna benzemektedir.¹³⁵⁰

Fotoğraf 10. Pazırık Kurganı'ndan çıkarılan ve kök boya tekniği ile boyanmış muhteşem Türk halısı.¹³⁵¹

İslâmiyet öncesi Türk halılarında renk olarak koyu mavi, kırmızı, yeşil renkler hâkim renk olarak kullanılmıştır.¹³⁵²

4. 8. Türk Tarihinde Bayrak ve Sancaklarda Kullanılan Renkler ve Simgesel Anlamları

4. 8. 1. Bayrak-Sancak ve Tuğ

Bayrak, Bir milletin varlığını, bir devletin hâkimiyetini temsil eden askerî veya benzeri bir müessesenin renklerini, alâmetlerini taşıyan bir gönderin veya bir mızrağın ucuna dalgalanacak şekilde asılan sembol, işaret, şey, râyet, sancak, alem olarak tanımlanmaktadır.¹³⁵³ Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde “Bir milletin, belli bir topluluğun veya bir kuruluşun sembolü olarak kullanılan, renk ve biçimle

¹³⁵⁰ Bayraktaroğlu, “Çanakkale...”, s. 237-238.

¹³⁵¹ Nebi Bozkurt, “Halı”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, 1997, s. 253.

¹³⁵² Kasım Karahan, “Halıcılığın Tarihi İçinde Türk Halıcılığının Yeri ve Yapısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1989, s. 138.

¹³⁵³ Mahmut Ene Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 42, Erzurum, 2010, s. 211-212.

özelleştirilmiş, genellikle dikdörtgen biçiminde kumaş, sancak”¹³⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Bayrak, kelimesinin genel ve Türkçe karşılığı alem veya yaygın olarak sancaktır. Sancak, orduların temsil ettikleri devletin alâmeti-simgesi olarak kullandıkları bayrağın adıdır. Bayrak, pek eski bir şeydir. Dünya milletleri tarafından çok büyük önemi olan bayraklar, eski Türklerde de bir hayli önemliydi. Türk tarihinde tuğ namıyla anılan şey eski Türklerin bayrağı idi. Bu bayrak, eski Türklerde mukaddes sayılan “Tibet Öküzü” kuyruğundan yapılırdı. Bu öküzün kuyruğu atkuyruğuna benzerdi. Sonraları nesli yavaş yavaş tükenen Tibet Öküzü kuyruğu yerine atkuyruğundan tuğlar yapılmıştır.¹³⁵⁵ Halkların bayrakları; taşıdıkları renkler ve sembollerle onların ortak geçmişlerini simgelerler.¹³⁵⁶ Türkler barışta, savaşta ve törenlerde muhtelif renklerde bayraklar kullanıyorlardı. Zira bu renklerin de ayrı anlamları vardı. Başlangıçta hükümdarların şahsi sembolleri olan bayraklar zaman içinde devleti ifade eder hale gelmişti.¹³⁵⁷ Bayrak veya sancak egemenlik sembolüdür. Kutsal sayılan bayrak, aynı zamanda bağımsızlığı göstermektedir.¹³⁵⁸

Egemenliğin ve millet olmanın göstergelerinden biri de bayraktır. Bu bakımdan bayraklardaki renkler, Türk millî düşüncesinde renk kavramının oluşumu hakkında bize önemli ipuçları verir. Eski Türkler devleti, halkı koruyan koruyucu ruhun aynı zamanda devlet olmanın işareti olan bayrakta olduğuna inanıyorlardı. Bayrak rengiyle, şekliyle etnik yapıyı, halkın düşüncesini, psikolojisini, gelişmişlik seviyesini, devletin ve kağanın gücünü yansıtan bir araç konumundaydı.¹³⁵⁹ Türk kültüründe bayrak, tarih boyunca hükümdarlığın ve hâkimiyetin sembolü olarak kabul edilmiştir. Bayrak dikmek bir yeri mülkiyet sahasına almak olarak görülmüş, bu nedenle bayrak savaşta ordunun önünde yer almıştır.¹³⁶⁰ Kağanların, komutanların ve boy beylerinin Türk halkı içindeki itibar ve saygınlıkları bayraklarının şekline ve boyuna göre tayin edilirdi. Uğur ve başarı

¹³⁵⁴ Akalın, Toparlı ve Diğerleri, **Türkçe...**, s. 227.

¹³⁵⁵ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 211.

¹³⁵⁶ Yaşar Kalafat, “Alaattin Keykubat’tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak”, **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, Edt.: Yusuf Küçükdağ, Mustafa Çupan, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2008, s. 190-191.

¹³⁵⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 694., Cihat Aydoğmuşoğlu, “Safevi, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. XIII / 2 (Kış 2013), s. 51.

¹³⁵⁸ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981, s. 118-119.

¹³⁵⁹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 196-197.

¹³⁶⁰ Alev Keskin, Betül Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak, Sancak ve Fors”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 415, Ocak 2013, s. 99.

onun dalgalanan saçaklarında görülürdü. Hükümdarın bayrağını koruyan ve tutan general rütbesindeki kişiye alemdar veya Emir-i Alem denilirdi.¹³⁶¹

Eski Türklerde “batak-badrak” olarak bilinen bayrak kelimesi zamanla dildeki fonetik birtakım değişimler sonucunda bayrak olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır.¹³⁶² Bad kökünden gelen ve d-y değişmesi neticesinde, “bayrak” şeklini bayrak, eskiden Türkler’de batırılacak, saplanacak bir silahın (mızrak ya da süngü gibi) adıydı ve savaşlarda bu silahın ucuna, silahı kullanan kahramanın veya mensup olduğu kabilenin alameti konuluyordu. Kaşgarlı Mahmut zamanında (XI. yüzyıl), bu alamet Oğuzlar arasında kırmızı ipek kumaştan yapılıyordu. Aynı dönemde Karahanlı sülalesine mensup Türk Hükümdar’larının bayrakları, al denilen turuncu ipektendi ve onun hizmetindeki adamların atlarının eyerleri de bu kumaşla örtülüyordu.¹³⁶³

4. 8. 2. İslamiyetten Önceki Dönemde Türklerde Bayraklar ve Renkleri

Fotoğraf 11. Geçmişteki Türk Devletlerinin Bayrakları

Türklerde bayrak anlayışının kökleri, çok eski inanışlara dayanmaktadır. Bayraklar milletlerin ait olma duygusunu güçlendiren, onları heyecanlandıran bir semboldür. Bayraklar içerisinde taşıdıkları sembolleşmiş renk ve şekillerle ayrı ayrı anlamlar taşımakla beraber, bir bütün olarak bayrağın kendisi de insanları bir ülkü etrafında toplayan, ait olma duygusu aşıl原因, millet olma bilincini güçlendiren müstakil bir semboldür. Bahaeddin Ögel’e göre; “Bayrak eski Türk devletlerinin her şeyiydi.

¹³⁶¹ Taneri, **Türk Devlet...**, s. 118-119.

¹³⁶² Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 217.

¹³⁶³ Fuat Köprülü, “Bayrak”, **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B. Basımevi, C. II, İstanbul, 1961, s. 401-402.

Bağımsızlık bayrakla belirirdi. Komutanların ve boy beylerinin, Türk halkları içerisindeki itibarları ve saygıları da yine bayraklarının şekline ve sayısına göre tayin edilirdi”.¹³⁶⁴ Türkler bayrağı kutsal kabul edilmiştir. Kutsal kabul edilen ve bayrak olarak kullanılan nesnelere üzerinde kutsal maddeler, hayvanlar veya temsilleri taşınmıştır.¹³⁶⁵ Tarih boyunca insanın, hayvanı tabiatla kendisi arasında aracı olarak görmesi, hayvanlar hakkında büyük bir inanç ve bilgi birikiminin oluşmasına sebep olmuştur. Bu birikim kimi zaman hayvanı bir ibadet objesi ve saygı duyulması gereken varlık haline getirmiş, kimi zaman da mitolojilerdeki efsanevi canlılar mesabesine yükseltmiştir. Bütün bu inanç zinciri birçok hayvana sembolik görevler yüklemiştir.¹³⁶⁶ Bununla beraber “halkı koruyan ve koruyucu ruh” olarak ifade edilen gücün kendilerini temsil eden ve sürekli başlarının üzerinde dalgalanan bayraklarında olması büyük bir önem taşımaktadır. Bunun bir sonucu olarak; “Türklerin eski ataları, dünya hâkimiyetleri ve büyük Cihan devletleri de, hep bayrakların tepesinde oturan kurt ve kartal sembolleri ile hatırlanırdı”. Dini ve sihirle ilgili uygulamalarda sık karşılaşılan simge ve sembollerin kullanılıyor olması bayrakların “Türklerde köklerini dinden ve sihirden”¹³⁶⁷ aldığı göstermektedir.

En eski Türk boylarında sancağın önemli bir yeri vardır. Bu devirlerde her boyun bayrağı değişik rengi ile ayrılırdı.¹³⁶⁸ Eski Türkler çeşitli renk ve şekillerde bayraklar kullanmışlardır. Renklerin milli semboller olan bayraklara taşınmış olması renklere verilen önemi de göstermektedir. Kullanılan renkler daha çok beyaz, sarı, gök (mavi), yeşil, siyah, kırmızıdır. Bu renkler beraber veya ayrı ayrı kullanılmıştır. Bu bayraklar içerisinde daha çok kırmızı renkli olanların kullanıldığını Kaşgarlı Mahmut söylemektedir.¹³⁶⁹ Kırmızı rengin yoğun olarak kullanılması, bu rengin Türklerde “ergenliğin, mutluluğun ve muradın” sembolü olmasından ileri gelmektedir.¹³⁷⁰

Eski Türk bayraklarının nasıl olduğu konusunda fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilecek önemli kaynaklar arasında, Türk (Turan)-İran savaşlarından bahseden, eski

¹³⁶⁴ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 78.

¹³⁶⁵ Selçuk Kürşad Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya, 2012, s. 201.

¹³⁶⁶ Selçuk Kırbacı, “Dede Korkut Kitabında Kağan Arslan”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 139, 2002, s. 163.

¹³⁶⁷ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 142-143.

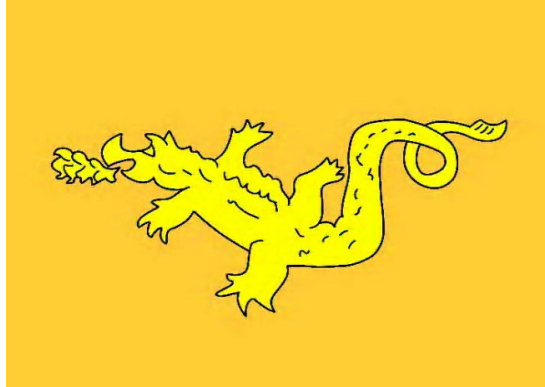
¹³⁶⁸ Güngör Yavuz, “Sancak Alemleri”, **Arkitekt**, S. 328, İstanbul, 1957, s. 180.

¹³⁶⁹ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat’it Türk Tercümesi**, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, 3. Baskı, Ankara, 1992, s. 183., Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 198.

¹³⁷⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 308.

İran kahramanlık eserleri olarak ifade edebileceğimiz, Firdevsi'nin Şehnamesi ve Asadi'nin Garşasnamesi vardır. Bu eserlerde savaşlar tasvir edilirken her iki tarafında ordularının ve kahramanlarının bayraklar taşıdıkları anlatılmıştır. Bu eserlere göre Saka Türklerinin ve büyük Türk Hükümdarı Afrasiyab'ın bayrağı siyah renktedir (M.Ö. VII. y.y.). Fakat beri tarafta, Hz. Muhammed'in Ukaab adlı, meşhur bayrağının da rengi siyahtı. (Ukaab, aynı zamanda siyah kuş demektir.) Aynı siyah bayrak ya İslam ananesinden ya da eski Afrasiyab (Türkler arasındaki adı Alp Er Tunga) devrinden yaşayarak Karahanlılar, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları zamanında, bu devletlerin veya devlet büyüklerinin resmi bayrağı olmuştu. Bu bayrağın yanında; menekşe, sarı, kırmızı ve mavi renklerde bayraklarda vardır. Bu bayrakların üzerinde; kurt, ejderha, kaplan, aslan, kartal ve ay gibi çeşitli şekiller bulunur. Firdevsi ve diğer İranlı şairler acaba bu tasvirleri gerçekten belgelere dayanarak mı ifade etmiş yoksa kendi zamanlarındaki Türklere ait bayraklardan etkilenmişler midir? Bunu bilmek zor.¹³⁷¹

4. 8. 2. 1. Asya Hunlarında Bayrak ve Renk

Fotoğraf 12. Asya Hun Devletine ait bayrak.

Uzak Doğu ve Yakın Doğu medeniyetleri ile irtibatlarını her zaman korumuş olan Türklerin kurdukları devletlerde de tuğ ve bayrak gibi alametlerin mevcut olmamasına ihtimal verilemez. Hun (Hiung-nu) İmparatorluğunda tuğ ve bayrak bulunduğu bilinmekle beraber, bu konuda açık ve geniş bilgi yoktur. Bunlarda daha eski bir kültür

¹³⁷¹ Nihad Sami Banarlı, **Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 175., Köprülü, "Bayrak", s. 403-404.

bakıyesi olan tuğun, hâkimiyet nişanesi olarak daha çok önemli olduğunu; fakat Çinlilerde olduğu gibi ipekten bayraklar da kullanıldığını tahmin edebiliriz.¹³⁷²

Hun Türkleri, kutsal kabul ettikleri, koruyuculuk ve aidiyet duygusu ile benimsedikleri ve mitolojik kökenli olarak inandıkları çeşitli varlıkları bayraklarına taşımışlardır. Hun Türkleri hem renk hem de kutsal saydıkları bir hayvan sembolizmi ile Altın sarısı zemin üzerinde, bir ejderha motifinin yer aldığı bayrağı kullanmışlardır.¹³⁷³

Sarı renk Türk renk sembolizminde dünyanın merkezi, güneşi, bolluk ve bereket ile toprağı temsil eder. Türkler sarı rengi gücü, hâkimiyeti simgeleyecek şekilde kullanmış ve Türk sarısı daha sonra altın sarısı olarak nitelenmiştir.¹³⁷⁴ Hun Türklerinin bayraklarında sarı rengi kullanmaları bu anlamda merkezin kendileri olduğunu, gücün kendilerinde olduğunu ifade etme amacını taşımaktadır. Sarı rengin dünyanın merkezi olarak algılanmasında Türk mitolojisinin de etkisi olmuştur. Türk mitolojisinde “hayır ilahı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı=sırma rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen’in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur”.¹³⁷⁵ Ayrıca, Asya Hun hükümdarı Mete Han’ın, kendi soyunu ejderhaya dayandırdığı¹³⁷⁶ ve Bahaeddin Ögel’in tesbitine göre, Hunların başkentlerine “ejderha şehri”¹³⁷⁷ dedikleri bilinmektedir.

4. 8. 2. 2. Avrupa Hunlarında Bayrak ve Renk

Avrupa Hun Devleti’nin, üzerinde başı taçlı bir tuğrul (Türkler arasındaki efsanevi bir kuş) bulunan bir bayrağı vardır.¹³⁷⁸ Avrupa Hun İmparatorluğuna ait bayrakta, ak bir zemin üzerinde sarı renkli kartal ve üzerinde sarı bir hükümdar tacı bulunmaktadır.¹³⁷⁹

¹³⁷² M. Fuad Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 155.

¹³⁷³ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 5., Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 203.

¹³⁷⁴ Fuzuli Bayat, “Oğuz Epik En’esi ve Oğuz Kağan Destanı”, **Sabah: Azerbaycan Elmler Akademiyası**, 1993, s. 52., Yaşar Çoruhlu, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I**, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 43.

¹³⁷⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 31.

¹³⁷⁶ Sümeyya Çelik, **İslam Öncesi Türk Sanatında Bazı Hayvansal ve Bitkisel Kültür Öğeleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 17.

¹³⁷⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 566.

¹³⁷⁸ Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...”, s. 99., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 155., Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404.

¹³⁷⁹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 205.

Fotoğraf 13. Avrupa Hun Devleti Bayrağı.

Altın taç dünyanın her yerinde hükümdarı temsil etmektedir ve büyük devletlerde hâkimiyet sembollerinden birisi olarak kullanılmıştır.¹³⁸⁰ Taç Türklerde maddi hâkimiyet sembollerinden biridir. Taç ve taht birbirinden hiç ayrılmayan ve hâkimiyeti işaret eden önemli alâmetler arasındaydı. Hükümdarlar tahta çıktıkları zaman tacı da başlarına takarlardı.¹³⁸¹

Asya Hunlarında tuğ-bayrak kullanıldığı bir faraziye olmakla beraber, Batı Hunları yani Avrupa Hun'larında bayrakların varlığı kesin gibidir.¹³⁸² Batıya göç eden Hun Türkleri tarafından kurulan Batı Hun İmparatorluğu kendisine bayrak olarak atalarının bayraklarının rengini benimsemişlerdir. Bereketi, merkezi ve güneşi simgeleyen sarı rengin kullanılması hem kendilerinden önceki atalarının bir devamı olduklarını hem de kendilerini merkez kabul ettiklerini göstermektedir. Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi çerçevesinde her Türk hükümdarı Dünyanın tek yöneticisi olma ideallerini taşıdığı için merkez olma düşüncesi doğaldır.¹³⁸³

Şamanist Türklerin hayır ilahı Ülgen inanisından kaynaklanarak, devletin başında bulunanlarla diğer üst düzey yöneticilerininin hâkim rengi ve hâkimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı haline gelmiş olan ak rengin, Hunlardan sonraki diğer Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.¹³⁸⁴ Avrupa Hunlarının bayraklarında ak zemim kullanılmış olması bu renge yüklenen anlamlardan dolayıdır. Bahaeddin Ögel'e göre; "Türklerde "aklık" temizliktir, arılıktır, yüceliktir, büyüklüktür. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluşu ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adalet ve

¹³⁸⁰ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 206.

¹³⁸¹ Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1968, s. 19.

¹³⁸² Köprülü, "Bayrak", s. 403-404.

¹³⁸³ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 201-205.

¹³⁸⁴ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 12.

güçlülüğün bir sembolüdür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giydikleri bir giysi, elbise rengidir. Askeri birliklerin içinde üst subay ve komutanların, kendilerini askerden ayırabilmek için, beyaz giydikleri anlaşılmaktadır”.¹³⁸⁵ Yön-renk sembolizminde batının simgesinin beyaz olması ve Avrupa Hun İmparatorluğunun da batıda olması bayrakta ak rengin temsil edilmesini sağlamıştır.¹³⁸⁶

Kartal, Türklerde önemli bir yer edinmiş ve Türklerin milli sembollerinden biri olmuştur. Özellikle Göktürk ve Uygurlarda kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar veya beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü olmuştur. Güneş, güç ve kudreti de temsil eden söz konusu hayvanlar, mücadelelerde zafer kazanmanın işareti olmuştur. İslamiyet’ten sonra da kartal, hükümdarlık, güç ve kuvveti temsil etmiş, zaman zaman arma olarak kullanılmıştır.¹³⁸⁷ Kartal, Türklerin ongun/töz mertebesine yükselttikleri önemli bir semboldür. Yüksekten uçmaları sebebiyle Bahaeddin Ögel’e göre “tanrının elçisi”, kuvvet ve kudret simgesi olarak görülmüşlerdir. Kartalı birçok toplum kendisine sembol olarak kabul etmiş, dün olduğu gibi bu gün de bayrak veya sancaklarında veya devlet armalarında kullanılmaktadırlar. Kartal simgesi tek başlı, çift başlı ya da karışık gövdeli (grifon) olarak tasarlanmış çeşitli kullanımları olmuştur.¹³⁸⁸

4. 8. 2. 3. Ak Hun İmparatorluğu Bayrağı ve Renk

Fotoğraf 14. Ak Hun Devleti Bayrağı.

Ak Hun Devleti’nin bayrağında bulunan üç tane ve beş köşeli yıldızlar sarı renklidir. Sarı renk, az önce de bahsettiğimiz gibi, Türklerde, güneş, bolluk, bereket ve toprakla irtibatlandırılmıştır. Sarı renk aynı zamanda yön-renk sembol ilişkisinde merkezin rengidir ki bu yönüyle güç ve kudreti ifade ediyor.

¹³⁸⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 377.

¹³⁸⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 207.

¹³⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, 299.

¹³⁸⁸ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 207., Çoruhlu, **Türk Sanatında...**, s. 75.

Ak Hun devletinin bayrak zemininin ak olması ismiyle ilişkilendirilebilirken, ismi ise yön sembolizmi ile ilişkilendirilebilir. Ak renk, yönler içerisinde Türkler için Batının sembolü olmuştur. Daha önce açıklamış olduğumuz ak renk kısaca, renklerin anası olarak bilinir. Türk kültüründe ak renge çeşitli olumlu anlamlar yüklenmiştir. Türkler hemen bütün olumlu ifadeler için ak kelimesini kullanmışlardır (Aksakal, yüz ağartmak, alnı ak olmak, ak ata (Hz. Âdem) vb.). Genel olarak bilgelik simgesi olarak bilinmektedir. Deneyim, büyüklük ve kocalık ifadesidir. Türkler için bir ululuk simgesi olarak devletin adalet ve gücünün sembolüdür. Hükümdarların veya devletin ileri gelenlerin ak kıyafetler giymesi bundandır. İtibar ve saygınlık sembolü olarak da ak kullanılmıştır. Ak otağ devletin yönetim merkezi ve hükümdar otağıdır. Bir meşruluk sembolü olarak da ak kullanılmıştır. Hakkıyla devletin başına gelene Ak-Han unvanı verilirken, töreye aykırı olarak devletin başına geçen için Kara-Han ünvanı kullanılmıştır.¹³⁸⁹

Gecenin parlak ışıltısını hatırlatan yıldız, sembolik olarak evrenin sonsuzluğunu, uzaktaki bir noktayı ifade eder. Parılının, ışığın, aydınlığın ve umudun formudur. Bir değer ifadesi olarak da önemli bir sembol niteliği taşımış ve ülke bayraklarında sıkça kullanılmıştır. Farklı inanış ve kültürlerde değişik köşe sayıları ile karşımıza çıkar. Ak Hun İmparatorluğunda kullanıldığı şekliyle; Beş köşeli yıldız, insan bağlantılı açılımlara sahiptir. Beş köşeli yıldızın herbir köşesinin bir insan duyu organı ile irtibatlı olduğu düşünülmektedir.

4. 8. 2. 4. Göktürk Devleti Bayrağı ve Renk

Fotoğraf 15. Göktürlere ait kurt motifli gök bayrak.

¹³⁸⁹ Şenay Aslan, **Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 98-100.

Tarihsel süreçte Orta Asya’da yaşayan eski Türklerin bayrak ve tuğ kullandıkları yapılan tarihi ve arkeoloji ilmi çalışma ve kazılarda görülmüştür. Bu durum tartışılmaz bir gerçektir. Örneğin, Göktürkler zamanında at kılından (sonraki dönemlerde altından) yapılmış bir kurt başının alem olarak sancak direği tepesinde durduğu ve kurt başının altında ise dört köşe, dikdörtgen şeklinde ipekten yapılmış bayrağın olduğu bilinmektedir.¹³⁹⁰

Orhun ve Yenisey Yazıtları’nda bayrak kelimesine, şimdiye kadar, rastlanmamaktadır. Fakat Çin kaynaklarında Göktürk, Uygur ve Kırgızların bayraklarından bahsedilmektedir. Baykal gölünün batısında, Lena ve Yenisey kıyılarındaki Göktürk çağına ait kaya resimlerinde, bazı süvarilerin ellerinde bayraklar görülmektedir. Bunlar tıpkı bugünkü bayraklara benzemekte ve uzun sırtıklar üzerine asılmış bulunmakta idi.¹³⁹¹ Bunların tuğ olduğunu sananlar olmuştur. Hâlbuki mızrak ucuna asılan bu bayraklar, mahiyet itibarı ile tuğdan ayrı idiler. Uçlarına bir ipek parçası veya bayrak asılan mızraklara Türkler, “beçkem” veya “batrak” yani bayrak derlerdi.¹³⁹² Bu bayrakların kumaştan yapılmış olduğunda şüphe yoktur. Bayrak dörtgen şeklinde olup göndere amudi olarak bağlanmıştır. Bu bayrağın yayında yine üç çizgi görünüyor ki herhalde bunlar kuyruk ifade etseler gerektir. Bu bayrağın büyüklüğünü bir metre olarak tahmin etmek mümkündür.

Göktürklerin ve Uygur Hakanlarının bayrakları (Sancakları) hakkında Çin kaynaklarının verdikleri malumata göre her iki devletin sancağının başında altından yapılmış kurt başı bulunuyordu. Çin kaynakları’nın verdiği bilgiler Bizans elçisinin verdiği haberlerle de teyit edilmektedir. Bizans elçisi Türk hakanının karargâhında altından yapılmış kurt başlı sancak bulunduğunu haber vermiştir. Uygur Hakanı Moyun Çor (745/759) esir aldığı Çin kumandanının, kurt başlı bayrağının önünde saygı göstermesini istemiştir.¹³⁹³

Göktürk İmparatorluğu’nun bayrağının zemini asuman rengidir, yani bizim bugün mavi ya da gök renk dediğimiz renktir. Bayrağın üzerindeki kurt kafası yeşil renktedir.¹³⁹⁴

¹³⁹⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 196-197.

¹³⁹¹ Bahaeddin Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 163.

¹³⁹² Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk...**, s. 205.

¹³⁹³ Abdülkadir İnan, “Tuğ-Bayrak (Sancak)”, **Türk Kültürü**, Sayı 46, Ankara, 1966, s. 871-872., Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 144., Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...”, s. 99.

¹³⁹⁴ Annagulu Nurmehmet, “Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 78., Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 197.

Çin kaynakları ve Firdevsi'nin Şehnamesinde iki defa olmak üzere Türklere ait bayraklarda kurt başı figürünün varlığı ifade edilmiştir.¹³⁹⁵ Göktürkler mavi zemin üzerinde kurdun yandan görünümünü sembolleştirerek bayraklarında kullanmışlardır. Bu bayrak ve üzerindeki kurt sembolü, Göktürklerin tarihi ve kültürel miraslarının bir yansıması olarak ortaya çıkmış olmalı. Hayvan ve renk sembolizmi açısından bakıldığında mavi ve kurt mitolojik ve kozmolojik kökleri olan önemli birer semboldür.¹³⁹⁶

Eski Türkler'de mavi renk, sadakat ve koruyuculuğun ifadesi olarak kullanılmıştır. Bu renk boyanmış elbiselik kumaşlar oldukça sevilmiş, bu renge “dar meken” denilmiştir. Bu kelime zarardan koruyucu anlamına gelmektedir.¹³⁹⁷ Mavi, gökyüzünün rengidir. Tanrının gökte olduğunu düşünen Türkler gökyüzünü kutsal kabul etmiştir. Türkler için gökyüzü, daha çok yaratıcı varlığın yaşadığı mekân olarak tasavvur edilmiş ve gökyüzü, Tanrının mekânını sembolleşmiştir. Aynı zamanda gök yüksektir, ulaşılması imkânsızdır ve saygı gösterilen bir mekândır. Bu sebepten Tanrı ifade edilirken gökte bulunduğunu belirtmek ve onu yüceltmek amacı ile “ Gök Tanrı” ifadesi kullanılmıştır.¹³⁹⁸

Göktürk bayrağında bulunan kurt sembolü ile ilgili olarak farklı görüşler ortaya atılmıştır. Eski Türklerde bazı hayvanlara kutsiyet atfedilmiştir. Bu hayvanların kutlu hayvan olarak kabul edilmesinde, hayvanların soyundan gelme anlayışının olduğu görülmektedir.¹³⁹⁹ Kurt, proto-Türk döneminde bir totemken, Hun döneminde ata kültürüne dönüşmüştür. Hayvan-ata kavramı, destanlarda kurttan türeme inancına dayanmaktadır. Devlet, hükümdarlık gibi unsurların simgesi olmuştur. Çin kaynaklarında, egemenlik ve yiğitlikle ilişkisi hakkında bilgiler sunulmuştur. VI.-XII. yüzyıllara ait Doğu Türkistan'daki Türk freskolarında kurt başlı bayrak tasvirlerine ve İslamiyet'ten sonraki minyatürlerde de kurt tasvirlerine rastlanılmaktadır. Ayrıca Oğuz Kağan Destanı'nda gök kurdun bir ışıkla ortaya çıkması, Tanrısallığın habercisi olarak işaret edilmiştir. Gök kurt ya da bozkurt nitelemelerinin yanında, “ak kurt” veya “al kurt” ve “kara kurt” ibarelerine rastlandığını, bu tür adlandırmaların renk simgeciliğine

¹³⁹⁵ Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404.

¹³⁹⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 208.

¹³⁹⁷ Sözen, **Sinemada Renk-Sembolik...**, s. 76-77.

¹³⁹⁸ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 208.

¹³⁹⁹ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme...**, C. 2, s. 144.

dair olduğunu, ak kurt saflık, temizlik ve erdemi, al kurt şiddeti ya da yer unsurunu, kara kurt ise karşı durulmaz kuvveti, yeraltı unsurunu ve kötülüğü simgelemektedir.¹⁴⁰⁰

Göktürk bayrağındaki kurt figürü ile ilgili olarak ortaya atılan bir başka görüşte şöyledir; Kurt, güçlü ve dayanıklı bir hayvandır. Bundan ötürü de Türk boyları arasında kudretin simgesi olmuştur. Hatta Türkler, Gök Börü (Bozkurt) Sultanım! diyerek, kendi hükümdarlarının gücünü ve kudretini dile getirirlerdi.¹⁴⁰¹ Kurt kelimesine, Orhun Abideleri'nde de rastlanmaktadır. Kül Tigin Abidesinin doğu cephesi ve Bilge Kağan Abidesinin doğu cephesinde geçen aşağıdaki ifadedeki kurt, güç ve kudretin sembolü olarak görülmektedir. “Yukarıda Türk Tanrısı Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş”.¹⁴⁰²

Altın kurt başlı sancak egemenliğin ve hükümdarlığın simgesi olduğu için, bir kağan ya da hanın altın kurt başlı sancağının olması, onun bağımsızlığının belirtisi idi. Bugünde Bozkurt, aynı şekilde Türk bağımsızlık ve özgürlüğünün simgesidir. Mesela Çin hükümdarları, Türkleri bölmek ve iç savaşa sürüklemek istediklerinde, devlete başkaldırmasını istedikleri yöneticilere altın kurt başlı sancak gönderirlerdi.¹⁴⁰³ Bu konuda bir örnek vererek konuya biraz daha açıklık getirmek mümkündür; Gök-Türk ordularının Çin topraklarına girdiği ve Türklerin, Çinlilere yönelik daha büyük saldırılara hazırlandığı sırada, daha önce Türk ülkesine gönderilen ve Göktürk Hükümdarı İşbara Kağan'la kurduğu iyi dostluk sayesinde uzun bir zaman Türk ülkesinde kalarak Türkler hakkında çok önemli bilgiler toplayan Çin elçisi Ch'ang Sun-sheng tarafından Çin İmparatoru Wen'e bir rapor sunuldu (581). Bu duruma çok memnun olan Çin İmparatoru, Ch'ang Sun-sheng'ı özel olarak saraya çağırdı. Bu sefer ağzıyla durumu anlatan Ch'ang Sun-sheng, eliyle gördüğü dağların, derelerin

¹⁴⁰⁰ Mehmet Özkartal, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)”, **Millî Folklor**, 2012, Yıl 24, Sayı 94, s. 64.

¹⁴⁰¹ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 213.

¹⁴⁰² Mehmet Mandaloğlu, “Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 27, Yaz 2013, s. 384.

¹⁴⁰³ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 213.

resimlerini bile yazdı. Üstelik İşbara'nın bütün fiili vaziyetini, askeri gücünü belirtti. Bunların hepsini sanki avucunun içi gibi göstermişti. İmparator, buna çok hayran oldu ve planın hepsini kabul etti. Ch'ang Sun-sheng'in belirttiği gibi Gök-Türkleri bölme faaliyetine başlandı. Yuan Hui adlı bir elçi Hami yakınında bulunan ve Gök-Türk ülkesinin batı bölümlerini yöneten Tardu'nun yanına gönderilip, ona kurt başlı sancak sunuldu. Böylece bu sancakla onun müstakil bir devlet olduğu gösteriliyordu. Zaten İşbara'ya karşı muhalif duygular taşıdığı anlaşılan Tardu, istiklâlini ilan etti. Üstelik Çin'e elçi göndererek kendi siyasi faaliyetlerine başladı. Tardu'nun elçisi, Sui başkentine vardığında, İmparator, onu İşbara'nın elçisinin üzerine oturttu. Bu şekilde Tardu'ya daha çok değer verildiği ve onun İşbara'dan üstün olduğu gösterilmek istenmişti. Neticede devletin 552 yılında kuruluşundan itibaren hiç bir zaman doğudaki merkezden ayrılmayan batı kanadı, Tardu'nun kurt başlı sancağı alıp istiklâlini ilân etmesiyle merkezden kopuyordu. Bu tarihten sonra batı kısmın tarihi müstakil olarak gelişecektir. Artık devlet doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (582).¹⁴⁰⁴

Kurt başlı (sancak) XVIII. asırda Müslüman Türklerden Başkurlarda görülmüştür 1709-1740 yıllarında Rus istilasına karşı Başkurların kurt başlı sancak kullandıkları Rus resmi vesikalarında görülmektedir.¹⁴⁰⁵

Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu esnasında Türk Bayrağı olarak Göktürlere ait kurt başlı bayrağı getirmek istediği ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçtiği ifade ediliyor. Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Bayrak", adını taşıyan ve Türk Kültürü Dergisi'nde yayımlanan makalesinde bu konuda şunları söylüyor; *"Atatürk mavi rengi, yani turkuazı severdi. Çünkü bu renk eski Türk bayrağının rengi idi. Gök bayrak, Orta Asya'da altıncı yüzyılda devlet kurmuş olan "Göktürk" Devleti'nin bayrağıydı. Bugünkü kırmızı içinde ay ve yıldızı olan Türk Bayrağı'nı önce III. Selim, daha sonra da II. Mahmut kabul etmişti. Atatürk esnasında yeni kuracağı devlete yeni bir bayrak düşünüyordu. Bu bayrağın da Göktürkler'in "Gökbayrak"ı olsun istiyordu. Ancak daha sonra bu konuda o dönemde hiçbir yayım olmadığından vazgeçti."*¹⁴⁰⁶

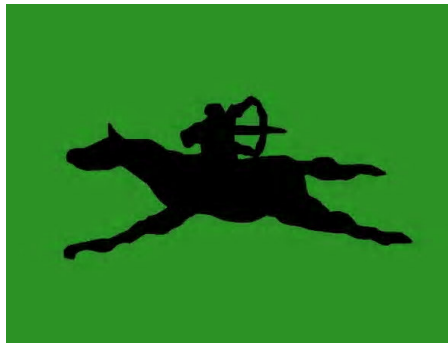
¹⁴⁰⁴ Taşağıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 37-38.

¹⁴⁰⁵ İnan, "Tuğ-Bayrak...", s. 872.

¹⁴⁰⁶ Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Bayrak", **Türk Kültürü**, Atatürk Sayısı, Yıl IX, S. 97, Ankara, Kasım, 1970, s. 30-31.

4. 8. 2. 5. Avar Devleti Bayrağı ve Renk

Avar İmparatorluğu'nun bayraklarının zemini yeşildir.¹⁴⁰⁷ Avarların bayrağında görülen at üzerinde geriye dönerek ok atan adam figürü dünyanın her yerinde Türkleri sembolize etmektedir. Okçu bir millet olarak bilinen Türkler bu ustalıklarını at binmede de göstermiş ve “at üzerinde ok atabilme” konusunda ustalık kazanmışlardır. Burada görülen at, ve ok-yay Türkler için büyük bir öneme sahip olmuştur.¹⁴⁰⁸

Fotoğraf 16. Avar Türklerine ait bayrak.

Yeşil, baharın, canlılığın ve gençliğin rengidir.¹⁴⁰⁹ Türk mitolojisine göre hayır ilahı Ülgen'in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (Yeşil) Kaan idi ve genellikle bitkilerin yetişip, büyümesini düzenlediğine inanılırdı.¹⁴¹⁰ Diğer taraftan Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardır. Bunların ilki otların yeşermesi, diğeri de gök gürlemeleri ile yıldırımların başlamasıydı. İşte en eski dönemlerde büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinen, göçebe hayat yaşayan Türklerin hayatında otların yeşerme zamanı çok büyük rol oynamıştır. Bu yüzden de yeşil renge ayrıca büyük bir önem verilmiştir.¹⁴¹¹

Avar Devleti'nin bayrağında buluna at sembolü ile ilgili de şunları ifade edebiliriz: Türklerde atın büyük yeri ve önemi bulunmaktaydı. Türklerin yaptığı savaşlarda süvarilerin oldukça etkili olduğunu ve kazanılan zaferlerde önemli bir pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Bozkır kültürüne uygun olarak hayatlarını devam ettiren Türklerde at, yaylak ve kışlak arasındaki göçlerde oldukça etkili bir vasıtaadır. Türklerde hem erkeklerin hem de kadınların atı olduğu ve Türklerin

¹⁴⁰⁷ Nurmemmet, “Türkmenlerde Renk...”, s. 79.

¹⁴⁰⁸ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 210-211.

¹⁴⁰⁹ Uçar, **Görsel İletişim...**, s. 56.

¹⁴¹⁰ Ögel, **Türk Mitolojisi**, C II., s. 272.

¹⁴¹¹ Özge Mazlum, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 31, Aralık 2011, s. 133-134.

ata çok iyi bindikleri tarihi bir vakıadır.¹⁴¹² At, bu dünyada bir Türk için yalnız onun silah arkadaşı olduğu için değil, öldükten sonra da öteki dünyada her bakımdan kendisinin yararlanacağına inandığı için ayrı ve eşsiz bir değer taşımaktadır. Bundan dolayı atın Türklerin bayraklarında, inançlarında, destanlarında, efsanelerinde, deyim ve atasözlerinde, kısacası hayatlarının her safhasında karşımıza çıkmasını olağan karşılamak gerekir.¹⁴¹³

Avarların bayrağında gördüğümüz at hızla giderken üzerinde ok atan adam sembolü önemli bir milli sembol haline gelmiştir. Hem atın hem okun ustaca kullanılabilmesinin göstergesi olmuştur. Ok-yay ikilisinin bir bayrağa işlenerek hukuki bir sembolü dönüşmesinin tek sebebini Türklerin ok ve yayı iyi kullanmalarına bağlamak eksik olacaktır. Çünkü ok ve yayın hukuki bir anlam taşıyacak şekilde Türk boylarında kullanıldığını gösteren metinler mevcuttur. Ok-yaya verilen önem büyük oranda Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışı çerçevesinde kullanılmış olmasıdır. Bahaeddin Ögel'e göre yayı sadece hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü olarak görmek yanlıştır. Çünkü Oğuzların inancında "yay" baştanbaşa gökyüzünü kaplamaktaydı. Yayın şekli de gökyüzü arasında bir benzerlik kurarak yayı gökyüzü sembolü olarak kullanmışlardır. Yine yay ile gök kuşağı arasında da ilişki kurmuş olan Türkler, gök kuşağına "ebemkuşağı" demiş ve bunun tanrının altın yayı olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁴¹⁴

4. 8. 2. 6. Hazar Devleti Bayrağı ve Renk

Fotoğraf 17. Hazarlara ait bayrak.

¹⁴¹² Hava Selçuk, **Türk Tarihinde Kadın ve Savaş**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, s. 28.

¹⁴¹³ Orhan Şaik Gökyay, "At Üzerine", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 74.

¹⁴¹⁴ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 212-213.

VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (Volga) nehri dolaylarında hüküm süren bir Türk devleti olan Hazarların¹⁴¹⁵ bayrağı konusunda ilk bilgileri, İlk İslam coğrafyacılarından olan İbn-i Ruşta vermektedir. İbn-i Ruşta, Hazarların bayraklarının renklerinden bahsetmemekle beraber, Hazarların bayrağı olduğunu söylemektedir.¹⁴¹⁶

Hazar bayrağında bulunan mavi, gökyüzünün rengidir. Gök Tanrı dinine inanan Türkler için gök mavidir ve kutsaldır.¹⁴¹⁷ Gök, eski Türk inanç ve kabullerine uygun olarak yaratıcı ve koruyucu “Tanrı” yahut “ruhlar/ervah”ın kutsal mekânıdır. “Kutsal Gökyüzü”ne ilişkin bilgi ve tecrübenin simgesi olarak da düşünülen “Gök” ya da “Ak-boz” renk, kahramanların ve yardımcı unsurların tasvirlerinde sıkça görülür. Kahramanlar, “göğün yıldız batırı”, “gök yeveli erkek böri” şeklinde vasıflandırılır. Onları, ancak “Tanrı” yükseltir ve onlara ad verenler, “peygamberler”, “evliyalar” gibi din büyükleri veya yeni sosyo-kültürel şartlar çerçevesinde yeniden şekillenen “ak boz atlı, eli asalı, aksakallı, gökten dolaşıp inip gelen” “koruyucu ruhlar”dır. Bu ruhların en belirgin göstergesi, eski Türk inancındaki “Boz Atlı Yol İyesi”dir. O, farklı kültürel bağlamlarda “boz renkli kurt, aksakallı koca, ak boz atlı Hızır, Ak-boz at ya da Kırat” şeklinde günümüz anlatmalarına kadar devam ede gelen “Kutsal Gök” tasarımının bir yansımasıdır.¹⁴¹⁸

Türklerde Tuğ, bir “devletin” ve “bağımsızlığın sembolü”dür. Devlet içindeki bölünmeleri, herkesin rütbe ve vazifelerini, tuğ gösterirdi. Tuğu bu kadar önemli kılan tuğun kutsal kabul edilen hayvanların tüylerinden yapılmış olmasıdır. Türkleri kutsal kabul ettikleri ve “kurban edilmiş bir atın” veya kurban edilen bir hayvanın tüyleri kullanılarak yapılmaktadır.¹⁴¹⁹

Hazarların bayrağında bulunan yıldız motifi ise sonsuzluk, ışık-aydınlık ve koruyucu ruhları simgelemektedir. Bu konudan daha önce Akhun Devleti’nin bayrağından söz ederken bahsetmiştik.

¹⁴¹⁵ Ahmet Taşağıl, “Hazarlar”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 17, İstanbul, 1998, s. 116.

¹⁴¹⁶ Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404.

¹⁴¹⁷ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 133.

¹⁴¹⁸ Mustafa Arslan, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 2005, s. 68.

¹⁴¹⁹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 213.

4. 8. 2. 7. Uygur Devleti Bayrağı ve Renk

Uygur Türkleri, sarı renk üzerine kadın ve erkek şekillerini beraber kullanarak dünyada bir eşi daha bulunmayan bir bayrak oluşturmuşlardır. Uygur bayrağında kadın ve erkek resminin yan yana yer alması, kadın ve erkeğin toplum içerisinde birbirlerine eşit bir konumda bulunmaları ve devlet yönetiminde ortak söz sahibi olmalarının kanıtı gibidir. Yönetimde hakan ve hatunun ortak söz sahibi olarak yürüttükleri bir devlet anlayışına sahiplerdi.¹⁴²⁰

Fotoğraf 18. Bir Kadın ve Bir Erkek Figüründen oluşan Uygur Bayrağı.

XX. Yüzyıl başlarında Doğu Türkistan'da yapılan keşifler bize Uygur bayrakları hakkında geniş bir malumat verir. Buna göre; Turfan'da Mani dinine mensup Uygurlarda, üzerinde insan resmi bulunan iki tane dini bayrak bulunmuştur.¹⁴²¹

Sarı renk, az önce Asya Hun, Avrupa Hun ve Ak Hun Devletleri'nde bayrak konusunu anlatırken işaret ettiğimiz gibi, Türklerde, güneş, bolluk, bereket ve toprakla irtibatlandırılmıştır. Sarı renk aynı zamanda yön-renk sembol ilişkisinde merkezin rengidir ki bu yönüyle güç ve kudreti ifade ediyordu.

¹⁴²⁰ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 213-214.

¹⁴²¹ Köprülü, "Bayrak", s. 403-404., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 155.

4. 8. 2. 8. Bulgarlarda Bayrak ve Renk

Fotoğraf 19. Bulgar Devleti Bayrağı.

İdil Bulgar'larının atkuyruğundan yapılmış tuğlar taşıdıkları İbn-i Fadlan vesilesiyle öğrenilmektedir. Aynı biçimdeki bayraklar Tuna Bulgarlarında da mevcut olup, II. İmparatorluk devrinde sikkeler üzerinde kumaştan yapılmış bayrak resimlerine rastlanmaktadır. Anlaşılan o ki, gerek İdil ve gerek Tuna Bulgarlarının kumaştan bayraklar kullanmış oldukları kuvvetle muhtemeldir.¹⁴²²

4. 8. 2. 9. Peçenek Bayrağı ve Renk

Türk toplulukları içerisinde önemli bir yeri olan Peçeneklerin de bayraklara sahip oldukları Gardizi ve Al-Bakri gibi Müslüman yazarlar aracılığıyla öğrenilmektedir. Bizans kaynaklarından öğrendiğimize göre, Peçenek kabile isimleri renklerle ilgiliydi. Bu isimler, Peçenek kabilelerine belki de kullanmış oldukları bayrakları sebebiyle verilmişti. Bu fikrin doğruluğu ortaya çıkarsa, Peçeneklerin muhtelif renklerde bayraklar kullandıkları da anlaşılacaktır.¹⁴²³

4. 8. 2. 10. Dokuz-Oğuz, Kıpçak-Kuman vb. Türk Topluluklarının Bayrakları ve Renkler

Dokuz Oğuzlar siyah bayraklar kullandılar.¹⁴²⁴ Ebu Dulaf isimli Arap seyyahı Dokuz-Oğuzların siyah bayrakları olduğunu ifade eder. XII. ve XIII. yüzyıllarda Kıpçak kabilelerinin bayrakları bulunduğunu Moğol devri İslam tarihçileri kaydetmekle

¹⁴²² Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 155-156.

¹⁴²³ Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 403-404.

¹⁴²⁴ Keskin ve Sayın, "Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...", s. 99.

beraber, bunların renklerinden bahsetmezler.¹⁴²⁵ Aslında, Ruslarla birçok defa savaşan Kıpçak-Kumanların kırmızı ve beyaz bayraklara sahip olduklarını İgor Destanı'ndan anlıyoruz.¹⁴²⁶ XIII. yüzyıl başlarında Macaristan'a iltica eden bir kısım (Kumanların “mavi zemin üzerinde aslan, yıldız ve ay motiflerini muhtevi bir armaları olup, Kumanların kralı sıfatını da resmi unvanlarına ilave eden Macar Kralı'nın bu armayı da kendi krallık arması için aldığı rivayet edilir; Bununla birlikte, Kıpçak-Kuman bayraklarında bu motifin bulunduğu dair hiçbir bilgimiz yoktur.¹⁴²⁷

4. 9. Türklerde At Kültürü ve Renkler

4. 9. 1. Türkler ve Tarih Boyunca At

At, konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olan Türklerde olmazsa olmaz bir kültürel unsur olarak kendini göstermektedir. At, Türklerde ailelerinden sonra gelen ikinci değerli varlıklarıdır. Türklerin hayatında atın yeri, hiç bir başka varlıkla ölçülemeyecek kadar büyük ve önemli olmuştur.¹⁴²⁸ Türklerin hayatında atın önemi hakkında bir örnek oluşturması açısından şöyle bir örnek verilebilir; Rumeli'ye ilk geçen Süleyman Paşa'nın Bolayır'da her iki yanından deniz görünen türbesinde; kendisi, lalası ve atı aynı kubbenin altında yeniden fütuhata çıkacaklarmış gibi bir arada yatmaktadırlar. II. Osman'ın Sisli Kır adındaki atının Üsküdar'da ki mezarında bir kitabesi vardır. Türkler kendilerine, denizden veya dağdan gelen ilahi aygırlardan türemiş, süratte emsali olmayan atlar bahşedilmesiyle, Tanrı tarafından öteki milletlere üstün kılındıklarına inanmaktadırlar. At, Türklerin takvimine de girmiştir. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıllardan birinin adı at anlamına gelen Yund'dur.¹⁴²⁹

Türk kültüründe önemli olarak görebileceğimiz detaylardan biri de insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkinin doğru orantılı olarak inançlara da yansımalarıdır. İnsanların iyi ve dostane ilişkiler kurduğu hayvanların inançlarda ve bunlara bağlı pratiklerde oynadıkları rol de müspettir. Bunun en güzel örneği attır. Sosyal hayatta son derece önemli bir yere sahip olan at'a, bütün inanç ve uygulamalarda hep olumlu anlamlar yüklenmiştir. Bu

¹⁴²⁵ Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 156., Güliz Şahin, “Renklerin Kültürümüzdeki Gücü”, **Türksoy Dergisi**, S. 26, Şubat-2008, s. 19., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 46.

¹⁴²⁶ İnan, “Tuğ-Bayrak...”, s. 873., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 156., Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404., Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...”, s. 99.

¹⁴²⁷ Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 156., Köprülü, “Bayrak”, s. 403-404.

¹⁴²⁸ Neslihan Çelik, “Divanu Lügati't Türk'te At Kültürünün Yansımaları”, **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S. 2-1, 2012, s. 24.

¹⁴²⁹ Orhan Şaik Gökyay, “At Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 74-75.

durumun oluşmasında da Türk insanının atı yakından tanınması ve hayatının birçok alanına atı dâhil etmesi ve onu “kardeş” saymasının büyük payı vardır. Bu durumun tersi de doğrudur. Yerleşik hayata geçmiş tarımla meşgul olan topluluklar için son derece zararlı, eti bile yenmeyen, insanla ilişkisi hiçbir zaman dostane olmayan domuz; yine insanlarla ilişkisi olumsuz olan yılan gibi hayvanlarla ilgili inanç ve uygulamalar çoğunlukla olumsuz anlamlar taşımaktadır.¹⁴³⁰

Türk Mitolojisi’nde atların sahip oldukları simgesel anlamlar Simgeler Sözlüğünde şu şekilde yer almaktadır:

1) Orta Asya tasarımlarında, Tanrı Ülgen’i simgelediğine inanılan ve O’nun binek hayvanı olduğu kabul edilen tasarımsal, “göksel hayvan”. 2) Asya kökenli mitolojilerde, a) Tanrı’nın sperması ateşle özdeşleşen ve bu nedenle kendisinden türetildiğine inanılan, göksel kökenli simgesel düşsel “hayvan-ata”. b) Göklerden geldiğine inanılan, tapım kapsamında göklere kurban olarak sunulan simgesel “kutsal hayvan” c) Su kökenli olduğuna inanılan ve kanatlı olarak tasarımlanan, simgesel “peri-hayvan”. 3) Şamanizm’de; a) şamanın öteki dünyaya giderken ya da öteki dünyanın parçaları olarak algılanan gökyüzüne ve yeraltına yolculuk yaparken bindiği simgesel “düşsel hayvan”; b) Şamanın ruhu yolculuğa çıktığında, davulun dönüşüm ürünü olarak belirlediğine inanılan simgesel “binit hayvanı”; c) En yakın arkadaş, zafer ortağı vb. olarak algılanan, gücü ve kuvveti simgelediği kabul edilen “yersel hayvan”; d) On iki hayvanlı takvimde, “yıl” simgesi hayvan.”¹⁴³¹

Aydil Erol, “Adlarımız” isimli eserinde Türklerde at’ın öneminden bahsederken şöyle demektedir; “Kahraman gerçek adını yiğitlik gösterdikten sonra atla beraber alırdı, isim anlamına gelen “ad” ile “at” menşe bakımından aynı söz olup, kahraman da ata binmeden ad almamaktadır”.¹⁴³²

Eski Türk yaşamında çok önemli bir yere sahip olan at, diğer evcil hayvanlardan daha çok saygı görürdü. At Türklerin toplumsal yaşamında çok işlevli olarak yer alırdı. Atlar savaşta binek hayvanı, en önemli ulaşım gereci olma işlevlerinin yanı sıra manevi anlamda da sahibiyile özdeşleşen er kişinin adıyla birlikte atının adının da anılması atıyla ona sahip olan kişiyi eşit kılan, ölümden sonraki yaşamda da kendisinden

¹⁴³⁰ Mollaibrahimoğlu, **Anadolu Halk Kültüründe...**, s. 138.

¹⁴³¹ Esat Korkmaz, **Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 106.

¹⁴³² Aydil Erol, **Adlarımız**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, Giriş Bölümü-XIII. Sayfa.

faydalanılacağına inanılan kutsal bir hayvandı. Kişi öldüğünde atı da onunla birlikte gömülürdü. Bazı Orta Asya topluluklarında ise sahibi ölen atın kuyruğu kesilir veya örölüp bağlanırdı. Sosyal yaşamda bu şekilde yer alan atların destan, halk hikâyeleri, masal gibi anlatılarda ise kahramanın en önemli yardımcısı, olağanüstü niteliklere sahip, sahibine yol gösteren öğüt veren nitelikleriyle ön plana çıktıkları görülür. Bütün bunlara ek olarak yapısal olarak dinamik niteliklere sahip olan atların insanlara sağlamış olduğu hareket kolaylığı ile medeniyetlerin gelişmesine etken olan önemli bir unsur olarak tarihte yer bulmuştur.¹⁴³³

Türkler, Asya Hunları gibi göçebe Orta Asya Halkları soyundan gelirler. Türkler'in tarih sahnesindeki en ayırt edici yanlarından biri at yetiştiriciliği konusundaki özellikleridir. Çinliler, Türklerden bahsederken, “Hayatları atlarına bağlıdır” derler. Eski Türkçe metinlerde ya da Çin ve Arap kaynaklarında Türkler'in at yetiştirip bunları sattıkları ve bu şekilde geçimlerini temin ettikleri anlatılmaktadır. Türkler atlarla ilgili olarak çeşitli yarışmalar düzenlerler, at üzerinde çeşitli oyunlar oynarlardı. Savaşlarda ve at ile oynanan oyunlarda Türk süvarileri hem ileriye hem de geriye doğru nişan alabiliyorlar ve atlarını olağanüstü bir maharetle kullanabiliyorlardı. Dini törenlerde ya da hanedan törenlerinde yarışlar ve binicilik geleneksel bir anlama sahipti. At, kurbanlık olarak ya da adaklık olarak kutsal bir değer kazanmıştı. Türk Kavimleri bu surette at yetiştiren topluluklar özelliği gösterir. Geç antik çağda ve orta çağda, Orta Asya'da bulunan birçok Türk Devleti ve boyu at yetiştiriciliği konusunda gelişmişlerdir. Kuzeyde Kırgızlar, çok sayıda at yetiştirirken, Oğuzlar at sürülerini İdil otlaklarına kadar yaymışlardır. Kuzey Alayondlu, Alakçin Tatarları, kuzey ve doğu Asya Basmilleri, Tuhsılar, Oğuzlar, Multan Bölgesi Türkleri, benekli alaca atlar üzerine uzmanlaşmışlardır. Bulaklar bilinmeyen bazı bölgelerde, Çiğiller Soğd'da at beslemişlerdi. Göktürkler'de dâhil olmak üzere çeşitli Türk Kavimleri sadece Orta Asya'nın kuzeyinde değil, güney çöllerinde de özel cinsten atlar beslemişlerdi. Uygur Kağanlarının atları Kaşgarlı Mahmut döneminde, Barsgan'da Isık Göl'ü platosuna yayılmıştı. Karluklar Toharistan Dağları'nda at beslemişlerdi. Bek Hanedanlığı atlarını Rustabak'ta yetiştirmişti. Dünyanın en cins atlarının toprakları olan Fergana'da ki

¹⁴³³ Orçan, **Türk Masallarında Renk...**, s. 102.

Çağdal, Türkistan'ın kapısı olarak anılmakta olup, pazarlarında değerli Türk atları ve bu atları sürececek süvari olarak birçok köle mevcuttu.¹⁴³⁴

4. 9. 2. Atlar ve At Donları

Hayvancılıkta uzmanlaşmış bir millet olan Türkler, çok çeşitli renk ve özellikte at yetiştirmekteydiler. Bu atların her biri, renklerine, üzerlerindeki beneklere, vücut biçimlerine, yürüyüş ve koşma özelliklerine göre çeşitli isimler altında sınıflandırılmaktaydı. Mesela, tüylerinin rengine göre bu atlara “or (kırmızı ile sarı renk arasında-turuncu) at”, “oy (yağız) at”, “ak (alacalı) at”, “yağız at”, “boz at”, “tığ (konur al) at”, “taz (alaca) at”, “kuba (kumral) at”, “kula at”, “kır at”, “tum kara at”, “tum toruğ (tamamen doru) at”, “toruğ at”, “çilgü (al) at”, “çından (pembe) at”, “kızgul (boz ile kır arası) at” gibi çok çeşitli adlar verilmekteydi. Alınlarında beyaz veya başka renklerde akıtma bulunan atlara “ugar at”, “ugar bül”, “tüküz at”, “teküzlig”, “tış at”; başı ak, gözlerinin çevresi kara olan atlara da “kaşga at” (peçeli at) denmekteydi. Boynunda beyaz benek bulunan atlar “boymıl at”, böğründe ak benek olan atlar “böğrül at”, ayaklarında ak bulunan atlar (sekili at) ise “bül at” şeklinde adlandırılmaktaydı.¹⁴³⁵ Türk kültüründe atlar, bedenindeki tüylere, kuyruk ve yelesindeki kıllara ve çeşitli nişanlara göre birçok şekilde adlandırılmaktadır. O kadar at yetiştiriliyor ki bunların mutlaka donlarına göre sınıflandırılmaları gerekiyor. Bir nesnenin birden çok adla yer alması onun çokluğuyla ilgilidir. Bu varsayımlardan hareketle Türklerin en çok yetiştirdiği atların başında kır ve yağız donlularının olduğunu ileri sürebiliriz. Bu tabloya boz ve toruğ atları da eklersek kare tamamlanmış olur.¹⁴³⁶

“Alma alı, bin doruya, besle kırı, sat yağızı”¹⁴³⁷ atasözümüz atların donlarını belirtme özelliği yanında, bir deneyimin sonucu olarak Türk'ün makbul saydığı atları bildirmektedir. Bu genel yargı baytarnamelerde de bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda, atların donunu belirleyen kılların az da olsa dayanıklılıklarını etkilediği; yeke ve kuyruğunun haşerelere, kâküllerin güneş ışığına karşı koruyucu olduğu,

¹⁴³⁴ Esin, “Türk Sanatında...”, s. 125., Emel Esin, **Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 267-268.

¹⁴³⁵ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002, s. 20., Neslihan Çelik, “Divanu Lügati't Türk'te At Kültürünün Yansımaları”, **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S. 2-1, 2012, s. 24., Ali Abbas Çınar, **Türklerde At ve Atçılık**, Feryal Matbaası, Ankara, 1993, s. 25-26.

¹⁴³⁶ Çınar, **Türklerde At...**, s. 25.

¹⁴³⁷ Hayri Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s. 13.

bacaklarının sonu sekili olan atların bıcılğan hastalığına karşı mukavemet gösterdikleri anlaşılmıştır. Bu, Türklerin belirli dondaki atları tercih etmesindeki sebeplerden biri olarak önemli bir ipucudur.¹⁴³⁸

Atları kendi içinde ayırmanın yollarından biri donlarına göre ayırmaktır. Atların donları için renk kavramının kullanılması pek doğru görünmemektedir. Atların bedenlerini saran tüylere don adı verilmektedir. Atlar, çoğu zaman donları ile anılmaktadır ve adlandırılmaktadırlar. Belirleyici olan sadece bedeni saran tüyler değil, kuyruk ve yeleyi örten kıllardır da. Asli, türemiş ve alaca olmak üzere üç tür at donu bulunmaktadır. Bu donlar da kendi aralarında alt bölümlere ayrılmaktadırlar. Türk kültüründe atlar, donlarına göre “kır”, “kula”, “doru”, “al” sincabi, “boz”, “ahreç” ve “saksağan” vb. olarak adlandırılmıştır. Nitekim kültür hazinelerimizden olan Köktürk yazıtlarında ve Divan-ı Lügat’it Türk’te tespit edebildiğimiz birçok at donu bunun delilidir. Baytarmamelerde kültürel mirasın bu yönüne de değinilmektedir. Değişik yargılardan atların vasıfları, güçlü oluşları ve güzellikleri ile donları arasında sıkı bir bağ bulunduğu işaret edilmektedir. Çoğu kez, atların iyi vasıflarını ve güçlülüklerinin derecesini öğrenmeye yönelik olan ve belirli bir sına sonucunda tespit edilen iyi atların seçimi, donlarına göre yapılır. Bu sına, sırasıyla, her dondaki atlara ayrı ayrı uygulanır.¹⁴³⁹ Don üzerinde dar bir alanda görülen beyaz lekelere “nişane” denir. Nişane alın bölgesine yerleşmiş ise “akıtma”, bacakların alt kısmında, toynakların üstünden itibaren çeşitli yükseklikte yerleşmiş ise “seki” adı verilir. Alındaki akıtma, sayılabilecek derecede birkaç kıl tanesinden oluşabileceği gibi, kulakların arasındaki perçemin altından uzanıp, gözlerin arkasına kadar genişleyip, alt çeneye kadar yerleşebilir. Seki ise, atın ayağındaki beyazlıklara verilen isimdir. Seki, eğer toynağın hemen üstünde ufak bir leke şeklinde beyaz bir alanı kaplarsa buna “seki eseri”, bacakların yarısını geçerse, buna da “çizme seki” adı verilir.¹⁴⁴⁰

Atların donlarına ve sekilerine göre değerlendirilmesi yani ‘hünerli’ veya bereketli’ kabul edilmesi çok yaygın bir inançtır. Ancak, Türkçe’de deyimleşmiş veya atasözüne dönüşmüş bu kabullerin çeşitli kültürlerde farklılaştığı ve birbirini tutmadığı, dahası

¹⁴³⁸ Çınar, **Türklerde At...**, s. 49.

¹⁴³⁹ Çınar, **Türklerde At...**, s. 25, 49.

¹⁴⁴⁰ Orhan Yılmaz, Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Don (Vücut Rengi)”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2011, S. 28-2, s. 145.

Türkiye'nin de çeşitli bölgelerinde rivayetlerin muhtelif olduğu görülür.¹⁴⁴¹ Eski baytarnamelerde, sözlüklerde, cönklerde, rahşiyelerde, halk hikâye ve masallarında atların donu üzerinde o kadar çok durulmuştur ki, bu kadar ayrıntı, onu adeta atçılığın en önemli ihtisas dalı haline getirmiştir At bilmek, önce don bilmek anlamına gelmiştir. Bu durum, günümüz araba model ve marka bilgisi ile asla kıyas kabul etmez; bu bir canlıya, üstelik insana çok yakın ve anlayışlı bir hayvana ilişkin inceliklerdir. Don, bazı, at ırklarının kendine özgü standart, özelliği haline gelmiştir. Türkler öteden beri kır atları, pek severler, kutsal sayarlar. Köktürk metinlerinde en fazla ondan söz edilir, beylere en çok o layık görülür. Şamanlar ise kır at kurban ederler.¹⁴⁴²

4. 9. 2. 1. Ahreç At Donu

Üç renkli türemiş dona "ahreç" denilmekte olup; beyaz, kırmızı ve siyah kılların karışması ile meydana gelir. Bu üç değişik renk ya bütün vücudu kaplar (ki nadir görülür) ya da vücudu örten kıllar beyaz ve kırmızı yele¹⁴⁴³, kuyruk ve bacakların bitim yerleri ise siyah olur. (Asıl ahreç olarak bu bilinir, diğeri unutulmuştur). Bu bir anlamda doru donun beyaz kıllar ile istilasını demektir. Boz donlara al esas teşkil ettiği halde, ahrece doru esas teşkil eder.

Ahreç donlu atlar, kırmızı, beyaz ya da kızıl renk tonlarının vücutta bulunma oranına göre çeşitli adlar alırlar:

- a) Adi ahreç: Beyaz ve kırmızı kıllar hemen hemen eşittir.
- b) Açık ahreç: Beyaz kıllar kırmızılardan fazladır.
- c) Kovu ahreç: Kırmızı kıllar beyazlardan fazladır.
- d) Kızıl ahreç: Kızıl kılların daha belirgin ve parlak olmasıdır. "Şarabi ahreç" de denir.¹⁴⁴⁴

4. 9. 2. 2. Ak (Beyaz) At Donu

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu koyu rengine, yaşı ilerledikçe beyaz kılların katılarak ve bütün vücudunu kaplamasıyla meydana gelen dondur. Yele, kuyruk,

¹⁴⁴¹ Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, **Yoldaşımız At**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 93.

¹⁴⁴² Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 63.

¹⁴⁴³ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

¹⁴⁴⁴ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 74.

bacaklar, hâsılı bütün vücut beyaz kıllarla kaplıdır. Beyazın tonuna göre çeşitli adlar alır:

- a) Donuk beyaz: Vücudu örten beyaz kıllar mattır ve parıltısı da yoktur.
- b) Sütbeyaz: Adı üstünde sütbeyazı beyazlığındadır, ancak parıltısı yoktur. Donuk beyazdan dikkatle ayırmak gerekir.
- c) Porselen beyazı: Beyazlar arasından hafif bir mavililiğin parıltı yapmasıyla meydana gelen porselen rengidir.
- d) Gülgüni beyaz: Gül renkli, pembe. Hafif bir kırmızılığın beyaz kılların arasında parıltı yapmasıyla meydana gelen dondur.
- e) Gümüşi beyaz: Beyaz donun parıltılı, yanardöner olması durumudur.
- f) Kirli beyaz: Beyaz kılların kirli bir görüntü meydana getirmesidir.¹⁴⁴⁵

Göktürkler döneminde en çok anılan atlara ait don rengi “ak” olmuştu. Kaşgarlı Mahmut’a göre, atlarda ki ak kelimesi bu dönemde hem beyaz hem de benekli anlamında kullanılırdı. Kültigin katılmış olduğu seferlerde çoğunlukla ak bir ata binmişti.¹⁴⁴⁶ Kafkasya bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli at resimlerine rastlanmış olup, bu tasvirlerde beyaz at genellikle atların en önünde resmedilmiştir. Altay destanlarından birisinde, destanın kahramanı ve atı Ak-Sabdar, Kırım Dağı’nın zirvesindeki beyaz bir kayanın yanında doğmuşlardır. Abdurrahman Han Destanı’nda da destanın kahramanı savaşa atı Ak-Tulpar ile gider.¹⁴⁴⁷

4. 9. 2. 3. Ak-Boz At Donu

Ak-boz at donu; ak renk ve boz at donunun her ikisinin de atın vücudunda bulunması şeklinde ifade edebileceğimiz at donudur. Eski Türkler’in kurban için tercih etikleri at, ak boz aygır veya ak boz kısırak’tır. Kırgızlar’ın Manas Destanı’na göre babası, oğlu Manas’ın ruhuna ak boz kısırak kurban etti. Dede Korkut, kahramanlar için dua ederken; “Koşar iken ak boz atın sendelemesin”, diyor. VII. asrın ilk yarısında Göktürk Hakanı Kieli ile Çin İmparatoru barış sözleşmesi yaparken, ak boz at kurban kesmişlerdi. Gök-

¹⁴⁴⁵ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...** s. 70.

¹⁴⁴⁶ Emel Esin, “Türk Sanatında At”, **Türkler**, C. 4., Yeni Türkiye Yay., Ank-2002, s. 128., Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 267.

¹⁴⁴⁷ Agirel, “Colour Symbolism in Turkish...”, s. 94.

Tanrı inancına sadık kalan Moğollar, güz mevsimi bayramında “ak boz kısrak”ın sütünden yapılan kımızla tören ve saçı yaparlardı.¹⁴⁴⁸

4. 9. 2. 4. Al At Donu

Parlak kırmızı (kızıl) renkte olan attır.¹⁴⁴⁹ Atın bütün kıllarının, kuyruk, yele, bacaklar dâhil olmak üzere hepsinin kırmızı ya da atkestanesine çalan kırmızı renginde olmasına al don denir. Bu renk açık koyu tonlarına göre çeşitli adlar alır. Çok yaygın bir dondur.¹⁴⁵⁰ Bu atlar hünersiz kabul edilir.¹⁴⁵¹

Al renkli at donunun oldukça fazla don çeşidi vardır;

- a) Adi al: Özelliği olmayan kırmızı dondur. Tarçın rengini andırır. Rengi daha bir belirgin olanlara “Tarçını al” da denir.
- b) Açık al: Açık kırmızı ya da açık kahverengi görünümündedir.
- c) Koyu al: Esmere çalan koyu kırmızıdır.
- d) Akkanat al: Vücudu kaplayan örtücü kıllar açık al olup, yele ve kuyruk beyaz ya da açık sarıdır. Buna “inek tüylü” de denir.¹⁴⁵²
- e) Sütü kahve al: Sarımtırak beyaza kaçan kırmızı bir renktir. Nadir bir dondur.
- f) Altuni al: Güneşli havalarda bakıldığında kılların arasında sarımsı altın renginde kıllar görünür. Al donun parlıtlı, yanardöner olması durumudur.
- g) Kirazi al: Kırmızı kiraz rengindedir.
- h) Kestane al: Kestane kabuğu rengine benzer.
- i) Yanık al: Kavrulmuş kahvenin rengine benzer. Yanık alda beyaz kıllar, donu değiştirecek kadar fazla olursa “Pekmez köpüğü” adı verilir.
- j) Şarabi al: Kırmızı şarap rengini andırır.
- k) Pullu al: Al donlarda görülen yuvarlak, pul pul belirtilerdir.

¹⁴⁴⁸ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 63.

¹⁴⁴⁹ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁵⁰ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 67.

¹⁴⁵¹ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁵² Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 67.

1) Yeşil al: Bilhassa koyu alın yeşil parıltılar halinde yansımasıyla bu don meydana gelir. Eski atçıların "yeşil inikâs (yansıma)" dedikleri bu özellik, nadiren doru donda da görülür.¹⁴⁵³

4. 9. 2. 5. Alaca At Donu

Atın vücudunda iki ayrı donun parçalar halinde bulunması durumudur. Buna "Saksağan donu" da denir. Eğer beyaz parçalar, diğer renkteki parçalardan büyük olursa "Alaca" başa, diğer parçalar büyük olursa "Alaca" sona gelir. Alaca doru ya da doru alaca gibi. Birincisinde beyazlık çok, doruluk az; İkincisinde doruluk çok, beyazlık azdır. Genellikle, beyaz-al, beyaz-yağız, beyaz-doru şeklinde çeşitlemeleri vardır.¹⁴⁵⁴

Alaca atlar (benekli) sembolize ettiği özelliklerle ilkçağlardan bu tarafa çeşitli Türk boylarıyla irtibatlandırılmıştır. Tabgaçlar ve Basmiller alaca atlar yetiştiren iki Türk topluluğudur. Türkçe bir kelime olan "alaca" kelimesi Çinlilere ait kayıtlarda da kullanılmıştır. Orta Asya kültüründen etkilenen Çinliler de alaca atları semavi olarak kabul etmiş ve kutsal saymışlardır. Basmil hükümdarı İdikut, Uygurlardan önce Beşbalık'ta oturmuş olup "Aşına" soyundan gelmektedir. Basmil atlarının böğürleri alaca idi.

Ortaçağda ve daha sonraki dönemlerde kır, ablak, kaçka, tepel, humayi, semend renkli atlara özellikle değer verilirdi. Ancak bütün bu at renkleri, alacalı at grubuna girerdi ve hepsi birlikte alacalı at olarak değerlendirilirdi.¹⁴⁵⁵

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it Türk'ü, Zengi'nin 12. yy'a ait at üzerine araştırması, Timur'un Umdetü'l Müluk'u gibi orta çağa ait kaynaklar benekli at türleri hakkında açıklamalar yapar. Zengi, beyaz benekli at (Ablak, abraş, arcal) ile siyah benekli at arasında temel bir fark tespit etmiştir. Beyaz benekli atlar, iyi atlardır. Önleri beyaz benekli ve beyaz topuklu olduklarında hükümdarlara layıktırlar. Kaşgarlı Mahmut parlak tüylü benekli (alaca) atları ikiyüzlü insanlarla karşılaştırır. İkiyüzlü insanların beneklerinin içeride olduğunu fakat benekli atların alacalarının dışarıda olduğunu ifade etmiştir. Halife Hz. Ali'nin atı Düldül beneklidir. Şanslı gezegen Merkür bir alaca atın üzerinde tasvir edilmiştir. Oğuz Prensi Kayı İnal Han alaca atın üzerinde tasvir edilmiştir. Selçuklu Prenslük figürleri, Topkapı Müzesi'ndeki Varaka-Gülşah el

¹⁴⁵³ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 68.

¹⁴⁵⁴ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 74.

¹⁴⁵⁵ Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 268-270.

yazmasında olduğu gibi, benekli atlar üzerine resmedilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultan'ının resmi at sürüşü benekleri gece ve gündüzü temsil eden sembolik siyah ve beyaz atı sürüşüyle karşılaştırılmıştır. (Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat, diğer Türk Beyleri'ni kendisine bağladıktan sonra tahta çıkma merasimi münasebetiyle diğer beyler tarafından siyah-beyaz atına binmek üzere davet edilmişti. Bu törenlerin yapılma zamanı kutsal olarak kabul edilen zamanlara tekabül ettirilmeye çalışılırdı.) 14. yy. Erzurum ozanı Mustafa Darir Erzeni de atların hükümdarını siyah ve beyaz benekli at (şehsuvar) olarak betimler.¹⁴⁵⁶

Köroğlu, Dadaloğlu gibi kahramanlar, I. Bayezid, II. Mehmet, IV. Murad, II. Osman, II. Selim gibi padişahlar kır atlara binmişlerdir. Nakkaş Osman, Hünername 'de II. Mehmed'i, yeni fethettiği İstanbul'a girerken oldukça canlı tasvir edilmiş bir kır atın üzerinde resmetmiştir. Zengi, ayrıca uğurlu sayılan kara benekleri, yine sırtındaki şeridi, yelesi ve kuyruğu siyah renkte, açık kahverengi olan kula ve semend atlardan bahseder. Türklerin kula dediği semend at, güneş atı sayılmış (el-Kâşif) ve birçok Osmanlı minyatüründe hükümdarın binek hayvanı olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte eğer, uğurlu kara benekleri yoksa semend değersiz sayılmıştır. Başkurdistan'da sırtları siyah şeritli, yarı yabani, açık kahverengi atların (Sülgen) Volga sularından çıkmış aygır neslinden geldiği kabul edilir.¹⁴⁵⁷

4. 9. 2. 6. Boz At Donu

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu al rengine, yaşı ilerledikçe beyaz kılların katılarak belli bir oranda karışmasıyla bozluk meydana gelir. Boz don, beyaz ve kırmızı kılların karışmasıdır.

Boz atlar, kırmızı ya da beyaz renk tonlarının vücutta bulunma oranına göre çeşitli adlar alırlar:

- a) Adi boz: Beyaz ve kırmızı kıllar hemen hemen eşittir.
- b) Açık boz: Beyaz kıllar kırmızılardan fazladır.
- c) Koyu boz: Kırmızı kıllar beyazlardan fazladır.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁶ Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 127, 129-130, 272 , 274, 275.

¹⁴⁵⁷ Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 276.

¹⁴⁵⁸ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

Erken dönem Anadolu edebiyatına ait İskender mesnevilerinde, ölümsüz Hızır boz bir ata binerdi. Diğer yandan Bayındır Han'ın kızı ve aynı zamanda ateşli bir savaşçı olan Uzun Burla Hatun, kara yağız bir ata binmekteydi. Altay geleneklerinde açık renkli atlar, yalnızca erkek kamların hizmet edebildiği gök tanrısı Ülgen'e kurban edilirdi. Fakat kadın kamların hizmet ettiği yeraltı tanrısı Erliğ, kara yağız ata binerdi.¹⁴⁵⁹

4. 9. 2. 7. Çil Renkli At Donu

Koyu bir don üzerinde sarımtırak beneklerin bulunmasından dolayı bu adla anılmıştır.¹⁴⁶⁰

4. 9. 2. 8. Doru At Donu

Kırmızı ile siyah arası bir tonda olan attır.¹⁴⁶¹ Doru yanında, kırdada olduğu gibi, yan renkleri de vardır. Çünkü atlar her zaman kır, doru, yağız, al gibi renklerde olmazlar, karışık renkleri bünyelerinde barındırırlar. Bu bakımdan yağız doru, açık doru, hurma doru şeklinde at renklerini veya donlarını bilmekteyiz.¹⁴⁶² Bu donda vücudu örten kıllar kırmızı; yele, kuyruk ve bacak nihayetlerindeki kıllar siyahtır. Baytarnamelerde; doru, hurmayı doru, açık doru olarak çeşitli tonları geçmektedir. En makbulü hurmayı dorudur. Doru at, hurmayı doruya göre daha az dayanıklı sayılmıştır. Ancak; yelesi ve kuyruğu uzun olan doru eşkin ve yüğrük olur; zahmete dayanır, kuvvetlidir. Bu dondaki atın makbul sayılabilmesi için atın kıvrırlı tüyünün olmaması gereklidir.¹⁴⁶³

Bu donda örtücü kıllar al donda olduğu gibi kırmızı tonlardadır. Ancak yele, kuyruk ve bacakların bitim yerleri siyahtır. Bazılarında “ester çizgisi” de bulunur.

- a) Adi doru: Örtücü kıllar tarçın rengindedir.
- b) Açık doru: Açık kırmızı ya da soluk kırmızıdır.
- c) Koyu doru: Koyu kırmızıdır.
- d) Kirazi doru: Kıllar, parlak kırmızı bir kiraza çalan renktedir.
- e) Kestane dorusu: Taze kestanenin kabuğunu andırır.

¹⁴⁵⁹ Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 268-270.

¹⁴⁶⁰ Çınar, **Türklerde At...**, s. 54.

¹⁴⁶¹ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁶² Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 52.

¹⁴⁶³ Çınar, **Türklerde At...**, s. 50.

f) Atkestanesi dorusu: Kestane dorusuna göre daha koyu ve parlaktır. Bilhassa parlaklığıyla diğerinden ayrılır. “Koyu kestane dorusu” da denir.

g) Yanık kestane dorusu: Yanmış kestane kabuğu rengindedir. “Esmer doru” da denir. Atkestanesinden de daha koyudur. Hani nerede ise yağız diyeceğiz ama dilimiz varmaz. Uzaktan ve kışın yağıza çok yaklaşır. Ayırmak için böğürlerin alt kısmı ile burun içine bakmak yeterlidir. Böğür altındaki kıllar parlak kırmızı, burun kenar ve içi ateş kırmızısı ise yanık kestane dorusudur. Burunda görülen bu ateş kırmızılığına “tilki burnu” denir.

h) Pullu doru: Doru donlarda görülen yuvarlak, pul pul belirtilerdir.¹⁴⁶⁴

4. 9. 2. 9. İzabel At Donu

Bizde çok nadir görülen bir dondur, görülse de “açık al” ya da “ak-kanar al” olarak ifade edilmiştir. İzabel donlu atlar, al donlu atlardan yele ve kuyruk kıllarının açık sarı ve bacaklarının bitim yerlerinin biraz açık renkli olmasıyla da ayrılır.

a) Açık izabel: Çok hafif sarımsı bir rengi andırır. “Ak izabel” de denir.

b) Normal izabel: Gün ışığında saman renginden buğday tanesi rengine kadar tonları içeren bir dondur. “Sarı izabel” de denir.

c) Kırmızı izabel: Koyu altın sarısı ve parlaklık gösteren bir dondur. Yele ve kuyruk kılları daha açık sarı, kül rengi ya da çok defa benekli olur. Kırmızı izabele “açık kanatlı al” da denir. Bizde eskiden “ak kanat al” olarak söylenen dondur. Haflinger cinsi atlar genellikle bu dondadır.¹⁴⁶⁵

d) Koyu İzabel: Koyu sarı ya da biraz açık kahverengimsi bir tondadır. Yele ve kuyruk, açık sarı ya da beyazımsı olabilir. Bunun da “ak kanat” ile karıştırıldığı görülür.¹⁴⁶⁶

4. 9. 2. 10. Kara (Yağız) At Donu

Yağız kelimesi, at rengi olarak kullanılacak olursa siyah at manasına gelir.¹⁴⁶⁷ Kara ile kızıl arası renkte olan at donu olarak da bilinir.¹⁴⁶⁸ Yağız kelimesi, yağız yiğit, kara yiğit anlamında dilimizde tabir olarak yiğitlik işareti olarak bilinir.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶⁴ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 69.

¹⁴⁶⁵ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 68.

¹⁴⁶⁶ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 69.

¹⁴⁶⁷ Baykara, **Türk Kültür...**, s. 219., Kafalı, **Makaleler 1**, s. 253-254.

¹⁴⁶⁸ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

Atın bütün kıllarının, kuyruk, yele, bacaklar dâhil olmak üzere hepsinin siyah kıllarla örtülü olmasıdır.

Atlar, yağız renk tonunun görünüşüne göre çeşitli adlar alırlar:

a) Kuzguni yağız: Koyu, parlak, yanardöner bir siyah dondur. “Parlak yağız” da denir. Pek makbuldür.

b) Donuk yağız: Mat siyahtır.

c) Kirli yağız: Kirli gibi, rengini atıyormuş gibi görünür, donra görüntüsü verir.¹⁴⁷⁰

Yağız atların keskin gözlerinin olduğu belirtilmektedir. Karanlıkta dahi gördüğü söylenmektedir. Ayağında sekili, alnında akıtması olması makbul sayılmasının ölçüsü sayılmıştır. At konusunu işleyen birkaç kaynakta, Hz. Muhammed’in bir hadisinde, “atların hayırlısı siyah attır ki alnında ve burnunda ve üst dudağında azıcık ak ola ve ayakları sekili ola, amma ön ayağının sağı sekili olmaya” dediği, bu sıfatları taşıyan siyah at bulunmadığı takdirde hurmayı doru (kumeyt) atın tercih edilmesini istediği rivayet edilmektedir.¹⁴⁷¹

Türk halk masallarında beyaz renkli hayvanlar kahramanın yanı başında yer alırken, siyah renkli hayvanlar tam tersine genellikle şeytanı ve kötülüğü temsil eder. Bu durumla ilgili sadece bir tane istisna vardır. O da siyah at motifi. Siyah at, halk masallarında en zor zamanlarda ve görevlerde hep kahramanın yanındadır.¹⁴⁷² At, Türklerde çok önemli bir varlık olduğu için bu bir çelişki olarak görülmemelidir. Buradan yola çıkarak siyah rengi az da olsa iyi ile ilişkilendirebilmek mümkündür.¹⁴⁷³

Türklerde hediye olarak gönderilen at donunda da kıymetine binaen Kara (yağız) at donunun tercih edildiğini söyleyebiliriz. Örneğin; Timur Devleti’nin başında Şahruh’un bulunduğu bir süreçte, Semerkand hâkimi olan Uluğ Bey, Çin İmparatoruna 1420 ve 1439 yıllarında iki defa at hediye etti. Bu atlar kara (yağız) renkli olup dört ayağı da beyazdı. Çin İmparatoru bu atların güzelliğinden etkilenmiş ve onların resmini çizdirmiştir.¹⁴⁷⁴

¹⁴⁶⁹ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 253-254.

¹⁴⁷⁰ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 68.

¹⁴⁷¹ Çınar, **Türklerde At...**, s. 53.

¹⁴⁷² Ağirel, “Colour Symbolism in Turkish...”, s. 93.

¹⁴⁷³ Ağirel, “Colour Symbolism in Turkish...”, s. 93.

¹⁴⁷⁴ Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 2015, s. 247.

4. 9. 2. 11. Kır At Donu

Siyah ile beyaz arası, yani kül rengine çalan kirli beyaz renkte olan attır.¹⁴⁷⁵ Vücudunun geneli herhangi bir renk olmakla birlikte yele, kuyruk ve topukları beyaz at” anlamıyla bir at donunu göstermektedir.¹⁴⁷⁶ Gök kır, pamuk kır, açık kır, adi kır, koyu kır, demiri kır, kızıl kır, çilli kır, bakla kır vb. çeşitleri vardır.¹⁴⁷⁷

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu koyu rengine, yaşı ilerledikçe beyaz kılların belli bir oranda karışmasıyla kırılık meydana gelir. Tayın kulak gerisinde beyaz tüyler varsa ilerde renginin açılacağına, kır olacağına işarettir.¹⁴⁷⁸

Atlar, kır renk tonunun vücutta bulunma oranına göre çeşitli adlar alırlar:

- a) Adi kır: Vücudu örten beyaz ve koyu kıllar hemen hemen eşittir.
- b) Pamuk kır: Beyaz kıllar koyulardan daha fazladır. Pamuk beyazı bir görünüm arz eder. Koyu kıllar ancak dikkatli bakıldığı zaman ya da at yaşlandığında belli olur.
- c) Açık kır: Pamuk kıra bakarak koyu kıllar biraz daha fazladır, ama beyaz kıllar yine çoğunluktadır, ancak pamuk hissi vermez.
- d) Koyu kır: Koyu kıllar beyazlardan fazladır.¹⁴⁷⁹
- e) Demiri kır: Siyah, beyaz ve kahverengi karışımı griye yakın, demir rengine olan attır.¹⁴⁸⁰ Koyu kıllar beyazlardan fazla olup, rengi taze kırılmış bir demirin kesitini andırır. “Açık demiri kır”, “Koyu demiri kır” diye iki türü vardır. Koyu demiri kır, mavimtırak parlıltı gösterdiği zaman bu renge “kaygani kır” denir. Üzerinde, beyaz üzerine kırmızı veya koyu benekler bulunan ata “demir kır at” denilmektedir.¹⁴⁸¹

Türkler tarafından, kır atlar mübarek ve süslü sayılır.¹⁴⁸² Makbul tutulan bir attır. Hurmayı ve açık dorudan sonra önde gelen atlardan sayılmaktadır. Yelesi, kuyruğu ve aşıklarından aşağısı siyah olanı çok sevilir. Soğuğa ve açlığa dayanır, hünerli olur.

¹⁴⁷⁵ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁷⁶ Nesrin Bayraktar, “Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine”, **International Journal of Central Asian Studies**, Volume 13, 2009, s. 112.

¹⁴⁷⁷ Çınar, **Türklerde At...**, s. 52.

¹⁴⁷⁸ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 70.

¹⁴⁷⁹ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

¹⁴⁸⁰ Bayraktar, “Boz ve Kır Renk Adlarının...”, s. 112., Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁸¹ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

¹⁴⁸² Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

Kutsal sayılan atlardan biridir. “Bugünkü zootekni ilmi de bedende siyah boya maddelerinin çokluğu ile mukavemet arasında münasebet olduğu kabul eder.”¹⁴⁸³

f) Bakla kır: Kıratın vücudunun çeşitli yerlerinde 4-5 santim büyüklüğünde, donun rengine oranla daha açık olan yuvarlak lekelerin bulunmasıdır.

g) Sisli kır: Kır donun üzerine, donun ana karakterini bozmayacak şekilde kırmızı kılların küçük bulutlar gibi yayılması durumudur. Padişah Genç Osman’ın en sevdiği ve öldüğünde güzel bir mezar taşı diktirdiği “Sisli Kır” adlı ünlü atının, adını donundan aldığı açıktır.¹⁴⁸⁴

h) Kızıl kır: At donlarından pekmez köpüğünü andıran renk.¹⁴⁸⁵

ı) Çilli kır: Kıratın vücudunda koyu kılların çillere benzeyen küçük lekeler halinde görünmesidir.

i) Mercani kır: Kır donlu bir atın özellikle baş, boyun ve sağrısında küçük küçük kırmızı, al benekli rastlanmasıdır.¹⁴⁸⁶

j) Gümüşi kır: Kır donun parlıtlı, yanardöner olması durumudur.¹⁴⁸⁷

Köroğlu Kır At’ı kuşların sultanı, dans eden kartal (Karkuş oyunlu kır at) olarak övmüştür. İbn Bibi, Alaaddin Keykubad’ın atını, kartal takımyıldızlarıyla karşılaştırmıştır. Osmanlı edebiyatında olduğu gibi Oğuz Destanları’nda safkan atlar avcıl kuşlara benzetilmişlerdir. Nef’i, IV. Murad’ın (kartala benzer) donlu atı Humayi’den özellikle bahseder ve diğer atları tavus kuşlarıyla karşılaştırır. Kanatlı tek boynuzlu at bir at olarak gösterilmiştir.¹⁴⁸⁸ Beyaz at geleneği Sultan Alparslan’dan Balak Gazi’ye devam edip gitmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’un fethi esnasında atını hiddetle denize sürerken kır bir at üzerindeydi.¹⁴⁸⁹

Köroğlu destanlarının en canlı kısımları. “Kırat”a ilişkindir. Kırat, ab-ı hayattan içmiştir ve ölümsüzdür. Tıpkı, Battal Gazi’nin atı Aşkar gibi. Aşkar, Hz. Âdem’den beri yaşayıp gelmektedir. Türk masal tiplemesinde “yardımcı hayvan motifi kıratdır. Karacaoğlu’nun, Dadaloğlu’nun övgüler dizdiği güzelim kırat birçok atasözü ve

¹⁴⁸³ Çınar, **Türklerde At...**, s. 53.

¹⁴⁸⁴ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

¹⁴⁸⁵ Bayraktar, “Boz ve Kır Renk Adlarının...”, s. 112.

¹⁴⁸⁶ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 112.

¹⁴⁸⁷ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 71.

¹⁴⁸⁸ Esin, “Türk Sanatında...”, s. 133.

¹⁴⁸⁹ Genç, “Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...”, s. 1079.

tekerlemelerde geçer, hepsinde de olumlu anlamdadır. Alma alı, satma kır, ille kır, ille kır... Alma alı, sat yağ, bin doruya, besle kır... gibi. Kır, halk arasında kısmet ve uğur sembolüdür. Halkımız kıratı pek sever. Bunu iyi bilen politikacılar, 50’li yıllarda Demokrat Parti’nin adının, halk arasında “Demir kır at” olarak söylenmesini temin ederek, bu sempatiden yararlanmasını bilmişlerdir. Keza daha sonra aynı siyasi çizgiyi sürdüren partiler de “kır at”ı amblem olarak almış ve böylelikle hem aynı siyasi hareketin devamı olduklarını belirtmişler, hem de “sizden biriyiz” mesajını vermişlerdir.¹⁴⁹⁰

4. 9. 2. 12. Kula At Donu

Kula at kızıl renk ile boz rengin karışımı olarak ifade edilebilir.¹⁴⁹¹ Örtücü kıllar izabel donda olduğu gibi sarı tonlardadır. Ancak tıpkı dorularda olduğu gibi yele, kuyruk ve bacakların bitim yerleri siyahtır.

Bazılarında ester çizgisi de bulunur.

Kula donlu atlar, sarı renk tonunun açık ya da koyu görünüşüne göre çeşitli adlar alırlar:

a) Adi kula: Örtücü kıllar normal sarıdır.

b) Açık kula: Açık sarıdır.

c) Koyu kula: Koyu sarıdır.¹⁴⁹²

Kula dondaki atlar uğursuz telakki edilip¹⁴⁹³, pek değer verilmemektedir.¹⁴⁹⁴ Bu donda bedeni örten kıllar sarı ve kırmızımtırak olup bacaklarının nihayetleri ile yele ve kuyruk siyahtır. Soğuğa, açlığa, susuzluğa ve tabiat zorluklarına dayanıklı olmadığı, narin mizaçlı olduğu ileri sürülmekte, makbul sayılmamaktadır. Bu husus; “At kim ola kula alma anı bir pula”, atasözüyle desteklenmektedir.¹⁴⁹⁵

4. 9. 2. 13. Kurt Kulası At Donu

Muhtelit (karma) dona tek örnek kurt kulasıdır Nadiren görülür. Kılların dipleri sarı, uçları siyaha çalan koyu renktir. Yele, kuyruk ve bacakların bitim yerleri siyahtır. Kurt

¹⁴⁹⁰ Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 76-78.

¹⁴⁹¹ Kafalı, **Makaleler 1**, s. 254.

¹⁴⁹² Emiroğlu, Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 69., Çınar, **Türklerde At...**, s. 53.

¹⁴⁹³ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 13.

¹⁴⁹⁴ Çınar, **Türklerde At...**, s. 53.

¹⁴⁹⁵ Çınar, **Türklerde At...**, s. 53.

kulası, bir atın kılları makine ile kırılırsa dipteki sarı kısım ortaya çıkarak, kula olur. Genel görünümü kurt, ya da kurt köpeği rengine benzer.

- a) Adi kurt kulası: Sarılık ve siyahlık birbirine eşittir.
- b) Açık kurt kulası: Sarılık siyahlığa baskındır.
- c) Koyu kurt kulası: Siyahlık sarılığa baskındır.¹⁴⁹⁶

4. 9. 2. 14. Sincabi At Donu

Nadiren görülen bir dondur. Bu yüzden çoğu zaman anılmaz bile. Ama böyle bir don vardır. Adından da anlaşılacağı gibi örtücü kılları sincap ya da fare rengindedir. Bazen yeke, kuyruk ve bacakların bitim yerleri siyahtır.

- a) Adi sincabi: Kıllar açık ya da koyu olmayan bir kurşuni renktedir.
- b) Açık sincabi: Açık kurşuni renktedir.
- c) Koyu sincabi: Koyu kurşuni renktedir.¹⁴⁹⁷

4. 9. 3. Atın Askeri Alandaki Rolü ve At Donlarına Göre Kurulan Ordu Düzeni

Ömer hayyam'ın bildirdiğine göre, Turan Hükümdarı Efrasiyab (Alp Er Tunga); “at irge andag kim kökge ay” (ay gök için neyse at da insan için odur) demiştir. Bu söz Türklerde atın varlık olarak kültürel köklerini, dolayısıyla da askeri rolünü de gösteriyor. Türk tarihinde, son yüzyıla gelinceye kadar at, askeri hareketin en önemli kuvvetlerinden biri olarak görülmektedir.¹⁴⁹⁸ Atın, tarihi süreç içerisinde Türklerin hayatında askeri yönden oynadığı rolün çeşitliliği ve büyüklüğü her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. Askeri birliklerin genellikle atlılardan oluştuğu anlaşılıyor.¹⁴⁹⁹

Atların donlarına göre ayrılması Türk tarihinde önemli fonksiyonu olan unsurlardan biridir. Öyle ki savaş plan ve taktikleri atların donlarına göre yapılmıştır. Hunlar'da olduğu gibi. Mete'nin Çin İmparatorluğunu kuşatması sırasında, atlarını renklerine göre dört bucağa yerleştirdiğine dair elimizde bir Çin belgesi var: Kuşatma esnasında doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız atlar yer almışlardı. Öyle ki, bazı Çin haberlerinde “başı beyaz siyah at” (başgu at) deyiimi bile unutulmamış.¹⁵⁰⁰ Macar tarihçi

¹⁴⁹⁶ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 70.

¹⁴⁹⁷ Emiroğlu ve Yüksel, **Yoldaşımız...**, s. 69.

¹⁴⁹⁸ Çınar, **Türklerde At...**, s. 24.

¹⁴⁹⁹ Çınar, **Türklerde At...**, s. 22.

¹⁵⁰⁰ Sencer Divitçioğlu, **Köktürkler**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 112.

ve Türkolog Gyula Nemeth aynı usulü Peçenekler’de de tespit etmiştir. Türk Kavimlerinin destanlarında yer alan çeşitli renklerdeki at sürüleri, aynı neviden fikirlerin solmuş birer aksi gibidir.¹⁵⁰¹

Ulu atalarının buyruklarını yerine getirmek, töresi bozulmuş Türk ulusunu illi kılmak ve aşsız, ocaksız, fakir milleti zengin yapmak için Ötüken’den batıya, doğuya, güneye, kuzeye at süren Kültigin’in bindiği atlar da ak, boz, doru ve yağızdı. Batının ak, doğunun boz, güneyin doru ve kuzeyin yağızla sembolize edildiği bu kutlu ilde, at da kutsaldı. Atların donları ile yönler arasında kurulan bu bağ sosyal hayatın diğer kurumlarını da etkiliyordu. Kültigin, bindiği atların donunu, çarpışacağı düşmanın bulunduğu yöne göre seçmekteydi. Örneğin, Ötügen’e göre güneyde kalan Çinliler’e karşı, muhtemelen doru atına binerek savaşmıştı.¹⁵⁰²

4. 9. 4. Kahramanlara Ait Atlar ve Renkleri

Kahramanın yüreğini kurşun gibi eritip suya dökülecek olursanız meydana çıkacak şekil attır. Kahramanlarda at, büyüklüğün tuğrası gibi bir şeydir. O olmasaydı devlet sembolü tuğ, at kuyruğundan olur muydu? Atın ilk gönül vericisi, avcısı, teşhir edicisi, hizmete alıcısı, binicisi olan Türkler, nihayet ondan ordusunda da yararlanmışlardır.¹⁵⁰³ Türkler, hayatlarında büyük rol oynayan atın öteki dünyada da arkadaş olacağına inanmışlar ve ondan ayrılmak istememişlerdir. Türk kahramanları ve hükümdarlarının Al Atlı, Kara Atlı, Boz Atlı gibi unvanlar taşıdıkları malumdur.¹⁵⁰⁴ Hızır’ın Boz atı, Kültigin’in Ak-boz atı, Köroğlu’nun Kır (Boz) atı gibi örnekler meşhurdur.¹⁵⁰⁵

“Kültigin” Abidesi’nde savaşa giden Kültigin’in sekiz defa ak ata, üç defa boz ata, iki defa konur ata, bir defa keher ata binmesi inanışla bağlıdır. Kutsal sayılan renklerin savaşın uğrunun müjdesi sayılmıştır.¹⁵⁰⁶ Kül Tigin’in seferleri, amaçları ve savaşları ile atların don renklerinin ilgisi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰¹ Andreas Alföldi, “Türklerde Çifte Krallık”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. 519.

¹⁵⁰² Çınar, **Türklerde At...**, s. 24.

¹⁵⁰³ Necip Fazıl Kısakürek, **At’a Senfoni**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1994, s. 59, 79.

¹⁵⁰⁴ Abdülkadir İnan, “Altay’da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. 147.

¹⁵⁰⁵ Nerimanoğlu, “Türk Dünya Bakışında Reng”, s. 73.

¹⁵⁰⁶ Nerimanoğlu, “Türk Dünya Bakışında Reng”, s. 69.

¹⁵⁰⁷ Yaşar Kalafat, **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11.

Oğuz Destanları'nda, al (kırmızı at) ile altın bir dağ arasında bağ kurulur. Kazan böyle bir ata biner. Yine Oğuz Destanları'nda açık renk at donları, yüksek mevkiye kişilikleri temsil eder durumdadır. "Türkistan'ın temel direği" Büyük Han Bayındır boz bir ata binmektedir. Öte yandan Bayındır'ın kızı acımasız savaşçı uzun Burla Hatun siyah bir ata binmektedir. Altay geleneklerinde, açık renk donlu atlar Ülgen'in semavi mabedine kurban edilirdi. Fakat yeraltı tanrıçası Erlik siyah bir ata binerdi. Dede Korkut Hikâyeleri'nde adı geçen kahramanlar da atlarıyla beraber zikrolunur: "Konur Atlu Kazan", "Boz Aygırlu Beyrek", "Boz Aygırlık Bamsı".¹⁵⁰⁸

Kır At, Türklerin en çok sevdiği atlardandır. Kutsal sayılan atların başında gelir. Köroğlu'nun Kır At'ı bu dondaki atların en ünlülerindendir.¹⁵⁰⁹ Beyaz, boz, ak ya da kır at motifini bütün Türk destanlarında önemli bir unsur olarak yerleşmiş olduğunu görmekteyiz. Destan kahramanlarının atları bu türdendirler. Mesela, Bamsı Beyrek'in "Boz Aygır"dır. Köroğlu'nun "Kır At"tır. Tadığın Çorun, "Boz At"tır. İşbara Yamtar'ın, "Boz At"tır. Bayırku'nun, "Ak Aygır"dır. Kül Tigin'in, "Alnı Beyaz Boz At" ile Alp Salçı "Ak At"ı vardır. Zoya Tülek'in atı; "Ak Tulpar"dır. Ay Böke'nin, "Ak Boz At"tır. Kartaga Mergan'ın atları "Kara Boz At" ile "Ak Kır At"tır. Sayın Batır'ın atı "Ak Boz"dur. Manas'ın atı da "Ak Kula", "Ak Budun"dur.¹⁵¹⁰

Anadolu'da ise beyaz at geleneği Alp Arslan'dan (Malazgirt'te olduğu gibi) Balak Gazi'ye (Artuklulardan Harput hükümdarı) devam edip gitmiştir. Bu örnekler Fatih Sultan Mehmed'in hiddetle denize sürdüğü beyaz at örneğinde olduğu gibi, daha da çoğaltılabilir.¹⁵¹¹

Dünya tarihinde pekçok ünlü ve kahraman insanın meşhur atları olmuştur; Hz. Muhammed'in Burak, Necip (asil) isimli atları vardır. Eski Mısır'ın fatih hükümdarı II. Ramses'in Yemiş-Doymuş ve Teb'e Zafer isimli atları, Büyük İskender'in Büsefal, Yavuz Sultan Selim'in Karaduman'ı gibi birçok örnek verebiliriz.¹⁵¹²

¹⁵⁰⁸ İnan, "Altay'da Pazırık Hafriyatında...", s. 147.

¹⁵⁰⁹ Çınar, **Türklerde At...**, s. 52.

¹⁵¹⁰ Başbuğ, **Aşiretlerimizde At...**, s. 63., Gökyay, "At...", s. 77.

¹⁵¹¹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 11.

¹⁵¹² Kısakürek, **At'a...**, s. 53-57.

4. 9. 5. Rüyalar ve At Donu

Genel olarak rüyada at görmek iyiye yorumlanır Ancak kır at bazı yörelerde ölüm işareti olarak tabir edilirken, bazı yörelerde de hasıma, düşmanına üstün gelmektir, onu yenmektir, şeklinde yorumlanır. Ayrıca şu yorumlar da yapılır:

At uğurdur. Erkek at devlet, dişi at ise namuslu bir kadındır. Taya bindiğini görenin bir çocuğu dünyaya gelir. Bekâr bir kimse kısrağa bindiğini görse, namuslu ve zengin bir kızla evlenir. Rüya da görülen yağız at; devlete ermek ile mal, para, servet, zenginlik ve büyüklüğe işaret eder. Atının kuyruğunun kesildiğini gören kimse ölür. Kısrağının doğurduğunu gören bir kimsenin rızkı genişler, malı fazlalaşır. Kısrak sütü içtiğini gören, hayırlı bir haber bir müjde alır. Al at, ömrün uzamasıdır.¹⁵¹³

¹⁵¹³ Gökyay, "At...", s. 36.

V. BÖLÜM

İSLAMİYETTEN SONRAKİ DÖNEMDE TÜRK MİLLİ KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN UNSURLARDA RENKLER

5. 1. İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türk Kültüründe Bayramlar ve Renkler

5. 1. 1. Yeni Gün/Nevruz Bayramı

İslamiyet'ten önceki dönemde Türklerin kutladıkları bayramlardan en önemlilerinden birinin Nevruz Bayramı olduğundan daha önceki bölümde bahsetmiştik. İslamiyet'in Türkler tarafından kabulünden sonraki dönemde de Türkler, 21 Mart tarihini takvim başlangıcı olarak her daim kutlamışlardır. Bu kutlamalar Türklerin takvim değiştirmelerine rağmen sürmüştür. Türklerin kendi takvimlerinde daima 21 Mart yılın başlangıcı sayılmış ve “Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün hazırlatıp Sultan Melikşah'a ithaf ettiği Celali Takvimi ve güneş takviminde de tescil edilmiştir. O tarihten Cumhuriyet dönemine kadar kurulan Karakoyunlular, Akkoyunlular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar gibi Türk devletlerinde resmi yılbaşı bayramı olarak kabul görmüştür”.¹⁵¹⁴ Osmanlılarda da Mart ayının mali yılbaşı olarak görülmesi de eski Türk takvim anlayışındandır. Mali yılbaşının Mart ayı olarak uygulanması 1980' yıllara kadar devam etmiştir.¹⁵¹⁵ Osmanlı'da, nevruz gününde halk sokaklara çıkarak çeşitli etkinliklerle eğlenmiştir. Osmanlılarda nevruz günlerinde “nevruziye” denen bir macun veya tatlı yemek bir adet haline gelmiş ve bu adet Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir.¹⁵¹⁶ Nevruz ve Nevruziye adetleri, II. Meşrutiyetten sonra terkedilmiş ve Türk halkı arasında yerini Mayıs'ın ilk haftasında, 6 Mayıs'ta kutlanan Hıdırellez şenliklerine bırakmış, ama Nevruziye adıyla kutlamalar da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde birçok başka kutlamalar gibi Nevruz'un da resmi bir mahiyeti kalmamıştır. Fakat seksen senelik resmi bir ihmalden ve bilhassa bağımsızlıklarına kavuşan Türk

¹⁵¹⁴ Mürsel Öztürk, “Nevruz”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, S. 12, Ankara, 1997, s. 8.

¹⁵¹⁵ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 120.

¹⁵¹⁶ Erdem, “Kırgızistan'da Nevruz...”, s. 169.

Cumhuriyetleri'ndeki durumu gördükten sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti hadiseye sahip çıkmıştır.¹⁵¹⁷

5. 1. 2. Hıdırellez Bayramı

Hıdırellez; halk ağzında, Hz. Hızır ve Hz. İlyas isimlerinin birleştirilmesinden oluşmuş, kökleri eski Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu yaz bayramlarına dayanan bir halk bayramıdır.¹⁵¹⁸ Türkler tarafından kutlanan ve mevsimlerle ilişkilendirilen bayramlardan birisi de Hıdırellez'dir. Kutlanış tarihleri bölgeden bölgeye değişen Hıdırellez'in çıkış noktasında yaz mevsiminin Hızır ve İlyas kültleri ile ilişkilendirilmesi bulunmaktadır. Günümüzde her ne kadar İslamiyet'le bağdaştırılıyorsa da, mevsim bayramlarından olması, onu İslamiyet öncesine götürmektedir. Hz. Hızır ve Hz. İlyas'a atfedilen efsane İslam öncesi ve İslam sonrası motifleriyle doludur.¹⁵¹⁹

Genellikle 6 Mayıs'ta kutlanan bayram, Hızır ve İlyas'ın buluştuğu düşünülen gün ve mekânlarda kutlanmaktadır. "Eski Türk inanç sisteminde yer alan atalar kültü, su kültü, ateş kültü Hıdırellez şenliklerinde de yer almaktadır. Bugün Anadolu'da düzenlenen Hıdırellez şenlikleri atalar kültürünün bir devamı olarak ziyaret yerlerinde veya yakınlarında kutlanılmaktadır".¹⁵²⁰

Nevruzla başlayan ateşin havaya, suya ve toprağa düşme serüveni, bahardan yaz geçişi sağlarken; Hıdırellez yazın müjdecisi olmaktadır. Çeşitli coğrafyalarda farklı tarihlerde kutlamalar yapılıyor. Kutlama tarihlerinin değişmesinde bölgesel iklim ve kültür şartlarının etkisi vardır. Bu yönüyle nasıl ki Nevruz baharın sembolü ise Hıdırellez de yazın geldiğinin sembolü konumundadır.¹⁵²¹

Hıdırellez Türkiye ve çevresindeki komşu ülkelerde Mayıs ayının ilk haftasında kutlanan bir halk bayramının adıdır. Hıdırellez bayramının özünü oluşturan Hızır Hikâyesi ile zamanımızdan çok önceki Gılgamış Destanı, İskender Hikâyesi, Yahudi Efsânesi, Glaukos Hikâyesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler, Hıdırellez bayramının, sadece bir millete veya dine münhasır olmadığını, bilakis, çok eski zamanlardan beri, çeşitli halk inançlarının karışımıyla, evrensel bir bayram olduğunu

¹⁵¹⁷ Turan, "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un...", s. 90.

¹⁵¹⁸ Melih Aydın, "Etnik Kültürlerin Ortak İnanç Paydası: Dünya Coğrafyasında Hıdırellez", **International Conference on Religious Tourism and Tolerance**, 9-12 May 2013, Konya, s. 1141.

¹⁵¹⁹ Artun, **Türk Halk...**, s. 223.

¹⁵²⁰ Abdulhaluk Çay, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 19.

¹⁵²¹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 126.

göstermektedir. Her ne kadar bu halk bayramının adı Hıdrellez olsa da, nakledilen olaylar ve icra edilen törenler daha çok Hızır ismi çevresinde yoğunlaşmaktadır.¹⁵²² Ahmet Yaşar Ocak'a göre bu durumun sebebi İslam öncesi Türk kültüründe bulunan tip ve şahsiyetlerin İslam döneminde Hz. Hızır ile örtüşmesinden dolayıdır.¹⁵²³ Hızır tiplmesi edebiyatımızda "Göksakal", "Aksakal"¹⁵²⁴ tabiri ile karşılanmaktadır. İslamiyet öncesinde insanların zor anlarında yardımlarına koşan, Aksakallı İhtiyar, İslamiyet sonrası bazı söylencelerde ve halk muhayyilesinde Hızır Peygamber ile özdeşleşmiştir.¹⁵²⁵ Hızır konusunda da büyük Türk düşünürü ve şairi Hoca Ahmet Yesevi, Hikmet adlı eserinde önemli bilgiler vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de ki Kehf Süresi'nde geçen Hızır isimli kutlu kişinin Türk inancındaki Bozatl, kardeşi Alaatlı'nın da aslında İlyas'a benzetildiği söylenmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Kehf Süresi 65. ayeti ile ilgili hikâye Türk inanışları doğrultusunda değerlendirilmiştir. "Musa Aleyhisselam ve yoldaşları çölde giderlerken kullarımızdan öyle bir kul buldular ki biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiştik". Musa Aleyhisselam'ı sabırsızlıkla suçlayan ve onu yanından uzaklaştıran haşmetli kişi Türklerin Bozatlı erenine benzetilmiştir. Boz o zamanın Türkçesinde, kara demektir. Kara, Bozatlı eren karadaki muhtaçlara yardım etmektedir. Kardeşi Alacaatlı ise suda bulunanlara yardım etmektedir.¹⁵²⁶ Arapça el-Hadr kelimesi "yeşil ve yeşilliği çok olan yer" anlamında sıfat ve lakap olarak kullanılır. Bundan dolayı Hızır, "su, yeşillik ve ebedi hayat" kavramlarıyla özdeşleşmiştir.¹⁵²⁷ Hızır, "âb-ı hayat", ölümsüzlük veren sudan içtiği için ölümsüzlüğe erişmiş ve bundan dolayı da Ar. "Hızır", yeşil adını almış söylensel bir kişiliktir. Anlatısı, ölümsüzlüğü aramak için dünyanın öbür ucuna, iki okyanusun birleştiği yere gitmesiyle başlar. Gerçekte yeşil adı, ölümsüzlük pınarını bulması ve suyundan içer içmez, bu suyun renginin cüppesine yansiyarak onu yeşile dönüştürmesinden dolayı verilmiştir. Sularda egemen olduğu kadar bitkiler dünyasına da egemendir. Bu bağlamda her ilkbaharda doğaya yeniden can veren, "bahara ilişkin bir sonsuzluk" kavramını kişileştirmektedir. Söylenceye göre kırmızı pabuçlarıyla toprağa bastığı yerler yemyeşil olur, çiçekler açar,

¹⁵²² Nuri Yüce, "Hıdrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt 44, S. 44, 2011, 249-250.

¹⁵²³ Ahmet Yaşar Ocak, "Hıdrellez", **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 17, , İstanbul, 1998, s. 313.

¹⁵²⁴ Deniz Karakurt, **Türk Söylence Sözlüğü**, e-book, 2011, s.19. <http://www.Scribd.com/doc/75536480/Turk-Soylence-Sozlugu>.

¹⁵²⁵ Maarife Hacıyeva, "Azerbeycan Türklerinde İnançlar", **V. Milletlerarası, Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri**, Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s. 173.

¹⁵²⁶ Tacemen, **Bulgaristan Türkleri...**, s. 516-517.

¹⁵²⁷ Yüce, "Hıdrellez Bayramıyla...", s. 254.

kuşlar ötmeğe başlar, Bütün bunlar, bahar döngüsünü anlatan olağanüstü eylemlerdir.¹⁵²⁸

Hızır ve İlyas Peygamberlerin yılın belli bir gününde bir araya geldikleri rivayet edilir. Bununla ilgili inançlar İslam milletlerinin geleneklerinde öylesine yer etmiştir ki Türklerdeki Hıdrellez Bayramı zamanla Hızır ve İlyas'ın birleştiğine inanılan gün olarak kabul edilir ve özel kutlamalar yapılır. Ülkemizde Hıdrellez Bayramı yaklaştığında birçok evde birtakım hazırlıklar yapılır. 5 Mayıs 6 Mayısı bağlayan gece Hızır'ın yeryüzünde gezindiği, dokunduğu yerlere bolluk ve bereket getirdiği inancı çok yaygındır. Bu nedenle evlerdeki yiyecek, içecek, para, mal ne varsa bunların bereketlenip çoğalması için bazı yöntemlere başvurulur. Örneğin yiyecek ve içecek kaplarının, erzak dolaplarının, para kesesi ve cüzdanların ağızları açık bırakılır. Köy kadınları, Hıdrellez sabahı başlarına yeşil yemeni örttükları takdirde o yıl bol yağmur yağacağına ve bol ürün elde edileceğine inanılır. Hıdrellez günü pikniğe gidilerek çeşitli yemekler yapılır ve bu yemekler fakirlere ikram edilir. Bir aile fakirlere ne kadar çok yemek verirse evine o kadar çok bereket yağacağına inanılır.¹⁵²⁹

Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde yapılan bahar tasviri, Türklerde baharın gelişinin bir bayram olarak kutlandığını göstermektedir. "Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı. (KB-63)¹⁵³⁰ Kâfûr gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor. (KB-64)¹⁵³¹ Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saâdet yayını kurdu. (KB-65)¹⁵³² Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü. (KB-66)¹⁵³³ Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kıvıl renkler ile süslendi. (KB-67)¹⁵³⁴ Kara yeryüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı. (KB-68)¹⁵³⁵ Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vâdiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, süslendiler. (KB-69)¹⁵³⁶ Binlerce

¹⁵²⁸ Yıldırım, "Yeşil", s. 91.

¹⁵²⁹ Ekrem Memiş, **Türk Kültür Tarihi**, Çizgi Yayınevi, Konya, 1996, s. 166-169.

¹⁵³⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, C. II, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1988, s. 16.

¹⁵³¹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 16.

¹⁵³² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 16.

¹⁵³³ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 16.

¹⁵³⁴ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 16.

¹⁵³⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

¹⁵³⁶ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kâfûr kokusu ile doldu. (KB-70)¹⁵³⁷ Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve amber kokusu ile doldu”. (KB-71)¹⁵³⁸

5. 2. İslamiyet'ten Sonra Türklerin İnanç Sisteminde Renkler

İslam tarihinde renk sadece felsefe, fizik, optik ve astronominin konusu olmamış, bunun yanında astrolojide, edebiyat, mimari, tezhip, seramik ve minyatür süslemelerinde bolca kullanılmıştır. Biruni, semavi cisimlerle renkler arasında bir irtibat olduğunu ifade ederek renklerin astrolojik sembolizmine ve kullanımına değinmiştir.¹⁵³⁹ İslam tarihinde, Kindi, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Heysem ve İbn-i Bacce renkler üzerinde çalışmaları olan müsluman filozof ve düşünürlerden bazılarıdır.¹⁵⁴⁰

İslam Dünyasında beş taç olarak isimlendirilen beş renk bazı insanlara atfedilmiştir. Buna göre; Hz. Âdem'e ak, Hz. Nuh'a al, Hz. İbrahim'e kara, Hz. Muhammed'e yeşil, Hz. Ali'ye kızıl renk uygun bulunmuştur.¹⁵⁴¹

İslam kültüründe renkler önemlidir. Burada, İslam ve Türk-İslam dünyasında renklerin kullanımı ile ilgili olarak bazı örnekler de vermek mümkündür. Endülüs'te, İslam mimarisinin önemli saraylarından biri olan Medinetüzzehra'da ki 15.000 direk altınla kaplanmış, zümrüt, yakut, mermer ve inciyle süslenmiş, taş üzerine süse ağırlık verilerek renk sanatı bütün inceliğiyle uygulanmıştır. Osmanlı döneminde yetişen Levni lakaplı Abdülcelil Çelebi, Osmanlı minyatür sanatında renkleri eserlerinde ustalıkla kullanmış ve renk uyumuna dikkat etmiştir. Minyatürlerinde çarpıcı parlak tonlar yerine rahatlatıcı ve doğacı bir renk zevkinin hâkim olması, zıt tonların bile ahenk içinde verilmesi Levni'nin en belirgin özelliğidir. Edirne'de Selimiye Şifahanesi'nde hastalar renkli odalarda müzik ve su ile tedavi edilmiştir.¹⁵⁴²

5. 2. 1. İslam İnançında Sibgatullah ve Renk Algısı

Sibgatullah deyimine müfessirler “Allah'ın fitratı, Allah'ın dini, İslam dini, Haniflik, Hz. Nuh ve ondan sonraki bütün peygamberlerin bildirdiği din, tevhit, iman, sünnet

¹⁵³⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

¹⁵³⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, s. 17.

¹⁵³⁹ Aydın Topaloğlu, “Renk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 34, İstanbul, 2007, s. 572.

¹⁵⁴⁰ Çelik, “Türklerde Dört Yönün Dört Renkle...”, s. 9.

¹⁵⁴¹ Ali Rıza Önder, “Türklerde Renk Geleneği”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1982**, G. Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 127.

¹⁵⁴² Topaloğlu, “Renk”, s. 572.

olma, temizlik, hüccetullah, Allah'ın kanunu (sünnetullah), Allah'ın arındırıp temizlemesi" gibi anlamlar vermişlerdir.¹⁵⁴³

Allah'ın nurunun rengi yoktur fakat o yansıdığı cismin rengine göre tezahür eder. Tasavvufta sıbga bir makam olarak görülmüştür. Kul vuslat makamına ulaştığında Allah onun sırrını, kalbini, aklını, ruhunu, fitratını, tabiatını ve bütün vücudunu kutsal denizinin suyuyla yıkar, onu ilahi bir renge boyar; böylece kulun zahiri ve batını Allah'ın boyasıyla parıldamaya başlar, Allah'ın âlemlere tecelli eden aynası olur. Başına gelen iyilik veya kötülük cinsinden hiçbir imtihandan etkilenmeyecek ve değişmeyecek bir renge bürünür ki bu Allah'ın verdiği renktir ve bunun üzerinde bir renk yoktur. Ariflere göre sıbga, yaratıkların hak ve hakikat niteliğini kazanmaları demektir.¹⁵⁴⁴

5. 2. 2. Kur'an-ı Kerim'de Renk

Kur'an'da renk kelimesi "levn" sözcüğüyle ifade edilmektedir. Türevleri ile beraber yedi ayette dokuz kere geçmektedir. Bu kelimenin çoğulu "elvan" şeklindedir.¹⁵⁴⁵ Kur'an'a göre insanların ten renklerinin farklı olması, Allah'ın erişilmez kudretine delalet etmektedir. Ancak bu anlayışın farkında olamayan insan, tarihin her döneminde hemcinslerinin ten rengine bile tahammül edememiştir. Bunlara ilaveten renk farklılığı sadece insana mahsus olmayıp bitkilerden hayvanlara kadar çevremizdeki her şeyde mevcuttur.¹⁵⁴⁶

Renklerin düz anlamlarının yanında çağrışım yapan anlamları vardır. Muhammed Suresi'nde¹⁵⁴⁷; "Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır...", şeklindeki ayette de su, süt, şarap ve bal ırmaklarından söz edilmektedir. Görüldüğü üzere burada su şeffaflığa, süt beyaza, bal sarıya, şarap ise kırmızıya işaret etmektedir. Ancak oradaki şarabın dünyadaki şaraptan farklı olduğunu belirtmek üzere içenlere lezzet verir ifadesi konmuştur.¹⁵⁴⁸ Bu çağrışım yapan anlamlar iletişimde sihirli bir etki oluştururlar. Renk imgeleri ile bezeli ifadeler çoğu kere yavan düz anlatımların önüne geçer ve ruhların derinliklerine nüfuz ederek coşkulu bir anlatım sağlarlar. Kur'an'da, beyaz, içten

¹⁵⁴³ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 95.

¹⁵⁴⁴ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 97-98.

¹⁵⁴⁵ Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 134.

¹⁵⁴⁶ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 374.

¹⁵⁴⁷ Muhammed Suresi, 47/15.

¹⁵⁴⁸ Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 141.

duygulardır, sevgidir, mutluluktur. Yakup Peygamber ile ilgili hüzündür; ama evlat sevgisine işaret eden ulvi bir duygu olarak. Çünkü Hz. Yusuf'u kuyuya atan kardeşleri Hz. Yakup'a üzerinde kan olan Hz. Yusuf'un beyaz gömleğini getirmişlerdi. Siyah ise başka türlü bir hüzündür. Bu hüznün süflüdür. Yitip giden evladın ardından duyulan hüznün gibi değil, kazanma şansı varken bencillik, zevk uğruna heba edilmiş bir hayata ilişkin bir hüznün, sonra sonu gelmez ıstıraplar ve acı... Sarı ise her zaman için mahrumiyet, fanilik, hayattan ölüme, hazdan azaba insan hayatının serencamını işaret eder. Mavi ise, dehşeti, korkuyu, ümitsizliği... Kur'an'da mavi ve sarı, siyahın arkadaşdır. Yeşile, beyaz mihmandarlık eder, yarenlik eder. Kur'an'da renkler gelişigüzel kullanılmaz; konuşur, güler, ağlar, feryat eder, korkar...¹⁵⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda yer yer renklerin ve renk ifadelerinin geçtiğini görürüz. Bu renklerle soyut veya somut bazı hakikatler dile getirilmiş ve idrakimize sunulmuştur. Diğer bir ifadeyle, Kur'an'da yer alan renkler, şahadet ve gayb âlemleriyle bunlarda mevcut olan olay veya hadiseleri içine almaktadır.¹⁵⁵⁰ Renkler, Allah'ın varlığının delillerinden olup O'nun sonsuz kudretine ve doğadaki eşsiz sanatına işaret eden hakikatlerin başında gelirler. Renkler tabiattaki güzelliklerin birer sembolleri, Allah'ın mahlûkatı süslemesinin birer tezahürleri oldukları gibi farklılıkların da alametleridir. Bu yönüyle Allah'ın sonsuz kudretine ve ilmine delalet ederler. Nitekim Rum Suresi 22. ayetinde şöyle söylenir: "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır".¹⁵⁵¹ Bu ayette, Allah'ın kâinat içerisinde ne kadar çeşitli renk ve şekilde varlıklar yarattığına işaret olunmaktadır. Aynı toprak ve sudan, farklı vasıflarda, renk ve biçimlerde bitkiler yaratılırken, aynı tip ağaçlardan farklı tat ve büyüklükte meyveler meydana getirilmiştir. Şayet bir dağa bakarsak onun değişik renklerde bezenmiş olduğunu ve değişik kısımlarında birbirinden çok farklı renk ve özelliklere sahip madenler bulunduğunu görürüz.¹⁵⁵² Nahl Suresi'nin 13. ayetinde de aynı husus şu şekilde dile getirilmektedir: "Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Bunda da öğüt alan insanlar için ibretler vardır".¹⁵⁵³ Bu ayetiyle Allah, tabiatın süsüne, sanatsal yönüne, insanın duygu

¹⁵⁴⁹ Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü", **EKEV Akademi Dergisi**, S. 16, 2003, s. 84.

¹⁵⁵⁰ Sadık Kılıç, **Kur'an Sembolizmi**, Kılıç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 29.

¹⁵⁵¹ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 375.

¹⁵⁵² Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 134.

¹⁵⁵³ Atabek, "Renk Sembolizmi", s. 33-34., Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 5.

boyutuna hitap eden kısmına dikkat çekmekte, güzellik duygusunu harekete geçirmekte, insanın düşüncesine, yani öğüt alma yeteneğine hitap etmektedir. Tabiat renklerindeki ahenk ve bu ahengin meydana getirdiği eşsiz güzellik insan gönlünü yumuşatacak niteliktedir. Allah yerel tabiat olayları ile insan düşüncesine; göksel cisimlerin işleyişi ile insan aklına; tabiatın güzellik boyutu ile de insanın hatırlayıp öğüt alma yeteneğine hitap etmekte, onları harekete geçirmekte ve onlardan hareketle Allah'a varmayı öğretmektedir.¹⁵⁵⁴

Kur'an-ı Kerim çeşitli vesilelerle renklere atıfta bulunmaktadır. Kur'an'da bütün renkler değil özellikle siyah, beyaz, mavi, kırmızı, sarı ve yeşil gibi temel renkler zikredilmekte ve onlara dikkat çekilmektedir.¹⁵⁵⁵ Bunun gayesi, insanın ilgi, anlayış ve tefekkürünü Yüce Allah'ın yaratma sanatına ve sonsuz kudretine yönlendirmek olmalıdır. Bu bakımdan renkler, bazen beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil gibi açık bir şekilde bazen de ateş, gece, nur, karanlık gibi renklere delalet eden kavramlarla dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle renkler, Kur'an'a hem düz anlamlarıyla hem de çağrışım yapan anlamları ile konu olmuştur.¹⁵⁵⁶

Siyah kelimesi, Kur'an'da altı ayette, yedi yerde geçmektedir.¹⁵⁵⁷ Siyah kelimesi Kur'an'da Arapça "sude, müsvedeh, esvede" kelimeleri ile ifade edilir. Bunun dışında karanlığı ifade eden "leyl, zulumat, cehl" gibi kelimelere de rastlanmaktadır. Bakara suresi 187. ayette gece ile gündüzün ayrılış vakti, yani oruca başlama vakti ifade edilirken, Fatır suresi 28. ayette dağlar üzerinden geçen yollar nitelendirilmektedir. Siyah renk ile karşılaşılan diğer yerlerde (Al-i İmran-106, Nahl-58, Zümer-60, Zuhruf-17) bu renk mücrimler, münafıklar ve özellikle kâfirler belirtilmektedir. Bu anlamlara bakıldığında, siyah Kur'an'da küfrü, azabı, şer olanı, matem ve hüznü temsil etmekte ve kâfirlerin rengini ifade etmektedir. Semantik açıdan siyah rengin Kur'an'da ölümü temsil ettiği de görülmektedir. Cehennem tasvirlerinde yer alan siyah duman, katran ögeleri, kâfirlerin hesap günündeki yüz karalığının tamamlayıcı ifadeleri olarak yerlerini alırlar. Anlam bakımından incelendiğinde siyah rengin Kur'an'da ölümü de sembolize ettiği görülmektedir. Cehennem tasvirlerinde yer alan siyah duman, katran ögeleri kâfirlerin hesap günündeki yüz karalığının tamamlayıcı ifadeleri olarak yer alır. Siyah

¹⁵⁵⁴ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 375.

¹⁵⁵⁵ Hikmet Koçyiğit, "Kur'an'a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi", **F. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 16: 2, 2011, s. 226.

¹⁵⁵⁶ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 375.

¹⁵⁵⁷ Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 136.

rengin olumlu yönde bir diğer ifadesi olarak Kur'an'da hurilerden bahsedilirken gözlerinin karasının olabildiğince kara olarak belirtilmesi gösterilebilir. (Saffat/48-49, Duhan/54, Tur/20, Rahman/72, Vakıa/22).¹⁵⁵⁸

Beyaz renk türevleri ile birlikte Kur'an'da on iki ayette tekrar edilmektedir.¹⁵⁵⁹ Al-i İmran suresinde (106 ve 107. ayetler) beyaz renkle siyah renk aynı anda geçmektedir. Kıyamet günü inkârcıların renginin siyah olacağı, yüzlerinin kararacağı vurgulanırken müslümanların renginin beyaz olacağı, yüzlerinin ağaracağı ve Allah'ın rahmetine mazhar olacakları vurgulanmaktadır. Yani beyazla rahmet, müjde, iyilik, güzellik gibi özellikler kastedilmiştir. Ayrıca beyazla hidayet, temizlik, saflık, sevgi, hayır, hak, göz aydınlığı, insani meziyetler gibi özellikler de kastedilmektedir. Allah'ın sancağını temsil eden beyaz renk ayrıca kefeni, ihramı, haccı ve kutsalı temsil etmektedir.¹⁵⁶⁰

Kur'an'da geçen sema-gök, bahr-deniz gibi kelimeler, maviyi temsil etmektedirler. Bu açıdan bakılınca mavi, dini sezginin, derin düşüncenin rengi olmaktadır. Zira düşünce ufku derin ve etkileyici kişilerin daima yükseklerle yani semaya ve denizlere bakarak ilham almaları durumu, daha da anlaşılır hale getirmektedir. Bu da semanın ilahi aşkınlık hissini uyarıcı ve harekete geçirici bir biçimde olması sebebiyledir.¹⁵⁶¹ Mavi renge İslam dininde ve buna bağlı olarak da Kur'an'da siyah, beyaz ya da kırmızı renk kadar yoğun bir şekilde rastlanmaz. Mavi renk Kur'an da bir yerde, Taha Suresinin 102. ayetinde geçer. Bu ayette, kıyamet gününde günahkârların gözlerinin "gömgök" bir renge bürüneceği bilgisi yer alır. "O günde Sur'a üflenir ve biz o zaman günahkârları, gözleri (korkudan) gömgök bir halde mahşerde toplarız". Burada geçen "Zurka", kelimesinin karşılığı mavi renktir. Burada bu kelime ile anlatılmak istenen şey, genel olarak soğukluk, korku, dehşet gibi insanı ürküten olayların vasedilmesidir. Araplar ve Rumlar arasında eskiden beri süregelen düşmanlık ve husumet nedeni ile Araplar gök ve mavi rengi Rumlar'ın rengi olarak görmüşler, bu rengi sevmediklerini belirtmişlerdir.¹⁵⁶² Araplar, suyu bile çoğu zaman mavi olarak anmazlar. Beyaz derler,

¹⁵⁵⁸ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 129., Abdülmecit Okcu, "Kur'an'da Renkler", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 28, Erzurum, 2007, s. 137.

¹⁵⁵⁹ Bakara, 2/187; Al - i İmran, 3/106, 107; A'raf, 7/108; Yusuf, 12/84; Taha, 20/22; Şu'ara, 26/33; Neml, 27/12; Kasas, 28/32; Fatır, 35/27; Saffat, 37/46, 49.

¹⁵⁶⁰ Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 140-141.

¹⁵⁶¹ Kılıç, **Kur'an Sembolizmi**, s. 143.

¹⁵⁶² Okcu, "Kur'an'da Renkler", s. 142.

suya. Mavi, meftunu oldukları kadınların göz rengidir, ama aynı zamanda düşman demektir, Araplar için.¹⁵⁶³

Kur'an-ı Kerim'de sarı renk, inek (Bakara suresi, 2/69), deve (veya urgan) (Mürselat Suresi, 77/33), bulut veya ekin (Rum Suresi, 30/51), ekin (Zümer 39/2, Hadid Suresi 57/20) ile ilişkili olarak geçmektedir.¹⁵⁶⁴ Kur'an'da sarı renk her defasında yokluk, hüsrân, isyan duyguları ile beraber anılır. "Sarı develer", terkinde olduğu gibi azaba, bazı ayetlerde yağmursuzluğa, kuraklığa ve ölüme, hep mahrumiyete delalet ederken; fanilik, ikbalden idbara, hayattan ölüme, hazdan azaba insanın serencamını işaret eder.¹⁵⁶⁵

Sarı renk Kur'an'da toplam beş ayette geçmektedir. Bunlardan aşağıdaki üç ayette yani "musferren" şeklinde geçen ayetlerde dünya hayatının geçiciliğinden, aldatıcılığından, çekiciliğinden bahsedilerek nihayet yeşeren otlar ve ekinler gibi kuruyup solacağına, son bulacağına vurgu yapılmaktadır.

"Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) sararmış görseler, ardından muhakkak nankörlüğe başlarlar".¹⁵⁶⁶

"Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonra onunla türlü türlü renklerde ekinler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kıvrıntı yapar. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır".¹⁵⁶⁷

"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği, ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir".¹⁵⁶⁸

"Her bir kıvılcım, sanki birer sarı deve gibidir"¹⁵⁶⁹ şeklinde geçen ayette ise sarı develerden söz edilmiştir. Bir önceki ayette cehennemın etrafa saçıp savurduğu

¹⁵⁶³ Gündüzöz, "Kur'an'da Renklerin Büyülü...", s. 81.

¹⁵⁶⁴ Soner Gündüzöz, "Renk", **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, s. 572.

¹⁵⁶⁵ Gündüzöz, "Kur'an'da Renklerin Büyülü...", s. 84.

¹⁵⁶⁶ Rum Suresi, 30/51.

¹⁵⁶⁷ Zümer Suresi, 39/21.

¹⁵⁶⁸ Hadid Suresi, 57/20.

¹⁵⁶⁹ Mürselat Suresi, 77/33.

kıvılcımlardan ve ateş parçalarından bahsedilmekte ve bu kıvılcımların saray büyüklüğünde olduğu ve bunların kocaman sarı iri develere benzediği vurgulanmaktadır. Muhtemelen o günkü Araplar'ın gözünde sarı develer devasa büyüklükte, oldukça güçlü, kuvvetli ve güç yetmez hayvanlar olduğundan ateş parçaları ve kıvılcımlar şiddet ve büyüklükte bunlara benzetilmiştir. “Onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş?, açıklasın,” dediler. Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır;” dedi”¹⁵⁷⁰, ayetinde ise, sarı renk zindeliği, enerjisi, hafifliği ve sevinci ifade etmektedir.¹⁵⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de yeşil kelimesi dokuz ayette geçmektedir. Yeşil ifadesinin geçtiği ayetlerden bir kısmının mealleri şu şekildedir: “O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik...”¹⁵⁷², “Kral dedi ki: Ben (rüyada) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek gördüm. Ayrıca, yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm...”¹⁵⁷³, “Görmedin mi, Allah, gökten yağmur indirdi de bu sayede yeryüzü yeşeriyor...”¹⁵⁷⁴, “...Onlar Adn Cennetleri'nde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyecekler...”¹⁵⁷⁵, “Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz...”¹⁵⁷⁶, “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır”¹⁵⁷⁷, “(Cennettekiler) Yeşil yastıklara ve hârikulade güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar”.¹⁵⁷⁸ Görüldüğü üzere ayetlerde yeşil renk ile tabiatın rengi, canlılığı, ahengi, süsü, güzelliği vurgulanmaktadır. Yusuf Suresi'nde ise “yeşil”, kurunun zıddı olarak belirtilmekte yine burada da, hayatı canlılığı temsil etmektedir. Yani yeşil hayatı, kuruluk ise ölümü temsil etmektedir. Diğer ayetlerde ise yeşil; Cennetin ve cennette giyilecek elbiselerin rengi olarak belirtilmekte yani orada da canlı bir hayatın ve zindeliğin varlığı yeşil ile nitelendirilmektedir. Kısaca yeşil ayetlerde dört noktayı vurgulamaktadır. 1-Bizzat yeşil

¹⁵⁷⁰ Bakara Suresi, 2/69.

¹⁵⁷¹ Okcu, “Kur'an'da Renkler”, s. 148-149.

¹⁵⁷² En'am, 6/99.

¹⁵⁷³ Yusuf, 12/43. (Ayrıca aynı surenin 46. ayetinde de yeşil başaklardan bahsedilmektedir.)

¹⁵⁷⁴ Hacc, 22/63.

¹⁵⁷⁵ Kehf, 18/31.

¹⁵⁷⁶ Yasin, 36/80.

¹⁵⁷⁷ İnsan, 76/21.

¹⁵⁷⁸ Rahman, 55/76.

renk, 2-Doğanın yeniden doğuşu, 3-Cennet ve cennet elbiselerinin rengi, 4-Hayatı temsil etmesi.¹⁵⁷⁹

Kırmızı da mavi renk gibi Kur'an'da bir yerde geçmekte ve şöyle denilmektedir: “Görmedin mi? Allah gökten su indirdi. Onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar (yaptık). İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır... ”.¹⁵⁸⁰ Burada görüldüğü üzere kırmızı ile dağlar üzerinden geçen yollar nitelendirilmektedir.¹⁵⁸¹

Burada Kur'an'ın kaynağının Allah olduğunu kanıtlayan acayip bir evrensel görüntü karşındayız. Bu görüntüde insan yeryüzünün her tarafını dolaşiyor. Karşısına çıkan bütün varlıkların renklerini gözlüyor. Meyvelerin, dağların, insanların, öbür canlıların ve hayvanların renklerini izliyor. Görüntü az sayıdaki cümleye yeryüzünün tüm canlıları ile cansızlarını sıkıştırıyor ve arkasından insan kalbini bu ilahi, bu parlak, bu çarpıcı ve bu tüm yeryüzünü kapsayacak kadar engin görüntüyü seyretmekle baş başa bırakıyor. Evrensel gösteri, gökten yere su indirilmesi olgusu ile başlıyor. Sonra rengârenk meyvelerin yetiştirilmesine dikkatler çevriliyor. Gösteri renk ağırlıklı olduğu için meyvelerin sadece renklerinden söz ediliyor. Meyvelerin renklerinden dağlara geçiliyor. Bu geçiş ilk bakışta tuhaf görünebilir. Fakat temel ilginin renk araştırması olduğu hatırlanınca doğal ve anlamlı olduğu anlaşılır. Çünkü taşların, kayaların renkleri ile meyvelerin renkleri arasında ilginç bir benzerlik vardır. Hatta bu benzerlik onların türleri, çeşitleri arasında bile görülür. Öyle ki, kimi zaman taşlar bazı meyvelerin biçiminde ve büyüklüğünde olurlar ve bu yüzden onları irili-ufaklı kimi meyve türlerinden ayırt etmek zor olur. Okuyoruz: “Dağlarda beyaz, kırmızı, koyu siyah değişik renklerde yollar, patikalar açtık”. Ayetin orijinalindeki “cüded” sözcüğü dağ yolları, patikalar demektir. Buradaki açıklama doğadaki aslına uygundur. Çünkü beyaz dağ yollarının aralarında renk farkları olur. Kırmızı dağ yollarının aralarında da renk farkları olur. Bu renklerin koyuluk dereceleri, gölgeleri, öbür renklerle karışmışlık dereceleri birbirine benzemez. Bir de koyu siyah, simsiyah dağ yolları ve patikalar vardır. Sonra sıra insanların renklerine geliyor. Bu gözlem sadece ırkları birbirinden ayıran ana renk farklarını vurgulamakla bitmez. Bu temel renk ayırımının ötesinde her

¹⁵⁷⁹ Okcu, “Kur'an'da Renkler”, s. 152-153.

¹⁵⁸⁰ Fatır Suresi, 35 / 27, 28.

¹⁵⁸¹ Okcu, “Kur'an'da Renkler”, s. 144.

fert, kendi renktaşlarından şu ya da bu oranda farklıdır. Hatta bu renk farklılığı aynı gebelik dönemini ve aynı ana karnını paylaşmış olan ikiz kardeşler arasında bile görülür.¹⁵⁸²

5. 2. 3. Hz. Muhammed'in Hadislerinde Renk Olgusu

İnsanlık tarihi boyunca her kültürde renkler, farklı anlamlar taşımıştır. Hz. Muhammed'in söz ve uygulamalarında da renkler, çeşitli çağrışımlar ifade etmiştir. Bu çağrışımları yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için, renklerin Hz. Muhammed'in tutum ve davranışlarını, günlük hayatını nasıl yönlendirdiğini tespit etmemiz gerekmektedir.¹⁵⁸³

Renkler, Hz. Muhammed'in kendi dönemi için bir simge ifade etmese de en azından sonraki dönemlerde O'nun bu uygulamalarının renklerin simgeleşmesine vesile olduğu söylenebilir. Kaldı ki iletişimin en önemli unsurlarından biri olan renk olgusu, Hz. Muhammed'in bazı davranışlarında da belirleyici olmuştur. Örneğin; Hz. Muhammed, Hz. Ayşe'ye olan sevgisini gösterme bağlamında; "Ey Pembe/Hümeyra" diye hitap etmiştir. Bir diğer hadislerinde ise saçlarını sarı renge boyayan bir sahabeyi uyarmıştır.¹⁵⁸⁴

İslam dininin ikinci kaynağını oluşturan Hz. Muhammed'in hadislerinde renklerin önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Renkler hadislerde, kimi zaman bir hakikati dile getirecek tarzda, kimi zaman varlıkları tanıtıcı veya ayırt edici bir özellik olarak, kimi zaman da renkler arasında bir tercih olarak zikredilmişlerdir. Misal olarak birkaç tanesine yer vereceğiz. Hz. Muhammed, bir hadisinde evrensel risaletini şöyle dile getiriyor: "Ben, kırmızı ve siyah (insanlar ve cinler veya Araplar ve acemler) herkese peygamber olarak gönderildim". Bir hadisinde cehennemin çetin durumunu nitelerken şöyle söyler: "Cehennem, bin yıl kızdırıldı, kıpkırmızı oldu. Bin yıl daha kızdırıldı bembeyaz oldu. Bin yıl daha kızdırıldı kapkara oldu. Şimdi, kapkara ve karanlıktır". Bir hadisinde de Allah yolunda yaralananların ahiretteki durumlarını şöyle dile getirir: "Allah yolunda yaralanan hiçbir yaralı yoktur ki, kıyamet günü, yarası¹⁵⁸⁵ kanıyor olarak gelmiş olmasın, bu kanın rengi kan renginde, kokusu da misk kokusundadır. Hz.

¹⁵⁸² Seyyid Kutub, "Fatır Suresi", **Fizilal - il Kur'an Tefsiri**, Mütercimler, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, C. 12, İstanbul, Tarihsiz, s. 210-211.

¹⁵⁸³ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 373.

¹⁵⁸⁴ Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde...", s. 376-377.

¹⁵⁸⁵ Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 12.

Ebu Hureyre, kabirdeki sorgu meleklerin özellikleri ile ilgili olarak Hz. Muhammed'in şöyle söylediğini rivayet eder: “Kul öldüğünde ona siyah renkli mavi gözlü iki melek gelir. Birinin adı Münker, diğerinin adı Nekir'dir...”. Bir hadiste de insanların fiziki farklılıklarının sebebi şöyle dile getirilir: “Allah, Hz. Âdem'i, yeryüzünün her tarafından aldırığı topraktan yarattı. Bu sebeple zürriyetinden siyah, beyaz, esmer, kırmızı renkte olanlar olduğu gibi, bazıları da bu renklerin arasındadır. (Tabiat-huy bakımından da) kimi yumuşak, kimi sert, bazıları kötü, bazıları da iyi olarak geldiler. Bazı rivayetlerde, Hz. Muhammed'in giyim kuşamla ilgili, tercih ettiği veya tavsiye ettiği renklere rastlıyoruz: “Beyaz renkli elbiseler giyiniz, çünkü elbiselerinizin hayırlısı beyaz olanlardır. Ölülerinizi de beyaz kefene sarınız”. “Beyaz renkli elbise giyiniz. Çünkü beyaz daha temiz ve daha hoş görünümüdür. Ölülerinizi de beyaz kefene sarınız”. Ebu Rimse Rifaa et-Temimi şöyle demiştir: “Ben, Resulullah'ı üzerinde iki yeşil elbise ile gördüm”. Cabir'den gelen bir rivayete göre “Resulullah, Mekke'nin fethedildiği gün başında siyah bir sarıkla Mekke'ye girdi”. Bera Bin Azib'den nakledildiğine göre O şöyle der: “Resulullah, orta boylu idi. Ben onu kırmızı bir elbise içinde gördüm; hayatımda Resul-i Ekrem'den daha güzel hiçbir şey görmedim”. Hz. Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir leke meydana gelir. Eğer kişi o hatadan nefsinin uzaklaştırır, af talep eder ve tövbede bulunursa kalbi cilalanarak leke silinir...”. Bir hadisinde de cennetin niteliklerinden söz ederken şöyle buyurur: “Cennette hurma ağaçlarının dalları yeşil zümrüttür. Budakları kırmızı altındır...”.¹⁵⁸⁶

Hız. Muhammed, renklerin düz anlamlarının yanı sıra mecazi ve çağrışım yapan anlamlarını da kullanmıştır. Hız. Muhammed'e göre en güzel renk beyazdır. Özellikle giyiniş tarzında beyaz ve yeşil renkler, en çok sevdiği favori renklerdendir. Hız. Muhammed, beyaz renkli elbiseleri çok tercih etmiş ve Müslümanlara beyaz renkli elbiseler giymeleri konusunda tavsiye bulunmuştur. Bununla birlikte O'nun, farklı yerlerde, çeşitli zamanlarda, değişik renkte ve tasarımda elbiseler giydiği de tarihi bir gerçekliktir. Hadislerde beyaz renk, tevazu ve alçakgönüllülük gibi sembolik açılımlarla yüklüdür. Ayrıca bu renk, saflığı, temizliği, zaferi ve günahsızlığı da sembolize etmektedir. Siyah renk ise karanlık, şeytan, günah ve kötülüğün simgesidir. Ancak bu renk, savaşlarda heybetin, asaletin ve güçlü olmanın da bir sembolüdür. Ateşin rengi

¹⁵⁸⁶ Çelik, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 13-14., İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)**, Akçağ Yayınları, C. 14, Tarihsiz, İstanbul, s. 455.

olan kırmızı, cehennem, cesaretin ve fitnenin rengi olarak sembolize edilmiştir. Hz. Muhammed'in renkleri içerisinde kırmızıyı bayanlar için uygun görmesi ise oldukça manidardır. Sarı rengin dikkat çekiciliği sünnette eleştiri konusu edilmiştir. Bununla birlikte sarı renk, insanlar arasında çabuk fark edildiğinden dolayı bayrak rengi olmuştur. Renkler arasında yeşil renk, cennetin fonudur. Bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre yeşil, cenneti çağrıştıran huzur verici bir renk, mavi ise düşmanı ve kötülüğü sembolize eden renklerdenidir. Belkide bu yüzden Kubbetü'l Hadra'nın rengi yeşildir.¹⁵⁸⁷ Hz. Muhammed'in beyaz, siyah, yeşil ve sarı renkleri konusundaki söz ve uygulamaları sonraki dönemlerde Müslümanların bu dört renge manevi anlam yüklemelerine sebep olmuştur. Nitekim bu renklerden bazıları, dini alan ve mekânların vazgeçilmez rengidir. İslam tarihi boyunca Müslümanların bayrak ve sancak renklerini beyaz, sarı, yeşil ve siyah olarak tercih etmelerinin nedenini, Hz. Muhammed'in söz konusu renklere karşı gösterdiği ilgide aramak lazımdır.¹⁵⁸⁸

5. 2. 4. Tasavvufta Renk

Renkler tasavvufta zengin bir içerik arz eder. Bunda tasavvuftaki insanın mecazi manada dönüşüme dayalı geçiş devrelerinin payı büyüktür. Dönüşümün anlatımında “şeklini almak” ifadesinin yanı sıra “rengine-boyasına boyanmak”, “rengine girmek”, “aynı renklerle renklenmek” gibi ifadeler geniş yer tutar. Bütün bunlar tasavvuf literatüründe diğer varlığı içselleştirerek, bir nevi onun gibi olmak anlamına sık sık kullanılır.¹⁵⁸⁹

Bazı tarikatlar, soyut ve aşkın olanı renklerle simgelemişler, bu konuda bir takım sistemler ve tasnifler ortaya koymuşlardır. Örneğin Necmeddin Kübra'ya bağlı Kübreviyye tarikatı, renk simgeciliğini oldukça geliştirmiştir. Yine, tasavvufta renk ve renksizlik deyimleri çok kullanılmaktadır. Örneğin, Halvetiler nefsin hallerini renklerle ifade etmiştir. Halvetilerde nefsin mertebelerine ait renkler nur olarak adlandırılır ve şu şekilde belirlenmiştir: Emaré mavi, levvame sarı, mülhime kırmızı, mutmaine siyah, raziye yeşil, marziye beyaz, kâmile yahut safiye renksizlik yahut bütün renkler. Yine

¹⁵⁸⁷ Hücre-i Saadet'in (Hz. Muhammed'in medfun bulunduğu mahal) beş köşeli duvarları yapılırken üzerlerine bir de küçük kubbe yapılmıştı. Bu kubbeye Kubbetü'n-Nûr denir. Kubbetü'n-Nûr üzerine gelen, Mescid-i Saadet'in büyük yeşil ikinci kubbesine ise Kubbetü'l-Hadrâ (Yeşil Kubbe) denir. Mısır Memlûk Sultanı Salih Kalavûn tarafından 678/1279 senesinde kurşundan yaptırılmıştır. (Daha geniş bilgi için bkz; <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=423>, Son Erişim Tarihi: 11.05. 2015.)

¹⁵⁸⁸ Akyüz, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde...”, s. 393-394.

¹⁵⁸⁹ Abdullah Eren, “Baki Divanı'nda Kırmızı Renk”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Vol: 15, S. 37, Erzurum, 2008, s. 33.

tasavvufî anlayışa göre, insanda bulunan altı latife ve renkleri ise; “kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafi siyah, ahfa yeşil, nefis gri” şeklinde tespit edilmiştir.¹⁵⁹⁰

5. 2. 5. Mevlana’da Renk Anlayışı

13. yüzyılda, Türklerin renkler hakkındaki anlayışını görebilmemiz açısından Ahmet Eflaki Dede’nin; Âriflerin Menkıbeleri isimli eserinde bulunan ve Mevlana’nın bir rüyayı yorumlarken renklere verdiği sembolik değerlerin ne olduğunu anlamamıza katkı sağlayan bir bilgidir. Ahmet Eflaki Dede, Mevlana’nın; “Rüyada kırmızı elbise giymek yahut kırmızı görmek, dirlik ve sevinmeye; yeşillik zühte, beyazlık takvaya, mavi ve siyah matem ve gama delalet eder” dediğini yazar. Anlaşıyor ki; 13. Y. y.’da Türkler, kırmızı, yeşil ve beyaza olumlu anlamlar verirken, mavi ve siyah olumsuz algılanıp yas ve matem rengi olarak simgelenmektedir. Mevlana’nın sarı renk konusundaki yaklaşımını gösteren bir sözü de vardır. Bir keresinde “ Ashab-ı Kehf’in köpeği sarı idi; çünkü âşıktı. Âşıkların rengi daima benim gibi sarı olur.” demişti.¹⁵⁹¹

Mevlana, Mesnevi’de şöyle der: “Öküzün rengi dışındadır, insanların boyası, yani ahlakı, içindedir. Bilesin ki kırmızı ve sarı gibi renkler, safa ve güzellik köyündendir. Siyah gibi kötü renkler ise cefa suyundandır. Cenab-ı Hakk’ın boyasının adı reng-i latiftir. Hakk’ın lanetinin kokusu ise kopkoyu bir renktir.”¹⁵⁹²

Mevlevilikte varlığın değişimini temsil eden semazenler, önce siyah cübbelerine bürünmüş halde semahaneye girerler. Cübbelerinin siyah rengi yokluğu, karanlığı ve geceyi temsil eder. Daha sonra sema sırasında bu cübbeyi atıp beyaz elbiseleri ile ayağa kalkmaları, gecenin içinden çıkan gündüz gibi varlığın yaratılışını ve her şeyin Allah’ın ilminden ortaya çıkışını sembolize eder.¹⁵⁹³ Dervişin, beyaz tennure ile dönmeye başlaması tevazu ile dünyevi bağlardan kopup ilahi varlığa yaklaşmayı temsil ettiği de söylenmektedir.¹⁵⁹⁴ Siyah, tüm renkler gibi farklı yer ve coğrafyalarda farklı anlam ve sembolik açılımlara erişebilir. Hristiyanlıkta olduğu gibi, Müslümanlıkta da siyah, fanilik, son ve sonluluk gibi sembolik açılımlarla yüklüdür. Mevlevî dervişleri salona

¹⁵⁹⁰ Çelik, **Kur’an-ı Kerimdeki Renkler ve...**, s. 10.

¹⁵⁹¹ Aydın Taneri, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Bilge Yayınları, Konya, 1977, s. 51., Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev.: Tahsin Yazıcı, C.1, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 299, 351.

¹⁵⁹² Mevlana, **Mesnevi-i Şerif**, Mütercim; Süleyman Nahifi, Sadeleştiren; Amil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 64.

¹⁵⁹³ Ulukan, **Dede Korkut Hikayeleri...**, s. 129.

¹⁵⁹⁴ Atabek, “Renk Sembolizmi”, s. 44.

girip dönmeye başlamadan önce, üzerindeki siyah pelerinleri çıkarıp atarak, bu tür eğilimlerden kendilerini arındırdıklarını söylemek ister ve gerçeği, yeniden doğuşu da simgeleyen beyaz roblarla görünür, semaya başlarlar.¹⁵⁹⁵

5. 3. İslamiyet'ten Sonra Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi

5. 3. 1. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Ölüm-Yas ve Renk

İslam öncesi Türk topluluklarında görülen “yoğ/yuğ” adetleri, İslam büyük kitleler halinde kabul edilmiş olmasına rağmen Selçuklular zamanında da büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Büyük Selçukluların hüküm sürdüğü dönem ve coğrafyada ölüm sonrasında gösterilen bazı davranışlar, İslamiyet'ten önceki Türklerde görülen yas adetleri ile büyük benzerlik taşımaktadır.¹⁵⁹⁶

Taziye merasimleri ise ölen herkesin ardından düzenlenen tek ortak fiil olarak görülmektedir. Taziye, Arapça'da herhangi bir kimseyi, başına gelen felaketten dolayı sabretmeye teşvik etmek, Türkçe'de ise yakını ölen bir kimseyi teselli etmek, baş sağlığı dilemek anlamına gelmektedir. Büyük Selçuklular zamanında; sultan, vezir, hanedana mensup herhangi bir kişi, âlim, vaiz veya sıradan halktan birisi için fark etmeksizin herkes için taziye merasimleri düzenlenmektedir. Taht için mücadele eden hanedan mensupları, rakibinin ölümünden sonra taziye için oturmakta ve taziyeleri kabul edip yas tutmaktadır. (Hatta bu durum sultana isyan etmiş bir kardeş için bile gerçekleştirilmektedir.)¹⁵⁹⁷

Bir örnek teşkil etmesi açısından burada Sultan Melikşah'ın tuttuğu yastan bahsedebiliriz. Oğlu Davut'un İsfahan'da ölümü üzerine (Mayıs 1082) Sultan Melikşah son derece üzülmüş, hatta kendisini öldürmeye kalkışmıştı. Hükümet sarayında toplanan Etrak ve Türkman saçlarını yoldular. Havaşi, haşem, etba ve hadem (sarayda görev yapan hizmetkârlar) karılarının da tıpkı onlar gibi saçlarını yolduklarını ve bu Etrak ve Türkmanın atlarının alınlarındaki kılları yoldukları, eyerleri ters çevirdiklerini atları siyaha boyadıklarını, adı geçen kadınların siyaha boyadıklarını, mateme evlerde ve pazarlarda İsfahan halkının da katıldığı, matemini yedi gün sürdüğünü biliyoruz.¹⁵⁹⁸

¹⁵⁹⁵ Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 130.

¹⁵⁹⁶ Cihan Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Adetleri Ve Taziye Merasimleri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-2012, s. 30.

¹⁵⁹⁷ Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Dünyasında Yas...”, s. 31.

¹⁵⁹⁸ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. III, Ankara, 1992, s. 152.

13. yüzyılda Anadolu'daki Türkler arasında yürürlükte olan yas adetlerine baktığımızda, gördüğümüz manzara şöyledir: Ölüm haberini alan kimseler elbiselerini yırtıyor, saçlarını yoluyorlardı. Bu arada hafızlar Kur'an okuyor ve hatimler indiriyorlardı. Bunun yanında, yas süresince matem elbisesi giyiliyordu. Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri isimli eserinin başlarında yas günlerini kırk gün olarak ifade etmiştir.¹⁵⁹⁹ Oğuzların yas adetleri Dede Korkut Hikâyeleri'nde; kardeşlerin akları çıkarıp karaları giydikleri şeklinde tasvir edilir. İnsanlar kahramanın ölümü üzerine ak elbiselerini çıkararak siyah giyinirler.¹⁶⁰⁰ Eski Oğuzlar'ın yas âdetleri Dede Korkut Hikâyeleri'nde çok tafsilâtlı tasvir edilmiştir. "Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti, yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü; acı tırnaklarıyla ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti, yırttı; sim-siyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara elbiseler giydiler. Beyrek'in nişanlısı kara giydi, ak çıkardı..."¹⁶⁰¹

5. 3. 2. Osmanlı'da Yas ve Renk

Kara-Siyah rengin ölümlle olan ilişkisi, kendini günlük yaşantımızda da bir takım sembollerle açığa çıkartır. Birçok insanı etkileyen bir ya da birden çok ölüm gerçekleştiğinde kitlelerce siyaha kurdele takılması buna bir örnektir. Türklerde de siyah karanlık ve kaygıyı ifade etmesinin yanı sıra ölümlle, mezarla bir tutulmuş ve bununla ilgili olarak "kara toprak" gibi bir deyiş kullanıla gelmiştir.¹⁶⁰² Karakoyunlu, Akkoyunlu, Selçuklu ve Osmanlılarda da yas giysisi kara renkte idi. Yas elbisesi rengi Türklerde yaygın olarak siyahtır ve Osmanlı sultanlarının ölümünde "kara"nın yas rengi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bazı yas tutmalarda beyaz renkli elbise giyildiği de kaydedilmektedir. Buna göre eski Türk büyüklerinin beyaz renkli elbise giyme geleneği ile şahadete hazırlanma ve beyaz yas elbisesi giyme geleneklerinin varlığı da unutulmamalıdır.¹⁶⁰³

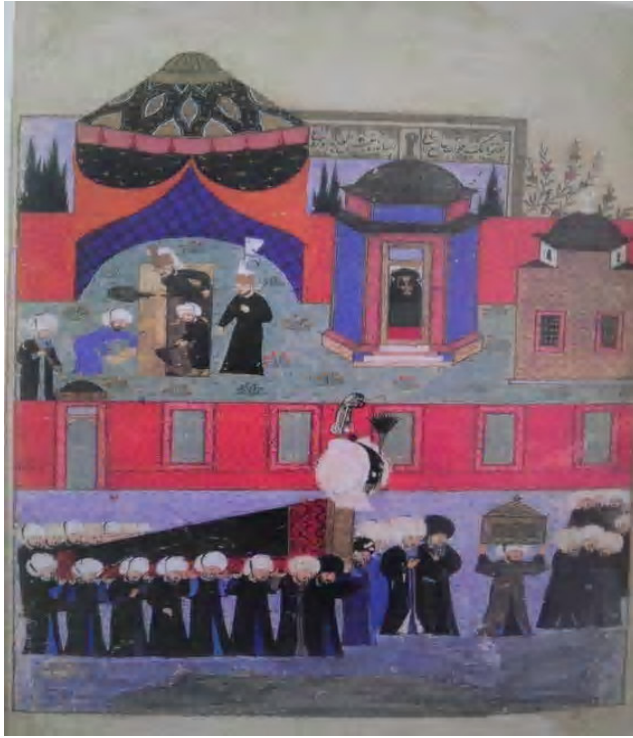
¹⁵⁹⁹ Taneri, **Türkiye Selçukluları...**, s. 61.

¹⁶⁰⁰ Ağirel, "Colour Symbolism in Turkish...", s. 93.

¹⁶⁰¹ İnan, **Tarihte ve Bugün...**, s. 196.

¹⁶⁰² Göktan, "Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-3", S. 92, İstanbul, Şubat 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

¹⁶⁰³ Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 52.

Fotoğraf 20. Sultan Süleyman'ın cenazesinin Süleymaniye Camii'ne getirilmesi. (Seyyid Lokman, Zafername'den alıntı) ¹⁶⁰⁴

Osmanlı'da padişahın vefatıyla matem elbisesi giyilip bazen bir hafta çoğu zaman üç gün yas tutulurdu. Siyah gömlek giyilip, siyah sarık sarılırdı. ¹⁶⁰⁵ Örnekler vermek gerekirse; Fatih Sultan Mehmet babasının cenazesinde siyah elbise ve sarıkla yas tutmuştu. II. Bayezid'in cenazesi İstanbul'a geldiği zaman Yavuz Sultan Selim ve Devlet erkânı başlarına siyah sarmışlardı. II. Selim babasının cenazesini karşılarken siyah çuha giyip şemle sarmıştı. III. Murat matem alameti olarak devlet erkânıyla beraber siyah elbise giyinip siyah sarık sarmışlardı. III. Mehmet babasının yerine hükümdar olduğu vakit siyah şemle ile matem elbisesi giymişti. IV Murat'ın vefatında İbrahim siyah şemle ile sarık sarınmış ve diğer devlet adamları da siyah sarmışlardır. ¹⁶⁰⁶

Burada Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünü ve cenaze esnasındaki tutulan yası kısaca anlatabiliriz; Kanuni Sultan Süleyman 73 yaşında 973/5 Nisan 1566 günü Macaristan seferine çıkmıştır. 49 günde Belgrad'a ulaşılmış önce Eğri'nin fethine niyet edilmişken daha sonra Sigetvar'ın fethine kara verilmiştir. Sigetvar'ın 20 Muharrem 974/7 Ağustos

¹⁶⁰⁴ Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda ve Zeren Tanındı, **Osmanlı Resim Sanatı**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 120.

¹⁶⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945, s. 55-56.

¹⁶⁰⁶ Ebru Baykal, **Osmanlılarda Törenler**, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 23.

1566 tarihinde muhasarasına başlandı. Hasta olan padişah fetih haberini alamadan 21 Safer 974/7 Eylül 1566 gecesi seher vaktinden önce vefat etmiştir. Sadrazama haber verilmiş, sadrazam bu olayı sır gibi saklamıştır. Kuşatmanın bozulmaması için sadrazamın akıllıca aldığı tedbirler sayesinde padişahın öldüğü gecenin ertesi günü kale fethedilmiştir. Şehzade Selim'e haber vermek ve cülus için tahta davet etmek gerekmektedir. Fetih haberi bahanesiyle şehzadeye vefat haberi ile birlikte fetihname gönderilerek orduya davet edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın cesedi padişahlara mahsus bir şekilde yıkanmış iç azaları çıkarılıp misk, abir ve anber kokuları sürülerek namazı kılınmış tahtın altına geçici olarak defnedilmiştir. Bu arada Şehzade Selim İstanbul'da cülus edip yola çıkmıştır. Yeni padişahın yaklaştığı duyulunca askere ulufe verilip göç zamanının geldiği ilan edilmiştir. Zafer kazanmış bir ordunun bütün gösterişiyle Belgrad'a doğru yola çıkılmıştı. Yeni padişahın Belgrad'a geldiği haberini alan Sokollu, hafızları çağırıp; "İşte sancaklar gitti arabanın yanında hepimiz gâh sure-i yasin, gâh sure-i feth ve sure-i kehf Kur'an'dan neresi olursa okusanız zikirler edip ilahi sözler söylemeniz padişah daha fazla memnun olurdu" demiştir. Hafızlar zikrullahla başlayınca padişahın öldüğünü bilmeyen kalmamış. Cenaze tam 48 gün gizlenmiş. Durumu anlayan arabanın etrafındaki solaklar başlarına toprak saçıp, üsküflerini çıkarıp siyah futalar sarmışlardı. Belgrad'a dört menzil kala zafer kazanmış bir ordunun sevinçli yürüyüşü cenaze alayına dönüşmüş, şehrin hemen dışında konaklanmıştı. Kanuni'nin otağı önden gitmiş ve yeni padişahın cülusu için kurulmuştur. Ertesi gün cenaze alayı şehre girmek için harekete geçmiş¹⁶⁰⁷, devlet erkânı matem elbisesi ile şala sarınıp solak ve peykler başlarındaki sorguçları çıkarıp börkleri üzerine peştamal ve çavuşlar ve çarşıgırlar ve diğer ağalar karalar sarıp dilsizler çullar giyip matem tutmuşlardı. Tarihlerde bazen matem elbisesinin ve sarığın siyah olduğundan ve bazen başa yalnız siyah şemle sarıldığından bahsedilmekte ise de elbisenin siyah olduğunda şüphe yoktur.¹⁶⁰⁸ Herkes ağlayıp feryat ediyordu. Belgrad halkı da aynı şekilde üstlerine matem elbisesi olarak çullar giyinmiş şekilde köprüyü geçip cenazeyi karşılamışlardır. Yeni padişah II. Selim'in siyah çukadan elbise ve siyaha yakın renkte atlas kaftan giydiği anlaşılıyor. II. Selim Han bu kıyafetleriyle yas elbiselerine bürünmüş olarak babasının cenazesini karşılamaya gelmişti. Önce orada bulunanlara selam vermiş sonra arabanın örtüsünü eliyle açmış, karşısına geçip ellerini kaldırarak dua etmiş ve gözleri

¹⁶⁰⁷ Baykal, **Osmanlılarda...**, s. 28-29.

¹⁶⁰⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray...**, s. 55-56.

yaşlarla dolmuştu. Vezirler ve diğer devlet erkânı da matem elbiselerini giyip şemleler sarınmışlardı. II. Selim'in arabanın önünde dua etmesinden sonra devlet erkânı arabanın önünden yürüyerek cenazeyi daha önceden hazırlanan musallaya götürmüşler ve cenaze namazını kılmışlardı.¹⁶⁰⁹

17. yy.'ın ortalarından itibaren matem elbisesi ile matem sarığına tesadüf edilmemektedir. IV. Murat vefat ettiği zaman yapılan cenaze merasiminde tabutunun önünde üzerine binip gazaya gittiği atlar tersine eğilenip yürütülmüştü. Fatih Sultan Mehmet siyah elbise ve sarıkla yas tutmuştu. II. Beyazıt'ın cenazesi İstanbul'a geldiği zaman Yavuz Sultan Selim ve devlet erkânı başlarına siyah sarmışlardır. II. Selim babasının cenazesini karşılarken siyah çuha giyip siyah şemle sarmıştı. III. Murat matem alameti olarak devlet erkânıyla beraber siyah elbise giyip siyah sarık sarmıştı. III. Mehmet babasının yerine hükümdar olduğu vakit siyah şemle ile matem elbisesi giymişti. I. Ahmet siyah elbise ile yas tutmuştu. I. Ahmet'in vefatında devlet erkânı siyah elbiseler giyerek yas tutmuştu. IV. Murat'ın vefatıyla İbrahim'in cülusunda padişah siyah şemle ile sarık sarınıp vüzer ve devlet adamları da siyah sarmışlardı.¹⁶¹⁰

5. 4. İslamiyet'ten Sonra Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler

5. 4. 1. Karahanlı Adı ve Renk Sembolizmi

Kaşgar'ın kuzeyinde Balasagun'da hüküm süren ve Türkler arasında İslamiyet'i ilk önce kabul etmiş olan Türk sülalelerinden birinin adı Karahanlılar'dı (840-1212). Bunlar, doğuda Hoço'da bulunan (bugünkü Turfan, Doğu Türkistan) çağdaşları Uygur Türklerinin yüksek kültüründen haberdardılar ve çıkış yerlerinin doğuda olduğunu biliyorlardı. Fakat onlar bütün bağlardan ve geleneklerden yüz çevirdiler: İslam dünyası bunlar için bilinçli bir merkez olmuştur ve¹⁶¹¹ A. Von Gabain'e göre "Karahanlılar İslamiyet'i kabul ettikten sonra, hakanlarını İslam sınırlarının bekçisi olarak Kara Han yani kuzeyin hükümdarı diye adlandırmışlardır".¹⁶¹²

Karahanlılar tabiri; Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk İslami Türk sülalesine (840-1212) Avrupalı V. V. Grigorev adını taşıyan bir tarihçi ve doğu

¹⁶⁰⁹ Ebru Baykal, **Osmanlılarda Törenler**, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 29-30.

¹⁶¹⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray...**, s. 55-56.

¹⁶¹¹ Gabain, "Renklerin Sembolik...", s. 108.

¹⁶¹² Gabain, "Renklerin Sembolik...", s. 110.

bilimcisinin 1874'te yazdığı Karahanlılar ile ilgili makalesinden¹⁶¹³, itibaren yaygın bir hale gelmiştir. Karahanlılar deyiimi bu sülâleye mensup hükümdarların unvanları arasında sık sık geçen Kara sözünden ileri gelmektedir. Gerçekten de bu sülâleye mensup meşhur hükümdarlardan bazılarının Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Hakan, Tamgaç Buğra Kara Hakan gibi unvanlar kullandıkları bilinmektedir. İşte bu unvana bakarak, Grigorev tarafından bu devlete Karahanlılar Devleti adı verilmiştir.¹⁶¹⁴ Karahanlılar kendilerine Alp-ilekler, İlig-hanlar gibi isimler vermişlerdir. Son zamanlarda yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre Altay kavimlerinde, Çinlilerde olduğu gibi dört renk (ak, kara, kızıl, gök) dört yöne işaret etmek için kullanılmıştır. Bundan dolayı Türkçe kara sözü, eski Türklerin yön tayininde tekabül ettiği kuzey manasından hareketle Türklerin hukuki rumuzunda büyüklük ve yükseklik ifade eden bir tabir olmuş ve böylece kara han, kara ordu vb. birleşmelerinde kullanılmıştır.¹⁶¹⁵ Kara kelimesinin Türkler tarafından verilen anlamlarına bakıldığında; Büyük, kuvvetli, güçlü, cesur kavramlarını karşıladığı biliniyor. Kara yalancı-büyük yalancı, kara mal-büyük baş hayvanlar, kara yol-büyük yol, kara ev-büyük çadır örneklerinde olduğu gibi. Kara Deniz'deki kara kelimesinin denizin rengini değil, büyüklüğünü ve ürkütücülüğünü ifade etmek amacıyla verildiğini söyleyenler de vardır. Kuvvetli ve cesur anlamına gelen kara kelimesi koyu ten rengine hitap eder. Türk tarihinde kara sıfatı ile anılan bir hayli ünlüler var. Esmer oldukları halde “esmer“ değil “kara“ denmesi dikkate değer. Hepsinde de sertlik, kuvvetlilik, yiğitlik anlamı sezilir.¹⁶¹⁶ Aynı sıfatın Karahanlı hükümdarlarına unvan olarak verildiğini kaydeden Kaşgarlı Mahmut, onlara bu sıfatın verilmesi ile ilgili bir hikâyenin de varlığına işaret etmiş ise de ne hikâyeyi kaydetmiş ne de Kara'nın bu unvanlarda hangi anlamda kullanıldığını bildirmişdir. Diğer taraftan yine Kaşgarlı Mahmut, bu devletin hükümdarları tarafından kullanılmış olan “Kadır” sıfatının anlamını izah ederken Türklerin “Karakış” anlamında “Kadır Kış” sözünü kullandıklarını kaydetmektedir. O halde her iki kelime de (Kara ve Kadır) şiddetli, çetin, sert anlamlarına gelmektedir. Buradan alınarak, çetin, sert, zorlu, şiddetli tabiata sahip hükümdar anlamında “Kara Han” unvanının kullanılmış olması en

¹⁶¹³ Saadettin Gömeç, Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine, **History Studies**, Volume: 2/2, 2010, s. 29.

¹⁶¹⁴ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 1.

¹⁶¹⁵ Omelyan Pritsak, “Kara Hanlılar”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C. VI, İstanbul, 1967, s. 251.

¹⁶¹⁶ Ilse Laude-Cirautas, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen In Den Türkdialekten**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1961, s. 33-34.

kuvvetli ihtimal olarak görülmektedir. Nitekim günümüzde “Gözü kara” kelimesinin aynı anlamı ifade ettiği bilinmektedir.¹⁶¹⁷ Türk Tarihinde “kara” unvanı taşıyan birçok hakan, bey ve hükümdar vardır. Öncelikle, Oğuz Kağan’ın babası, Uygur Türkçesi ile yazılmış olan Oğuzname’ye göre Ay Kağan iken, Batı Türklerinin rivayetlerinde Kara Han’dır.¹⁶¹⁸ Göktürk hükümdarlarından Bumin Kağan’ın çocuklarından birisi de Kara Kağan (K’olo)’dur. Kara Kağan 552-553 yıllarında Kök-Türk Devleti’nin başındadır.¹⁶¹⁹ Mu-Kan Kağan, 553 yılında ağabeyi Kara Kağan ölünce Türk Devletinin başına geçmişti.¹⁶²⁰ Devletin batısını teşkil eden ve On Okların idarecisi durumunda olan, İstemi’nin 576’da ölümünden sonra babasının vazifesini üstlenen oğlu Tardu’nun unvanı da Kara Çor’dur.¹⁶²¹ Kara-Koyunluların hükümdarı Kara Mehmet Bey ve Kara Yusuf Bey, Ak-Koyunluların ecdadı Kara Yülük Osman Bey, Osmanlıların atası Kara Osman Bey adları ve lakaplarıyla metinlerde geçmektedir. Bu isimlerin başında bir unvan olarak kullanılan “kara” kelimesi doğrudan doğruya yiğit, kahraman ve alp kişi manasındadır.¹⁶²² Hatta 16. asırda bile Safevi hanedanlığının temel oymaklarından birisini teşkil eden Ustaclu beylerinden birinin adı da Kara Han’dır.¹⁶²³

Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, adını taşıyan kitabında Karahanlı Devletinin hükümdarlarına “Kara” unvanının verilmiş olması ile ilgili bir başka görüş daha ifade eder. Buna göre; “Aşağıda ifade edileceği gibi Karahanlılar Devletini Yağma’lar kurmuştur. Kaşgarlı Mahmut ise Yağma’lara “Kara Yağma” denildiğini kaydetmiştir, Acaba, Kara sıfatı, Yağma’ların bu sıfatı ile ilgili olamaz mı?¹⁶²⁴”, şeklinde sormuştur. Karahanlı Devleti’nin ismindeki kara renk adının devleti kuranların kökenleri ile ilgili olabileceği şeklinde bir anlayış sözkonusudur.

5. 4. 2. Altınordu Devleti-Ak Orda Hanlığı ve Sarı Renk

1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak’ta hüküm süren bir Türk-Moğol Devleti olan Altınordu Devleti’ne Ak Orda Hanlığı da denilmektedir. Orda Moğolca “çadır, otağ”

¹⁶¹⁷ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 1-2.

¹⁶¹⁸ Gömeç, “Kara Unvanı ve Kara Hanlılırın...”, s. 29.

¹⁶¹⁹ Taşağıl, **Göktürkler I, II, III**, s. 18.

¹⁶²⁰ Saadetin Gömeç, “Attila’nın Çocuklarının Adı”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 36, 2004, s. 121.

¹⁶²¹ Gömeç, “Kara Unvanı ve Kara Hanlılırın...”, s. 29.

¹⁶²² Kafalı, **Makaleler 1**, s. 253., Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler...”, s. 52., Göktan, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-3”, S. 92, İstanbul, Şubat 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

¹⁶²³ Gömeç, “Kara Unvanı ve Kara Hanlılırın...”, s. 29.

¹⁶²⁴ Genç, **Karahanlı Devlet...**, s. 1-2.

manasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir.¹⁶²⁵

Sarı Ordu, yani Moğolca Sıra Orda, Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın otağı veya başkenti idi. Ancak bazı Uygur yazılarından öğreniyoruz ki, Uygur-Türk kültür çevresinde de, böyle bir Sarı Ordu anlayışı vardı. Hem de, Cengiz Han'dan çok önceleri. Bir Uygur yazısında, "Sarıg Ordulug", yani Sarı ordulu, yani otağı sarı, diye bir söz geçiyordu. "Sarı otağ" ile "Altın-Ordu" veya "Altın-Orda" deyişleri, sık sık yer değiştirmişlerdi. Önceleri, Batu Han'ın başkenti veya otağı için, Sarı ordu denirken sonradan Altın Ordu denmiştir. Gerek eski Uygur hakanlarının ve gerekse Oğuz Destanı içindeki Türk hakanlarının, atalarından kalan bir altın otağları bulunduğunu kesin olarak biliyoruz. Göktürk Yazıtları da altından söz açarlarken, yalnızca altın demiyorlar, "sarıg altın", yani sarı altın diyorlardı. Daha doğrusu sarı renk ile altın, birbirlerinden, çoğu zaman ayrılmıyordu.¹⁶²⁶

Altınordu Devleti'nin tarihinde bir de "Ak Ordu, Gök Ordu" ayrımı vardır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Cengiz Han ölümünden önce (1227), İrtiş Irmağı ile Balkaş Gölü'nün batısında ki yerleri büyük oğlu Cuci'ye verdiğiinden Batu tarafından alınan ülkelerde Cuci Ulusu adını almıştır. Fakat az sonra bu ulus ikiye bölünerek Balkaş ve Aral Gölleri arasında ki alan ile İrtiş Irmağı'nın güneyindeki yerler, Batu'nun büyük kardeşi Orda'ya verilmiş, Ak Ordu adıyla tanınmıştır. Batu Han'a ait alan ise, Cuci Ulusu ya da Gök Ordu adını almış, biraz sonra da Altın Ordu (Altın Orda) diye anılmaya başlamıştır. Karapapak, Kızılçakçak, Kızılbaş gibi boy ve topluluk adları da hep aynı geleneğin ürünleridir.¹⁶²⁷

Aslında sarı renk, Türk inanışları ve duygularında iyi bir yer tutmamakla beraber, Cengiz Han İmparatorluğu'nun genişlemesinden sonra Türk-İslam Devletleri'nin amblemlerinde sarı renk çoğaldı. Mesela, Mısır Memlük Devleti'nde sarı bayraklar görülür. Bunun nedeni Memluk Devleti'ni idare edenler güney Rusya'dan yani Altınordu Devleti'nin hâkim olduğu topraklardan gelmiş ve bu geleneği Mısır'a taşımışlardır.¹⁶²⁸ Sarı rengin Cengiz Han döneminden sonra muhtelif devletlerde ve bu cümleden olarak Memlüklerde ve Altın Ordu'da çok kullanılması hususu ile ilgili olarak

¹⁶²⁵ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **T. D. V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 538.

¹⁶²⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 484.

¹⁶²⁷ Önder, "Türklerde Renk...", s. 126-127.

¹⁶²⁸ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 283-284.

merhum Bahaeddin Ögel şu kanaatini kaydetmektedir: “Sarı bayraklar Mısır Memlûk devletinde çok görülüyorsa, bu normaldir. Çünkü Memlûk devletini idare edenler, çoğunlukla Güney Rusya’dan, yani Altın Ordu devletinin topraklarından veya bu geleneğin uzantısından geliyorlardı. Altın Ordu hakanı ve kurucusu Batu Han’ın başkentinin adı da Sarı-Ordu idi. Ancak, Cengiz Han’ın sancağı, Türk geleneğine uygun olarak beyazdı”. Burada bizce asıl dikkate değer olan ve çok açık bulunan husus şudur: Altın Ordu Devleti’nin adındaki altının sembolü sarıdır ve onun için bu devlet sarı renk ile ifade edilmiş olup, başkentinin adı da bu anlamın tam bir ifadesidir. Yani açıkça görülen odur ki, sarı renk; hayır ilahı Ülgen’in altın tahtının renginden, Altın Ordu’nun rengine kadar hep aynı inanç ve geleneğin ifadesi olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sarı, Türk inanç ve milli gelenekleri arasında oldukça önemli yer tutmuş olan bir renk ve bir semboldür.¹⁶²⁹

5. 4. 3. Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletlerinin İsimlerindeki Renkler

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinin adının menşei ve bu devletlerin adında bulunan renk isimlerinin ne amaçla kullanıldığı konusunda birçok farklı görüş ortaya sürülmüştür. Bazıları bu Türk Devletlerinin adındaki renk adlarının besledikleri koyun sürüleriyle ilgili olduğunu söylerken bazıları da bu iki Oğuz Boyunun birbirlerine karıştırılmamak için bu isimleri kullandıklarını söylemektedir. Hatta bu devletlerin isimlerinin kökeninde bayraklarında kullandıkları koyun resminin etkisi olduğunu düşünenler de vardır. Ayrıca, bazı bilim insanları Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri’nde koyunun bir ongun olarak kullanılıp kullanılmadığı ve dolayısıyla isimlerini koyunun kutsal kabul edilip edilmemesi ile ilgisi konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir.

XIV. yy’ın ikinci yarısından XV. yy’ın son çeyreğine kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kafkasya, İran, Irak ve bir ara Herat bölgesine hâkim olan Karakoyunlular, bünyesinde birçok Oğuz topluluklarını birleştirmiş büyük bir Türkmen Konfederasyonudur. Başlangıcı itibariyle yalnızca bir Türkmen topluluğuna ad olan Karakoyunlu adı, daha sonraları büyük bir imparatorluğun ve bu imparatorluk bünyesindeki bütün Türkmenlerin siyasi adı haline gelmiştir.¹⁶³⁰

¹⁶²⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 41.

¹⁶³⁰ Çay, **Türk Milli Kültüründe...**, s. 157.

Akkoyunlular ise, Kaşgarlı Mahmut'un da eserinde zikrettiği Türkmenlerin 24 boyundan biridir. Akkoyunluların adına ilk defa 1340 tarihli Bizans yıllıklarında rastlıyoruz. Türkiye'nin Diyarbakır şehri çevresinde ve Dicle'nin yukarı bölgelerinde yaşayan Akkoyunlular, 15. yüzyılın başlarında iyice güçlenip kendi devletlerini kurmuşlardır. Uzun Hasan Karakoyunluların padişahı Cihan Şah'ın ordularını bozguna uğrattıktan sonra kendi ülkesinin bayrağına "Ak koyun" simgesini koymuştur. Bilim insanlarının genel kanısına göre, bayraklarındaki bu simge yüzünden boyun adı da Akkoyunlu olarak anılmıştır.¹⁶³¹ Mükrimin Halil Yımaç, bayraklarında koyun resmi bulunduğunu ve koyunun totemleri olduğu için bu adla anıldıklarını belirtmektedir.¹⁶³² Koyunun Türkler'de totem mahiyetinde bir ongun olduğu şeklinde iddialar varsa da bu kesinlik kazanmış değildir. Ayrıca Oğuz Boylarına ait ongunların eti yenmeyen yırtıcı kuşlar olduğu da göz önüne alındığında koyunun bir ongun olması düşünülemez. Çünkü ongun kabul edilen hayvanların eti yenmez. Bu bakımdan Karakoyunlu adının bir ongun adı olmayıp, konar-göçer bir Türkmen topluluğu olan ve iktisadi yapıları hayvancılığa dayanan Karakoyunlulara bu adın besledikleri hayvanların adından dolayı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Oğuzlar ve Karakoyunlu tarihi ile ilgili eserler vermiş olan Faruk Sümer de aynı kanaatte olup, bu adın besledikleri sürülerin renginden dolayı verilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Geniş bozkırda ve yaylalarda kabilelerin ayrı renkte hayvanlar beslemeleri hem sürülerin karışmasını engellemiş hem de daha sonra bu kabilelere ad olmuştur. Karakeçililer, Karakoyunlular, Kızıkeçililer, Akkoyunlular vb.¹⁶³³

Akkoyunlu ve Karakoyunlu isimlerinin bu Türk boylarına besledikleri hayvanların renginden dolayı verilmiş olabileceğini savunan bir başka bilim insanı da Bahaeddin Ögel'dir. "Türkler sürülerin birbirine karışmaması için, her boy veya ailenin hayvanlarının, ayrı renklerde olmalarına dikkat ediyorlardı. Uygurlarda her ailenin atları ayrı renklerde yetiştiriliyordu. Ancak Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletlerinin "bayraklarının beyaz olması ve ortalarında, ak veya kara koyun resimlerinin bulunması", bu Türk topluluklarında, henüz daha koyun kültürünün sona ermediğini

¹⁶³¹ Atanıyazov, **Şecere-Ansiklopedik Türkmen...**, s. 68.

¹⁶³² Abdulhaluk Çay, "Akkoyunlular", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara, 1992, s. 349.

¹⁶³³ Abdulhaluk Çay, "Karakoyunlular", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara, 1992, s. 344., Çay, **Türk Milli Kültüründe...**, s. 157.

gösteriyordu. Hele koyun heykelleri de Türk toplulukları tarafından yapılıyor idiyse, konu çok daha derin bir manaya bürünmüştür”.¹⁶³⁴

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin büyük koyun sürüleri olduğunu ve isimlerini de bu sebeple aldıklarını düşünen Jean Paul Roux da, “Türklerin Tarihi (Büyük Okyanus Akdeniz’e İki Bin Yıl)”, isimli eserinde adı geçen Türklerin koyunu totem olarak gördüklerini söylemiştir; “Adlarından da anlaşılacağı gibi çoban olan bu insanların sürüleriyle paratotemik ilişkileri vardı. Bunu büyüklerinin ya da içlerinden bazı insanların, eskiden yerinde yani mezarlıklarda olan, bugün ise yöresel müzelerde bulunan mezarlarından; kara ya da beyaz taştan, oldukça kaba, yüksek kabartma koçlardan anlıyoruz. Bununla birlikte, koşumlu at heykelleri de yapıyorlardı ki, bu da Orta Asya Türklerinin mezar ve cenazeye ilgili eski gelenek ve göreneklerini düşündürmektedir”.¹⁶³⁵

Akkoyunlu ve Karakoyunlu isimlerinin bu Türk boyları tarafından birini diğerinden ayırt edebilmek amacıyla kullanıldığı şeklinde de bir görüş vardır. Bazen Türk masallarında eşit olarak birbirlerinin karşısına konulmuş iki şahsiyet “ak” ve “kara” diye adlandırılır. Örneğin; Ak han, Kara han gibi. Burada ak ve kara renk adları, bir değer yargısı olarak değil, yalnız bir eşit düzenlemenin ifadesidir aslında. Bu ikisinden biri iyi, daha güçlü ya da daha büyük değildir. Gerçek renklerin niteliğini göstermeyen bu “ak” ile “kara” yalnız “o” ve “öteki” anlamını veriyorlar ve bununla adı geçen ikisinin birbirine bir ilgileri oluyor.¹⁶³⁶ Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Türk olarak politikalarını batıya yöneltmiş olan Osmanlı Türklerinden bilinçli bir şekilde ayırt ediyorlardı ve benzer isimdeki Türk halkı ile (yani birbirleriyle) akrabalıkları konusunda da bilinçliydi. “Ak” ve “Kara Tatarlar”, “ Ak” ve “Kara Hazarlar” ifadeleri de buna benzer şekilde meydana gelmiş olmalıdır. Demek oluyor ki ak ve kara çoğu zaman biri diğerinin varlığı ile bulunabilen, alternatiflerdi.¹⁶³⁷

Akkoyunlu ve Karakoyunlu isimlerinin kullanımı konusundaki bir başka düşünce ise, bu isimlerin aslında tek bir boy iken ayrılan iki Türk Devletini tanımlayabilmek için kullanıldığını ifade ediyor. Türk etnonimlerinde “Ak” ve “Kara” sözleri çok eski

¹⁶³⁴ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 391.

¹⁶³⁵ Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi (Büyük Okyanus Akdeniz’e İki Bin Yıl)**, Milliyet Yayınları, Çeviren; Galip Üstün, İstanbul, 1997, s. 186.

¹⁶³⁶ Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 266-267.

¹⁶³⁷ Gabain, “Renklerin Sembolik...”, s. 107-108.

zamanlardan beri sıkça kullanılmıştır. Bu sözler genellikle ikiye ayrılan bir boyun bölümlerini göstermekte kullanılır. “Akkonur-Karakonur, Akkoyunlu-Karakoyunlu, Akkureyş-Karakureyş, Akman-Karaman” gibi etnonimler bunlardan bazılarıdır.¹⁶³⁸

Akkoyunlu ve Karakoyunlu isimlerinin Türk Kültüründeki yönlerle renkler arasında mevcut olan simgelemeyle ilgisi olabileceğini söyleyenler de vardır: “Hayvancılıkla uğraşan ve büyük koyun sürüleri olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Ön Asya’da büyük devletler kurmuşlardır. Bu iki boy da göçebe hayatı sürmüşlerdir. Bunların önündeki “ak ve kara” sözleri de boyların çeşitli yönlerle dağılmış kollarını sembolize ediyor olabilir”.¹⁶³⁹

5. 4. 4. Gök Oğuz-Gagavuz Muhtar Cumhuriyeti

Nevzat Özkan, Türk Dünyası isimli eserinde Gagavuz Türkleri’nin bu ismi nasıl aldığı hakkında şunları ifade eder: “Gagavuzların kökeni çok tartışılan bir konudur. Paul Wittek, Yazıcıoğlu Selçuknamesine dayandırarak Gagavuzların kökenini, Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus’la Anadolu’dan Dobruca’ya gelen Türklerden getirmeye çalışmışsa da, ortaya atılan yeni belge ve fikirlerden; Peçenek, Uz ve Kumanlarla Anadolu Selçuklu Türklerinin sentezi olan bir Türk topluluğu oldukları anlaşılmaktadır. Gagavuz adı; Gag Oğuz, Gag Uz, Kara Uz, Kara Oğuz, Gök Oğuz, Kala Uz gibi boy adları ve Selçuklu hükümdarı Keykavus’un adından getirilmektedir”.¹⁶⁴⁰

Gagavuz Türkleri kültür ve din bakımından Anadolu ve Azeri Türklerine yakındır. Büyük çoğunluğu Moldavya Cumhuriyeti’nin sınırları içerisinde yaşayan Gagavuzlar bugün Ukrayna, Kazakistan, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Romanya ve Bulgaristan’da yaşamaktadır. Kendi devlet kurumları olmayan Gagavuzlar 1992’de Moldavya’nın idari yapılanması içinde Gagavuz Özerk Cumhuriyetini ilan etmişlerdir.¹⁶⁴¹

¹⁶³⁸ Atanıyazov, **Şecere-Ansiklopedik Türkmen...**, s. 176-177.

¹⁶³⁹ Atanıyazov, **Şecere-Ansiklopedik Türkmen...**, s. 70.

¹⁶⁴⁰ Nevzat Özkan, **Türk Dünyası**, Geçit Yayınları, Kayseri, 1997, s. 179.

¹⁶⁴¹ Ekrem Memiş, Nuri Köstüklü, **Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s. 104.

5. 4. 5. Karakalpak-Karapapak-Terekeme Türkleri

Karakalpak Türkleri'nin büyük bir kısmı Özbekistan Devleti'nin sınırları içerisinde yaşamaktadır. Karakalpak Türkleri, Oğuz Türk'ü olup %95'i Karakalpak dili konuşmaktadır.¹⁶⁴²

Türkler kimi kabilelere başlarına giydiklerinin renginden yola çıkarak isimler vermişlerdir. Mesela; Kızılbaz, Karakalpak veya Karapapak vb.¹⁶⁴³ Nitekim Karakalpak Türkleri'ne bu isim, siyah astragan kalpak giydikleri için komşuları tarafından verilmiştir.¹⁶⁴⁴ Zeki Velidi Togan'ın, "Karapapak", "Karabörk" ya da "Karakalpak" namı ile yaşayan bir Kıpçak kabilesidir"¹⁶⁴⁵ şeklinde tanımladığı bu Türk boyunun adının; "Türkmen/Türkman" kökenine dayandığı görüşü de çok güçlüdür. Çünkü Türkmen kelimesinin Arapça çoğul biçiminin "Terakime" olduğunu biliyoruz. "Terakime" kelimesi ünlü uyumuna girerek kolayca "Terekeme" biçimini alabilir. Karapapaklara ayrıca "Terekeme" ismi de verilmektedir. Terekeme sözünün terim anlamı ise, genellikle göçebe halinde kara çadırlarda yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan Borçalı/Kazak/Ahılkelek Karapapak köylülerine verilen addır. Bu ad, Azerbaycan ve Kars'ta yerleşik Karapapaklar için kullanıldığı gibi başka Türk tayfaları için de kullanılmaktadır.¹⁶⁴⁶ Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın müritlerine giydirdiği, on iki imamın adı yazılı olan on iki dilimli "taç" adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla "kara papak" giymişlerdir.¹⁶⁴⁷ Karapapaklar, Türkiye'de Kars ve Çevresinde, Ağrı ve Sivas'ta, Azerbaycan'ın güneyinde ki Sulduz bölgesinde, Ermenistan'ın Akbaba Nahiyesi'nde ve İran'da yaşamaktadırlar.¹⁶⁴⁸

5. 5. İslamiyet Sonrası Türklerde Giyim-Kuşam

Türk kültür tarihine bakıldığında çağın ve çok hızlı değişim gösteren çevrenin özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin, İslamiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya

¹⁶⁴² Memiş ve Köstüklü, **Yeni ve Yakınçağda Türk...**, s. 126.

¹⁶⁴³ Hilmi Göktürk, **Türk Mührü**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, C. I., Erzurum, 1974, s. 171.

¹⁶⁴⁴ Özkan, **Türk...**, s. 204., Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme (Karapapak) Türkleri ve Mânileri (Bayatıları/Mahnıları): Muş-Bulanık Çevresi", **Tarih, Sanat ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol: 2, No: 1, March 2013, s. 55.

¹⁶⁴⁵ Ahmet Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan Etnoğrafisine Dair", **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, Burhanettin Matbaası, S. 150, İstanbul, 1933, s. 102.

¹⁶⁴⁶ Ali Kafkasyalı, "Karapapak Türkleri", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 48, Erzurum, 2012, s. 269, 271 - 272.

¹⁶⁴⁷ Kemaloğlu, "Terekeme (Karapapak) Türkleri...", s. 55.

¹⁶⁴⁸ Özkan, **Türk...**, s. 204.

yerleşmeleriyle giyim ve kuşamları yeni bir içerik ve biçim kazanmıştır. Aslında, Orta Asya’da giyilen kıyafetler ve giyim unsurları büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya’da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir. Yerleşik hayata geçişle birlikte gündelik yaşamda dokuma ve kumaş giysiler tercih edilmiştir. Bu dönemde en büyük değişiklik başlıklarda yaşanmış, kalpak yerine kavuk, külah ve sarıklar çok değişik adlarla çoğalırken, bu farklılıklar, ilmiye, tarikat ve ordu mensuplarıyla resmi görevlilerin rütbe ve derecelerini belirleyen birer simge niteliğine bürünmüştür. Ölülerin mezar taşlarına bile onların hayatta iken giydikleri sarığın şekli kazınmaya başlanmıştır. Müslüman din adamları sarıklı olarak dinsel kıyafetleriyle dolaşır, devlet görevlileri, rütbelerini belirten çok çeşitli cüppeler, kürkler ve başlarına da rütbelerin simgesi olan kavuklar giyerlerdi.¹⁶⁴⁹ Öteki dinlerin görevlileri papazlar, hahamlar ve patrikler ise kendi özel elbiseleriyle her yerde göze çarparken, çeşitli tarikat mensupları da kendilerine has kıyafetleriyle dolaşırlardı.¹⁶⁵⁰

5. 5. 1. Büyük Selçuklu Devri Kıyafetleri ve Renkler

Türk giyim kuşamının, medeniyet dairesi değiştirmelerine rağmen, yani Selçuklu Türklerinin Orta Asya Türk medeniyet dairesinden orta ve yakın doğu İslam medeniyet dairesine girmelerine rağmen en az ölçüde etkilendiğini söylemek doğru olur. Gerçekten, Selçuklu giyim kuşamının, İslam’dan önceki Türk giyim kuşamı ile aynı çizgide devam ettiği söylenebilir. Bugün, bilhassa Türkmen kadınlarının kıyafetlerinde Selçuklu kıyafetinin tarz olarak aynı doğrultuda olduğu ileri sürülebilir. Türkler, hangi ortamda bulunursa bulunsunlar kıyafetlerini muhafaza etmişlerdir.¹⁶⁵¹ Müstakil bir kültüre sahip olan Türkler’in kendilerine has kıyafetleri vardı. Selçuklu kıyafetleri konusunda Ahmet Eflaki’nin “Ariflerin Menkıbeleri” isimli eseri tatmin edici bilgilerle doludur. Özellikle erkek kıyafetleri elbise, başlık ve ayakkabılar hakkında elbise, Mısır elbisesi, siyah ince ipek elbise, Mısır ve şaş ipeğinden elbise, gaşiye, Buri kumaş, çuha ve kemha’dan yapılmış olanlar zikredilir. Bundan başka saf (ince dokunmuş yün kumaş) yazılıdır. Ayağa giyilen çizme dışında en çok giyilen çarık idi. Kadınlar da şalvar, cepken, üstlük ve başlarına ise çok çeşitli ve süslü başlıklar giydikleri

¹⁶⁴⁹ Süslü, **Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu...**, s. 139-140.

¹⁶⁵⁰ Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim...”, s. 4-5.

¹⁶⁵¹ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparslan ve Zamanı**, C. III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 438-440.

anlaşılmaktadır. Selçuklu devri kadınlarının giydiği başlıklar: Sarık (destar), külah, (uçlu sivri serpuz), üsküf (beyaz çuha veya keçeden yapılan, sırmalı börk), berk (çuha veya keçeden yapılmış beyaz, kırmızı renkli), bağaltak (kavuk veya kalpağa benzeyen külah) adını taşıyordu.¹⁶⁵² Selçuklu kadınlarının ev giysileri gömlek, şalvar ve entariden oluşur Şalvarlar bol paçalı, entariler uzun bol kollu, yakasız ve genellikle önden açıktır. Çoğu kez etek uçları, öndeki yırtmaç veya açık olan ön kısım geniş biyelerle çevrilmiş, kolların üst bölümüne Arap giyim kültürünün bir ögesi olan tiraz denilen bantlar konulmuştur. Selçuklu kadınları bol entarilerine, bellerine taktıkları kuşak ya da kemerlerle, dizkapağı ile topuk arasında bir uzunluk kazandırmışlardır; giyimlerini çeşitli süslerle zenginleştirirler: Bunlar, diademler, küpeler, inciler, bilezikler ve ayak bileklerindeki halhallardır.¹⁶⁵³

Ahmet Eflaki Dede, Ariflerin Menkıbeleri isimli eserinde Hz. Mevlana'nın elbisesini de tasvir etmiştir. "Başında şekeraviz sarılmış duman renkli sarık ya da beyaz sarık, üzerinde yemen ya da Hint kumaşından dikilmiş mavi fereci, vaşak kürkü ile kaplı altın düğmeli kırmızı uskurlat çulhasından elbise, ayağında Mevlevi çizmesi".¹⁶⁵⁴

Fotoğraf 21. Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kadın Giyimine Örnekler.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁵² Serpil Koyuncu, **Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002, 44-45.

¹⁶⁵³ Sevgi Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara, 1999, s. 190.

¹⁶⁵⁴ Taneri, **Türkiye Selçukluları...**, s. 71-73, 104.

¹⁶⁵⁵ Salman, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...**, s. 379.

Fotoğraf 22. Büyük Selçuklu Dönemine Ait Erkek Giyimine Örnekler.¹⁶⁵⁶

5. 5. 2. Türkiye (Anadolu) Selçukluları'nda Kıyafetler ve Renk

Fotoğraf 23. Türkiye Selçuklu Dönemine Ait Erkek Giyimine Örnekler.¹⁶⁵⁷

¹⁶⁵⁶ Salman, *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...*, s. 379.

¹⁶⁵⁷ Salman, *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...*, s. 380.

Fotoğraf 24. Türkiye Selçuklu Dönemine Ait Kadın Giyimine Örnekler.¹⁶⁵⁸

Selçuklu devri erkek giyimlerinde sultanlar başlarına “Keykubâdî Tac” adını verdikleri, çoğu zaman keçeden yapılmış, üç terekli (dilimli) bir külâh giymektedirler. Külâhın üzerinde “Horasanî” bir destar (sarık) sarılıdır. Destarın “taylasan”ı (ucu) sol omuza dökülmektedir. Sultanların dışında devlet ilerigelenleri ile bilginler başlarında, tepesi pek sivri olmayan yalnız bir keçe külâh ve taylasanlı destar vardır. Hemen bütün Selçuklu devri giyimlerinde, sırtta giyilen, cübbe biçimindeki önu yırtmaçlı feraceyi (entariyi) genel bir giyim olarak görmekteyiz. Feracelerin etekleri uzun ve geniş, kolları ise dardır. Beldeki bir kemer ya da kuşakla sıkılan feraceler, yürürken eteklerinin ayaklara dolaşmaması için, çoğu zaman uçları kemerlere sokulmaktadır. Feracelerin altında, mevsimine göre giyilen, kollu hırkalar, onun da altında bezden iç çamaşırları bulunmaktadır.¹⁶⁵⁹

Türkiye Selçuklu kadın giyimini ferace, kaftan, entari, cepken, şalvar, iç gömleği, pantolon, başlık, ayakkabı ve takılar oluşturmaktadır. Türkiye Selçuklularında en önemli giyim kısmı olan kaftanlar çeşitli renk ve biçimlerdedir. Kaftanlar genelde önden açık olup, astarsız olarak yapılmışlardır. Boyları diz kapaklarına veya topuklara kadar inmektedir. Kaftanların altına şalvar ve çakşır giyilmiştir. Şalvar; üst kısım bol büzgülü,

¹⁶⁵⁸ Salman, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...**, s. 380.

¹⁶⁵⁹ Mehmet Önder, “Mevlâna Müzesinde bulunan Mevlâna’nın elbiseleri üzerinde bir araştırma”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, S. XIV, Ankara, 1974, s. 6.

paçaları ayrı ve genişçe dikilmiş üst dondur.¹⁶⁶⁰ Tarih boyunca kadın, her yerde, her zaman güzel görünmek için en iyi şekilde giyinmiş ve süslenmiştir. Giyim şekilleri, iklim şartlarının da etkisi altında bulunmakla birlikte, nerede olursa olsun kadın, önce baş güzelliğine önem vermiş, süslemeye başından başlamıştır. Bu nedenle, yüz güzelliği, saç biçimleri ve başa giyilen başlıklarla bir arada düşünülmüş, (Güzelin başına, ağanın aşına, atın dişine bak) tekerlemesi atasözü olmuştur. Eski Türklerde kadının güzelleşmek için, yüzündeki kılları ipe aldirdıklarını, buna “yüzünü ipletmek” dendiğini Kâşgarlı, Divân’ında ifade eder. Ayrıca, aynı eserde, kadınların yüzlerine (kirşen) denilen düzlük, yanaklarına da (enğlik) adı verilen ve kırmızı boyadan yapılan allık sürdükleri kaydedilir. Rastık denilen ve kaşlara sürülen siyah, yağlı boya, her ne kadar eski bir Doğu geleneği ise de, Türk kadınlarının buna pek iltifat etmedikleri, rastığın daha çok Hint, İran ve Arap kadınlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, “sürme” denilen, çoğu zaman çam isinden yapılarak ağaç tığlarla kirpiklere çekilen ince siyah toz, Türk kadınlarının çok eskiden beri kullanageldikleri süs malzemesidir. Mevlâna Celâleddin Rumi’nin Mesnevisindeki bir hikâyede yaşlı bir kadının, güzelleşmek için, genç kadınlar gibi, aynanın karşısına geçerek kaşlarını yolduğu, yüzüne allık sürdüğü, kirpiklerine sürme çektiği anlatılır. Yanaklara ve çeneye siyah “ben” kondurulması ise yine eski bir süslenme geleneğidir. İki kaş arasına kırmızı boya ile konan yuvarlak nokta’nın Türklerde kullanılmadığını, bunun Budistlere özgü kutsal bir işaret olduğunu biliyoruz. Türk kadınları, ben’i siyah bir boya ile yanaklara, ya da çene üzerine tek bir nokta olarak koymuşlardır.¹⁶⁶¹

Türkiye Selçuklu kıyafetlerini oluşturan öğelerden biri de “tiraz” olarak adlandırılan kol bantlarıdır. Bu bantlar mevki ve unvanı simgelemişlerdir. Tirazlar genellikle düz kumaştan yapılmalarına rağmen yazılı olanları da bulunmaktadır. Çeşitli malzeme üzerinde kollarda ince ve kalın bant-tiraz şeklinde görülür. Tirazlar genellikle altın yaldızlı veya zıtlık yapan kırmızı, mavi, beyaz renklerle veya şekillerle görülür.¹⁶⁶²

Kaftan, ferace veya entarinin beline, maden, deri veya süslü kumaşlardan yapılmış kemer ve kuşaklar bağlanmıştır. Giyimi tamamlayan öğelerden biri de ayakkabıdır.

¹⁶⁶⁰ Fikri Salman, Zeynep Atmaca, “Çini ve Seramik Tasvirleri Işığında Türkiye Selçukluları Giysi Özelliklerine Bir Bakış”, **Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 407-408., Fatma Şener, Şule Eğri, “Anadolu Selçuklu Kıyafetleri”, **Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 515.

¹⁶⁶¹ Mehmet Önder, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Milli Eğitim Basımevi, S. XIII, İstanbul, 1973, s. 1-2.

¹⁶⁶² Salman, Atmaca, “Çini ve Seramik Tasvirleri Işığında...”, s. 407-408.

Feracenin geniş etekleri altında ayaklara giyilen ökçesiz, deriden yumuşak çizmeler vardır. Çizmenin rengi Türklerde önemlidir. Türkiye Selçuklularında sarı çizme giyildiği ve bunun en yüksek mertebeye eriştikleri anlamına geldiği bilinmektedir.¹⁶⁶³

5. 5. 3. Türkiye Selçuklu Sonrası Beylikler Devrinde Kıyafetler ve Renkler

Beylikler devrinde, Türkiye Türklerinin kıyafetleri Türkistan Türklerinininkine benziyordu. Halk kızıl renkte börk giymekte idi. Ak-börk giymek modasını XIII. yüzyılda uçlardaki Türkmen beylerinden Mehmed Bey çıkarmış ve ondan sonra diğer beyler de Ak-börk giymişlerdir. Ancak hükümdarlar başlarına güzel görünümlü ve kıvrımlı sarık sarmakta idiler. Ayakkabı olarak umumiyetle sokman ve edik denilen Türkmen çizmeleri giyiliyordu. Ekseriyetle sarı ve kırmızı renkte olan bu çizmeleri giymek köylü ve göçebe kadınlar arasında bile yaygındı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında dahi Anadolu'daki Türk kadınları arasında çizme giyiliyordu.¹⁶⁶⁴

5. 5. 4. Osmanlı Devleti Zamanında Giyim-Kuşam ve Renkler

5. 5. 4. 1. Osmanlı Padişahlarının Kıyafeti ve Renkleri

Osmanlı sarayında Sultanlar giyim kuşamlarına çok önem vermişler, pahalı ve lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giymişlerdir. Osmanlı toplumunda herkes rütbe ve konumuna göre giyinmek zorundaydı. Sadece dinsel cemaatler arasında değil, yönetici sınıf arasında da rütbe ve ait olunan sınıfa göre kıyafet ve kumaş kategorileri belirlenmişti. Diba, kadife ve kemha gibi değerli kumaşlar yalnızca padişah ve şehzadeler tarafından giyilebilirdi. Hem erkek hem kadın giysisi olan feraceler ile kaftan ve her padişahın farklı isimlerle anılan başlıkları vardı.¹⁶⁶⁵ Sultanlar günlük yaşamlarında altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi üzerine de kısa veya uzun kaftan giyerlerdi.¹⁶⁶⁶ Bayramlarda, cenaze ve tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde, savaşta, giyilen giysiler ve renkleri değişirdi. Dinen, “elbisenin hayırlısı beyazdır”,

¹⁶⁶³ Salman, Atmaca, “Çini ve Seramik Tasvirleri Işığında...”, s. 407-408., Önder, “Mevlâna Müzesinde Bulunan Mevlâna'nın...”, s. 6.

¹⁶⁶⁴ Faruk Sümer, “Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt XX, Sayı 3-4, Temmuz - Aralık 1962, s. 230.

¹⁶⁶⁵ Kemal Çiçek, “Kılık Kıyafete Karışmak Muhafazakâr Bir İktidarın Alametlerindendir”, **Bugün Gazetesi**, 05.10.2014.

Aysal, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...”, s. 5.

¹⁶⁶⁶ Ayten Sezer Arıç, “Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi“, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 64-65-66.<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/turklerdeki-kiyafetin-kisa-tarihi>, Son Erişim Tarihi; 31.05.2015.

hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir.¹⁶⁶⁷ Türklerin en fazla beğendiği renk, yeşil ve beyazdır. Bizzat padişahlar da, bu iki rengi tercih eder ve bilhassa büyük merasimlerde yeşil ve beyazlı elbise giyerlerdi. I. Murat ve III. Mehmed, elbiselerinde beyazdan başka bir renk kullanmamışlardır.¹⁶⁶⁸ Padişahların renk tercihleri konusunda bir sonuç çıkarmak gerekirse; Gerek Topkapı Sarayı'nı ziyaretim esnasında padişah kıyafetlerini yakinen inceleyebilme şansım olması, gerekse padişah dönemlerine ait minyatür, gravür, resim vb. materyallerden edinilen bir intiba olarak şöyle bir sonuca ulaşabilmek mümkündür; Osmanlı padişahları canlı renklerden ve kaliteli kumaşlardan oluşan kıyafetleri tercih ediyorlar. Padişahlar, yukarıda bahsettiğimiz gibi kıyafet rengi olarak ise yeşil, altın sarısı, kırmızı, beyaz ve mavi renklerle bu renklerin tonlarını taşıyan elbiseleri kullanmışlardır. Başlık olarak ise genel itibariyle beyaz rengin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim Ridaniye Savaşı'nda kırmızı atlasdan bir elbise giymiştir. Çünkü sarı çizme, kırmızı kemer ve kaftan, Osman padişahlarının hükümdarlık sembolüydü.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁷ Kemal Çiçek, "Kılık Kıyafete Karışmak Muhafazakâr Bir İktidarın Alametlerindendir", **Bugün Gazetesi**, 05. 10. 2014.

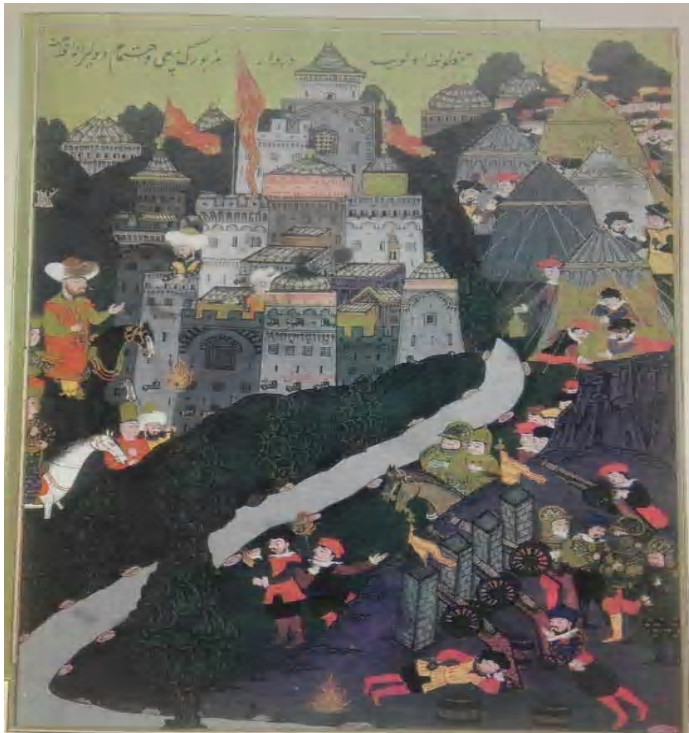
Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 5.

¹⁶⁶⁸ M. de M. D'ohsson, **18. Y. y. Türkiyesi'nde Örf ve Adetler**, Çev.; Zerhan Yüksel, Kervan Kitapçılık, Basım tarihi ve basım yeri belirtilmemiş, s. 108.

¹⁶⁶⁹ Genç, "Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...", s. 1079.

Fotoğraf 25. Arifi'nin Osmanname isimli eserinden yapılan alıntıyla, Sultan Osman Bey'in Şeyh Edebalı ile görüşmesini tasvir eden bir minyatür. Şeyh Edebalı'nın arkasında görülen genç hanımın, kızı Malhun Hatun olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁷⁰

Fotoğraf 26. Macarların Niğbolu Kalesini Muhasarası ve Yıldırım Beyazıd'ın Gelişi.
1671

¹⁶⁷⁰ Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 99.

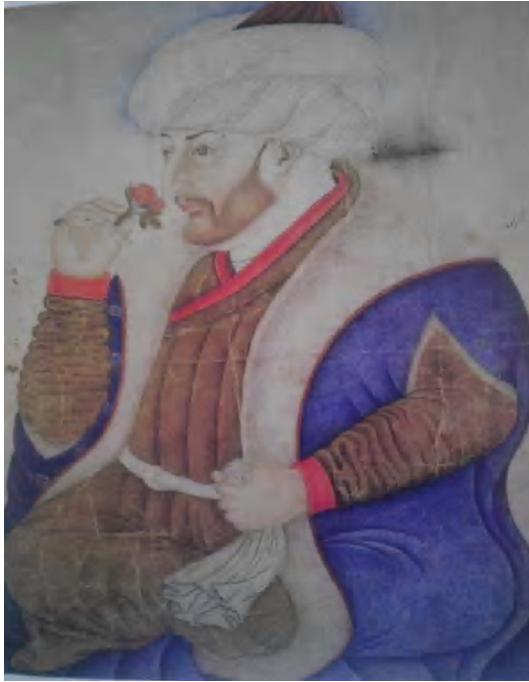
Fotoğraf 27. II. Murat'ın Bursa'da Cülusu.¹⁶⁷²

Fotoğraf 28. Fatih Sultan Mehmet'in Portresi¹⁶⁷³

¹⁶⁷¹ Nigar Anafarta, **Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1969, s. 8.

¹⁶⁷² Anafarta, **Hünername Minyatürleri...**, s.14.

Fotoğraf 29. Fatih Sultan Mehmet'in Safevi sanatçılar tarafından yapıldığı tahmin edilen portresi.¹⁶⁷⁴

Fotoğraf 30. Sultan II. Beyazıd'a ait elbise.¹⁶⁷⁵

¹⁶⁷³ Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 37.

¹⁶⁷⁴ Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 39.

¹⁶⁷⁵ Sultan II. Beyazıd'a ait bu kaftanın resmini 22 Haziran 2014'te Topkapı Sarayı Müzesi'ni ziyaretim esnasında fotoğrafladım.

Fotoğraf 31. Yavuz Sultan Selim'e ait kaftan.¹⁶⁷⁶

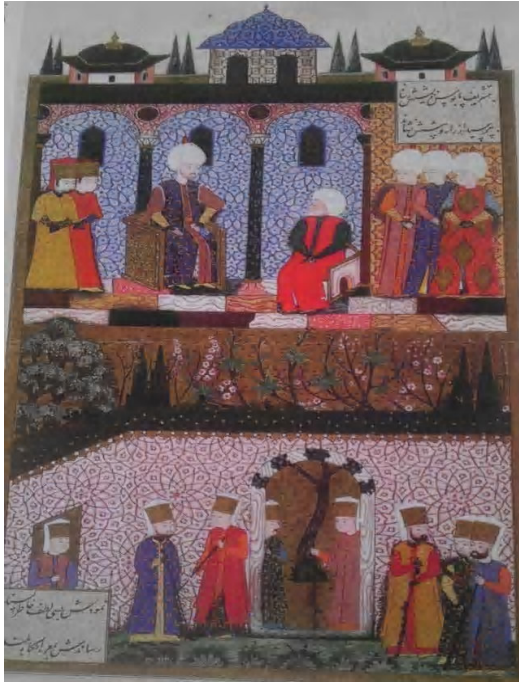

Fotoğraf 32. Yavuz Sultan Selim'e ait bölünmüş yaprak ve üç nokta desenli bu kaftan pamuktan dokunmuş olup kışın giyilmesi amacıyla üretilmiştir.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁶ J. M. Rogers, *The Topkapı Saray Museum*, Thames and Hudson, Londra, 1986, s. 7.

Fotoğraf 33. Kanuni Sultan Süleyman'a ait kaftan. ¹⁶⁷⁸

Fotoğraf 34. (Süleymanname'den alıntı ile) Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkması. ¹⁶⁷⁹

¹⁶⁷⁷ Yavuz Sultan Selim'e ait bu kaftanın resmini 22 Haziran 2014'te Topkapı Sarayı Müzesine yaptığım ziyaret esnasında fotoğrafladım.

¹⁶⁷⁸ Rogers, **The Topkapı Saray...**, s. 13.

Fotoğraf 35. Soldan Sağa; Sultan I. Murat, Sultan I. Selim, Sultan III. Murat (Seyyid Lokman, Kıyafetü'l - İnsaniye fi Şema'ilü'l Osmaniye'den alıntı) ¹⁶⁸⁰

Fotoğraf 36. Kanuni Sultan Süleyman'a ait fıstık yeşili, saten kaftan. ¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁹ Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 103.

¹⁶⁸⁰ Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 129.

¹⁶⁸¹ Ahmet Ertuğ and Patricia Baker and Hülya Tezcan and Jennifer Wearden, **Silks for the Sultans: Ottoman Imperial Garments from the Topkapı Palace**, Ertuğ & Kocabıyık Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 204-205.

Fotoğraf 37. Sultan I. Ahmet'in törenlerde kullandığı kaftan.¹⁶⁸²

Fotoğraf 38. Sultan IV. Murat'ın Kaftanı.¹⁶⁸³

¹⁶⁸² Rogers, **The Topkapı Sarayı...**, s. 31.

¹⁶⁸³ Sultan IV. Murat'a ait bu kaftanı Topkapı Sarayı'nı ziyaretim esnasında 22 Haziran 2014'te fotoğrafladım.

Fotoğraf 39. Sultan III. Mustafa'ya ait seramoni kaftanı. ¹⁶⁸⁴

Fotoğraf 40. Sultan III. Selim'in uzun kollu kaftanı. ¹⁶⁸⁵

¹⁶⁸⁴ Sultan III. Mustafa'ya ait bu seramoni kaftanını, Topkapı Sarayı Müzesi'ni ziyaretim esnasında 22 Haziran 2014'te fotoğrafladım.

¹⁶⁸⁵ Rogers, **The Topkapı Saray...**, s. 75.

Fotoğraf 41. Sultan Abdülmecit'e ait setre (ceket).¹⁶⁸⁶

Fotoğraf 42. Sultan III. Ahmet bir eğlenceyi izlerken. (Surname-i Vehbi'den alıntı.)¹⁶⁸⁷

¹⁶⁸⁶ Rogers, **The Topkapı Sarayı...**, s. 82.

¹⁶⁸⁷ Richard Ettinghausen, M. Ş. İpşiroğlu, S. Eyuboğlu, **Turkey (Ancient Miniatures)**, Published By Newyork Graphic Society, 1961, İtaly, 22. Resim. XXVIII.

5. 5. 4. 2. Osmanlı Devleti'nde Yönetimdekilerin Kıyafeti ve Renk

Saraylıların, esnafın, askerlerin ve din adamlarının giyim tarzlarını yaş, cinsiyet rütbe gibi etkenler etkilemiştir.¹⁶⁸⁸ Yönetimlerin, devlet görevlileri ve meslek mensupları için belirli giysiler saptanmasının en kapsamlı uygulamalarından birini Osmanlı İmparatorluğu'nda bulmaktayız. O dönemde yalnız ordu mensupları için değil, bütün saray hizmetlileri, ulema sınıfı ve öteki görevliler için de, başlıktan ayakkabıya varıncaya kadar tüm üst giysiler ayrıntıları ile saptanmıştır.¹⁶⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti. Vezirler ve üst rütbeli subayların giyim ve kuşamı, iç çamaşırı üzerine entari, kaftan ve en üstte de cübbe şeklinde bir giysiden oluşmaktadır. Kaftanın üzerinden ve altından bele kuşak sarılır, altta ise "çakşır" denilen bir cins şalvar bulunurdu. Küçük rütbeli subaylar ise, benzer kıyafetleri cübbesiz olarak giyerlerdi. Ancak bele sarılan bu kuşaklar ve içinde taşınan silahların cinsi, boyu ve süslemeleri sınıf ve rütbeye göre değişirdi. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdir. Süvariler ise çizme giyerlerdi.¹⁶⁹⁰

Vezir-i azamların merasim elbisesi yahut üniformasının beyaz saten olduğu biliniyor. Şeyh'ül İslam ise beyaz çuhadan elbise giyer ve bunların her ikisi de padişahın temsilcileridir. Biri ruhani, diğeri, dünyevi iki temsilci. Ayrıca eyalet paşalarının resmi elbisesi de yeşil satendir. Bunlar, hükümdarın eyaletlerdeki vekilleridir. Ve o eyaletlerin idaresinden sorumludurlar. Yeşil çuha ise, ulemanın merasim elbisesidir. Bunlar padişahın otoritesi altında onun adına hareket eden din ve adalet vekilleridir. Padişah ise en büyük din ulusu ve bütün Müslümanlar'ın ruhani reisidir.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸⁸ Melek Sevüktekin Apak, F. Onat Gündüz, F. Öztürk Eray, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, Ankara, 1997, s. 97.

¹⁶⁸⁹ Turan, **Türk Kültür...**, s. 205.

¹⁶⁹⁰ Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 5-6.

¹⁶⁹¹ M. de M. D'ohsson, **18. Y. y. Türkiyesi'nde...**, s. 108.

Fotoğraf 43. Şeyhülislam, Kıyafet Albümünden alıntı.¹⁶⁹²

Osmanlı Devleti'nde ordunun en kalabalık bölümünü oluşturan yeniçeri askerleri beyaz börk giyorlardı. Börk beyaz veya kırmızı çuhadan yapılırdı. Alt kısmına şerit şeklinde firdolayı kırmızı ya da yeşil çuha, üstüne de sırmalar işlendiği oluyordu.¹⁶⁹³ Yeniçeri ordusunun beyaz börk giymesinin bir hikâyesi de anlatılır: Orhan Bey kardeşi Alaaddin Paşa'ya: "Etrafda ki beylerin börkü kızıldır. Senin ki ak olsun, dedi. Orhan Gazi emretti, Bilecik'te börk işlediler. Gaziler ve onlara tabi olanların tamamı ak börk giydiler".¹⁶⁹⁴

5. 5. 4. 3. Osmanlı Toplumunda Kıyafet ve Renk

Anadolu Selçuklularının da giysi kültürünün temelini oluşturan Selçuklu giyim geleneğinin, Osmanlı giysilerine de temel oluşturduğu görülür.¹⁶⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Orta Asya ve Selçuklu dönemi giyim kuşam geleneği sürdürülmüş, ancak devletin zenginleşmesi, sınırların büyümesi ile meydana gelen kültürel etkilenmeler ile çok zengin ve gösterişli bir giyim şekli ortaya çıkmıştır. Bu

¹⁶⁹² Bağcı, Çağman, Renda, ve Tanındı, **Osmanlı Resim...**, s. 279.

¹⁶⁹³ M. Zeki Oral, "Selçukilerde Giyim Eşyası", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı V, Ankara, 1963, s. 18.

¹⁶⁹⁴ Derviş Ahmed Aşık, **Âşık Paşazade Tarihi**, Haz: Cemil Çiftçi, Mostar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 90.

¹⁶⁹⁵ Salman, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının...**, s. 304-305.

dönemde diğer dönemlerden farklı olarak kadın ve erkek giyimi arasındaki benzerlikler ortadan kalkmaya başlamıştır.¹⁶⁹⁶

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek imkânsızdır.¹⁶⁹⁷ Kadın ve erkekler, toplumsal statülerine (saraylı ya da halktan) ve dinlerine (Müslüman ve diğerleri) göre giyinmekte idiler. Üç kıtaya yayılmış olan imparatorluk sınırları içindeki halklar kendi yaşam biçimlerini ve giyim tarzlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁶⁹⁸

Osmanlı döneminde renkler, belirli sınıflarca bölüşülmüştür. Giysilerin malzemesi, şekli, dokuması, astarı ve aksesuarları, içinde yaşadıkları gruba göre değişmiştir. Türkmenler rengârenk tülbentlerle süslü, kırmızı keçeden külahlar giyerlerdi. Beyler sefer zamanı beyaz keçeden külah giyer, törenlere sarıklı çıkarlardı. Aydın sınıf yeşil astarlı, sırmalı, ipek elbise giyer, iç elbisesi beyaz olurdu. Sipahi sancakları için ise, kırmızı kullanılmıştır.¹⁶⁹⁹ Osmanlı toplumunun kullandığı elbiseler arasında belli başlı olarak şunlar söylenebilir; Cübbe, dolama, kaftan, kalpak, kapama, kebe, kürk, kuşak, serpuş, yağmurluk, zubun (kadınlara mahsus etek). Genel olarak tüm Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kullanılan bu elbiseler rengi ya da meydana geldiği malzemenin türüne göre isimler alabiliyordu. Mesela dolama türlerini söylersek; Çuka dolama, kırmızı dolama, mor dolama, yeşil dolama, aba dolama, Bursa kadifesi dolama vb. Bir başka örnek olarak kaftan çeşitlerini söylersek; Alaca kaftan, beyaz kaftan, beyaz telli diba kaftan, canfes kaftan, gülpembe diba kaftan, gümüş düğmeli kaftan, kermesut kaftan, kırmızı atlas kaftan, kırmızı hatayi kaftan, kutnu kaftan, sandal kaftan, sarı atlas kaftan, sarı kaftan, Şam alacası kaftan, telli hare kaftan, telli kırmızı Venedik kaftanı, telli sarı hatayi kaftan, tilki kürkü kaftan, yeşil telli diba kaftan vb.¹⁷⁰⁰ Kozmopolit bir yapısı olan Osmanlı dünyasında giyim-kuşam ve aksesuar konusunda çok çeşitlilik ve çok renklilik esastır.¹⁷⁰¹ Osmanlı toplumunda; Müslümanların kavuk ve

¹⁶⁹⁶ Mürüvvet (Güngör) Ercan, **Çanakkale İli Bayramiç İlçesi Geleneksel Türkmen Kıyafetlerinin Renk, Desen, Kompozisyon Ve Teknik Özellikleri Yönünden İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 16.

¹⁶⁹⁷ Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 5.

¹⁶⁹⁸ Semiha Aydın, "Türk Yaşam Kültürünün Dünü-Bugünü", **V. Türk Kültürü Kongresi, (Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği)**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 31.

¹⁶⁹⁹ Uğur, **Klasik Türk Şiirinde...**, s. 18-19.

¹⁷⁰⁰ Mahir Aydın, **Vidin Kalesi (Tuna Boyu'ndaki İnci)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 167-168.

¹⁷⁰¹ M. Serhan Tayşi, "Osmanlı'da Kimlik ve Kıyafet Meselesi", **Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 178.

ayakkabıları sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin maviydi.¹⁷⁰²

5. 5. 4. 4. Osmanlı'da Müslüman-Türk Kadınların Kıyafeti ve Renk

Sosyo-ekonomik tabakalara göre kadın giyimi, saray giyimi, saray dışı kent kadınlarının, Anadolu kadınlarının giyimi gibi bir ayrıma tabi tutulabilir. Eski kadın giysilerinde iki tür dikkati çeker: Ev içi giyimi ve sokak giyimi.¹⁷⁰³ Kadınlara ait giyim çeşitleri her çağda ve her yerde erkeklere oranla daha zengin ve çeşitli olmuştur. Kadınlar sokağa çıktıklarında uzun ve kapalı giysiler giyer, yüzlerini de göz hizasına kadar siyah ya da beyaz bir peçe ile örterlerdi. Kadınlara; kocalarından, babalarından ve aile içindeki erkeklerden başkalarına güzelliklerini gizlemeleri bir dini emir olduğu için, on iki yaşından büyük genç kızlar da aynı şekilde örtünürlerdi. Kadınların gömlekleri genellikle çok ince ipekten ve çizgili, çakşırları ise pahalı bir kumaştan olurdu. Kaftan ve elbiseleri altın ya da gümüş işlemeli brokar kumaştan yapılırdı, belinde ise değerli taşlarla süslenmiş ya da altın/gümüş işlemeli kemer bulunurdu. Sokağa çıktıklarında üzerlerine siyah, mor ya da kırmızı bir ferace, ayaklarına ise burnu ve ökçesi iyi demirlenmiş mavi, sarı ya da kırmızı renkte potin giyerlerdi. Kadınlar evde, başlarına süslü hotoz ya da ensede toplanan başörtüsü giyerlerdi.¹⁷⁰⁴ Eski Türk kadınının asıl yaşamı ev içinde geçtiği için ev içi giysileri daha zengindir. Bu giysileri gömlek, dizlik, iç yelegeği gibi çamaşırlar ile entari, şalvar, üç etek gibi giyecekler, hırka ve kürk gibi üstlüklerden oluşur. Eski Türk kadınının giyiminde üç eteklerin ayrı bir yeri vardır. Üç eteğin altına şalvar, içine helali gömlek giyilmiş ve beli genellikle gümüş bir kemerle sıkılmıştır.¹⁷⁰⁵

XVII. yy'ın sonlarından itibaren başlayan Batılılaşma etkileri kumaş desenlerinde ve giysilerin yakasında, kolunda, eteğinde görülen değişikliklerle kendini belli eder. XVIII. yy'da hem sokak, hem de ev giysilerinde Osmanlı klasik zevkini yansıtan özelliklerin yanında yeniliklere de tanık olunur. Kuşkusuz en fazla değişim gösteren giysi parçası başlıklardır. Her yüzyılda, hatta yüzyıl içinde birçok değişik modelin kullanılması,

¹⁷⁰² Mustafa Demir, Tufan Turan, "Türkiye Selçuklu ve Osmanlı Tecrübesinde Gayr-i Müslim Kimliği", **Akademik İncelemeler**, C. 2, S. 1, 2007, s. 201-202.

¹⁷⁰³ Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış...", s. 262.

¹⁷⁰⁴ Zeki Tez, **Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 249.

¹⁷⁰⁵ Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış...", s. 262.

bütünlüğü oluşturan ama en kolay değiştirilebilen ve kadının şıklığını doğrudan etkileyen giysi parçası olması, sürekli yeni modellerin görülmesine neden olmuştur.¹⁷⁰⁶

Sokak giysisi olarak ferace, yaşmaktan; ev giysisi olarak şalvar, gömlek, entari ve hırkadan oluşan Osmanlı kadın giysisi, 1850'lere değin ayrıntılarda yeniliklere açıktır, genel çizgilerdeyse gelenekselliğini sürdürür. XIX. yy'ın ortalarından itibaren Batı etkisiyle geçiş dönemi yaşanır ve geleneksel giysiler Avrupa harçlarla süslenir. 1875'ten sonra bütünüyle Batı karakteri kazanır ve dört yüz yıldır sürdürdüğü geleneksel çizgisini kaybeder.¹⁷⁰⁷

5. 5. 4. 5. Osmanlı'da Gayr-i Müslimlerin Kıyafeti ve Renkler

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan İslam, Hristiyan, Musevi gibi farklı din topluluklarının kendilerine özgü giyimleri bulunmaktadır.¹⁷⁰⁸ Birçok değişik milli, dini ve sosyal gruplardan oluşan Osmanlı toplumunda giyim, zümre, din ve millet bakımından büyük bir önem taşıyordu. Fermanlarda Müslüman olmayanların yeşil ve beyaz renk giymeleri kesinlikle yasak ediliyor ve Gayr-i Müslimlerin, Müslümanların giydiğinden daha kaba kumaşlar giymeleri isteniyordu. Birçok değişik milli, dini ve sosyal gruplardan oluşan Osmanlı toplumunda giyim, zümre, din ve millet bakımından büyük bir önem taşıyordu. Giysi giyenin toplumdaki yerini gösterip, sosyal düzenin korunmasını sağlamaktaydı. Hemen her dönemde çıkarılan kılık-kıyafetle ilgili fermanlarda Müslümanlar ile gayrimüslimlerin giyinişleri arasındaki ayırmaları gözetmek ve din ve adetlere uygun giyim tarzını korumak hedef alınmıştı.¹⁷⁰⁹

İslam Devletleri'nde Müslüman olmayan tebaanın Müslümanlardan ayırt edici bir giysi giymeleri, kıyafetlerinde renk açısından bir farklılık olması ya da belirli bir işaret taşımaları öngörülmüştü. Mesela; Memluk Sultanı Nasır Muhammed Bin Kalavun 1301 yılında yayınladığı bir emirle Hristiyanların mavi, Yahudilerin sarı, Samaritanların kırmızı renk türban giymesi şartını getirmiştir ve bu yasak kendisinden sonra gelenlerce ve birazdan göreceğimiz gibi, Osmanlılar tarafından da aynen uygulanmıştır.¹⁷¹⁰

Zimmilerin giyimleri hususunda Osmanlıların İslam hukukuna uygun bazı kısıtlamalar

¹⁷⁰⁶ Sevgi Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara, 1999, s. 202.

¹⁷⁰⁷ Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim...", s. 202.

¹⁷⁰⁸ Apak, Gündüz ve Eray, **Osmanlı Dönemi...**, s. 97.

¹⁷⁰⁹ Yusuf Besalel, "Osmanlı Yahudileri'nin Giyim Özellikleri", **Şalom-Haftalık Siyasi ve Kültürel Gazete**, 28 Mayıs 2014, <http://www.salom.com.tr/haber-91262>, En Son Erişim; 21.12.2014.

¹⁷¹⁰ Kemal Çiçek, "Osmanlılar ve Zimmiler: Papa Pavlos'un İslama Hakareti Ya da Renklere İsyanı", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 25, C. 5, Ocak-1996, s. 29.

getirdiği bilinmektedir. Fakat zaman içinde renkler değişebilmiştir. Bir fermana göre, Osmanlı sultanları zaman zaman Müslümanların kavuk ve ayakkabılarının sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabılarının kırmızı, Rumların başlık ve ayakkabısının siyah ve Yahudilerin ayakkabı ve başlıklarının ise mavi olması gerektiğine dair emirler yayımlanmışlardır. 1594 tarihli bir fermana göre ise, zimmiler samur kürk, kalpak ve atlastan dikilmiş elbise giymeyeceklerdir. Zimmi kadınlar da Müslüman kadınlar gibi giyinmeyecekler, ferace ve yaşmak takmayacaklardı. 1756 tarihli bir başka fermanda zimmilerin mavi ve mor çuha elbise ve kısa kalpak kullanmaları emredilmektedir. Yine bu kısıtlamalar çerçevesinde, zimmilerin çarşıda ata binmeleri ve izinsiz kayığa binmeleri de yasaktı. Şeyhülislam ve kadılar da zaman zaman İslam hukukuna göre Hristiyanların sarık giymelerinin yasak olduğunu hatırlatan hükümlere yer vermişlerdir. Ancak bu hükümlerin ciddi ciddi uygulanmadığını yine şikâyetlerin sıklığından anlıyoruz.¹⁷¹¹

Gayr-i Müslim kadınlar çoğu yerde Müslüman kadınlar gibi giyinirdi ancak yüzlerini örtüp örtmemeleri yöreden yöreye değişirdi. Rumeli ve İstanbul'da yüzlerinin bir bölümünü açıkta bırakırlardı. Atina'da genç kızlar peçe takar, evli kadınlar yüzlerini açık bırakırlardı. Doğu Anadolu ve Kafkaslarda yaşayan Ermeni kadınlar da Müslüman kadınlar gibi yüzlerini örterlerdi. 16. ve 17. yüzyıllarda Gayr-i Müslim kadınlar gösterişli yöresel kıyafetler giyiyorlardı ve ferace kullanmıyorlardı. Hristiyanların sarık sarmaları yasaktı. Bu tür uygulamalar farklı milletlerin kolaylıkla ayırt edilebilmesini sağlıyordu. Gayr-i Müslimlere getirilen yasaklamalar gibi Müslümanlara getirilen bazı yasaklamalar da vardı. Örneğin, Müslümanların zünnâr, gıyâr, kalensüve gibi Gayr-i Müslimlere ait sembol kıyafetler giymeleri yasaktı. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti Ermeni, Yahudi, Rum tebaasına bazı kıyafet düzenlemeleri yapıyordu. Bunun bir sonucu olarak bu milletler kendi kimliklerini koruyabiliyorlardı ki bu düzenlemeler kendi dinlerine ters düşmüyordu.¹⁷¹² XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce özellikle XV. yüzyılda Gayri Müslim halkın kılık-kıyafet konusunda serbestlik içinde olduğu söylenebilir. Nitekim XV. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye yerleşmiş olan Yahudilerden İsak Zarfati, Almanya ve Macaristan'daki Yahudileri Türkiye'ye yerleşmeye davet ediyordu. Bunun sebepleri arasında ise, "Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma veya incir ağacı altında oturabilir. Hristiyan egemenliğinde,

¹⁷¹¹ Çiçek, "Osmanlılar ve Zimmiler: Papa Pavlos'un...", s. 30.

¹⁷¹² Demir, Turan, "Türkiye Selçuklu...", s. 201-202.

çocuklarımızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz”, diyerek hem Osmanlı’daki hoşgörüyü, hem de Batı ile Osmanlı arasındaki farkı göstermiş oluyordu.¹⁷¹³

5. 5. 4. 6. Tanzimat’tan Cumhuriyete Kıyafetteki Değişim ve Renkler

II. Mahmut döneminin Türk kıyafet tarihinde önemli bir yeri vardır. Önce askeri kıyafetlerde, ardından sivil memur kıyafetlerinde geleneksel tarz terk edilerek Avrupa tarzı benimsenmiştir. Kavuk yerine fes, cübbe yerine setre, şalvar veya çakşır yerine pantolon giyilmesi şartı getirilmiş, daha sonra Abdülmecid ve sonraki padişahlar zamanında bu Avrupalı giyim şekli giderek yaygınlaşmıştır.¹⁷¹⁴ II. Mahmut döneminde (1808-1839), kadın kıyafetlerinin aksine erkek kıyafetleri batılı giyimlere daha uygun hale getirildi. Örneğin devlet hizmetinde bulunanların kullandıkları serpuş olan kavuk yerine resmi kisve olarak fes getirilmişti. Kırmızı renkte, püsküllü bir silindir olan fes hiçbir yerde kafadan çıkarılmıyordu. II. Mahmut fesin yerleşmesi için çok baskı yaptı. Zamanla fes bir Osmanlı başlığı haline geldi.¹⁷¹⁵ Giyim malzemesi olarak kullanılan derinin yerini değişik dokumalar almaya başlamıştır. Erkeklerin giysilerinde özellikle başa giyilen başlıklarda börk varlığını sürdürürken, Orta Asya döneminin simgesi olan kalpak unutulmuş ve onun yerine sarık giderek Müslüman erkeğin simgesi olmuştur.¹⁷¹⁶

Tanzimat döneminde Osmanlı devletinin yapısında büyük değişimler görülür. Batılılaşma çabalarının ilk etkileri eğlence hayatına, âdâb-ı muâşerete ve kılık-kıyafete yansır. İstanbul, imparatorluğun Batı’ya açılan penceresi olduğundan bu kentin yabancı kültürlerin ve özellikle Fransız kültürünün tesirini bünyesinde hissetmesi kaçınılmaz olur.¹⁷¹⁷ Tanzimat Fermanı’yla birlikte ivme kazanan Batılılaşma toplumsal ve kamusal alanı kuşatırken yeni bir insan profilini resmediyordu. Eski Türkiye ile yeni arasındaki mücadelenin bütün safhaları kıyafetlerin gösterdiği çeşitlilikle olduğu gibi meydana çıkmaktaydı. Alışkanlıklarından dönemeyen Türkler sarık, kaftan ve sarı sahtiyandan yapılmış an’anevi ayakkabıları tercih ederken, Tanzimatçı Türkler çenesine kadar

¹⁷¹³ Mehmet İpşirli, “Osmanlı’da Mensubiyet ve Kıyafetler”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 169.

¹⁷¹⁴ Mehmet İpşirli, “Kıyafet (Osmanlı Dönemi)”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002, s. 512.

¹⁷¹⁵ Cihan Aktaş, **Tanzimat’tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 62-63.

¹⁷¹⁶ Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim...”, s. 7.

¹⁷¹⁷ Mustafa Karabulut, “Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Âdâb-I Muâşeret Ve Kılık-Kıyafet”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 185, Nisan-2010, s. 146.

düğmeli uzun siyah bir İstanbullu, koyu renk sübyeli bir pantolon giyiyordu. Bu konuda en cüretkâr tavrı sergileyen genç Türkler ise önü açık bir setre, açık renk pantolon giyerek, küçük zarif kravatlar takıyordu.¹⁷¹⁸ İtalyan yazar Edmondo de Amicis¹⁷¹⁹ 1874'teki gözlemlerinde, kıyafet konusunda İstanbul'da eskiyi muhafaza etmek isteyenlerle yenilik taraftarı olanların mücadelelerinin açıkça görüldüğünü, gelenekçi Türk'ün sarık, kaftan ve sarı pabuç, Tanzimatçı Türk'ün setre veya İstanbullu ile pantolon giydiğini, diğer âdetlerde görülen değişimle birlikte bu iki grubun arasında bir uçurum oluştuğunu belirtir.¹⁷²⁰

Fotoğraf 44. 19. Y. y. sonlarında İstanbullu hanımların ev içinde ve sokaktaki kıyafetleri.¹⁷²¹

¹⁷¹⁸ Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi S. B. F. Dergisi*, S. 60-4, 2005, s. 260-261.

¹⁷¹⁹ Edmondo de Amicis; 1874'te İstanbul'a gelen İtalyan seyyah ve yazar. (Beşir Ayvazoğlu, *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Editör, Ahmet Emre Bilgili, Ebru Matbaacılık A. Ş., İstanbul, Eylül-2010, s. 22, 26.) Edmondo de Amicis'in İstanbul 1874 adıyla Türkçeye çevrilen ve 19. Yüzyılda Osmanlı ve İstanbul'u anlattığı bir eseri vardır. (Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, Çev.; Beynun Akyavaş, TTK Yayınları, Ankara, 1993.)

¹⁷²⁰ İpşirli, "Kıyafet...", s. 512.

¹⁷²¹ Osman Hamdi Bey ve De Launay, *1873 Yılında Türkiye'de...*, s. 31.

Osmanlı Devleti'nde bu dönem içerisinde Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim, ilk önce sarayda başlamış, sonra mali durumu iyi olan ailelere ve halka yansımıştır. Bu değişim önce aksesuarlarda (eldiven, çorap vs.) kendini göstermiş ve zamanla dış giyimi de etkisi altına almıştır. Bu kıyafetleri, ekonomik durumu iyi olan belirli bir kesimin Avrupa'ya giderek ya da orada yaşayan yakınları aracılığıyla temin ettikleri görülmektedir. Yaşanan bu hızlı modernleşme sürecinde 19. yüzyılın sonlarında kadın kıyafetleri arasında yer alan ferace ve yaşmak zamanla kaybolmaya yüz yutmuş ve II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde feracenin yerini peçe ve çarşaf almaya başlamıştır.¹⁷²²

Fotoğraf 45. 19. Y. y.'da Edirne'de Yaşayan İnsanlar ve Kıyafetleri (Sol Baştan; 1. Figür: Edirne'li Hristiyan, 2. Figür: Edirne'li Müslüman Sipahi, 3. Figür: Edirne'li Müslüman)¹⁷²³

¹⁷²² Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 8.

¹⁷²³ Osman Hamdi Bey ve De Launay, **1873 Yılında Türkiye'de...**, s. 49., Buraya koyduğumuz resimde bulunan 3. Figürde bulunan Müslüman Edirne'liye ait kıyafetleri şöyle anlatabiliriz; Bu giyside yapılan işe uygun olmayan hiçbir öge bulunmaz. Örneğin, potur bacaklara sımsıkı yapışır, dizden sonra bel

20. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu içerisinde askeri kıyafetler konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 yılında yayımlanarak yürürlüğe giren “Elbise-i Askeriye Nizamnamesi”nde subay ve erlerin kıyafetlerinde değişikliklere gidilmiştir. Bu nizamnamede, subaylar için haki renkte şayak kumaştan sınıf renginde devrik yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformalar, erler için ise aynı renkte aba kumaştan düz yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformaların giyilmesi öngörülmektedir. Ayrıca haki renkte olmak üzere bütün sınıflar için resmi başlık olarak “kalpak” kabul edilmiştir. Askeri kılık ve kıyafette yapılan bu düzenlemeler zamanla sivillere de uygulanmış ve çeşitli memur sınıflarının kıyafetlerini belirleyen yeni nizamnameler yayımlanmıştır. Bu nizamnamelerde cübbe ve sarık yalnız ulemanın giysisi olarak kalacak, diğer siviller ise tek başlık olarak sadece fes giyeceklerdir.¹⁷²⁴

I. ve II. Meşrutiyet devirleri, tarihimizin sancılı dönemlerinden biridir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmesine azmedilmiş, karar verilmiş projeler bu dönemde tartışılmış, yakın geleceğin fikri alt yapısı hazırlanmıştır. Farklı düşünceden aydınlar çeşitli konularla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlar ve çareler önermişlerdir.¹⁷²⁵ 1908’de Meşrutiyet’in ilânıyla özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Basından sansürün kaldırılması ve fikirlerin özgürce ifade edilmesi üzerine Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık adıyla anılan bazı fikir akımları doğmuştur. Bu akımların temsilcileri çıkardıkları gazete ve mecmualarda Batı karşısında geri kalan ve çözülen devletin kurtuluşu için çözüm önerileri getirmişlerdir. Bunlardan Batıcılık akımı temsilcilerinin başta Abdullah Cevdet olmak üzere toplumun gelişmesi, içinde bulunduğu durumdan kurtulması için savundukları fikirlerini “İçtihat” isimli yayın organlarında, 1912 yılında Kılıçzâde Hakkı imzalı “Pek Uyanık Bir Uyku” başlıklı yazıda ortaya koymuşlardır. Bunlar çağdaşlaşmayı “ya garplılışırız ya da mahvoluruz”

hizasında genişler ama bu genişleme hızlı bir yürüyüşe engel olacak kadar değildir. Camadan’ın (kravaz yecek) kol uçları kişinin serbestçe çalışmasına izin verir, ne çok dar, ne çok geniştir. Kalın ve sıcak tutan bir yün kuşak giysinin alt ve üst bölümlerini sımsıkı birbirine bağlar ve her bölümün vücuda tam oturmasını sağlar. Zarif şekli ve iyi kesimiyle cepken, hava sıcak olduğu zaman bir süs, hava soğuyunca vücudu koruyan ve sımsıkı sarınılan ek bir öğedir ve çalışırken kişiye engel olmaz. Camadan ve cepken giysinin kişiliği gösteren bölümleridir ve çok sayıda süslemenin işlenmesine olanak sağlayan geniş, düz bölümleri vardır. Bunlardaki belli başlı süsleme motifleri hafif değişikliklerle, aşırılığa kaçmadan, potur’un dış yüzeylerinde yinelenir ve yemeni adlı kırmızı ayakkabıları örten göstermelik tozlukların üstünde, en karmaşık motifleriyle boylu boyunca kendini gösterir. Başa İstanbul modasına uygun bir fes giyilir ve yeşil maroken kılıfı içinde uslu uslu yatan, fildişi saplı bir kama kuşağın içine sokulur. (Osman Hamdi Bey ve De Launay, **1873 Yılında Türkiye’de...**, s. 48.)

¹⁷²⁴ Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim...”, s. 8.

¹⁷²⁵ Mustafa Keskin, “Mehmet Akif Ersoy’a Göre Doğu’nun Geri Kalmışlığının, Batının Gelişmişliğinin Eğitim-Öğretim İle İlişkisi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2005, s. 2.

sözleriyle açıklarlarken, Batının gülü ve dikeniyi birlikte alınmasını istemişlerdir. Kadın konusunda tek eşle evliliği, Avrupa medeni kanununu, kadınların tıp tahsili yapmalarını ve adab-ı muâşeret kuralları çerçevesinde dilediği gibi giyinmesi gerektiğini; fesin yerine yeni bir serpuş giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnızca din adamları tarafından giyilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İslamcılar dini ve manevi değerlerin korunmasını ve kadının tesettüre riayet ederek istediği eğitimi alabileceğini ve istediği işte çalışabileceğini ileri sürmüşlerdir. Türkçüler ise dil, tarih ve kültürde büyük Türk birliğini, kadının kıyafeti konusunda ise, onun giysisinden ziyade aile ve toplum içindeki eğitim, çalışma ve sosyal hakları üzerinde durmuşlardır. 1908 sonrası Avrupai giyim tarzı dini ve mill değerlerle birlikte ele alınmıştır. Bu dönem kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millileşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Giyimde milli ürünlerin kullanılması tercih edilmiştir.¹⁷²⁶

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında göçmen olarak Kafkaslar, adalar ve Balkanlardan Anadolu'ya gelenlerin kıyafetlerinin farklı olması, giyim ve kuşamda tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Özellikle bu dönem içerisinde kadınların çalışma hayatına atılmalarıyla birlikte, eski giysiler yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini yeniden düzenlemeye çalışmıştır³⁶. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekimi'nde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede, kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları ve uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştur. Bu arada Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Güney Cepheilerine sevk edilen askeri birliklerin "kabalak" isimli başlığı giymelerini zorunlu tutmuş ve bu serpuşun adına "Enverî" adı verilmiştir. Osmanlı Devleti, giyim ve kuşam tartışmasının yaşandığı bu ortam içerisinde girmiş olduğu Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bu savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile ağır bir yenilgiyi kabul etmiştir.¹⁷²⁷

¹⁷²⁶ Ayten Sezer Arıç, "Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 64-65-66. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/turklerdeki-kiyafetin-kisa-tarihi>, Son Erişim Tarihi; 31.05.2015.

¹⁷²⁶ Kemal Çiçek, "Kılık Kıyafete Karışmak Muhafazakâr Bir İktidarın Alametlerindendir", **Bugün Gazetesi**, 05.10.2014.

¹⁷²⁷ Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim...", s. 11.

Tarihi süreç içerisinde başlıklar yeniliğin ve değişimin simgesi olagelmıştır. Osmanlı Devleti döneminde, çöküşü durdurma gayretleri içinde değişme ve yenileşme yine başlıklar üzerinden ilerlemiştir. Bu kez değişimin adı fesdi. Ancak fes öyle çokta fazla yenileşmeyi sembolize edebilecek kullanışlı ve modern bir başlık değildi. Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde değişimin adı bu kez de şapka olacaktır.¹⁷²⁸

Resmi ve sivil kıyafetlerle ilgili düzenlemelere Cumhuriyet döneminde de çok önem verilmiş ve çıkarılan kanunlarla giyim şekli belirlenmiştir. Böylece yeni Türk toplumunda modern bir görünüşün hâkim olmasına gayret edilmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kıyafetleri, yakın çevresindeki devlet adamlarından başlamak üzere zamanla toplumun çeşitli kesimlerini içine alacak derecede önemli bir örnek oluşturmuştur.¹⁷²⁹

Kıyafet konusunda eski görünümü çağdaş hale getirmek, kıyafette de modern dünya ile birlikte hareket etmek için 1925'ten itibaren 1934'lere kadar süren çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde erkekler için şapka giyilmesi, din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesi kanunla belirlenirken kadınların çağdaş kıyafet giymeleri teşvik edilmiştir.¹⁷³⁰

Temps Gazetesi adına 1922 yılında Anadolu'ya gelen ve beş yıl burada kalan Paul Gentizon isimli Fransız yazarın kaleme aldığı; "Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu", isimli kitaptan yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yapılan kıyafet değişikliğini ve renklerin bu kıyafetlerdeki kullanımını daha yakından görmeye çalışalım;

"Mustafa Kemal'in Kastamonu'da yaptığı konuşmada "uygar milletlerin giyimini" ülkeye sokmak işareti verdiği günden sonra Türk toplumunun görünümü kesin biçimde değişti. Zira önerilen reform, sadece fesin şapka ile yer değiştirmesinden ibaret değildi. Milletın tüm giysi biçimi söz konusuydu. Bu inkılâp Türk gardırobunu tümü ile altüst etti. 1925 yılı sonbaharında, devlet başkanının başkanlık edeceği Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında, bütün milletvekilleri eksiksiz olarak, son model frak, gömlek ve beyaz kravat, siyah ayakkabı giyinmiş olarak hazır bulundular. Ayrıca,

¹⁷²⁸ Aydın, "Türk Yaşam Kültürünün...", s. 31.

¹⁷²⁹ İpşirli, "Kıyafet...", s. 512.

¹⁷³⁰ Ayten Sezer Arıç, "Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 64-65-66. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/turklerdeki-kiyafetin-kisa-tarihi>, Son Erişim Tarihi; 31.05.2015.

Müslüman bir meclisin bu parlamenterleri, ilk defa, başı açık oturuyorlardı. Sonuç olarak denilebilir ki, o gün, Ankara'daki meclis, giysi biçimiyle yeni dönemi çok güzel simgelemekteydi. Artık ne gösteriş, ne görkemli bir durum, ne renk renk işlemeli giysilere bürünmüş kapıcılar, ne de sirmalar ve yıldızlarla süslü bakanlar vardı. Bunlar yerini sade siyah giysilere bırakmışlardı, öyle ki, bu durum karşısında insan kendine, Küçük Asya'nın göbeğinde bir Müslüman meclisinde mi, yoksa Batı Avrupa'nın bir parlamentosunda mıyız? diye sormaktan kendini alamaz".¹⁷³¹

Bugün Türk insanı tüm dünyada olduğu gibi, teknolojinin durmak bilmez gelişmesi karşısında sürekli zamanla yarışmak zorunda olup, günlük işlerini zorlaştırmayacak giyim tarzı geliştirmiştir. Başlangıçta batılı giyim tarzı olarak beliren giyim tarzı, bugün için, dünyadaki gelişmiş ülkeler tarafından kullanılarak neredeyse evrensel nitelik kazanmıştır.¹⁷³²

5. 6. İslamiyet'ten Sonra Türk Kültüründe Halı ve Renkler

Pazırık halısından sonra düğümlü halılara İslam ülkelerinde ilk kez Selçukluların egemen oldukları XI. Y. y.'da rastlanmaktadır. Bu durum düğümlü halıların Asya'dan İslâm uygarlığına ve Anadolu'ya Selçuklular tarafından getirildiğini göstermektedir. Konya Alâeddin Camii'nde bulunan hakiki Gördes düğümlü halılar ile düğümlü halıların tarihinde ilk defa düzenli ve sürekli bir gelişme başlamıştır. Alman Konsolosu Loytved tarafından 1905 yılında Konya Alaeddin Camii'nde bulunmuş olan bu halılar sekiz tanedir ve bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir. Bu halılar yıpranmış olmalarına rağmen desenlerindeki arkaik ifadede beliren asalet ve renklerdeki sade fakat olgun ahenk ile etkileyici bir görünümde dirler.¹⁷³³ XII.-XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu halıları, XIX. yüzyıl sonuna kadar süren sekiz asır boyunca Anadolu halı sanatının temel taşlarını oluşturmuş ve dünya halı sanatının ilk abidevi örneklerinin verildiği dönem olmuştur.¹⁷³⁴ Anadolu halı sanatının ilk önemli eserleri ise XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu Selçukluları döneminde Konya, Beyşehir, Aksaray ve Sivas'ta dokunur. Selçuklu halıları, renk ve dekor bakımından oldukça göz kamaştırıcıdır. Renkler az kullanılmış olmasına rağmen aynı rengin farklı tonları bir

¹⁷³¹ Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren; Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 127-129.

¹⁷³² Aydın, "Türk Yaşam Kültürünün...", s. 35.

¹⁷³³ Bayraktaroğlu, "Çanakkale...", s. 237-238.

¹⁷³⁴ Selman Kardeşlik, "Avrupa Resim Sanatında Tasvir Edilen Anadolu Selçuklu Halıları", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı: 6, 2013, s. 42.

arada uyumlu bir şekilde uygulanmıştır. Mavi ve kırmızı renkler, halılardaki ana renklerdir. Bazen de sarı ve yeşil renkler kullanılmıştır.¹⁷³⁵ Özellikle XIV. ve XV. yüzyıl halıları da, teknik ve motif bakımından Selçuklu halı sanatının prensiplerine bağlı olarak aynı geleneği devam ettirmiş ve gelişimini sürdürmüştür. Dolayısıyla Selçuklu halı sanatının XV. yüzyılın ortalarına kadar klasik üslubunu devam ettirdiği kabul edilir.¹⁷³⁶ Bu halılarda beyaz ve kahverengi renkler daima geri plandadır. Zemin ve motif arasındaki ton farkları ve motiflerin, sonsuzluk ifade eden bir anlayışla sıralanması, aynı örnekli sade desenlere, zengin bir görünüş vermiştir.¹⁷³⁷

Bilindiği gibi XVI. yüzyıl Osmanlı Devletinin her alanda olduğu gibi tezyinat (süsleme) alanında da zirvede olduğu bir dönem olmuştur.¹⁷³⁸ Bu bağlamda, XVI.-XVIII. yüzyıllar Osmanlı halıcılığının da en parlak dönemini teşkil eder. Bu dönemde Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Konya, Niğde, Kırşehir, Sivas ve Kayseri Anadolu'nun en önemli halıcılık merkezleriydi. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in fethettiği, halıcılığıyla ünlü Tebriz'den İstanbul'a değişik mesleklerde 1000 kadar sanatkârla döndüğü söylenir; bunların içinde muhtemelen halı ustaları da vardı.¹⁷³⁹ Anadolu halı sanatının ikinci ve en önemli parlak devri, XVI. yüzyıl ile başlar ve XVII. yüzyıl boyunca devam eder. Bu dönemde dünyanın en harika halıları sayılan Osmanlı Saray Halıları ve Uşak Halıları dokunur. Özellikle “madalyonlu” ve “yıldızlı” olarak nitelenen iki ana grupta gelişen Uşak halıları, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca dünya halı sanatının öncülüğünü yapmıştır.¹⁷⁴⁰ Uşak, Kula, Bergama, Gördes, Lâdik, Milas, Kırşehir başlıca halı üreten merkezler olmuşlardır. XVIII. yüzyıl'dan sonra ise, diğer sanat dallarında olduğu gibi, halıcılıkta da bir yavaşlamanın başladığını görüyoruz. Bu yüzyıldan sonra Türk halıcılığı ismarlama aldığı için bir ev sanayii haline gelmiştir. Türkiye bir halı pazarı olmuş ve İzmir limanından, İzmir halıları adı altında devamlı ihraç edilmiştir. Fakat üretimin artması halıda kalite ve desen yönünden bir düşüş ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁵ Selman Kardeşlik, “İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde Konservasyon Çalışmaları ve Yeni Keşfedilen Selçuklu Halıları”, **Restorasyon Yıllığı Dergisi**, S. 1, 2010, s. 116.

¹⁷³⁶ Kardeşlik, “Avrupa Resim Sanatında...”, s. 42, 44.

¹⁷³⁷ Mustafa Yıldırım, “Anadolu Selçuklu Halıları İle Azerbaycan Halıları Arasındaki Motif Birliği Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, Konya, 2010, s. 258.

¹⁷³⁸ Hasan Korkmaz, “Beyaz Zeminli Uşak Halılarındaki Kuş Motifine Dair Bir Çözümleme”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 3/1, 2010, s. 19.

¹⁷³⁹ Bozkurt, “Halı”, s. 256.

¹⁷⁴⁰ Kardeşlik, “İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde...”, s. 117.

¹⁷⁴¹ Bayraktaroğlu, “Çanakkale...”, s. 237-238.

Halının ham maddeleri yün (koyun, deve), ipek, pamuk ve tiftik olup, düğüm ipleri yün veya ipekten (yahut bu ikisinin karışımı) yapılır; pamuk ve tiftik ise daha çok arış (çözgü) ve argaç (atki) iplerinde kullanılır. Kalite ham maddeye bağlı olduğundan yün halılarda düğüm ipleri için hayvanın sırtından alınan uzun yünler tercih edilir. Büyük bir önem taşıyan iplerin boyanmasında XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar yalnız bitki ve böceklerden elde edilen doğal boyalar kullanılmıştır. Mesela mavi, indigo ve çivit otundan; sarı safran çiçeğiyle zerdeçal kökünden; mor, dikenli deniz salyangozundan; kırmızı da kök boya ile kırmızı böceğinden elde edilirdi. 1860' lardan itibaren Batı'da kimyanın gelişmesiyle doğal boyaların yerini hızla sentetik boyalar almış ancak kaliteliyelerinin çok pahalı olması sebebiyle tercih edilen ucuz boyalar, halıların yıkanması sırasında renk ve motiflerin birbirine karışmasına yol açmıştır.¹⁷⁴²

Boyama ve nakış halının değerini artıran önemli bir faktörlerdir. Son yüzyıldan önce halıda hiç kimyasal boya kullanılmamıştır. Bundan yaklaşık yüz yıl öncesine kadar çeşitli bölgelerimizde yetişen bitki ve köklerinden doğal boyalar elde edilir ve halı ipleri bu boyalarla boyanırdı. Bu iş için Kayseri, Niğde ve Ankara civarında cehri çalılıarı yetiştirilirdi. Bunlardan altın sarısı renkler elde edilirdi. Bunun yanında taze ceviz kabuğu, soğan kabuğu, mazı, palamut, sarı ot kökü, ekliz otu kökü, somak, nar kabuğu gibi bitkilerden boya elde edilirdi. Bu boyalarla boyanan iplerle dokunan halıların yüzlerce yıl solmadan kaldığına şahit oluyoruz. Hatta bu boyalar yüzyıllar geçtikçe halıya daha güzel görünüm ve parlaklık vermektedir. Ancak bugün ne bu bitkiler yetiştirilmekte, ne de bu tür boyama yapılmaktadır.¹⁷⁴³

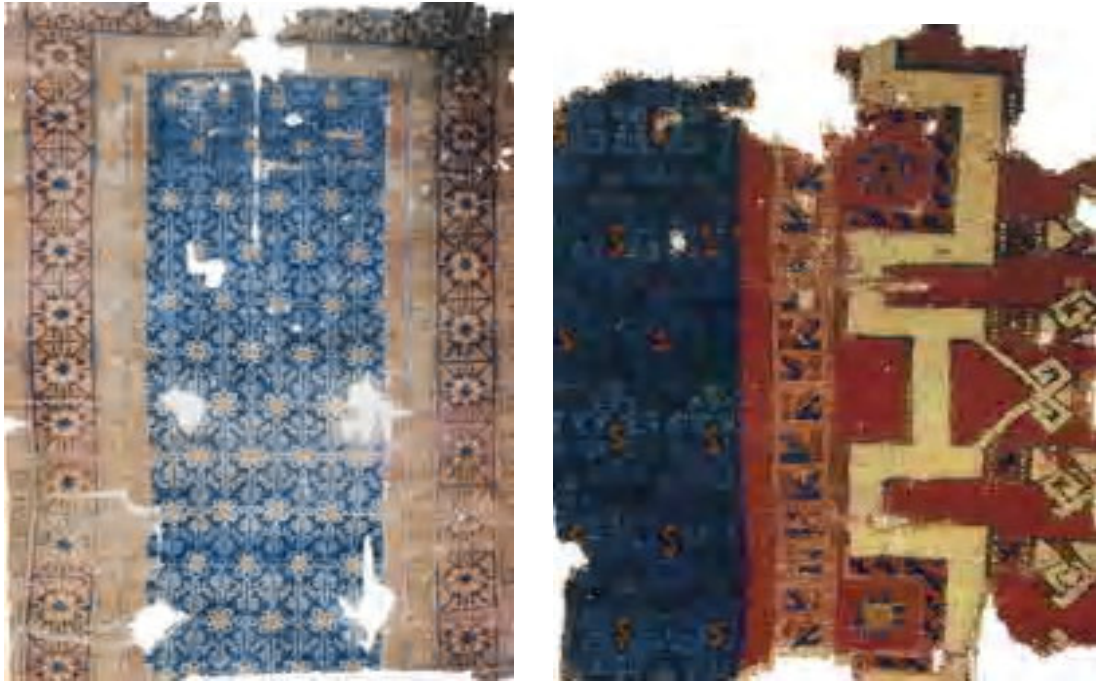
¹⁷⁴² Bozkurt, "Halı", s. 251-252.

¹⁷⁴³ Kasım Karahan, "Halıcılığın Tarihi İçinde Türk Halıcılığının Yeri Ve Yapısı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1989, s. 139. (Türkiye'de doğal boyacılık bir ata sanatı olarak yüzyıllardan beri yapılmıştır. Doğal boyacılık Türklerde ileri düzeyde uygulanmış ve Dünyada doğal boyacılık açısından örnek teşkil etmiştir. Halı ve kilim iplikleri boyanmasında bazı bitkilerin tamamı kullanılırken bazılarının ise çiçek, tohum, yaprak, gövde kabuğu, meyve kabuğu, toprak altı sürgünü, kökü vb. kısımları kullanılmaktadır. Bir ata sanatı olan dokumacılık, Anadolu'da bitkisel boyacılıktan ayrı düşünülmemelidir. Anadolu'da genellikle kadınlar boya bitkilerini ustaca kullanarak boyarmaddeleri kendileri elde etmiş ve lif, iplik, kumaşları boyamışlardır. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait renklendirme yöntem ve bilgileri şer' i mahkeme sicilleri ile arşiv vesikalarında görülmektedir. Çeşitli yörelerde bitkisel boya tarımının yapıldığı ve hatta yurtdışına satıldığı kayıtlarla belgelenmektedir. Bitkisel boyacılık 19. yy sonlarına kadar gelişme göstermiştir. Anadolu'da bitkisel boyacılıkta kullanılan pek çok rengi veren bitkilerin ziraati yapılmış, kökboya, cehri, safran gibi bitkiler dünya çapında önemli bir yer tutmuştur. (Hürrem Sinem Şanlı, "Halı Ve Kilim İpliklerinin Boyanmasında Kullanılan Renkler Ve Bu Renkleri Veren Bitkiler", **e-Journal of New World Sciences Academy**, Volume: 6, Number: 4, 2011, s. 464-466.)

Fotoğraf 46. XIII. Yüzyıl Selçuklu Halı Örnekleri.¹⁷⁴⁴

¹⁷⁴⁴ Türk-İslam Eserleri Müzesi-İstanbul. 23 Haziran 2014 tarihinde İstanbul ziyaretim esnasında fotoğrafladım.

Fotoğraf 47. XIII. Yüzyıl Selçuklu Halı Örnekleri. ¹⁷⁴⁵

Fotoğraf 48. XVII. Yüzyıl Osmanlı Dönemi. XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi. ¹⁷⁴⁶

¹⁷⁴⁵ Türk-İslam Eserleri Müzesi-İstanbul. 23 Haziran 2014 tarihinde İstanbul ziyaretim esnasında fotoğrafladım.

¹⁷⁴⁶ Türk-İslam Eserleri Müzesi-İstanbul. 23 Haziran 2014 tarihinde İstanbul ziyaretim esnasında fotoğrafladım.

5. 7. Türk Çini Sanatı ve Renk

Çini sözcüğün kelime anlamı pişmiş topraktan yapılan, levha biçiminde, bir yüzü renkli ve sırlı duvar kaplama malzemesi anlamına gelmektedir. Çini ve seramik imalatı aynı olmakla birlikte genellikle yayınlarda mimariyi süsleyen ve giydiren örneklerle çini, kullanım eşyası olarak yapılan tabak, vazo, kandil vs. için seramik terimleri kullanılır.¹⁷⁴⁷ Çini kelimesinin “i” ilgi harfiyle türetilmiş olması ilk bakışta çiniciliğin Çin’den geldiği kanısını uyandırmaktadır. Ancak çiniciliğin Türklere özgü bir sanat olduğu sanat tarihi uzmanlarınca kabul edilmektedir.¹⁷⁴⁸ Çeşitli biçimlerdeki levhaların renklendirilip sırlanarak fırınlanması sonucu eriyen sıranın, çini hamurundan yapılmış levha üzerinde meydana getirdiği koruyucu saydam tabaka çini sanatının esasını oluşturmuş ve kullanıldığı mimari süslemeye solmayan bir renklilik sağlamıştır.¹⁷⁴⁹ Mimari eserlerde çini süslemelerin bu sanat dalının asıl gelişmesini sergilediği Türk-İslam sanatında Karahanlılar, Gazneliler ve Harzemşahlar’dan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Horasan ve İran’daki XI-XII. yüzyıllara ait Büyük Selçuklu yapılarının çinilerle süslü olduğu, yazılı kaynaklardan ve kalıntılar üzerindeki izlerden öğrenilmektedir.¹⁷⁵⁰

Selçukluların 1071’de Malazgirt Savaşı’yla Bizans’ı yenmesinden sonra Anadolu, hem Selçuklular hem de çini ve çini sanatı için yeni bir vatan olmuştur. Bu topraklardaki çini sanatı, 13. yüzyılda Selçuklu mimarisinin doruğa ulaştığı dönemde gelişmiş ve buna bağlı olarak da pek çok camii, medrese, türbe ve saray duvarları çinilerle bezenmiştir. Başlıca turkuaz, kobalt ve mor renklerin kullanıldığı geometrik desenli çini ve çini mozaikler iç mekânlarda tercih edilirken, dışta da sırlı veya sırsız tuğlalar kullanılmıştır. Figürlü sanat eserlerini kullanmaktan çekinmeyen Selçuklu sanatkarlar özellikle hayvan tasvirlerinde çok başarılı olmuşlardır.¹⁷⁵¹ Sivas’taki Gök Medrese (1272), Selçuklu çini sanatının XIII. yüzyılın sonuna doğru vardığı noktayı ve özellikle eyvan tonozunun içindeki örneklerle mozaik çininin kabartma olarak da uygulandığını ortaya koyar.¹⁷⁵²

¹⁷⁴⁷ Nilgün Cura, **Erken Osmanlı Mimarisinde Renkli Sır Tekniğindeki Çiniler (1300-1453)**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008, s. 1.

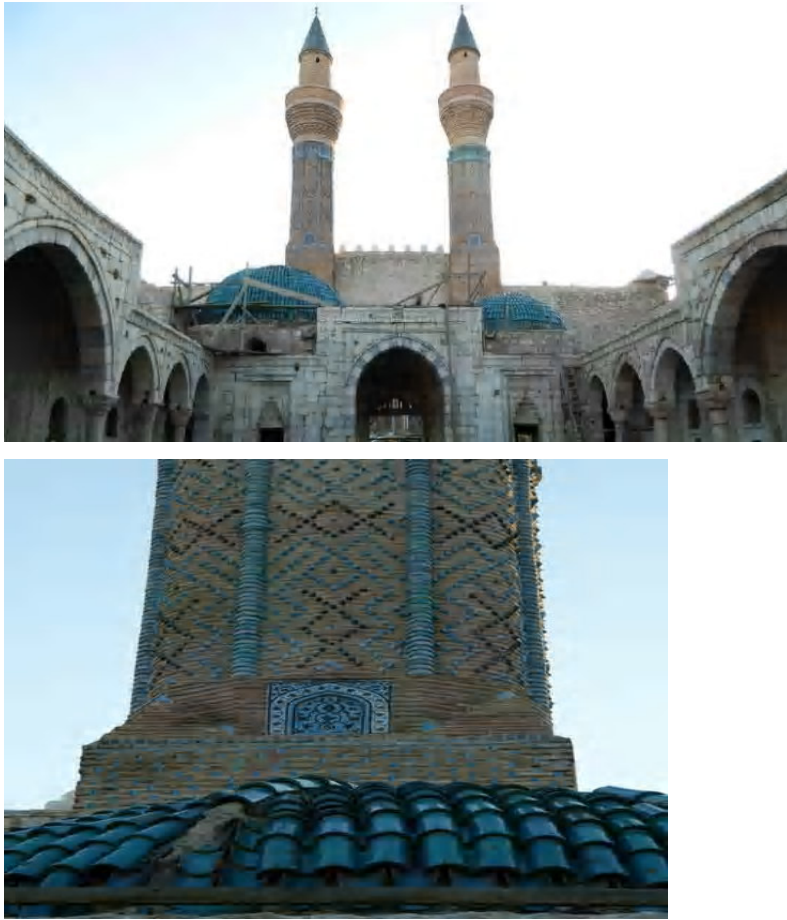
¹⁷⁴⁸ Aysun Küçükylmazlar, **İstanbul Ticaret Odası Çini Araştırması**, İstanbul, 2006, s. 3.

¹⁷⁴⁹ Şerare Yetkin, “Çini”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 329.

¹⁷⁵⁰ Yetkin, “Çini”, s. 329.

¹⁷⁵¹ Küçükylmazlar, **İstanbul Ticaret...**, s. 3.

¹⁷⁵² Yetkin, “Çini”, s. 330.

Fotoğraf 49. Gök Medrese-Sivas¹⁷⁵³

Anadolu Selçukluları döneminde görülen çini teknikleri ve süsleme kompozisyonları, Beylikler ve Erken Osmanlı döneminde kullanılmaya devam edilmiştir. Erken Osmanlı dönemi çini sanatında, Anadolu Selçuklu Devleti süsleme sanatında kullanılan çini-mozaik ve tek renk sırlı düz ve yıldızlı çiniler görülür. Bunun yanında Erken Osmanlı Döneminde çini süslemede yeni teknik arayışları içerisine girilmiş, Osmanlı Beyliği'nin güçlenmesi ile birlikte XIV. yüzyılın sonlarından başlayarak Anadolu çini ve seramik sanatında bir atılım görülmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan renkli sır tekniğinde, çini ve mavi-beyaz olarak adlandırılan çiniler dönemin Türk çini sanatına kazandırdığı yenilikler olarak görülür. Selçuklu döneminde çini üretim merkezi Konya iken, Osmanlılar döneminde, XV. yüzyıldan itibaren İznik çini üretim merkezi olmuştur. Genel olarak Osmanlı döneminde Kütahya, Bursa, İstanbul'da çini merkezlerindedir.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵³ <https://geolocation.ws/v/P/92479454/sivas-gk-medrese-gk-madrasa-1271-12/en#>, Son Erişim Tarihi, 25.05.2015.

¹⁷⁵⁴ Cura, **Erken Osmanlı Mimarisinde....**, s. 8.

Osmanlı çini sanatı üslûbu, Bursa’da Yeşil Cami ve türbe ile başlamaktadır. Osmanlı çinileri ilk dönemlerde renk bakımından daha zengindir.¹⁷⁵⁵ Yeni dönemde Selçuklu geleneğini sürdüren, firuze, kobalt mavisi, patlıcan moru, siyah renkli sırlara ilaveten, beyaz, fıstık yeşili, sarı, eflatun sırlar kullanılır. Erken Osmanlı çinilerinde genellikle sır altına astar kullanılmaz. Erken Osmanlı çinilerinin en karakteristik motifi de iri beyaz hatai denilen figürlerdir.¹⁷⁵⁶

İstanbul’un fethi ile başlayan Osmanlı Türk mimarisi bezemeciliğinde de türlü renk ve şekillerde çiniler kullanılmıştır. XV. Y. y. Osmanlı çinilerinde yeşil, firuze (Turkuaz), lacivert, patlıcan moru tercih edilen renklerdir. XV-XVI. Y. y. başında kullanılan renkler, sır tekniğinde yapılmış çinilerde eskiden beri kullanılan mavi, lacivert, siyah, beyaz, sarı, fıstık yeşili ve altın yıldız örnekleri ile firuze gibi renklere bol miktarda rastlanır. XVI.-XVII. y.y. Osmanlı çinilerinde hem teknik hem de renk açısından büyük gelişmeler görülür. İznik ocaklarında üretilen bu yeni örneklerde, sır altı tekniğinde yapılmış olan bu çinilerde hâkim olan renkler, domates kırmızısı, mercan kırmızısı, beyaz, mavi, lacivert, firuze, yeşil ve siyahtır.¹⁷⁵⁷

Bu döneme ait en önemli örnekler arasında Çinili Köşk ve Topkapı Sarayı gelmektedir.¹⁷⁵⁸

Fotoğraf 50. Çinili Köşk’ün Giriş Kapısı (Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak kullanılıyor.)¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵⁵ Filiz Nurhan Ölmez, Fatma Nilhan Özaltın, “Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler”, *ART-E (Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi)*, C. 2, S. 7, Mayıs-2011, s. 22.

¹⁷⁵⁶ Cura, *Erken Osmanlı Mimarisinde...*, s. 8.

¹⁷⁵⁷ Tülay Özdemir, “Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s. 396.

¹⁷⁵⁸ Koyunoğlu, “Türk Mimarisinde Çini...”, s. 10.

Fotoğraf 51. Çinili Köşk (İstanbul Arkeoloji Müzesi) ¹⁷⁶⁰

Fotoğraf 52. Topkapı Sarayındaki Sünnet Odası ¹⁷⁶¹

Osmanlı Türk mimarları binaların sade, taş cephelerinde bir renk ahengi oluşturmak için büyük çini panolar da kullanmışlardır. Bunların en güzel örnekleri Ayasofya Camii

¹⁷⁵⁹ <https://geolocation.ws/v/P/29638266/archaeological-museum-inili-kk-arkeoloji/en>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.

¹⁷⁶⁰ <https://geolocation.ws/v/P/29638266/archaeological-museum-inili-kk-arkeoloji/en>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.

¹⁷⁶¹ <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/content/s%C3%BCnnet-odas%C4%B1>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015. (Topkapı Sarayı'nın Galata'ya bakan en gösterişli cephesinde yer alan yazlık köşkün, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yapıldığı düşünülmektedir. Padişahın yazlık odası olarak tasarlanmış bu saray köşkünün, Sünnet Odası olarak anılmasının sebebi, Sultan III. Ahmet'in (1703-1730) şehzadelerinin sünneti sırasında bu köşkün kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Cephesindeki mavi-beyaz renkte, saz üslubunda yapılmış olan çiniler 16. yüzyılın ünlü nakkaşı Şah Kulu'na aittir.)

yanındaki (Mimar Sinan'ın eseri olan) İkinci Selim Türbesi ön cephesi kapı yanı duvarlarında vardır.¹⁷⁶²

Fotoğraf 53. İkinci Selim Türbesi'nin Girişinin Sağında ve Solunda Yer Alan Çiniler.¹⁷⁶³

İznik çinileri XVI. yüzyıl'da büyük bir gelişme yaşamıştır. Bu yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı çini sanatına sır altı tekniği hâkimiyeti girmiştir. Şeffaf sıran altına uygulanan natüralist çiçekler ve hatayi grubu süslemeler sıkça kullanılmıştır. Motiflerde lale, karanfil, narçiçeği, sümbül, şakayık, baharda açmış erik ve kiraz dalları ve hançer gibi kıvrık olan iri yeşil yapraklar çiçeklerin aralarını doldurmuştur. Devrin en önemli özelliklerinden birisi de kabarık mercan kırmızısıdır. Bunun yanında firuze, koyu yeşil, mavi, lacivert, beyaz ve siyah gibi renklerin de kullanımı devam etmiştir.¹⁷⁶⁴ Çini sanatında, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zirveye ulaşılmışken, XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren teknik açıdan bir duraklama ve gerileme başlar. Mercan kırmızısı kahverengiye dönüşür. Öteki renkler solar, sır altında akmalar görülür. Sır parlaklığını yitirir, çatlaklar belirir. Beyaz zemin ise kirli ve benekli bir görünüm kazanır. Desenler, bir süre daha eski güçlerini korumakla birlikte gittikçe inceliklerini yitirir ve donuklaşırlar. Sağlam siyah dış çizgilerin yerini ince mavi bir çizgi alır. XVII. yüzyılda İznik'in gittikçe azalan etkinliğinin yerini Kütahya almaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl

¹⁷⁶² Arif Hikmet Koyunoğlu, "Türk Mimarisinde Çini Sanatı Ve Bezemeleri", **Mimarlık Dergisi**, Sayı: 7-8, 1984, s. 10.

¹⁷⁶³ http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=18305, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.

¹⁷⁶⁴ Nevin Begeç, **İstanbul Çinili Cami Çinileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos-2011, s. 27-28.

başlarında İznik çiniciliği tamamen son bulur. Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Türk çini sanatını yeniden canlandırmak için girişimlerde bulunurlar ve İstanbul Tekfur Sarayı'nda İznik'ten getirilen ustabaşı ve fırın malzemeleriyle yeni bir imalathane kurulur. Başlangıçta İznik çinilerinin benzerleri yapılır; ancak bu deneme çok kısa sürer ve yirmi beş yıl sonra Tekfur çiniciliği de son bulur. Kütahya çiniciliği neo-klasik üslubun hâkim olduğu XX. yüzyılın başlarında yeni bir canlanma ile değişerek İznik çinilerinin klasik desenlerine dönmüş ve başarılı örnekler vermeye başlamıştır. Eyüp'teki Mehmet Reşat Türbesi'nin (1918) içini kaplayan panolar asma yapraklı selvi ağaçları vazodan taşan çiçekler, bahar dalları ve kırmızının da katıldığı renk çeşitlemesiyle bu canlanışı gözler önüne sermektedir. Böylece Osmanlı çini sanatının en görkemli örnekleri, küçük çapta da olsa XX. yüzyılın başında yeniden yaşatılmaya çalışılmıştır. Bugün ise Kütahya çiniciliği zaman zaman Türk çini sanatının parlak geçmişini hatırlatan örneklerle varlığını sürdürmektedir.¹⁷⁶⁵

Fotoğraf 54. Sultan Mehmet Reşat Türbesi.¹⁷⁶⁶

5. 8. İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Türklerde Bayraklar ve Renkleri

5. 8. 1. Hz. Muhammed'den İtibaren İslam Dünyasında Bayrak ve Renk

Türkler, İslam dinini kabul ederek İslam Medeniyeti dairesine dâhil oldukları zaman, İslam Dünyası'nda Abbasiler, Samanoğulları gibi teşkilat yapısının mükemmeliyeti açısından önemli devletler bulunmaktaydı. Türkler, elbette İslamiyet'ten önceki kültürel

¹⁷⁶⁵ Şerare Yetkin, "Çini", T. D. V. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, s. 333-334.

¹⁷⁶⁶ http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30419, Son Erişim Tarihi; 28.05.2015.

değerlerinin birçoğunu muhafaza etmekle beraber, İslam halkası içerisine dâhil olmakla, İslam Medeniyeti içerisindeki pek çok özelliği de kendi bünyesine katmıştır.¹⁷⁶⁷

Arap kabileleri daha İslamiyet'ten önce bayrak kullanıyorlardı. İslamiyet'le beraber, Hz. Peygamber ve ilk halifeler zamanından başlayarak bayrak kullanma âdeti hem pekişti hem de yaygınlaştı. Emeviler ve Abbasiler zamanında çeşitli renklerde ve isimler altında bayraklar kullanılmaya başlandı. Emeviler ve Endülüs Emevileri beyaz renkli bayraklar kullanırken, Abbasiler siyah bayrak kullanmışlardır. Fatimiler ise daha çok yeşil renk kullanıyorlardı. Abbasiler siyah rengi diğer hâkimiyet alametlerinde de kullanıyorlardı. Abbasi Halifeleri, kendilerini halife olarak tanıyan bağımsız devletlerin başkanlarına, menşur ve hilat gibi birtakım vesika ve alametlerle beraber siyah bayrak da gönderiyorlardı. Emevi ve Abbasiler zamanında isyan çıkaran ve merkezi yönetimle ters düşen topluluklar, onların renklerinden ayrı ve hatta tam tezat oluşturacak şekilde renklerden bayraklar kullanırlardı. Hükümdara, veliahda, büyük devlet adamlarına, komutan ve askeri kıtalara ve donamaya özel ayrı ayrı bayraklar olmakla beraber, çeşitli kabilelerin, Hz. Peygamber'in soyundan gelen Seyitlerin, çeşitli esnaf teşkilatlarının, çeşitli tarikatların birbirinden tamamen farklı bayrakları vardı.¹⁷⁶⁸

Hz. Muhammed'in ilk defa, Medine'ye girerken bayrak kullandığı tespit edilmiştir. Hz. Peygamber katıldığı savaşlarda ve gönderdiği ser'iyelerde bayrak ve sancak kullanmıştır. Bedir Savaşı'nda Müslümanlar beyaz sancak, Uhut Savaşı'nda ise siyah sancak kullanıyorlardı. Yine, Hz. Muhammed bizzat kendi eliyle, Mute Savaşı'na giderken sancağı İslam Ordusu'nun kumandanı Hz. Zeyd'e teslim etmiş ve "Sen şehit düşersen sancağı Hz. Cafer alsın", demiştir. Hz. Zeyd şehit olunca, sancağı, Hz. Cafer almış, Hz. Cafer de şehit düşünce sancağı Hz. Abdullah b. Revaha almış, o da şehit düşünce sancağı Hz. Halid b. Velid almış ve Müslümanlar zafere ulaşmışlardır.¹⁷⁶⁹

Hz. Muhammed'in hayatında daha pek erken bir devrede bayrak görülür. Hz. Muhammed, özellikle Medine'ye varışından itibaren sadece birkaç ay geçmesini müteakip artık savaş halinde bulunduğu Mekkelilere ait kervanların yolunu kesmek için bazı askeri birlikler göndermeye başlamıştı. İşte bayrağın bu seferlerde kullanılmaya

¹⁷⁶⁷ Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 157-158.

¹⁷⁶⁸ Köprülü, "Bayrak", s. 405-406.

¹⁷⁶⁹ M. Bahâüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Simge Renkler ve Siyasi Anlamları" **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 17, Bahar-2004, s. 113., Mehmet Dere, "Bayrak Sevgisi", **Somuncu Baba Dergisi**, S. 134, Aralık-2011, s. 41.

başladığını görmekteyiz. Hz. Muhammed bir kimseyi kabilesinin başkanı olarak tayin ederken ona bir bayrak veriyordu. Bu bayrak barış zamanında kabile başkanında durması bir yana aynı zamanda merkezi İslam ordusuna o kabileden katılan birliğin asıl ordu içinde diğerlerinden ayırt edilmesinde de kullanılıyordu. Genellikle bu bayraklarda hâkim olan renk beyazdı.

Fakat Hz. Muhammed'in seferden sefere değişmeyen hususi bir bayrağı daha vardı ve onun katılmadığı askeri sefere başkanlık edecek bir kimseye de verilmeyen bu bayrak sürekli Hz. Muhammed'in huzurunda bulunurdu. Kaynaklar, "Ukaab" adını taşıyan bu bayrağın siyah renkli olduğunu ve Hazreti Ayşe'ye ait bir kaftan veya sırt atkısından biçilip dikildiğini kaydediyorlar. Hz. Muhammed'in, çevresine beyaz bayrağı verirken, kendisine siyah bayrağı seçmiş olması oldukça düşündürücüdür. Kişisel kanaatime göre beyaz şeriatı yani zahiri, siyah ise hakikati yani batını temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle söylersek beyaz küçük cihada siyah ise büyük cihada karşılık gelmektedir. Hz. Muhammed'in; "Küçük cihattan en büyük cihada döndünüz bu en büyük cihat kulun nefesine karşı savaşıdır", sözünü hatırlamak lazım. Hz. Muhammed için cihadın yani siyahın başarıya ulaşmadığı yerde dış cihadın yani beyazın istenilen ve beklenen güzellikleri hayata taşıyamayacağı düşüncesi de dikkat çekmektedir. Bir başka açıdan bakarsak bu seçim şeriatsız hakikatin olamayacağı hakikati koruma yolunun bir anlamda şeriatın geçtiğinin uyarısını taşımaktadır. Belki de siyah bayrak kıyamette tüm insanların altında toplanacakları, bir rivayete göre diğer peygamberler de bulunmayan yalnızca Hz. Muhammed'e ait olan Livaü'l Hamd Sancağı'nın yani Hamd Sancağı'nın yeryüzündeki yansımalarının bir sembolüdür.¹⁷⁷⁰

İlk üç halife siyah, beyaz ve yeşil rengi tercih etti. Hz. Ali ise yeşil rengi kullandı ve bilhassa sarığında bu rengi, diğer bütün renklere tercih etti. Çünkü yeşil, Hz. Muhammed'in sevdiği renklereydi ve Hz. Ali'ye Hendek Savaşı'nı hatırlatıyordu. Bu ünlü savaşta, yeşiller giyinmiş olduğu halde, Amr İbn-i Abdüvüd'ü yenmişti. Bu bakımdan, bu rengi terk etmemenin uğur getireceğine inanıyordu. Halifenin son derece kuvvetli olan bu kanaatine, milletin bir inancı da katıldı. Müslümanlar yapılan ilk savaşlarda yeşil sarıklı meleklerin, Hz. Muhammed'in ordusuna yardım, ettiğine inanıyordu. Diğer taraftan Abdullah İbn-i Zeyd'de, günde beş vakit ezan okumanın

¹⁷⁷⁰ Necmettin Şahinler, **Siyah ve Yeşil-Kur'an'da Renk Sembolizmi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 65-66.

usulünü göstermek için, Allah tarafından gönderilen meleğin de, yeşil sarıklı olduğu kanaati vardı. Böylece yeşil, Hz. Ali'nin rengi oldu. I. Muaviye halifeliği ele geçirdiği zaman beyazı seçti, bundan sonra, beyaz bütün sarayının ve kendisinden sonra gelen Emevi halifelerinin rengi oldu. Ancak Miftah'ul-Hayr diye anılan I. Süleyman hariç. Daha çok yeşil sarık ve elbise giymek onun zevkini okşamıştı.¹⁷⁷¹ Abbasiler ise siyahı seçtiler ve bu rengi simgesel bir boyuta taşıdılar. Abbasilerin bayrak rengi olarak neden siyahı seçtiği konusunda çeşitli rivayet vardır. Birincisine göre; Huneyn Olayı ve Mekke'nin fethi gününde Hz. Muhammed amcası Hz. Abbas'a siyah bir bayrak vermişti. Abbasiler bundan dolayı siyahı bayrak rengi olarak seçtiler. Başka bir rivayet; Abbasilerin, Emevilere karşı simgesel bir renk haline getirerek bu rengi Abbasi ayaklanmasının bir sembolü haline getirmişlerdir. Abbasilerin, Emevilere karşı ayaklanan ilk hükümdarı İbrahim birliklerini siyah bayrak altında savaşa sürdü. O andan itibaren de I. Abdullah ve kendisinden sonra gelenler bu rengi kullandılar. Eski Araplarda intikam almak üzere kıyama geçtiklerinde, siyah sarık sararlardı. Başka bir rivayette ise Abbasilerin Hz. Davut'tan etkilendikleri şeklinde. Buna göre; Hz. Davut, Calut'la karşılaşırken siyah bir sancağı vardı. Başka bir rivayette Uhut Savaşı olduğu gün bazı sahabelerin siyah giyinmesidir.¹⁷⁷² Abbasi hanedanının gücünü kaybetmesini mütakip ve bilhassa Bağdat'taki iktidarının yıkılmasından sonra bütün Müslümanlar siyahı kötü bir renk olarak görmeye başladı. İşte bu bakımdan, eskiden hükümdarların ölümünde mateme giren ve siyaha bürünen Müslümanlar I. İbrahim zamanında, kesin olarak bu âdete son verdiler. Bu âdetin terkedilmesinde, Müslümanların, Hristiyanların örf ve adetlerini taklit etmeme hususundaki ananelerinin de tesiri vardır. Böylece siyah rengin bırakılması üzerine kadınlar da, erkekler de bunu kullanmaz oldu. Ancak Kadiri tarikatından olan bazı dervişleri, bu kaidenin dışında tutmak gerekir. Onlar, Hz. Muhammed'i taklit ederek siyah sarık kullanırlar.¹⁷⁷³

5. 8. 2. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bayrak ve Renk

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi, İslam'dan sonraki Türk devletlerinde de muhtelif renklerde bayrakların kullanıldığı, bunların üzerlerine devlet, boy alametleri olarak bazı tasvirler konulduğu bilinmektedir. Bu bayrakların üzerlerinde “ ejderha, aslan, kaplan,

¹⁷⁷¹ M. de M. D'ohsson, **18. Y. y. Türkiyesi'nde...**, s. 106, 108.

¹⁷⁷² Şerafettin Yaltkaya, “Tarihte Renk”, **Türkiyat Mecmuası**, Maarif Matbaası, C. VII, İstanbul, 1942, s. 44., Varol, “İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Simge Renkler...”, s. 117-118.

¹⁷⁷³ M. de M. D'ohsson, **18. Y. y. Türkiyesi'nde...**, s. 108.

tuğra, hüma kuşu, kurt, hilâl, güneş, yıldız, ay, altı köşeli yıldız (Mühr-i Süleyman), kılıç, çift başlı kartal, geyik ” tasvirleri bulunmaktaydı. Türk tarihinde çeşitli dönemlerde kullanılan her türlü kozmik ve astrolojik figür ya da tasvirin, ikonografik motiflerin ve sembolün ayrı ayrı anlamları olduğunu, rastgele ve anlamsız hiçbir sembol ve alameti kullanmadıklarını ifade edebiliriz.¹⁷⁷⁴

5. 8. 2. 1. Karahanlı Bayrağında Renk

Karahanlıların bayrağında sarı zemin üzerinde dokuz kollu bir tuğun sembolleştirildiği görülmektedir.

Fotoğraf 55. İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlıların Bayrağı.

Sarı Türk kültüründe yön sembolizmi içerisinde merkezi ifade etmektedir. Güneşin renginin sarı olmasından dolayı güneşin sembolü olarak düşünülmüştür. Sarı toprağın bolluk ve bereket sembolü olarak da kullanılmıştır.¹⁷⁷⁵

Karahanlılar'ın kullandıkları bayraklar hakkında yeteri kadar bilgi sahibi değiliz. Fakat Divan-ı Lügat'it Türk'ten edindiğimiz bazı bilgiler var. Buna göre; Karahanlılar tuğ kullanmakta olup, tuğların sayısı sahibinin güç ve kudretiyle doğru orantılıydı. En fazla tuğ, Karahanlı Hükümdar'ına ait olup, sayısı, Türkler'in uğurlu sayısı olarak kabul edilen dokuzdu.¹⁷⁷⁶ Tuğ, Türklerde devlet sembolü olarak kullanılmış olup, devletin sembolü de hakan olduğundan tuğ aynı zamanda hakanın da simgesiydi. Kumaş

¹⁷⁷⁴ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 218.

¹⁷⁷⁵ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 214.

¹⁷⁷⁶ Köprülü, “Bayrak”, s. 407.

bayraklar oluşmadan önce hakanın çadırı önüne dikili olan dokuz tuğ, kumaş bayrak anlayışı gelişince, üzerine işlenerek hakanı simgelemiştir.¹⁷⁷⁷

Kaşgarlı Mahmut, Karahanlı Hükümdarlarının “al” bayraklarından ve “kızıl” tuğlarından bahsetmektedir.

XI. yüzyılda Türklerde “al” sözcüğü bir renk adı olarak kullanıldığı kadar “bayrak” adı olarakta kullanılmaya başlanmıştır. Yine, XI. Yüzyılda bayrak ve tuğ sözcükleri eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır.¹⁷⁷⁸ Kaşgarlı Mahmut’un bildirdiğine göre Karahanlı Hükümdarları “dokuz tuğlu” oluyorlardı. Ona göre, “ her ne kadar vilayeti çok, payesi de yüksek olursa olsun, hakanların tuğu dokuzdan fazla olmuyordu. Bu tuğlar al renkte (narenciyü’l-levn = alev rengi = al) ipekten veya kumaştan yapılıyordu ve bu rengi uğurlu sayıyorlardı.¹⁷⁷⁹ Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig isimli eserinde de güneşin doğuşu tasvir edilirken yer alan: “ Yaşı körledi yirde koptu toğı, Yaka keldi aşnu tokuz al tuğı”, (KB 4893) (Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; dokuz al tuğu yaklaşmaya başladı) şeklindeki kayıt da, bu “dokuz tuğ”, ve “al tuğ” geleneğinin Karahanlılar döneminde önemli görüldüğünün bir başka ifadesidir.¹⁷⁸⁰

Karahanlı bayrakları, “al” denilen turuncu kumaştan imal ediliyordu. Divan-ı Lügat’it Türk’te turuncu diye ifade edilen “al” kelimesi, bugün bizim kullandığımız açık kırmızı renktir. Karahanlı ailesine mensup olup, Semerkant ve civarına hâkim olan Ali Tegin’in kırmızı bir bayrağa sahip olduğunu ve tıpkı Gazneliler’de olduğu gibi Karahanlılar’da da bayrak taşıma görevinin yani bayraktarlığın önemli bir memuriyet sayıldığını o zamanı anlatan eserlerden öğreniyoruz.¹⁷⁸¹ Hükümdara ait bir bayrağın yanı sıra hanedana mensup prenslerin, büyük devlet adamlarının, komutan ve kabile reisi gibi insanların da kendilerine mahsus birer bayrağı mevcuttu.¹⁷⁸²

Kaşgarlı Mahmut’un bir savaşı tasvir eden şiirden naklettiği parçaya göre Karahanlılar’ın savaş bayraklarının kızıl olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁷⁷ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 214.

¹⁷⁷⁸ Sebahattin Şimşir, **Türk Kültürü II**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 187.

¹⁷⁷⁹ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ü Lügat-it-Türk Tercümesi**, Çeviren: Besim Atalay, C. I, T.D.K. Yayınları, Ankara 1985, s. 127., Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...”, s. 100.

¹⁷⁸⁰ Şimşir, **Türk Kültürü...**, s. 187.

¹⁷⁸¹ Köprülü, “Bayrak”, s. 407.

¹⁷⁸² Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 160.

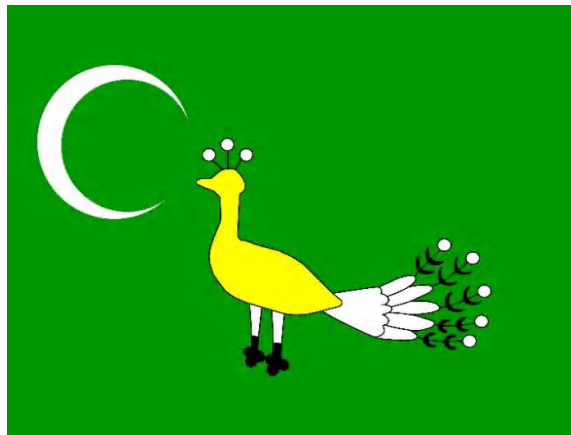
Ağdı kızıl bayrak,

Tuğdu kara toprak.

(Yani: Yükseldi kızıl bayrak, kara toprak havalandı, kalktı) denilmektedir ki tuğ kelimesini izah ederken bu tuğları turuncu renkte ipekten veya kumaştan yapılırdemişti. Herhalde Hakanın egemenlik sembolü olan tuğ ile savaşçıların harpte kullandıkları bayrak-tuğ, renk bakımından farklı olmuştur.¹⁷⁸³

Bahaeddin Ögel'e göre, Kaşgarlı Mahmut'un derlediği, "Ağdı, yükseldi, yüceldi kızıl bayrak; doğdu, (yani tozup), yükseldi kara toprak" sözü, bayrağın açılıp, yükselmesi, yerdeki kara toprağın yükselmesiyle, bir kompozisyon, bir birleşme oluşturuyordu. Bayrak gökleri tutuyor; toprak ise tozarak, yerleri tutuyordu.¹⁷⁸⁴ Burada dikkat çekici bir husus 900 yıl önce Türk Milletinin bayrak konulu bir şiiri dile getirmiş olmasıdır. Hiçbir milletin 900 yıl önce yazılmış bayrak konulu böyle bir belgesi yoktur.¹⁷⁸⁵

5. 8. 2. 2. Gaznelilerde Bayrak ve Renk

Fotoğraf 56. Gazneliler'e ait bayrak.

Gazneliler Devleti Cihad temeli üzerine kurulmuştur. Gazneliler Devletinin hükümdarlarının hepsinin buna büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Sultan Mahmut (998-1030), İslâm dünyasında sönmekte olan cihadı canlandırmış, siyasi, askeri dehası ve şahsi kahramanlığı ile büyük başarılar elde etmiş, Halife ile devamlı dayanışma içinde bulunmuş, İslâm dünyasında sonu gelmez karışıklıklara sebep olmuş

¹⁷⁸³ İnan, "Tuğ-Bayrak...", s. 873.

¹⁷⁸⁴ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 409.

¹⁷⁸⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 410.

olan Bâtını, İsmali gibi sapık cereyanlara karşı ciddi tavır takınmış ve bunları yok etmeğe çalışmış bir Türk Devletidir.¹⁷⁸⁶

Gazneliler, önceleri beyaz hilâl ile Hümâ kuşunun resmedildiği yeşil bayrakları; daha sonraları ise, Abbasi Halifeliği'nin meşru temsilcileri olduklarını gösteren siyah bayrakları kullanmıştır.¹⁷⁸⁷

Gazneliler Devleti'nde de bayrağa oldukça fazla önem verilmiş olup, hükümdarın, hanedanın özel resmi bayraklar vardı. Bunun yanında hükümdar ailesinden olan prenslere, komutan, vali vb. kişilere diğer hâkimiyet alametleri ile beraber bayrak da veriliyordu.¹⁷⁸⁸

Gaznelilerin bayraklarının zemini yeşildir.¹⁷⁸⁹ Gazneli bayrağı, yeşil zemin üzerinde beyaz hilal ve gövdesi sarı, kuyruğu beyaz ve siyah tavus kuşu simgelenerek oluşturulmuştur.

Yeşil baharın sembolü kabul edilmektedir. Baharın gelmesi ile beraber tabiatın canlanması söz konusudur. Baharla beraber yenilenen tabiat, yeşille kendisini göstermektedir. Yeşeren tabiat bereket ve bolluk sembolüdür. Yeşil bütün canlılarda bir yenilenme ve canlılık hissi uyandırır. Bu yüzden yeşil dirilik ve gençleşme sembolüdür.¹⁷⁹⁰ Yeşili sevmek bir anlamda hayatı doğayı huzuru ve sükûneti sevmek demektir. Yeşil bir başka yönden yaşam sevinci ve umut simgesidir. Yeşil renkte insan varlığın yeniden dirilişine tanık olur.¹⁷⁹¹ Eski Türk devletlerinden birisi olan Avarların bayrak zemini de yeşildir. Türklerin renk-yön sembolizminde doğunun sembolü olarak gök-mavi ile beraber yeşilin de kullandığı bilinmektedir.

Gazneli Türk Devleti'nin bayrağında bulunan tavus kuşunu yorumlayacak olursak; Fars kültüründe simurg, Arap kültüründe anka denilen bu efsanevi kuşun Türk sanatındaki karşılığı karakuştur. Türkler, tavus kuşunu; “tanrı kuşu”, “alakuş”, “gelin kuşu” veya “cennet kuşu” olarak adlandırmışlardır. Bir taraftan Sümer, diğer taraftan Çin kültüründe görülür. Göktürk örneğinin yakın benzerleri M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren Çin sanatında yer alır. 6. yüzyılda Akhun hükümdarının ve 8. yüzyılda Batı Göktürk

¹⁷⁸⁶ Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s. 3.

¹⁷⁸⁷ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 218.

¹⁷⁸⁸ Köprülü, “Bayrak”, s. 406., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk...**, s. 159.

¹⁷⁸⁹ Nurmemmet, “Türkmenlerde Renk...”, s. 79.

¹⁷⁹⁰ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 215.

¹⁷⁹¹ Şahinler, **Siyah ve Yeşil-Kur'an'da Renk...**, s. 69.

kağanının tahtı anka ve tavus kuşu figürleri ile süslüydü. Tavus kuşu ya da zümrüd-ü ankâ veya Türklerin ifadesiyle karakuş, ölümsüzlüğün ve yeniden doğuşun simgesidir. Tavus kuşu, Türk sanatında devlet kuşu olarak da kabul edilmiştir. Kül Tigin'e ait olduğu düşünülen heykelin başındaki kuşun da karakuş olabileceği belirtilmiştir. İslam sanatında tavus kuşu cennet kuşu olarak benimsenmiş ve cenneti sembolize etmektedir. Cennetin suları bol ırmaklar ve yeşilliklerle betimlenmesi tavus kuşlarının da bolluğu, bereketi sembolize etmesine neden olmuştur. Aynı zamanda tavus kuşunun güzellik, itibar ve şerefi, simgelediği bilinmektedir.¹⁷⁹²

Gazneli bayrağında yeşil zemin üzerinde beyaz hilal bulunmaktadır. Hilal, güneş veya yıldız Türk Milleti'nin dünyaca tanınan sembeleri olmuşlardır. Bu işaretlerin kökenleri, araştırmaların çoğunda Yakındoğu'da aranmışsa da Türk kültürünün doğduğu İç Asya çevresinde, proto-türk kabul edilen milletlerin ve Türklerin Gök ibadeti kozmolojisi içerisinde yer alan astral ikonografi aynı derecede zengindir.¹⁷⁹³ Hilalin Türkler tarafından bayraklarda kullanılması milattan önceki bin yıla kadar dayandırılmaktadır. En eski Türk yapıt ve metinlerinde tespit edebildiğimiz hilal, Türklerle beraber İslamiyet'e sembol olmuştur. Gazneliler hilali bayraklarına hem tarihsel süreçte Türk kültürü içerisinde yüklenen anlamlar bakımından bir hâkimiyet sembolü olması sebebiyle hem de bütün dünyada İslam'ı simgelemesi sebebiyle kullanmış olmalıdır.¹⁷⁹⁴

Az önce de belirttiğimiz gibi Gazneliler önceleri yeşil zemin üzerinde tavus kuşunun bulunduğu bir bayrak kullanıyorken sonradan siyah renkli bir bayrak kullanmaya başlamışlardır. Gaznelilerin bayrakları siyah renkli olup üzerinde ay ve kuş motifleri bulunmaktadır. Siyah rengin tercih edilmesi, Hz. Muhammed'in "ukab" adlı siyah bayrağının rengini taklitten ileri gelmiştir. Bunun yanında, Gaznelilerin bayraklarında siyah rengi kullanmaları, kendilerini halifenin meşru temsilcisi olarak göstermek istemelerinden de kaynaklanmıştır.¹⁷⁹⁵ Gazneli'lerde hükümdara ait resmi bayrak ipekten yapılmış ve siyah renklidir. Gazneli'lerde, çetr, külah ve hil'at gibi, bir takım hâkimiyet sembollerinin renginin de tıpkı bayrak gibi siyah olması, gerek Sultan

¹⁷⁹² Yusuf Çetin, "Mardin Savurkapı (Sitti Radviye) Hamamı'nda Bulunan Figürlü Taş Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkonografisi Açısından Bir Değerlendirmesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 25, s. 182., Halit Çal, "Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi", **Millî Folklor**, S. 89, 2011, s. 224., Hulisi Gürbüz, "Everekli Seyranî Divanında Kuşlar", **Turkish Studies**, Volume 9/6, Spring-2014, s. 499.

¹⁷⁹³ Esin, **Türk Sanatında İkonografik...**, s. 59.

¹⁷⁹⁴ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 216.

¹⁷⁹⁵ Keskin ve Sayın, "Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...", s. 100.

Mahmut zamanında gerekse oğulları Muhammed ve Mesud zamanlarında daima siyah bayrak kullanılması, siyah rengin Gazneli'lerde devlete mahsus resmi renk olduğunu göstermektedir. Gazneliler'in, komutanlarına da doğruluğu tam isbat edilememekle beraber kırmızı bayraklar verdiği sanılıyor. Gazneliler'in siyah rengi benimsemelerinin altında yatan etken konusunda düşündüğümüz zaman, bunların eski Türkler'in siyah rengi devlet ve hanedanlık nişanı olarak benimsemesinden mi? yoksa tabii oldukları Abbasi Devleti ile iyi ilişkiler kurmalarından ve halifelerin kendilerine gönderdiği hil'at ve bayrak göndermesinden mi etkilendiklerini bilmiyoruz. Ancak ikinci seçenek biraz daha mantıklı gözükmektedir. Çünkü bu vesileyle Gazneliler kendilerini Abbasiler'in meşru temsilcisi olarak gösterebiliyorlardı. Bayraklar üzerinde eski Türk bayraklarından etkilenmek suretiyle, arslan, hüma, ay gibi semboller kullanılmıştır.¹⁷⁹⁶

5. 8. 2. 3. Büyük Selçuklularda Bayrak ve Renk

Horasan ve İran'da çok kısa bir süre içerisinde kurulan Selçuklu Devleti, Abbasi ve Gazneli Devletleri'nden, devlet kurumlarını örnek almışlardı.¹⁷⁹⁷ Büyük Selçuklular, ilk yıllarında beyaz çift kartal sembolü ve siyah çizgili gerilmiş yay ve ok resmi olan mavi bir bayrağı kullanmışlarsa da¹⁷⁹⁸ sonradan Abbasilerin etkisiyle Selçuklularda da tıpkı diğer Türk Devletleri olan Anadolu Selçukluları, Harezmşahlar, Tolunoğulları ve Gazneliler de olduğu gibi hükümdar sancakları ve bayrakları siyah olmuştur.¹⁷⁹⁹ Selçuklu Hükümdar'larının, Abbasilere manevi bağlılıklarını göstermek ve bu suretle bütün İslam Dünyası üzerinde, meşru ve siyasi bir hâkimiyet iddia etmek için de siyah rengi kullandıkları kabul olunabilir.¹⁸⁰⁰ Selçuklu devlet adamları Tuğrul, Çağrı Beyler ile Musa Yabgunun Gazneli Mesut ile savaşırken siyah sancakları (alâmet-i siyah) vardı. (21 Haziran 1039).¹⁸⁰¹

¹⁷⁹⁶ Köprülü, "Bayrak", s. 406., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 159.

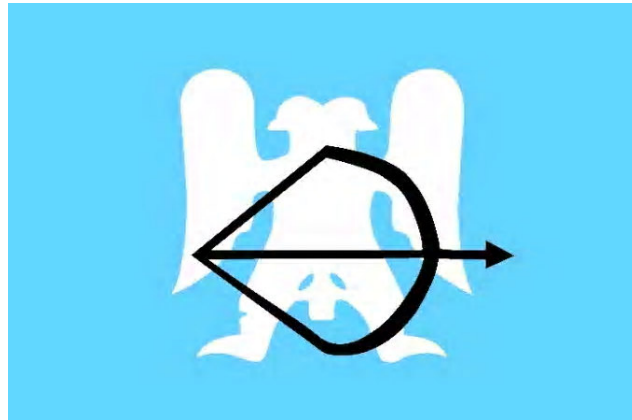
¹⁷⁹⁷ Köprülü, "Bayrak", s. 407-408., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**,s. 161-162.

¹⁷⁹⁸ Soysal, "Tarihsel Süreçte Bayrak...", s. 218.

¹⁷⁹⁹ Yaltkaya, "Tarihte Renk", s. 44., Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 197.

¹⁸⁰⁰ Köprülü, "Bayrak", s. 407-408., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 161-162.

¹⁸⁰¹ Erdoğan Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 123.

Fotoğraf 57. Büyük Selçuklu Devleti Bayrağı.

Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrağında bulunan mavi, gökyüzünün rengidir. Gök Tanrı dinine inanan Türkler için gök mavidir ve kutsaldır.¹⁸⁰² Gök, eski Türk inanç ve kabullerine uygun olarak yaratıcı ve koruyucu “Tanrı” yahut “ruhlar/ervah”ın kutsal mekânıdır.¹⁸⁰³ Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrağında kartalların beyaz-ak olmasına gelince; Daha önce açıklamış olduğumuz gibi ak renk kısaca, renklerin anası olarak bilinir. Türk kültüründe ak renge çeşitli olumlu anlamlar yüklenmiştir. Türkler hemen bütün olumlu ifadeler için ak kelimesini kullanmışlardır (Aksakal, yüz ağartmak, alını ak olmak, ak ata (Hz. Adem) vb.). Ak-beyaz renk genel olarak bilgelik simgesi olarak bilinmektedir. Deneyim, büyüklük ve kocalık ifadesidir. Türkler için bir ululuk simgesi olarak devletin adalet ve gücünün sembolüdür. Hükümdarların veya devletin ileri gelenlerin ak kıyafetler giymesi bundandır. İtibar ve saygınlık sembolü olarak da ak kullanılmıştır. Ak otağ devletin yönetim merkezi ve hükümdar otağıdır. Bir meşruluk sembolü olarak da ak kullanılmıştır. Hakkıyla devletin başına gelene Ak-Han unvanı verilirken, töreye aykırı olarak devletin başına geçen için Kara-Han ünvanı kullanılmıştır.¹⁸⁰⁴

Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrağında sembolik anlamda kullanılan bir başka unsur ok ve yay motifidir. Türkler'de hükümdarlık alâmetlerinde ok ve yay kullanımı çok önceki tarihi dönemlere kadar inmektedir. Nitekim Oğuz Han zamanında altın uçlu ok ve yay vardı. Oğuz iki altın uçlu ok ve yayını kendisinin işareti olmak üzere Yüz Kanlı atlısına vermişti. Kanlılar gittikleri her vilayette bunları gösterince halk kendilerine ve hayvanlarına yiyecek ve içecek vererek gereken hizmet ve hürmeti gösteriyordu. Buna

¹⁸⁰² Mazlum, “Rengin Kültürel...”, s. 133.

¹⁸⁰³ Arslan, “Türk Destanlarında Evren...”, s. 68.

¹⁸⁰⁴ Aslan, **Türk Mimari Süsleme Sanatlarında...**, s. 98-100.

benzer bir olay daha sonra Selçuklu döneminde de görülecektir. Diğer yandan ok ve yay ile ilgili olarak meşhur olan başka bir olaya göre, “Oğuz’un altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yay ile üç ok buldular. Babaları Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük oğullarına verdi. (Daha sonra) şöyle kararlaştırdı: Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme “Bozok” densin... Kendilerine ok verdiği öteki üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lâkabı da “Üçok” olsun...”. Görüldüğü üzere Oğuz boylarının oluşumunda da yay ve ok’un önemi oldukça fazladır. Ayrıca Oğuz bu olay sırasında yay verdiklerinin yerinin daha üstte olduğunu ve orduda sağ kolu teşkil ettiklerini belirtmişti. Bu olaylara bakarak Oğuzlar’da yay ve ok’un hükümdarların hükümdarlık alâmeti olduğu anlaşılıyor.¹⁸⁰⁵

Büyük Selçuklu Devleti’nin bayrağında ki sembolik kartal figürüne gelince; Kartal, Türklerin sembolik figürlerle ilgili değer algısında önemli bir yer edinmiş ve Türklerin milli sembollerinden biri olmuştur. Özellikle Göktürk ve Uygurlarda kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar veya beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü olmuştur. Güneş, güç ve kudreti de temsil eden kartal, mücadelelerde zafer kazanmanın işareti olmuştur. İslamiyet’ten sonraki dönemde de kartal, hükümdarlık, güç ve kuvveti temsil etmiş, zaman zaman arma olarak kullanılmıştır.¹⁸⁰⁶ Kartal, sadece gökyüzünde uçan bir canlı değil aynı zamanda yeryüzündeki canlılara korku ve dehşet verebilen özelliklere sahiptir. Bundan dolayı kartal, Türkler arasında kutsal hayvanlar sınıfında yer almıştır. Kurganlardan çıkarılan buluntular arasında kartal ile ilgili motiflerin yer alması onun önemini göstermektedir. Orta Asya’da M. Ö. 2. Bin başları olarak tarihlenen Kurat kurganı içinde bir kartal pençesine rastlanmış, Kül Tigin’in büstünde başlığın ön tarafında kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır. Yuvasını yalçın kayalar üzerine yapan, çok yükseklerde uçan Kartal’ın aynı zamanda avcı kuşlar türünde bulunması, ona bir kutsallık izafesine sebep teşkil etmiş olabilir. Selçuklu Devleti’nin arması olarak gördüğümüz “Çift Başlı Kartal” figürü, bozkır Türklerinde görülen kartal motifinin sonraki yüzyıllara yansması olarak değerlendirilmelidir. Kartalın kutsal hayvanlar cinsinden olmasının en önemli sebeplerinden biri de Şamanizm ve mitolojik unsurlar içinde etkisinin büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun oluşmasında kartalın Tanrı’nın gölgesi olarak görülmesi etkilidir. Kartal figürüne Hun

¹⁸⁰⁵ Merçil, *Selçuklular’da Hükümdarlık...*, s. 193.

¹⁸⁰⁶ Resul Çatalbaş, “Türklerde Hayvan Sembolizmi Ve Din İlişkisi”, *TURAN-SAM (Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi)*, Cilt: 3, Sayı: 12, Sonbahar 2011, s. 50.

sanatında rastlandığı gibi Anadolu’da özellikle Selçuklu sanatında rastlanmaktadır. Kartal figürü, mimari yapılarda ve mezar taşlarında görülmektedir.¹⁸⁰⁷

Selçuklularda bayrak maddi hâkimiyet alametlerindedir. Tuğrul Bey zamanında ve daha sonra Irak Selçukluları zamanında bayrakların kırmızı renkte olduğu biliniyor. Bundan yola çıkarak Alparslan’ın da kırmızı renkte bayraklara sahip bulunduğu hükümlenir.¹⁸⁰⁸ Selçuklu Tuğrul Bey’in 1037 yılında Nişabur’a girerken başında hükümdarlık sembollerinden olarak kırmızı çetr bulunduğu haberdarız.¹⁸⁰⁹ Alparslan’ın çağdaşı sayılabilecek olan Doğan Şah’ın ordusunda kırmızı bayraklar bulunduğunu biliyoruz. Alparslan ile Kutalmış arasında geçen savaşı tasvir eden bir kaynak, Alparslan’ın komutanlarından Sungurca’nın Melik Kutalmış’a yönelik trajik bir durumun ortaya çıkması konusunda olumsuz davranışlar sergilediğini, çetrini aldığını ve bayraklarını yere düşürdüğünü, bunun üzerine Kutalmış’ın bozguna uğradığını kaydetmektedir. Bu malumattan bayrakların yere düşürülmesinin bozguna rol oynadığı anlaşılmaktadır.¹⁸¹⁰ Malazgirt Savaşı’nda (1071) Sultan Alp Arslan’ın sancaklarının bulunduğu hakkında bilgilere tesadüf ediyoruz. Malazgirt Savaşı’nda Sultan Alparslan’ın, üzerinde Kelime-i Şehadet yazılı büyük bir sancağının bulunduğu bilinmektedir.¹⁸¹¹ Nitekim savaşın kazanılması için dua edilirken şöyle denilmişti, “Ey Allah’ım İslam’ın sancaklarını yükselt, ona yardımını eksik etme”. Ayrıca Sultan Alp Arslan savaştan sonra Bizans imparatoru Romanos Diogenes’e bir bayrak verdi. Beyaz ipekten yapılmış bu bayrağın üzerinde kelime-i şahadet, yani “Allah’tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed onun elçisidir” yazılmıştı.¹⁸¹² Büyük Selçuklu Devleti’nde bayrak ve renk sembolizmi konusunda söylenebilecek bir diğer olayda Sultan Secer zamanı ile ilgilidir. Büyük Selçuklu Devleti’nde Mehmet Tapar’ın ölümü sonrasında tahtı ele geçirme konusunda Sultan Sencer ile onun yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Sultan Mahmut arasında taht kavgası meydana gelmişti. 12 Ağustos 1119’da (2 Cemaziyelevvel 513) iki sultanın ordusu Sâve’de karşılaştı. Galip gelen taraf Sultan Sencer olmakla beraber, Sultan Sencer yeğeni Sultan Mahmut’a evladı gibi davranmış hatta Selçuklu ülkesinin batı bölümlerini yönetme görevini ona vermiştir. Hutbelerde

¹⁸⁰⁷ Mandaloğlu, “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya...”, s. 386-387.

¹⁸⁰⁸ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparslan ve Zamanı**, C. III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 88.

¹⁸⁰⁹ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 21.

¹⁸¹⁰ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu...**, C. III., s. 88.

¹⁸¹¹ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 218.

¹⁸¹² Merçil, **Selçuklular’da Hükümdarlık...**, s. 125.

Sultan Sencer'in adıyla beraber Sultan Mahmut'un da adı zikredilmiştir. Bu uygulamayla Sultan Mahmut'un sultanlık hak ve sıfatı muhafaza edilmiş ancak Sultan Sencer, "En Büyük Sultan" (Sultan ul-a'zam) unvan ve mevkiini alarak onu kendisine tâbi bir hükümdar yapmıştır. Ancak, Selçuklu teşrifat usulleri gereğince, iki sultan bulunduğu zaman, Sultan Mahmut, Sultan Sancar'ın yanında saltanat merasimleri yapmayacak; "atına iner ve binerken" "Türk borusu" (Bûk-ı Türkî) çaldırmayacak; kendi kızıl rengini bırakıp Sultan Sancar'ın beyaz ve siyah renklerini kullanacak; sultanlara mahsus beş nöbet çaldırmayacak, amcası Sultan Sancar önünde yer öpecek ve gerisinde yürüyecekti.¹⁸¹³ Buradan anlaşıldığına göre Selçuklu Sultanları muhtelif renkleri kendileri için sancak rengi olarak belirlemiştir.

5. 8. 2. 4. Anadolu Selçuklu Bayrağı ve Renkler

Anadolu Selçuklularında da tıpkı Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi daha ilk devirlerden başlayarak, bayrağın hukuki bir sembol olarak kabul edildiğini ve bundan dolayı bayrağa çok önem verildiğini söyleyebiliriz. Türkiye Selçuklularında iki tip sancak kullanılıyordu. Bunlardan ilki halifenin gönderdiği siyah bayrak, İkincisi ise sultanın hükümdarlık alâmeti (ru'yet-i saltanat yani saltanat bayrağı veya sancağ-ı humayun) olarak kullandığı kendi sancağıydı. Ve rengi de sarıydı.¹⁸¹⁴ Nitekim Abbâsî halifelerinin tahta yeni oturan sultanlara gönderdiği alâmetler arasında bayrak da bulunuyordu. Halife el-Muktefî (1136-1160) tarafından Sultan I. Mesut (1116-1155)'a gönderilen alâmetler arasında bayrak (liva) da vardı.¹⁸¹⁵ Birinci Haçlı Seferi'nde, İznik, Bizanslılara teslim edildiği zaman kale burcundaki Selçuklu bayrağı yerine Bizans bayrağının dikildiği bu sefer hakkında bilgi veren anonim bazı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu devre ait kaynaklarda, hükümdarın resmi sancağından başka, yarı bağımsız beyliklere, büyük devlet adamlarına, komutanlara ve askeri kıtalara mahsus bayraklar bulunduğu, ordudaki bayrakların sarı ve kırmızı renklerde olduğu ifade edilmiştir. İbn-i Bibi, Kâhta fethinden bahsederken açıkça ifade etmiştir ki, Selçukluların kale burcuna diktikleri resmi saltanat sancakları siyah renkliydi. Eğer hükümdarın kendisi bizzat sefere katılmıyorsa, devletin resmi sancağı ordu komutanına veriliyordu. İbn-i Bibi'nin eserinde, Türkçe; "muncuk, perçem, bayrak" kelimelerine sık

¹⁸¹³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 185-186.

¹⁸¹⁴ Refik Turan, "Türkiye Selçukluları Ve Beylikler Döneminde Teşkilât", **Türkler**, C. 7., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 215-216., Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık...**, s. 129.

¹⁸¹⁵ Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık...**, s. 129.

sık rastlanmakla beraber, “sancak, sancak-ı sultani, sancağı saltanat” tabirlerinin daha fazla devletin yani hükümdarın resmi bayrağı hakkında kullanılması dikkat çekmektedir. Anadolu Selçuklularının ordularında kullanılan çeşitli renkli bayraklar üzerinde daha önceki Türk Devletleri’nde olduğu gibi bazı şekiller ve resimler bulunduğu söylenebilir. Elimizde bulunan bazı belgeler, Anadolu Selçukluları devrinde üzerinde ejderha resmi bulunan ipek bayraklar bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu devirde kullanılan sikkeler üzerinde ki şekillerden bazılarının bayraklar üzerinde de kullanılmış olduğu söylenebilir. Bu bayrakların tepelerinde altından veya madenden hilal şekilleri bulunduğu anlaşılıyor. Anadolu Selçukluları, Köseadağ Savaşı’ndan sonra, Moğol tahakkümüne girerek bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Bundan dolayı da Anadolu Selçukluları, Moğol bayraklarını da Selçuklu bayraklarıyla beraber kullanmışlardır. Anadolu Selçuklularında çetrenin rengi siyahtır. Bir dönem, Saadettin Köpek’in teşviki ile çetr maviye çevrilmiştir.¹⁸¹⁶ II. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında, Saadettin Köpek, kendisinin hanedana mensup olduğunu ileri sürerek tahtı ele geçirmeye çalışıyordu. Abbasi halifelerinin bayrakları ve çetrelere hep siyah renkte idi. Türkiye Selçuklu hükümdarları da, Abbasi halifelerine bağlılıklarından ve saygılarından dolayı çetrelere hep aynı renkte kumaştan imal etmekteydiler. Sadeddin Köpek, çocuk Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’i kandırarak, bu rengi maviye çevirtmiştir. Sadeddin Köpek bundan sonra, halifeye de, “Selçuklu Sultanı Abbasilerin bayrağının renginden utandığı için saltanat çetrenin rengini maviye çevirdi” şeklinde bir haber göndermiştir. Onun bundan maksadı, Sultan Keyhüsrev’i Abbasi hanedanının rakibi ve düşmanı gibi göstererek, onu halifenin gözünden düşürmek ve kendi gayesine de uygun zemin hazırlamaktır.¹⁸¹⁷ Saadettin Köpek’in ölümünden sonra çetrelere üzerindeki bu mavi rengin değiştirilip değiştirilmediği belli değildir. Ancak, Selçuklularında tıpkı Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi siyah bayrağı, Abbasilere bağlılıklarını göstermek amacıyla kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁸¹⁸

¹⁸¹⁶ Köprülü, “Bayrak”, s. 408-409., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 162.

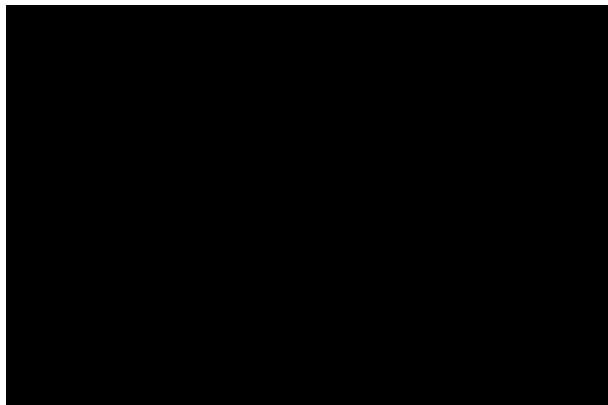
¹⁸¹⁷ Salim Koca, “Sultan I. Alaeddin Keykubad’dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sadeddin Köpek’in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine**, Editör: Mehmet Ali Hacıgökmen, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, s. 187 - 189.

¹⁸¹⁸ Köprülü, “Bayrak”, s. 408-409., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 162.

5. 8. 2. 5. Büyük Selçuklu Devleti'nden Ayrılan Atabeylikler-Bayrak ve Renk

Büyük Selçuklu Devleti'nin önce zayıflaması, ardından da dağılması ile ortaya çıkan Atabeyliklerde, kendilerine özel bir sancak olmadığı bilgisine sahibiz. Bu durum Büyük Selçuklu Devleti'ne olan hürmetin bir gereği olsa gerektir. Fakat bu konuda şöyle bir yargı ileri sürülebilir; Atabeyliklerin kendilerine özgü ve bağımsızlığı sembolize eden bir saltanat sancakları yoktur. Ancak, Atabeylerin ordularına has sancaklar her zaman olmuştur. Bu sancakların, çeşitli renk ve ebatlarda sancaklar olduğu tahmin edilebilir. Atabeylikler içerisinde bir saltanat sancağının varlığından bahsedebileceğimiz, daha doğrusu somut olarak elimizde sancağı hakkında bilgi olan yegâne atabeylik, Salgurlulardır. Oğuzların Salgur Boyuna mensup olan ve bu yüzden Salgur Boyu ismini alan bu atabeylik, bayrak ve sikkelerinde Salur damgası kullanmışlardır. Atabeylerden, Sa'd Bin Zengi'nin kasidecisi olan Mecd-i Hemger'in bir manzumesinde, onun siyah bayrağı olduğundan bahsolunur. Üzerinde Salur damgası, hükümdarın ismi ve lakapları da bulunduğu tahmin edilen bu sancağın siyah renkli olması, tıpkı Harzemşahlarda olduğu gibi kendilerini Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi olarak görmeleri ile ilgilidir.¹⁸¹⁹

5. 8. 2. 6. Harzemşahlar Devleti-Bayrak ve Renk

Fotoğraf 58. Harzemşah Devleti Bayrağı.

Harzemşahlar Devleti adeta Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı gibi olup, Büyük Selçuklu Devleti'ni kurumlarıyla beraber devralmış gibidir. Tıpkı Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Harzemşahlar Devleti'nde de bayrak önemli bir mefhumdur. Hükümdara, veliahda, bağlı devletlerin beylerine has özel bayraklar vardı. Bundan

¹⁸¹⁹ Köprülü, "Bayrak", s. 409., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 163.

başka büyük emirlerin, kabile reislerinin, askeri kıtaların da kendilerine mahsus özel bayrakları vardı. Harzemşah Devleti'nin tabiiyetine mensup hacılar, hacca giderlerken, hac kafilesinin en önünde Harzemşah Devleti'ne ait sancak taşınırdı. Bu Türk Devleti'nde de farklı renklere ve sembollere sahip bayraklar vardı. Ancak devletin resmi sancağı, Celaleddin Harzemşah'ın özel tarihçisi Nasavi'nin bir fıkrasından anlaşıldığına göre siyahtı. Edebi belgelerden anlaşıldığına göre Harzemşahlar Devleti'ne ait çetrelere siyah renkliydi. Sultan Sencer'in ölümünden sonra, Harzemşahlar kendilerini Büyük Selçuklu Devleti'nin meşru temsilcisi olarak görmüşler ve bu sebeple, siyah renk devletin resmi rengi olarak kabul edilmiştir.¹⁸²⁰

Harzemşahlar devletinin bayrağının kara bir zemin olması, kara rengin kültürümüzde “büyüklük, ululuk” sembolü olmasındandır. Harzemşahlar'ın siyah bayrak kullanmasında Büyük Selçukluların da etkisi olmuştur. Zira Büyük Selçuklular, kullandıkları beyaz çift başlı kartal sembolü ve siyah renk gerilmiş yay ve ok resmi olan mavi bayrak yanında son yıllarında Abbasilerin tesirinde kalarak siyah bayraklar kullanmışlardır. Benzer bir durum Gazneliler için de geçerlidir.¹⁸²¹

Bayraklarda hükümdarlık rengi olarak kullanılan kara rengin yüksek ve saygıdeğer bir ifadeye sahip olduğu görülmektedir. Eğer halifenin arzusuna uygun bir sefer yapılacak olursa halifenin alameti olan siyah sancak da kullanılırdı. Ayrıca Türk hükümdarının tahta çıkma töreninde üzerinde oturacağı seccade veya halının kara renkte olması bu görüşleri destekler niteliktedir.¹⁸²²

¹⁸²⁰ Aydın Taneri, **Harzemşahlar**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 109., Köprülü, “Bayrak”, s. 409., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 164.

¹⁸²¹ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 218.

¹⁸²² Şahin, “Renklerin Kültürümüzdeki...”, s. 19., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 46.

5. 8. 2. 7. Eyyubi Devleti-Bayrak ve Renk

Fotoğraf 59. Eyyubi Devleti Bayrağı.

Musul Atabeyliğinin bir devamı olarak görebileceğimiz Eyyubi Devleti, Selçuklu ve Fatimi Devletleri'nin kurumsal yapısını benimsemiştir. Hükümdara ve dolayısıyla devlete ait bayraklar olmakla beraber, hanedan üyelerinin, büyük devlet adamlarının, komutanların vb. kişilerin de özel bayrakları vardı. Eyyubi dönemine ait kaynaklar, Kudüs'ün fethi sırasında Eyyubi Devleti'nin ordusundaki bayrakların sarı renkli olduklarından bahsetmektedir.¹⁸²³ Haçlılardan Kudüs'ü geri alan Selahaddin-i Eyyubi'nin bayrağı sarıydı ve üzerine Avrupalılar tarafından İslâm'ın sembolü olarak kabul edilen hilâl resmedilmişti.¹⁸²⁴

Aslında bizzat hükümdara ait bayrağın rengi de sarıydı. Selahaddin Eyyubi'nin H. 589 (M. 1193) yılında ölümü üzerine, birçok şairler tarafından söylenmiş olan mersiyelerin birinde; “Yürü, dünyaya malik ol, Ona malik olmaya en layık olan sensin; Her nereye teveccüh edersen, Nusret ve zafer senin sarı bayrağının yanındadır”, deniliyor. Bu şiiirden de anlaşıldığı gibi Eyyubi Devleti'nin bayrağı sarıydı.¹⁸²⁵ Eyyubilerin saltanat rengi olarak sarıyı seçmelerinde, kendilerini varisleri olarak gördükleri, Fatımilerin etkisi büyüktür. Sonraki dönemlerde, Eyyubi ordusunda sarı bayraklara ilave olarak kırmızı renkli bayrakların da kullanıldığı bilinmekte olup, bunlardan başka Abbasi Devleti'nin hükümdarlara gönderdiği siyah renkli bayrakta, Eyyubiler tarafından kullanılmıştır. Kahire'de oturan Eyyubi Hükümdarı kendisine bağlı yarı bağımsız Eyyubi prenslerine, daha başkaca saltanat hâkimiyet alametleri ile birlikte sancak ve bayraklar da gönderiyorlardı. Saltanatı sembolize eden, hâkimiyet alametleri, orta

¹⁸²³ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 39.

¹⁸²⁴ Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak...”, s. 218.

¹⁸²⁵ Yaltkaya, “Tarihte Renk”, s. 44-45.

çağdaki tüm Türk ve İslam Devletleri'nde kullanılmakta olup, hükümdarı gücünü ortaya çıkarmaktaydı.¹⁸²⁶

5. 8. 2. 8. Memlük Devleti-Bayrak ve Renk

1250 yılında Mısır'da Eyyubi Devleti'ni yıkan Türk Memlükleri tarafından kurulmuş bir Türk Devleti olan Memlükler, 1250-1517 yılları arasında 267 yıl Yakın Doğu'da güçlü bir devlet olarak hüküm sürdüler.¹⁸²⁷ Memlüklerde daha başka hâkimiyet alametleri ile beraber bayrakta oldukça önemli bir yere sahiptir.¹⁸²⁸ Memlük Devleti'nde hükümdarın at kılından yapılmış ve hükümdarların başlarının üzerinde taşınan “calış” denilen bir bayrak (tuğ) vardı. Bu bayrağın ortaya çıkışı sefere çıkmak ve savaş ilanı anlamına geliyordu. Hükümdarın bir tuğu da ipekten yapılmış ve üstünde hükümdarın ismi ve lakabı yazılmış olup, sırma ile işlenmiş sarı renkteki bu bayrağı çok süslü olup bu bayrağa ise Sancak-ı Sultani denirdi.¹⁸²⁹ Memluklerde de tıpkı Eyyubiler 'de olduğu gibi devletin resmi rengi sarıydı. Sultanların çetr ve sancakları hep sarı renkli oluyordu. Sarı bayraklar, Mısır Memlük Devleti'nde çok görülüyorlarsa, bu normaldir. Çünkü Memlük Devleti'ni idare edenler, çoğunlukla, Güney Rusya'dan, yani Altınordu Devleti'nin topraklarından veya bu geleneğin uzantısından geliyorlardı. Altınordu hakanı ve kurucusu, Batu Han'ın başkentinin adı da, Sarı-Ordu'ydu.¹⁸³⁰ Memlüklerde sarı ipekten yapılan büyük bayrağa Arapça “ışaba” deniliyordu. Sarı ipekten yapılan Memluk bayrağı elmas vb. değerli taşlarla süslenirdi. Saltanata ait diğer bayraklara sancak denilmekte olup, bunlar Kahire'de özel bir mekânda muhafaza ediliyordu. Herhangi bir surette saltanattan ayrılan hükümdar sancakları yeni hükümdara vermek zorundaydı. Saltanat sancaklarının üzerine, hükümdarın adı ve lakapları altın sırma ile işlenirdi. Bayrakların üzerine, hükümdara mahsus sembollerde işlenebiliyordu. Mesela, Memluk Hükümdarı Sultan Baybars'ın saltanat sancağının üzerine aslan figürleri işlenmişti. Mısır tarihçilerinin ifadelerine göre, hükümdara mahsus “çetr”in her iki yanında “liva al-hamd” adı verilen iki büyük sancak, altından kılıçlara sarılı olarak, iki büyük memur tarafından çok büyük bir ihtiramla taşınırdı. Ayrıca, sarı ve kırmızı iki büyük sancakla, üzerine fetih ve zafer ayetleri yazılmış 400'den fazla daha küçük

¹⁸²⁶ Köprülü, “Bayrak”, s. 409-410., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 165.

¹⁸²⁷ İlyas Gökhan, “Memlük Devleti'nde Askeri Kölelik Hukuku”, **Nevşehir Barosu Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Mart 2014, s. 135., İlyas Gökhan, Rıdvan Yiğit, “Memluk Sultanı Barsbay'ın Diyarbakır Seferi”, **Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, Aralık 2013, s.1.

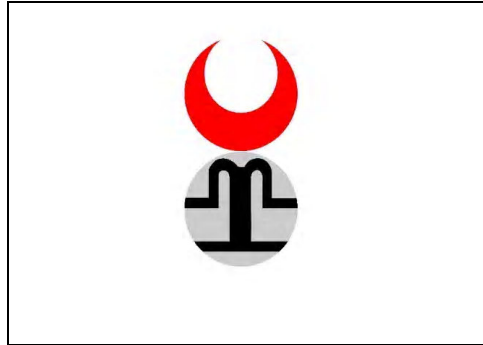
¹⁸²⁸ Köprülü, “Bayrak”, s. 410.

¹⁸²⁹ İnan, “Tuğ-Bayrak...”, s. 873.

¹⁸³⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s.479.

bayraklar da vardı. Bu bayrakların tepelerinde gümüş ya da altından yapılmış hilaller vardı. Hükümdarın önünde yürüyüp, hükümdara ait bayrağı taşıyan görevliye “bayraktar” adı verilirken, diğer saltanat sancaklarını taşıyan görevlilerin amirine de “alemdar” denilirdi. Memluk Sultanları, Altınordu Devleti Hanlarına, daha birçok hediye ile birlikte, Abbasi Halifesinin siyah bayrağı ile beraber kendi sarı bayraklarını yollarlardı. Memluk Sultanları, Anadolu’daki Türk Beyleri’ne de zaman zaman sancak göndermek suretiyle hem nüfuz alanını genişletmiş oluyor, hem de Anadolu’da ki beylere meşruiyet bahşediyordu. XIV. y.y.’la ait bir İspanyol seyyahının gözlemlerini anlattığı seyahatnamesine göre; o dönemde Memluklara ait Şam şehrinin bayrağı sarı zemin üzerine beyaz bir hilal işlenmişti. İskenderiye şehrinin bayrağı ise, sarı zemin ortasında, siyah bir daire içerisinde bir aslan resmi bulunan bayraktı. Asıl Mısır bayrağı olaraksa, beyaz zemin üzerinde mavi hilal bulunan bir başka bayrak mevcuttur. Topkapı Müzesi’nde ki bir İspanyol haritasında ise Memluk Devleti’nin bayrağı, üstünde kırmızı bir hilal bulunan altın sarısı renginde bir sancağa, yine İskenderiye’ye ait bir bayrak tasviri olarak, altın sarısı zemin üzerinde kırmızı bir daire şeklindedir. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki, farklı renkler ve semboller Memluk bayrağında kullanılmıştır.¹⁸³¹

5. 8. 3. Altınordu Devleti-Bayrak ve Renk

Fotoğraf 60. Altınordu Devleti Bayrağı.

Altınordu Devletinin bayrağı, ak-beyaz bir zemin üzerine işlenmiş damga ve onun üzerinde yukarıya bakan kırmızı bir hilal şeklindedir. Bayrak bu şekli ile bir insanı anımsatmaktadır. Damganın alt tarafında iki yana uzayan çizgiler ayaklar, yukarı uzantısı gövde, sağa ve sola bükülen ve düz çizgi şeklinde yanlara açılan bölüm kollar, üzerinde bulunan hilal ise baş kısmı şeklinde tasavvur edilebilir.¹⁸³²

¹⁸³¹ Köprülü, “Bayrak”, s. 410., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 166.

¹⁸³² Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 219.

Renk sembolizmine büyük bir önem veren Türkler, diğer renklere olduğu gibi kırmızı renge de tarihi ve kültürel anlamları doğrultusunda değer vermiştir. Bu yüzden tarih boyunca al-kırmızı renk birçok Türk Devleti'nin bayrağında renk olarak kullanılmıştır. Kırmızı, Türklerin ruhunda, kahramanlık, şeref, haysiyetli bir hayat sürme cehdi, azamet ve şanlı bir toplum olma eğilimi gibi duygular oluşturur.¹⁸³³ Kırmızı, Türklerde; muradın, mutluluğun ve ergenliğin (buluğ), remzidir. Kırmızı renk esas renklerden ve tabiatta bu rengin örneği ateş (od) ve kan'dır. Türklerde; heyecan, kudret ve akıncılık ruhu da kırmızı renkle sembolize edilmiştir.¹⁸³⁴

Altınordu Devletinin bayrağında kullanılan bir diğer renkte ak-beyazdır. Ak, renklerin başıdır. Ak, temizlik, arılıktır. Yücelik ve ululuğu anlatmaktadır. Türklerde, yaşlılık, tecrübeli olmak ve kocalık ak-beyaz renkle sembol hale gelmiştir.¹⁸³⁵

Daha önce Gazneli Devleti'nin bayrağını anlatırken bahsettiğimiz ve Altınordu Devleti'nin bayrağında da bulunan hilal simgesi üzerinde burada birdaha durmayacağız. Ancak burada şunu tekrar belirtmekte fayda vardır: Hilal, Türklerle beraber tüm dünyada İslam'ın sembolü olarak kullanılmaya başlamış ve böyle kabul edilmiştir.

5. 8. 4. Moğol İstilasından Sonra Anadolu'da Kurulan Türk Beylikleri-Bayrak ve Renk

13. y.y'ın ikinci yarısından itibaren müstakil bir devlet gibi hareket etmeye başlayan Anadolu'da ki Türk Beyliklerinin başında bulunan beyler, bir taraftan kendi adlarına sikke bastırırken, diğer taraftan kendilerine has bayraklar da kullanmaya başlamışlardır. Fakat kullanılan bu bayraklar hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Yine de, bu dönemi anlatan I. elden kaynaklar bazı küçük ipuçlarına ulaşmamıza vesile olmakta. Bunlardan bir tanesi Düsturname-i Enveri'dir. Bu kaynaktan öğrendiğimize göre, Aydınoğlu Umur Bey'in gemisinde yeşil bir sancak bulunmaktadır. Bu dönem Türk-İslam Devletleri cihad ruhu ile hareket eden devletler olup, kuvvetli bir İslami yaklaşım göstererek yeşil renkli sancak kullanmışlardır. Ancak, yine de bu yeşil rengin, Gazi Umur Bey'e has bir renk olup, bu şekilde onun gemisinde kullanılmış olabileceği fikrini de göz ardı

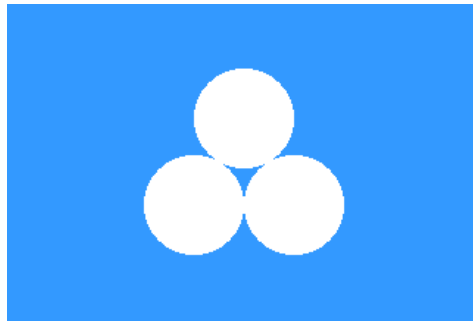
¹⁸³³ Yalman ve Aktaş, **Sözlerin ve Renklerin...**, s. 196.

¹⁸³⁴ Heyet, "Türklerin Tarihinde...", s. 57-58.

¹⁸³⁵ Ögel, **Türk Kültür Tarihine...**, C. 6, s. 377., Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 412-413., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 9-10., Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 49., Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi...**, s. 263.

etmemek gerekir.¹⁸³⁶ Mısır Kaynaklarından öğreniyoruz ki, Karaman Beyleri, Moğollara karşı Memlüklerin yardımını sağladıkları süreçte Mısır Memluklerinin gönderdikleri bayrakları kullanmışlardır. Hristiyan Kıbrıs Krallığı'nın kaynakları, Tekeoğullarının, Alaiye ve Manavgat Beyleri'nin ayrı ayrı bayrakları olduğundan bahsetmişlerdir. Alaiye ve Manavgat Beyleri, Kıbrıs Krallığının hâkimiyetini tanıdıkları süreçte kendi bayraklarının üstüne, Kıbrıs Krallığı'nın bayrağını asarak, bağlılıklarını gösteriyorlardı. Tekeoğulları, Antalya'yı Kıbrıslılardan geri alınca şehrin burçlarına kendi bayraklarını asmışlardı. Mentешеoğullarından Ahmet Gazi'nin Becin'de ki bir kitabesinde, elinde bayrak tutan bir arslan resmi vardır ki, bu bayrakta Ahmet Gazi'nin ismi yazılıdır. İstanbul Topkapı Sarayı'nda bulunan bir İspanyol haritası vardır. Bu haritada Sinop, Antalya ve Alaiye şehirleri üzerinde üç tane bayrak resmi vardır. Buna göre; Candaroğullarına ait Sinop üzerindeki bayrak, kırmızı zemin üzerinde sola doğru açılmış bir altın sarısı ay taşımaktadır. Tekeoğullarına ait bayrak, beyaz zemin üzerinde kırmızı altı köşeli yıldız taşıyan ve ucunda iki tane zikzaklı yeşil çizgi bulunan bir sancaktır. Alaiye sancağı ise, beyaz zemin üzerinde çatal sakallı bir baş taşımaktadır.¹⁸³⁷ Germiyanogullarının da Denizli ve Alaşehir'de dokunan kızıl kumaştan (Alaşehir Kızıl Efladisî) bayrak kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁸³⁸

5. 8. 5. Timur Devleti-Bayrak ve Renk

Fotoğraf 61. Timur Devleti'ne ait bayrak.

Kendisini Cengiz İmparatorluğu'nun varisi olarak sayan Timur Devleti'nde beyaz renk saltanat sancaklarında kullanılmıştır. Orduda ise, beyaz dışındaki renklerden, sarı, kırmızı, mor kullanılmıştır. Timur Devleti'nde şehzadelerin, büyük emirlerin, ordu

¹⁸³⁶ Köprülü, "Bayrak", s. 411-412., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 166., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 34.

¹⁸³⁷ Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 167., Köprülü, "Bayrak", s. 411-412.

¹⁸³⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 23., Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 198.

komutanlarının her birinin ayrı birer sancağı vardı. Timur'un torunu olan Mehmed Mirza, Anadolu Seferi sırasında, emrinde bulunan kıtaların her birini ayrı renklerde elbise ve bayraklar ile donatmıştı. Timur'un çocukları ve torunları tarafından kurulan çeşitli siyasi oluşumların hepsinde de bu renkler kullanılmıştır.¹⁸³⁹

Büyük Timur Devletinin bayrağında Türkler için kutsal kabul edilen renk olan mavi zemin üstüne, Türk kültürü içerisinde gök sembolizminde büyük bir öneme sahip olan ve Türk soylu devletlerin bayraklarında çeşitli şekilleri ile sık karşılaştığımız ay, üçgen şeklinde dizilmiş üç tane dolunay ile simgelenmiştir. Büyük Timur Devletinin bayrağında bulunan ay, Türkler için renk sembolizminde önemli görülmüş ve gümüş renginden dolayı ayı gümüşün sembolü olarak düşünmüşlerdir. Kendi ışığının olmaması ve güneşin ışığını yansıtması sebebiyle de bir ayna olarak düşünülmüştür. Türklerde de güneş sıcaklığın ay ise soğukluğun sembolüydü. Türklerde Ay'ın soyut olarak kut'u, somut olarak ise veziri temsil ettiği görülür.¹⁸⁴⁰

5. 8. 6. Babür Devleti-Bayrak ve Renk

Fotoğraf 62. Babür Devleti Bayrağı.

Timuroğulları'ndan, Fergana Beyi Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu Babür tarafından 1526 tarihinde Hindistan'da kurulan bir Türk devleti¹⁸⁴¹ olan Babür Şah Devleti'nin ordusunda sarı ve kırmızı renkli bayraklar kullanıldığı bilinmekle beraber, saltanat sancağının rengi hakkında yeterli bilgi yoktur.¹⁸⁴² Ancak, 1617 yılında Hindistan'daki

¹⁸³⁹ Köprülü, "Bayrak", s. 413-414., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 42., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 170-171.

¹⁸⁴⁰ Selçuk Kürşad Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012, s. 220.

¹⁸⁴¹ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür Bayrakları...", s. 57.

¹⁸⁴² Köprülü, "Bayrak", s. 413-414., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 42., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 170-171.

Babür Devleti hükümdarı Cihangir'in huzuruna çıkan İngiliz seyyah ve papaz Edward Terry (1590-1660), seyahatnamesinde Babürlülerin kullandığı bayrağı ve saltanat mührünü göstermektedir. Bu bayrakta, arka planda büyük bir güneş, onun önünde diz çökmüş ve sağ tarafa bakmakta olan bir Arslan motifi görülmektedir.¹⁸⁴³

Babür Bayrağı, Safevilerin bayrağı ile büyük benzerlik gösteriyor. Safevi desteğiyle kurulmuş olan Babür Devleti'nde Safevilerin kullandığı bayrağın bir benzerinin olması hayretle karşılanmamalıdır. Zira tarihleri boyunca Babürlülerin etkilendiği yer, İran coğrafyasında hâkimiyet kurmuş olan Safevilerdir. İki devlet arasında her zaman siyasi, ticari ve sosyo-kültürel bağlar eksik olmamıştır.¹⁸⁴⁴

5. 8. 7. Delhi Türk Sultanlığı-Bayrak ve Renk

Büyük Selçuklu Devleti'nin ve Gazneliler'in kurumlarını iktibas eden Hindistan'da ki Delhi Türk Sultanlığı Kutbeddin Aybek'ten itibaren Gur Devleti'nden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Sultan Aybek'ten başlayarak iki Türk aile olan; Halaçlılar ve Tuğluklar tarafından yönetilen Delhi Sultanlığı, Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlıydı. Kendilerini Sultan Sencer'e, dolayısıyla Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak addeden Gur Devleti'nde kullanılmakta olan siyah ve lal yani parlak kırmızı renk bayraklar Delhi Türk Sultanlığı tarafından da kullanılmıştır. Gurluların, Muizz al-Din Muhammed B. Sam zamanındaki bayrakları hakkında Tabakat- i Naşiri isimli eserin yazarı olan Kadı Minhac-ı Sıra El' Cüzcani'nin verdiği bilgiye göre, Gur Devleti'nin ordusunun sağ tarafını oluşturan Gur Emirleri siyah, sol tarafını oluşturan Türk Emirleri'nin bayrakları ise lal yani parlak kırmızı renkliydi. (Bu geleneğin Aybek'ten başlayarak aynı şekilde Mısır'da ki Türk Devleti olan Memlükler'de de devam ettiği görülmektedir.) Delhi Sultanlığı'nda siyah ve lal renkli bayrak kullanımı Tuğluk Hanedanı zamanında da aynen devam etmiştir. Döneme ait I. elden kaynaklardan olan Husrev-i Dehlevi'nin Tuğlukname'sinde bu durum ifade edilmiştir. Geleneklere olan bağlılığın koyu bir şekilde muhafaza edildiğinden yola çıkılarak, Delhi Türk Sultanlığı'nda Halaçlılar devrinde de bu siyah ve kırmızı bayrakların kullanıldığı düşünülebilir. Delhi Türk Sultanlığına ait çetrlerde de siyah ve lal renkler kullanılıyordu. Buna bağlı olarak devletteki görevliler derece ve ünvanlarına göre; kırmızı, yeşil, beyaz renkli çetrler kullanıyorlardı. Buradan tahmin edilebilir ki, aynı

¹⁸⁴³ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 57.

¹⁸⁴⁴ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 58.

renkte bayraklar da mevcuttu. Delhi Sultanlığın'nda hükümdara mahsus bayrağın, bunların Büyük Selçuklu geleneklerine olan bağlılıklarından yola çıkarak siyah renkli olma olasılığı daha yüksektir.¹⁸⁴⁵

5. 8. 8. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Bayrak-Renk

Celayir Devleti'nin geleneklerini benimsemekle beraber, kendi aşiretinin kültürünü de devam ettiren ve bir Türkmen Devleti olan Karakoyunlu Devleti'nin bayrakları konusunda yeterli derecede belge yoktur. Ancak, Karakoyunlu Devleti'nin bayrağında, aşiretlerden oluşan yapıyı temsilen “kara koyun” resmi bulunduğu rivayetleri vardır. Saltanat sancağının renginin beyaz olup, üzerinde kara bir koyun resmi olduğu, hatta hükümdarın isminin ve damgasının yer aldığı düşünülmektedir. Karakoyunlu Devleti'nde de diğer Türk Devletleri'nde olduğu gibi, hükümdar soyuna mensup olan prenslerin, emirlerin, kabile reislerinin üzerlerinde kendi damgalarını taşıyan çeşitli renk ve şekillerde bayraklar kullandıkları tahmin edilebilir.¹⁸⁴⁶

Oğuzların, Bayındır Boyu'na mensup bir sülale tarafından kurulmuş olan, Akkoyunlu Devleti ise, kendi aşiret geleneklerini muhafaza etmekle beraber, Celayir'iler ve Timurlular Devletleri'nin kurumsal yapısını örnek almışlar, onlardan etkilenmişlerdir. Akkoyunlular, beyaz zemin üzerinde, ak bir koyun resminden oluşan bir bayrak kullanmışlardır. Çeşitli askeri kıtalara ait çeşitli renklerde bayraklar vardı. Ayrıca, üzerinde fetih ve zafer ayetleri bulunan ya da Akkoyunlu Aşireti'nin damgasını taşıyan pek çok sancaklar da vardı.¹⁸⁴⁷ Tarihi kaynaklar Akkoyunlu hanedanına ait sancak ve bayrakların beyaz renkli olduğunu açıkça kaydederler. Nitekim Akkoyunlu bayrağına, bu devleti kurup yönetenlerin Oğuzların Bayındır boyundan olmaları sebebiyle “Alem-i Sefid-i Bayındiri” (Bayındırlıların beyaz bayrağı) da denildiğini biliyoruz.¹⁸⁴⁸

5. 8. 9. İran'da Kurulan Türk Devletlerinde Bayrak ve Renk

5. 8. 9. 1. Safevi Devletinin Yeşil Bayrağı

Adını Erdebil'deki Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin'den alan Safevi Devleti, 16. yüzyılın başında ekseriyeti Anadolu'dan İran'a giden Türk oymaklarının desteği ile Şah İsmail tarafından kurulmuştur (1501). Safevi Devleti, 1587-1629

¹⁸⁴⁵ Köprülü, “Bayrak”, s. 411-412., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 168.

¹⁸⁴⁶ Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 414.

¹⁸⁴⁷ Yaltkaya, “Tarihte Renk”, s. 45., Köprülü, “Bayrak”, s. 414., Kırımhan, “Türk Kültüründe...”, s. 109.

¹⁸⁴⁸ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15-16.

yıllarında hüküm süren Şah Abbas zamanında en kudretli devrini yaşamış ve sınırlarını doğuda Özbek ve Babür ile batıda Osmanlılar aleyhine genişletmiştir. Şah Abbas'ın ardından onun kurduğu sağlam temeller üzerine devlet bir süre daha ayakta kaldıysa da Afgan istilasıyla sarsılan Safevi Devleti, 1736 yılında Mughan'da toplanan kurultayda, Horasan'daki Avşarların Kırklı oynağına mensup Tahmasp Kulu Han lakaplı Nadir Bey'in "Şah" unvanıyla tahta oturmasıyla tarihe karışmıştır.¹⁸⁴⁹

Fotoğraf 63. Şah İsmail döneminde Safevi Devleti bayrağı (1501-1524).

Fotoğraf 64. II. İsmail döneminden itibaren kullanılan Safevi Bayrağı.

Safevilerin kullandığı bayrak bugün itibariyle elimize geçmiş değildir. Safevilere ait toplu bir devlet arşivi olmadığı gibi Safeviler devrinden kalma eşyalar da çeşitli ülkelerdeki özel veya devlet müzelerinde toplanmıştır. Bugün bunlar incelendiğinde Safevi bayrağı ile ilgili bir materyal göze çarpmamaktadır. Durum böyle olunca tarihçiler için çözüm yolu Safevi kroniklerindeki anlatımlar, ele geçen fermanlardaki motifler, Safevi devrinde yazılan seyahatnameler ve Batılı seyyahlarca yapılan gravürlerde gizlidir.¹⁸⁵⁰

¹⁸⁴⁹ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 52.

¹⁸⁵⁰ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 52 - 53.

Safevi Türkmen Devleti'nin kurucusu Şah İsmail Safevi'nin bayrakları yeşildi.¹⁸⁵¹ Zira Safevi ailesi kendilerinin Peygamber ailesinden olduğunu iddia ediyorlardı ve o yüzyıllarda yeşil renk bütün yakın doğuda Peygamber ailesinin sembolü sayılıyordu.¹⁸⁵² Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin bayrakları hakkında oldukça az bilgiye sahibiz. Safevi ülkesine bir seyahat gerçekleştiren ünlü seyyah Chardin, Safeviler devrinde üzerinde Kur'an-ı Kerim ayetleri ya da Şiilere ait bir takım yazılar bulunan ensiz ve uzun bayraklardan bahsetmiştir. Aynı seyyah, bayraklar üzerinde ki şekiller bulunduğundan söz etmiş, ancak, yalnızca Hz. Ali'nin iki uçlu kılıcı olan; "Zülfikar"ının üzerinde bulunduğu bayrağı haber vermiştir. 1715'te Fransa Kralı XVI. Louis'e gönderilen heyetin başında bulunan Mehmet Rıza Bey'in sefaret alayında, üzerinde güneş ve arslan resmi bulunan bir bayrağın onun başının üzerinde götürüldüğünü bu olayı anlatan bir tabloda öğreniyoruz.¹⁸⁵³ Aslan, gücün timsali olarak Türk mitolojisinde ve destanlarında sıkça rastlanan bir motif olup ayrıca dini bakımdan Hz. Ali'nin simgesidir. İki uçlu kılıç da yine Hz. Ali'nin kılıcıdır. Böylece Şiiliği resmen devlet dini olarak benimseyen Safevilerde tarihi ve dini motifler birleşmiş gözükmektedir. İran coğrafyasının ve medeniyetinin etkisiyle güneş motifi bayrağa yansımıştır. Yine bu motif, astrolojik bazı anlamlar taşımakta olup tarih boyunca çeşitli medeniyetlerce kullanılmıştır. Böylece Türk ve İran kültürleri ile İslami motifler birleşmiş görünmektedir.¹⁸⁵⁴

5. 8. 9. 2. Nadir Şah-İran Avşar Devletinin Bayrağı ve Renk

18. yüzyılda İran'da hükümdarlığı ele geçiren Nadir Şah Afşar'ın yeşil renkli Safevi bayrağı yerine beyaz bayrak kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁵⁵ İlhanlılar zamanından başlayarak, Safeviler'e kadar İran'da saltanat sancağının rengi olarak kullanılan beyaz renk bayraklarda tekrar kullanılmaya başlamıştır. Nadir Şah devrinde saltanat sancağının üzerinde Nadir Şah'ın adı ve hatta belki de Avşar Hanedanı'na mahsus damga kullanılmış olabilir.¹⁸⁵⁶

¹⁸⁵¹ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 198.

¹⁸⁵² Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 33-34.

¹⁸⁵³ Köprülü, "Bayrak", 414-415., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk...**, s. 172.

¹⁸⁵⁴ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 58.

¹⁸⁵⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 16.

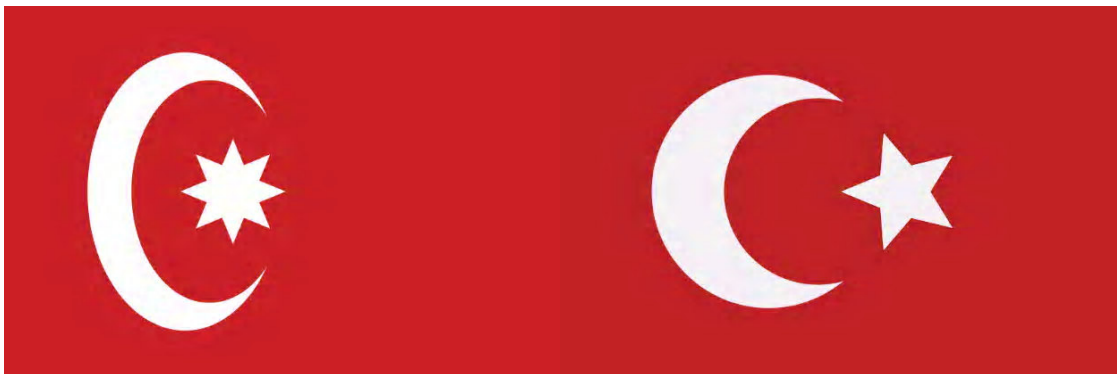
¹⁸⁵⁶ Köprülü, "Bayrak", s. 415.

5. 8. 9. 3. İran'da Kaçar Hanedanı Dönemi ve Kaçar Bayrağında Renk

1795 yılında başkent Tahran'da resmen tahta oturan Ağa Muhammed Han ile İran'da Kaçar hâkimiyeti başlamış oluyordu. Büyük oranda Ruslarla ve daha sonraları da İngilizlerle mücadele ile geçen yıllardan sonra Kaçar Hanedanı, 1925 yılında sona ermiş ve İran'da yönetim Pehlevilere geçmiştir. Orta Asya'da kurulan Hun-Köktürk-Uygur devletleri siyasi ve kültürel olarak nasıl birbirlerinin devamı niteliğindeyseler aynı şekilde İran coğrafyasında kurulan Safevi-Afşar ve Kaçar devletleri de gerek kültürel gerekse siyasi yapı olarak Türk kültürünün devamlılık arz eden bir parçasını ya da devresini oluşturmuşlardır.¹⁸⁵⁷

Kaçarlar zamanında yeniden Safevi ve Şii temayüllerine dönüş yaşanmış olup, bunun paralelinde bayraklarda, tıpkı Safevilerde olduğu gibi, güneş, Zülfikar ve aslan resimleri kullanılmaya başladı. Kaçar Hanedanı zamanında, Şah'lar kendilerine has özel bir bayrak olarak sarı zemin üzerinde üç hilalli bayrakta kullandılar.¹⁸⁵⁸

5. 8. 10. Osmanlı Devleti Bayrağı ve Renkler

Fotoğraf 65. Sultan Abdülmecit Han döneminde (1839-61), 1844 yılında sekiz köşeli yıldızın beş köşeli olması kararlaştırıldı.

Türkler'in tarih boyunca kurduğu belki de en büyük devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kullandığı bayraklar konusunda 14. y.y'da ki bayraklar hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber, özellikle 15. y.y.'nın sonlarından itibaren kullanılan bayraklar hakkında etraflıca bilgi sahibiyiz. Osmanlı Devleti'nin özellikle XVI. y.y. ile XIX. y.y.'larda Avrupa ile kurmuş olduğu yoğun münasebetler bir taraftan Avrupalı elçilik kaynaklarında, diğer taraftan da seyahatnamelerde Osmanlı bayrakları

¹⁸⁵⁷ Aydoğmuşoğlu, "Safevi, Kaçar ve Babür...", s. 56.

¹⁸⁵⁸ Köprülü, "Bayrak", s. 415.

ile ilgili Avrupa merkezli kaynaklara ulaşmamızı sağlarken, XV. y.y.'dan itibaren ortaya çıkan ve elimize ulaşan edebi, tarihi eserler, harita, devlete ait resmi evrak, minyatür ve hatta Avrupa müzelerindeki bayraklar Osmanlı döneminde kullanılan bayraklar konusunda yeterince bilgi sahibi olabilmemizi sağlamaktadır.¹⁸⁵⁹

“Devlet-i Aliyye’de” ihdas buyrulan bayrakların kâffesi (tamamı), esas itibariyle beyaz, kırmızı, yeşil ve sırma rengi sarı renkten ibarettir ki, beyaz, Hz. Muhammed’in sancaklarından birisi olan ak sancağından, sair renkler ise Orhan Gazi sancağından alınmıştır.¹⁸⁶⁰ Osmanlı Devleti’nin farklı dönemlerinde çeşitli renk ve ebatlardaki bayraklarda; Ay, hilal, yıldız, güneş, kelime-i şehadet, fetih ayetleri ve tuğra motifleri kullanılmıştır. Güneş hükümdarın, yıldız milletin, hilal ise bağımsızlığın simgesi sayılmıştır.¹⁸⁶¹

Anadolu Selçuklu Hükümdarı Gıyasettin Mesut tarafından Osman Gazi’ye gönderilen bağımsızlık alametleri arasında, beyaz bir bayrak olduğu da bilinmektedir. Osman Gazi’den beri Padişah’ın bayrağı “dirliğin” simgesi olan beyaz renkli bayraktı. Bunun yanında Osmanlı toplumunun çoğulculuğunu simgeleyen üç bayrak daha vardı. Bunlar alaca, kızıl ve sarı bayraklardı. 14. yüzyıldan itibaren, diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de çeşitli bayraklar kullanılmıştır.¹⁸⁶²

Osmanlılarda Osman Bey’den beri kullanıldığı tahmin edilen ak alem yani beyaz sancak başta olmak üzere kırmızı, yeşil ve sarı renkte çeşitli sancak ve bayraklar kullanılmış ve bu renkler, Osmanlı Devlet Armasının yanında pek çok sancak ve nişanda yer almıştır. Osmanlılarda saltanat sancaklarının sayısı başlangıçta dört iken 16. yüzyılda yediye (biri beyaz, ikisi kırmızı, biri yeşil, ikisi yeşil-kırmızı, biri sarı-kırmızı) çıkmıştır. Osmanlılar döneminde padişaha mahsus bayrağın II. Mehmet döneminde ak olup, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni devirlerinde de aynı kaldığını çeşitli kaynaklar nakletmektedir. Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethettiği zaman otağının önüne ak ve kızıl olmak üzere iki sancak diktirdiği ve yine Çaldıran Muharebesi’nde kızıl ve beyaz olmak üzere iki saltanat sancağına sahip olduğu rivayet edilir. Bazı eski milletlerin türlü

¹⁸⁵⁹ Köprülü, “Bayrak”, s. 415., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 173.

¹⁸⁶⁰ Miralay Ali Bey, “Bayrağımız ve Ay-Yıldız Nakşı”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Yayınevi: Ahmed İhsan Ve Şürekası, S. 46, İstanbul, 1333/1334, s. 195.

¹⁸⁶¹ Alev Keskin, Betül Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak, Sancak ve Fors”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 415, Ocak 2013, s. 100.

¹⁸⁶² Albayrak, **Dinlerin Rengi Renklerin...**, s. 56., Dere, “Bayrak...”, s. 41.

renklerdeki bayraklarında ay sembolü bulunmakla beraber, bugünkü bilgilerimize göre, bayrağını hilalle süsleyen ilk büyük devlet, Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı bayraklarına hilal konulması, Orhan Gazi döneminde kabul edilmiştir. Hele ay-yıldız, hemen tamamıyla Türklüğün al bayrağına ait aziz ışıktır. Bilindiği gibi, önce üzerinde yalnız hilal bulunan bu bayrağa Sultan III. Selim zamanında sekiz köşeli bir yıldız konulmuştu. Yeşil zemin üzerinde hilafetin, kırmızı zemin üzerinde de Türklüğün sembolü olan ay-yıldızlı bayrak bütün Osmanlı ülkesinde dalgalanmıştı. II. Mahmut, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna mahsus olarak üzerinde kelime-i şهادet veya fetih ayetleri bulunan siyah bayrak yaptırmıştı. Bu bayrağın rengi tamamen dini geleneğe dayanıyor ve Hz. Muhammed'in Ukaab isimli bayrağını canlandırıyor. II. Abdülhamit devrinde kırmızı atlas zemin üzerine etrafı beyaz kılıptanla işlenmiş bir sancak kullanılırken, 19. yüzyılın ilk yarısında üzerinde hilal ve yıldız işareti bulunan kırmızı bir sancak Osmanlı bayrağı olarak kullanılmıştır. Buna göre Türkler eski çağlardan günümüze bayraklarında beyaz, kırmızı, mavi, sarı, siyah ve yeşil gibi renklere yer vermişlerdir.¹⁸⁶³

Fotoğraf 66. II. Meşrutiyet Kartındaki Osmanlı Bayrağı¹⁸⁶⁴

¹⁸⁶³ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 198., Banarlı, **Tarih ve Tasavvuf...**, s. 176, 178., Tez, **Tekstil ve Giyim Kuşamın...**, s. 308.

¹⁸⁶⁴ <http://www.ahmetakyol.net/bayrak-ve-turklerde-bayrak/>, Son Erişim Tarihi; 29.12.2014.

5. 8. 11. Günümüz Türk Devletlerinin Bayrakları ve Renkler

5. 8. 11. 1. 1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bayrağı ve Renkler

Fotoğraf 67. Türk Bayrağı.

Türk Bayrağı'nın rengi, yüzyıllardan beridir kırmızı ile ak-beyazdan oluşmuştur. Baskın rengi nedeniyle hep “albayrak” olarak isimlendirilmiştir. Ay ve Hilal, Sümerlerden itibaren Elam ve Eti'ler'in de kullandıkları bir amblemdir. Gazneliler'in bayraklarında da çoğu zaman ay bulunurdu. Haçlı Seferlerinde büyük fedakârlıklar gösteren Eyyubiler'in bayrağında hilalin bulunması ise, hilalin Hristiyanlarca, İslam'ın bir sembolü olarak tanınmasına sebep olmuştur. Tarih boyunca Türk Devletleri (bu arada çeşitli ay şekilleri de dâhil) çeşitli amblemle muhtelif renklerde bayrak ve sancaklar kullanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ay yıldızlı şanlı bayrağı ise II. Kosova Meydan Savaşı'nda bir kan gölüne hilal ve yıldızın o gün gökteki şekliyle aksetmesinin verdiği ilhamla meydana gelmişti. Kaşgarlı'nın kaydettiği al ve Yusuf Has Hacib'in işaret ettiği ak renklerin ikisi birden tarihimizin derinliklerinden akıp gelen hükümlerlik sembollerimizdir ki, bu günkü şanlı bayrağımızın renklerinin de böylece eski inanç ve geleneklerimizin içinden süzülüp geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Ancak zamanla milletimiz bugünkü bayrağımızın alını şehitlerimizin al kanının ve ak'ını da yine şehitlerimizin ak ruhlarının manevi sembolleri yerine algılamış ve onu öyle değerlendire gelmiştir.¹⁸⁶⁵

Yavuz Sultan Selim zamanından sonra da al ve ak sancakların birlikte kullanıldığını görüyoruz. III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında kalelere çekilen Osmanlı bayrağı

¹⁸⁶⁵ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 12., Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklere Bayrak...”, s. 100.

beyaz ay-yıldızlı al bayraktır. Ancak, bu dönemlerde kullanılan yıldız, Osmanlılarca “mühr-i Süleyman” olarak adlandırılan altı veya sekiz köşeli yıldızdı. Abdülmecid’in son devirlerinde bu sekiz köşeli yıldız, beş köşeliye çevrilmek suretiyle, bayrağımızdaki yıldız şekli de tespit edilmiş oldu. Ancak, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine beş köşeli yıldız ile birlikte intikal eden ay-yıldızlı al bayrağımızın standartlarını iyice belirlemek gerekiyordu.¹⁸⁶⁶ Bu itibarla bayrağımız, 29 Mayıs 1936’da kabul edilen bir kanunla nizami şeklini almıştır.¹⁸⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti’nin bayrağı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kullandığı resmi bayrağı olan, kırmızı zemin üzerine ayın, hilal şeklinin sağa tarafa bakar vaziyette ortasında beş köşeli bir yıldız bulunan bayrağıdır. Ay yıldızlı al bayrak olarak ifade edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bayrağı bir bütün olarak Türk milletini temsil etmektedir. Bayrağın zemin renginin kırmızı olması, ay ve yıldızın kullanılması resmi bir devlet sembolizmi ile açıklanmamış, gerek Osmanlı Devletinde kullanılması ve gerek Türkiye Cumhuriyeti Devletinde kullanılması araştırmacılar tarafından tarihi anlam kökleri ile ilişkilendirilmiştir.¹⁸⁶⁸

Kırmızı enerji ve heyecan verdiği için dünyadaki ülke bayraklarının yüzde 45’inde hâkim renktir.¹⁸⁶⁹ Bunun yanında, ülke bayraklarında kullanılan renklerde önemli bir ortak noktanın olduğu da saptanmıştır. Şöyle ki; Türkiye’nin de bayrak renklerini oluşturan kırmızı renk, 177 ülkenin bayrağında ve beyaz renk 174 ülkenin bayrağında kullanılmıştır. Kırmızı rengin genel olarak bağımsızlık yolunda dökülen kanı, beyaz rengin ise barışı simgelemesi nedeniyle kullanıldığı söylenebilir.¹⁸⁷⁰ Bu konuyla ilgili olarak Abdülkadir İnan, Türklerin al bayrak kullanmasını al ruhunun ateş tanrısı veya hami ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıra olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷¹

Sonuç olarak söylememiz gerekirse, Türk Bayrağı’ndaki biçimlerin simge olarak Türkler tarafından kullanılması çok uzun dönemlere dayanmaktadır. Hem kırmızı hem de ak (beyaz) renk Türklerin en eski milli ve manevi inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümlerlik sembolüdür. Kırmızı renk, hem ilahi gücü hem de

¹⁸⁶⁶ Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 27.

¹⁸⁶⁷ Önder, “Türklerde Renk...”, s. 127-128.

¹⁸⁶⁸ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 221.

¹⁸⁶⁹ Mehmet Çağan, **Sizin Renkleriniz**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005, s. 50.

¹⁸⁷⁰ Ali Yiğit, Sema Çakır, Gülseren Yıldız, Gökhan Aslım, “Bayraklarda Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Bir İnceleme”, **Veteriner Hekim Derneği Dergisi**, S. 82-2, 2011, s. 57.

¹⁸⁷¹ Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 197., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 15.

yeryüzündeki egemenliği simgeler. Osmanlı Devleti'nden bu yana devam eden ve Türk Bayrağı üzerinden anlatılan, "Savaşta biriken şehit kanları üzerine düşen ay-yıldız örgesinin", kökenleri Türk Kültürü'ndeki temel birtakım kabullere dayanmaktadır. Kullanılan bayrağın renginin ve şeklinin Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmesi Türkler'in bu geleneklerden vazgeçmediğinin en önemli kanıtıdır. Bu da yüzyıllardır devam eden kültürün devamlılığını açıkça ortaya koyan önemli bir delildir.¹⁸⁷²

5. 8. 11. 1. 2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı Forsu ve Renkler

Fotoğraf 68. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı Forsu.¹⁸⁷³

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kullandığı, Türkiye Cumhurbaşkanlığı bayrağını, kırmızı zemin üzerinde bitmez tükenmez Türklük kaynağını ifade eden güneş etrafında dizilen; şimdiye kadar Türk tarihinde kurulmuş olan on altı büyük Türk devletini-imparatorluğunu sembolize eden her biri, birer parlayan ve etrafını aydınlatan yücelerde yıldızlarla ifade edilen bayrak olarak tarif edebiliriz.¹⁸⁷⁴

Cumhurbaşkanlığı Forsu'nun ortasında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden on altı şualı güneş bulunmaktadır. Bu güneşin etrafında ise; tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerinden dünya hâkimiyetinde etkili olan on altı tanesi, on altı sarı renkli yıldız şeklinde yer almaktadır.¹⁸⁷⁵

¹⁸⁷² Hale Torun, "Söylencelerde Ay Yıldız", **Journal Of Kültür Üniversity**, 2007/3, s. 115., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 16.

¹⁸⁷³ T. C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, <http://www.tccb.gov.tr/>, Son Erişim Tarihi; 29.12.2014.

¹⁸⁷⁴ Mahmut Enes Soysal, "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 42, Erzurum, 2010, s. 226.

¹⁸⁷⁵ Keskin ve Sayın, "Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...", s. 103.

5. 8. 11. 2. Azerbaycan Bayrağı ve Renkler

Azerbaycan Bayrağı, İsmail Gaspıralı tarafından oluşturulmuştur.¹⁸⁷⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bayrağının genişliği ve uzunluğu eşit renkli üç yatay şeritten oluşan dikdörtgen parça şeklindedir: üst şerit gök mavisi renginde, orta şerit kırmızı renkte, alt bölüm ise yeşil renktedir.

Fotoğraf 69. Azerbaycan Bayrağı.¹⁸⁷⁷

Bayrağın her iki yüzünde kırmızı rengin ortasında beyaz renkli bir hilal ve sekiz köşeli yıldız tasviri vardır.¹⁸⁷⁸ Gök-mavi renk, Türk Milleti'nin ulusal rengidir, yeşil İslam'ın rengidir. Kırmızı renk, uygarlığı temsil ederek modern bir toplum kurmak, demokrasiyi geliştirmek, kısacası çağdaşlaşmayı, gelişmeye olan eğilimi belirtir. Sekiz uçlu yıldız sekiz Türk boyunu simgeler. Bu boylar; Azeriler, Osmanlılar, Çağataylar, Tatarlar, Kıpçaklar, Türkmenler ve Selçuklular. Azerbaycan bayrağı, ilk defa 1918 yılında kullanılmıştır. Türk bayrağına benzer yanları çoktur.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 222.

¹⁸⁷⁷ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 23.

¹⁸⁷⁸ http://www.azerbaijans.com/content_428_tr.html, Son Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.

¹⁸⁷⁹ Mustafa Karasüleymanoğlu, **Türk Dünyası Bayrak Anlamları**, <http://www.turansam.org/makale.php?id=161>, Son Erişim Tarihi, 18. 10. 2014., http://www.azerbaijans.com/content_428_tr.html, Son Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.

5. 8. 11. 3. Kırgızistan Bayrağı ve Renkler

Fotoğraf 70. Kırgızistan Bayrağı.¹⁸⁸⁰

Kırgızların “Manas” Destanı’nda savaşlar tasvir edilirken tuğ ve bayrakları ihtiva eden pek çok beyit geçmektedir. Manas destanında zikredilen tuğ ve bayrakların türlü renklerde olduklarını görüyoruz.¹⁸⁸¹ Manas’ın alplerinin bayraklarının çoğu kıızıdır.¹⁸⁸² Çin kaynakları, Kırgızların bayrağı olduğunu ve bunların kırmızı renge çok saygı gösterdiklerini ifade etmektedir. Bu durum Kırgız bayrağının kırmızı renkli olduğunu ima etmektedir. Kırgız Bayrağı’nın rengi konusundaki bir başka rivayet, Arap seyyahı Abü Dulaf’a aittir. Arap seyyahı, X. asır başlarında Kırgızların bayrağının yeşil olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸³ Bu sebeplerle, Kırgızlar; kırmızı ve yeşil bayraklar kullanmışlardır şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür.¹⁸⁸⁴

Bugünkü, Kırgız bayrağında; zemin kırmızıdır. Ortada ışın yayan bir güneş vardır. Bayrakta bulunan güneşteki, kırk ışının Manas Destanı’ndaki 40 Türk boyunu temsil ettiğine inanılır. Ön yüzünden bakıldığında ışınlar saat yönünün tersindedir; arka yüzünde ise saat yönündedir. Güneşin ortasında üç çizgili iki tane şerit bir halka içinde yer almaktadır, bu ortada ki tasarım geleneksel “Kırgız Yurt”unu yani çadırını temsil etmektedir.¹⁸⁸⁵ Güneşin alevden kolları dışarıya doğru açılıyor. Güneş dairesinin ortasındaki figür, sağdan sola ve yine aşağıdan yukarıya uzanan üç sarı çizgi Kırgız

¹⁸⁸⁰ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 260.

¹⁸⁸¹ İnan, “Tuğ-Bayrak...”, s. 873.

¹⁸⁸² Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk...”, s. 197.

¹⁸⁸³ İnan, “Tuğ-Bayrak...”, s. 872., Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi...**, s. 155.

¹⁸⁸⁴ Keskin ve Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak...”, s. 99., Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler...**, s. 32.

¹⁸⁸⁵ <http://www.onlinetercumanlik.com/ulke-bayraklari/kirgizistan-bayragi/>, Son Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.

keçe çadırının tavanını temsil ederken¹⁸⁸⁶, kırmızı renk cesareti, sarı güneş ise barış ile zenginliği ifade ediyor.¹⁸⁸⁷

5. 8. 11. 4. Kazakistan Bayrağı ve Renkler

Kazak destanlarında ala ve benekli bayraktan söz edilmektedir.¹⁸⁸⁸ Dolayısıyla geçmiş dönemlerdeki Kazak bayraklarının günümüzdekinden farklı olduğunu düşünebiliriz.

Günümüzdeki Kazak bayrağını tahlil edecek olursak; Mavi kumaş Türkülüğü simgeler. Altın renkli şerit eski Altın Orda'sını, ayrıca Kazakistan'a özgü olan kültürü simgeler. Güneş, Kazaklar'ın varlığını ve otuz iki güneş ışını da geleceği ve Kazak boylarını simgeler.¹⁸⁸⁹ Bayrakta bir de güneşin altına güçlü, cesur ve usta kuş, berkut/bürküt (altın kartal) yerleştirilmiştir. Berkut/bürküt; yücelik, irade, özgürlük, namus, bağımsızlık, yüksek düşünce ve Kazakistan halkının amaçlarını simgelemektedir.¹⁸⁹⁰

Fotoğraf 71. Kazakistan Bayrağı.¹⁸⁹¹

¹⁸⁸⁶ Emine Gürsoy Naskali, "İstiklal Marşımız Ve Kırgızistan Bayrağı", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 13, 2003, s. 130.

¹⁸⁸⁷ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 223., Mustafa Karasüleymanoğlu, Türk Dünyası Bayrak Anlamları, <http://www.turansam.org/makale.php?id=161>, Son Erişim Tarihi, 18. 10. 2014.

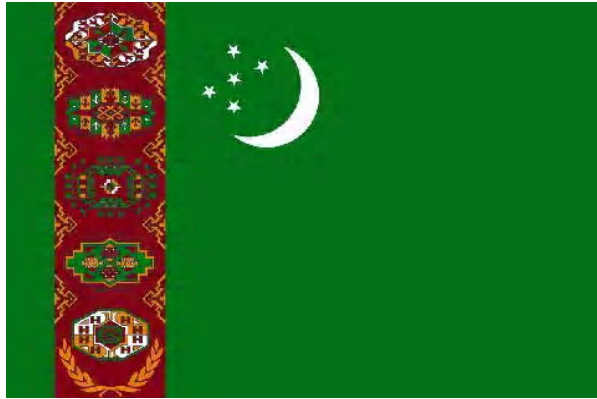
¹⁸⁸⁸ Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk...", s. 197.

¹⁸⁸⁹ http://www.sabah.com.tr/fotohaber/dunya/ulke_bayraklari_ve_anlamlari?tc=56&page=43, Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.

¹⁸⁹⁰ <http://turk-dunyasi.cokbilgi.com/kazakistan-tarihi/>, Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.

¹⁸⁹¹ Mehmet Saray, "Kazakistan", **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002, s. 121.

5. 8. 11. 5. Türkmenistan Bayrağı ve Renkler

Fotoğraf 72. Türkmenistan Bayrağı. ¹⁸⁹²

Türkmenistan bayrağı, 19 Şubat 1992 tarihinde alınan kararla, Türkmenistan devletinin resmi bayrağı kabul edilmiştir. ¹⁸⁹³

Beş tane halı motifi Guls olarak adlandırılan Türkmen Boylarını ve ülkenin geleneklerini temsil eden ulusal sembollerdendir. 1990'ların ortalarında Türkmenistan, daimi tarafsızlık politikasını sembolize eden bir çift zeytin dalını, Türkmenistan bayrağına ekledi. Yeşil taban İslam'ı temsil eder ve hilal parlak bir gelecek ve umut simgesidir. Beş yıldız; Türkmenistan'da ki beş bölgeyi veya Türkmenistan'ın yanı sıra insanın beş duyusunu (işitme, görme, koku, tat ve dokunma) sembolize etmektedir. ¹⁸⁹⁴

5. 8. 11. 6. Özbekistan Bayrağı ve Renkler

Fotoğraf 73. Özbekistan Bayrağı. ¹⁸⁹⁵

¹⁸⁹² Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 263.

¹⁸⁹³ Nurmemmet, "Türkmenlerde Renk...", s. 79.

¹⁸⁹⁴ <http://bayrakulke.blogspot.com.tr/2012/01/turkmenistan-bayraginn-anlam-ve.html>, Erişim Tarihi; 09.09.2014.

¹⁸⁹⁵ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 257.

Özbekistan bayrağının sembolik anlamı için pek çok teori ileri sürülmüştür.

Bunlardan bir tanesine göre, on iki yıldız Özbek vilayetlerini; mavi zemin Türklüğü, beyaz zemin adaleti, yeşil zemin ise konukseverliği temsil etmektedir. İki ince kırmızı çizgi ise “güçlü olmayı” anlatmaktadır. Yarım ay ise, “yenilenmeyi” ifade ediyor. Başka bir görüşe göre on iki yıldız; on iki takvim ayını ya da burcu anlatmaktadır. Yarım ay İslam’ı simgelerken, beyaz zemin ve renkler pamuğu, yani ülkenin ana sembolünü anlatmaktadır. Başka bir görüşe göre, mavi suyu, beyaz barışı, yeşil ise doğa simgesini temsil etmektedir. Kırmızı şeritler ise bu özellikleri birleştiren yaşam gücünü temsil etmektedir.¹⁸⁹⁶

5. 8. 11. 7. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bayrağı ve Renkler

Günümüzdeki Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bayrağı; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kurucu Meclisi’nin 7 Mart 1984 tarihli olağanüstü birleşiminde kabul olunan “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bayrak Yasası”nın, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete’de yayınlanmasıyla birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin bayrağı olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁹⁷

Fotoğraf 74. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bayrağı.¹⁸⁹⁸

Ortadaki ay yıldız Türklüğü, üstteki bar Türkiye’yi, alttaki bar KKTC’yi simgeler. Ayrıca iki ülkenin görünüşte ayrı ama özde aynı olduğunu belirtmek için Türk bayrağının aynı renkleri zemin ve obje renkleri değiştirilerek kullanılmıştır.¹⁸⁹⁹

¹⁸⁹⁶ Koca, **Türk Kültüründe Sembollerin...**, s. 224.

¹⁸⁹⁷ <http://www.kktcb.org/content01.aspx?id=2&sayfa=81&select=3>, Erişim Tarihi; 14.09.2014.

¹⁸⁹⁸ Atalay, **Resimli ve Haritalı...**, s. 48.

¹⁸⁹⁹ Mustafa Karasüleymanoğlu, Türk Dünyası Bayrak Anlamları, <http://www.turansam.org/makale.php?id=161>, Son Erişim Tarihi, 18. 10. 2014.

SONUÇ

Dünyanın en zengin söz varlığına sahip dillerinden birisi hiç şüphesiz Türkçedir. Türkçenin sahip olduğu güçlü ifade kabiliyetinde renk adlarının elbette çok önemli bir etkisi vardır. Uzun yıllar boyunca oluşan Türkçedeki mevcut ana renk adları dışında daha pek çok renk adları ortaya çıkmıştır. Türklerin tarihin ilk dönemlerinden başlayarak uzun yüzyıllar boyunca göçebe bir hayat sürmeleri çok farklı coğrafyalarda yaşamalarına, dolayısıyla birçok farklı kültür, coğrafi yeryüzü şekli, iklim ve bitki örtüsü ile içli dışlı olmalarına yol açmıştır. Türklerin muhayyilesinde ve tasavvur dünyasında yaşanan coğrafyanın, görülen tabiat varlıklarının etkisi ile birçok renk adı oluşmuştur. Gökyüzünün mavisi, ovaların yeşili, şafağın kızılığ, gecenin karanlığı ister istemez Türk algı dünyasında olumlu ya da olumsuz çağrışımlar yapan sonuçlar doğurmuştur. Dünyanın en köklü milletlerinden birisi olan Türkler buna bağlı olarak gerek maddi kültür unsurlarında gerekse manevi algı ve anlayışlarında birçok sembolü ve simgesel varlığı içselleştirmişlerdir. Renkler de bu semboller ve simgeler dünyasında Türk milleti için duygu ve düşüncelerin en güzel şekilde aktarımını sağlayan bir iletişim aracı olmuştur. Renkler çağlar boyunca yerli yerine oturan semboller dünyasında geçmişten günümüze kadar Türklerin; dini anlayış ve ritüellerine, düğünlerine, cenaze merasimlerine, bayram törenlerine, kılık-kıyafetlerine, askerlik ve hatta savaş alanlarındaki uygulamalarına, bayrak, çadır, kişi adları, devlet isimleri vb. Türk kültürel hayatının hayatın vazgeçilmez birer parçası olan her türlü soyut ve somut varlık ve anlayışına nüfuz etmiştir.

Bir milletin karakterini, kültürünü, dünyaya bakış açısını, değer yargılarını yani kısacası o milleti millet yapan her türlü maddi ve manevi değerleri tanımanın en iyi yollarından birisi de herhalde onun sembolik anlamda renklerle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu sayede o milletin tarihsel süreç içerisinde üretmiş olduğu bütün birikimi daha iyi anlaşılacaktır. Türklerin de insanlığın yaşadığı uzun tarihi süreç içerisinde önemli ve vazgeçilmez bir konuma sahip olduğu muhakkaktır. İnsanlık ailesinin önemli bir ferdi

olan Türk milletinin kendisine has kültürel değerlerini anlamak ve yorumlamak konusunda renkleri iyi tahlil etmek gerekmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde cenaze merasimlerinde kara rengin yas ifade eden bir araç olarak kullanılması, düğün törenlerinde gelinin beline kırmızı kuşak bağlanması, savaşa giden birçok Türk hükümdarının beyaz elbiseler giymeleri, Türk bayrağının kırmızı ve ak renklerden oluşması ya da tarih boyunca Hunlardan başlayarak Osmanlı'yı da içine alacak şekilde birçok Türk toplumunda Türklerin sarı renkli ayakkabı giymeleri gibi daha birçok renkle ilgili sembolik anlam içeren davranış ve anlayışlar Türk kültür dünyasında renklerin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

“Türk Kültüründe Renk Kavramı Ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması”, ismini taşıyan tezde ilk aşamada, daha ziyade rengin tanımı, renk grupları, rengin gerek bireysel gerekse toplumsal olarak insanlar üzerindeki psikolojik etkileri, çeşitli milletlere göre renklerin ifade ettiği simgesel anlamlar dünyası üzerinde duruldu.

Tezin ilk bölümünün başlangıç safhasında, geçmişten günümüze renklerin tarihi seyir içerisinde izlemiş olduğu süreç ortaya konuldu. Antik Yunan, Mısır, eski Çin, Bizans, Mezopotamya ya da en eski Hint medeniyetinde renklerin ifade ettiği anlamlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan maddi ve manevi kültür unsurları açıklandı. Mimaride, giyimde, dini inançlarda, sanatsal faaliyetlerde geçmişte yaşayan birçok medeniyetin değer yargıları ve renkleri kullanım biçimleri ortaya konulmaya çalışıldı.

“Günümüzde Dünya’da Renklere Yüklenen Anlamlar” başlığı altında renge sembolik yaklaşımlar üzerinde durulup ve ak-beyaz, boz-gri, kahverengi, kara-siyah, kırmızı-kızıl-al, mavi, mor, pembe, sarı, turkuaz-turkuvaz (ya da eski adıyla firuze), turuncu, yeşil gibi renklerin bireyler ya da toplumlar nezdindeki çağrışımları, hayatın içerisinde bu renklerin kullanım alanları ve bu renklerin renk adı olarak kökeni açıklanmaya çalışıldı.

“Türklerde Çeşitli Renklerin İfade Ettiği Anlamlar” alt başlığı içerisinde geçmişten bugüne kadar renklerin somut ya da soyut olarak Türk kültür dünyası içerisindeki anlam ve önemi açıklandı.

“Türk Kültürünün Yazılı Kaynaklarında Renkler” başlığı altında, Türk tarihinin başlangıcından itibaren ilk yazılı metinlerde geçen renk adlarının kullanımı üzerinde duruldu. “Orhun Abideleri’nde (Göktürk Yazıtları’nda) Renkler” alt başlığı altındaki bölümde şu sonuçlara ulaşıldı: Orhun Abidelerinde toplamda on renk adının bulunduğu,

bu renk adlarının da at donu ve özel isimlerin yapımında kullanıldığı, ayrıca toplamda da kırk dört ayrı cümlede bu renk adlarının geçtiği belirlendi. Orhun Abidelerinde kullanılan renk adları; ak, boz, kara, kızıl, kök, sarı, torug, ürüng, yağız ve az yağız ile yaşıldır. Bu renkler arasında en çok kullanılanlar ise; kara, ak ve köktür.

“Kutadgu Bilig’de Renkler” alt başlığı içerisinde Türk tarihinin önemli yazılı kaynaklarından birisi olan Kutadgu Bilig’deki renk adları üzerinde duruldu.

“Dede Korkut Hikâyeleri’nde Renkler” alt başlığı ile üzerinde durduğumuz bir diğer konu Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen renklerdir. Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir kaynak eser durumunda olan Dede Korkut Hikâyeleri’ne bakarak Türklerin hayat felsefesi, yaşam tarzı, dünyaya bakış açıları, aile yapısı, zevkleri, hüznüleri, kılık-kıyafetleri, yeme-içme kültürleri, yaşadıkları mekânlar, geçim kaynakları, dostları-düşmanları yani kısacası maddi ve manevi her türlü kültürel unsurları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Dede Korkut Hikâyeleri’nden hareketle Türk Kültür unsurlarında renkler konusu üzerinde yoğunlaştık.

Seyyah ya da gezgin adı verilen kişilerin kendi ülkelerinde veya ülke dışında gezip gördüğü yerlerden edindiği izlenimleri ve bilgileri aktardığı edebi bir tür olan seyahatnameler tarihi açıdan kıymet verilmesi gereken kaynaklar arasındadır. Tezin “Seyahatnamelerde Renkler”, bölümünde; Grek Seyyahı Priskos’un Avrupa Hun Ülkesine Seyahati, Zemarkhos Seyahatnamesi, Marco Polo Seyahatnamesi, İbn-i Battuta-Büyük Dünya Seyahatnamesi, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Busbecq’in Türk Mektupları ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde renk algısı üzerinde duruldu.

“Coğrafi Unsurlarda ve Türk Coğrafyasında Renkler” başlığı altında, ilk etapta; “Renklerin Yön Gösterme İşlevi” alt başlığı içerisinde başta Türkler olmak üzere Çinliler, Hintliler, Mayalar vb. daha birçok kültürde renklerle yönler arasında bir ilgi kurulduğu üzerinde duruldu.

“Yer Adlarında Geçen Renkler” başlığı altında öncelikle Anadolu’da ve Türk coğrafyasının diğer bölümlerinde bulunan renk isimlerinden oluşan coğrafi yer adları alfabetik olarak tespit edildi. Ayrıca, dünyanın diğer ülkelerinde coğrafi yer adlarının oluşumu ile renkler arasındaki bağlantı da olduğu ortaya konulmaya çalışıldı.

“İslamiyet’ten Önceki Dönemde Türk Milli Kültürünü Oluşturan Unsurlarda Renkler” genel başlığı altında; “İslamiyet’ten Önce Türk Kültüründe Bayramların Rengi” alt

başlığı içerisinde, Türklerin Müslüman oluncaya kadarki süreç boyunca kutlanmış oldukları başta Nevruz Bayramı, Ayzıt Bayramı ve Türklere özgü kurban kesme adetleri üzerinde durulup, Türklerdeki bayram, şölen, kutlama ve inanç ritüelleri ile renkler arasındaki ilişkiler tespiti çalışıldı.

“İslamiyetten Önce Türklerin İnanç Sisteminde Renkler” alt başlığı ile tarihin ilk devirlerinden itibaren Türklerin Müslüman olmasına kadar ki süreçte, Türk inançlarında renklerin işlev ve fonksiyonları üzerinde duruldu.

“Türklerde Evlilik ve Doğumla İlgili Ritüeller ve Renkleri”, isimli alt başlıkta doğumla ilgili olarak gerek doğum öncesinde ve doğum sırasında gerekse doğum sonrasında renklerle ilgili olan gelenek ve uygulamalar ile renkler arasındaki ilişki ortaya konuldu.

“İslamiyetten Önce Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi”, alt başlığı altında İslamiyetten önceki dönemde, Türklere ait ölüm adet ve geleneklerinde yer alan renklerle ilgili uygulamalar tespit edildi.

“İslamiyetten Önce Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler”, alt başlığı ile İslamiyetten önceki dönemde farklı coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde kurulmuş olan çok sayıda Türk Devletlerinin kendilerine isim olmak üzere çeşitli renk adlarını kullandıkları üzerinde duruldu. K/Göktürkler, Akhun ve Kara Hun (Avrupa Hun Devleti), Sarı ve Kara Türkişler, Karahanlılar, Altınordu Devleti, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Karapapaklar, Gagauzlar (Gök Oğuzlar) vb. birçok Türk devlet ve topluluğunun adı renk isimleriyle ilgilidir.

“Tarihi Olarak Türklerde Giyim, Kuşam ve Eşyalarda Renkler” alt başlığı altında, İslamiyetten önceki dönemde Türklerin giymiş olduğu kıyafetler ve bunların renkleri üzerinde duruldu.

“İslamiyetten Önceki Türk Kültüründe Halı ve Renkler”, alt başlığıyla ile halının tarihçesi, Türkler ve halı sanatı arasındaki yoğun ilişki ve Türk halılarında kullanılan renklerin ortaya konulmaya çalışıldı.

“Türk Tarihinde Bayrak ve Sancaklarda Kullanılan Renkler ve Simgesel Anlamları” alt başlığı altında İslamiyetten önceki dönemde Türkler tarafından kullanılan bayraklar, bu bayrakların renkleri ve simgesel anlamları üzerinde duruldu.

“Türklerde At Kültürü ve Renkler” alt başlığı içinde Türklerin yetiştirdiği atların özellikleri ve at renkleri doğrultusunda tarih boyunca Türk kültüründe at’ın önemi üzerinde duruldu.

“İslamiyetten Sonraki Dönemde Türk Milli Kültürünü Oluşturan Unsurlarda Renkler” ana başlığı altında tezin son kısmına ulaşıp, bu bölümün ilk alt başlığı; “İslamiyet’ten Sonraki Dönemde Türk Kültüründe Bayramlar ve Renkler”dir. Bu bölümde, İslamiyetten sonraki dönemde Türklerin önemli bayramlarından; Yeni Gün/Nevruz Bayramı ve Hıdırellez Bayramı ile renkler arasındaki ilişkiden bahsedildi.

“İslamiyet’ten Sonra Türklerin İnanç Sisteminde Renkler”, diğer bir alt başlığı oluşturup, bu başlık altında özellikle İslamiyetten sonraki dönemde Türk İnanç sisteminde renklerin yeri üzerinde duruldu. Gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse Hz. Muhammed’e ait hadislerde geçen renk adları ve mahiyeti ortaya konuldu. Bu bölümde ayrıca tasavvufta renk ve Hz. Mevlana’da renk anlayışı üzerinde duruldu.

“İslamiyet’ten Sonra Türklerde Ölümün Ritüeli ve Rengi”, alt başlığı içinde Müslüman Türk devlet ve toplum hayatında ölüm, yas ve taziye süreci ile renkler arasındaki ilişkiden bahsedildi.

“İslamiyet’ten Sonra Türk Devletlerinin ve Topluluklarının İsimlerindeki Renkler” alt başlığı altında, gerek devlet adı olarak gerekse Türk boy veya topluluk adı olarak renk adlarının kullanımı üzerinde durulup, bu isimlerin neden ve nasıl kullanıldığı hususu aydınlatılmaya çalışıldı.

“İslamiyet Sonrası Türklerde Giyim-Kuşam”, başlığı ile Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri ve Anadolu’ya yerleşmeleriyle giyim-kuşamları yeni bir içerik ve biçim kazanmış olup bu süreçte günümüze kadar olan zaman diliminde Türklerin kıyafetleri ve tercih ettikleri renkler üzerinde duruldu.

“İslamiyet’ten Sonra Türk Kültüründe Halı ve Renkler” alt başlığı altında İslami dönem Türk tarihinde Anadolu’da halıcılığın Anadolu Selçukluları ile başlayıp geliştiği ve sonrasında XVI. ve XVII. yüzyılda zirveye ulaştığı üzerinde duruldu. Ayrıca, Türk halılarında en çok kullanılan renklerin kırmızı, mavi, sarı ve yeşil olduğu, beyaz ve kahverenginin ise nadir kullanılan renkler olduğu tesbiti yapıldı. Halılarda kullanılan renklerin kök boyacılık tekniği ile elde edildiği ve yüzyıllarca canlılığını muhafaza edebilmesi yönüyle de Türk halılarına eşsiz bir değer ve güzellik kattığı açıklandı.

Türk çini sanatı konusu da bu bölümde ele alınıp, Türklerde çiniciliğin kısa bir tarihçesi üzerinde durulup, gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminde çini sanatında çok önemli gelişmeler olduğu ortaya konuldu. Anadolu Selçuklularında XIII. Yüzyılda, Osmanlı'da ise XV. ve XVI. yüzyıllarda çini sanatı doruğa ulaşmıştır. Konya, Bursa, İznik Kütahya ve İstanbul Türk çini sanatının en önemli merkezleridir. Türk çinilerinde en çok tercih edilen renkler; firuze (turkuaz), kobalt mavisi, patlıcan moru, kırmızı (domates kırmızısı, mercan kırmızısı), siyah, beyaz, fıstık yeşili, sarı, eflatun, lacivert ve altın yıldızı rengidir.

“Türk Tarihinde Bayrak ve Sancaklarda Kullanılan Renkler ve Simgesel Anlamları” alt başlığı altında İslamiyetten sonraki dönemde Karahanlı Devleti'nden başlayarak günümüze kadar olan süreçte Türk-İslam Devletleri tarafından kullanılan bayraklar ve bu bayraklardaki renklerin simgesel anlamları üzerinde duruldu.

Netice olarak; Geçmişten bugüne dünya tarihi boyunca, herbir milletin kendisine has bir değerler algısı olduğunu söyleyebiliriz. Renk tercihleri, halkın hayata bakış açısını, hayat zevkini ve karakteristik özelliklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Birbirinden farklı bir bakış açısı olan her bir kültürde renkler, farklı anlamlar taşımaktadır. Eski çağlardan günümüze kadar Türk kültüründe renk kavramını kültürel ve sosyolojik yönden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada; Türk Milli Kültüründe renklerin, sembolik değerleri ve simgesel anlamları üzerinde durulup; Türklerde coğrafi yer isimleri, bayram, doğum, ölüm, bayrak, giyim-kuşam, dini yapı, halı, çini, at, devlet isimleri vb. pek çok alanda renkler ve renklerle ilgili Türk Milleti'nin bakış açısı ortaya konulmaya çalışıldı.

İNDEKS

A

- Abbasi, 40, 71, 171, 382, 384, 388, 390, 395, 398, 400
 Abbasiler, 237, 381, 382, 384, 390
 Abdullah Cevdet, 368
 Abdülcelil Çelebi, 318
 Afganistan, 181, 209, 224, 225, 230, 243, 458
 Afrika, 10, 19, 36, 182, 261
 Ahmet Eflaki Dede, 329, 344
 Ak Ata, 103
 Ak Bürçekli Ana, 103
 Ak Han, 61, 103, 191
 Ak Hunlar, 69, 266
 Ak Kirman, 210
 Ak Melik Çeşme, 161
Ak Orda, 336
 Ak Sarı Bey, 86
 Ak Şamanlar, 103, 244
 Ak Terek, 212
 Ak Termel Irmağı, 91
 Akkoyunlu, 196, 331, 338, 339, 340, 341, 405, 422
 Akkoyunlu Devleti, 405
 Akmescit, 210
 Ak-Orda, 190, 264
 Aksaray, 53, 190, 203, 371, 443
 Aksay Gölü, 211
 Ala Kuş Tegin, 64
 Ala Tağ, 143
 Ala Yuntlu, 64
 Alaaddin Keykubat, 204, 303
 Alaaddin Paşa, 360
 Alayuntluğ, 264
 Albastı, 110, 250, 251, 258, 259
 Aldan Nehri, 219
 Ali Şir Nevai, 72
 Alman, 65, 128, 237, 265, 371
 Almanya, 15, 44, 176, 182, 364
 Alp Er Tunga, 194, 280, 310
 Alp Şalçı, 91, 94
 Altay, 62, 67, 82, 83, 84, 92, 103, 120, 143, 197, 209, 210, 212, 215, 216, 230, 237, 246, 249, 253, 256, 265, 266, 282, 300, 304, 311, 312, 330, 335, 343, 393, 451, 455, 456
 Altay Dağları, 92, 212, 215, 216
 Altın, 24, 50, 78, 83, 125, 165, 166, 170, 176, 185, 186, 190, 191, 215, 216, 218, 265, 272, 273, 281, 282, 287, 337, 416, 452, 463
 Altın Orda, 337, 416
 Altındağ, 215, 249
 Altınordu Devleti, 78, 170, 212, 336, 337, 399, 400, 401, 422
 Amerika, 45, 180, 185
 Amon-Ra, 27
 Anadolu, 30, 39, 45, 64, 65, 66, 67, 70, 72, 74, 80, 83, 84, 85, 86, 93, 103, 118, 120, 125, 157, 160, 161, 170, 174, 176, 189, 195, 197, 198, 199, 203, 204, 205, 208, 214, 217, 218, 221, 222, 228, 237, 248, 251, 254, 255, 258, 268, 271, 273, 274, 275, 280, 287, 295, 303, 304, 311, 312, 314, 315, 331, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 360, 362, 364, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 390, 393, 394, 400, 401, 403, 405, 409, 423, 442, 445, 447, 452, 453, 456, 457, 458, 463, 464, 465, 469, 470
 Anadolu Selçuklu, 204, 271, 303, 341, 343, 344, 347, 371, 372, 373, 377, 394, 409, 453, 456, 464, 465, 470
 Anadolius Barışı, 163
 Apis Öküzü, 27
 Aral Gölü, 217, 218, 227, 228
 Arap, 44, 46, 57, 66, 170, 171, 219, 293, 296, 344, 347, 382, 388, 415
 Aras Nehri, 217
 Aristo, 21
 Aristoteles, 22, 28
 Arslan Kara Hakan, 335
 Arz-ı Zulumat, 216
 Ashab-ı Kehf, 329
 Asya, 26, 28, 46, 51, 66, 67, 72, 77, 79, 131, 143, 167, 170, 180, 194, 195, 197, 207, 215, 217, 222, 233, 235, 236, 238, 243, 248, 257, 262, 266, 268, 269, 270, 275, 280, 281, 282, 284, 285, 288, 292, 295, 296, 302, 315, 340, 341, 343, 360, 365, 371, 389, 392, 408, 445, 457, 462
 Âşık Veysel, 72, 468
 Atabetü'l-Hakayık, 101
 Attila, 162, 163, 164, 165, 336, 432, 447

Avrupa, 13, 23, 33, 43, 45, 46, 47, 52, 76, 161, 162, 163, 164, 165, 173, 174, 180, 182, 189, 194, 195, 197, 236, 237, 242, 264, 270, 271, 275, 281, 282, 292, 363, 365, 367, 369, 371, 372, 408, 421, 422, 432, 453
 Avrupa Birliği, 45
 Avrupa Hunları, 162
 Ay Kağan, 82, 336
 Ayasofya, 24, 379
 Aybek Dağları, 196
 Az Kavmi, 91, 98
 Azerbaycan, 168, 209, 210, 211, 212, 214, 220, 226, 229, 237, 281, 342, 372, 414, 437, 462, 466, 470
 Azrail, 129, 137, 141, 155, 156, 158

B

Babil, 18, 176
 Balkanlar, 237
 Balkaş Gölü, 217, 226, 337
 Bamsı Beğrek, 161
 Barbaros Hayrettin Paşa, 354
 Başkurtlar, 257
 Batu Han, 337, 338, 399
 Bayındır Han, 131, 132, 135, 138, 143, 150, 154, 159, 304
 Bayrak, 40, 77, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 293, 294, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 411, 413, 414, 415, 416, 418, 422, 424, 442, 451, 452, 453, 454, 456, 464, 465
 Belgrad, 332
 Belgrat, 229, 333
 Belh, 208, 224
 Beyaz, 11, 13, 28, 34, 35, 36, 60, 62, 69, 97, 103, 121, 130, 132, 133, 168, 169, 180, 181, 182, 188, 199, 202, 210, 239, 244, 249, 253, 273, 299, 300, 302, 303, 307, 308, 312, 322, 327, 372, 380, 393, 438, 455
 Bilge Kağan, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 230, 232, 274, 287
 Birinci Dünya Savaşı, 369
 Bişkek, 163, 211, 432, 464
 Bizans Devleti, 24
 Bosna-Hersek, 176

Boz, 36, 59, 65, 92, 99, 147, 161, 190, 196, 199, 200, 202, 206, 218, 227, 248, 264, 291, 299, 300, 303, 307, 308, 311, 312, 316, 438, 468
 Boz Atlı Yol İyesi, 291
 Bozkurt, 65, 83, 274, 276, 287, 372, 373
 Bursa, 77, 205, 211, 219, 221, 224, 351, 361, 377, 378, 459
 Busbecq, 161, 173, 174, 175, 421, 466
 Büyük Hun Devleti, 241, 265, 272
 Büyük Selçuklular, 237, 280, 330, 390, 395, 397, 462
 Büyük Zap Suyu, 218

C

Cengiz Han, 62, 63, 78, 82, 157, 165, 229, 337, 458
 Ceyhun (Amuderya) Nehri, 225, 230
 Cihan şah, 339
 Colarodo Nehri, 181

Ç

Çağatay, 3, 63, 72, 446
 Çin., 19, 25, 194, 205, 420
 Çinili Köşk, 378, 379
 Çu Nehri, 226, 230

D

Dalmaçya., 176
 Damat İbrahim Paşa, 381
 Dede Korkut, 2, 43, 63, 65, 67, 74, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 103, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 188, 189, 243, 279, 287, 300, 312, 322, 329, 331, 421, 435, 437, 441, 443, 444, 445, 447, 448, 451, 452, 453, 454, 455, 461, 464, 466, 467, 468
 Deli Dumrul, 140, 141, 153, 155, 156, 158
 Demir Kapı, 94, 96, 97, 99
 Dirse Han Oğlu Boğaç, 131, 132, 133, 148, 149, 150, 151, 152
 Divan-ı Hikmet, 101
 Divan-ı Lügati't-Türk, 67
Dokuz-Oğuz, 293
 Duha Kocaoğlu Deli Dumrul, 129, 445

E

Ebü'l-Fida, 210
 Edirne, 7, 21, 77, 173, 178, 179, 227, 318,
 332, 334, 367, 438, 453, 463, 469
 Edirne Kırmızısı, 77
 Ekim Devrimi, 42
 Ekvator, 188
 Emeviler, 382
 Endülüs Emevileri, 382
 Enver Paşa, 369
 Ergenekon, 237, 239, 315, 440

F

Farabi, 318
 Fatih Sultan Mehmet, 62, 80, 308, 332, 334
 Fatimiler, 382
 Firdevsi, 280, 286
Firuze, 52

G

Gagavuz, 242, 341
 General Çaçı, 92
 Gılgamış Destanı, 315
 Gobi Çölü, 25
 Gök, 44, 60, 62, 66, 83, 87, 90, 94, 95, 96,
 102, 110, 111, 112, 120, 121, 130, 144,
 145, 146, 167, 190, 191, 194, 195, 196,
 200, 205, 206, 209, 215, 231, 232, 234,
 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253,
 255, 261, 264, 265, 286, 287, 288, 291,
 300, 307, 337, 341, 376, 377, 389, 391,
 414, 422, 432, 454, 463, 466
 Gök Kurt, 144
 Gök Tanrı, 60, 83, 84, 111, 145, 249
 Gökçe Dağlar, 196
 Gökçe Deniz, 145, 189, 217
 Gökçedağ, 145, 195, 214
 Göksu, 195, 205, 234
 Göktürk Yazıtları, 74, 82, 88, 89, 90, 91,
 92, 93, 95, 96, 97, 98, 111, 337, 420
 Göktürkler, 76, 77, 103, 110, 113, 238, 256,
 273, 285, 286, 288, 296, 300, 336, 422,
 451
Gri, 36, 37, 59, 65

H

Habeşistan, 176
 Han Tanrı, 211, 230, 231, 232

Harezmi, 90

Hazar Denizi, 194, 218, 219, 220, 227
 Hazar Gölü, 225, 230
 Hazarlar, 218, 291, 340, 466
 Henry Ford, 41
 Herat, 100, 338
 Hıdırellez, 314, 315, 423, 436
 Hindistan, 15, 26, 44, 46, 52, 57, 66, 168,
 170, 180, 185, 209, 252, 388, 403, 404,
 454
 Hint, 26, 33, 44, 172, 185, 194, 344, 347,
 420
 Hipocrates, 21
 Hollanda, 46, 54, 176
 Hun, 63, 130, 161, 162, 163, 164, 189, 192,
 193, 196, 209, 229, 237, 239, 241, 248,
 264, 265, 266, 270, 271, 272, 273, 280,
 281, 282, 283, 284, 286, 292, 392, 408,
 421, 422, 432, 459, 470
 Hz. Âdem, 43, 103, 284, 308, 318, 327
 Hz. Ali, 243, 302, 318, 383, 407
 Hz. Hızır, 315, 316
 Hz. İbrahim, 318
 Hz. İlyas, 315
 Hz. İsa, 23, 36
 Hz. Muhammed, 41, 80, 102, 135, 280,
 306, 318, 326, 327, 328, 382, 383, 389,
 393, 409, 410
 Hz. Nuh, 318
 Hz. Salih, 139

I

I. Ahmet, 334, 356
 I. Murat, 349, 355
 II. Beyazıt, 334, 352
 II. Mahmut, 288, 365, 410, 411
 II. Selim, 203, 303, 332, 333, 334
 III. Mehmet, 332, 334
 III. Murat, 332, 334, 355
 Irak, 170, 176, 181, 183, 275, 338, 393
 Isaac Newton, 16, 22
 IV Murat, 332

İ

İbn-i Bacce, 318
 İbn-i Battuta, 161, 170, 171, 421, 443
 İbn-i Fadlan, 161, 171, 172, 293, 421
 İbn-i Heysen, 318
 İbn-i Sina, 318

İli Nehri, 213
 İteriş Kağan, 95
 İnal, 64, 302
İran, 30, 39, 46, 66, 68, 72, 168, 170, 176,
 181, 194, 208, 221, 224, 239, 250, 253,
 255, 257, 261, 275, 279, 338, 342, 347,
 376, 390, 404, 405, 407, 408
 İran Körfezi, 168
 İrtiş Irmağı, 92, 337
 İslam, 21, 36, 45, 56, 62, 63, 66, 74, 78, 80,
 82, 83, 85, 87, 100, 107, 110, 111, 119,
 122, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135,
 138, 139, 141, 143, 146, 152, 161, 171,
 172, 211, 213, 214, 216, 235, 251, 252,
 271, 274, 275, 276, 278, 280, 281, 291,
 292, 293, 294, 315, 316, 317, 318, 322,
 323, 326, 328, 330, 334, 335, 337, 340,
 343, 359, 363, 365, 371, 374, 375, 376,
 381, 382, 383, 384, 386, 388, 389, 390,
 393, 394, 395, 396, 397, 399, 400, 401,
 402, 403, 405, 407, 409, 411, 414, 415,
 417, 418, 434, 439, 440, 441, 444, 447,
 451, 452, 456, 457, 459, 462, 466, 467,
 468, 469, 471
 İslamiyet, 59, 60, 80, 81, 82, 84, 100, 102,
 103, 119, 248, 252, 262, 273, 283, 285,
 286, 315, 316, 330, 334, 342, 381, 382,
 389, 392, 423, 460
 İsrail, 180
 İstanbul, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 16, 18, 21, 23, 24,
 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 50, 56,
 60, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 80, 83, 89,
 100, 101, 111, 122, 128, 131, 138, 153,
 163, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172,
 173, 174, 175, 178, 179, 182, 192, 203,
 207, 210, 212, 220, 221, 226, 231, 235,
 238, 241, 244, 246, 251, 253, 256, 257,
 258, 261, 262, 271, 272, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 291,
 295, 297, 299, 303, 308, 310, 311, 316,
 318, 320, 323, 326, 327, 329, 331, 332,
 333, 334, 335, 336, 337, 340, 342, 347,
 351, 355, 360, 361, 362, 364, 365, 366,
 368, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378,
 379, 380, 381, 383, 384, 386, 394, 402,
 409, 412, 432, 433, 434, 435, 436, 437,
 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447,
 448, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456,
 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464,
 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471

İstemi Yabgu, 166
 İtil Nehri, 209, 213
 İttihat ve Terakki Partisi, 369
 İzzettin Kılıçarslan, 203

J

J. Christof Le Blon, 22
 Japon, 15, 25
 Johann Wolfgang Von Goethe, 22

K

Kafkasya, 176, 300, 338, 341
Kahverengi, 37, 38, 64
 Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek, 132,
 142
 Kan Turalı, 144, 157
 Kandinski., 39
 Kanlı Koca, 140
 Kanuni Sultan Süleyman, 174, 175, 332,
 354, 355
 Kapgan Kağan, 267
 Kara, 1, 4, 28, 36, 38, 39, 59, 60, 61, 67, 69,
 70, 71, 72, 73, 89, 91, 93, 94, 95, 99,
 102, 103, 105, 107, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 126, 127, 131, 132, 136, 142, 143,
 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 156, 160, 161, 181, 188, 189, 190, 191,
 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205,
 206, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225,
 226, 227, 229, 234, 244, 246, 248, 249,
 254, 255, 259, 261, 264, 266, 267, 284,
 305, 311, 312, 316, 317, 331, 334, 335,
 336, 340, 341, 391, 422, 438, 447, 462,
 463, 466
 Kara Budak, 161
 Kara Çekür, 161
 Kara Çoban, 153
 Kara El, 40
 Kara Göl, 222
 Kara Göne, 153, 154
 Kara Güne, 161
 Kara Hakan, 335
 Kara Han, 103, 246, 335
 Kara Kırnak, 40
 Kara Kura, 40
 Kara Osman Bey, 336
 Kara Tekür, 161
 Kara Yülük Osman Bey, 336

Karabağ, 190, 220
 Karadağ, 182, 190, 195, 197, 206, 220, 221
 Karadeniz, 132, 136, 155, 189, 195, 197,
 205, 210, 217, 222, 233, 291, 435, 443,
 465
 Karahanlılar, 69, 71, 100, 101, 102, 111,
 112, 118, 280, 334, 336, 376, 385, 386,
 422
 Karakalpak, 223, 258, 264, 342
 Karakeçililer, 264, 339
 Karakonur., 341
 Karakoyunlu Devleti, 196, 405
 Karakum Çölü, 182, 224
 Karamanoğulları, 204
 Karaorman Dağları, 182
 Kaşgar, 100, 228, 334
 Kaşgarlı Mahmut, 63, 74, 75, 79, 82, 83,
 85, 88, 105, 110, 111, 135, 224, 227,
 236, 237, 278, 279, 296, 300, 302, 335,
 336, 339, 386, 387, 437, 453
 Kayı, 64, 302
 Kazak, 43, 216, 237, 252, 259, 342, 416,
 437, 451, 455
 Kazakistan, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
 214, 215, 218, 220, 221, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233,
 341, 416
 Kazan, 76, 142, 143, 146, 152, 153, 154,
 155, 156, 312, 441
 Keltler, 237
 Kerayit Devleti, 157
 Keykubâdî Tac, 346
 Kıpçak, 90, 170, 195, 212, 217, 262, 293,
 336, 342, 467
 Kırgız, 63, 77, 86, 90, 99, 110, 196, 210,
 231, 233, 244, 258, 259, 415, 436, 458
 Kırgızistan, 163, 208, 210, 211, 213, 214,
 215, 220, 224, 225, 228, 230, 233, 237,
 314, 415, 416, 432, 444, 458, 464
 Kırgızlar, 72, 117, 172, 241, 243, 296, 300,
 415
 Kırım, 167, 170, 176, 210, 213, 221, 222,
 230, 237, 300
Kırşehir, 204, 220, 372
 Kızıl, 60, 69, 73, 74, 75, 93, 95, 99, 102,
 106, 107, 108, 109, 131, 137, 139, 181,
 183, 187, 188, 189, 191, 195, 196, 197,
 199, 201, 202, 205, 215, 217, 218, 220,
 224, 228, 229, 230, 242, 243, 250, 276,
 299, 308, 331, 402, 438, 439

Kızılay, 440
 Kızılbash, 337, 342, 468
 Kızılelma, 60, 75, 197, 447
 Kızılırmak, 73, 134, 205, 228, 453
 Kızıleçililer, 264, 339
 Kızılsu, 195, 230
 Kindi, 318
 Koca Sarı Çoban, 161
 Komünizm, 16, 42
 Köktürk, 165, 230, 231, 232, 264, 298, 299,
 408
 Kubilay Han, 167, 168, 169
 Kunlun Dağları, 211
 Kur'an-ı Kerim, 139, 316, 319, 321, 323,
 324, 407
 Kutadgu Bilig, 80, 82, 99, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
 130, 146, 232, 317, 318, 386, 421, 434,
 442, 457, 468, 469, 470
 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 242, 418
 Kül Tigin, 87, 90, 98, 287, 311, 312, 389,
 392
 Kültigin Abidesi, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97,
 98, 99
 Kür Irmağı, 214

L

Lacivert, 16
 Lehistan, 213, 229
 Lenin, 42
 Leon Battista Alberti, 22
 Leonardo Da Vinci, 22
 Levni, 318

M

Macaristan, 163, 174, 176, 237, 294, 332,
 364
 Malazgirt Savaşı, 376, 393
 Malhun Hatun, 350
 Manas Destanı, 82, 244, 300, 415
 Marko Polo, 76
 Mavi, 13, 16, 23, 26, 27, 29, 30, 32, 44, 45,
 46, 47, 60, 66, 83, 85, 95, 110, 111, 112,
 113, 117, 144, 145, 146, 181, 182, 184,
 190, 201, 251, 252, 253, 254, 260, 286,
 320, 322, 372, 416, 462
 Mavi Nil, 182

Mavi Şehir, 181
 Mayalar, 185, 421
 Memlük Devleti, 337, 399
 Merkür, 30, 302
 Merv,, 224
 Mete Han, 63, 192, 281
 Mezopotamya, 30, 237, 420
 Mısır, 21, 26, 27, 28, 32, 33, 39, 46, 66,
 100, 170, 176, 237, 261, 275, 328, 337,
 343, 402, 404, 409, 420
 Mısırlılar, 27, 28, 185
 Moğolistan, 143, 181, 189, 215, 219
 Moğollar, 188, 232, 237, 301
 Mondros Mütarekesi, 369
 Mor, 13, 16, 47, 48, 49, 248
 Morris Harris, 22
 Muallim Rıfat, 128
 Muharrem Ergin, 88, 89, 91, 93, 98, 128
 Mukan Kağan, 82

N

Nasır Muhammed Bin Kalavun, 363
 Neptün, 48
 Nevruz, 4, 7, 18, 19, 45, 86, 186, 236, 237,
 238, 240, 241, 242, 243, 252, 256, 257,
 264, 285, 314, 315, 422, 423, 435, 437,
 440, 443, 444, 445, 448, 451, 452, 454,
 458, 459, 461, 462, 467, 471
 Nizamü'l-Mülk, 314

O

Odgurmuş, 130
 Oğuz Destanı, 82, 84, 86, 337
 Oğuzlar, 84, 131, 147, 172, 244, 258, 278,
 293, 296, 331, 339, 392, 422, 464
 Orhan Bey, 360
 Orhan Şaik Gökyay, 128, 153, 290, 294
Orhun Abideleri, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
 95, 96, 97, 98, 99, 188, 230, 234, 287,
 420, 444
 Orhun Nehri, 219
 Orta Asya, 194, 235, 236, 269, 270, 271,
 275, 296, 343
 Orta Doğu, 15, 30, 275
 Osiris, 27, 28
 Osman Gazi, 409
 Osmanlı, 138, 162, 170, 173, 174, 175, 176,
 189, 190, 197, 203, 256, 274, 303, 308,
 318, 331, 332, 333, 334, 340, 344, 348,

350, 352, 355, 359, 360, 361, 362, 363,
 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372,
 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 434, 436, 439,
 440, 442, 448, 451, 460, 466, 467, 468,
 469, 470

Ö

Öğdülmiş, 120, 130
 Ölüler Kitabı, 28
 Ötügen, 311
 Özbek, 58, 73, 170, 171, 258, 406, 418,
 452, 461
 Özbekistan, 212, 215, 220, 223, 224, 226,
 228, 230, 237, 261, 342, 417, 418, 432

P

Pakistan, 180, 225
 Pazırık Halısı, 275
 Peçenekler, 227, 264, 311
 Pekin, 24, 168
Pembe, 49, 326
 Philippe Otto Runge, 22
 Pisagor, 21
 Polonya, 176
 Priskos, 161, 162, 163, 164, 165, 421, 432

R

Ridaniye Savaşı, 349
Roma İmparatorluğu, 31, 163
 Rumeli, 176, 294, 364
 Rus, 101, 162, 172, 229, 275, 288, 461

S

Safevi, 277, 336, 352, 403, 404, 405, 406,
 407, 408, 436
 Safeviler, 237, 406, 407
 Saka Türkleri, 217
 Salur, 142, 143, 152, 154, 155, 156, 204,
 396
 Samanoğulları, 381
 Sarı, 9, 11, 12, 16, 19, 25, 29, 32, 34, 50,
 51, 52, 60, 78, 79, 85, 86, 87, 89, 93, 95,
 96, 97, 98, 99, 102, 105, 123, 124, 125,
 129, 157, 158, 160, 161, 181, 184, 186,
 189, 196, 199, 201, 202, 205, 216, 218,
 232, 233, 248, 256, 259, 266, 267, 273,
 281, 283, 292, 305, 320, 323, 328, 336,
 337, 385, 399, 422, 438, 445, 446

Sarı albastı, 85
 Sarı Kulmaş, 157, 161
 Sarı Ordu, 337
 Sasaniler, 228, 237
 Selcen Hatun, 157
 Selçuklu, 52, 76, 84, 190, 197, 282, 284,
 302, 314, 330, 331, 341, 343, 344, 345,
 346, 347, 348, 349, 360, 362, 364, 371,
 372, 374, 375, 376, 377, 378, 390, 391,
 392, 393, 394, 395, 396, 398, 404, 442,
 453, 455, 456, 461, 463, 465
 Selimiye Şifahanesi, 318
 Semud Kavmi, 139
 Seyhun (Sirderya) Nehri, 226
 Sibirya, 72, 143, 212, 215, 216, 231, 250,
 265, 275, 436, 462
 Sincan Uygur Özerk Bölgesi, 211
 Sir Derya, 224
 Siyah, 1, 11, 13, 26, 38, 39, 40, 41, 59, 60,
 61, 67, 104, 113, 118, 122, 146, 180,
 181, 199, 267, 306, 307, 320, 321, 327,
 329, 331, 332, 383, 388, 389, 438, 465,
 467
 Soğan Sarı, 161
 Sudan, 176
 Sultan Melikşah, 314, 330
 Suriye, 31, 176, 221
 Süphan Dağı, 234

Ş

Şah İsmail, 342, 405, 406, 407
 Şamanizm, 62, 63, 102, 110, 215, 248, 250,
 251, 259, 295, 311, 392, 447, 451, 452
 Şeyh Edebali, 350

T

Tadık Çor, 92
 Taklamakan Çölü, 225
 Talas Nehri, 230
 Tamgaç Buğra Kara Hakan, 335
 Tanrı Dağları, 194, 209, 231
 Tanrı Ülgen, 62, 78, 87, 215, 247, 248, 250,
 256, 295
Terekeme, 342, 454
 Tibet, 19, 205, 234, 277
 Timur, 165, 194, 204, 213, 302, 402, 403,
 458
 Tonyukuk, 74, 82, 83, 91, 93, 95, 96, 97,
 212, 230

Topkapı Sarayı, 173, 349, 352, 354, 356,
 357, 378, 379, 402, 469, 471
 Tuna Nehri, 182
 Turan Ovası, 226
Turkuaz, 52, 53, 66, 378
 Turuncu, 16, 54, 59, 75
Türgişler, 266, 267, 422, 463
 Türk, 2, 5, 6, 7, 16, 19, 23, 27, 31, 32, 35,
 36, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 54,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 146,
 147, 148, 149, 151, 152, 154, 157, 158,
 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170,
 171, 172, 173, 174, 175, 176, 185, 186,
 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
 195, 196, 197, 198, 199, 203, 205, 206,
 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216,
 217, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235,
 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243,
 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260,
 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268,
 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285,
 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
 294, 295, 296, 297, 298, 300, 302, 303,
 304, 305, 306, 308, 310, 311, 312, 314,
 315, 316, 317, 318, 330, 331, 332, 334,
 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342,
 343, 344, 346, 347, 348, 349, 359, 360,
 361, 362, 365, 366, 369, 370, 371, 372,
 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380,
 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389,
 390, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398,
 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407,
 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415,
 416, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424,
 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439,
 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447,
 448, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456,
 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464,
 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472

Türk Bayrağı, 74, 288, 413
 Türk Dil Kurumu, 58, 83, 85, 91, 188, 265,
 279, 437, 441, 453, 459, 461
 Türk Kırmızısı, 77
 Türkiye, 8, 21, 52, 53, 58, 64, 65, 76, 79,
 81, 93, 132, 152, 174, 185, 189, 191,
 193, 195, 197, 198, 203, 204, 205, 209,
 211, 212, 213, 214, 215, 220, 221, 222,
 223, 224, 225, 226, 227, 230, 233, 236,
 237, 242, 251, 255, 257, 264, 267, 268,
 275, 288, 297, 299, 300, 315, 318, 329,
 331, 339, 342, 344, 345, 346, 347, 348,
 362, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 372,
 373, 388, 394, 395, 411, 412, 413, 418,
 433, 434, 436, 437, 442, 445, 448, 454,
 455, 456, 458, 459, 461, 462, 463, 464,
 465, 466, 467, 472
 Türkiye Cumhuriyeti, 412
 Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 288, 315,
 370, 411, 413
 Türkler, 5, 40, 58, 59, 63, 65, 67, 69, 70,
 71, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 88,
 89, 100, 111, 112, 113, 114, 118, 121,
 125, 131, 132, 134, 145, 166, 167, 174,
 175, 176, 185, 186, 187, 188, 189, 191,
 192, 194, 196, 197, 199, 204, 205, 209,
 210, 211, 213, 215, 219, 224, 235, 236,
 238, 240, 242, 243, 244, 247, 248, 250,
 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 262,
 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271,
 272, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281,
 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 294,
 296, 297, 299, 300, 307, 311, 315, 329,
 331, 334, 335, 339, 342, 343, 365, 381,
 385, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 401,
 403, 408, 410, 412, 419, 421, 432, 442,
 445, 448, 454, 455, 457, 459, 461, 462,
 466, 467
 Türkmen, 16, 140, 228, 237, 250, 258, 265,
 291, 338, 339, 341, 342, 343, 348, 361,
 405, 407, 417, 434, 435, 442, 444
 Türkmenler, 63, 192, 258, 361, 414, 454,
 464

U

UNESCO, 45

Urmiye Gölü, 208, 218, 225
 Uygur, 74, 87, 111, 123, 125, 191, 208,
 209, 210, 211, 213, 214, 219, 221, 224,
 225, 230, 237, 240, 258, 275, 285, 292,
 296, 334, 336, 337, 408, 471

V

Van Gölü, 233
 Venezüella, 180
 Viyana, 138, 174

Y

Yağma, 212, 336
 Yakutlar, 78, 257
 Yaşıl (Yeşil) Kaan, 289
 Yavuz Sultan Selim, 332, 334, 349, 353,
 354, 372, 409, 411
 Yedisu Nehri, 226
 Yeni Gün, 236, 237, 239, 240, 314, 423
 Yeşil, 10, 13, 16, 19, 26, 27, 55, 56, 57, 60,
 79, 80, 86, 87, 88, 89, 98, 102, 105, 109,
 112, 126, 127, 161, 175, 181, 183, 189,
 190, 195, 196, 199, 201, 202, 203, 205,
 206, 234, 248, 256, 266, 289, 302, 317,
 324, 328, 359, 378, 383, 388, 405, 410,
 417, 439, 445, 446, 465, 468, 469
 Yeşilirmak, 205, 234
 Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, 162
 Yugoslavya, 182, 237, 242
 Yunanistan, 180
 Yunanlılar, 29, 185, 190
 Yusuf Has Hacib, 80, 100, 101, 104, 105,
 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126, 127, 317, 386,
 411, 468, 469, 470

Z

Zağroslar, 196
 Zemarkhos, 161, 165, 166, 421
 Zeus, 29

KAYNAKLAR

- AÇIK, Fatma, “Özbekistan’da Defn ve Taziye Merasimleri”, **Milli Folklor**, S. 61, 2004.
- AGIREL, Seyfi, Colour Symbolism in Turkish and Azeri Folk Literature, **Folklore**, Volume: 120, April 2009.
- Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev.: Tahsin Yazıcı, C.1, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Bizans Tarihçisi Menandros’un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”, **Tarih Dergisi**, S. 50, İstanbul, 2010.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, Bişkek-Kırgızistan, 2003.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 43, 2006.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihî ve İstatistiki Malumat”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 22, İstanbul, 2009.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, **Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014..
- AKALIN, Şükrü Haluk, Toparlı, Recep ve Diğerleri, **Türkçe Sözlük**, T. D. K. Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005.
- AKAR, Ali, “Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, 2006/1.
- AKDOĞAN, Gülser ve Aydın, Özgür, “Renklerin Adlandırılması ve Dil-Gerçek Sorunu”, **A.Ü. Tömer Dil Dergisi**, Şubat, 1995.

- AKKAYA, Ahmet, “Alıp Manaş Destanında Renkler”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, Sayı XV, Eylül 2013.
- AKKIN, Cezmi, EĞRİLMEZ, Sait ve ARASHFİ, Filiz, “Renklerin İnsan Davranışı ve Psikolojisi Üzerindeki Etkileri”, **Türkiye Oftamoloji Gazetesi**, S. 33, 2004.
- AKKURT, Mehmet, **Kahramanmaraş'ta Yapılan Geleneksel Güreşlerin Tarihsel Gelişimi Ve Toplum Tarafından Algılanış Biçimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008.
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1995, 2003.
- AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2007.
- AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2007.
- AKSU, Sezen, SÖLPÜK, Rasim ve DOĞAN, Mustafa **İki Boyutlu Sanat Atölye**, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, 2010.
- AKTAŞ, Cihan, **Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- AKYÜZ, Hüseyin, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 41, Erzurum, 2014.
- ALAGÖZ, A. C., “Türk Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, N. 60, Ankara, 1984.
- ALAKUŞ, Yelda Zeren, **Renk Olgusu Ve Günümüz Mimarisindeki Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- ALAN, Hayrunnisa, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 2015.
- ALBAYRAK, Kadir, “Yazısız Halklarda Renk Fenomeni”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, S. 31, C. 11, Yıl: 2008.
- ALBAYRAK, Kadir, **Dinlerin Rengi Renklerin Dili**, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010.

- ALBAYRAK, Kadir, “Millî Dinlerde Renk Fenomeni”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1, Ocak-Haziran 2008.
- ALBAYRAK, Nurettin, **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.
- ALFÖLDİ, Andreas, “Türklerde Çifte Krallık”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010.
- ALPER, Hilal, YILMAZ, Sevgi, “Peyzaj Mimarlığında Işık Ve Renk Kullanımının Erzurum Kenti Örneğinde İncelenmesi”, **Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, S. 35, 2004.
- ALPTEKİN, Ali Berat, “Saltuknâme’de Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması”, **Millî Folklor**, Yıl 25, Sayı 98, 2013.
- ALSAN, Şenay, **Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- ANAFARTA, Nigar, **Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1969.
- APAK, Melek Sevüktekin, GÜNDÜZ, F. Onat ve ERAY, F. Öztürk, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri**, Ankara, 1997.
- ARAT, Reşit Rahmeti, “Kutadgu Bilig”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.
- ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig III İndeks**, Yayına Hazırlayanlar; Kemal Eraslan, Osman Fikri, Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.
- ARIĞ, Ayten Sezer, “Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi“, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 64-65-66. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/turklerdeki-kiyafetin-kisa-tarihi>, Son Erişim Tarihi; 31.05.2015.
- ARSLAN, Mahmut, “Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul, 1987.

- ARSLAN, Mustafa, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 2005.
- ARTUN, Erman, “Türk Halk Kültüründe Mevsimlik Törenler ve Nevruz”, **İçel Kültürü**, Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayın Organı, Yıl: 9, S. 39, Mersin, 1995.
- ARTUN, Erman, **Türk Halk Bilimi**, 7. Baskı, Karahan Yayınevi, Adana, 2011.
- ARTUN, Erman, **Türk Halk Bilimi**, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- AŞAN, Muhammet Beşir, “Yesi ve Çevresinde Sakalar”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 1, Ankara, 2002.
- AŞKAROĞLU, Vedi, “Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme”, **Karadeniz**, Sayı: 17, 2009.
- ATABEK, Reşat, “Renk Sembolizmi”, **Mimar Sinan Dergisi**, Yenilik Basımevi, S. 48, İstanbul, 1983.
- ATALAY, İbrahim, **Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ATALAY, İbrahim, Mortan, Kenan, **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ATANIYAZOV, Soltanşa, **Şecere-Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü**, Hazırlayan: Yakup Karasoy-Ufuk Deniz Aşçı, Tablet Yayınevi, Konya, 2005.
- ATAYOLU, Sabri, “Türk Kırmızısı”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010.
- AVCI, Meral, “Türkiye Bitkilerinin İsimlendirilmesinde Coğrafi Özelliklerin Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, S. 12, İstanbul, 2004.
- AYAZ, Eyup Sertaç, AYAZ, Selin, “İğdır İli Yer Adlarında Kullanılan Renk Adları Üzerine Bir İnceleme”, **I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**,

Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli, Atölye Ofset, İstanbul, 2013.

AYDIN, Bilgin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **KİTaBİYAT**, S. 40, 2012.

AYDIN, Erhan, “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar”, **Sibirya İncelemeleri (Sibirische Studien)**, Band 2, Nummer 1, Göttingen-İstanbul, Sommer 2007.

AYDIN, Mahir, **Vidin Kalesi (Tuna Boyu’ndaki İnci)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.

AYDIN, Melih, “Etnik Kültürlerin Ortak İnanç Paydası: Dünya Coğrafyasında Hıdırellez”, **International Conference on Religious Tourism and Tolerance**, 9-12 May 2013, Konya.

AYDIN, Semiha, “Türk Yaşam Kültürünün Dünü-Bugünü”, **V. Türk Kültürü Kongresi, (Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği)**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

AYDİL, Erol, **Adlarımız**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Safevi, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. XIII/2 (Kış 2013).

AYHAN, Fatma, “Türk Giyim Kültüründe Pantolon”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık 2013.

AYSAL, Necdet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. X / 22, Bahar-2011.

AYVAZOĞLU, Beşir, “Çiçek ve Renk Adlarına Dair”, **Türk Yurdu**, C. 21, S. 162-163, Şubat-Mart 2001.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Şehir ve Kültür: İstanbul**, Editör, Ahmet Emre Bilgili, Ebru Matbaacılık A. Ş., İstanbul, Eylül-2010.

AYVERDİ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2011.

- BAĞCI, Serpil, Çağman, Filiz, Renda, Günsel ve Tanındı, Zeren, **Osmanlı Resim Sanatı**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. Baskı, Ankara, 2012.
- BAHADIR, Muhammet, “Kızılırmak Nehri Akım Değişimlerinin İstatistiksel Analizi”, **Turkish Studies**, Number; 6/3, Summer 2011, s. 1342.
- BALABEKOVA, Nazgül, “Türkiye Türkçesi Ve Kazak Türkçesindeki Renk Adları Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Ankara, 2004.
- BALYEMEZ, Sedat, “Dede Korkut’taki Tartışmalı Kelimeler (Dresden Nüshası) Üzerine Bir Karşılaştırmalı Dizin Denemesi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 1 / 3, 2012.
- BANARLI, Nihad Sami, **Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAŞBUĞ, Hayri, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986.
- BAŞKAN, Özcan, “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 1970.
- BAYAT, Fuzuli, “Kaşgarlı Mahmut’un "Divanü Lugati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar”, **Journal of Turkish Linguistics**, Volume I, Number I, September 2007.
- BAYAT, Fuzuli, “Oğuz Epik En’esi ve Oğuz Kağan Destanı”, **Sabah: Azerbaycan Elmler Akademiyası**, 1993.
- BAYAT, Fuzuli, “Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2008.
- BAYAT, Fuzuli, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365493>, Son Erişim Tarihi; 18. 10. 2014.

- BAYDAR, Zerrin, “Marco Polo Seyahatnamesi Ya da Dünyanın Marco Polo Tarafından Hikaye Edilişi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, 2004.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- BAYKAL, Ebru, **Osmanlılarda Törenler**, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.
- BAYKARA, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, “Bir Hun Başkenti”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 3, Eylül-2009.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine”, **International Journal of Central Asian Studies**, Volume 13, 2009.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Kara Ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram Ve Anlam Boyutu Üzerine”, **4. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu Bildirileri 17-19 Haziran 2004**, Nobel Yayın Dağıtım, Yayına Haz.: Prof. Dr. Ali Osman Öztürk ve Diğerleri, Ankara, 2005.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Kara Ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram Ve Anlam Boyutu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER Dergisi**, S. 126, 2004.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Kavram Ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı Ve Kızıl”, **The International Association of Central Asian Studies-Prof. Dr. Mustafa Canpolat Armağanı**, Editor in Chief Choi Han-Woo, Vol: 10/1, 2005.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)**, S. 1, Yıl; 20, 2006b.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz”, **Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviri Bilim Yazıları I-II**, Haz. Cemal Yıldız ve Latif Beyreli, Pegem Akademi. Yayınları, Ankara, 2006a.

- BAYRAKTAR, Nesrin, “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine”, **III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, C. I, Ankara, 2011.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Tarihten Bugüne Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanı”, **III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Editör: İlyas Yazar, İzmir, 2011.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış”, **Journal of Language and Linguistic Studies**, S. 10 (1), 2014.
- BAYRAKTAR, Nesrin, “Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı”, **Journal of Language and Linguistic Studies**, Vol./no: 9/2, 2013.
- BAYRAKTAROĞLU, Suzan, “Çanakkale Halıları”, **Vakıflar Dergisi**, S. 19, 1985.
- BEDİRHAN, Yaşar, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2011.
- BEGEÇ, Nevin, **İstanbul Çinili Cami Çinileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos-2011.
- BESALEL, Yusuf, “Osmanlı Yahudileri’nin Giyim Özellikleri”, **Şalom-Haftalık Siyasi ve Kültürel Gazete**, 28 Mayıs 2014, <http://www.salom.com.tr/haber-91262>, En Son Erişim; 21.12.2014.
- BEYDİLLİ, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2005.
- BİRREN, Faber, **The Color Primer**, Published by Van Nostrand Reinhold Company, Newyork, 1969.
- BODUR, A. Fulya, “Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları”, **Vakıflar Dergisi**, S. 20, 1988.
- BOMFORD, David and Roy, Ashok, **A Closer Look Colour**, National Galery Company, London, 2009.
- BORATAV, Pertev N., “Kızıl Elma ve Roma Papası Efsanesi”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl: 12, S. 48, Kış-2000.

- BOYACIOĞLU, Ramazan, “Karamanoğullarının Kökeni”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. III/1, Sivas, 1999.
- BOZKURT, Nebi, “Halı”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, 1997.
- BUSBECG, G.de, **Türk Mektupları (Kanuni Devrinde Bir Sefirin hatıratı)**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1953.
- BUSBECQ, **Türk Mektupları**, Türkçeye Çeviren; Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939.
- CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)**, Akçağ Yayınları, C. 14, İstanbul, Tarihsiz.
- CIRTAUTAS, Ilse Laude, **Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen In Den Türkdiaketen**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1961.
- CLAUSON, Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, 1972.
- CURA, Nilgün, **Erken Osmanlı Mimarisinde Renkli Sır Tekniğindeki Çiniler (1300-1453)**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008.
- ÇAĞAN, Mehmet, **Sizin Renkleriniz**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇAĞLARCA, Sadettin, **Renk ve Armoni Kuralları**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1993.
- ÇAL, Halit, “Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi”, **Millî Folklor**, S. 89, 2011.
- ÇAPA, Mesut, “Kızılay”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002.
- ÇATALBAŞ, Resul, “Türklerde Hayvan Sembolizmi Ve Din İlişkisi”, **TURAN-SAM (Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi)**, Cilt: 3, Sayı: 12, Sonbahar 2011.
- ÇAY, Abdulhaluk, “Akkoyunlular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara, 1992.
- ÇAY, Abdulhaluk, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

- ÇAY, Abdulhaluk, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- ÇAY, M. Abdulhaluk, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- ÇELİK, Beşir, **Kur'an-ı Kerimdeki Renkler ve Renk İfade Eden Kelimelerin Tahlili**, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010.
- ÇELİK, M. Fahrettin, "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması", **Türk Amacı**, Türk Dil Kurumu, Tıpkı Basım (Ankara, 2009), Bürhaneddin Matbaası, S. 2, Temmuz-1942.
- ÇELİK, Neslihan, "Divanu Lügati't Türk'te At Kültürünün Yansımaları", **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S. 2-1, 2012.
- ÇELİK, Neslihan, "Divanu Lügati't Türk'te At Kültürünün Yansımaları", **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S. 2-1, 2012.
- ÇELİK, Sümeyya, **İslam Öncesi Türk Sanatında Bazı Hayvansal ve Bitkisel Kültür Ögeleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- ÇETİN, Çulpan Zaripova, "Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal Of International Social Research**, Volume 1/2, Winter-2008.
- ÇETİN, Yusuf, "Mardin Savurkapı (Sitti Radviye) Hamamı'nda Bulunan Figürlü Taş Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkonografisi Açısından Bir Değerlendirmesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 25, 2013.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz, "Dede Korkut Hikâyelerinde Sembol Olarak Meydan", **Milli Folklor**, Sayı 98, 2013.
- ÇIBLAK, Nilgün, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı Ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, S. XV, 2004.
- ÇINAR, Ali Abbas, **Türklerde At ve Atçılık**, Feryal Matbaası, Ankara, 1993.

- ÇİÇEK, Kemal, “Kılık Kıyafete Karışmak Muhafazakâr Bir İktidarın Alametlerindendir”, **Bugün Gazetesi**, 05.10.2014.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlılar ve Zimmiler: Papa Pavlos’un İslama Hakareti Ya da Renklere İsyanı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 25, C. 5, Ocak-1996.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- D’OHSSON, M. de M., **18. Y. y. Türkiyesi’nde Örf ve Adetler**, Çev.; Zerhan Yüksel, Kervan Kitapçılık, Basım tarihi ve basım yeri belirtilmemiş.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, “Medeni Kıyafetin Batı’ya Türklerden İntikali”, **Türk Folklor Araştırmaları**, C. 10, S. 213, Nisan 1967.
- DAVAZ, Ayşe, **Renk Kavram Sözlüğü**, Ofset Yapımevi, İstanbul, 1991.
- De AMİCİS, Edmondo, **İstanbul 1874**, Çev.; Beynun Akyavaş, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1993.
- DEMİR, Mustafa, TURAN, Tufan, “Türkiye Selçuklu Ve Osmanlı Tecrübesinde Gayri Müslim Kimliği”, **Akademik İncelemeler**, C. 2, S. 1, 2007.
- DEMİRHAN, Mira Elif, “A Color Naming Study On Türkmen Language”, **Submitted to the Graduate Institute of Social Sciences In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts**, İstanbul, 2010.
- DENİZ, Bekir, “Anadolu-Türk Halı Sanatının Serüveni-I”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi**, S. XIV-I, 2005.
- DERE, Mehmet, “Bayrak Sevgisi”, **Somuncu Baba Dergisi**, S. 134, Aralık-2011.
- Derleme Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, C. 2, Ankara, 1993.
- Derviş Ahmed Aşiki, **Âşık Paşazade Tarihi**, Haz: Cemil Çiftçi, Mostar Yayınları, İstanbul, 2008.
- DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara, 1988.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987.

- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Köktürkler**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- DOĞAN, Lütfi, “İbni Fadlan Seyahatnamesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 1954.
- DOĞAN, Muammer, “Aksaray Ağzında Görülen Deyimler Üzerine Bir Değerlendirme”, **III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Basımevi**, C. I, Ankara, 2011.
- DORUK, Zehra Şahin, “Lev Nikolayeviç Gumilev’in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri”, **Erdem**, S. 52, 2008.
- DURAN, Hamiye, “Burla Hatun’dan Terken Hatun’a”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 32, 2004.
- DURAN, Remzi, “Türk Mitolojisi”, **Mitoloji ve Din**, Editör; Remzi Duran, Eskişehir, 2012.
- DURHAM, David L., **California's Geographic Names: A Gazetteer of Historic and Modern Names of the State**, Word Dancer Press., 1998.
- DURSUN, Aysun, “Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku”, **Turkish Studies**, Volume 6/4, Fall-2011.
- DUVARCI, Ayşe, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, sayı 32, Kış/2005.
- DUYMAZ, Ali, “Oğuz Kağan Destanından Dede Korkut’a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı Ve Türk Paylaşım Modeli”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 5, Bahar 2005.
- EBERHARD, Wolfram, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, C. 1-2, İstanbul, 2004.

- EKREM, Nuraniye H., “Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- EMİNOĞLU, Hatice, “Türkçede Renkler, Sayıları Ve Nitelikleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri**, Editör: İlyas Yazar, İzmir, 2011.
- EMİNOĞLU, Hatice, **Türkçede Renkler Sözlüğü**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.
- EMİROĞLU, Kudret, YÜKSEL, Ahmet, **Yoldaşımız At**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- EMİROĞLU, Mecdi, “Bolu Yöresi Yer Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., N. 60, Ankara, 1984.
- ERASLAN, Kemal, “Yusuf Has Hâcib”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.
- ERBAŞ, Özlem, **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 1996.
- ERCAN, Mürüvvet (Güngör), **Çanakkale İli Bayramiç İlçesi Geleneksel Türkmen Kıyafetlerinin Renk, Desen, Kompozisyon Ve Teknik Özellikleri Yönünden İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Alaeddin Mehmedoğlu Aliyev vd., **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1991.
- ERDEM, Mustafa, “Kırgızistan’da Nevruz Kutlamaları”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 4, Mayıs-Ağustos 1999.
- EREN, Abdullah, “Baki Divanı’nda Kırmızı Renk”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Vol: 15, S. 37, Erzurum, 2008.
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Hisar Yayınları, 2003.
- ERSOY, Necmettin, **Semboller ve Yorumları**, Dönence Basım Yayın, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

- ERSOY, Necmettin, **Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene**, Zafer ve Sena Ofset, İstanbul, 1990.
- ERTUĞ, Ahmet and Patricia Baker and Hülya Tezcan and Jennifer Wearden, **Silks for the Sultans: Ottoman Imperial Garments from the Topkapı Palace**, Ertuğ & Kocabıyık Yayınevi, İstanbul, 1996.
- ESİN, Emel, “Orduğ-Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 10-11, 1968.
- ESİN, Emel, “Türk Sanatında At”, **Türkler**, C. 4., Yeni Türkiye Yay., Ank-2002.
- ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- ESİN, Emel, **Türk Kültür Tarihi-İç Asya’daki Erken Safhalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- ESİN, Emel, **Türk Sanatında İkonografik Metinler**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004.
- ETTİNGHAUSEN, Richard, İPŞİROĞLU, M. Ş., EYUBOĞLU, S., **Turkey (Ancient Miniatures)**, Published By Newyork Graphic Society, 1961.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler**, Hazırlayan; Hüseyin Nihal Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Sadeleştirerek Çevirenler; Tefik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2006.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, **Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi 1)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995.
- FEYZİOĞLU, Nesrin, “Dede Korkut Hikâyelerinden Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi İle Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Hikâye’ye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2, 2004.
- FINLAY, Victoria, **Renkler Boya Kutusunda Yolculuklar**, Çeviren; Kudret Emiroğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

- GABAİN, Annemarie Von, “Renklerin Sembolik Anlamları”, Türkçe Tercümesi: Semih Tezcan, **Türkoloji Dergisi**, C. 3, D. T. C. F. Yay., Ankara, 1968.
- GENÇ, Reşat, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- GENÇ, Reşat, “Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil”, **ERDEM**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 9, S. 27, Ankara, Ocak-1997.
- GENÇ, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, S. 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.
- GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1999.
- GENTİZON, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren; Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Elips Kitap, Ankara, 2007.
- GÖKHAN, İlyas, “Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Hukuku”, **Nevşehir Barosu Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Mart 2014
- GÖKHAN, İlyas, YİĞİT, Rıdvan, “Memluk Sultanı Barsbay’ın Diyarbakır Seferi”, **Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, Aralık 2013.
- GÖKTAN, M. Çağatay, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında Sembolik Olarak Kullanımı-1”, **Fotoğraf Dergisi**, Ant Yayınları, S. 90, İstanbul, Nisan-Mayıs 2010/3.
- GÖKTAN, M. Çağatay, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-2”, S. 91, Ocak 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.
- GÖKTAN, M. Çağatay, “Renk Unsurunun Fotoğraf Sanatında...-3”, S. 92, İstanbul, Şubat 2011, <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/m-cagatay-goktan-renk-unsurunun-fotograf-sanatinda-sembolik-olarak-kullanimi/>. Son Erişim Tarihi; 23.10.2014.

- GÖKTÜRK, Hilmi, **Türk Mührü**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, C. I., Erzurum, 1974.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “At Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Kızılalma”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 2000.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Attila’nın Çocuklarının Adı”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 36, 2004.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Divanü Lûgat-İt-Türk’de Geçen Yer Adları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 46, C. 28, 2009.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları”, **Türk Kültürü**, S. 34/453, Ankara 2001.
- GÖMEÇ, Saadettin, Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine, **History Studies**, Volume: 2/2, 2010.
- GÖMEÇ, Sadettin, Şamanizm ve Eski Türk Dini, **PAÜ. Eğitim Fak.Dergisi**, Sayı:4, 1998, s. 43.
- GÖNEN, Sinan, “Efsanelerde Kara Rengin Görünümü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 17, Bahar-2005.
- GÖZAYDIN, Nevzat, “Türkçenin Renk Zenginliği”, **Türk Dili Dergisi**, C. 85, S. 618, Ankara, 2003.
- GÜL, Rıza, “Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları 1”, **D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 10, 2008.
- GÜLENSOY, Tuncer, “Türk Dünyasında ve Anadolu’da Ortak Yer Adları”, **Erdem**, C. 9, S. 26, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

- GÜNAY, Umay, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, **Milli Folklor Dergisi**, C. 5, S. 37, 1998.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, “Kur’an’da Renklerin Büyülü Gücü”, **EKEV Akademi Dergisi**, S. 16, 2003.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, “Renk”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007.
- GÜNER, İbrahim, Mustafa Ertürk, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı 12, Bahar-2004.
- GÜNGÖR, Harun, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- GÜNTÜRKÜN, Defne Ümran, **Moda Olgusunun Renk Trendleri Çerçevesinde Ele Alınması**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- GÜRBÜZ, Hulisi, “Everekli Seyranî Divanında Kuşlar”, **Turkish Studies**, Volume 9/6, Spring-2014.
- GÜRBÜZ, Orhan; “Göksu Deltası Özel Çevre Koruma Bölgesine Coğrafi Yaklaşım”, **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, İstanbul, 2000.
- GÜRTUNA, Sevgi, “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara, 1999.
- GÜZEL, Abdurrahman, “Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Dua”, **Turkish Studies**, Volume 3/2, Spring 2008.
- HACİYEVA, Maarife, “Azerbeycan Türklerinde İnançlar”, **V. Milletlerarası, Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri**, Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997.
- HANİLÇE, Murat, “Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)”, **Turkish Studies**, Volume 8/2, Winter, Ankara, 2013.
- HEYET, Cevad, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

- [http://blog.milliyet.com.tr/kavimlerin-hal-ki-2---semud-kavmi-nasil-hel-k-
oldu/Blog/?BlogNo=398554.](http://blog.milliyet.com.tr/kavimlerin-hal-ki-2---semud-kavmi-nasil-hel-k-
oldu/Blog/?BlogNo=398554.), Son Erişim Tarihi: 14. 10. 2014.
- [http://campus.kellerisd.net/Teachers/10009/Photo%20Library/Forms/DispForm.aspx?I
D=11](http://campus.kellerisd.net/Teachers/10009/Photo%20Library/Forms/DispForm.aspx?I
D=11), Son Erişim Tarihi:23.05.2015.
- <http://kirsehir.gov.tr/yeni/Default.asp?p=s&ID=46>, Son Erişim Tarihi; 15.12.2014.
- <http://global.britannica.com/topic/Red-Square>, Son Erişim Tarihi; 18.05.2015.
- [http://turancografyasi.wordpress.com/2014/05/08/ulu-pamirin-golgesindeki-karakul-
kara-gol/](http://turancografyasi.wordpress.com/2014/05/08/ulu-pamirin-golgesindeki-karakul-
kara-gol/) Ulaşım Tarihi: 01. 06. 2014.
- <http://turk-dunyasi.cokbilgi.com/kazakistan-tarihi/>, Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.
- <http://www.ahmetakyol.net/bayrak-ve-turklerde-bayrak/>, Son Erişim Tarihi;
29.12.2014.
- http://www.azerbaijans.com/content_428_tr.html, Son Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.
- <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/turk-irki-kokeni-ve-ozellikleri.html>. Son Erişim
Tarihi: 22. 11. 2014.
- <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=423>, Son Erişim Tarihi: 11.05. 2015.
- <http://www.enchantedlearning.com/usa/states/colorado/>, Son Erişim Tarihi;
18.05.2015.
- <http://www.kktcb.org/content01.aspx?id=2&sayfa=81&select=3>, Erişim Tarihi;
14.09.2014.
- <http://www.malatyahabermerkezi.com/haber-46677-11-renk-ve-isim-kokenleri.html>,
Son Erişim Tarihi; 02.06.2015.
- http://www.mapnall.com/tr/Harita-Karategin_1106156.html, Son Erişim Tarihi: 03. 06.
2014.
- http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=18305, Son Erişim Tarihi, 25.
05. 2015.
- http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30419, Son Erişim Tarihi;
28.05.2015.
- <http://www.onlinetercumanlik.com/ulke-bayraklari/kirgizistan-bayragi/>, Son Erişim
Tarihi; 14. 09. 2014.

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, <http://www.tccb.gov.tr/>, Son Erişim Tarihi; 29.12.2014.
- http://www.sabah.com.tr/fotohaber/dunya/ulke_bayraklari_ve_anlamlari?tc=56&page=43, Erişim Tarihi; 14. 09. 2014.
- <http://www.sensationalcolor.com/color-meaning/color-around-the-world/cities-with-color-names1868#.VV9HLntmq> Son Erişim Tarihi; 19. 05. 2015.,
- <http://www.sensationalcolor.com/color-meaning/color-meaning-symbolism-psychology/all-about-the-color-red-4344#.VVd9vLntmko> Son Erişim Tarihi: 17. 05. 2015.
- <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?p=119315494>, Son Erişim Tarihi:23.05.2015.
- <http://www.tarihbilinci.com/forum/showthread.php/24110-Akkirman>, Ulaşım tarihi; 31. 05. 2014.
- <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/content/s%C3%BCnnet-odas%C4%B1>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.
- <http://www.turkiyesulakalanlari.com/sarisu-ovasi-agri/>. Son Erişim Tarihi: 09.11.2014.
- <https://geolocation.ws/v/P/29638266/archaeological-museum-inili-kk-arkeoloji/en>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.
- <https://geolocation.ws/v/P/92479454/sivas-gk-medrese-gk-madrasa-1271-12/en#>, Son Erişim Tarihi, 25. 05. 2015.
- <https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2012/03/02/altay-daglari/>, Son Erişim Tarihi: 25. 05. 2015.
- <https://www.google.com/maps/place/Kokand/>, Son Erişim Tarihi: 01. 06. 2014.
- Hui-Chih Yu, “A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Color”, **Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol.: 7:1, April-2014.
- Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lûgati**, Cumhuriyet Matbaası, C. 4, İstanbul,
- Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lügati**, Devlet Matbaası, C. I, İstanbul, 1927.
- Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lügati**, Maarif Matbaası, C. 3, İstanbul, 1943.

- İbn'ü Mühenna, **İbnü-Mühenna Sözlüğü**, Çev. Aptullah Battal, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- İBRAHİMOV, Elçin Alioğlu, “Türk Halkları Arasında Ortak İletişim Dilinin Oluşturulmasında Söz Varlığının Etkisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Yıl 1, Aralık 2013.
- İNAN, Abdülkadir, “Al Ruhü Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdülkadir, “Altay’da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010.
- İNAN, Abdülkadir, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- İNAN, Abdülkadir, “Tuğ-Bayrak (Sancak)”, **Türk Kültürü**, Sayı 46, Ankara, 1966.
- İNAN, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, I. Baskı, İstanbul, 1976.
- İNAN, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- İNAN, Abdülkadir, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri, S. 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013.
- İNAN, Afet, Mehmet Tevfik, Yusuf Akçura vd., **Türk Tarihinin Ana Hatları**, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kıyafet (Osmanlı Dönemi)”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Mensubiyet ve Kıyafetler”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

- İSKENDERZADE, Lale Avşar, “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansımaları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 17, 2007.
- İZGİ, Özkan, “Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, Sayı 31, 1977.
- KADAŞEVA, Karlıgaş, “Kazak Medeniyetindeki Semboller”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- KAFALI, Mustafa, “Özbek Han”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul, 2007.
- KAFALI, Mustafa, “Türk Kültüründe Renkler”, **Nevruz ve Renkler**, Edit.: Sadık Tural-Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara, 1996.
- KAFALI, Mustafa, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Ankara, 1976.
- KAFALI, Mustafa, **Makaleler 1**, Yay. Haz: Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 253.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Göktürk Hakanlıkları”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. I, Ankara, 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAFKASYALI, Ali, “Karapapak Türkleri”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 48, Erzurum, 2012.
- KALAFAT, Yaşar, “Alaattin Keykubat'tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak”, **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, Edt.: Yusuf Küçükdağ, Mustafa Çupan, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2008.
- KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KALAFAT, Yaşar, **Türk Halk İnançlarında Renkler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

- KALAFAT, Yaşar, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.
- KANDİNSKİ, Vasili, **Sanatta Zihinsellik Üzerine**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARABAŞ, Seyfi, **Dede Korkut'ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- KARABULUT, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Âdâb-İ Muâşeret Ve Kılık-Kıyafet”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 185, Nisan-2010.
- KARADEMİR, Fevzi, “Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S.21, Yaz-2007.
- KARADOĞAN, Ahmet, “Türk Ad Biliminde Renk Kültü”, **Milli Folklor**, S. 62, Yıl: 16, 2004.
- KARAHAN, Kasım, “Halıcılığın Tarihi İçinde Türk Halıcılığının Yeri Ve Yapısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1989.
- KARAKURT, Deniz, **Türk Söylence Sözlüğü**, e-book, 2011, s.19. <http://www.Scribd.com/doc/75536480/Turk-Soylence-Sozlugu>.
- KARAKUYU, Mehmet, Sarıusta, Faruk, “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 24, Temmuz- 2011.
- KARASÜLEYMANOĞLU, Mustafa, Türk Dünyası Bayrak Anlamları, <http://www.turansam.org/makale.php?id=161>, Son Erişim Tarihi, 18. 10. 2014.
- KARDEŞLİK, Selman, “Avrupa Resim Sanatında Tasvir Edilen Anadolu Selçuklu Halıları”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı: 6, 2013.
- KARDEŞLİK, Selman, “İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde Konservasyon Çalışmaları Ve Yeni Keşfedilen Selçuklu Halıları”, **Restorasyon Yıllığı Dergisi**, S. 1, 2010.
- KAROL, Sevinç, SULUDERE, Zekiye, AYVALI, Cevat, **Biyoloji Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

- Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat'it Türk Tercümesi**, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, 3. Baskı, Ankara, 1992.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ü Lügat-it-Türk Tercümesi**, Çeviren: Besim Atalay, C. I, T.D.K. Yayınları, Ankara 1985.
- KAŞGARLI, M. Aktok, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.
- KAYA, Doğan, “Dede Korkut Hikâyelerinden “Beğil Oğlu Emrenün Boyı”nın Tahlili”, **Kızılırmak**, S. 10, Ekim 1992.
- KAYMAZ, Zeki, “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, **TDAY Belleten 1997**, Ankara, 2000.
- KEMALOĞLU, Muhammet, “Terekeme (Karapapak) Türkleri ve Mânileri (Bayatıları/Mahnıları): Muş-Bulanık Çevresi”, **Tarih, Sanat ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol: 2, No: 1, March 2013.
- KENBER, Lütfi Arif, **Süs ve Salon Bitkileri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000.
- KESKİN, Alev, Betül Sayın, “Geçmişten Günümüze Türklerde Bayrak, Sancak ve Fors”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 415, Ocak 2013.
- KESKİN, Mustafa, “Mehmet Akif Ersoy’a Göre Doğu’nun Geri Kalmışlığının, Batının Gelişmişliğinin Eğitim-Öğretim İle İlişkisi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2005.
- KESKİN, Mustafa, **Hindistan Müslümanları’nın Milli Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993.
- KILIÇ, Hatice Çiğdem, **Türk Kültüründe İnanç ve İnançlar**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003.
- KILIÇ, Sadık, **Kur’an Sembolizmi**, Kılıç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1991.
- KIRBAÇ, Selçuk, “Dede Korkut Kitabında Kağan Arslan”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 139, 2002.
- KIRIMHAN, Nazan, “Türk Kültüründe Yedi Rengin Anlamı”, (**Türk Dünyasında**) **Nevruz**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Hazırlayan; Şebnem Ercebeci, 1. Baskı, Ankara, 2001.

- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Eski Türkler’de ve Oğuz Türkmenler’de İkili-Dörtlü-Altılı-On İkili-Yirmi Dörtlü Düzen”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, C. I, İstanbul, 1986.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **At’a Senfoni**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1994.
- KIYAK, Abdülkadir, “Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar”, **Hikmet Yurdu (Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)**, Yıl: 3, C. 3, S. 6, Temmuz-Aralık 2010.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- KOCA, Salim, “İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, Editör: Mehmet Ali Hacıgökmen, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011.
- KOCA, Salim, “Sultan I. Alaeddin Keykubad’dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sadeddin Köpek’in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine**, Editör: Mehmet Ali Hacıgökmen, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011.
- KOCA, Selçuk Kürşad, **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012.
- KOCA, Selçuk Kürşad, UĞURLU Serdar, “Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 22, Ekim-Kasım-Aralık-2010.
- KOÇYİĞİT, Hikmet, “Kur’an’a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi”, **F. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 16-2, 2011.
- KORAŞ, Hikmet, “Türk Lehçelerindeki Müşterekler Üzerine”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, Aralık 2014.

- KORKMAZ, Esat, **Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2010.
- KORKMAZ, Hasan, “Beyaz Zeminli Uşak Halılarındaki Kuş Motifine Dair Bir Çözümleme”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 3/1, 2010.
- KOSIMOVA, Gulbanu, “Kâşgarlı Mahmud İle Kazak Halk Şairlerinin Ortak Dili”, **Gazi Türkiyat**, Bahar 2014/14.
- KOTAN, Vasfi, **Türkiye’de Halıcılık**, Marifet Basımevi, İstanbul, 1949.
- KOYUNCU, Serpil, **Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002.
- KOYUNOĞLU, Arif Hikmet, “Türk Mimarisinde Çini Sanatı Ve Bezemeleri”, **Mimarlık Dergisi**, Sayı: 7-8, 1984.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bayrak”, **İslam Ansiklopedisi**, M. E. B. Basımevi, C. II, İstanbul, 1961.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- KÖSE, Nerin, “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği”, **Milli Folklor**, S. 60, 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Alp Arslan Zamani Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1968.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparslan ve Zamani**, C. III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- KUMRULAR, Özlem, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KURBANOV, Seyran, “Azerbeycan Sanatında Renk”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12 Erzurum, 1999.
- KÜÇÜK, Salim, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig**, Sayı 54, Yaz 2010.
- KÜÇÜK, Salim, “Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Volume 5/1, Winter-2010.

- KÜÇÜK, Salim, “Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3 / 10, Winter-2010.
- KÜÇÜK, Salim, “Türkiye Türkçesinde Yazım Kılavuzlarında (1928-2005) Nispet İ’li Renk Adlarının Yazımı ve Kullanım Özellikleri”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, S. 8, Bahar 2011.
- KÜÇÜKYILMAZLAR, Aysun, **İstanbul Ticaret Odası Çini Araştırması**, İstanbul, 2006.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, “Yazılışının 900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig”, **Türk Dili**, C.XX, S. 211, Ankara, 1969, s. 1.
- LIGETİ, L., **Bilinmeyen İç Asya**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Macarcadan Çeviren; Sadrettin Karatay, Ankara, 1986.
- LYEVITSKAYA, L. S. - DIBO, A.V. - Passadin, V. İ., **Etimolojiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiyei Mejtyurkskiye Leksiçeskiye Osnovına Bukvı “K”, “K”)**, Moskva, 1997.
- MADEN, Sedat, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler Ve Gezi Yazıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, Erzurum, 2008.
- MANDALOĞLU, Mehmet, “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 27, Yaz 2013.
- MANGALTEPE, İsmail, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- MAZLUM, Özge, “Rengin Kültürel Çağrışımları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 31, Aralık 2011.
- MCCANDLESS, David, **İnformation İs Beatiful**, Published by William Colins, London, 2012.
- Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Üçdal Neşriyat, 3. Cilt, İstanbul, 1966.
- MEHMEDOĞLU, Aliev Saleh, “İbn Fadlan”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, 1999.

- MEMİŞ, Ekrem, KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005.
- MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- MERT, Osman, “Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliye de Bulunan Damgalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum, 2008.
- MESKHİDZE, Maia, **Türkiye Ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- MEVLANA, **Mesnevi-i Şerif**, Mütercim; Süleyman Nahifi, Sadeleştiren; Amil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, “Renk”, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Limited Şirk., C. 10, İstanbul, 1981.
- Miralay Ali Bey, “Bayrağımız ve Ay-Yıldız Nakışı”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Yayınevi: Ahmed İhsan Ve Şürekası, S. 46, İstanbul, 1333/1334.
- Modern Names of the State**, Word Dancer Press., 1998.
- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem, **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2008.
- MUHAMMED Ali Destmalı, “Erdoğan’ın, Mahmud Abbas’ı Resmi Törenle Karşılama da ki Siyasi Ve Tarihi Göstergeleri”, 14 Ocak 2015 Çarşamba, <http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/328927>, Son Erişim Tarihi; 02.06.2015.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, “İstiklal Marşımız Ve Kırgızistan Bayrağı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 13, 2003.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, DURANLI, Muvaffak, **Altayca-Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

- NAZAR, Khudai, “Afganistan Türklerinde (Güney Türkistanlılarda) Nevruz Kutlamaları”, **Nevruz ve Renkler**, Haz: Sadık Tural ve Elmas Kılıç, AKM Yay., Ankara, 1996.
- NEOGOE, Manole, **Bozkır'ın Üç Atlısı Atila-Cengiz Han-Timur**, Çev.: Müstecip Ülküsal, Çatı Kitapları, İstanbul, 2004.
- NERİMANOĞLU, Kamil Veli, “Görsel Türkoloji”, **Turkish Studies**, Volume 6/1, Winter-2011.
- NERİMANOĞLU, Kamil Veli, “Türk Dünya Bakışında Reng”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- NURMEMMET, Annagulu, “Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz”, **Nevruz ve Renkler**, Editörler: Sadık Tural, Elmas Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Hidrellez”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 17, , İstanbul, 1998.
- OKCU, Abdülmecit, “Kur'an'da Renkler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 28, Erzurum, 2007.
- OKUMUŞ, Ejder, “Evliya Çelebi Kütahya'da”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XXVI/2007.
- Old Turkic-Russian Dictionary Leningrad (Saint Petersburg), 1969.**
- ORAL, M. Zeki, “Selçukilerde Giyim Eşyası”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Sayı V, Ankara, 1963.
- ORAL, Necdet, **İç Mekan Süs Bitkileri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Bursa, 1999.
- ORÇAN, Suzan, **Türk Masallarında Renk İmgesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- ORKUN, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Osman Hamdi Bey, Marie De Launay, **1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri: Elbise-i Osmaniyye**, Çeviren; Erol Üyepazarcı, (Levant Times-Shipping

Gazette Basımevi, İstanbul, 187.), Tıpkı Basım; Sabancı Üniversitesi Yaymevi, İstanbul, 1999.

OYMAK, İskender, “Türkistan’da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.

ÖGEL, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1981.

ÖGEL, Bahaeddin, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 6, Ankara, 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş-V**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. V, Ankara, 1978.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, MEB Yayınları, C. I, İstanbul, 1992.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

ÖLMEZ, Filiz Nurhan, ÖZALTIN, Fatma Nilhan, “Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler”, **ART-E (Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi)**, C. 2, S. 7, Mayıs-2011.

- ÖLMEZ, Mehmet, “Gerhard Doerfer’in Ardından”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: LXXXVII, S: 626, Şubat 2004.
- ÖNDER, Ali Rıza, “Türklerde Renk Geleneği”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1982**, G. Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983.
- ÖNDER, Mehmet, “Mevlâna Müzesinde bulunan Mevlâna’nın elbiseleri üzerinde bir araştırma”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, S. XIV, Ankara, 1974.
- ÖNDER, Mehmet, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Milli Eğitim Basımevi, S. XIII, İstanbul, 1973.
- ÖNGÖR, Sami, **Coğrafya Sözlüğü**, M. E. B. Basımevi, İstanbul, 1961.
- ÖZBAY, Murat, “İlk Yazılı Belgelere Göre Türklerde Giyim”, **Milli Folklor**, S. 34, Ankara, 1997.
- ÖZÇELİK, Sadettin, **Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- ÖZDEMİR, Ahmet, “Ölmeden Bir Dem Sürelim”, **İstanbul Gazetesi**, 4 Temmuz 2014 Cuma.
- ÖZDEMİR, Emin, “Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan’a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri”, **History Studies**, Volume 2/2, 2010.
- ÖZDEMİR, Tülay, “Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2005.
- ÖZKAN, Ali Rafet, “Türk Kültüründe Yönler”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Çiçek, Kemal, Koca, Salim, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- ÖZKAN, Nevzat, **Türk Dünyası**, Geçit Yayınları, Kayseri, 1997.
- ÖZKARTAL, Mehmet, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)”, **Millî Folklor**, Yıl 24, Sayı 94, 2012.
- ÖZTÜRK, Arzu Erdoğan, “Özbek Türkçesi’nde Renk Adları”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Ankara, 2004.

- ÖZTÜRK, Muhsin, “Bizans’tan Fikret’e”, **Aksiyon Dergisi**, 6 Şubat 1999, S. 218.
http://www.aksiyon.com.tr/kultur-sanat/bizanstan-fikrete_504638, Son Erişim Tarihi; 12. 10. 2014.
- ÖZTÜRK, Mustafa, **Tarih Felsefesi**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- ÖZTÜRK, Mürsel, “Nevruz”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, S. 12, Ankara, 1997.
- ÖZTÜRK, Özhan, **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.
- PASTOUREAU, Michel, **Mavi-Bir Rengin Tarihi**, Çev.; İ. M. Uysal, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- PER, Meral, “Resim Sanatında Rengin Tarihsel Süreçte İncelenmesi”, **İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, C. 2, S. 4, 2012.
- PİRSULTANLI, Sednik Paşa, **Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki**, Çev.: Azad Ağaoğlu, Redakte: Doç. Dr. Fethi Gedikli, Qismet, 2008.
- PİRVERDİOĞLU, Ahmet, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- PİYADEOĞLU, Cihan, “Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Adetleri Ve Taziye Merasimleri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-2012.
- POLO, Marco, **Markopolo Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1979.
- PRİTSAK, Omelyan, “Kara Hanlılar”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C. VI, İstanbul, 1967.
- RADLOFF, W., **Sibirya’dan**, C. I., Çeviren: Ahmet Temir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- RADLOFF, W., **Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte**, C. II/1, St. Petersburg, 1899.

- RADLOFF, W., **Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte**, I/I, St. Petersburg, 1893.
- RAYMAN, Hayrettin, “Nevruz Ve Türk Kültüründe Renkler”, **Milli Folklor**, S. 53, Bahar-2002.
- ROGERS, J. M., **The Topkapı Saray Museum**, Thames and Hudson, Londra, 1986.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin Tarihi (Büyük Okyanus Akdeniz’e İki Bin Yıl)**, Milliyet Yayınları, Çeviren; Galip Üstün, İstanbul, 1997.
- ROY, Olivier, **Yeni Orta Asya**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- SALMAN, Fikri, “Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk Anlayışı”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.4, Erzurum, 1998.
- SALMAN, Fikri, Atmaca, Zeynep, “Çini ve Seramik Tasvirleri Işığında Türkiye Selçukluları Giysi Özelliklerine Bir Bakış”, **Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- SALMAN, Fikri, **Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri**, Zafer Ofset Matbaacılık Lmt. Şti., Erzurum, 2013.
- SALMAN, Hüseyin, **Türgişler**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Feryal Matbaası, Ankara, 1998.
- SARAY, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, **T. D. V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989.
- SARAY, Mehmet, “Kazakistan”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002.
- SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- SELÇUK, Hava, **Türk Tarihinde Kadın ve Savaş**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.
- SELÇUK, Mehmet Fatih, **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması**, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.
- SEMA, Tuncay, **Mimarlık Ve Renk Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

- SEVORTYAN, E. V., **Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na Glasniye)**, C. I, Moskva, 1974.
- SEYİDOV, Mireli, “Gök, Ak Ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, Çev.: Orhan Yavuz, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 52, İstanbul, Şubat 1988.
- Seyyid Kutub, “Fatır Suresi”, **Fizilal - il Kur’an Tefsiri**, Mütercimler, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, C. 12, İstanbul, Tarihsiz.
- SMİTH, Robert Jerome, “Festivals and Celebrations”, **Folklore and Folklife**, Chicago University Pres, Chicago, 1972.
- SOYSAL, Mahmut Enes, “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 42, Erzurum, 2010.
- SÖZEN, Metin, Tanyeli, Uğur, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, “Renk”, İstanbul, 1986.
- SÖZEN, Mustafa, **Sinemada Renk-Sembolik Anlamlar-**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2003.
- STEWART, Jude, **ROY G. BIV: An Exceedingly Surprising Book About Color**, Bloomsbury Publishing PLC, USA, 2013.
- SUN, Howard, **Renginizi Tanıyın**, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- SÜMER, Faruk, “Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt XX, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1962.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- SÜSLÜ, Özden, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- ŞAHİN, Güliz, “Renklerin Kültürümüzdeki Gücü”, **Türksoy Dergisi**, S. 26, Şubat-2008.

- ŞAHİN, Güven, “Türkiye’de Yapılmış Toponomi Çalışmaları”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 4, Haziran 2010.
- ŞAHİN, İbrahim, “Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 32, Erzurum, 2007.
- ŞAHİN, İbrahim, **Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bişkek, 2006.
- ŞAHİN, Veysel, “Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik Kültürü”, **1. Ulusal İyilik Sempozyumu**, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elazığ, 2009.
- ŞAHİNLER, Necmettin, **Siyah ve Yeşil-Kur’an’da Renk Sembolizmi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- ŞANLI, Hürrem Sinem, “Halı Ve Kilim İpliklerinin Boyanmasında Kullanılan Renkler Ve Bu Renkleri Veren Bitkiler”, **e-Journal of New World Sciences Academy**, Volume: 6, Number: 4, 2011.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, “Atatürk ve Bayrak”, **Türk Kültürü**, Atatürk Sayısı, Yıl IX, S. 97, Ankara, Kasım, 1970.
- ŞAVK, Ülkü Çelik, **Sorularla Evliya Çelebi (İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri)**, Hacattepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.
- ŞEMSETTİN Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2001.
- ŞENEL, MUSTAFA, “Gaziantep İlinin Yakın Taşınmış (Paralel) Yer Adları”, **Karadeniz**, S. 5, 2010.
- ŞENER, Fatma, Eğri, Şule, “Anadolu Selçuklu Kıyafetleri”, **Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- ŞENOL, Ahmet, “Türk Halk Oyunları Adları İçindekî Renk Ve Rakam Motifi”, **IV. Milletlerarası Halk Kongresi Bildirileri**, Repromat Matbaası, C. III, Ankara, 1992.
- ŞEŞEN, Ramazan, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2013.

- ŞİMŞİR, Sebahattin, **Türk Kültürü II**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- TACEMEN, Ahmet, **Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği**, Üçbilek Matbaası, Ankara, 1995.
- TANERİ, Aydın, **Harzemşahlar**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1993.
- TANERİ, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981.
- TANERİ, Aydın, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Bilge Yayınları, Konya, 1977.
- TANYU, Hikmet, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.
- Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 3. Baskı, C. 1, Ankara, 1995.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Hazarlar”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 17, İstanbul, 1998, s. 116.
- TAŞAĞIL, Ahmet, **Gök-Türkler I-II-III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012.
- TAYŞİ, M. Serhan, “Osmanlı’da Kimlik ve Kıyafet Meselesi”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.
- TEKİN, Başak Burcu, “Busbecq Mektupları İle Arifi Süleymannamesi Tasvirlerinin Karşılaştırması: Kanuni Dönemi Osmanlı Kültür Ve Sanatı”, **Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)**, Vol. 5, No. 1, 2013.
- TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988. **Temel Britannica**, “Renk”, Ana Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1992.
- TEZ, Zeki, **Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- TEZCAN, Mahmut, “Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 1983.
- TEZCAN, Semih, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- TIETZE, Andreas, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, Simurg Yayınevi, C. 1, İstanbul-Wien, 2002.

- TOGAN Ahmet Zeki Velidi, “Azerbaycan Etnoğrafisine Dair”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, Burhanettin Matbaası, S. 150, İstanbul, 1933.
- TOKER, İhsan, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 50-2, 2009.
- TOKGÖZ, Suzan, **Giyim Tasarımında Renk Algısı Ve Algıyı Değiştiren Faktörler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- TOPALOĞLU, Aydın, “Renk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yayımları, C. 34, İstanbul, 2007.
- TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep, **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- TOPÇU, Nazmiye, “Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 20, 2001.
- TORUN, Hale, “Söylencelerde Ay Yıldız”, **Journal Of Kültür University**, 2007/3, s. 115.
- TORUN, Yeter, Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine, **Turkish Studies**, Volume 6/3, Summer 2011.
- TÖRENEK, Mehmet, “Renklerin Dili Yahut Mai ve Siyah”, **Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, S. 3, Kış-1996.
- TURAN, Mustafa, “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, **Milli Folklor**, C. 5, S. 37, 1998.
- TURAN, Namık Sinan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi S. B. F. Dergisi**, S. 60-4, 2005.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, 2. Baskı, İstanbul, 1969.

- TURAN, Refik, “Türkiye Selçukluları Ve Beylikler Döneminde Teşkilât”, **Türkler**, C. 7., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.
- TURHAN, Baytop, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- TUTAR, Hasan, “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”, **Türkler**, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1977.
- Türkçe Sözlük**, T.D.K. Yayınları, Ankara, 2005, s. 517.
- TÜRKHAN, Aysan (Ediskun), **Konuşan Deyimler ve Atasözleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- UÇAR, Tevfik Fikret, **Görsel İletişim ve Grafik Tasarım**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004.
- UĞUR, Efsun Yılmaz, **Klasik Türk Şiirinde Renkler**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2009.
- ULUKAN, Ayşe, **Dede Korkut Hikâyeleri ve Grimm Masallarında Kültür ve İnançlara Yerleşmiş Renk Ve Sayı İmgelemi**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012.
- UMAY, Günay, “Âşık Veysel ve Âşık Tarzı Şiir Geleneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Temmuz 1993.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.
- ÜLKEN, Funda, “Renk Sembolizmi İçeren Almanca Ve Türkçe Deyimler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, C. 7, S. 33, 2014.
- ÜLKER, Süreyya, “Ala”, **Türk Dili Dergisi**, C. 10. S. 60, Mayıs-Haziran 1997.
- ÜLKER, Süreyya, “Boz”, **Türk Dili Dergisi**, C. 11., S. 61, Temmuz-Ağustos 1997.

- ÜLKER, Süreyya, “Yeşil”, **Türk Dili Dergisi**, C. 10. S. 57, Kasım-Aralık 1996.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma”, **Türk Kültürü**, C. IX, S. 98, Ankara, 1970.
- ÜSTÜN, Abdullah, **Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2007.
- ÜSTÜN, Menderes, **5-17 Yaş Gruplarında Renk Algılaması Olayı Ve Algılamayı Etkileyen Faktörlerin İrdelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- ÜZÜM, İlyas, “Kızılbaş”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002.
- VARDAR, Kadriye Figen, “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Renk Kavramları”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- VAROL, M. Bahaüddin, “İslam Tarihi’nin İlk İki Asrında Simge Renkler ve Siyasi Anlamları” **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 17, Bahar-2004.
- WHELAN, Bride M., **Color Harmony 2**, Rockport Publishers, Massachusetts, 1994.
- WİLLS, Pauline, **Yansibilim ve Renk Terapisi Çalışma Kitabı**, Alkım Kitap Yayıncılık, Ankara, 1996.
- YAĞBASAN, Mustafa, AŞKIN, Nida, “Renklerle İletişim ve Ulusal TV Logolarının Göstergibilimsel (Dilbilimsel, Grafiksel, Renksel) Analizi”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 2, 2006, Elazığ.
- YALMAN, Hakan, AKTAŞ, Kubilay, **Sözlerin ve Renklerin Gizemi**, Nesil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006.
- YALTKAYA, Şerafettin, “Tarihte Renk”, **Türkiyat Mecmuası**, Maarif Matbaası, C. VII, İstanbul, 1942.
- YAVUZ, Güngör, “Sancak Alemleri”, **Arkitekt**, S. 328, İstanbul, 1957.
- YAVUZ, Serdar, Şenel, Mustafa, “Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü”, **Turkish Studies**, Volume 8/8 Summer, Ankara, 2013.
- YAZICI, Ömür, “Bir Tarihçinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı Kitabı”, **Vakıflar Dergisi**, S. 42, 2014.

- YAZMACI, Arzu, **Tipografi ve Renk**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- YETKİN, Şerare, “Çini”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1993.
- YILDIRAN, Ayşe, “Yeşil”, **Journal of İstanbul Kültür Üniversitesi**, S. 1, 2005.
- YILDIRIM, Elvin, **Türk Kültüründe Renkler Ve İfade Ettikleri Anlamlar**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- YILDIRIM, İbrahim, “Edirne Sarayı’nda Ve Topkapı Sarayı’nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti’nin Diplomatik Gücü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012.
- YILDIRIM, Mustafa, “Anadolu Selçuklu Halıları İle Azerbaycan Halıları Arasındaki Motif Birliği Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, Konya, 2010.
- YILMAZ, Anıl, “Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XXVIII /1, 2013.
- YILMAZ, Engin, “Dedem Korkut Kitabı’nda Tasvir Dünyası”, **TDAY Belleten**, 2003/1.
- YILMAZ, Femi, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010.
- YILMAZ, Gökhan, SÖYLEMEZOĞLU, Feryal, “Tokat İli Yöresel Kadın Giysileri”, **Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Sayı 2, 2011.
- YILMAZ, Orhan, Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Don (Vücut Rengi)”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, S. 28-2, 2011.
- YİĞİT, Ali, ÇAKIR, Sema ve Diğerleri, “Bayraklarda Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Bir İnceleme”, **Veteriner Hekim Derneği Dergisi**, S. 82-2, 2011.
- YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal, “Siyasetin “Renkleri”: Semantik Yaklaşım”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 2, Haziran-2009.
- YURTSEVER, Erk, **Tamga**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig I Metin**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, C. II, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1988.

YÜCE, Nuri, “Hidrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt 44, S. 44, 2011.

ZİYALİ, Alimcan, “Eski Türk (Hun) İnançlarına Göre Yılbaşı Kutlamaları”, **Kardeş Kalemler**, 3-1, 2007.

ZİYALİ, Alimcan, Veli Savaş Yelok, “Uygur Türklerinde Nevruz”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005.

ZOLLİNGER, Heinrich, **Color (A Multidisciplinary Approach)**, Verlag Helvetica Chimica Acta, Zürich-Switzerland, 1999.

ZUFFİ, Stefano, **Colour in Art**, Ludion Publishing, Nederland, 2012.

Diğer Kaynaklar

İstanbul-Türk-İslam Eserleri Müzesi. 23 Haziran 2014 tarihinde İstanbul ziyaretim esnasında ulaştığım fotoğraflar.

İstanbul Topkapı Sarayı’nda Padişahlara Ait Kaftan Resimleri-22 Haziran 2014’te Topkapı Sarayı Müzesi’ni ziyaretim esnasında ulaştığım fotoğraflar.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Şükrü ÖZTÜRK

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti (T. C.)

Doğum Tarihi ve Yeri: 12 Eylül 1972, Kayseri

Medeni Durumu: Evli, İki Çocuk Babası.

Tel: (0507) 2969438

Email: sukruozturk05@gmail.com / sukruozturk@erciyes.edu.tr

EĞİTİM:

Lisans: 1989-1993 Gazi Üniversitesi / Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Master: 2003-2005 Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı / Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Doktora: 2011 yılında başladım. Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı / Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

TEZLERİ:

Lisans Tezi: Vilayet-i Halep Salnamesi (1326)

Master Tezi: Tek Parti Dönemi Kayseri Belediyesi ve Belediye Başkanları (1923-1946)

Doktora Tezi: Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması